PASAJE

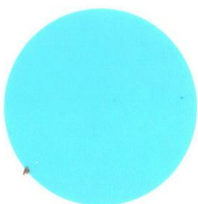

bruno

latour

Cercetare asupra modurilor de existență

O antropologie a Modernilor

editura

Bruno Latour (n. 1947), filosof, antropolog și sociolog al științei francez. A studiat filosofia și a obținut un doctorat în teologie la Universitatea din Tours. Interesat de antropologie, a făcut cercetări de teren în Coasta de Fildeș, pe care le-a publicat sub forma unei monografii despre decolonizare, rasă și relații industriale în această țară. A predat multă vreme la École des Mines din Paris, din 2006 fiind profesor la Sciences Po. De asemenea, a fost curator al câtorva importante expoziții de artă contemporană pentru Zentrum für Kunst und Medientechnologie din Karlsruhe.

Principalele scrieri: *Laboratory Life. The Social Construction of Scientific Facts* [Viața de laborator. Construcția socială a faptelor științifice] (1979, împreună cu Steve Woolgar), *Pasteur. Bataille contre les microbes* [Pasteur. Bătălia împotriva microbilor] (1985), *Nous n'avons jamais été modernes. Essais d'anthropologie symétrique* [Nu am fost niciodată moderni. Eseu de antropologie simetrică] (1991), *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie* [Politicile naturii. Cum să introducem științele în democrație] (1999), *La Fabrique du droit. Une ethnographie du Conseil d'État* [Fabrica dreptului. O etnografie a Consiliului de Stat] (2002), *Enquêtes sur les modes d'existence : Une anthropologie des modernes* [Cercetări asupra modurilor de existență. O antropologie a modernilor] (2012).

BRUNO LATOUR

Cercetare asupra modurilor de existenţă

Cet ouvrage, publié dans le cadre du
Programme d'aide à la publication Nicolae Iorga,
a bénéficié du soutien de l'Institut français de Roumanie.

Colecția:
PASAJE

Coordonator:
VIRGIL PAȘCA

BRUNO LATOUR

© Bruno Latour, *Enquête sur les modes d'existence: Une anthropologie des modernes*, Éditions La Découverte, Paris, 2012.

© TACT, 2015, pentru versiunea în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LATOUR, BRUNO
Cercetare asupra modurilor de existență: o antropologie a Modernilor / Bruno Latour; trad. din lb. franceză și note de Alexandru Matei; postf. de Patrice Manglier. – Cluj-Napoca: Tact, 2015

ISBN: 978-606-8437-72-9

I. Matei, Alexandru (trad.; note)

572

BRUNO LATOUR

Cercetare asupra modurilor de existenţă

O antropologie a Modernilor

Traducere din limba franceză și note de
Alexandru Matei

Postfață de
Patrice Maniglier

editura

Si scires donum Dei et quis est

Mod de întrebuinţare a cercetării colective în desfăşurare

Această lucrare rezumă o cercetare pe care o desfăşor cu încăpăţânare de un sfert de secol. Datorită Europei, am primit o subvenţie destul de importantă pentru a crea o platformă care vă va permite nu doar să citiţi acest raport provizoriu, ci şi să continuaţi cercetarea prin intermediul unui dispozitiv de cercetare pe care îl găsiţi pe site-ul www.modesofexistence.org. Începută în singurătate, această întreprindere este acum dusă mai departe de o mică echipă reunită sub codul AIME: *An Inquiry Into Modes of Existence*[*], traducere în engleză a acronimului francez EME: *Enquête sur les Modes d'Existence*, a cărui platformă ar trebui să permită, dacă totul merge bine, ca o comunitate de cercetare ceva mai largă să fie antrenată în acest proiect.

De îndată ce vă veţi înscrie pe site, veţi avea acces la versiunea digitală a acestei lucrări, care comportă note, bibliografie, index, vocabular, precum şi o documentare complementară. Sunt sigur că voi, cititorii, nu veţi pregeta să adăugaţi comentarii, profitând de posibilităţile multiple de lectură pe care le oferă versiunea digitală a textului, însoţită de un aparat critic în evoluţie constantă.

Miza, dar şi dificultatea pe care o presupune această versiune, stau în aceea că vă veţi vedea invitaţi nu doar să citiţi această lucrare, ci şi să exploraţi un nou mediu. Ideea este să vă puteţi procura prin această interfaţă suficiente căi de acces care vă vor permite să refaceţi un anumit număr de experienţe pe care cred că le pot situa în centrul istoriei Modernilor, în vreme ce descrierea[**] acestor experienţe, pe care Modernii au crezut de cuviinţă să o facă, mai degrabă zădărniceşte posibilitatea de a le capta. După mine, această contradicţie – dintre experienţele lumii şi descrierile lor autorizate de metafizicile disponibile – stă la baza dificultăţii de a-i descrie pe Moderni la modul empiric. Vă propun să

[*] „O cercetare asupra modurilor de existenţă" (în engleză în original). Am preferat preluarea acestui titlu în limba română, în acord cu alte câteva titluri celebre din istoria filosofiei (David Hume, Adam Smith), dar şi pentru că alternativa „anchetă" are, în românește, conotaţii poliţieneşti.

[**] Traducem cu acest cuvânt termenul francez de *compte-rendu*, care ar putea fi tradus, impropriu după părerea noastră, prin „dare de seamă" sau prin „raport", adică tot ceea ce, în afara experienţei înseşi, nu poate fi decât „redat" pentru a fi comunicat în absenţa experienţei.

ne concentrăm atenţia asupra conflictelor de interpretare cu privire la diferitele valori de adevăr cu care suntem confruntaţi zi de zi, tocmai pentru a încerca să rezolvăm această contradicţie. Dacă ipoteza mea este exactă, vă veţi da seama că veţi putea distinge *moduri* diferite ale căror *încrucișări*, două câte două, pot face obiectul unei definiţii empirice – și deci care poate fi *împărtășită*. Prin interfaţa digitală construită anume pentru acest proiect, invităm cititorii la acest tip de schimb.

De aceea, după ce veţi descoperi alte feluri de a vă familiariza cu argumentele acestei cercetări, veţi putea propune cu totul alte răspunsuri la *chestionarul* care reprezintă scheletul ei. Datorită interfeţei propuse, veţi putea naviga în fiecare mod și în fiecare încrucișare de moduri, descoperind mai întâi documentele pe care am început să le asamblăm înainte de a le adăuga pe ale voastre. Miza exerciţiului stă în posibilitatea oferită altor participanţi, fie că au citit sau nu cartea, de a continua lucrarea începută prin noi documente, noi surse, noi mărturii și, mai ales, prin modificarea întrebărilor, rectificând sau modulând proiectul în funcţie de rezultatele acumulate. Laboratorul este acum larg deschis pentru a putea face aici noi descoperiri.

Într-o ultimă etapă, dacă veţi mai dori, veţi putea participa chiar la o formă originală de *diplomaţie**, propunând alte descrieri, diferite de ale mele, pentru a interpreta experienţele pe care le-am descris împreună. Într-adevăr, cu ocazia unei serii de întâlniri, ajutaţi de mediatori, ne vom strădui să propunem alte versiuni și alte metafizici decât cea propusă în acest raport provizoriu. Poate că vom putea chiar să schiţăm alcătuirea altor instituţii mai apte să adăpostească valorile pe care le vom fi definit.

Acest proiect participă la dezvoltarea a ceea ce se numește, cu un termen încă vag, „științele umane digitale", al căror stil șovăitor încă se adaugă stilurilor mai convenţionale ale științelor sociale și al filosofiei. Deși, studiind proiecte tehnice, am învăţat că trebuie să te abţii de la a inova în același timp pe toate planurile dacă nu vrei să eșuezi, sunt sigur acum că vom explora aici inovaţii de metodă, de concept, de stil și de conţinut. Numai experienţa ne va spune dacă acest dispozitiv hibrid care întrebuinţează noile tehnici de lectură, de scriere și de cercetare colectivă facilitează sau, dimpotrivă, complică lucrarea de filosofie empirică pe care ar dori s-o iniţieze. Orele ne sunt numărate, pentru că trebuie să încheiem, în august 2014 – la un secol după acel alt august '14 de tragică amintire –, acest proiect care încearcă să descrie altfel aventura Modernilor. Veţi fi înţeles așadar de ce nici nu se punea problema să mă descurc de unul singur!

---

* Acesta este unul dintre conceptele de lucru cele mai importante ale cercetării, la care autorul va reveni și care presupune în primul rând competenţe de mediere și gestionare ale unei lumi alcătuite reticular.

Mulţumiri

Început de Paște, în 1987, la Saint-Sulpice-de-Favières, acest proiect a făcut obiectul unei prime redactări care a fost discutată cu ocazia unui colocviu la Cerisy-la-Salle, în 2007. Mulţumesc tuturor participanţilor la această decadă*, care mi-au permis să câștig încredere în dispozitivul experimental propus aici – chiar dacă mi-a luat cinci ani ca să rescriu acest raport ținând cont de criticile lor... Mulţi colegi și prieteni, atât de numeroși încât n-am cum să-i numesc pe toţi, s-au străduit să încurajeze și să discute această cercetare. Frédérique Ait-Touati, Dominique Bouiller, Yves Citton, Gerard de Vries, Graham Harman, Eduardo Viveiros de Castro, François Cooren, Philippe Pignarre și prietenii belgieni de la GECO (Grupul de Studii Constructiviste) și, mai ales, Nicolas Prignot m-au ajutat cel mai mult la corectarea textului final. Mulţi alţii vor găsi, la fiecare pagină, ecoul propriilor lor cercetări, și mai ales Michel Callon, Antoine Hennion, Fabian Muniesa și toţi prietenii de la CSI. Isabelle Stengers a citit, amendat și criticat atât de mult versiunile succesive ale acestui text, încât aș vrea să pot beneficia, cum face Intel pentru cipurile electronice, de acest sigiliu prestigios: „IS inside". Dar niciodată n-aș fi avut curajul, și încă mai puţin speranţa, să conduc acest proiect fără echipa care s-a înhămat la versiunea ei digitală, Christophe Leclercq, Donato Ricci, Heiko Muller și mai ales Dorothea Heinz, a căror pasiune intelectuală mi-a permis să reiau scrierea lui.

(Publicarea acestei lucrări, precum și dezvoltarea platformei AIME au fost făcute posibile de o subvenţie de cercetare de la Consiliul european al cercetării, ERC nr. 26956. Mulţumesc aici Misiunii europene a cercetării de la Sciences Po**, pentru că a urmărit de la un capăt la altul montajul acestui proiect, și Școlii de Mine, pentru cei doi ani sabatici pe care mi i-a acordat în 1995 și în 2005.)

* Colocviile de la Cerisy-la-Salle, celebre, durează de obicei 10 zile.

** Universitatea de Ştiinţe Politice din Paris.

Plan de ansamblu

Pentru că nu pot ascunde dificultatea exercițiului căruia le cer cititorilor să se dedice, voi încerca să le ofer dintr-odată schema generală, pentru ca ei să știe unde vreau să-i duc: aceasta îi va ajuta, poate, să nu renunțe atunci când întâlnesc pasaje mai grele. Un ghid de excursie poate anunța probele care urmează, poate întinde o mână de ajutor, poate înmulți pauzele, poate adăuga rampe și frânghii, dar nu e în puterea lui să rotunjească vârfurile pe care cititorii au acceptat să le escaladeze împreună cu el.

Am împărțit acest raport de cercetare în trei părți. În prima parte, vreau să stabilesc mai întâi obiectul (capitolul 1), apoi datele necesare acestei cercetări atât de deosebite (capitolul 2). De asemenea, trebuie să elimin principalele două obstacole care ar face de neînțeles, ba chiar absurde, toate eforturile noastre, pentru a înainta în înțelegerea Modernilor. Aceste două obstacole sunt în mod evident legate, dar le-am deosebit, cu toate acestea, consacrând două capitole chestiunii-cheie a cunoașterii obiective – de ce apariția Științei a făcut atât de dificilă perceperea celorlalte moduri (capitolele 3 și 4)? – și alte două capitole (5 și 6), chestiunii legăturii dintre construcție și realitate – de ce nu putem pronunța dintr-o suflare cuvintele de adevărat și de fapt, adică de bun fabricat? La capătul acestei părți, vom ști cum să vorbim despre o pluralitate de tipuri de ființă, încredințându-ne firului director al experienței – empirismului, așa cum l-a definit James: nimic altceva decât experiența, da, dar nici *mai puțin* decât experiența.

Terenul fiind acum defrișat, experiența redevenind un îndrumător de încredere, cuvintele eliberate de stingherelile tipice istoriei Modernilor, vom fi în măsură, în partea a doua, să profităm de acest pluralism al modurilor de existență pentru a ne descarcera mai întâi din distincția Subiect/Obiect. Primele șase moduri de existență pe care le vom repera astfel ne vor permite să oferim o cu totul altă bază antropologiei comparate, deoarece mai ales acestea sunt contrastele* pe care celelalte culturi le-au elaborat. Aceasta ne va permite să înțelegem apariția modurilor, fluctuația valorilor lor, dar și felul în care apariția fiecărui mod contracarează perceperea celorlalte. Voi

* În sensul de moduri de existență, în măsura în care fiecare mod de existență este o „încrucișare", o porțiune de rețea.

profita de această achiziție pentru a le aranja într-un fel ceva mai sistematic, propunând un alt sistem de coordonate.

Acest sistem ne va permite, în cea de-a treia parte, să reperăm alte șase moduri, mai regionale, mai apropiate de obișnuințele științelor sociale, care ne vor ajuta să îndepărtăm cele două mari obstacole din calea acestei cercetări: noțiunea de Societate și, mai ales, cea de Economie, această a doua natură care definește probabil mai bine decât toate celelalte moduri particularitatea antropologică a Modernilor.

La fel ca în cazul instrumentiștilor de la începutul filmului lui Fellini *Prova d'orchestra*[*], care afirmă fiecare, în fața echipei venite să îi intervieveze, că instrumentul lui este singurul cu adevărat util din orchestră, cartea va funcționa dacă cititorul resimte de fiecare dată impresia că fiecare dintre modurile de existență este cel mai bun, cel mai discriminant, cel mai important, cel mai rațional dintre toate... Dar testul cel mai important este acela că, pentru fiecare mod, experiența al cărei fir pretind să îl regăsesc este diferită de descrierea ei instituțională. Acesta este singurul mijloc prin care pot propune apoi alte descrieri mai satisfăcătoare. La capătul acestor două părți, vom putea da o versiune în sfârșit pozitivă și nu pur și simplu negativă a celor care „n-au fost niciodată moderni"[**]: „Iată ce ni s-a întâmplat; iată ce e vorba să moștenim; și acum, ce-o să facem cu această antropologie istorică sau, mai bine, cu această ontologie regională?".

Ce-i de făcut? Acesta este obiectul concluziei generale, neapărat foarte scurtă, întrucât ea depinde de soarta platformei de cercetare colaborativă de care această lucrare, simplu compendiu al unei cercetări, ambiționează să intereseze cititorul. De astă-dată, antropologul se preschimbă în șef de protocol, propunând o serie de „reprezentări diplomatice" care ar putea prelua ansamblul valorilor desfășurate în părțile a doua și a treia – și care definesc împreună istoria atât de locală și de specială a Modernilor – dar în cadrul unor instituții și conform unor regimuri de vorbire[***] reînnoite.

Atunci, dar numai atunci, ne-am putea întoarce înspre „ceilalți" – vechii „alții" – pentru a începe negocierea asupra valorilor de instituit, de menținut, de împărtășit, poate. Dacă am reuși, Modernii ar ști în sfârșit ce li s-a întâmplat, ce au moștenit, promisiunile pe care ar fi gata să le țină, luptele pe care trebuie să se pregătească să le dea. În orice caz, ceilalți ar ști în fine la ce să se aștepte în ceea ce-i privește. Împreună, s-ar putea pregăti poate mai bine să înfrunte iruperea globalului, a Globului, fără să-și renege nimic din propria istorie. Universalul le-ar fi, poate, la îndemână.

---

[*] *Repetiție de orchestră*, 1978.

[**] Aluzie la cartea lui Bruno Latour, *N-am fost niciodată moderni. Eseu de antropologie simetrică*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Tact, 2015.

[***] Am tradus astfel sintagma „*régimes de parole*" cu care Bruno Latour evită în mod tacit noțiuni tari ca „discurs", „limbaj" sau „scriitură", întrebuințând însă noțiunea de vorbire, utilizată de pragmaticienii care definesc și tipologizează actele de vorbire.

introducere

SĂ AVEM IARĂȘI ÎNCREDERE ÎN INSTITUȚII?

O întrebare șocantă adresată unui climatolog ▸
care obligă la distincția dintre valori și descrierile acestora făcute de practicieni.

Trebuie să alegem între a moderniza și a ecologiza ▸
propunând un alt sistem de coordonate.

Ceea ce duce la definirea unei scene diplomatice imaginare. ▸
În numele cui negociem ▸ și cu cine negociem?

Cercetarea seamănă mai întâi cu cea întreprinsă asupra actelor de limbaj ▸
învățând să reperezi diferite moduri de existență.

Scopul este, în primul rând, să însoțești un popor
care rătăcește între economie și ecologie.

Înainte de a înțelege cum vom lucra, sper, împreună, explorând aceste noi mijloace pe care digitalizarea ni le pune la dispoziție, trebuie să-i dau cititorului să guste din mizele pe care o asemenea cercetare ar dori să le abordeze. Pentru că ceea ce e mic poate duce, din aproape în aproape, la mai mare, să începem cu o anecdotă.

O ÎNTREBARE ȘOCANTĂ ADRESATĂ UNUI CLIMATOLOG

Vreo cincisprezece industriași francezi, responsabili cu dezvoltarea durabilă în diverse companii, stau în jurul unei mese rotunde. În fața lor, un cercetător de la Collège de France, specialist în probleme de climă. Ne aflăm în toamna lui 2010, în toiul disputei asupra cauzelor, omenești sau nu, a schimbărilor climatice. Unul dintre industriași îi pune profesorului o întrebare pe care o găsesc oarecum dezinvoltă: „Dar de ce ar trebui să fim convinși de dumneavoastră mai degrabă decât de alții?". Mă mir. De ce oare pune pe același plan, ca și cum ar fi vorba despre o simplă dispută de opinii, pe climatologi și pe cei pe care îi numesc climatoscepticі – printr-o prelungire a frumosului cuvânt „sceptic"? Dispune oare industriașul, din întâmplare, de un instrument de măsură mai bun decât acela al specialistului? Cum ar putea acest simplu aparatcik să pună în balanță pozițiile experților, în urma unui calcul prin adăugire sau prin scădere? Dar, mai cu seamă, cum îndrăznește să vorbească despre „convingeri" referitor la știința despre climă? Hotărât, găsesc întrebarea aproape șocantă, mai ales din partea cuiva a cărui meserie constă în cunoașterea îndeaproape a problemelor ecologice. A degenerat oare controversa într-atât încât să putem vorbi despre soarta planetei ca și cum am fi pe platoul unui talk-show și am avea pretenția de a echilibra simetric pozițiile?

Mă întreb cum va răspunde profesorul: îl va pune la locul lui pe nesimțit, amintindu-i că de fapt nu e vorba despre convingere, ci despre un fapt? Oare va aduce iar vorba despre „datele indiscutabile" care nu lasă defel loc îndoielii? Or, iată că, spre marea mea surpriză, răspunde cu un lung suspin: „Dacă nu avem încredere în instituția științifică, e foarte grav" După care începe să înșire în fața auditoriului marele număr de cercetători implicați în analiza climei, sistemul complex de verificare a datelor, articole și rapoarte, principiul evaluării de către confrați, imensa rețea a stațiilor, a geamandurilor derivante, a sateliților, a computerelor care asigură fluxul informațiilor – apoi explică,

în picioare, la masă, capcanele modelelor necesare pentru rectificarea datelor, precum și îndoielile succesive, ce rămâneau de eliminat, asupra fiecăruia dintre aceste puncte. „Și, în cealaltă tabără, adaugă, ce găsim oare? Niciun cercetător competent în domeniu care să dispună de echipamentul adecvat." Pentru a răspunde la întrebarea care-i fusese pusă, profesorul s-a servit așadar de noțiunea de instituție ca de cel mai bun instrument pentru a măsura importanța fiecărei poziții în parte. Nu își poate imagina o curte de apel superioară acestei instanțe. De aceea adaugă argumentul „pierderii încrederii" în această resursă, ceea ce ar fi, pentru el, „foarte grav"

Răspunsul său mă surprinde la fel de mult ca întrebarea. În urmă cu cinci sau zece ani, nu cred că un cercetător – mai ales unul francez – ar fi vorbit, într-o situație de controversă, despre „încrederea în instituția științifică." Ar fi arătat, poate, cu degetul „intervale de încrederea" în sensul statistic al termenului, dar ar fi făcut apel la certitudine, certitudine a cărei proveniență n-ar fi discutat-o în amănunt în fața unui astfel de auditoriu; această certitudine i-ar fi permis să-și trateze interlocutorul drept un ignorant și pe adversari să-i taxeze de iraționali. Nicio instituție n-ar fi fost scoasă la iveală; niciun apel la încredere n-ar fi fost necesar. S-ar fi adresat altei instanțe superioare, Științei cu Ș mare. Când faci apel la Ea, nu mai rămâne nimic de discutat, fiindcă atunci ne trezim întotdeauna în clasă, pe băncile unei școli unde trebuie să înveți – pentru că dacă nu, primești note proaste. Dar atunci când trebuie să faci apel la încredere, situația interlocuționară este cu totul alta: trebuie să-ți împărtășești grija pentru o instituție fragilă și delicată, împânzită de elemente foarte materiale și mondene – lobby-urile petrolului, evaluarea din partea confraților, constrângerile modelizării, greșelile de transcriere în rapoartele de o mie de pagini, contractele de cercetare, defecțiunile computerului și așa mai departe. Dar o astfel de preocupare, și aici este esențialul, nu încearcă să pună la îndoială rezultatele cercetării; din contră, încearcă să se asigure că acestea vor deveni valide, robuste și împărtășite.

De aici surpriza mea: cum a putut acest cercetător la Collège de France să schimbe confortul pe care i-l dădea apelul la certitudinea indiscutabilă cu simpla încredere într-o instituție savantă? Cine mai are astăzi încredere în instituții? Nu este acesta cel mai prost moment pentru a scoate în evidență, în ochii tuturor, îngrozitoarea complexitate a nenumăratelor birouri, ședințe, colocvii, adunări, modele, tratate și articole pe care le traversează certitudinile noastre despre originea antropică a dereglării climatice? E cumva ca și cum, pentru a răspunde unui neofit care se îndoiește de existența lui Dumnezeu, un preot ar începe să deseneze organigrama Vaticanului, istoria birocratică a conciliilor și numeroasele glose ale tratatelor de drept canonic... În zilele noastre, se pare că a arăta cu degetul înspre instituții poate deveni o armă pentru a le critica, dar în niciun caz pentru a restabili încrederea în adevărurile știute.

Și totuși, iată că tocmai așa a înțeles profesorul să se apere împotriva acelor industriași plini de îndoieli.

Are dreptate. Într-o situație de controversă acută, când este vorba să obții cunoștințe valide despre obiecte atât de complexe cum este întreg sistemul de funcționare al Pământului, cunoștințe care trebuie să determine schimbări radicale în detaliile cele mai intime ale existenței a miliarde de oameni, este infinit mai sigur să te încredințezi instituției științifice decât indiscutabilei certitudini. Dar și infinit mai riscant. Câtă îndrăzneală i-a trebuit pentru a-și schimba astfel punctul de sprijin...

Nu cred totuși că profesorul și-a dat seama că a alunecat de la o filosofie a științelor la o alta. Cred mai degrabă că nu-și mai putea alege armele, pentru că adversarii lui climatosceptici vorbeau să nu acționeze decât după ce vor fi avut certitudinea totală și nu foloseau noțiunea de instituție decât ca să-l pună pe el în încurcătură. Nu-i acuză ei pe climatologi că sunt un „lobby" printre altele, unul al modelizatorilor? Nu se delectează ei urmărind îndeaproape circuitele banilor necesari cercetărilor climatologice, la fel ca și rețelele de influență și de „cumetrie" pe care le scot la iveală e-mailurile pe care și le procură pe ascuns? Dar ei, ei cum fac ca să știe? Ei se pot lăuda că au dreptate împotriva tuturor, întrucât Certitudinea nu este „niciodată o problemă de număr". De fiecare dată când se face aluzie la mulțimea climatologilor și la anvergura echipamentelor și bugetelor lor, se ridică indignați împotriva a ceea ce numesc un „argument de autoritate". Și apoi joacă iar drama dintre Certitudine și Încredere, făcând apel la Adevărul cu A mare, pe care nicio instituție nu va veni să-l corupă. După care se înveșmântează în faldurile afacerii Galileo Galilei: n-a câștigat el de unul singur războiul cu instituția, cu Biserica, cu religia, cu birocrația savantă a epocii? Prins într-o asemenea menghină, profesorul nu prea avea de ales. De vreme ce Certitudinea a fost acaparată de inamici și pentru că publicul începe să pună întrebări nepoliticoase; de vreme ce există un risc ridicat în a confunda știința cu opinia, s-a repliat asupra a ceea ce îi era mai la îndemână: încrederea într-o instituție pe care o practică din interior de două decenii și de care nu are, în cele din urmă, niciun motiv să se îndoiască.

O instituție despre care nu se vorbește niciodată. În asta constă întreaga fragilitate a contrafortului de care a ales să se sprijine. Dacă credea că mă uitam un pic șăgalnic la cum se agită el ca un leu în cușcă, îl rog să mă ierte, pentru că eu țin de un domeniu, studiile despre științe (care sunt desemnate, în franglezã, și prin numele de „SCIENCE STUDIES"), care încearcă tocmai să dea un sens pozitiv termenilor de instituție savantă. Or, acest domeniu a fost considerat, la începuturile lui, în anii 1980, de mulți oameni de știință, ca unul de manifestare a criticii la adresa Certitudinii savante – ceea ce chiar era –, dar și la adresa cunoștințelor sigure – ceea ce nu era defel. Voiam să înțelegem prin ce instrumente, prin ce mașinării, materiale, istorice, antropologice, se

poate produce obiectivitatea. Și desigur, fără a face apel la vreo Certitudine transcendentă care ar asmuți, dintr-odată și fără discuție, Știința – cu Ș mare – împotriva opiniei. În ochii noștri, obiectivitatea științifică avea o valoare prea importantă pentru a fi lăsată doar în seama a ceea ce se numește, cu un termen-valiză, „RAȚIONALISMUL°" și a cărui întrebuințare constă prea adesea în a întrerupe orice discuție prin acuza de iraționalitate aruncată asupra adversarilor prea insistenți. Cu mult înainte ca problemele ecologice să vină să ocupe scena politicii, bănuiam deja că distincția dintre irațional și rațional nu mai e suficientă pentru a închide discuțiile despre ceea ce compune LUMEA COMUNĂ°. Simțeam că problema științelor era ceva mai complicată și că trebuia să cercetăm în alt fel cum funcționează fabrica de obiectivitate. Și de aceea ne-am mirat întotdeauna – eu împreună cu colegii mei istorici și sociologi ai științelor – de furia anumitor cercetători împotriva a ceea ce ei numeau „relativismul" cercetărilor noastre, când de fapt noi nu încercam decât să-i pregătim pe oamenii de știință pentru o apărare în sfârșit realistă a obiectivității la care țineam la fel de mult ca ei – dar în alt fel.

Veți înțelege de-acum ușoara mea surpriză în fața răspunsului climatologului: „Aha, vorbiți la modul pozitiv despre încrederea pe care trebuie să o ai în instituția științifică. Dar, dragă coleg, când ați invocat vreodată public necesitatea unei asemenea încrederi? Când ați acceptat să vă împărtășiți secretele de fabricație? Când ați pledat, sus și tare, pentru ca practica științelor să fie considerată drept o instituție fragilă pe care ar trebui să o întreținem cu grijă dacă vrem să avem încredere în știință? Din contră, nu noi suntem cei care am muncit atât de mult pentru ca acest lucru să se realizeze? Tocmai noi, cei cărora le-ați respins ajutorul cu o grimasă, tratându-ne de RELATIVIȘTI°? Sunteți cu adevărat gata de o asemenea schimbare epistemologică? Ați renunțat pentru totdeauna la confortul acuzației de iraționalitate, acest mijloc general de a închide gura tuturor celor care vă caută pricină? Nu-i un pic târziu să vă refugiați deodată în noțiunea de «încredere» fără să vă fi pregătit deloc pentru așa ceva?". Dacă în ziua aceea nu i-am pus climatologului astfel de întrebări, n-a fost pentru că îmi era teamă să nu devin eu dezinvolt, ci pentru că nu mai e vremea să ne certăm pe relativismul acestor *„science studies"*. Toată această chestiune a devenit prea serioasă pentru hârjoneli de genul acesta. Avem aceiași dușmani și trebuie să răspundem acelorași urgențe.

→ CARE OBLIGĂ LA DISTINCȚIA DINTRE VALORI ȘI DESCRIERILE ACESTORA FĂCUTE DE PRACTICIENI.

Această anecdotă ne permite să înțelegem de ce o cercetare asupra locului pe care trebuie să îl acordăm noțiunii de INSTITUȚIE° este necesară – și în mod special noțiunii de instituție științifică –, de vreme ce ne aflăm în fața unor crize ecologice de o amploare și noutate necunoscute până acum. Dacă m-am înhămat la ea, am făcut-o pentru că pot distinge bine, în răspunsul profesorului, dacă nu o contradicție, în orice caz o

puternică tensiune între VALOAREA° pe care vrea să o apere – obiectivitatea – și *descrierea* pe care o propune pentru a defini această valoare. El pare să ezite, într-adevăr, între un apel la Certitudine și altul la Încredere, care angajează, ne vom da seama, filosofii, nu, metafizici, nu, ontologii cu totul diferite.

Știu foarte bine că n-a avut timp să măsoare această diferență: nu e genul de precizie pe care să i-o ceri unui climatolog. Dar munca mea, eu fiind sociolog, sau filosof, sau antropolog (eticheta nu contează), este cea de a lărgi acest decalaj cât de mult și cât de departe va trebui. Și deci aceea de a propune, iată acum utilitatea acestui proiect așa cum o văd eu, o soluție pentru a face ca această valoare să poată fi împărtășită și să fie durabilă. Așa cum vom vedea, ipoteza pe care o explorez în această cercetare constă în a distinge, grație unei serii de CONTRASTE°, valorile pe care dorim să le apărăm de versiunea oferită în descrierile lor făcute de-a lungul istoriei, pentru a încerca să le instalăm, sau, mai bine, să le instaurăm, în instituții care să fie, în fine, concepute pentru ele.

Știu foarte bine că noțiuni ca „valoare" sau „instituție" pot să înspăimânte, că pot mirosi dezgustător a reacțiune. Ce? Întoarcerea la valori? Încredere în instituții? Dar n-am ieșit odată din toate chestiile astea? Nu le-am pus capăt? Nu am învățat să le respingem și chiar să le disprețuim? Cu toate astea, anecdota analizată mai sus arată că am intrat în altă epocă. Amploarea crizelor ecologice ne obligă să revenim la o serie de reacții, să le spunem mai degrabă reflexe condiționate, care ne răpesc orice flexibilitate pentru a reacționa la ceea ce urmează. Aceasta este, cel puțin, ipoteza de la care am plecat. Pentru ca un cercetător de la Collège de France să coboare de la Certitudine la Încredere, trebuie să se întâmple, într-adevăr, ceva „grav". Iată așadar ce gravitate apasă asupra acestei munci.

Obiectivul meu este acela de a crea un dispozitiv pe care îl numesc DIPLOMATIC°, care mi-ar permite, dacă aș putea să îl duc la bun sfârșit (dar nu pot să fac acest lucru de unul singur), să ofer acelui cercetător atacat în numele „raționalismului" soluția unei definiții alternative a ceea ce prețuiește. Voi reuși oare să redefinesc obiectivitatea prin încrederea într-o instituție savantă fără ca acest cercetător să aibă sentimentul că a pierdut astfel valoarea pentru care luptă? Chiar dacă, după ce această întreprindere va fi fost încheiată, acesta va trebui să se sprijine pe o cu totul altă filosofie a științelor. Voi putea să fac toate astea *cu el*? Aceasta este miza cercetării: *să împărtășesc* experiența valorilor la care par să țină cei cu care discut, dar oferindu-le ocazia de *a modifica* descrierea lor, de fapt metafizica, prin care încearcă să exprime această experiență a valorilor în cazuri prea conflictuale, în care riscă să o piardă tocmai pentru că o apără stângaci. Putem oferi unora dintre conceptele pe care am învățat să le prețuim ocazia unei dezvoltări pe care cadrul mult prea strâmt al modernizării a făcut-o imposibilă. La urma urmei, noțiunile „dezvoltare durabilă" și „specie protejată" se pot aplica și conceptelor!

TREBUIE SĂ ALEGEM ÎNTRE A MODERNIZA ȘI A ECOLOGIZA

De ce există atâtea valori care nu pot rezista atacurilor? Din pricina unui alt fenomen pe care încerc să îl documentez de când am început să mă iniţiez în cercetări de teren, în Africa, la începutul anilor 1970, şi pe care îl putem desemna prin expresia de „sfârșit de paranteză modernistă". În tot ceea ce va urma, termenul de „modernizare", sau de „MODERNI°", se opune celui de „ECOLOGIE°". Între a moderniza și a ecologiza, trebuie să alegem.

Într-o carte pe care am publicat-o în urmă cu mai bine de două decenii, *N-am fost niciodată moderni*, încercasem să dau un sens precis adjectivului prea polisemic de „modern", servindu-mă ca piatră de încercare de raportul care a început să fie stabilit, în secolul al XVII-lea, între două lumi: aceea a Naturii și aceea a Societăţii, lumea nonoamenilor şi cea a oamenilor. „Noi"-ul din acest titlu* cam sforăitor nu desemna nici un anume popor, nici o anumită geografie, ci mai degrabă pe toţi cei care aşteaptă de la Ştiinţă o distincţie radicală de Politică. Pe toţi cei care, indiferent de locul în care s-au născut, se simt mânaţi de la spate de o săgeată a timpului orientată în așa fel încât au *înapoia lor* un trecut arhaic ce amestecă neavenit Faptele și Valorile, iar *înaintea lor* un viitor mai mult sau mai puţin radios în care distincţia dintre Fapte și Valori va fi în sfârșit mai clară și distinctă. Este modern cel care merge – cel care mergea – de la acel trecut la acel viitor prin intermediul unui „FRONT DE MODERNIZARE°" ce înaintează ineluctabil. Datorită unui asemenea front-pionier, datorită unei astfel de Frontiere, ne puteam permite să calificăm drept „iraţional" tot acel cadru din care trebuia să ne smulgem și „raţionale" acele lucruri către care trebuia să ne îndreptăm pentru a progresa. Astfel, era modern cel care se emancipa de legăturile cu trecutul pentru a înainta către LIBERTATE°. Pe scurt, cel care mergea de la întuneric înspre lumină – înspre LUMINI°. Întrebuinţam Ştiinţa ca piatră de încercare pentru a defini acest sistem special de coordonate, întrucât orice clătinare a concepţiei despre ştiinţe risca să pună în pericol întreaga logistică a modernizării. Dacă cumva s-ar întâmpla să amestecăm iarăși Faptele și Valorile, săgeata timpului ar urma să se întrerupă, să șovăie, să se agite, să se răsucească în toate părţile şi să semene cu o porţie de spaghetti – sau, mai degrabă, cu o mare încâlceală.

Nu trebuia să fii vizionar, acum douăzeci de ani, ca să-ţi dai seama că modernizarea era pe cale de a se termina, pentru că în fiecare zi, în fiecare minut, devenea tot mai greu să distingi faptele și valorile, din cauza talmeș-balmeșului tot mai deplin dintre oameni și nonoameni. Dădeam, atunci, numeroase exemple ale acestei confuzii, vorbind despre înmulţirea „hibrizilor" dintre ştiinţific și social. De mai bine de douăzeci de ani, controversele ştiinţifice și tehnice n-au făcut decât să prolifereze, ca număr și ca dimensiune, până la a

* „Noi" este implicit în versiunea românească.

se extinde asupra climei înseși. Deoarece geologii încep să folosească termenul de „ANTROPOCEN°" pentru a desemna epoca din istoria Terrei care urmează după Holocen, ne e comod să ne servim de acum înainte de acest termen pentru a rezuma într-un singur cuvânt sensul epocii care se întinde de la revoluțiile științifice și industriale până astăzi. Dacă până și geologii, oameni mai degrabă ponderați și serioși, fac din om o forță de aceeași amploare ca vulcanii, ba chiar asemănătoare cu tectonica plăcilor, un lucru a devenit sigur: nu mai avem nicio speranță să vedem, mâine mai mult decât ieri, Știința distinctă de Politică.

În consecință, piatra de încercare folosită pentru a distinge trecutul de prezent, pentru a desena frontul modernizării gata să înglobeze planeta, dând o identitate celor care se simțeau „moderni", și-a pierdut orice eficacitate. De-acum înainte, suntem chemați să compărem în fața mitologicei GAIA°. Gaia, această ciudată figură dublu compozită, alcătuită din știință și din mitologie, care servește unor specialiști pentru a desemna Terra care ne înlănțuie și pe care o înlănțuim, această bandă a lui Moebius pentru care noi suntem în același timp exteriorul și interiorul, acest Glob cu adevărat global care ne amenință chiar în timp ce noi înșine îl amenințăm. Dacă aș vrea să dramatizez, poate excesiv, ambianța acestui proiect de cercetare, aș spune că acesta năzuiește să înregistreze consecințele pe care le suportă frontul modernizării în clipa în care se lovește deodată de Gaia.

Totul se întâmplă ca și cum Modernii (folosesc majuscula pentru a numi acest popor cu geometrie variabilă aflat în căutarea lui însuși) ar fi definit valori pe care le-au găzduit cu orice preț în instituții hodorogite, concepute la repezeală pentru a răspunde la exigențele frontului de modernizare, împingând mereu înaintea lor chestiunea de a ști cum să facă pentru ca ei, Modernii, să dureze. Aveau viitorul în față, dar nu se preocupau de ce avea să vină. Sau mai degrabă de ceea ce *urma să vină*°. Ce vine? Ce survine, pe neașteptate, fără ca Modernii să pară că au prevăzut? „Gaia", „Antropocen" – nu contează numele exact, dar există în orice caz ceva care-i privează pentru totdeauna de distincția fundamentală dintre Natură și Societate prin care aceștia își stabileau, din aproape în aproape, sistemul de coordonate. Începând cu acest eveniment, totul se complică pentru ei: „Mâine", murmură cei care au încetat să fie moderni fără crâcnire, „va trebui să luăm în considerare și mai multe încâlceli de ființe care vor amesteca ordinea Naturii și ordinea Societății; mâine, încă mai mult decât ieri, ne vom simți legați printr-un număr încă și mai mare de constrângeri impuse de ființe tot mai numeroase și mai diverse." Dintr-odată, trecutul și-a schimbat forma, pentru că nu e cu nimic mai arhaic decât ceea ce ne vine din față. Cât despre viitor, s-a spart în mii de cioburi. Nu ne vom mai putea emancipa ca altădată. Iată o situație cu totul nouă: înapoia noastră, tot

° Joc de cuvinte, în limba franceză, între *„avenir" – viitor*, și *„à venir"*, supinul verbului *a veni*.

felul de dependenţe, înaintea noastră, și mai multe dependenţe. Suspendarea „frontului de modernizare" Sfârșitul emancipării ca singur destin posibil. Și ceea ce e mai rău: „noi" nu mai știm *cine* suntem, nici, desigur, *unde* suntem noi, cei care am crezut că eram moderni... Sfârșitul modernizării. Trebuie reluat totul de la zero.

- PROPUNÂND UN ALT SISTEM DE COORDONATE.

Există oare un alt sistem de coordonate care să îl poată înlocui pe cel pe care l-am pierdut, acum că paranteza modernistă e pe cale de a se închide? M-am înhămat, de un sfert de secol, la această întreprindere, în paralel cu celelalte fronturi pe care lucrez, și aș vrea să v-o împărtășesc și să o continui prin această carte, dar și prin dispozitivul digital care o însoţește. Cred, într-adevăr, că putem completa titlul eminamente negativ – „n-am fost niciodată moderni" – cu o versiune de data aceasta *pozitivă* a acestei afirmaţii. Dacă n-am fost niciodată moderni, ce ni s-a întâmplat? Ce trebuie să moștenim? Cine am fost noi? Cine vom deveni? Cu cine trebuie să ne înrudim? Unde ne aflăm de-acum? Toate aceste întrebări, de antropologie istorică și comparată, nu pot fi abordate fără o cercetare aprofundată a acestei faimoase modernităţi pe cale de a se închide.

De ce mă cred eu capabil să propun o astfel de cercetare și să propun o astfel de alternativă? Pur și simplu pentru că, suspendând tema modernităţii în caracterizarea aventurii Modernilor, cred că am reperat experienţa unui anumit număr de valori pe care cred că e posibil să le ofer în altă versiune.

Sunt convins, de pildă, că experienţa obiectivităţii nu părea bine protejată de către Știinţa cu Ș mare decât pentru că niciodată n-a trebuit de fapt să o apărăm. De îndată ce obiectivitatea a fost pusă în chestiune la modul serios, ca de pildă în anecdota de mai sus, este de dorit ca practica cercetătorilor să fie descrisă cu totul altfel, propunându-le o altă reprezentare despre ei înșiși, care le-ar permite să câștige încredere, în sfârșit, într-o instituţie ştiinţifică redefinită radical. Așa cum ne vom da seama curând, ceea ce poate conferi niscai valoare acestui efort de redescriere este posibilitatea pe care o deschide de a face loc *altor valori*, a căror experienţă este foarte obișnuită, dar care nu avea condiţii de a se desfășura în cadrul oferit de modernitate. De pildă, valori ca politica, sau religia, sau dreptul, pe care apărarea glorioasă a Știinţei cu majusculă le strivise în cale, dar pe care acum le putem reafirma mai comod. Dacă e vorba să ecologizăm și nu atât să modernizăm, va fi posibil, cine știe, să facem să coabiteze un număr mai mare de valori într-un ecosistem ceva mai bogat.

În tot ceea ce urmează, voi propune cititorilor o dublă disociere: voi încerca să extrag o EXPERIENȚĂ° proprie fiecărei valori, din descrierile ei tradiţionale; apoi, îmi voi lua sarcina să ofer o formulare alternativă, cu totul provizorie, a acestei experienţe, formulare pe care o voi așeza pe masa negocierilor pentru a o supune criticii. De ce voi proceda așa? Fiindcă mi se pare că experienţa,

cu condiția să fie condusă cu grijă, *poate fi împărtășită*, în vreme ce formularea ei alternativă, pe care încerc să o ofer, nu știu dacă poate fi – în niciun caz nu dintr-odată.

Studiul practicilor științifice, pe care l-am făcut atâta vreme, ne poate servi drept exemplu: am auzit arareori critici referitoare la *descrierile* pe care „*science studies*" le-au făcut în legătură cu rețelele științifice (dimpotrivă, veracitatea lor a fost mereu recunoscută ca și cum, în stilul lui Harvey*, am fi descoperit venele și arterele vascularizației savante...). Și totuși, *versiunile* alternative pe care le-am propus pentru a da seama de fabrica obiectivității au fost combătute în mod violent chiar de unii dintre cercetătorii ale căror valori ne străduiam să le prezentăm pe înțelesul celorlalți. Chiar cuvintele „rețea" și „fabrică" sunt de ajuns uneori pentru a-i șoca pe interlocutorii noștri, ceea ce dovedește în ce hal am putut greși abordarea... Cât de proști diplomați am fost!

Deoarece scopul nostru este acela de a face inventarul Modernilor pentru a ști ce trebuie să moștenim, ar fi tragic să confundăm următoarele trei ingrediente: descrierile pe care le-au inventat de-a lungul diferitelor lor lupte; valorile a căror experiență, așa cum apare ea de-a lungul acestei istorii, rămâne totuși posibil de împărtășit; în sfârșit, formularea mea, prea specială sau prea polemică, a aceleiași experiențe.

De aceea dispozitivul pe care vreau să îl ofer cititorilor se prezintă în două secvențe: raportul unei cercetări la care sau din care pot să adauge sau să ia ceea ce li se pare adecvat sau nu la ceea ce este dat în experiență; o procedură pe care trebuie să o numim de negociere, datorită căreia autorul și unii dintre cititorii lui – deveniți CO-CERCETĂTORI° – vor putea lua în calcul participarea la o reformulare comună a acelorași experiențe.

Aceasta este încercarea mea. Ca să mă exprim mai direct, cred că am dreptate în detectarea experiențelor pe care mă voi strădui să le supun atenției cititorului; sunt sigur că greșesc adesea în expresia pe care am propus-o pentru fiecare dintre ele, vrând să ofer o alternativă modernismului. Și dacă greșesc, greșesc din construcție, pentru că un diplomat nu poate avea dreptate *de unul singur*. Nu poate decât să ofere o formulă de pace înainte ca aceasta să fie atacată atât de cei pe care îi reprezintă, cât și de cei cărora le-a fost destinată. Obiectul acestei cărți este deci acela de a servi atât drept raport de cercetare, cât și, dacă pot spune așa, drept „preliminarii de pace"

CEEA CE DUCE LA DEFINIREA UNEI SCENE DIPLOMATICE IMAGINARE.

Ciudățenia acestei situații diplomatice nu ține numai de procedeul ales (mediul digital!), de firea celor pe care pretind că îi reprezint (desigur, fără nici cel mai restrâns mandat!), ci și de chiar conflictul pentru care este cerută în sfârșit intervenția diplomaților. Pentru

* Este vorba despre omul de știință englez William Harvey (1578–1657), care a descoperit circulația sângelui (1628).

că modernizarea nu apare niciodată ca un război căruia ar fi bine să-i pui capăt. Care este deci conflictul care a epuizat în așa măsură părțile încât acum ne gândim la tratativele de pace? Ciudat acest conflict care nu știe să-și definească protagoniștii: nici pe cei numiți Moderni, de vreme ce ei „n-au fost niciodată" așa ceva, nici, desigur, pe „ceilalți", căci ei nu erau „alții" decât în comparație cu o modernitate menținută într-o stare de vag. Scena diplomatică – cu totul imaginară, recunosc – pe care vreau să o construiesc prin această cercetare este cea care i-ar aduce împreună, în apropierea Gaiei, pe Moderni și pe „ceilalți" Situația pe care aș vrea să o schițez este aceea în care Modernii *se prezintă din nou* în fața restului lumii, dar de data aceasta știind, în sfârșit, pe bune, care le sunt valorile!

- ÎN NUMELE CUI NEGOCIEM -

Poate să pară bizar, ba chiar poate fi considerat retrograd, dar va trebui, *în fine*, ca, în această cercetare, să ne adresăm Modernilor, „Occidentalilor", sau chiar Europenilor. Nicio grijă, însă, nu e vorba despre nimic narcisist, despre nicio căutare nostalgică a identității. Pur și simplu, ANTROPOLOGIA° a considerat multă vreme ca venind de la sine faptul că trebuie să pună în contrast „celelalte CULTURI°" cu un proces de modernizare de origine europeană, sau în orice caz occidentală, pe care nu încerca deloc să îl precizeze mai îndeaproape – și pe care, de altfel, antropologii nu aveau vocația să îl studieze. Cu toate acestea, iraționalitatea sau, ceva mai caritabil spus, raționalitățile alternative pe care le manifestă alte culturi erau mereu judecate prin raportare la acest etalon definit *by default*. Oricât de respectuos voia să fie antropologul cu „gândirea sălbatică"', trebuia să îi socotească diferența în raport cu „gândirea cultivată" sau „savantă". Acest ideal al modernității era cel care permitea reperarea elementelor „culturale", „arhaice", „reacționare", care impregnau chiar „modernitatea". Unii încearcă și acum să descopere secretul viitorului (culturile vor converge, vor diverge sau vor intra în conflict etc.?), mereu în raport cu acest front de modernizare. Rezultatul unei asemenea abordări este că ne lipsește și acum o antropologie a Modernilor.

Aceasta se întâmplă pentru că aceste popoare cu geometrie variabilă și-au pus lor însele și celorlalți o adevărată problemă de descriere, de vreme ce, chiar dacă n-au fost niciodată moderne, s-au *gândit* la ele însele ca și cum ar fi fost. Modernii n-au fost niciodată moderni, dar, iată, au *crezut* că sunt, iar această credință este și ea capitală, căci ea i-a făcut să acționeze în numeroase feluri contradictorii pe care trebuie să învățăm să le distingem – abandonând poate, așa cum vom vedea, însăși noțiunea de CREDINȚĂ°". Altfel spus, există o *opacitate* proprie Modernilor pe care antropologia comparată nu o poate lăsa la o parte

Aluzie la celebra carte din 1962 a lui Claude Lévi-Strauss.

" Credință în sensul de convingere, atașament mental față de o sumă de enunțuri, argumente, nu în sensul religios al termenului.

la nesfârșit. Opacitate cu atât mai enigmatică cu cât contrastează cu pretenția de autoanaliză, de reflexivitate, de critică, de luciditate – dar și cu această stranie idee că „celelalte CULTURI" ar fi cele opace și ar avea mare nevoie de o etnografie... A trebuit să pun la punct acest protocol de cercetare atât de special tocmai pentru a lupta împotriva acestei opacități – sau a acestei false transparențe, cum vreți s-o luați. Așa cum vom vedea, antropologia Modernilor nu e deloc mai ușoară decât a „celorlalți" – „ceilalți" care, de altfel, încetând să mai fie „ceilalți", au devenit prin aceasta mai ușor de analizat decât aici de față Modernii, la fel de opaci!

Voi proceda ca și cum Modernii ar fi descoperit în decursul istoriei lor, cel mai adesea împrumutându-le de la alte civilizații, mai multe valori pe care într-adevăr le prețuiesc și care constituie, într-un fel, ceea ce putem numi definiția lor – chiar dacă nu sunt foarte siguri de acest lucru. Din cauza acestei lipse de siguranță, voi proceda ca și cum ei n-ar fi reușit, teoretic vorbind, să găsească mijlocul de a-și *respecta* propriile lor valori, și deci cu atât mai puțin valorile altora. Altfel spus, voi proceda ca și cum ei n-ar fi investit în designul de ansamblu al valorilor lor atâta energie câtă au pus la bătaie pentru a le descoperi în practică, una după alta. Nu-i vorba doar că Modernii ar fi bifizi ca „albii cu limba de viperă". Mai degrabă putem spune că, prea încărcați cu propriile lor comori, n-au avut niciodată ocazia de a preciza fără încon jur care le sunt cu adevărat valorile. Nu știm dacă asta s-a întâmplat din prea multă lăcomie sau prea multă poftă. Datorită acestui fel de *ficțiune caritabilă*, voi putea să continui cercetările etnografice, recunoscând totodată imensul decalaj dintre versiunea oficială și cea neoficială a valorilor, fără să caut cu toate acestea să le critic. În acest sens, încerc să ofer o versiune pozitivă, și nu doar una negativă, a modernizării – cu riscul de a apărea nițeluș pozitivist și de a fi acuzat, în fond, de complicitate cu propriul meu subiect (dar, oare, complicitatea nu e celălalt nume al acestei calități a etnologului pe care o numim empatie?).

Această ficțiune a bogăților care îi stingheresc pe Moderni, urmează să înțelegem curând, nu are drept scop inocentarea lor, iertarea lor, astfel, de toate excesele. Scopul ei este în primul rând de a propune o descriere cât se poate de realistă, în sfârșit, a ceea ce putem numi aventura modernă, fără să o mai confundăm – cu toate avantajele și dezavantajele care decurg de aici – cu apariția unui front de modernizare. Dacă chiar este vorba despre un război, măcar să îl declarăm și mai ales să îi definim scopurile, pentru a ști, în fine, cum să îl putem termina. Acest proiect descriptiv are o utilitate intrinsecă, întrucât ar permite, dacă ar fi dus la bun sfârșit, procurarea unui etalon pentru antropologia comparată, unul care să nu mai fie fantezist (apariția Rațiunii), dar să nu fie nici versiunea critică sau negativă a chiar acestei modernizări. Însă el mai are o utilitate: știind, în cele

→ ȘI CU CINE NEGOCIEM?

din urmă, ceea ce am fost cu adevărat noi, „Modernii", am putea renegocia acest „noi" în cu totul alte condiții – și, în consecință, am putea renegocia și ceea ce am putea deveni, laolaltă cu „ceilalți", în fața noului orizont al Gaiei.

Antropologia comparată rămâne în aer atâta vreme cât nu dispunem de o versiune alternativă a acestui punct de comparație ce rămâne mereu în umbră: „OCCIDENTUL*" (termen îngrozitor de vag, pe care ar trebui să îl precizăm în sfârșit). Atâta vreme cât n-am făcut inventarul moștenirii Modernilor, nu putem întreprinde o adevărată antropologie comparată și nici, ceea ce e poate mai grav, nu putem emite vreo ipoteză pe termen lung asupra viitorului relațiilor acestora cu restul lumii. „Restul lumii" care nu are, desigur, deloc aceeași definiție în funcție de ceea ce am fost „noi", moderni sau cu totul altceva – dar să adăugăm de la început, deși se putea bănui deja, că lumea aceasta nu e deloc un „rest"!

După scenele înspăimântătoare din istoria imperiilor, când toate celelalte popoare au asistat cu groază la goana acestor nebuni geniali care-și răsturnau de-a valma propriile valori laolaltă cu cele ale celorlalți, forfecând planeta de la un capăt la altul într-un fel de beție juvenilă, cu privirea ațintită înspre trecut ca și cum ar fi fugit de-a-ndărătelea de vreun monstru cumplit, înainte de a acoperi totul cu mantaua inevitabilei modernizări și cu domnia ireversibilă a Rațiunii, aș vrea să fac ca și cum, de fapt, ei s-ar putea domoli, s-ar putea duce acasă, s-ar putea recolege și s-ar putea întoarce să se prezinte, nu pentru a-și cere iertare (cine e destul de slab încât să-și ceară iertare?), dar ca să explice totuși ce căutau și ca să descopere, prin ei înșiși, care le sunt, cu-adevărat, valorile. Nu e cu totul iluzoriu să-ți imaginezi atunci că „ceilalți" s-ar putea interesa și ei, într-o oarecare măsură, de proiectul „Modernilor" – de ce nu?

Această *chemare* a modernității, în toate sensurile cuvântului „chemare"* – mai ales în sensul pe care-l are în serviciul postvânzare al industriei de automobile** –, are rolul de a-i pregăti mai bine pe „Occidentali" pentru viitor, dar dă glas și acestei ciudate pretenții de a extinde frontul modernizării până la antipozi. Într-adevăr, este foarte posibil – și se întâmplă deja masiv – ca Occidentul (sau, în mod sigur, măcar Europa) să se afle *în fine* în situația de relativă slăbiciune. Nu mai e vorba aici de *hybris*, nici de pocăință. A venit timpul să începem să precizăm nu doar ceea ce s-a întâmplat sub numele de „modernitate" în trecut (interes mai degrabă patrimonial), dar mai ales ce va mai putea însemna acest cuvânt în viitor. Când lipsește autoritatea indiscutabilă a forței, când a devenit imposibil să „furi istoria", poate oare începe în fine vremea diplomaților?

---

* Termenul francez este *„rappel"*, care înseamnă atât *„chemare"*, cât și *„re-chemare"* sau apelul la *„neuitare"*. Printre sensurile secundare, figurează: redresarea unei nave, coborârea unui perete, în alpinism, sau acțiunea de a plăti datorii restante.

** Este vorba despre o întoarcere în fabrică a produselor cărora li s-au descoperit defecte (și nu e vorba numai de industria de automobile).

Această cercetare asupra valorilor, așa cum au fost ele extrase, îmbrățișate, confundate, bruscate, fușerite, patrimonializate de către Occidentali, ar vrea să contribuie la această negociere planetară la care va trebui să purcedem pentru vremurile în care nu vom mai fi pe poziţiile de forţă și în care alţii vor fi cei care vor pretinde că se „modernizează" – dar *pe stil vechi* și, într-un fel, fără noi! Și în care vom pretinde totuși că mai avem un cuvânt de spus despre valorile noastre – dar poate și despre valorile celorlalţi (dar fără nici unul dintre privilegiile vechii istorii europene). Altfel spus, va trebui să-i redăm pe „Occidentalii" prezenţi mai întâi lor înșile într-un fel cu totul diferit, iar apoi și celorlalţi. Ca să folosim remarcabila expresie a cancelariilor, este vorba de a deschide „reprezentanţe diplomatice" pentru a renegocia noile graniţe ale noastre înșine și ale altora.

Dar diplomaţia are nevoie de diplomaţi, adică de oameni capabili – spre deosebire de cei care îi trimit în misiune – să descopere în fine care sunt cu adevărat valorile celor care îi mandatează – cu preţul unor sacrificii pe care învaţă să le detecteze cu ocazia negocierilor tratativelor, adesea interminabile. Avem de-a face cu o explorare delicată, care trebuie abordată prin tatonări pe care acuzaţiile de trădare nu trebuie să le suspende și care vor ocupa în această cercetare un loc privilegiat.

Acestea sunt cele două întrebări care justifică cercetarea începută: putem face o descriere în sfârșit realistă a aventurii moderne, ceea ce ne-ar permite să oferim antropologiei comparate un reper de comparaţie mai credibil? Poate această antropologie comparată să ne servească drept introducere la negocierea planetară deja începută asupra viitorului valorilor pe care noţiunea de modernizare le dezvăluise și le compromisese în același timp? Se va spune că e prea târziu ca să ne mai lansăm într-o asemenea explorare. Prea târziu, din pricina crimelor comise; prea târziu, din cauza apariţiei prea grăbite a Gaiei. *„Prea puţin, prea târziu."* Cred, dimpotrivă, că trebuie să începem să gândim cu luare-aminte tocmai pentru că avem de-a face cu chestiune urgentă.

Cum vom proceda? Pentru a folosi expresii mai potrivite sub pana unui filosof analitic, să zicem că această cercetare ne va permite să lămurim, destul de sistematic, un mare număr de subiecte neprevăzute, ERORI DE CATEGORIE° care se referă la ceea ce am numit diferitele MODURI DE EXISTENȚĂ°.

CERCETAREA SEAMĂNĂ MAI ÎNTÂI CU CEA ÎNTREPRINSĂ ASUPRA ACTELOR DE LIMBAJ

Comparând conflicte de valori două câte două – știinţa și religia de pildă, sau dreptul și politica, sau știinţa și ficţiunea etc. –, ne vom da seama foarte repede că o mare parte dintre tensiuni (tensiuni care explică parţial opacitatea despre care vorbeam mai sus) vine din aceea că folosim pentru a judeca *veracitatea* unui mod condiţiile de veridicitate ale unui alt mod. Desigur, aceasta presupune (va trebui să aprofundăm această problemă esenţială) să acceptăm

pluralismul modurilor și deci *pluralitatea* cheilor prin care judecăm veracitatea sau falsitatea lor.

Dar, în cele din urmă, dificultatea nu e chiar atât de mare, dacă ne raportăm la proiectul dus la bun sfârșit de AUSTIN° și de urmașii lui asupra „actelor de limbaj". Noțiunile de CONDIȚII DE REUȘITĂ ȘI DE NEREUȘITĂ°, de-acum bine ancorate în tradițiile intelectuale, ne permit să punem față-n față tipuri diferite de veridicitate, fără să le reducem la un model unic. Dificultatea va apărea mai târziu, când vom dori să depășim această versiune lingvistică sau de limbaj a cercetării, pentru a face din aceste moduri niște realități mai substanțiale. Dar, până una-alta, nucleul cercetării noastre se referă la efortul de lămurire a afirmațiilor despre adevărul sau falsitatea unei experiențe. Acesta este singurul test important, cred, pentru cititor: redescrierea unui mod de existență permite sau nu clarificarea conflictelor de valori care nășteau, până acum, dezbateri mai mult sau puțin violente? Așadar, ne vom ocupa în primul rând de adevăr și de falsitate, adevărul și falsitatea unor forme distincte de experiență. Numai că există mai multe tipuri de experiență, iar fiecare dintre ele depinde de condiții specifice și foarte fragile de exercitare. Da, n-am ce face, Regatul Rațiunii are mai multe palate.

Când spun că există mai multe tipuri de experiență, acesta nu este un argument relativist (în sensul pe care papalitatea îl dă acestei noțiuni) asupra imposibilității de a ajunge la vreun adevăr, oricare ar fi acesta, ci doar asupra faptului că există condiții de reușită incompatibile care permit totuși, fiecare în felul ei, accesul la judecăți indiscutabile (în practică, desigur, mereu discutate) asupra adevărului și falsității (relative, iar nu relativiste) a ceea ce aceste condiții trebuie să judece. Este, de pildă, și vom zăbovi mult aici, cazul dreptului (notat [DRO]), ce reușește să se mențină în propriul său adevăr și-n propria sa falsitate, când de fapt această valoare" nu seamănă deloc cu acelea pe care le-am aplica, cu același simț al discriminării, judecăților zise „științifice". Și când vom arăta cât de fragile sunt, fiecare în funcție de modul său, aceste adevăruri, n-o vom face pentru a insista, asemeni scepticilor, asupra defectelor lor, ci pentru a invita să ne îndreptăm atenția asupra instituțiilor care le-ar permite să dureze ceva mai multă vreme (aici, cum deja am văzut, noțiunea de *încredere* în instituție va deveni cât se poate de importantă).

Acest proiect este de fapt, de la început până la sfârșit, un proiect RAȚIONAL° (dacă nu e RAȚIONALIST°), cu condiția de a accepta să definim raționalitatea ca ceea ce permite să *urmărim pas cu pas* diferitele tipuri de experiență, urmărind, pentru fiecare mod în parte, adevărul și falsitatea lui, precum și ceea ce permite reperarea condițiilor practice care permit, de fiecare dată, efectuarea acestei

° Întrebuințăm termenii traducerii în limba română: J.L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere de Sorana Corneanu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.

" De adevăr.

judecăți. Întotdeauna am crezut că metafora briciului lui Occam este prost înțeleasă. Cei care fac apel la ea încearcă să golească astfel lumea de tot ce nu e rațional: lumea o confundă, mi se pare, cu cea a sabiei lui Alexandru cel Mare, care taie nodul gordian în loc să-și dea osteneala să-l dezlege. Cât despre mine, mi-am imaginat întotdeauna că metafora face aluzie la una dintre prețioasele valize de lemn ale chirurgilor de altădată, în care stăteau, în culcușul lor de pâslă verde, o mulțime de instrumente potrivite pentru toate operațiile delicate ale rațiunii. Iar dacă există mai multe tipuri de instrumente, cu condiția ca fiecare să fie bine ascuțit, n-ar trebui ca de acest lucru să se bucure chiar și raționalistul cel mai învederat? Mai ales dacă în felul acesta ar putea intra în dialog cu alte culturi, pentru a se pregăti pentru ceea ce urmează.

- ÎNVĂȚÂND SĂ REPEREZI DIFERITE MODURI DE EXISTENȚĂ.

Dar de ce să vorbim despre o cercetare asupra modurilor de *existență*? Pentru că trebuie să ne întrebăm de ce raționalismul n-a știut să definească aventura modernizării la care, cel puțin în teorie, a contribuit atât de limpede. Pentru a explica această slăbiciune a teoriei, de a nu-și putea defini practicile, ne putem mulțumi, desigur, cu ficțiunea caritabilă pe care am propus-o mai sus, dar ne vom vedea repede blocați când va trebui să inventăm un nou sistem de coordonate pentru a cuprinde diferitele experiențe pe care cercetarea le va scoate la iveală. Pentru că tocmai limbajul este cel care ne va lipsi. Problema, de această dată filosofică iar nu tot antropologică, este că trebuie să facem așa încât limbajul să poată absorbi pluralismul valorilor. Și asta pe bune, nu doar de formă. Este deci inutil să ascundem faptul că problema modurilor de existență este de asemenea una de METAFIZICĂ°, sau, și mai bine, de ONTOLOGIE° – ontologii, desigur, regionale, pentru că nu-i privește decât pe Moderni și peregrinările lor.

Într-adevăr, vom înțelege repede, n-ar servi la nimic, pentru a etala diversitatea condițiilor de reușită, să ne mulțumim să spunem că e vorba pur și simplu despre diferite „jocuri de limbaj". Această generozitate ar ascunde de fapt o nemaipomenită calicie, de vreme ce i-am încredința LIMBAJULUI° rolul de a răspunde de diversitate, iar nu, nici măcar acum, *ființei*. Ființa ar continua să se spună într-un singur și unic fel, sau, cel puțin, să fie interogată conform unui singur mod, ori, pentru a folosi un termen tehnic, unei singure CATEGORII°. Orice am face, n-ar exista decât un singur mod de existență – chiar dacă am lăsa să se înmulțească „felurile de a vorbi" care, din perspectiva bunului simț elementar, nu costă prea mult.

„Vorbește, vorbește, mă interesează!" n-ar fi o formă chiar atât de nedreaptă de a califica acest curios amestec de spirit liber și orbire mentală* care a permis

---

„*Clôture mentale*", expresia pe care o traducem astfel, face aluzie la cartea din 1987 a lui Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, care însă în română s-a tradus prin *Criza spiritului american*, iar în franceză prin *L'Ame désarmée* (*Sufletul dezarmat*). În termenii lui Bloom,

emergența diversității culturilor în Occident. E drept că asta ne interesează; dar e în același timp drept că nu-i vorba aici „decât despre feluri de a conversa"... Printr-o restricție mentală nițel perversă, diversitatea cea mai mare este oferită cu o mână, pentru ca cu cealaltă să fie împiedicat accesul la realitate al fiecăreia dintre reprezentări. Relativismul, altfel spus, nu se plătește niciodată în bani gheață. Toate slăbiciunile dialogurilor avortate asupra diversității culturilor, asupra pluralității lumilor, asupra viitoarei compoziții a unei lumi comune, asupra universalurilor care se cer extinse, se explică prin abuzul unor asemenea restricții mentale, prin acest amestec bizar de împăciuitorism și condescendență. În astfel de cenacluri, nimeni nu plătește prețul ontologic al propriei libertăți de spirit. Cuvinte diferite; o singură realitate. Pluralism al reprezentărilor; monism al ființei. Și, în consecință, inutilitatea diplomației, de vreme ce fiecare reprezentant este convins că de fapt arbitrajul e deja făcut, în altă parte, dincolo de el; că există un optim, un arbitru indiscutabil și deci, undeva, un stăpân al jocului. La bilanț, nu rămâne nimic de negociat. Reluarea violenței sub aparențele benigne ale celei mai complezente raționalități. N-am progresat cu nimic din epoca judecății Domnului: „Ardeți-i pe toți, Realul va ști să-i recunoască pe ai lui!"*

Să vorbești despre diferite moduri de *existență* și să pretinzi că le cercetezi cu oarece precizie înseamnă să revii asupra acestei vechi diviziuni a muncii dintre cuvinte și lucruri, dintre limbaj și ființă, diviziune care depinde indiscutabil de o istorie a filosofiei, pe care mi-e teamă că va trebui să o tratăm în plus, pe lângă tot restul. Scopul va fi acela de a obține *mai puțină* diversitate în limbaj – va trebui să plătim în bani peșin, nu în bancnote fără acoperire –, dar *mai multă* diversitate în privința ființelor cu existența admisă – există mai mult decât o categorie sau, mai degrabă, voința de a cunoaște nu este singura categorie care permite chestionarea diversității ființei (vom pierde multă vreme pentru a înlătura această dificultate). Condițiile de reușită sau de nereușită nu desemnează numai feluri de a vorbi, ca în teoria „actelor de limbaj", ci și moduri ale ființei care angajează într-un fel decisiv, dar de fiecare dată diferit, una dintre diferențele reperabile dintre adevăr și fals. Atunci când vorbim, ceea ce spunem are urmări mai extinse decât am vrea noi – cât să ni se învârtă de mai multe ori limba în gură.

Dar, în schimb, vom beneficia poate de un pluralism ontologic care va face posibilă popularea cosmosurilor într-un fel mai variat și, în consecință, ne va

---

această „închidere" ar însemna uitarea tradiției, trecerea în implicit a unor evidențe culturale și identitare. Astfel, spiritul, care rămâne liber, începe să „uite" ceea ce „este" el – ceea ce a fost mereu de-a lungul existenței culturale a Occidentului.

* Parafrazare a unui adagiu atribuit lui Arnaud Amaury, legat pontifical în timpul Cruciadei împotriva albigenzilor (1208–1229): „*Tuez-les tous, car Dieu connaît les siens!*".

permite să începem de pe o bază mai echitabilă compararea lumilor – cântărirea lumilor. Nu trebuie să vă miraţi aşadar că vorbesc în tot ceea ce va urma despre „fiinţele" ştiinţei, ale tehnicii etc. De fapt, trebuie să reluăm vechea întrebare „ce este?" (ce e ştiinţa? ce e esenţa tehnicii? etc.), dar descoperind fiinţe cu proprietăţi de fiecare dată diferite. Ceea ce vom pierde în termeni de libertate a cuvintelor – ele au mereu greutatea lor în fiinţă – vom câştiga prin puterea de a intra în contact cu tipuri de entităţi care nu-şi mai aveau locul în teorie şi pentru care va trebui de fiecare dată să găsim un limbaj care să le fie potrivit. Întreprinderea pare periculoasă.

Ar fi fost mai rezonabil, recunosc, să limitez cercetarea doar la dimensiunea ei etnografică. Dar, pentru că trebuie să acoperim prăpastia care separă, la Moderni, ceea ce spun ei de ceea ce fac, nu văd cum această cercetare asupra modurilor de existenţă s-ar fi putut dispensa de FILOSOFIE°. Nu pentru că nu-trește speranţa vană de a regăsi în „fundamente" ceea ce studiul de teren nu poate furniza, ci, dimpotrivă, pentru a avea şansa de a făuri METALIMBAJUL° prin care să se poată face dreptate în sfârşit, în teorie, invenţiilor stupefiante pe care terenul le dezvăluie la fiecare pas – chiar şi în cazul Modernilor.

Vom vedea, de altfel, că nu putem recupera noţiunea de instituţie fără să intrăm în problemele de prea fundamentală aparenţă. Dacă e adevărat că „există mai multe lucruri pe pământ şi în cer decât în toată filosofia", este de asemenea adevărat că, fără explorarea filosofică, n-am reuşi să exprimăm mare lucru din ceea ce se află pe pământ şi în cer. În orice caz, n-am de ales: Modernii sunt poporul Ideii, dialectica lor e filosofia. De aceea, trebuie să ne concentrăm pe ontologia lor regională dacă vrem să avem cea mai mică şansă de a-i înfrunta pe „ceilalţi" – vechii ceilalţi – şi Gaia – Celălalt cu adevărat altul.

În orice caz, nu-i vom vindeca pe Moderni de ataşamentul faţă de tema lor dragă, cea a frontului modernizării, dacă nu le propunem o povestire alternativă care să fie făcută din aceeaşi stofă ca aceea a Marilor Povestiri despre care s-a pretins, poate puţin cam pripit, că le-a trecut timpul. Răul trebuie combătut cu rău: orice naş metafizic îşi are naşul metafizic. Şi diplomaţii au nevoie de un „*narrative*", cum spun adepţii „*storytelling*"-ului în presa americană. De ce ar fi Modernii singurii care să nu aibă dreptul la un adăpost, la un habitat, la urbanism? Toate ca toate, dar au oraşe adesea foarte frumoase; sunt citadini, cetăţeni, îşi spun (şi li se spune) „civilizaţi" De ce n-am avea dreptul să le propunem o formă de *locuire* care să fie mai confortabilă, mai comodă, şi care să ia în considerare, în acelaşi timp, trecutul şi viitorul – un habitat întrucâtva mai *durabil*? Chiar aşa, de ce nu s-ar simţi confortabil aici? De ce-ar rătăci în această permanentă utopie

SCOPUL ESTE, ÎN PRIMUL RÂND, SĂ ÎNSOŢEŞTI UN POPOR CARE RĂTĂCEŞTE ÎNTRE ECONOMIE ŞI ECOLOGIE.

care face din ei, de atâta vreme, fiinţe fără casă şi fără masă – ceea ce i-a împins, tocmai de aceea, să treacă planeta prin foc şi sabie?

Ipoteza e aberantă, ştiu asta, dar nu are mai puţin sens decât proiectul unui arhitect care le-ar propune clienţilor o nouă formă de casă, o nouă repartiţie a camerelor şi a funcţiilor; sau, mai degrabă, decât proiectul unui urbanist care îşi imaginează un oraş absolut nou prin redistribuirea formelor şi funcţiilor: de ce n-am pune fabricile aici, liniile de metrou pe aici, de ce n-am interzice circulaţia maşinilor pe aici? Şi tot aşa. N-ar mai fi vorba despre diplomaţie – pentru ceilalţi –, ci de comoditate – pentru sine: „Şi dacă aţi pune ştiinţa mai degrabă acolo, redistribuind politica pe aici, făcând astfel încât dreptul să treacă pe dedesubt prin relocalizarea ficţiunii aici, ei, nu v-aţi simţi mai bine? N-aţi putea, în felul acesta, cum se spunea odată, să *huzuriţi* mai bine?". Altfel spus, de ce să nu transformăm toată această chestiune a chemării modernităţii într-o mare problemă de *design*?

Asemenea cai verzi pe pereţi trebuie judecaţi prin singurul test care merită făcut: locuitorul potenţial al unui astfel de habitat s-ar simţi mai bine? Ar fi acesta din urmă mai propice locuirii? Despre un asemenea test vorbeam mai sus, sub numele de diplomaţie şi sub noţiunea încă obscură de instituţie. De fapt, despre asta este vorba: putem oare să-i instituim pe Moderni în habitate dacă nu stabile, cel puţin durabile şi rezonabile? Mai simplu şi mai radical: putem să le oferim, în sfârşit, un adăpost? După toţi aceşti ani de rătăcire prin deşert, mai păstrează ei speranţa de a ajunge dacă nu în Pământul Făgăduinţei, atunci la Pământ, pur şi simplu, singurul pe care-l au, în acelaşi timp, sub picioare şi de jur împrejur, la Gaia adică?

Întrebarea nu e atât de inutilă pe cât am putea-o crede, dacă ne amintim că putem rezuma aventura ultimelor trei secole prin povestirea – da, mărturisesc, este vorba despre Marea Naraţiune – unei duble reamenajări: de la *eco*nomie la *eco*logie. Două forme de habitate (*oikos*) familiare, dintre care ştim că primul nu mai e locuibil, iar celălalt nu e încă gata de locuit! Întreaga lume a fost forţată să se mute în „Economie" despre care ştim acum că nu e decât o utopie – sau, mai degrabă, o distopie –, ceva de genul opiumului poporului; ni se cere acum să ne mutăm deodată, cu arme şi bagaje, în acest nou adăpost al „ecologiei" care ne-a fost vândut ca fiind mai locuibil şi mai durabil, dar care nu are, deocamdată, mai multă formă şi mai multă substanţă decât cele ale Economiei, pe care ne grăbim atâta să o părăsim.

Nu-i de mirare că modernizatorii simt un gol în suflet. Ei sunt nişte refugiaţi, de două ori goniţi din paradisurile artificiale, care au cumpărat după plan adăposturi pe care nu ştiu unde să le localizeze! Ca s-o spunem p-aia dreaptă, n-au unde să stea. Sunt nişte călători în tranzit. În faţa acestor „persoane deplasate", cum se spunea după război, este de neconceput să nu existe

un urbanist care să le propună schiţele unui habitaclu provizoriu care permite adăpostirea maselor rătăcitoare între distopia economiei și utopia ecologiei. În faţa acestei crize generale de locuinţe, modestia înseamnă trădare. În orice caz, filosofia nu are tradiţia rezonabilităţii; ea exclamă mereu, cum o făcea Gabriel Tarde: „*hypotheses fingo*!"*. De ce să lucrezi la scară mică când poţi să lucrezi la scară mare?

* Este răspunsul pe care sociologul francez îl dă sintagmei *hypotheses non fingo* a lui Newton („eu nu imaginez ipoteze") într-o lucrare din 1890, *Les lois de l'imitation* (Legile imitației).

1

CUM POŢI FACE POSIBILĂ O CERCETARE ASUPRA MODURILOR DE EXISTENŢĂ A MODERNILOR

unu

SĂ DEFINIM MAI ÎNTÂI OBIECTUL CERCETĂRII

O cercetătoare pleacă să facă muncă de teren la Moderni ▸
fără să respecte limitele domeniilor, datorită noțiunii de actor-rețea ▸
care ne permite să distingem rețeaua ca rezultat de rețeaua ca proces.

Cercetarea definește un prim mod de existență, rețeaua [RES], printr-o pasă specială.

Dar rețeaua [RES] are o limită: nu califică valorile.

Dreptul oferă un punct de comparație prin modul său special de deplasare.
Există o definiție a limitei care nu depinde nici de noțiunea de domeniu,
nici de cea de rețea.

Comparația devine posibilă cu modul de extindere al cunoașterii obiective.

Aceasta permite definirea unei situații, printr-o introducere de date de tip [RES],
plus un raport specific între continuități și discontinuități.

Datorită celei de-a treia categorii de pasă, pasa religioasă,
cercetătoarea înțelege de ce valorile sunt greu de detectat ▸
din cauza relațiilor foarte speciale cu instituția ▸
ceea ce o va obliga să ia în considerare o istorie a valorilor și a interferențelor lor.

O CERCETĂTOARE PLEACĂ SĂ FACĂ MUNCĂ DE TEREN LA MODERNI

Să presupunem că o specialistă în antropologie şi-a pus în cap să reconstituie sistemul de VALORI° al „societăţilor occidentale" – nu ne interesează delimitarea ariei în acest stadiu. De asemenea, să presupunem că, instruită de lectura unor autori recenţi de primă mână, ea a depăşit tentaţia de a-şi limita studiile, în ceea ce-i priveşte pe Moderni, numai la aspectele care seamănă superficial cu terenurile clasice ale antropologiei – diverse folcloruri, serbări rurale, vechi patrimonii, fel de fel de arhaisme. Ea a înţeles că, pentru a-i imita pe antropologii care-şi aleg obiectele de cercetare departe de noi, trebuie să-şi îndrepte atenţia chiar asupra a ceea ce se află în centrul instituţiilor moderne – ştiinţă, economie, politică, drept etc. – şi nu asupra a ceea ce se află la margine, a ceea ce supravieţuieşte, a ceea ce rămâne de pe urma lor, şi că trebuie să le trateze pe toate, în acelaşi timp, ca pe un singur ansamblu interconectat.

Să mai presupunem, ceea ce-i mai greu, în orice caz mai puţin obişnuit, că ea ştie cum să reziste la OCCIDENTALISM°, acest EXOTISM° al apropiatului, care constă în a crede ceea ce Occidentul spune despre el însuşi, fie pentru a-i face elogiul, fie pentru a-i face critica. A înţeles deja că descrierile pe care modernismul le face despre sine pot să nu aibă niciun raport cu ceea ce i s-a întâmplat. Pe scurt, e o adevărată specialistă în antropologie: ştie că numai analiza îndelungată şi laborioasă a cursurilor de ACŢIUNE° poate să o conducă înspre adevăratul sistem de valori ale celor în mijlocul cărora trăieşte, care au acceptat să o primească printre ei, şi care descriu acest sistem în termeni pe care ea trebuie desigur să-i noteze cu atenţie, dar cărora nu trebuie să le dea prea multă importanţă. E clar: este vorba despre metoda etnografică, în ceea ce are ea mai banal.

Întrebarea referitoare la lucrul cu care trebuie început i se pare totuşi atât de complicată pentru că Modernii i se prezintă sub formă de DOMENII°, legate, desigur, dar totuşi distincte: Dreptul, Ştiinţa, Politica, Religia, Economia etc. ar fi nişte domenii pe care n-ar trebui defel, i se spune, să le confunde. Este sfătuită de altminteri foarte serios să se limiteze la un singur domeniu „fără să încerce să studieze totul deodată". Metafora pe care o aude mereu este cea a hărţilor geografice cu teritoriile delimitate de graniţe şi marcate fiecare în culori vii. Când eşti „în Ştiinţă", i se spune, nu eşti „în Politică", iar când eşti „în Politică" nu eşti „în Drept", şi aşa mai departe.

Deși informatorii* ei țin în mod limpede la aceste distincții, ea înțelege foarte repede (câteva săptămâni de teren vor fi de ajuns pentru a o convinge, ba chiar și numai citirea ziarelor) că poveștile acestea despre domenii o păcălesc. Vede clar că, de pildă, domeniul zis „al Științei" este invadat de elemente care par mai degrabă să facă parte din Politică, iar aceasta este plină de elemente venite din Drept, domeniu care la rândul lui e compus în bună măsură din vizitatori sau transfugi ai Economiei și așa mai departe. Se convinge ușor că în Știință nu totul e științific, că în Drept nu totul e juridic, că în Economie nu totul e economic etc. Pe scurt, își dă seama că domeniile nu-i vor putea servi drept ghid pentru cercetare. Cum ar putea găsi alte repere? Nu ne-o putem imagina atât de naivă încât să se aștepte să afle o instituție alcătuită în întregime din valorile cu pricina: totul ar fi, în Religie, făcut „din" religie, tot așa cum totul în Știință ar fi „științific", și totul, în Drept, ar fi „din" drept. Dar putem presupune că e destul de inteligentă pentru a rezista tentației critice sau măcar cinice: nu-și va petrece timpul scandalizându-se pentru că există „dimensiuni" și „aspecte" politice în Știință, sau economice în Drept, sau juridice în Religie etc. Nu, ea va trage liniștit concluzia că noțiunea de domenii distincte, separate prin granițe omogene, nu are deloc sens; că trebuie să lăsăm la o parte orice fel de metaforă cartografică și că, dacă mai speră încă să repereze sistemul de valori al informatorilor ei, are nevoie de un cu totul alt instrument de cercetare. Unul care să țină cont de faptul că o graniță indică nu atât o limită între două ansambluri omogene, cât o intensificare a traficurilor transfrontaliere între elemente străine.

- FĂRĂ SĂ RESPECTE LIMITELE DOMENIILOR, DATORITĂ NOȚIUNII DE ACTOR-REȚEA -

Să presupunem că, din noroc, nimerește peste noțiunea de REȚEA° – ba chiar, ipoteza nu e atât de absurdă, peste cea de *actor-rețea*. În loc să se întrebe, de pildă, dacă Știința este un domeniu distinct de Politică sau de Economie sau de Religie, cercetătoarea se va mulțumi să pornească de la un anume segment de practici. De pildă, intră într-un laborator: găsește halate albe, flacoane de sticlă, culturi de microbi, articole cu note de subsol – toate acestea indică faptul că se găsește „în Știință"; apoi, începe să noteze cu încăpățânare de unde provin ingredientele succesive de care și informatorii ei au nevoie pentru a-și duce la bun sfârșit munca. Procedând astfel, ea reconstituie în grabă o listă de ingrediente ce are drept trăsătură (în opoziție cu noțiunea de domeniu) eterogenitatea elementelor pe care le conține. În aceeași zi, poate că a observat vizita unui jurist venit pentru chestiuni de brevet, a unui pastor pentru chestiuni de etică, a unui tehnician pentru repararea unui nou microscop, a unui politician pentru votarea unei subvenții, a unui

* Termenul francez *„informateur"* nu are sensul politic și moral cu care societatea românească îl investește de câteva decenii; el desemnează în prezenta cercetare persoanele care populează „terenul" de lucru al etnologului.

*business angel** pentru lansarea următorului *start-up*, a unui industriaș pentru punerea la punct a unui nou fermentator etc. De vreme ce informatorii ei o asigură că toți acești actori sunt necesari pentru reușita laboratorului, în loc de a căuta să repereze limitele unui domeniu, modificate mereu de o mulțime de ștersături, nimic n-o împiedică să urmeze conexiunile unui element, nu contează care, și să vadă unde o conduc.

Trebuie să mărturisim că descoperirea noțiunii de rețea, cu topologia atât de diferită de cea a domeniilor distincte, îi place foarte mult – cel puțin la început. Mai ales pentru că aceste conexiuni pot fi urmărite, toate, începând cu un alt segment. Dacă cercetătoarea își alege drept vehicul, de pildă, un brevet, iat-o cum vizitează, unul după altul, un laborator, un cabinet de avocatură, un consiliu de administrație, o bancă, un tribunal etc. Dar un alt vehicul o va face să viziteze, într-o ordine de fiecare dată diferită, tipuri de practici la fel de eterogene. Dacă simte nevoia să generalizeze un pic, poate să conchidă că nu există domeniile Științei, Dreptului, Religiei, Economiei, ci că există rețele care *asociază* în funcție de segmente mereu noi – și pe care numai cercetarea empirică le va putea descoperi – elemente de practică împrumutate de la toate vechile domenii și redistribuite de fiecare dată altfel.

« CARE NE PERMITE SĂ DISTINGEM REȚEAUA CA REZULTAT DE REȚEAUA CA PROCES.

În vreme ce noțiunea de domeniu o obliga să rămână pe loc și să privească cum tot restul se mișcă într-un fel de neînțeles, noțiunea de rețea îi oferă la fel de multă libertate de mișcare ca și celor cărora vrea să le urmărească acțiunile. Să precizăm, pentru a evita neînțelegerile, că o rețea este, pentru cercetătoare, nu doar un dispozitiv tehnic de felul unei rețele de cale ferată, de aducțiune a apei, de canalizare sau de telefonie mobilă. Avantajul termenului, în ciuda tuturor criticilor care i s-au adus, este că e ușor de materializat (vorbim despre rețea de canalizare, de cabluri, de spionaj etc.); atrage atenția asupra fluxurilor fără ca totuși ceea ce se deplasează să fie confundat cu ceea ce permite deplasarea (un oleoduct nu e făcut „din" petrol, după cum internetul nu e făcut „din" e-mailuri); în sfârșit, rețeaua stabilește o constrângere de continuitate atât de puternică, încât o simplă întrerupere o poate face inoperantă (o scurgere dintr-un oleoduct îl obligă pe operator să închidă vanele; o deplasare de trei metri din zona cu wifi face să dispară conexiunea: nu mai există, cum se spune, „acoperire").

Și totuși, chiar dacă cuvântul își extrage binevenitele conotații de modestie, de tehnicitate, de materialitate și de cost din originile lui tehnice (fără să uităm că o rețea trebuie întotdeauna să fie supravegheată și întreținută), noțiunea care o interesează pe specialista noastră în etnologie se definește printr-o *dublă mișcare* foarte specială și pe care trebuie să o avem în minte în tot ceea

* Termen de origine americană ce-i desemnează pe deținătorii de capital care așteaptă parteneri cu idei pentru a-și investi capitalul.

ce urmează. Dacă circulăm, de pildă, folosind o rețea de telefonie mobilă, nu aflăm nimic despre felul în care a fost ea alcătuită cândva pentru a funcționa astăzi fără probleme: n-am făcut decât să urmăm, când totul e în regulă și la locul lui, calitatea unui semnal marcat pe ecranul digital al telefoanelor noastre printr-un număr de bare verticale ascendente (convențional, de la una la cinci). „Rețeaua" în sensul obișnuit de rețea tehnică este așadar rezultatul tardiv al „rețelei" în sensul care o interesează pe cercetătoare. Această ultimă rețea ar obliga-o, dacă ar urma-o, nu să verifice calitatea unui semnal, ci să viziteze rând pe rând mulțimea de instituții, de agenții de control, de laboratoare, de modele matematice, de instalatori de antene, de institute de standardizare, de protestatari implicați în controverse aprige asupra pericolului undelor emise, care au contribuit cu toții, *în cele din urmă*, la obținerea unui semnal pe telefon. Distincția dintre cele două sensuri ale cuvântului „rețea" ar fi aceeași dacă am vorbi de calea ferată: a urmări șinele nu-i totuna cu a face o cercetare asupra SNCF*. Și aceeași ca atunci când, dacă luăm acum termenul în sens metaforic, cercetătoarea noastră ar vrea să cerceteze „rețele de influență": și aici, tot ceea ce circulă când toate sunt la locul lor nu se poate confunda cu structura care permite ca ele să existe – și dacă se îndoiește, n-are decât să revadă filmul *Nașul*: câte crime trebuie să comiți pentru ca influența să înceapă să circule fără să mai fie contestată de nimeni...

Trebuie deci să fim atenți să nu confundăm sub același termen ceea ce circulă *după ce toate au fost așezate la locul lor* și *așezarea la locul lui* a ansamblului eterogen de elemente necesare circulației. Gazul natural care le permite rușilor să-și hrănească imperiul circulă fără întreruperi de pe terenurile din Caucaz până în aragazurile dumneavoastră, dar ați face o mare greșeală confundând continuitatea acestei circulații cu ceea ce o permite. Gazoductele, altfel spus, nu sunt făcute „din" gaz, ci din tuburi de oțel, din stații de pompare, din tratate internaționale, din mafii rusești, din piloni implântați în permafrost, din tehnicieni care îngheață de frig, din politicieni ucraineni. Există o distanță imensă între calitatea gazului pe care e destul să-l aprinzi și rețeaua pe care trebuie să o parcurgi ca să-l obții. Primul este un produs; a doua, un adevărat roman *à la* John Le Carré. De fapt, toată lumea își dă seama de asta atunci când apare o criză geopolitică ce întrerupe livrările de gaz. În caz de criză sau, la modul general, în caz de „cădere a rețelei" (suntem toți familiarizați cu această expresie răspândită odată cu difuzarea telefoanelor celulare), cele două sensuri ale cuvântului „rețea" (ceea ce se află instalat și ceea ce face posibilă instalarea) se întâlnesc. Toată lumea începe atunci să exploreze *iarăși* ansamblul elementelor pe care trebuie să le întrețească laolaltă pentru „reluarea livrărilor" Ați prevăzut această legătură între Ucraina și prepararea unui risotto? Nu.

* Echivalentul CFR în Franța.

Dar o veți descoperi totuși cu această ocazie. Dacă vi se întâmplă, vă veți da seama poate cu surprindere că trebuia *să treceți prin* capriciile președintelui ucrainean pentru a dispune din nou de gaz sub cratița dumneavoastră. Îndărătul conceptului de rețea există întotdeauna această mișcare și această surpriză.

Ne putem da seama foarte repede de interesul prietenei noastre specialistă în etnologie față de această noțiune care-i permite să acopere *două fenomene* distincte, dar complementare: pe de o parte, munca de explorare prin care se recrutează sau se alcătuiește o serie *discontinuă* de elemente eterogene, iar pe de altă parte ceea ce circulă în mod *continuu*, după ce toate elementele sunt la locul lor, când nu e criză și când întreținerea rețelei este asigurată. Urmărind instalarea rețelelor în prima versiune a definiției, ea va obține, *în plus*, parcursul rețelelor în cea de-a doua. La fel cum, în fizică, repausul este un aspect al mișcării, rețeaua continuă, stabilizată și întreținută este un simplu caz particular al rețelei de asociații eterogene.

Așa cum îi spusese intuiția de la bun început, mișcarea de asociație și trecerea prin elemente neprevăzute sunt elementele care ar putea deveni instrumentul ei privilegiat de lucru, detectorul Geiger ale cărui impulsuri din ce în ce mai rapide ar semnala numeroasele surprize pe care le întâlnește în timpul descoperirii ingredientelor necesare extinderii unei practici oarecare.

CERCETAREA DEFINEȘTE UN PRIM MOD DE EXISTENȚĂ, REȚEAUA [RES], PRINTR-O PASĂ SPECIALĂ.

Noțiunea de rețea, dacă încerc să o precizez un pic mai mult, desemnează o *serie de asociații* care se vădesc în urma unui test – acela al surprizelor cercetării etnografice – care ne permite să înțelegem prin ce serii de mici *discontinuități* trebuie să trecem pentru a obține o anumită *continuitate* de acțiune. Acest principiu de liberă ASOCIAȚIE° – sau, ca să fim mai preciși, acest principiu de IREDUCȚIE° –, care se află în centrul teoriei actorului-rețea, și-a demonstrat fertilitatea prin aceea că a înlesnit unui mare număr de observatori, în studiile lor, o libertate de mișcare egală cu cea a informatorilor lor. De aceea, observatoarea noastră se gândește să se servească, pentru început, de acest principiu.

Pentru a studia vechile domenii pe care Modernii i le arătau cu degetul, specialista noastră în antropologie dispune acum de un instrument, rețeaua, definită printr-un mod anume de *a trece printr*-un alt element care, cel puțin la început, e surprinzător. Continuitatea cursului acțiunii – viața unui laborator, de pildă – n-ar putea fi asigurată fără mici întreruperi, mici hiatusuri a căror listă, tot mai lungă, o face etnografia. Să spunem că e vorba despre o anumită PASĂ° (cum vorbim despre o pasă de tenis) care constă, pentru orice entitate, în a trece printr-o alta prin intermediul unui pas, al unui salt, al unui prag în cursul obișnuit al lucrurilor.

Ar fi absurd să presupunem că această pasă va fi resimțită asemănător de către specialista în antropologie care descoperă noul ingredient din exterior,

post-factum, și de patronul de laborator care a descoperit-o înainte, din interior, în chiar focul acțiunii. Surprizele pe care le înregistrează nu sunt cele ale observatoarei: ea, ignorantă, descoperă treptat ceea ce informatorii ei știu deja. Toți etnologii cunosc stânjeneala unor asemenea situații – dar și cât de indispensabile sunt ele cercetării. Dar, dacă le împingem puțin în timp, noțiunile de surpriză și de probă pot servi la definirea modului în care informatorii înșiși trebuie să fi învățat, la rândul lor, și anume prin ce elemente trebuiau să treacă și ei pentru a-și prelungi existența proiectelor. La urma urmei, patronul laboratorului pe care și-l alesese pentru a-l studia n-a descoperit decât cu câțiva ani înaintea ei că trebuia să „treacă prin" depunerea brevetului pentru a-și putea pune afacerea în mișcare. Nu „se aștepta" la asta. Nu știa că avea să „treacă prin" asta.

Putem să distribuim noțiunea de surpriză între cercetătoare și cercetat, cu atât mai mult cu cât ei se pot găsi amândoi, la cea mai mică criză, la cea mai mică controversă, la cea mai mică pană, în fața unui nou element neprevăzut care va trebui adăugat listei, la care nici unul, nici celălalt nu se aștepta. De pildă, un concurent cu capsa pusă le intentează un proces de „depășire de brevet"; nu se așteptau la așa ceva; trebuie să „treacă prin" întâlniri cu avocații, fiind în pericol să „treacă de partea cealaltă" a gratiilor. Și uite cum întreg laboratorul, împreună cu specialista noastră în etnologie, este obligat să învețe că e bine să adauge un nou ingredient, neprevăzut și el, listei de lucruri necesare existenței. Sub ochii lor, rețeaua se îmbogățește, se complică sau, în orice caz, se întinde.

Vom învăța să notăm cu [RES] (pentru rețea) acest prim mod de explorare a entităților necesare existenței altei entități. (În toată această cercetare, pentru a evita să inventez termeni noi, am hotărât să păstrez pentru domeniile tradiționale numele proprii [Dreptul, Religia, Știința etc.], dar când vreau să le dau un sens tehnic și precis mă servesc de un acronim din trei litere – vezi tabelul complet la sfârșitul cărții, p. 419-420)

DAR REȚEAUA [RES] ARE O LIMITĂ: NU CALIFICĂ VALORILE.

Deși specialista noastră în etnologie este destul de mândră de descoperirea ei, ceea ce-i temperează puțin entuziasmul este faptul că, urmărind firul rețelelor, își dă seama că a pierdut în specificitate ce a câștigat în libertate de mișcare. Este desigur adevărat că, datorită rețelelor definite în felul acesta, ea se plimbă într-adevăr pretutindeni, oricare ar fi vehiculul pe care-l alege, în disprețul tuturor limitelor dintre domenii pe care informatorii ei vor să i le impună în teorie – dar pe care, în practică, le încalcă cu la fel de multă impenitență ca și ea. Și totuși, studiind segmente venite din Drept, din Știință, din Economie sau din Religie, spre marea ei confuzie, începe să simtă că despre toate spune aproape *același lucru,* adică faptul că sunt alcătuite „eterogen, din elemente neprevăzute dezvăluite în cursul cercetării". De bună seamă, ea, împreună cu informatorii ei, merge din surpriză în surpriză, dar

aceste surprize, în ciuda ei, încetează să mai fie tocmai niște surprize, de vreme ce devin toate niște surprize *în același fel*.

Dar ea își dă seama că, chiar și atunci când acceptă să o urmeze, trecând prin diversitatea de-a dreptul stupefiantă a entităților pe care trebuie să le mobilizeze pentru munca lor, informatorii ei continuă, în pofida evidenței (să fie vorba despre rea-voință, de conștiință falsă, de iluzie?), să afirme liniștit că fac acolo când drept, când știință, când religie etc. Dacă noțiunea de domeniu nu mai are nicio noimă (și ea nu dorește să mai revină asupra chestiunii), totul se petrece ca și cum ar exista o limită, întrucâtva, *internă* rețelelor și pe care noțiunea de rețea nu-i permitea, pare-se, să o captureze. Nu există graniță între domenii, și totuși, își spune ea, există multe diferențe între domenii.

Prietena noastră se află în fața unui impas: fie păstrează diversitatea asociațiilor, dar atunci pierde această a doua formă de diversitate (aceea a valorilor care „nu trebuie să se amestece" – iar informatorii ei par să insiste foarte mult asupra acestei chestiuni), fie respectă diversitatea valorilor (Știința nu e chiar același lucru cu Politica, nici Dreptul cu Religia etc.), dar nu are alt mijloc de a pune împreună toate aceste contraste decât noțiunea de domeniu, despre care știe foarte bine că nu rezistă la examen. Cum să facă ea pentru a ține în mână două forme de diversitate, prima care îi permite să observe cu atenție eterogenitatea asociațiilor, iar a doua care i-ar permite, dacă ar dispune de instrumentul potrivit, să *califice* tipul de valori ce pare să circule într-o anumită rețea și să-i confere propria tonalitate?

La început, metafora rețelei tehnice continuă să o ajute, de vreme ce o ajută să diferențieze instalarea unei rețele de consecința acestei instalări, adică aprovizionarea continuă cu un anume fel de resurse – semnal telefonic, electricitate, cale ferată, influență, gaz etc. S-ar putea crede, își spune ea, că la fel se întâmplă cu valorile al căror sistem încerc să-l reconstitui: sigur că Dreptul nu-i făcut „din" Drept mai mult decât e făcut gazoductul „din" gaz, cu toate acestea rețeaua juridică, odată ce a fost instalată (printr-o mulțime de elemente nonjuridice, acum a înțeles), asigură totuși aprovizionarea cu „drept", dacă ne putem exprima astfel. Așa după cum putem califica gazul, curentul electric, influența sau telefonul drept rețele, fără ca acestea să se amestece (chiar dacă împart adesea aceleași conducte subterane – mai ales influența!), de ce n-am califica prin același termen niște „aprovizionări regulate" cu știință, drept, religie, economie etc.? Sunt rețele pe care le putem defini ca pe niște serii de asocieri de tip [RES], iar ceea ce circulă prin ele în mod continuu și în siguranță (cu condiția de a le întreține în mod regulat și cu cheltuieli mari) sunt totuși valori, servicii, produse distincte.

Prin această situație de compromis, specialista noastră în antropologie ar ieși din impasul în care a purtat-o cercetarea și, ceea ce e și mai important, ar înceta să-i șocheze inutil pe cei care au răbdarea să o primească, să-i furnizeze

informații și să o învețe meserie spunând despre toate activitățile același lucru. Ar putea în același timp să se îndoiască de ceea ce i se spune – terenurile nu se organizează niciodată în domenii care se potrivesc – dar, în același timp, ar putea respecta diversitatea valorilor la care informatorii ei par să adere în mod legitim.

Din nefericire, nu întârzie să-și dea seama că această metaforă nu-i ajunge pentru a caracteriza ceea ce e specific rețelelor pe care vrea să le definească. Dacă îi întreabă pe lucrătorii de la gaze, aceștia îi vor pune sub ochi o listă de variabile, toate necesare pentru instalarea cutărui gazoduct, multe dintre ele imprevizibile, listă care o va lăsa perplexă. Dar asupra produsului pe care îl transportă nu vor avea nicio îndoială: chiar dacă este inodor, gazul e foarte ușor de caracterizat prin compoziție chimică, debit și preț. Mai precis, iată ce o face cel mai mult să turbeze: ea și informatorii ei sunt capabili să detecteze într-o zecime de secundă, într-o situație oarecare, că o anume frază este „juridică" în vreme ce alta nu e, că o anumită atitudine „are ceva științific" și alta nu, că acest sentiment este „religios", iar celălalt, sacrilegiu. Dar de îndată ce vine vorba să *califice* natura a ceea ce este desemnat de către aceste judecăți cu atât de mare precizie, informatorii ei revin la enunțuri incoerente și inventează, pentru a se justifica, instituții ideale care nu sunt decât niște castele de nisip. Cu ajutorul noțiunii de rețea, deși dispune acum de un instrument care-i permite o cercetare empirică pozitivă, nu mai găsește, pentru valorile pe care rețelele ei pretind că le vehiculează, decât niște „chestii" pe cât de precise, pe atât de imposibil de mânuit.

Pentru că avem de-a face cu o adevărată specialistă în antropologie, ea știe că nu trebuie să abandoneze nici cercetarea pozitivă și nici certitudinea că aceste „chestii" prin care se definesc valorile vor trebui să o ducă totuși undeva. Iată, în orice caz, o cercetare croită pe măsura ei: dacă noțiunea de domeniu este insuficientă, nici cea de rețea, numai ea, nu-i de-ajuns. Trebuie așadar să meargă puțin mai departe, să reia totul de la început și să reușească să califice valorile care circulă prin rețea. Este acum convinsă că numai conjuncția celor două elemente îi va permite să-i definească pe Moderni. Oricât ar fi de încurcate legăturile pe care aceștia le stabilesc între valori, domenii, instituții și rețele, tocmai asupra lor trebuie să-și îndrepte atenția. Ceea ce îi va permite să progreseze este revelația întâmplătoare – o adevărată *evrika* pentru ea – că a întâlnit deja, în munca ei de teren, niște cursuri de acțiune care au în comun cu mișcarea rețelelor faptul de a defini la rândul lor o PASĂ prin introducerea unei discontinuități.

DREPTUL OFERĂ UN PUNCT DE COMPARAȚIE PRIN MODUL SĂU SPECIAL DE DEPLASARE.

Desigur, nu e vorba despre aceleași pase și nici despre aceleași discontinuități, dar ambele au, oricât, un fel de aer de familie.

Instituția juridică, a înțeles ea foarte bine, nu e făcută „cu" sau „din" drept. Și totuși, specialista noastră

în etnologie a reperat, în cursul cercetării, o mișcare foarte specifică dreptului, pe care juriștii o desemnează, fără să-i acorde prea mare importanţă, drept MIJLOC° și pe care-l pronunţă mereu: „există un mijloc de drept?"; „acest mijloc e insuficient"; „acest mijloc nu poate să prospere"; „acest mijloc are mai multe ramificaţii" etc. Prietena noastră a apucat să urmărească, în decursul cercetării, metamorfoza unei cereri confuze făcute de reclamanţi indignaţi, din care avocatul și apoi judecătorul au „extras", cum spun ei, mijloacele de drept, înainte de a se pronunţa. Între plângerea mai mult sau mai puţin articulată, cererea redactată cum scrie la carte, argumentele părţilor și judecată, ea poate acum trasa o *traiectorie* care nu seamănă cu nicio alta. Desigur, toate elementele care sunt legate între ele aparţin unor lumi diferite, dar modul de legătură este în întregime specific (îl vom regăsi în capitolul 13).

Pentru orice observator exterior dreptului, această mișcare este *discontinuă*, deoarece nu există practic nicio *asemănare*, în fiecare etapă, între etapele *n–1*, *n* și *n+1*, și totuși ea îi apare juristului ca fiind continuă. Se poate chiar spune că această mișcare atât de specifică îl definește ca jurist pe cel care este capabil – prin muncă îndelungată – să o poată percepe în continuitatea ei, *în ciuda* și *datorită* seriei de hiatusuri atât de frapante din afară. Cel care înţelege ce înseamnă cuvântul „mijloc" este jurist, chiar dacă acest cuvânt nu figurează în dicţionarele specializate de drept – tocmai pentru că e atât de evident „pentru un adevărat jurist". Și totuși, degeaba: noţiunea de mijloc rămâne total obscură, marcată de discontinuităţi a căror logică scapă complet observatorului exterior – și adesea chiar și reclamanţilor.

EXISTĂ O DEFINIȚIE A LIMITEI CARE NU DEPINDE NICI DE NOȚIUNEA DE DOMENIU, NICI DE CEA DE REȚEA.

Există deci, aici, în ochii specialistei în etnologie cel puţin, o *limită* internă care nu trasează o graniţă între domeniul dreptului și exterior (în decizia finală, reclamanţii, avocaţii, judecătorii, ziariștii, cu toţii arată cu degetul exemplele de „factori extrajuridici", atât de mult încât această graniţă, dacă ar exista, ar fi o adevărată strecurătoare), ci care ne permite să spunem că, dincolo de toate, există aici, în traiectoria care traversează toată această încrengătură de motive, ceva în mod specific juridic. Este de înţeles entuziasmul observatoarei: s-ar spune că a reușit să definească, în cazul dreptului, echivalentul a ceea ce transportă o reţea fără ca astfel să renunţe la eterogenitatea – ca să nu spun bizareria – elementelor necesare la menţinerea activităţii juridice. Într-adevăr, Dreptul nu e făcut „din" drept, dar circulă prin el, în cele din urmă, când toate sunt la locul lor și merg ca pe roate, un „fluid" special pe care îl putem numi juridic și pe care termenul de mijloc (dar și de procedură) ne dă voie să-l urmăm îndeaproape. Există aici o *pasă* specifică dreptului: ceea ce sare dintr-o etapă în alta în cursul procedurii sau în cursul extragerii mijloacelor. Pe scurt, un anume tip de legătură, de asociaţie, pe care va trebui să învăţăm să o calificăm.

COMPARAȚIA CU MODUL DE EXTINDERE AL CUNOAȘTERII OBIECTIVE DEVINE POSIBILĂ.

Dacă cercetătoarea noastră este atât de optimistă, asta se întâmplă pentru că-și dă seama curând că poate să compare această pasă, acest tip de transformări, cu un altul, la fel de uimitor, pe care l-a reperat în studiile care de data aceasta se referă „la Știință". Nu i-a trebuit multă vreme pentru a realiza că în Știință „nu totul e științific". Și-a petrecut mult timp făcând lista, chiar vertiginoasă în acest caz, a tuturor ingredientelor necesare menținerii unui oarecare fapt științific (o listă pe care nimic din teoria oficială a informatorilor ei nu-i permitea să o alcătuiască – aici se vede aportul etnografiei laboratoarelor). Dar, intrând în detaliile cele mai intime ale elaborării cunoștințelor, crede că a deslușit o traiectorie, caracterizată de asemenea printr-un anumit hiatus între elemente care, fiind atât de diferite, în lipsa ei nu s-ar fi aranjat niciodată unul în urma celuilalt. Această traiectorie, făcută din salturi discontinue, este cea care-i dă voie unui cercetător să hotărască de pildă că, între o cultură de drojdie, o fotografie, un tabel de cifre, o diagramă, o ecuație, o legendă, un titlu, un rezumat, un paragraf și un articol, ceva s-a *menținut* în ciuda transformărilor succesive, ceva ce înlesnește accesul la un fenomen îndepărtat, ca și cum între autor și acest fenomen s-ar fi ridicat un fel de pod pe care alții îl pot traversa la rândul lor. Cercetătorii numesc acest pod „a furniza dovada existenței unui fenomen"

Ceea ce o frapează foarte tare este faptul că, din nou, pentru cineva care privește această desfășurare de acțiune din exterior, fiecare etapă a acestor probe este marcată de o *discontinuitate* brutală: ecuația nu „seamănă" cu tabelul de cifre mai mult decât „seamănă" acesta cu drojdia de la început. Deși, pentru un străin, nicio etapă nu are „nimic de-a face" cu următoarea și nici cu precedenta, pentru cel care operează în interiorul acestei rețele există în mod limpede o *continuitate*. Sau mai degrabă, oricât de bizară ar fi lista de ingrediente care permit rețelei științifice să se mențină, este cercetător cel care e capabil să parcurgă acest drum sărind din transformări în transformări pentru a păstra asemănător un element care-i oferă accesul la un altul, până atunci distant. Dacă ar fi incapabil să procedeze astfel, n-ar reuși să dovedească nimic (vom relua această mișcare în capitolele 3 și 4). N-ar fi om de știință mai mult decât ar fi jurist cel care n-a știut să extragă mijloacele dintr-un dosar confuz. Cu toate acestea, două meserii cu totul diferite se disting prin aceeași capacitate de a vedea o continuitate de-a lungul unei serii de discontinuități – o *altă* continuitate trecând printr-o *altă* discontinuitate. Iată deci că specialista noastră în etnologie dispune de o nouă pasă la fel de discriminantă în felul său ca mijlocul în drept – și totuși absolut distinctă.

Putem să-i înțelegem cu ușurință bucuria: ar putea astfel să definească în același timp fluidul special care circulă în interiorul rețelelor și să le studieze fără a recurge la noțiunea de domenii separate prin granițe. A descoperit pasămite

piatra filosofală a antropologiei Modernilor, un fel unic de a respecta valorile pe care le prețuiesc mai mult decât orice informatorii ei, fără să trebuiască să creadă nicio clipă în repartizarea pe domenii prin care acestea s-ar justifica.

Dreptul nu e făcut din juridic, dar „juridicul" circulă cu toate astea prin el; Știința nu e făcută din știință, dar „științificul" curge prin ea. La urma urmei, situația este aceeași cu cea care ne dă voie să comparăm rețelele de gaz, de electricitate, de telefonie etc., cu mica diferență că definiția valorilor care circulă nu vine de la sine și că teoria rețelelor care se activează pentru a le răspândi nu permite în același timp punerea lor la un loc.

Cercetarea noastră dispune acum de un instrument ceva mai robust: oricare ar fi cursul acțiunii, ea caută să repereze care sunt ingredientele neprevăzute prin care trebuie trecut pentru ca acest curs să fie îndeplinit; această mișcare făcută din salturi succesive (reperate de surprizele specialistei în etnologie, precum și ale informatorilor săi) trasează o rețea, notată [RES]. Această rețea eterogenă poate asocia, în principiu, orice element cu oricare altul.

ACEASTA PERMITE DEFINIREA UNEI SITUAȚII, PRINTR-O INTRODUCERE DE DATE DE TIP [RES], PLUS UN RAPORT SPECIFIC ÎNTRE CONTINUITĂȚI ȘI DISCONTINUITĂȚI.

Nicio graniță nu-i limitează extinderea. Nu există nicio regulă pentru retrasarea mișcărilor sale alta decât cea a cercetării empirice, iar fiecare caz, fiecare ocazie, fiecare moment va fi diferit. De fiecare dată când îi vom opune observatoarei existența unei granițe de nedepășit, ea va insista pentru tratarea cazului *în maniera unei rețele de tip* [RES] și va defini situația prin lista, de fiecare dată specifică, a ființelor despre care se va spune că au fost asociate, mobilizate, înrolate, traduse, pentru a participa la această situație. Câte liste, atâtea situații.

ESENȚA° unei situații, dacă se poate spune așa, va fi, pentru [RES], lista celorlalte ființe prin care e bine să treci pentru ca această situație să dureze, să se prelungească, să se mențină sau să se întindă. *A trasa o rețea* înseamnă de fiecare dată să reconstitui printr-o PROBĂ° (cercetarea este o probă, dar și inovația sau criza sunt probe) antecedentele și consecventele sau, altfel spus, precursorii și moștenitorii, premisele și rezultatele unei ființe. Sau, pentru a vorbi mai filosofic, este vorba despre *alții* prin care trebuie să treci pentru a deveni sau a rămâne același – ceea ce presupune, vom vedea mai târziu, că nu poți pur și simplu să „rămâi același" cumva „fără să faci nimic." Pentru a rămâne, trebuie să *treci* – în orice caz să „treci prin" – prin ceea ce se cheamă o TRADUCERE°.

În același timp, specialista noastră în antropologie a înțeles că acestei definiții a esenței, care ne permite să mergem fără teamă peste tot, ar trebui să-i adăugăm un alt ingredient care să ne permită să *calificăm*, într-o situație dată, valoarea degajată de aceasta. Aceste traiectorii au aceeași formă generală ca cele ale [RES]. De asemenea, se definesc printr-un salt, o discontinuitate,

un hiatus. Dar, spre deosebire de rețele, aceste traiectorii creează înlănțuiri care nu ajung numai la liste eterogene de actori neprevăzuți, ci și la un *tip*, de fiecare dată anumit, de *continuitate*. Cercetătoarea noastră a reperat deja cel puțin două tipuri: mijloacele de drept și probele științifice (plus un al treilea, rețeaua – în sensul [RES] – prin care se obține, în final, o continuitate prin intermediul discontinuităților – asociațiile neprevăzute – pe care le dezvăluie parcursul cercetării).

Sensul unei situații se definește, în consecință, datorită unor date de două tipuri: datele de tip [RES], care nu ne spun nimic altceva decât că trebuie să trecem prin asociații surprinzătoare, cărora trebuie să le adăugăm, de fiecare dată, ceva ce ne va servi la definirea calității activității cu pricina. Primul sens îi va permite prietenei noastre să exploreze extraordinara diversitate a asociațiilor care definesc aventura Modernilor; cel de-al doilea sens îi va permite să exploreze extraordinara diversitate a valorilor la care aceștia par să țină. Prima listă este nedefinită – la fel ca și entitățile pe care le putem asocia într-o rețea; a doua e finită – la fel ca și valorile pe care Modernii au învățat să le definească. Trebuie măcar să sperăm că așa stau lucrurile, pentru ca cercetătoarea să aibă o șansă să-și ducă proiectul la bun sfârșit.

DATORITĂ CELEI DE-A TREIA CATEGORII DE PASĂ, PASA RELIGIOASĂ, CERCETĂTOAREA ÎNȚELEGE DE CE VALORILE SUNT GREU DE DETECTAT ▸

Ca să se poată apuca de treabă, rămâne o ultimă problemă de rezolvat: cum să explice cât este de greu să specifici valorile față de care informatorii ei par atât de strâns legați? De ce oare domeniile oferă indicații atât de sărace asupra naturii a ceea ce ar trebui să conțină (se revarsă unele peste altele și nici măcar nu definesc ceea ce spun că îmbrățișează și protejează)? Pe scurt, de ce este teoria, la Moderni, atât de îndepărtată de practică (să ne amintim că cercetătoarea nu a găsit nimic în „teoria dreptului" sau în „teoria științei" care să o ajute în a sesiza aceste traiectorii atât de speciale, care i-au luat ani de zile de teren pentru a le explicita)? Nu poate ignora această nouă problemă, căci n-ar putea să recurgă la ideea prea simplistă cum că teoria nu este decât un voal aruncat pudic peste practici. Trebuie ca teoria să aibă un sens și ca decalajul față de practică să joace un rol important. Dar care?

Din fericire, prietena noastră are parte de o educație bună și își dă seama (iarăși *evrika*) de faptul că această problemă are de-a face cu o chestiune foarte clasică pe care a studiat-o pe un alt teren, și anume cel religios. Își amintește, într-adevăr, că istoria Bisericii (a instituției cu acest nume!) a fost străbătută de la un capăt la altul de chestiunea de a ști cum să își rămână fidelă ei înseși, transformându-se totuși cu totul – și încă de la origini.

Acest exemplu o interesează cu atât mai mult cu cât pare să-i ofere un *al treilea exemplu de pasă*, la fel de specifică precum cele din drept sau din știință, dar, iarăși, complet distinctă de acestea (așa cum vom vedea în capitolul 11).

Într-adevăr, regăsim aici hiatusul ce dă fiori, prin care un preot, un episcop, un reformator, un fidel, un ermit se întreabă dacă inovaţia pe care o resimte ca necesară este o inspiraţie fidelă sau o trădare păgână. Nicio instituţie n-a investit mai multă energie (predici, concilii, tribunale, polemici, sfinţenie, ba chiar și crime) numai în această detectare încăpăţânată a diferenţei (niciodată ușor de formulat) între fidelitatea faţă de trecut – cum să conservi „tezaurul credinţei"? – și necesitatea imperioasă de a inova în mod constant pentru a ajunge să dureze și să se răspândească în toată lumea.

O nouă pasă, o nouă *continuitate* obţinută prin discriminare, mereu de reluat și mereu riscantă, de *discontinuităţi* care apar din afară ca tot atâtea *non sequitur* – spre a nu spune ca pure invenţii sau, pentru a formula altfel, minciuni pioase. Dacă trecerea prin juridic și prin ştiinţific dădeau observatorului ignorant impresia unor transformări de neînţeles (fiecare în felul ei), cele pe care i le oferă trecerea prin religios îi ridică părul în cap. Și totuși, tocmai aceasta este trecerea pe care specialista în etnologie trebuie să înveţe să o compare cu celelalte, deoarece este vorba, chiar de-a lungul tranzitului, oricât de vertiginos ar fi, despre o valoare indispensabilă unora dintre informatorii ei. A fi fidel sau infidel, iată ceea ce definește, pentru mulţi dintre cei cărora li se adresează, o problemă de viaţă sau de moarte, de salvare sau de damnare.

- DIN CAUZA RELAŢIILOR FOARTE SPECIALE CU INSTITUŢIA -

Oricât de important este pentru ea acest nou exemplu de pasă (se înţelege că încrederea în succesul proiectului ei creşte cu atât mai mult), ceea ce o interesează aici este mai ales legătura dintre această pasă atât de specială și instituţia care o primește. Să studiezi religia fără să ţii cont de această pasă n-ar avea niciun sens, înţelege foarte bine cercetătoarea, de vreme ce, încă de la predica unui oarecare Iosua în Palestina (ca să ne limităm la exemplul creștinismului) și până la ultimele enciclice, trecând prin Reformă, toate enunţurile, toate ritualurile, toate elaborările teologice se referă explicit la piatra de încercare ce ar permite distincţia dintre fidelitate și infidelitate, tradiţie și trădare, reluare și schismă. Și, în același timp, n-ar avea niciun sens nici să consideri că acest singur *schibboleth** ar putea explica întreaga instituţie religioasă, ca și cum Religia sau chiar Biserica ar fi fost în întregime „făcute" din religios. În caz de îndoială, i-ar ajunge cercetătoarei să citească o biografie a lui Luther, o istorie a papalităţii sau a certii Modernismului (în sensul pe care catolicii îl dau acestui episod de la sfârșitul secolului al XIX-lea). În mod vizibil, de fiecare dată când am vrut să întrebuinţăm ca piatră de încercare distincţia fidelitate versus infidelitate, a fost în mijlocul unei mulţimi de alte

* Cuvânt ebraic care înseamnă „spic" (*Biblia*, Jud. XIII), cu care cei din tribul lui Galaad, învingându-i pe cei din tribul lui Efraim (care nu erau deprinși să pronunțe sunetul „ș"), îi puneau să pronunțe „șiboleth". Dacă pronunțau „siboleth", îi recunoșteau ca dușmani și-i omorau. Prin extensie, „parolă", „cuvânt de ordine", „semn distinctiv".

considerații. Toate aceste cazuri de istorie religioasă ar fi mult mai bine surprinse, fără nicio îndoială, printr-o abordare de tip actor-rețea [RES].

Nu, ceea ce o interesează pe cercetătoare în povestea cu Biserica este faptul că se pot vedea limpede fluctuațiile continue în *chiar raportul* dintre aceste două probleme pe care nu reușea până acum să le lege. Multiplele decalaje dintre rețea, valoare, domeniu și instituție nu reprezintă numai problema ei de observatoare ignorantă, ci aceea pe care *înșiși* informatorii o înfruntă în mod constant, explicit, reflexiv. Fie că este vorba despre „invenția" creștinismului de către Sfântul Pavel, despre reînnoirea monastică prin Sfântul Francisc, de Reformă prin Luther (era să spun Sf. Luther), de fiecare dată se află pus în scenă raportul dintre o instituție neputincioasă și îmbătrânită și reînnoirea ei necesară, care-i permite să fie fidelă, la urma urmei, de-a lungul unor imense transformări. Și, de fiecare dată, trebuie judecat; de fiecare dată trebuie reluat totul; de fiecare dată reîncepem să ne îndoim de fecunditatea reînnoirii; de fiecare dată trebuie să reîncepem să reluăm și să triem tot ceea ce înnoiserăm...

Altfel spus, specialista noastră în etnologie simte că există în istoria Bisericii un model aproape perfect al complexității raporturilor pe care le întreține valoarea și instituția care o culege: ele ba coincid, ba nu mai coincid deloc; când trebuie reformat totul, cu riscul unei trădări scandaloase, când reformele apar ca niște inovații periculoase, ba chiar ca trădări. Și nu există un singur actor care să nu fi trebuit să participe, în decursul ultimelor două milenii, la una sau la cealaltă dintre aceste judecăți – de la secretul confesionalului până la marile scene ale conciliilor, trecând prin tribunale și masacre. Dar, de fiecare dată, trebuie judecat în funcție de un tip de judecată de fiecare dată specific.

Este foarte posibil, își spune specialista noastră în antropologie, să fie vorba despre un caz unic de raport între valoare și instituție. Numai în cazul religiosului – și numai în cazul bisericilor creștine, de fapt – am putea găsi o astfel de suită de trădări, de invenții, de reforme, de reluări, de elaborări, toate concentrate și judecate din perspectiva întrebării principale de a ști dacă ești sau nu fidel mesajului inițial. Dar bănuiala ei (originea propriei *evrika*) este că așa se întâmplă cu *toate* instituțiile Modernilor: de fiecare dată trebuie imaginat un raport originar și specific între istoria valorilor lor și instituțiile cărora primele le dau sens și care, în schimb, le culeg, le adăpostesc – iar adesea le trădează.

→ CEEA CE O VA OBLIGA SĂ IA ÎN CONSIDERARE O ISTORIE A VALORILOR ȘI A INTERFERENȚELOR LOR.

Iată o problemă pe care nu o întâlnesc cei care se ocupă cu armonizarea rețelelor de gaz, de electricitate, de telefonie mobilă etc.: de fiecare dată dispun de rețeaua (în sensul asociațiilor discontinue pe care trebuie să le implementeze) care explică rețeaua (în sensul circulațiilor continue implementate). Dar în cazul antropologiei Modernilor, vom avea două tipuri de variații de luat în considerare: valorile, pe de o parte, și

fluctuația valorilor în decursul timpului, pe de alta. Este o istorie cu atât mai complexă cu cât va varia în funcție de tipul valorilor; pentru a complica încă și mai mult lucrurile, istoria *fiecărei valori* va *interfera*, cam ca la Bursă, cu fluctuațiile tuturor celorlalte.

Ceea ce descoperă specialista în antropologie cu oarecare angoasă este că desfășurarea uneia dintre valori de către o instituție robustă va modifica înțelegerea și expresia tuturor celorlalte. O micuță eroare asupra definiției religiosului, și iată că științele vor deveni incomprehensibile – sau pe dos: un decalaj minuscul în ceea ce putem aștepta din partea dreptului, și uite că religia se va trezi strivită; și tot așa. Totuși, avantajul acestui fel de a vedea este acela că cercetătoarea va putea evita să trateze decalajul dintre teorie și practică ca pe o simplă „falsă conștiință", ca pe un simplu voal care ar disimula realitatea și pe care cercetarea ei ar trebui să se mulțumească să-l ridice. Pentru fiecare mod și pentru fiecare epocă și în raport cu fiecare altă valoare și altă instituție va exista un fel anume de a stabili raportul dintre „teorie" și „practică".

Chiar dacă sarcina i se pare imensă, specialista noastră în etnografie poate fi destul de mândră de ea însăși: și-a definit obiectul de studiu; și-a completat metoda obișnuită cu două elemente specifice terenurilor moderne: analiza rețelelor, pe de o parte, și detectarea valorilor, pe de altă parte. În sfârșit, știe că va trebui să țină cont, pentru fiecare subiect, de o relație fluctuantă între valorile pe care le va repera și instituțiile însărcinate să le adăpostească. Toate aceste lucruri sunt importante pentru ideea pe care și-o face despre meseria ei.

Într-adevăr, am uitat să semnalez, ea nu face parte dintre acei etnologi pozitiviști care își imaginează că trebuie să imite „științele tari" și să-și considere obiectul de studiu de departe, așa cum face un entomolog cu insectele sale (ideal mitic al cercetării în științele dure și, de altfel, foarte nedrept atât pentru insecte, cât și pentru entomologi...). Nu, ea știe că în zilele noastre o specialistă în antropologie trebuie să învețe să vorbească *despre subiectele* sale de studiu *subiecților* ei de studiu. De aceea nu se prea poate sprijini pe resursele distanței critice. Este destul de satisfăcută că știe să descrie practicile prin rețele, rămânând totodată fidelă valorilor informatorilor ei, fără ca totuși să creadă în domeniile și, pornind de aici, în descrierile lor, dar fără a abandona nici ideea (exercițiul este totuși periculos) unei posibile reformulări a legăturii pe care valorile le întreține cu instituțiile. Altfel spus, specialista noastră în antropologie nu se teme să înfrunte riscul diplomației. Știe cât este de greu să înveți *să vorbești bine despre ceva ce contează cu adevărat pentru acea persoană.*

doi

STRÂNGEREA DOCUMENTELOR CERCETĂRII

Cercetarea începe prin detectarea erorilor de categorie; ▸
a nu se confunda cu erorile de gradul întâi. ▸
Ne interesează doar erorile de gradul al doilea.

Un mod posedă un tip de veridicitate care îi este propriu ▸
așa cum putem vedea reluând exemplul dreptului.

Adevărat și fals se enunță așadar înăuntrul și în afara unui mod ▸
cu condiția de a defini mai întâi condițiile de reușită și de nereușită ale fiecărui mod ▸
iar apoi cheia lui de interpretare sau prepoziția lui.

Astfel, vom putea vorbi despre fiecare mod în tonalitatea lui proprie ▸
ceea ce este implicat de etimologia „categoriei" ▸
care este vădită de contrastul dintre exigențele dreptului și cele ale religiei.

Cercetarea articulează pozițiile de tip rețea [RES] cu poziții de tip prepoziție [PRE] ▸
definind încrucișări care formează un Tablou Încrucișat.

O încrucișare [RES·PRE] destul de specială ▸
care pune o problemă de compatibilitate cu teoria actorului-rețea.

Recapitularea condițiilor cercetării.

Este rațional ceea ce urmează firul diferitelor rațiuni.

Sper că am schiţat suficient de clar obiectul acestei cercetări: de a continua urmărirea multiplicităţii indefinite a reţelelor, dar calificând modalităţile lor, de fiecare dată distincte, de a se extinde. Dar cum să înregistrezi documentele care ne-ar putea permite să dăm acestei cercetări o dimensiune suficient de empirică pentru ca cititorul să poată distinge *experienţele* separate în felul acesta de *descrierile* propuse de obicei, ca şi de cele care vor veni să le înlocuiască mai târziu?

CERCETAREA ÎNCEPE PRIN DETECTAREA ERORILOR DE CATEGORIE; ▸

Sursa acestei distincţii este cât se poate de comună și urmează o metodă elementară. Pentru început, vom înregistra erorile pe care le comitem atunci când confundăm un lucru cu altul, când interlocutorii noștri ne corectează și când trebuie să rectificăm, în urma unor încercări uneori dureroase, *cheia de interpretare* pe care va trebui să o aplicăm de acum încolo în situaţii similare. De-a lungul anilor, mi-am dat seama că, dacă am deveni capabili să documentăm cu suficientă grijă astfel de conflicte de interpretare, într-un mod suficient de sistematic, pe durate suficient de lungi, am sfârși prin a repera locuri privilegiate unde se dezvăluie contraste între mai multe chei. Materia primă a acestui travaliu este așadar un vast tablou în care ERORILE DE CATEGORIE° vădite de către cercetare sunt reperate două câte două. Rezultatul acestui travaliu este ceea ce eu numesc TABLOU ÎNCRUCIȘAT°, ale cărui articole vom învăţa să le parcurgem aici.

Chiar și întrebuinţarea termenului de eroare categorială poate să se preteze unor confuzii. Exemplul canonic este dat de un vizitator străin care parcurge una câte una clădirile Sorbonei și care, la sfârșitul zilei, se plânge că „n-a văzut Universitatea Sorbona". Cererea lui fusese prost înţeleasă: voia să vadă o instituţie, i-au fost arătate clădiri... Pentru că i-a cerut unui lucru cu totul altceva decât putea să-i ofere acel lucru. Ar fi trebuit să-i fi fost prezentat rectorul, sau corpul profesoral, sau juristul instituţiei. A fost prost înţeleasă cheia în care ceea ce el cerea putea fi judecat adevărat sau fals, satisfăcător sau nesatisfăcător. În acest sens, propun să reluăm termenul de eroare – înainte de a preciza mai departe ce trebuie să înţelegem prin categorie.

Ne înșelăm atât de des, încât n-am avea niciun beneficiu să vrem să notăm toate erorile pe care le-am putea comite. Ne interesează aici doar erorile pe care le

▸ A NU SE CONFUNDA CU ERORILE DE GRADUL ÎNTÂI. ▸

putem numi de *gradul al doilea* și care se referă la *detectarea* cauzelor care produc erori. Pentru a le distinge de acelea de gradul întâi, să luăm cazul exemplar al erorilor de sens, caz care a avut un rol uneori excesiv în istoria filosofiei și chiar în definiția însăși a empirismului.

Fie turnul unui castel care, văzut de departe, mi se pare mai degrabă pătrat. Pe măsură ce mă îndrept spre el, această primă formă se tulbură, devine instabilă; ezit atunci un pic; dacă însă cred că merită, îmi modific parcursul, pentru a mă apropia mai mult, și să plec, cum se spune, „cu inima împăcată". Înțeleg în fine că *turnul* este rotund – că *s-a dovedit* rotund. Dacă nu reușesc să-mi dau seama eu însumi, îmi scot binoclul din rucsac și, prin intermediul acestui modest instrument, îmi satisfac curiozitatea. Dacă nu pot nici să mă apropii eu însumi, nici să obțin cu ajutorul binoclului un zoom suficient, cer părerea unui locuitor mai informat decât mine, mă uit pe harta statului major sau consult ghidul pe care mi l-am procurat la oficiul de turism. Dacă mai am îndoieli, fie față de cunoștințele localnicului, fie față de fotografiile din ghid, fie față de zoomul binoclului, fie față de mărturia directă a ochilor mei, o să-mi schimb încă o dată parcursul și mă voi duce la cadastru, îi voi întreba pe erudiții locului, voi consulta alte ghiduri.

E ușor de înțeles de ce acest tip de erori nu ne va interesa în decursul cercetării: ele stau, într-adevăr, de-a lungul *aceluiași drum*, acela al cunoașterii rectificate și au aceeași cheie de interpretare. Oricât ar fi de deranjante, nu există nicio ambiguitate în privința felului în care trebuie să le abordezi pentru a le rezolva progresiv. Cu condiția de a nu cere o certitudine absolută și definitivă, erorile de sens se pot împrăștia întotdeauna prin începerea unei cercetări, prin punerea la punct a instrumentelor, prin convocarea unui grup potrivit de informatori, pe scurt, oferind demersului de cunoaștere timp și mijloace. Nu există eroare de sens care nu poate fi rectificată printr-o modificare a deplasării, prin recursul la vreun instrument, prin apelul la multele ajutoare ale altor informatori sau prin combinația acestor trei resurse. Bâjbâiala poate să nu ducă la nimic, dar în acest spirit trebuie să se situeze cel care vrea să-i pună capăt.

Proiectul de a face lista erorilor de categorie nu ne va conduce către cearta epistemologilor și a scepticilor. Pentru că încercau să contracareze cererile absurde ale anumitor epistemologi care voiau să știe cu certitudine fără să-și dea osteneala să cerceteze, fără să se doteze cu instrumente, fără să-și lase răgazul să devieze de la drumul lor, fără să strângă un grup autorizat de martori demni de încredere, scepticii au fost obligați să-și multiplice exemplele pentru a demonstra că nefericitele minți omenești se prind mereu în ițele erorii. Dar dacă hotărăști să nu te îndoiești de posibilitatea unei cunoașteri încetul cu încetul rectificate și dacă, în același timp, te ferești să micșorezi importanța mijloacelor materiale și omenești cu care cunoașterea trebuie să se doteze, obiecțiile scepticilor n-ar trebui să ne tulbure – nu mai mult decât se lăsa descurajat cercetătorul

nostru de la începutul cărții de obiecțiile climatoscepticilor. Când Descartes se întreabă dacă oamenii pe care-i vede pe stradă nu sunt cumva niște roboți îmbrăcați, i-am putea sugera: „Păi René, de ce nu ieși în stradă să verifici personal? De ce nu îi piști un pic cu degetele tale? Sau, măcar, de ce nu ceri părerea valetului tău? Nu poți pune capăt acestui gen de incertitudine fără să te miști din cămăruța ta". Dacă Descartes se hotărăște pentru îndoiala radicală, o face numai pentru că el crede că trebuie să-l înfrunte pe monstrul, la rându-i hiperbolic, al unui Dumnezeu înșelător. În această cercetare, cititorul va fi înțeles probabil, nu e vorba nici de a răspunde scepticilor, nici de a continua să străbați singurul drum al cunoașterii rectificate (chiar dacă va trebui să supraviețuim întâlnirilor cu mai mult de un geniu rău).

→ NE INTERESEAZĂ DOAR ERORILE DE GRADUL AL DOILEA.

Ceea ce ne interesează, în schimb, sunt cazurile în care ne găsim în fața unei confuzii asupra manierei în care trebuie abordată problema adevărului și a falsității. Nu resorbirea erorilor *într-un* mod dat, ci incertitudinea asupra modului însuși. Nu o eroare *a simțurilor*, ci una *de sens*. Dacă nu există o eroare a simțurilor pe care deschiderea unei cercetări, punerea la punct a instrumentelor, formarea unui grup de martori demni de încredere – pe scurt, pe care demersul de cunoaștere obiectivată să nu o poată analiza măcar provizoriu, există în schimb erori de sens cărora le cădem adesea pradă și care de altfel par foarte greu de îndreptat. Carnetele specialistei noastre în antropologie care face munca de teren la Moderni sunt pline de astfel de confuzii. Pentru că, la fel ca vizitatorul Sorbonei, ea are adesea impresia destabilizatoare că nu face altceva decât să confunde lucrurile, pentru că se înșeală nu într-o anumită direcție dată, ci chiar asupra direcției în care i se îndreaptă atenția.

„Acest proces, de pildă, se termină cu condamnarea adversarului la cheltuieli și totuși nu ajung să «fac doliul», cum se spune, ticăloșiei pe care a comis-o împotriva mea. Ca și cum n-aș ajunge să împac închiderea până la urmă definitivă a dezbaterilor (avocatul meu mă asigură că nu există «cale de recurs» împotriva «deciziei» Curții) cu insatisfacția profundă pe care o resimt; justiția a tranșat și totuși găsesc că nimic nu este, pentru mine, terminat.

Nu preget să mă indignez de «minciunile repetate» ale superiorului meu ierarhic, fără să fiu totuși capabilă de a preciza ce vrea să spună, în cazul lui, «a spune adevărul», de vreme ce conduce o vastă instituție ale cărei mecanisme se află, atât pentru mine, cât și pentru el, în absolută, dar poate necesară, beznă. Dar oare nu dau eu prea repede numele de «minciună» pentru ceea ce alții, mai avizați, ar numi «arcanele puterii»?

Aceste întrebări mă tulbură cu atât mai mult cu cât găsesc iritantă, chiar scandaloasă, în orice caz de-o dezgustătoare dulcegărie, probozeala acestei ceremonii de înmormântare care mi se pare că adaugă un văl de imense minciuni pentru a comenta texte sufocate de glose: nu accept, în fața sicriului în care

zace acest prieten care va aluneca curând de-a lungul unei rampe în cuptorul crematoriului, sensul pe care se pretinde că-l au cuvintele «viață veșnică».

Mi se mai spune și că pasiunea pe care o resimt, această furie care îmi face inima să palpite, rezidă în forul meu interior și că am nevoie ca, printr-o lungă analiză, să cobor în mine însămi, numai în mine, pentru a o stăpâni. Și totuși, nu mă pot împiedica să gândesc (toată lumea încearcă să mă împiedice) că sunt amenințată de forțe care au obiectivitatea, exterioritatea, evidența, puterea unei furtuni cum e cea care a retezat acum câteva zile coroanele copacilor din grădina mea.

Această furtună, de altfel, nu sunt sigură că știu unde s-o situez, pentru că, dacă eu o atribui forțelor involuntare ale naturii, revista mea pare să facă din ea consecința încălzirii globale datorate, mi se spune, activităților recente din industria omenească – iar jurnalistul, luat de valul raționamentului, condamnă pasivitatea oamenilor de Stat pentru calamitatea care tocmai a măturat regiunea...

Nu-i de mirare că am impresia că mă înșel atât de frecvent: ceea ce pare să vină de la exterior – emoțiile mele de adineaori – sunt asigurată că se află în mine, dar ceea ce eu atribuiam fără ezitare vastului în afară, iată că acum ar trebui să devină rezultatul unei voințe colective a îngustei lumi omenești. Și aici cad în noi perplexități, căci dacă mi-aș da seama, oricât de vag, cum să-mi stăpânesc emoțiile, nu discern deloc calea de a veni de hac încălzirii globale. Acțiunea colectivă îmi scapă încă și mai mult decât forțele naturii sau cutele sufletului meu."

Se vede limpede din aceste paragrafe de carnet că aceste tipuri de erori nu sunt deloc de același ordin cu cele ale simțurilor. Dacă cercetătoarea se pierde, ca noi toți, destul de ușor, asta se întâmplă pentru că nu știe în ce cheie să sesizeze direcția, traiectoria, mișcarea a ceea ce i se afirmă... Traiectoria înseamnă sensul în care trebuie sesizat un curs de acțiune, direcția în care e bine să te angajezi. Dacă iei un turn rotund drept unul pătrat, dacă iei Luceafărul-Ciobanilor drept Luceafăr de dimineață, o steluță roșie drept o galaxie, o furtună drept tornadă, un robot drept persoană, toate aceste erori se găsesc de-a lungul aceluiași drum căruia am putea să îi spunem „epistemologic", deoarece privește parcursul cunoașterii obiective. Toate aceste erori aparțin aceluiași tip și se pot rezolva provizoriu prin deschiderea unei cercetări, poate lungă, controversată, mai mult sau mai puțin costisitoare în instrumente, dar în orice caz susceptibile de o închidere (cel puțin provizorie). De îndată ce-i redai cunoașterii instrumentele ei, poți lăsa deoparte atât pretențiile unei cunoașteri absolute, cât și reacțiile sceptice care voiau să o umilească. Dar, odată rezolvat acest tip de eroare, *toate celelalte incertitudini* rămân fix în același loc. După ce-am îndepărtat erorile simțurilor, rămân erorile de sens.

UN MOD POSEDĂ UN TIP DE VERIDICITATE CARE ÎI ESTE PROPRIU

Or, acestea nu se mai situează deloc pe itinerariul cercetării ca tot atâtea obstacole epistemologice care ar pune în pericol numai mișcarea cunoașterii; nu-i interesează nici pe sceptici, nici pe adversarii ei. Pentru că este vorba despre erori care vizează *însăși cheia de interpretare*. Știe orice drumeț: una e să parcurgi curajos o potecă pentru drumeții cunoscute, și altceva să hotărăști, la începutul cursei, în fața stâlpilor indicatori ale căror indicații le înțelegi greșit, pe ce potecă trebuie s-o apuci.

Baza documentelor, pe care am început-o și pe care aș vrea s-o prelungesc, se referă la asemenea șovăieli. Ar fi vorba aici despre *o mulțime* de surse de eroare, dintre care fiecare ar prezenta, dar într-o ordine de practici de fiecare dată alta, tot atâtea obstacole ca cele pe care le descoperi la fiecare pas, mărșăluind de-a lungul singurei probleme a cunoașterii obiective. Dacă scepticii își dăduseră o aparență de profunzime, asta se întâmplase pentru că ei reacționau – și reacția lor, deși prost condusă, era binevenită – împotriva exagerării celor care voiau să facă din problema cunoașterii singura importantă, fiindcă ea ne-ar permite să judecăm toate celelalte moduri (după ce ar fi fost în prealabil lipsită de toate mijloacele de a o duce la bun sfârșit!). Altfel spus, scepticii, ca și adversarii lor, n-au lucrat din păcate decât asupra unui *singur tip de eroare* și de aceea filosofilor lor le este atât de greu să furnizeze informații despre conflictele de valori în care Modernii și-au prins urechile. În consecință, urmărind cu o atenție obsesivă numai obstacolele aflate în calea dobândirii unei cunoașteri obiective, am risca să ne înșelăm tocmai asupra cauzelor înșelării.

Nu este totuși de ajuns să recunoaștem aceste momente de ezitare pentru a ști cum să le înregistrăm în baza de date. Trebuie de asemenea să reperăm la ce principii de judecată va apela *reflexiv* și *explicit* fiecare mod, pentru a decide ce e adevărat și ce e fals. Acesta este punctul capital al cercetării și probabil asupra acestui subiect cearta nesfârșită dintre sceptici și raționaliști ne-a distras cel mai mult de la sarcina unei descrieri, care rămâne totuși esențială.

Se întâmplă într-adevăr că fiecare mod definește, de cele mai multe ori cu o stupefiantă precizie, un mod de VERIDICITATE° care n-are *nimic a face* cu definiția epistemologică a adevărațului și falsului, dar care merită totuși calificativele de ADEVĂRAT° și de fals.

AȘA CUM PUTEM VEDEA RELUÂND EXEMPLUL DREPTULUI.

Vom înțelege cu ușurință acest lucru dacă reluăm exemplul dreptului. Atunci când cer unei judecăți decise de un tribunal să-mi procure în plus liniștea care mi-ar permite, cum se spune, „să-mi fac doliul", îi cer imposibilul, pentru că spațiul de manevră specific aparatului judiciar nu are ca funcție, îmi dau seama de acest lucru în timp ce sufăr, să-i ofere sufletului meu o reparație, ci numai să lege texte și fapte și texte cu alte texte prin intermediul

unor opinii conforme parcursului vertiginos pe care îl califică, fără să-l descrie, termenii, întâlniți deja, de MIJLOC° și de procedură. La fel s-ar întâmpla, de altfel, dacă aș aștepta de la un decret care tocmai a luat o hotărâre în privința indemnizațiilor victimelor, ca el să stabilească „obiectiv" adevărul acestei afaceri. Judecătoarea, dacă este cinstită, va spune mai degrabă că a tranșat „adevărul juridic", dar nu pe cel obiectiv. Și dacă e un pic latinistă, așa cum îi stă bine oricărui jurist, ea va cita adagiul latin după care judecata este „*pro veritate habetur*" („luată drept adevăr"): nici mai mult, nici mai puțin. Și dacă e și un pic filosoafă, va cere să „încetăm să confundăm" exigența juridică a adevărului cu exigența științifică a adevărului, mijlocul cu proba – și mai ales cu exigența psihologică a reparației intime –, fără a mai vorbi despre exigența socială a ceea ce este just. „Toate acestea", va spune ea, „trebuie să fie diferențiate cu multă grijă." Și va avea dreptate.

Acest exemplu, pe care-l împrumut în mod voit din lumea atât de specială a dreptului, dovedește grija cu care suntem capabili să reperăm ordine diferite de adevăr și să semnalăm din timp posibile erori de categorie: dacă veți lua decizia tribunalului drept adevăr, drept justețe, drept lucru intim, comiteți o eroare: îi cereți ceea ce nu vă va putea da niciodată; vă pregătiți pentru niște decepții crunte; riscați să vă indignați degeaba, scandalizându-vă în fața unui rezultat pe care tipul de practici numite „juridice" nu putea să nu-l producă. Dar avocatul dumneavoastră va încerca, desigur, să caute toate „erorile de drept" susceptibile de a face ca dosarul dumneavoastră să iasă cât mai bine în fața judecătorului. Aceste erori sunt comise de-a lungul căii juridice și ele sunt cele pe care părțile, judecătorii, avocații și glosatorii învață să le repereze. Vedem deci bine, cel puțin în acest caz, cum putem distinge o eroare „de drept" de una de categorie: prima se găsește de-a lungul drumului ales, cealaltă ne face să șovăim în fața drumului pe care trebuie să îl urmăm.

ADEVĂRAT ȘI FALS SE ENUNȚĂ AȘADAR ÎNĂUNTRUL ȘI ÎN AFARA UNUI MOD ▸

Este deci foarte posibil, cel puțin pentru cazul probei savante și pentru cel al mijlocului juridic, să distingem două fenomene: pe de o parte, detectarea diferenței dintre adevărat și fals *în interiorul* unuia dintre cele două moduri și, pe de altă parte, distincția întrebuințărilor *diferite* ale adevăratului și falsului conform modului ales.

Situația ar fi de altfel aceeași dacă am pretinde că judecăm fidelitatea unei inovații religioase, mulțumindu-ne să observăm dacă seamănă, trăsătură cu trăsătură, cu tradiția. Dimpotrivă, tocmai pentru că nu „seamănă" deloc cu tradiția, ea are șanse să-i fie fidelă, deoarece, în loc s-o repete mecanic, o reia „cu totul altfel". Este ceea ce propovăduiau îndrăzneții părinți iezuiți pentru a modifica poziția inflexibilă a Sfântului Scaun în timpul Certii riturilor în secolul al XVII-lea: pentru a-i converti pe chinezi, trebuia să accepți să schimbi totul în formularea ritualurilor, pentru a-i conecta astfel la spiritul predicii,

făcând pentru China ceea ce se spune că Sfântul Pavel făcuse pentru greci. Era singurul mod, în ochii lor, de a fi fideli misiunii lor de apostoli. Ce catastrofă dacă Biserica ar fi confundat litera cu spiritul! Sau, mai degrabă, ce păcat! Cel mai grav păcat, păcatul împotriva spiritului... Se vede bine, în acest nou episod, care este problema pusă de reperajul erorilor de categorie: chiar dacă pentru cineva din afară sau pentru niște ignoranți, judecățile asupra problemei de a ști dacă ești fidel sau infidel sunt apă de ploaie, ca o dovadă de indiferență totală față de adevăr sau, formulat mai caritabil, ca o „suspendare" a oricărui criteriu de adevăr rațional, există puține instituții mai obsedate de distincția dintre adevărat și fals decât instituția religioasă. Și totuși, se poate înțelege bine că ar fi o eroare să pretinzi să judeci veridicitatea religioasă în funcție de modurile în întregime distincte ale juridicului sau științificului.

Se întâmplă cu juridicul sau cu religiosul ceea ce se întâmplă ce epistemologicul: la fel cum toate obstacolele cunoașterii trebuie să dispară prin lansarea unei cercetări care ne va permite să punem capăt în mod provizoriu îndoielilor, situându-ne totodată în interiorul aceluiași itinerar, tot așa erorile de drept sau infidelitățile religioase vor face obstacol în calea dreptului sau a expansiunii religiosului, dar în interiorul unui tip de traseu care va lăsa, îndrăznesc să spun, în siajul său, „drept", „religios", însă nu și „cunoaștere obiectivă". Am face o eroare de categorie, în acest sens, dacă am continua să confundăm itinerariile, rețelele, traiectoriile care lasă în urmă „juridic", „științific" sau „religios". Dacă am putea umple baza de date cu judecăți formulate de-a lungul unui singur drum (de pildă, toate erorile de metodă, toate erorile de drept, toate ereziile sau toate impietățile), aceasta nu ne-ar permite nicidecum să sesizăm *pluralitatea* cheilor de interpretare. Dacă trebuie să reperăm, pentru fiecare tip de practici, bogatul vocabular pe care acest tip a știut să-l dezvolte pentru a distinge adevăratul de fals în felul său, ceea ce trebuie să alcătuiască grosul cercetării noastre sunt încrucișările dintre moduri, fiindcă aici cauzele erorilor sunt în mod limpede mai importante – și-n același timp și cel mai puțin lucrate.

Pentru a nu ne pierde, trebuie să putem desemna prin două expresii distincte, pe de o parte obstacolele de eliminat în interiorul unui itinerar dat, și, pe de altă parte, alegerea inițială prin care devenim atenți la o cheie de interpretare mai degrabă decât la o alta.

» CU CONDIȚIA DE A DEFINI MAI ÎNTÂI CONDIȚIILE DE REUȘITĂ ȘI DE NEREUȘITĂ ALE FIECĂRUI MOD «

» IAR APOI CHEIA LUI DE INTERPRETARE SAU PREPOZIȚIA LUI.

Pentru a relua contrastele semnalate mai sus, ne dăm seama foarte bine că, atât în cazul dreptului, al cunoașterii, cât și în cel al domeniului religios, am avut inițierea fie a unei proceduri, fie a unei predici. Toate trei depind de un anumit număr de echipamente, regrupări, expertize, instrumente, judecăți a căror înlănțuire și utilizare vor permite reperarea, în cazul

fiecărui ordin de adevăr, a „discursului adevărat" și a „discursului fals". Pentru a califica ceea ce au *în comun* aceste itinerarii – și pentru a părăsi metafora potecii pentru drumeții –, propun termenul, bine-cunoscut în teoria actelor de limbaj, de CONDIȚII DE REUȘITĂ° *și de nereușită*. Fiecărei căi de VERIDICITATE° îi vom putea cere să specifice condițiile care trebuiesc îndeplinite, conform modului său, de către „discursul adevărat" și de „discursul fals".

Atât despre primul termen, cel care va defini cadrul permițând, de pildă, instalarea unei proceduri – în cazul dreptului –, lansarea unei cercetări asupra dovezilor – în cazul cunoașterii rectificate – sau o evanghelizare în cazul religiei. Dar cum să numești ceea ce distinge un tip de condiție de reușită de un altul? Ceea ce am numit, în exemplele de mai sus, „eroare de drept", sau „eroare de sens", sau „infidelitate", trebuie oare să ne permită să distingem veridicitatea proprie activității juridice de aceea proprie achiziției unei cunoașteri savante sau religioase? Pentru a desemna aceste traiectorii, am ales termenul de PREPOZIȚIE°, în primul rând în sensul gramatical al termenului. Este vorba într-adevăr de o *luare de poziție* care vine *înaintea* propoziției și care hotărăște felul în care trebuie să o consideri și care constituie cheia ei de interpretare.

Împrumut această expresie de la William James. Într-adevăr, afirmă el, nu există în lume un domeniu al lui „cu", al lui „după", al lui „între", așa cum există un domeniu al scaunelor, al căldurii, al microbilor, al preșurilor sau al pisicilor. Și totuși, fiecare dintre aceste prepoziții are rolul de a angaja în mod decisiv în înțelegerea a ceea ce urmează, oferind tipul de relație necesară pentru înregistrarea experienței lumii.

Această distincție între condiții de reușită și prepoziție nu are nimic vrăjitoresc. Dacă vă aflați într-o librărie și răsfoiți cărți care au pe pagina de titlu mențiunea „roman", „document", „cercetare", „docuficțiune", „memorii", „eseuri", aceste mențiuni joacă rolul prepozițiilor. Ele nu înseamnă mare lucru, doar un cuvânt-două față de miile de cuvinte din cartea pe care poate o veți cumpăra, și totuși ele *angajează* decisiv modul în care continuați lectura, de vreme ce, la fiecare pagină, veți lua cuvintele pe care autorul vi le așterne în față într-o cu totul altă tonalitate, după cum credeți că e vorba despre o „istorie inventată", un „document adevărat", un „eseu" sau un „raport de cercetare". Toată lumea poate vedea că se comite o eroare de categorie dacă părăsești tipul de lectură „de document", crezând că, de fapt, fusese mereu vorba despre un „roman", sau invers. La fel ca definiția unui gen literar, sau precum cheia unui portativ muzical, prepoziția nu-i nimic mai mult, la început, decât un stâlp indicator, dar unul care nu va înceta să umbrească întreg cursul interpretării. Ca să reluăm metafora muzicală, dacă n-am fi transcris partitura într-o altă tonalitate, totul ar suna fals. Se vede bine din acest exemplu că, pentru a înțelege sensul *propunerii care vă este făcută*, trebuie să fi reglat problema inițială cu cheia ei de interpretare, în felul în care va trebui *să înțelegeți, să traduceți și să transcrieți ceea ce va urma.*

Dar dacă propunerile nu spun nimic, totul se află în ceea ce urmează? Nu, pentru că dacă le scoateți din calcul, nu mai înțelegeți nimic din membrul frazei care va începe. Dar atunci, totul se găsește în prepoziții, iar ceea ce urmează nu înseamnă nimic altceva decât desfășurarea esenței pe care ar cuprinde-o „în potență"? Nici așa, pentru că prepozițiile nu fac decât să angajeze, într-un fel, sub un anumit unghi, într-o anume cheie, fără să anunțe nimic din ceea ce va veni. Prepozițiile nu sunt nici originea, nici sursa, nici principiul, nici potența și totuși nu sunt nici reductibile la parcursuri ele însele. Nu sunt FUNDAMENTUL° a nimic și totuși totul depinde de ele. (Vom vedea mai târziu cum putem încărca acest termen de prepoziție venit din teoria limbajului cu mai multă realitate.)

ASTFEL, VOM PUTEA VORBI DESPRE FIECARE MOD ÎN TONALITATEA LUI PROPRIE ▸

Cititorul va fi înțeles exigența care se ascunde îndărătul acestei pretenții inocente de „a vorbi bine cuiva despre ceva care-l interesează": aceea de a evita *toate* erorile de categorie și nu doar una. Specialista în antropologia Modernilor nu caută numai să evite gafele pe care ar risca să le comită de-a lungul drumului cunoașterii bine echipate și rectificate, ci și să evite această enormă eroare, *o eroare la pătrat*, care ar face-o să creadă că nu există decât un singur drum pentru a judeca ceva ca adevărat sau ca fals – acela al cunoașterii obiective. Ea pretinde că vorbește respectând condițiile de reușită ale fiecărui mod, exprimându-se prin tot atâtea limbi câte moduri există. Altfel spus, ea speră la un nou miracol de Rusalii: fiecare ar înțelege pe limba lui și ar judeca lucruri drept adevărate sau false în funcție de propriile condiții de reușită! Fidelitatea în munca de teren nu se poate obține altfel.

▸ CEEA CE ESTE IMPLICAT DE ETIMOLOGIA „CATEGORIEI" ◂

Un astfel de proiect nu e lipsit de riscuri, mai ales că etimologia oarecum uitată a cuvântului „categorie" nu are nimic liniștitor. Să amintim într-adevăr că în cuvântul „categorie" există mereu acea *agora* atât de esențială pentru greci. Înainte de a desemna destul de banal un tip sau o diviziune pe care mintea omenească, fără ca interlocutorul să fie precizat, ar decupa-o după bunul plac în țesătura fără cusături a lumii, *kata-agorein* înseamnă mai întâi *„cum să vorbești despre sau împotriva cuiva în mod public"*. Aristotel a deturnat întrebuințarea juridică a acestei definiții – aceea de acuzație –, pentru a face din categorie un termen tehnic, comentat fără încetare vreme de secole, care trebuia să enunțe zece moduri, spune el, de a spune ceva despre ceva. Dar să revenim la agora. A descoperi categoria bună, a vorbi în tonalitatea care trebuie, a alege cheia potrivită de interpretare, a înțelege ceea ce se va spune așa cum trebuie, toate astea înseamnă să te pregătești să vorbești bine despre ceva în fața celor interesați de agora – în fața întregii lumi, în plină adunare și nu doar într-o singură cheie.

Viaţa n-ar fi atât de complicată dacă ar fi de ajuns să te ferești de o singură cauză de eroare și să distingi între cine e politicos și cine bârfitor într-un singur mod, bine definit, sau dacă ar fi de ajuns să faci asta de unul singur, în fotoliu. Problema categoriilor, a reperajului lor, a numărului lor este așadar dintr-odată o problemă de elocinţă (cum să vorbești bine?), de metafizică (câte feluri de a vorbi există?) și, de asemenea, de politică sau de diplomaţie (cum vor reacţiona cei cărora ne adresăm?). Dacă punem din nou marea problemă a filosofiei despre categorii: „În câte feluri poţi spune cu adevărat ceva despre altceva?", va trebui să fim atenţi la reacţiile interlocutorilor noștri. Iar acum nu va mai fi de ajuns să ai dreptate – să crezi că ai dreptate. Cel care pretinde că vorbește cum trebuie despre ceva cuiva trebuie să înceapă să tremure. Și dacă tremură, o face pentru că riscă să strivească un mod cu un altul și pentru că trebuie așadar, pentru a nu șoca, să noteze de asemenea, cu multă luare-aminte, raportul pe care diferitele chei de interpretare îl întreţin una cu alta. Scopul, se înţelege, este întotdeauna, așa cum cerea Whitehead: „Înainte de orice, să nu șocăm simţul COMUN°" (simţul comun pe care îl vom opune întotdeauna, în cele ce urmează, bunului-simţ).

- CARE ESTE VĂDITĂ DE CONTRASTUL DINTRE EXIGENȚELE DREPTULUI ȘI CELE ALE RELIGIEI.

Dacă am ales drept introducere la cercetare cazul dreptului și al religiei, am făcut-o pentru că ele beneficiază, în spaţiul public, chiar acolo unde se hotărăște destinul categoriilor, de un respect invers.

Dreptul beneficiază de o instituţie atât de puternică, de veche, de diferenţiată, încât a rezistat până astăzi confuziei cu alte forme de adevăr și, mai ales, cu singura cercetare de cunoaștere obiectivă. Degeaba vă plângeţi, în furia de ignorant în ale dreptului, de răceala lui, de formalismul lui, de decretele lui care nu vă satisfac, de „jargonul" care vă este vârât pe gât, de această „hârţogăraie care nu se mai termină", de aceste „obligaţii scrupuloase", de aceste semnături și sigilii. Dar simţiţi foarte clar, de îndată ce întâlniţi hermina unui judecător sau roba neagră a unui avocat, că va trebui să vă supuneţi unei ordini de practici care nu va fi reductibilă la nicio alta și care, cu toate astea, își va conserva propria demnitate și unde va fi de asemenea vorba despre adevărat și fals, dar în alt fel. Se poate întâmpla ca, pornit din cauza detaliilor unei afaceri care vă privește, să constataţi stupefiat că vă lipsește chiar „mijlocul de drept" care v-ar fi permis să triumfaţi: aţi rătăcit, de pildă, confirmarea de primire care „vă face să continuaţi activitatea judiciară la un termen următor"; avocatul, dezolat, vă semnalează că plângerea dumneavoastră „nu mai poate fi primită". Degeaba vă indignaţi că nu puteţi găsi înţelegere „din cauza unui amănunt": veţi înţelege repede că apelul la texte sau la precedente, căutarea de semnături sau de probe, modul de convingere, jocul contradictoriu al părţilor, constituirea dosarului, toate acestea definesc o procedură capabilă să producă un tip de a spune adevărul, de veridicitate care, deși foarte diferit de practicile

de cunoaștere, posedă totuși un același tip de soliditate, de stabilitate, de seriozitate – și cere din partea dumneavoastră un respect asemănător. Dreptul oferă deci un caz destul de bun al unei instituții milenare și vivace care conservă un anume fel de raționament, capabil de a se întinde pretutindeni fără a împărtăși totuși aceleași criterii de veridicitate ca cele ale științei. Cu toate astea, nimeni nu va spune despre drept că e irațional. Faceți testul: vă puteți plânge că dreptul e „formal", „arbitrar", „construit", „blocat de medieri", n-o să-l slăbiți însă: va rămâne mereu dreptul, exotic poate, specializat, ezoteric, dar va rămâne drept – „*Dura lex sed lex*".

Or, situația este inversă în cazul religiosului. Orice ageamiu își poate bate joc de religie fără niciun risc – cel puțin dacă ia la țintă creștinismul. Degeaba este obsedată viața religioasă, în toate mecanismele sale cele mai intime, de problema diferenței dintre adevărat și fals; cu toate astea, ea devine prea ușor refugiul iraționalului și nejustificabilului. Aceasta se întâmplă adesea, iată ce-i și mai ciudat, în ochii religioșilor înșiși, grăbiți să se adăpostească îndărătul a ceea ce ei numesc cam pripit „mistere", fiindcă și-au pierdut poate și ei cheia de interpretare care le-ar permite să vorbească bine despre ce-i interesează cel mai mult. Ne putem mira de răceala, de tehnicitatea dreptului, ne putem chiar amuza de ele, dar nu-l disprețuim. Dar se pare că avem toată libertatea de a disprețui religiosul, ca și cum diferența dintre salvare și pierzanie n-ar mai avea nicio importanță și n-ar mai trasa drumul periculos al unor îndemnuri pe care nimeni nu-și poate permite să le treacă cu vederea fără să-și riște viața – sau, în orice caz, salvarea.

Acum ne dăm seama de ce am vorbit mai sus despre importanța de a nota cu grijă fluctuațiile în raporturile pe care diferitele moduri le întreține unele cu altele de-a lungul istoriei. Este clar că instituția dreptului a rezistat mai bine probei modernismului. Atât de bine încât cercetătoarea poate s-o considere, în contra religiosului, ca pe un exemplu de veridicitate care ar fi conservat o demnitate egală, *inter pares*, cu aceea a cunoașterii obiective. Este imposibil să faci același lucru cu religiosul. Va trebui să înțelegem de ce există în istoria Modernilor atât de puține tipuri de veridicitate care ajung să reziste comparației cu altele.

CERCETAREA ARTICULEAZĂ POZIȚIILE DE TIP REȚEA [RES] CU POZIȚII DE TIP PREPOZIȚIE [PRE].

Pentru a defini proiectul acestei cercetări, este de ajuns să alăturăm rezultatele pe care tocmai le-am obținut cu cele din capitolul precedent. Orice curs al unei ACȚIUNI, să spunem, orice situație, poate fi înțeleasă, am văzut deja, ca o rețea (notată [RES]) din momentul în care înregistrăm lista ființelor neprevăzute pe care a trebuit să le înrolăm, să mobilizăm, să le deturnăm, să le traducem pentru a-i asigura subzistența. Termenul de rețea ne amintește că nu există deplasare posibilă în afara stabilirii unui *connecting* costisitor și fragil care nu va merita să fie realizat decât cu condiția de

a-l întreţine în mod regulat şi a cărui forţă nu va fi niciodată mai mare decât cea a celei mai mici dintre verigile sale. De aceea pare şi acum indispensabil, pentru a nu ne rătăci, să pui mai întâi întrebarea următoare: „În ce reţea ne aflăm?" Marele avantaj al acestui mod de percepţie este acela că permite analistului o libertate la fel de mare ca aceea a actorilor în alcătuirea propriilor lumi şi că eliberează în întregime terenul de organizarea lui pe domenii. Mai ales atunci când înveţi să te eliberezi de câteva dintre limitele aşa-zis de nedepăşit – şi pe care Modernii le încalcă totuşi în mod constant – între, de pildă, natură şi cultură, forţă şi raţiune, umani şi nonumani, abstract şi concret.

Însă, aşa cum am văzut, aceleaşi situaţii pot fi percepute într-un cu totul alt fel, care devine reperabil de îndată ce începem să comparăm diferitele maniere de a conduce o serie de asociaţii printr-o *prepoziţie* care oferă cheia în care trebuie interpretat ceea ce urmează. Acest al doilea mod îl vom nota [PRE] (pentru prepoziţie). Importanţa acestei a doua percepţii este că permite *comparaţia*, două câte două, a tipurilor de discontinuitate şi, în consecinţă, a traiectoriilor pe care le desenează. În acest nou tip de cale de acces, comparaţia se face prin descrierea cât se poate de exactă a discontinuităţilor şi a hiatusurilor prin care vor fi obţinute discontinuităţile. Am bifat deja trei: mijlocul de drept, dovada ştiinţifică, predica religioasă (termeni provizorii, desigur) cărora trebuie să le adăugăm [RES].

Despre orice situaţie vom spune deci că o putem percepe mai întâi la modul [RES] – vom dezvolta cât putem reţeaua sa de asociaţii –, apoi la modul [PRE] – ne vom ocupa să calificăm tipul de conexiune care permite extinderea reţelei. Primul mod permite captarea multiplicităţii asociaţiilor; cel de-al doilea, pluralitatea modurilor reperate în cursul istoriei complicate a Modernilor. Pentru a exista, o fiinţă trebuie nu doar să treacă *printr-o altă* [RES], dar şi *într-o altă manieră* [PRE], explorând alte feluri, dacă putem spune aşa, de a se ALTERA°. Procedând astfel, sperăm să remediem principala slăbiciune a oricărei teorii în formă de reţea de asociaţii şi, de altfel, a oricărui monism în general: specialista în etnografie îşi va putea conserva libertatea de manevră proprie analizei de reţele, respectând totodată diferitele valori la care informatorii ei par să ţină atât de mult.

- DEFININD ÎNCRUCIȘĂRI CARE FORMEAZĂ UN TABLOU ÎNCRUCIȘAT.

Odată cu legătura [RES·PRE], întâlnim prima dintre ceea ce numesc ÎNCRUCIȘĂRI°, a cărei înregistrare meticuloasă compune materia primă a Tabloului Încrucişat (prin convenţie, ordinea modurilor va fi mereu cea din tabelul de la p. 419-420). Pentru fiecare dintre legăturile pe care le întreţin veridicităţile ştiinţifice, juridice şi religioase unele cu altele, vom deschide un fişier anume. Într-adevăr, doar situându-ne la încrucişări putem percepe caracterul ireductibil al punctelor lor de vedere: aici vom putea repera de ce concluzia unui proces nu seamănă deloc cu cea a unei dovezi ştiinţifice şi de ce n-am putea

să judecăm calitatea unei predici nici prin drept, nici prin știință. O încrucișare permite compararea a două moduri, două încrengături, două tipuri de condiții de reușită, arătând, printr-o serie de probe, CONTRASTELE° care permit definirea specificităților lor, la fel ca și istoria, tulbure adesea, a relațiilor lor. Trebuie să ne așteptăm la tratarea fiecărei încrucișări, a fiecărui contrast, ca pe un subiect aparte, care își va cere de fiecare dată propria elaborare. Înțelegem de ce cercetarea ne va lua timp și se va îngroșa foarte repede!

O ÎNCRUCIȘARE [RES PRE] DESTUL DE SPECIALĂ ·

Încrucișarea [RES·PRE] este destul de specială, căci ea este cea care justifică întreaga cercetare. Din punctul de vedere al descrierilor de tip [RES], toate rețelele se aseamănă (tocmai asta îi permite cercetătoarei să se plimbe peste tot, eliberându-se de noțiunea de DOMENIU°), dar, în acest caz, PREPOZIȚIILE° rămân totalmente invizibile sau sub forma unei ușoare remușcări (cercetătoarea are sentimentul difuz că descrierile sale ratează ceva ce pare esențial în ochii informatorilor ei). Invers, într-o explorare de tip [PRE], rețelele de tip [RES] nu mai sunt decât un tip de traiectorie printre altele și modurile sunt cele care au devenit incompatibile, deși putem să comparăm două câte două condițiile lor de reușită, dar *numai din punctul de vedere al* [PRE]...

· CARE PUNE O PROBLEMĂ DE COMPATIBILITATE CU TEORIA ACTORULUI-REȚEA.

Cititorilor puțin mai sociologi nu le va fi scăpat că această încrucișare [RES·PRE] pune o problemă de „compatibilitate între software-uri", cum se spune în informatică, între teoria actorului-rețea și ceea ce am învățat să numim [PRE]. În mod evident, pentru a putea continua cercetarea, specialista în antropologia Modernilor trebuie acum să se desprindă de înclinația exclusivă pentru un argument care o eliberase totuși de domenii distincte.

Această teorie avea o funcție critică, fiindcă dizolva noțiunile foarte strâmte de instituție, permițând urmărirea legăturilor dintre ființe umane și nonumane și, mai ales, transformând noțiunea de social și de SOCIETATE° într-un principiu general de liberă asociere, în loc de a fi un ingredient distinct de celelalte. Datorită acestei teorii, societatea nu mai e făcută dintr-un anume material, socialul – în opoziție, de pildă, cu organicul, materialul, economicul sau psihologicul –, ci dintr-o mișcare de conexiuni de fiecare dată mai întinse și mai surprinzătoare.

Și totuși, acum înțelegem, această metodă a păstrat unele dintre limitele gândirii critice: vocabularul pe care îl oferă este eliberator, dar prea sărac pentru a distinge valorile la care informatorii țin ca la ochii din cap. Nu e deci absurd că această teorie e acuzată de machiavelism: totul se poate asocia cu tot, fără să știi cum să definești ceea ce poate reuși și ceea ce poate eșua. Ca o mașină de război împotriva distincției dintre forță și rațiune, această teorie risca să se prăbușească din cauza unificării tuturor asociațiilor sub singurul semn al numărului de legături stabilite de către cei care, cum se spune, au „reușit".

În această nouă cercetare, principiul de liberă asociaţie nu mai oferă același metalimbaj în toate situaţiile, ci trebuie să devină doar una dintre formele prin care putem percepe un curs oarecare de acţiune. Limbajul cel mai liber, desigur, dar nu și cel mai precis.

RECAPITULAREA CONDIȚIILOR CERCETĂRII.

Pot acum recapitula obiectul acestei cercetări. Legând două moduri, [RES] și [PRE], cercetarea pretinde că îşi învaţă interlocutorii să *vorbească* bine despre ceea ce fac – despre lucrurile prin care trec; despre ceea ce sunt – lucrurile la care *ţin*. Această expresie de „a vorbi bine", care miroase a elocinţă de pe vremuri, cuprinde mai multe exigenţe complementare:

• A DESCRIE reţelele în modul [RES], înfruntând pericolul de a-i șoca pe practicienii care nu sunt deloc obișnuiţi, în modernism, să vorbească în felul acesta despre ei înșiși;

• A VERIFICA cu aceiași practicieni că tot ceea ce se spune despre ei este exact ceea ce ei știu despre ei înșiși, dar numai în practică;

• A EXPLORA motivele decalajului dintre ceea ce scoate la iveală descrierea în termeni de reţea și de prepoziţie, și respectiv descrierea făcută de actori;

• în fine, și aici e cel mai riscant, A PROPUNE o altă formulare a legăturii dintre practică și teorie, care ar permite să se pună capăt decalajului și să fie redesenate instituţiile ce ar putea adăposti toate valorile la care ţin, fără a o strivi pe vreuna în favoarea alteia.

Programul e imens, dar măcar e bine definit, mai ales că fiecare dintre elementele lui face obiectul unui test specific:

• PRIMUL e factual și empiric: am fost noi oare fideli faţă de ce am observat pe teren, având probele a ceea ce susţinem?

• AL DOILEA cere o negociere deja mai complicată, ceea ce numim *restituirea* la sfârșitul cercetărilor: am ajuns să ne facem înţeleși de către cei pe care poate i-am șocat, fără să ne abandonăm totuși formulările?

• AL TREILEA este în același timp istoric și speculativ: am vorbit oare despre fluctuaţiile istorice dintre valoare și reţea?

• AL PATRULEA presupune talente de arhitect, de urbanist, de designer și, în același timp, de diplomat: în planul de locuinţă propus în felul acesta, viitorii locuitori se simt sau nu mai bine decât înainte?

ESTE RAȚIONAL CEEA CE URMEAZĂ FIRUL DIFERITELOR RAȚIUNI.

Cititorul va obiecta poate că am eșuat deja faţă de acest program admirabil, întrucât n-am reluat pe propria răspundere adjectivul „raţional". Cu toate astea, ar fi foarte comod să poţi reutiliza venerabilul termen de RAȚIUNE°. La urma urmei, ţinem să nu ne înșelăm, pentru că vrem să găsim și noi raţiunea lucrurilor, să avem dreptate, să nu ne complacem în greșeală, să trăim ca niște fiinţe raţionale etc. Pot exista și alte vocaţii sub soare, poate alte culturi sau chiar alte civilizaţii, dar forma de viaţă în care ne-am născut,

aceea pe care Modernii ar dori s-o moștenească, aceea în legătură cu care ţin mult de tot să nu se înșele, această formă de viaţă trebuie să aibă ceva de-a face, orice-ar fi, cu o *istorie a Raţiunii* cu R mare.

Problema constă în faptul că ne-a fost prezentată o formă prea puţin rezonabilă și mai ales prea puţin exigentă de raţiune, pentru că ea era mereu în divorţ cu *reţelele* pe care tocmai le-am reperat și pentru că nu interoga adevărul și eroarea decât într-o *singură* cheie. Or, dacă vocabula „raţional" poate primi un sens precis pentru a desemna în interiorul unei reţele veridicitatea proprie, de pildă, dreptului, sau cunoașterii, sau religiosului, ea nu mai are niciun sens dacă o privăm de condiţiile ei de exercitare. Raţiunea fără reţelele ei este ca un fir electric fără cablu, ca petrolul fără conducta de petrol, ca o conversaţie telefonică fără reţeaua de telefonie, ca un excursionist fără poteci de excursie, ca un reclamant fără mijloc de drept. Dacă e adevărat că „inima își are raţiunile pe care raţiunea le ignoră", trebuie să recunoaștem că fiecare mod are reţelele lui pe care Raţiunea le ignoră.

Dar, se va spune, tocmai aici vă pierdeţi: nu există mai multe feluri de a distinge falsul de adevărat, „raţiunea" nu se declină la plural, ci la singular; dacă nu, atunci cuvintele nu mai înseamnă nimic și ne cereţi să ne afundăm împreună cu dumneavoastră în iraţional. Dar tocmai în această asimilare a raţionalului cu singularitatea unui anumit tip de traiectorie pare să rezide cea mai periculoasă, cea mai invizibilă sursă de eroare, eroarea la pătrat. Dacă e adevărat că noţiunea de categorie permite multiplicarea felurilor de a vorbi bine despre un lucru dat, ne putem mira că asta se întâmplă doar pentru a răspunde singurei probleme a cunoașterii echipate și rectificate. Tocmai pentru că dorinţa noastră este să reluăm aventurile raţiunii, trebuie să facem în așa fel încât noţiunea de eroare categorială să fie capabilă să urmeze o pluralitate de raţiuni.

De aceea aș vrea să ni se acorde dreptul, în cele ce urmează, să întrebuinţăm adjectivul RAȚIONAL° pentru a desemna de acum înainte urmărirea pas cu pas, picior cu picior, fir cu fir a diferitelor reţele cărora li se adaugă diferitele traiectorii de veridicitate sau de nonveridicitate definite fiecare printr-o *prepoziţie* distinctă. A înţelege în mod raţional orice situaţie înseamnă în același timp să-ţi desfășori reţeaua și să-ţi definești prepoziţia, cheia de interpretare în care trebuie percepută încrucișarea [RES·PRE]. Până la urmă, să vrei să vorbești bine despre ceva cuiva, în picioare în agora, nu-i oare o bună aproximare a ceea ce grecii numeau *logos*?

Să remarcăm, în final, că întâlnim aici un prim exemplu al „reprezentărilor diplomatice" pe care va trebui să le realizăm de-acum încolo: putem să-i asigurăm pe raţionaliști asupra soliditățţii propriilor valori, redefinind lucrurile la care ei ţin într-un fel care face ca această soliditate să apară, la prima vedere, de nerecunoscut? Chiar putem noi să-i convingem că valorile lor,

astfel reprezentate, redefinite, vor fi *mai bine asigurate* decât în trecut? Nu-mi imaginez un cititor atât de nerăbdător, de crud, care să ceară să reușim o astfel de negociere după numai câteva pagini, dar care însă are tot dreptul să ne ceară socoteală la sfârșitul exercițiului, căci aceasta este direcţia în care trebuie să ne angajăm prin chiar definiţia raţiunii pe care i-am propus-o.

trei

UN SCHIMB DE CORESPONDENŢĂ PERICULOS

Să începem cu ce e mai greu, problema Științei ▸
aplicând principiile de metodă prin reperajele paselor ▸
care permit dezamalgamarea a două moduri distincte de existență.

Descrierea unui itinerar obișnuit: exemplul unei excursii pe Muntele Aiguille ▸
ne va servi pentru definirea lanțurilor de referință și a mobilelor imuabile ▸
arătând că referința nu este legată nici de subiectul cunoscător, nici de obiectul cunoscut.

Noțiunea de corespondență Obiect/Subiect amestecă două pase ▸
de vreme ce e limpede că existenții nu trec prin mobile imuabile pentru a persista în ființă.

Deși nu există nicio limită la extinderea lanțurilor de referință [REF] ▸
există două moduri de existență care își co-răspund.

Trebuie așadar înregistrate noi condiții de reușită ▸
care vor autoriza o altă repartizare între limbaj și existență ▸
foarte clară în exemplul princeps al laboratorului.

De unde proeminența unui nou mod de existență: [REP] pentru reproducere ▸
și a unei încrucișări [REP·REF] greu de ținut la suprafață ▸
mai ales când trebuie să reziști la izbucnirea Dublu-Clicului.

SĂ ÎNCEPEM CU CE E MAI GREU, PROBLEMA ȘTIINȚEI ▸

Dacă dezbaterile în jurul definiţiei raţionalului şi iraţionalului sunt atât de vii, dacă perspectivele unei negocieri asupra formei instituţiilor în sfârşit croite pentru travaliul raţiunii par atât de îndepărtate, asta se întâmplă din cauza unei probleme majore a antropologiei Modernilor: enigma cu care i-a provocat apariţia bruscă a ştiinţelor începând cu secolul al XVII-lea şi până astăzi. Enigma a devenit insolubilă din cauza imensei prăpastii căscate în cursul istoriei lor între teoria Ştiinţei şi practica ştiinţelor, prăpastie devenită şi mai adâncă după survenirea ecologiei, care obligă la o cu totul altă asumare a ceea ce numim „lume cunoscută şi locuită".

Antropologa Modernilor nu poate decât să fie frapată de importanţa dată de către informatorii ei temei Raţiunii, a explicaţiei raţionale, a luptei împotriva credinţelor, împotriva iraţionalităţii și, în același timp, de irealismul descrierilor pe care acești informatori le fac înaintării raţionalităţii. Dacă ar fi să credem ceea ce spun în mod oficial despre Raţiune – iar Știința este mai întotdeauna în ochii lor exemplul cel mai elevat al raţiunii –, niciodată această Raţiune n-ar fi putut obţine mijloacele materiale și umane pentru extinderea ei. Ascultându-i, pentru că Știința cu un Ș mare nu are nevoie în teorie decât de mijloace teoretice, științele cu ș mic se găsesc demult lipsite de finanţare, fără laboratoare, fără personal, fără sedii, pe scurt, reduse la limita subzistenţei. Din fericire, și aici se află farmecul discret al expediţiilor în patria Modernilor, mâna lor stângă habar nu are ce face mâna lor dreaptă. Științele se vor găsi în cele din urmă echipate, dar fără să simtă nevoia, până foarte de curând, să ofere o descriere cât de cât credibilă a echipamentelor lor. Pentru a nu-l pierde pe cititor, ar trebui să rezum aici toate lucrările care privesc instituţia ştiinţifică și să urmez reţelele care mi-ar permite să le schiţez surprinzătoarele practici. Dar nu am ales să punem accentul asupra antropologiei instituţiilor ştiinţifice, ci asupra unuia dintre ingredientele ei, a cărui tonalitate proprie ni s-a părut esenţial a o sublinia: certitudinea că rezultatele savante nu depind de oamenii care totuși le produc cu mare cheltuială.

Totul se învârte în jurul chestiunii CORESPONDENȚEI° dintre lume și enunţurile despre lume. Vom spune că dacă există un subiect de care etnologia ar trebui să se teamă ca de ciumă, atunci acesta este faimoasa *adequatio rei et intellectus*, numai bună pentru a servi drept formulă magică la proba de

filosofie de la bac. Din păcate, nu ne putem dispensa de a o aborda și chiar de a o trata în primul rând. Tot restul depinde de ea: ce putem aștepta de la lume și ce putem spera de la limbaj. Avem nevoie de ea pentru a defini tipul de realism, precum și mijloacele de expresie de care această cercetare trebuie să poată dispune. Prin ridicarea acestei probleme aparent insolubile, nu este vorba despre nimic mai puțin decât de repartiția dintre realitate și adevăr. Opacitatea excepțională față de Moderni vine din incapacitatea în care ne aflăm toți – analiști, critici, practicieni, cercetători din toate disciplinele – de a ajunge la un acord asupra condițiilor acestei corespondențe. Nu vom putea defini niciodată celelalte moduri dacă ne împiedicăm de la început în acesta.

Dar în care? Cum să îl numim? Tocmai aici e problema: nu știm în ce fel ceea ce a fost desemnat până acum prin adjectivul „științific" este un mod particular de veridicitate. Într-adevăr, de îndată ce vorbim despre corespondență între lume și enunțurile despre lume, nu știm niciodată *despre ce* vorbim, dacă vorbim despre lume sau despre Știință. Ca și cum ambele, prin noțiunea vagă de corespondență, s-ar fi amalgamat până la confuzie. Pe de o parte, vi se spune că este vorba de două ori despre același lucru; pe de alta, că n-au nimic în comun și că este vorba despre raportul dintre un lucru și un spirit. Ca și cum lumea ar fi devenit cognoscibilă – dar oare prin ce transformare? –, ca și cum cuvântul ar vehicula realitatea – dar prin ce mijloc? Această noțiune de corespondență e o adevărată încurcătură. Când vrem să definim veridicitatea juridică și, chiar mai mult, pe cea religioasă, toată lumea simte că trebuie definite foarte precis condițiile de reușită și că ele sunt specifice acestui mod care lasă în urma lui juridic și, respectiv, religios, ca o trenă de fum, dacă se poate spune așa. Dar dacă afirmăm același lucru „despre" ceea ce este științific, nu vom mai ști despre ce vrem să vorbim: oare susținem poziția critică ce asimilează știința unui mod printre altele de „reprezentare", ca și juridicul sau (oroare) ca și religiosul? Sau poate că amestecăm în aceeași definiție enunțul și lumea a cărei simplă existență validează ceea ce spunem despre ea? Dacă e vorba despre prima versiune, *toate modurile* de veridicitate, inclusiv știința, devin niște simple feluri de a vorbi, fără acces la realitate; dacă e vorba despre cealaltă, atunci acest mod anume, fără să înțelegem prin ce miracol, ar fi (singurul?) capabil să fuzioneze adevărul și realitatea. Dacă putem admite să punem nașterea lui Venus și cea a Sfintei Fecioare pe seama unor miracole, devine întrucâtva stingheritor pentru respectul de sine al Modernilor să punem nașterea Rațiunii pe seama acțiunii Sfântului Duh. Trebuie în plus să vrei să înțelegi. Trebuie să ai încredere în rațiune.

Dacă trebuie să începem cu această dificultate, o facem pentru că, lăsând-o în urmă fără s-o examinăm, ar otrăvi toate diagnosticele pe care am vrea să le punem celorlalte moduri. Niciodată acestea nu vor putea beneficia de *propriul lor fel* de a lega adevărul de realitate. Într-adevăr, oricât de straniu ar putea să

pară, tocmai această noţiune destul de prost alcătuită de corespondenţă – în ciuda sau poate din pricina obscurităţii pe care o proiectează – este cea care ne-a servit la judecarea calităţii tuturor celorlalte moduri! După ce a absorbit o întreagă realitate, nu le-a lăsat celorlalte moduri decât rolul accesoriu de „jocuri de limbaj". Printr-un paradox ale cărui cele mai neprevăzute consecinţe nu vom înceta să le măsurăm, tocmai odrasla diformă a unei erori de categorie a sfârşit prin a se instala ca judecător suprem în chestiunea detectării *tuturor* celorlalte erori de categorie! Desfăcând acest amalgam chiar de la începutul cercetării, sperăm să eliminăm unul dintre principalele obstacole ale antropologiei Modernilor. Va fi mereu timp să revenim asupra unei descrieri a reţelelor ştiinţifice în maniera *science studies*: practica va rămâne întotdeauna în prim-plan în loc să dispară în mod misterios de-a lungul drumului.

- APLICÂND PRINCIPIILE DE METODĂ PRIN REPERAJELE PASELOR -

E imposibil, ne dăm seama, să abordăm problema pieptiş. Ne-ar epuiza înainte s-o putem rezolva. Din fericire, am învăţat în capitolele precedente că cercetarea noastră privea reperajul unui tip de TRAIECTORII° a căror continuitate aparentă era de fapt obţinută printr-o anumită manieră de a sări pe deasupra unor discontinuităţi de fiecare dată distincte. Am reperat deja patru dintre aceste PASE°: mijlocul de drept, dovada ştiinţifică, predica religioasă şi acest mod de teren care este reţeaua de asociaţii; de asemenea, am învăţat că pentru a rezolva această contradicţie între continuităţi şi discontinuităţi, fiecare pasă sau fiecare mod definise forme de veridicitate proprii, care i-ar permite să definească condiţiile de reuşită sau de eşec ale unui astfel de salt; în sfârşit, am înţeles că putem compara două câte două modurile, cu ocazia ÎNCRUCIŞĂRII° lor, manifestate cel mai adesea prin proba erorilor de categorie care vizează una dintre condiţiile de reuşită.

N-ar trebui să fie greu să considerăm că proliferarea enunţurilor despre capcanele şi impasurile corespondenţei dintre lume şi enunţurile despre lume scoate la iveală, cel puţin ca simptom, o astfel de încrucişare. Judecând după amploarea angoaselor pe care această încrengătură o suscită, trebuie să se fi împletit aici ceva esenţial. În lipsa unui acord asupra descrierii acestei corespondenţe, putem cel puţin să ne sprijinim pe pasiunile suscitate chiar de ideea însăşi de a dori să descrii ştiinţele ca pe o practică percepută conform modului reţelelor de tip [RES]. Cititorul va admite cu uşurinţă că *science studies* sunt bogate în pasiuni de genul acesta...

- CARE PERMIT DEZAMALGAMAREA A DOUĂ MODURI DISTINCTE DE EXISTENŢĂ.

În această secţiune, ne vom strădui să reperăm încrucişarea dintre două tipuri de traiectorii pe care argumentul unei corespondenţe dintre lucruri şi minte, această faimoasă ADEQUATIO REI ET INTELLECTUS°, o scoate la iveală (ca simptom) şi o disimulează (ca teorie). Vom încerca să *separăm* două moduri amalgamate unul cu celălalt în aşa fel încât

să respecte două pase distincte și să înregistreze efectele acestei erori de categorie de care depind, din aproape în aproape, toate celelalte. Ne vom da seama că nu trebuie confundată *reproducerea* cu *referința*, pentru a le oferi deja două denumiri distincte ce vor fi definite mai târziu. Să recunoaștem că e destul de contraintuitiv să definim ca pe o încrucișare de *două* moduri ceea ce informatorii pretind pe bună dreptate că *nu* este o încrucișare; sau, mai rău, pe care aceștia o interpretează ca adecvare dintre spiritul cunoscător și lucrul cunoscut. Dar cititorul e de-acum prevenit: pentru fiecare încrengătură trebuie stabilită o elaborare adecvată.

DESCRIEREA UNUI ITINERAR OBIȘNUIT: EXEMPLUL UNEI EXCURSII PE MUNTELE AIGUILLE

Pentru a pune în evidență alăturarea pe care am risca să o ratăm dacă n-am înțelege bine activitatea de cunoaștere echipată și rectificată, să luăm un caz foarte simplu, care nu depinde de o descoperire (ceea ce ar fi prea ușor din cauza noutății obiectelor pe care le-ar implica), ci se sprijină, dimpotrivă, pe niște cunoștințe foarte vechi, care fac obiectul unor obiceiuri bine ancorate, în rezonanță cu metafora excursiei. Vom regăsi, la sfârșitul parcursului, ideea de corespondență, doar că ea va fi suferit între timp o mică și decisivă modificare. Nu va mai fi vorba de a raporta o minte la un lucru, ci de a face să corespundă două moduri de veridicitate cu totul distincte, respectând *soluția de continuitate* care trebuie întotdeauna să le distingă.

De vreme ce argumentul este teribil de dificil, să începem cu ceva care totuși nu va fi un simplu galop de sănătate. Să revenim la drumurile pentru excursie și, de ce nu?, la harta statului-major 3237 OT „Glandasse Col de la Croix Haute" pe care am avut grijă s-o cumpăr înainte de a mă lansa pe drumurile din Vercors. Pentru că întârzii să găsesc punctul de plecare al potecii către Pas de l'Aiguille, deschid harta și stabilesc, cu un ochi la hartă și cu altul la vale, o serie de drumuri de plecare și de întoarcere pentru a mă orienta în ciuda norilor, a percepțiilor confuze și a locurilor necunoscute. Mă ajută însemnele galbene care punctează parcursul și pe care amabilitatea oficiului de turism le-a asociat hărții printr-un du-te-vino atât de bine făcut, încât aceleași cuvinte, aceleași distanțe orare și aceleași cotituri se găsesc și pe hartă, și în peisaj – dar nu mereu.

Harta, însemnele, traseul potecii sunt, desigur, diferite, dar, odată aliniate unele celorlalte, apare o anumită *continuitate*. De altfel, în cazul unei ezitări, atâția pași de excursioniști care au trecut pe acolo înaintea mea, dar și mici grămăjoare de căcăreze proaspete de catâr ar adăuga o confirmare binevenită a circuitului pe care trebuie să-l urmez. În consecință, nicio îndoială: deși mă bucur de privilegiul de a fi „afară", „la aer", „în natură", „în vacanță", mă găsesc de fapt *în interiorul* unei rețele cu pereții atât de apropiați încât trebuie să mă

sprijin de ei la fiecare zece minute, ca să verific dacă harta, însemnele, direcţia aproximativă pe care o apucă ceilalţi excursioniști se află în *corespondență*, formând un soi de conductă coerentă, cea care mă va duce în vârful pasului. Verificarea nu-i inutilă, de vreme ce Platoul Înalt din Vercors (topo-ghidul pe care l-am cumpărat din precauţie tocmai îmi atrage atenţia în termeni destul de înspăimântători) este cunoscut pentru ceaţă, prăpăstii, pustietăţi și pentru că nu este marcat (probabil din motive de estetică peisagistică) cu niciun însemn sau panou, ci numai de niște movilițe ridicate din loc în loc. Dacă vă îndoiţi că trebuie să rămân în interiorul unei reţele („Nu părăsiţi potecile marcate"), veniţi să vă pierdeţi pe urmele mele, într-o zi cu așa o ceaţă de-ţi bagi degetele în ochi.

Totuși, trebuie să recunoașteți că e vorba despre o conductă specială ai cărei pereţi, deși materializaţi (fără de care n-aș putea verifica atât de anxios pe unde merg), nu sunt făcuţi dintr-un material tot atât de continuu ca, de pildă, pereţii unui labirint sau ai unei mine: harta de hârtie, bidimensională, însemnele din lemn vopsit în galben, drumul marcat de iarba culcată și de frunzele înnegrite, reperele zărite (movilițe sau grămăjoară de pietre?, ezit la fiecare pas), niciunul dintre aceste elemente nu *seamănă*, datorită materialului din care e făcut, nici cu precedentul, nici cu următorul. Și totuși, ele menţin o coerenţă de ansamblu, care-mi permite să „știu unde mă aflu". Discontinuitatea reperelor sfârșește prin obţinerea continuităţii unui acces indiscutabil. Pentru că ele formează un tip special de pasă pe care l-am întâlnit deja în capitolul 1, atunci când am vorbit despre mișcarea dovezilor.

Particularitatea unor astfel de înlănţuiri este aceea de a stabili o conexiune care să maximizeze două elemente aparent incompatibile: *mobilitatea*, pe de o parte, *imuabilitatea*, pe de alta. Harta 3237 OT se împăturește foarte ușor în buzunarul rucsacului meu Lafuma; se transportă de-a lungul călătoriei; pot în orice clipă să o deschid ca să văd, de pildă, dacă expresia „Refugiul de la Chaumailloux" corespunde cu cabana aceasta, dacă nu cumva o fi cealaltă, câțiva pași mai departe, caz în care drumul nemarcat începe acolo, pe acea parte, și nu aici în valea asta... (Nu mi-am cumpărat încă GPS, ceea ce ar însemna să fiu atât de prins într-o reţea, încât nici n-ar mai trebui să mă uit împrejur, „afară", ca să știu unde mă aflu, ar fi suficient să stau cu ochii pe ecranul GPS, ca o termită oarbă și totuși perfect orientată...)

Dar harta aceasta în două dimensiuni, transportabilă, mobilă, pliabilă, plastifiată, impermeabilă stabilește, împreună cu însemnele și cu văile, cu vârfurile, cu platourile și cu falezele (de fapt, cu semnalele remarcabile instalate pentru măsurările prin triangulare de către vechii topografi, mai târziu cu fotografiile aeriene, astăzi cu suprapunerea mai multor imagini din satelit în culori false, al căror ușor decalaj permite reconstituirea reliefului), stabilește,

spun, relații care *mențin intacte* un anumit număr de relații geometrice, ceea ce numim pe bună dreptate *constante*: dacă nu mi-aș fi uitat busola acasă, aș putea verifica dacă unghiul pe care îl fac marginea pantei de sud a muntelui Aiguille cu crucea Monumentului Morților Rezistenței este „același" – minus erorile de direcție și codajele declinațiilor – ca pe harta mea 3237 OT. Este posibil să stabilești un parcurs (nu uit că a fost nevoie de trei secole de geografi, de exploratori, de invenții tipografice, de dezvoltare locală a turismului, de diverse echipamente) datorită căruia poți maximiza în același timp totala neasemănare – nimic nu seamănă mai puțin cu Muntele Aiguille decât harta lui – și totala asemănare – unghiul pe care-l vizez cu busola este același cu cel înscris pe hartă. Pot să mă *refer* la Muntele Aiguille pentru a înțelege ce vrea să spună harta; dacă totul este la locul lui – dacă nu e ceață, dacă vreun *energumen* n-a inversat însemnele sau n-a dat cu piciorul în moviliță, dacă nu mă înșeală simțurile –, atunci mă pot deplasa de-a lungul potecii în siguranță, pentru că pot în același timp să merg și să vin în siguranță de-a lungul unui pavaj continuu de *documente*, dintre care niciunul nu seamănă *material* cu următorul și nici cu precedentul. Mai mult, beneficiez de confortul acestei rețele tocmai *pentru că* harta *nu* seamănă cu însemnele, iar acestea, la rândul lor, nu seamănă deloc cu reperele principale, care nici ele nu seamănă deloc cu faleza Muntelui Aiguille, ci toate *se referă* la precedenta și la următoarea, menținând o constantă de-a lungul prăpastiei neasemănării materiale. Nu mă pierd, știu unde mă aflu, nu mă înșel. Acest confort este de altfel relativ, căci, oricât de comodă ar fi deplasarea, transpir din greu atunci când urc panta abruptă!

→ NE VA SERVI PENTRU DEFINIREA LANȚURILOR DE REFERINȚĂ ȘI A MOBILELOR IMUABILE ←

Pentru a marca originalitatea acestor rețele, convenim să desemnăm traiectoria lor prin expresia LANȚURI DE REFERINȚĂ° și spunem că ceea ce caracterizează aceste lanțuri atât de originale este faptul că ele sunt acoperite în cele două sensuri cu ceea ce m-am obișnuit să numesc MOBILE IMUABILE°.

Oximoronul este voit. Putem considera această expresie în două feluri opuse. Fie ca pe ceva care vrea să sublinieze printr-o tensiune puternică două milenii și jumătate de invenții originale din partea nenumăratelor discipline savante pentru a rezolva problema cheii de referință, maximizând cele două exigențe opuse a celei mai mari mobilități și a celei mai mari imuabilități; fie, pe dos, ca *ceea ce presupune problema rezolvată*, admițând ca pe o evidență faptul că este posibil să operezi o deplasare fără nicio transformare, printr-o simplă alunecare de la o identitate la o identitate printr-o identitate. În primul sens, expresia de „mobile imuabile" rezumă efortul istoriei și al sociologiei științelor de a documenta dezvoltarea tehnicilor de vizualizare și de ÎNSCRIERE° care se află în centrul vieții științifice, de la timida origine a geometriei grecești – fără

trigonometrie sau hartă IGN* – până la formidabila sa extindere de astăzi – dacă ne gândim de pildă la GPS; în celălalt caz, aceeași expresie va desemna *rezultatul final* al unei corespondenţe care s-ar face *fără* nicio discontinuitate vizibilă. Evident, cele două sensuri sunt adevărate *în același timp*, de vreme ce efectul seriilor discontinue de repere are ca produs final *parcursul* continuu al direcţiei care permite accesul liber la fiinţe îndepărtate – dar numai când toate se află la locul lor. Este ceea ce am spus despre cele două sensuri ale cuvântului REȚEA°: odată ce totul funcţionează ca uns, putem spune despre corespondenţă ceea ce am spune despre gaz sau wifi: „referinţă la toate etajele".

Ceea ce e important, pentru moment, este să remarcăm faptul că parcursul acestor lanţuri de referinţă unde circulă în cele două sensuri aceste mobile imuabile nu s-ar clarifica deloc dacă am introduce prezenţa unei „minţi omenești". Nu ajungi la emoţia dată de Platoul Înalt din Vercors decât dacă nu te îndepărtezi cu niciun pas de reţeaua compozită formată din drumuri, poteci, hărţi, oficii de turism, lanţ de hoteluri, încălţăminte Aigle, rucsacurile Lafuma și obiceiurile de drumeţii introduse de Jean-Jacques Rousseau, la fel ca și clișeele de admiraţie pentru culmile montane, răspândite în secolul al XIX-lea. Fără mediere, fără acces. Dar acest parcurs nu s-ar clarifica nici dacă – simetria e importantă aici – am introduce noţiunea unui „lucru cunoscut". Borges ne-a pus în gardă împotriva visului unei hărţi la scara unu, deoarece o cunoaștere care „ar acoperi" lumea ar fi la fel de profund obscură ca lumea însăși. *Câștigul* de cunoaștere pe care-l permit mobilele imuabile provine tocmai din aceea că harta *nu seamănă deloc* cu teritoriul, menţinând totodată printr-un lanţ continuu de transformări – continuitate întreruptă constant de diferenţa materialelor îmbinate – un mic număr de constante. Prin *pierderea* asemănării se câștigă formidabila eficacitate a lanţurilor de referinţă.

– ARĂTÂND CĂ REFERINȚA NU ESTE LEGATĂ NICI DE SUBIECTUL CUNOSCĂTOR, NICI DE OBIECTUL CUNOSCUT.

Altfel spus, reţeaua ajunge să se întindă tocmai pentru că nu stabilește niciun fel de raport între *res* și *intellectus*, dar nu pregetă să arunce punţi între o inscripţie și următoarea. Aici se află toată bizareria acestei afaceri de cunoaștere, și motivul pentru care James, cu umorul lui obișnuit, își introdusese „teoria *plimbăreață* a adevărului"**; în locul unui „salt mortal", spunea el, între cuvinte și lucruri, ne găsim mereu, în practică, înaintea unei forme de reptaţie, în același timp foarte obișnuită și foarte specială, care merge din documente în documente până la o priză solidă și sigură, fără să treacă niciodată prin cele două etape obligatorii ale Obiectului și Subiectului.

---

* Institut Géographique National.

** Aluzie la teoria pragmatică a adevărului din *The Meaning of Truth* (1909).

Dacă acest punct a fost înțeles bine, se vede că lanțurile de referință trasează în teritoriu un fel special de rețea care menține constante, cu condiția de a termina la fiecare pas cu tentația asemănării, pentru a obține în cele din urmă o deplasare ce pare (e foarte important!) să provină dintr-o identitate și să se îndrepte către o identitate, în pofida prăpastiei neasemănărilor. Dacă nu urmărești îndeaproape documentele care se aliniază unele în spatele altora în cele două sensuri, ai impresia că acele mobile imuabile sunt de-a dreptul miraculoase! Este adevărat că la început avem în fața ochilor, de îndată ce deschid harta și o *raportez* la peisaj – niciodată „în mod direct" desigur, ci prin intermediul însemnelor și după toată strofocarea cu pricina –, o formă de transsubstanțiere: semnele înscrise pe hârtia plastifiată *se încarcă* progresiv – pe măsură ce parcurg suficiente du-te-vino-uri – cu anumite proprietăți ale Muntelui Aiguille și îmi permit să mă apropii de el. Nu cu toate (voi reveni): nu cu greutatea lui, nu cu mirosul lui, nu cu culoarea, nu cu compoziția geologică, nu cu dimensiunea la scara unu; iar asta din fericire, căci altfel m-aș învârti ca un titirez sub greutatea lui, strivit ca-n fanteziile lui Borges. Invers, harta reușește *să extragă* din Muntele Aiguille un anumit număr de trăsături remarcabile, extragere facilitată de altfel de semeția falezelor lui verticale, care-l fac atât de „recognoscibil", ca și cum ar fi deja un fel de semnal costier predecupat pentru înscrierea în ghid.

Se vede așadar că pentru a capta originalitatea unui lanț de referință, nu ne putem limita niciodată la două puncte extreme, harta și Muntele Aiguille, semnul și lucrul care nu sunt decât puncte de reper provizorii: am pierde în felul acesta orice beneficiu al „punerii în rețea". Nu, o întreagă serie de puncte, în cursul du-te-vino-ului, permite verificarea calității cunoștințelor, și tocmai de aceea o numesc un lanț sau o înlănțuire. Pentru a-i surprinde bine întinderea, trebuie mai degrabă să imaginezi un mijloc de transport straniu a cărui mișcare continuă de du-te-vino de-a lungul unui cablu fragil – cu atât mai continuu cu cât va fi discontinuu, sărind de la un medium la altul! – încarcă treptat harta cu o minusculă porțiune de teritoriu și extrage din teritoriu o încărcătură completă de semne. (Găsim de altfel acest avertisment în legendă: „În cazul în care traseul de pe hartă diferă de marcajul de pe teren, este recomandat să-l urmați pe ultimul!"; și mai departe: „Utilizatorii acestei hărți sunt rugați să aducă la cunoștința Institutului Național de Geografie erorile sau omisiunile pe care le-au constatat.") Nicio îndoială: a referi, așa cum ne spune etimologia, înseamnă întotdeauna *a raporta*.

Chiar dacă nu există niciun miracol aici, trebuie totuși să admirăm o operație ce rezumă, adună, deturnează și compactează sute de oameni-ani*, dar și unele dintre întreprinderile omenești cele mai inovatoare, îndrăznețe,

* Om-an este o unitate de măsură a muncii efectuate de un om într-un an.

încăpățânate, costisitoare. Pentru a ne convinge, să acceptăm să măsurăm prin gândire prețul care a trebuit să fie plătit în birocrație, în orologii atomice, în lansări de sateliți, în standardizări, pentru a obține prin suprapunere lejerul „clic clic clic" al unui GPS în căutarea „acoperirii" sale cu trei sateliți. (Venerabila mea hartă a statului-major menționează țanțoșă pe copertă: „Compatibilă cu GPS", siglă nouă care dovedește că printr-o muncă imensă am reușit să adăugăm, cu mari cheltuieli, un nou strat de normalizare, pentru „a securiza" și mai mult parcursul drumeților.) Istoricii științelor au petrecut mult timp urmărind invenția, expunerea, întinderea, întreținerea, diseminarea acestor tipuri de „teleferice" care permit du-te-vino-urile, raportul și travaliul referinței. Chiar și splendida vedere pe care o poți îmbrățișa de pe platoul Vercors sfârșește prin a mă fascina mai puțin decât umila eficacitate a hărții 3237 OT.

Trebuie totuși să ne ferim să transformăm acest cinstit itinerar, această fascinantă plimbare – identificabilă și descriptibilă empiric de la un capăt la celălalt – într-un mister insondabil ce ar risca să-i ia rațiunii singura șansă de a fi rezonabilă. Nu există, într-adevăr, nicio dificultate de principiu în a face dreptate parcursurilor de referință, cu condiția să acceptăm să considerăm rațiunea nu goală-goluță, dacă pot spune așa, ci, dimpotrivă, îmbrăcată, adică instrumentată și echipată. Din capitolul precedent, știm că putem considera rațiunea cu sau fără rețelele sale; în afara rețelei, am înțeles foarte bine, ea nu poate fi atribuită: n-are mai mult sens decât harta 3237 OT împăturită în fundul unei biblioteci, sau decât un marcaj de lemn vopsit din magazia direcțiunii departamentale de turism din Isère înainte de a fi scos și implântat în pământ; dar, desigur, odată reîncorporată, reinserată, reînsoțită, rearticulată în rețelele care-i dau sens, rațiunea în sens de referință desemnează în același timp o serie de discontinuități, de hiatusuri, de pași, de salturi dintre care fiecare separă o etapă de următoarea, și rezultatul unei continuități care permite accesul.

Traseul acestor lanțuri ne va permite acum să scuturăm noțiunea curentă de corespondență. Într-adevăr, ceea ce numim de obicei „mintea cunoscătoare" și „obiectul cunoscut" nu sunt cele două extremități de care se agață lanțul, ci sunt produse *amândouă* pornind de la alungirea și intensificarea lui. Minte cunoscătoare și lucru cunoscut nu sunt deloc ceea ce leagă împreună, printr-un misterios viaduct, activitatea de cunoaștere, ci rezultatul progresiv al extinderii lanțurilor de referință. De fapt, dacă folosim atât de ușor noțiunea de „corespondență" între cele două, este pentru că mintea și lucrul provin din *aceeași operație*, la fel ca stema și banul aceleiași monede. Totul se petrece ca și cum am putea „culege" minte savantă și lucru știut în fiecare punct al rețelelor de cunoaștere echipată – așa cum, dacă metafora nu e prea prozaică, am face cu cauciucul care se scurge dintr-un arbore de cauciuc căruia i s-a dat cep. În mod paradoxal, sau ne concentrăm asupra extremităților (lucru cunoscut și subiect cunoscător) și nu vedem nimic din lanțul care nu se va mai putea extinde, sau

ne concentrăm asupra lanțului: lucrul cunoscut și subiectul cunoscător dispar, dar lanțul se va putea extinde. Nimic anormal aici, toți ghizii montani știu asta: cel care echipează un drum de excursie, care instalează o potecă pe o faleză, realizează *prin aceeași acțiune* un munte în sfârșit accesibil, la fel ca și pe excursionistul sau cățărătorul *capabili* să-l înfrunte. Lanțurile de referință nu sunt punți de liane agățate pe de o parte de minte și pe de alta de realitate, ci șerpi – de aceea spunem șarpele cunoașterii! – al căror cap și coadă se îndepărtează pe măsură ce se lungesc și se îngroașă...

NOȚIUNEA DE CORESPONDENȚĂ OBIECT/SUBIECT AMESTECĂ DOUĂ PASE ▸

Atenție, iată fără îndoială o încrengătură care nu trebuie ratată, o bifurcație pe drumul cercetării noastre în fața căreia merită să-ți dai jos rucsacul și să-ți deschizi harta cu luare-aminte... Este oare posibil să vorbești despre lumea la care referința oferă acces altfel decât ca despre această *res* care servește drept pandant lui *intellectus*? Ce i se întâmplă numai lumii, ceva care să-i fie propriu? Cum să descrii lucrul prin care *trece* un teritoriu când *nu trece* prin hartă? Aici trebuie să încetinim, întrucât riscăm să facem o nedreptate „lumii" tratând-o ca pe un „lucru cunoscut" – tot așa cum facem o nedreptate savanților tratându-i de „minți cunoscătoare". Există oare un mod de descriere care să permită considerarea *în același timp* a existenților și a hărții?

Harta în, ori mai degrabă pe – nu: să spunem ca un adaos, o incizie, o precizare, o cută a lumilor? Altfel spus, putem face să apară în același timp și lumea, și harta lumii, fără să le amalgamăm prea repede prin noțiunea de corespondență? Dacă principiul cercetării noastre este valid, știm că această întrebare trebuie pusă sub următoarea formă: este posibil să reperezi un HIATUS°, un pas, un salt, o pasă care să ne permită să definim existenții *și* ca o manieră specială de a stabili o continuitate de-a lungul discontinuităților? Dacă am fi capabili să le diferențiem, am avea atunci două moduri distincte ce ar intra apoi în *corespondență unul cu celălalt* – simțul comun avea dreptate –, dar numai *după* ce au fost clar *distinse* și *fără să se confunde* această încrucișare cu adecvarea între un lucru cunoscut și o minte cunoscătoare – bunul-simț greșea.

▸ DE VREME CE E LIMPEDE CĂ EXISTENȚII* NU TREC PRIN MOBILE IMUABILE PENTRU A PERSISTA ÎN FIINȚĂ.

La prima vedere, abia dacă putem discerne încrengătura, într-atât noțiunea de corespondență între minte și lucru a întunecat-o. Și totuși, încrucișarea devine din ce în ce mai ușor de detectat pe măsură ce echipăm, îmbrăcăm și materializăm rețelele producătoare de referință și propria lor traiectorie – care pare cu totul ortogonală la faimoasa

* După cum vom vedea mai departe, acest termen vine să-l înlocuiască pe cel de „ființare", în măsura în care „modul de existență" este un soi de esență a ființării, *Dasein*-ul existentului. Proiectul lucrării lui Latour nu este însă unul fenomenologic, ci epistemologic, o Critică a rațiunii radical reformulate.

relaţie dintre Obiect şi Subiect. Insist asupra acestui punct şi o fac pentru a aminti de ce această antropologie a Modernilor trebuia să înceapă cu etnografia laboratoarelor şi să depindă, mai general, de dezvoltarea SCIENCE STUDIES°.

Într-adevăr, cu cât punem mai mult pe primul plan „plimbarea" referinţei, cu atât apare mai improbabil că aici este vorba despre *însuşi modul* prin care ar trebui să treacă vechiul „lucru cunoscut" pentru a se menţine în existenţă. Căci, în fine, încă nu ştiu încotro se îndreaptă acest Munte Aiguille, dar pentru a se menţine în existenţă, pentru a rămâne acelaşi ieri, astăzi şi mâine, un lucru e sigur: nu sare dintr-un mobil imuabil la altul pentru a discerne, de-a lungul discontinuităţilor materialelor, menţinerea unei constante geometrice compatibile cu înscrierea într-o hartă. Se *menţine* bine, de vreme ce există şi durează şi se impune deopotrivă paşilor mei şi instrumentelor geomorfologilor, dar, în orice caz, greu să te îndoieşti de aşa ceva, întrucât ceea ce se menţine în el şi prin el nu are *aceleaşi* proprietăţi de înscriere, de documentare, de informare ca cele care merg şi vin de-a lungul lanţurilor de referinţă. Îl putem numi „esenţă", „permanenţă", „subzistenţă" – îi vom da curând un nume precis –, dar e sigur că nu are acelaşi sens şi nici nu se află în interiorul aceluiaşi tip de reţele precum constantele care permit producerea unei cunoaşteri rectificate – creând simultan, cu titlul de *produse derivate*, o minte obiectivă şi un lucru cunoscut în mod obiectiv. În consecinţă, dacă nu vrem să facem o eroare de categorie magistrală, nu trebuie să confundăm deplasarea mobilelor imuabile de-a lungul cascadelor de referinţă cu deplasarea Muntelui Aiguille de-a lungul drumului său de existenţă. Este vorba aici despre două traiectorii în mod clar distincte.

Confuzia nu era posibilă decât din cauza unei descrieri atât de imateriale a cunoaşterii încât se putea detaşa fără nicio greutate de reţelele sale, pentru a se lipi în mod misterios cu ceea ce cunoştea atât de bine încât se confunda cu acel lucru – vom înţelege mai târziu cum; de unde această impresie de asemănare între cele două, acest mister al adecvării; şi, de asemenea, această stinghereală în faţa unei asemenea şmecherii, ca şi cum într-un asemenea amalgam ar exista ceva înşelător – ceea ce scepticii au simţit foarte bine, însă fără să ajungă să detecteze cauza acestei insatisfacţii.

Încă o dată, nu putem reveni la obsesia Modernilor pentru singura enigmă a corespondenţei decât cu condiţia materializării travaliului cunoaşterii; de îndată ce-l idealizăm, problema pare să nu se mai pună, de vreme ce încrucişarea dintre cele două moduri se va fi evaporat pur şi simplu. Asta explică incomprehensiunea de durată de care au fost lovite *science studies*. Nu trebuie văzută aici nicio răutate din partea adversarilor: pentru ei, problema nici măcar nu se pune, din moment ce cunoaşterea nu costă nimic.

Dar de îndată ce începi să scoţi la iveală lanţurile de referinţă, iese la suprafaţă şi extraordinara lor originalitate; şi, în consecinţă, faptul neverosimil de a le cere chiar existenţilor să treacă prin astfel de itinerarii. De îndată ce

descrierea devine mai realistă, mai materială, cei mai puțin avizați își dau seama că este la fel de puțin plauzibil să faci să treacă pe acolo obiectele lumii cum e pentru un elefant să treacă prin cercul îmblânzitorului de lei – sau o cămilă prin urechile acului. Numai după ce ai scos în evidență lanțurile de referință poate întrebarea metafizică să capete relief: ce se întâmplă cu existențiii? Cum *trec ei*? Iar această nouă întrebare, aici e esențialul, nu e deloc o înjurătură, o insultă la adresa cunoașterii echipate, instrumentate și rectificate, ci numai localizarea sa, care devine în sfârșit precisă.

DEȘI NU EXISTĂ NICIO LIMITĂ LA EXTINDEREA LANȚURILOR DE REFERINȚĂ [REF] -

Pentru că întreaga cercetare depinde de evitarea acestei erori princeps, este important să înțelegem că totuși cunoașterea nu e limitată – cu atât mai puțin de cadrele subiective ale minții omenești! Istoricii și sociologii științelor studiază de ani de zile extinderea rețelelor de referință și au crezut mereu că acestea sunt capabile să-și extindă influența – cu condiția, desigur, de a stabili costurile, de a le da timp, de a inventa echipamente adaptate, de a reuni grupul pertinent de specialiști – fără să uite să asigure finanțarea tuturor acestor impedimente. Cât despre limitele minții, nu le găsim nicăieri, din moment ce, dacă închizi un savant într-un „punct de vedere limitat", într-un *stand point*, va găsi imediat o duzină de dispozitive capabile *să deplaseze* punctul de vedere prin inventarea unui instrument, a unei misiuni, a unui proiect de cercetare, a unei colecții, a unui test experimental bine lucrat. *A deplasa punctul de vedere*, iată care e cea mai mare calitate a lanțurilor de referință: teoria relativității îi permite cosmologului să circule până la capătul galaxiilor fără să-și părăsească biroul de la Observatorul din Paris, la fel de sigur pe cât știu unde mă aflu în Vercors datorită hărții statului-major. În acest sens, cunoașterea savantă este chiar *fără limită*.

Și totuși, există o limită care o urmează pretutindeni unde ea se întinde, dar care e întrucâtva *interioară* expansiunii ei. Încă o dată, urmărirea traiectoriilor ei furnizează un mijloc de reperaj mai bun al acestei granițe interne: oricât de departe ajung, oricât de bine echipate ar fi, oricât de fine le-ar fi verigile, oricât de completă le-ar fi „acoperirea", oricât de competenți le-ar fi operatorii, lanțurile de referință nu pot în niciun caz să *se substituie* lucrurilor pe care le cunosc. Nicidecum pentru că ceea ce este cunoscut „ar scăpa" în principiu cunoașterii și ar rezida într-o lume „a lui", pe veci inaccesibilă – ci pur și simplu pentru că existențiii *merg și ei* undeva, dar *în altă parte*, cu o altă *viteză*, în alt *ritm*, și pentru că posedă o cu totul altă *ținută*. Lucrurile nu există „în sine", ele *își aparțin lor* – și asta nu-i deloc același lucru. Cât despre cunoaștere, asta nu înseamnă că e privată de acces. Dimpotrivă, are un acces perfect la tot ce cuprinde ca rețea și ca rațiune. Nu există deci, la drept vorbind, un *dincolo* al cunoașterii: sau este un dincolo – de-a lungul unei *alte* traiectorii decât cea a lanțurilor de referință – și atunci nu mai e vorba *deloc* despre cunoaștere echipată

și rectificată; sau există mereu acces la ea – printr-o nouă metodă, un nou instrument, un nou calcul – iar atunci ne aflăm *în* limitele cunoașterii, și deloc dincolo. Cei care vor să umilească științele printr-o cunoaștere „superioară" sau „mai intimă" se comportă ca niște oameni care ar vrea să acceadă la ceva fără să pună la punct calea...

Etnologa găsește chiar comică această plângere continuă inventată de CRITICĂ°: „De vreme ce accedem la lucrurile cunoscute printr-un drum, înseamnă că ele sunt inaccesibile și incognoscibile în ele însele". Îi vine să le răspundă: „Dar de ce vă plângeţi de vreme ce aveţi deja acces la ele?" — „Păi da, se tânguie ei, dar asta înseamnă că nu le percepem «în ele însele», așa cum ar fi «fără noi»". — „Dar, din fericire, de vreme ce vreţi să vă apropiaţi de ele, dacă vreţi ca ele să fie «fără dumneavoastră», atunci de ce nu încetaţi să vreţi să aveţi acces la ele?" Alt geamăt: „Pentru că am pierde atunci posibilitatea de a le cunoaște". Suspin de agasare al etnologei: „E ca și cum v-aţi felicita că există o cărare care duce la Muntele Aiguille, pentru ca apoi să vă plângeţi că vi s-a dat voie să urcaţi până acolo...". Critica se comportă ca acești turiști blazaţi care ar vrea să acceadă cu ușurinţă la teritoriile cele mai virgine, cu condiţia să nu dea peste alţi turiști...

Gândindu-se bine, etnologa înţelege de ce există în această inconsecvenţă a criticii simptomul unui fenomen foarte diferit: într-adevăr, noţiunea de „lucru cunoscut" nu epuizează ceea ce se poate spune despre lume. Nicidecum pentru că savanţii ar fi „limitaţi" în cunoașterea lucrurilor rămase incognoscibile, de vreme ce au un acces foarte ușor la ele și le cunosc admirabil, ci pentru că expresia de „cunoaștere obiectivă" desemnează (cu condiţia de a o materializa) un itinerar, un acces, o mișcare ce se va încrucișa cu alte tipuri de mișcare la care nu poate fi redusă și pe care nu le poate reduce. Această impresie că există mereu ceva *în plus* faţă de cunoscut în lucrul cunoscut nu trimite deloc la incognoscibil (plângerea criticii nu e cu nimic justificată), ci la *prezenţa celorlalte moduri* a căror demnitate epistemologia, în ciuda oricăror eforturi, n-a recunoscut-o niciodată. Cunoașterea are priză la orice, merge pretutindeni, dar în modul ei.

Nu este un DOMENIU° căruia ar trebui să-i limităm sau să-i permitem expansiunea. Este o reţea care desenează o traiectorie proprie, alături de alte traiectorii, altfel calificate, cu care într-adevăr nu încetează să se intersecteze.

→ EXISTĂ DOUĂ MODURI DE EXISTENŢĂ CARE ÎȘI CO-RĂSPUND.

Și abia acum putem vorbi din nou de *corespondenţă*, dar acest „co-răspuns" nu mai e deloc cel dintre „mintea omenească" și „lume" Nu, regăsim o corespondenţă încordată, dificilă, ritmată, plină de surprize și de suspans între, pe de o parte, riscul luat de existenţi pentru a se repeta de-a lungul seriei de transformări, și riscul luat de constante pentru a se menţine de-a

lungul unei alte serii, nu mai puțin vertiginoase, de transformări. Da, cele două serii își între-răspund uneori; dar nu mereu. Dacă e adevărat că trebuie să fim doi pentru a dansa tango, este de asemenea adevărat că n-are niciun sens să vorbești despre *dublu răspuns* dacă nu există la început două mișcări care își vor între-răspunde mai apoi – și-și vor înmulți adesea pașii greșiți. Ideea canonică de cunoaștere obiectivă nu ia niciodată în considerare nenumăratele rateuri ale acestei coregrafii.

TREBUIE AȘADAR ÎNREGISTRATE NOI CONDIȚII DE REUȘITĂ

Ce se întâmplă atunci cu condițiile de reușită despre care am spus că permit definirea unui mod? Putem vorbi fără să cădem în ridicol despre „veridicitatea specifică Muntelui Aiguille"? Desigur, pentru că e vorba să recunoaștem pași și pase. A se menține în existență, a fi mai degrabă decât a nu mai fi, aceasta este probabil una dintre componentele – poate cea mai importantă – a ceea ce numim în mod comun „fals" și „adevărat". În consecință, în loc să avem, pe de-o parte, un limbaj care ar spune adevăratul și falsul – dar fără să poată urma rețelele de referință – și, pe de altă parte, „lucruri" enunțate care s-ar mulțumi să verifice enunțurile prin simpla lor prezență sau absență, este mai fertil să abandonăm cele două noțiuni de „cuvânt" și „lucru" și să nu mai vorbim decât despre moduri de existență, toate reale și toate capabile de adevăr sau de falsitate – dar fiecare în funcție de un anume tip de veridicitate.

Aici vom începe să înțelegem de ce cercetarea noastră se referă la moduri de *existență*. La prima vedere, acordarea termenului de existență celor două traiectorii care se încrucișează poate să mire, din moment ce tradiția pe care întrebuințarea termenului o moștenește afirmă mai degrabă că există pe de o parte „existenți" – de pildă, Muntele Aiguille – și pe de alta cunoașterea care spune, atunci când e bine condusă, adevărul sau falsitatea lor. Or, noi urmează să contestăm tocmai pertinența acestei *împărțiri a sarcinilor*. Aceasta este prost făcută, de două ori: i se oferă cunoașterii echipate în același timp prea mult și prea puțin, dar și obiectului cunoscut. Prea mult primeia: se deplasează pretutindeni fără să știe cum; nu destul, de vreme ce nu are mijloacele pentru a stabili locurile de acces. Prea puțin celui de-al doilea căruia nu-i mai rămâne nimic de făcut decât să fie în mod stupid acolo*, așteptând să fie cunoscut; prea mult, din moment ce el singur trebuie să valideze ceea ce se spune despre el, fără să implice cunoașterea însăși. Pentru a evita astfel de erori de categorie, va trebui să propunem un alt fel de tranzacție, cea mai grea poate dintre reprezentările diplomatice care au să vină: ar trebui să acordăm noțiunea de mod de existență cu travaliul referinței și, invers, să le recunoaștem existenților capacitatea de a fi adevărați sau falși, sau, cel puțin, după cum vom vedea, de a fi ARTICULAȚI° în felul lor.

Mi se pare, dacă nu mă înșel cu totul, că acest exemplu al Pasului de l'Aiguille ne va permite să străbatem o strâmtoare care comandă întreg Platoul...

*„Être stupidement là", în text. Aluzia la traducerea franceză a *Dasein*-ului („*être-là*") este evidentă.

Într-adevăr, am încercat să inversăm inversiunea și să redescriem peisajul incluzând de-acum cel puţin *două tipuri* de deplasări distincte: cea prin care muntele merge pe drumul lui și cea la fel de venerabilă, interesantă, demnă, dar diferită, prin care cunoaștem muntele. Lumea este articulată. Cunoașterea, de asemenea. Cele două își co-răspund uneori – dar nu mereu. E aici ceva ce sperie simţul comun? Ce pare imposibil de cerut, ce abuzează intuiţiile comune? Nu cerem nimic altceva decât să nu se mai confunde teritoriul cu harta, echipamentul unei căi cu faleza pe care o face accesibilă.

Și totuși, ne-am complicat sarcina, alegând exemplul unui munte. Distincţia ar fi părut mai simplă cu o fiinţă vie, de pildă cu o pisică. Când un filosof analitic afirmă că trebuie stabilită o „corespondenţă" între enunţul „pisica se află pe preș" și prezenţa respectivei pisici pe respectivul preș pentru a putea valida valoarea de adevăr a enunţului, are desigur dreptate (deși descrie destul de prost plimbarea unui lanţ de referinţă prin numai doi termeni). Dar el uită să vorbească despre această *altă corespondenţă* importantă în alt fel *pentru pisică*: cea care îi permite să existe în timpul t+1 după ce a existat în timpul t. Avem aici o valoare de adevăr la care ţine pisica – în toate sensurile cuvântului „a ţine"! Există aici un hiatus pe care trebuie să-l străbată și pe care orice fiinţă vie trebuie să-l treacă cu frică și cutremur*. Pe lângă acest salt atât de special al unui enunţ verificat de o stare de lucruri, există mereu această *altă pasă*, la fel de vertiginoasă, la fel de demnă de atenţie, a stării de lucruri care rămâne asemănătoare cu sine de-a lungul testului subzistenţei.

De ce filosofului analitic nu-i pasă decât de prăpastia de trecut pentru a arunca pisica (moartă) în curtea vecinului, și nu de locul pe unde pisica lui trebuie să treacă pentru a rămâne pe preș? (Pentru a spune tot, ar trebui să ne interesăm și de pasa, mult mai greu de dramatizat, care face să dureze chiar preșul!) Da, există o *corespondenţă*, dar această frumoasă vocabulă trebuie să desemneze raportul pe care-l au cele *două* treceri riscante, și nu doar prima.

· CARE VOR AUTORIZA O ALTĂ REPARTIZARE ÎNTRE LIMBAJ ȘI EXISTENŢĂ ·

În acest stadiu, nu-i cer cititorului să fie convins, ci numai să accepte proiectul unei cercetări asupra modurilor *de existenţă*, cercetare care va proceda din aproape în aproape cu alte încrucișări, ca de pildă cu enigma cunoașterii care obliga la separarea abuzivă a „condiţiilor de adevăr", pe de o parte, și „existenţa", pe de cealaltă. Dacă cititorul găsește de-a dreptul bizar să traseze imaginar drumul strâmt pe unde circulă referinţa, și chiar mai bizar să vorbească despre „reţeaua" în care circulă un munte pentru a se menţine în existenţă, asta se întâmplă pentru că a măsurat prost întunericul în care te găsești aruncat imediat ce te lași legănat de basmul celor doi câini de faianţă: o limbă care spune lucruri. Însoţind cunoașterea obiectivă în lanţurile de referinţă, *acordându*-i demnitatea ontologică a unui mod de existenţă, dar *refuzând* să te substitui, printr-o

* Aluzie la titlul lucrării lui Søren Kierkegaard, publicată în 1843.

interpolare prea tentantă, lucrului pe care ea, cunoașterea obiectivă, reușește să-l cunoască, trebuie să fie posibilă desenarea unui alt peisaj. În orice caz, vrem să ne plasăm într-o poziție care să ne permită să celebrăm în același timp Muntele Aiguille și harta Muntelui Aiguille, fără să-i uităm nici pe unul, nici pe cealaltă, fără să-i reducem pe unul la altul.

- FOARTE CLARĂ ÎN EXEMPLUL PRINCEPS AL LABORATORULUI.

Dacă trebuie să acordăm studiilor de laborator o asemenea importanță, e pentru că aici vedem cel mai bine în ce măsură este atât de rar și de complicat să stabilești o corespondență între cele două moduri, ceea ce ideea unei *adequatio rei et intellectus* disimula cu totul. Într-adevăr, demonstrația ar fi fost și mai simplă dacă, în locul unui exemplu din cartografie – o știință atât de veche, de bine împământenită și instituționalizată încât e aproape imposibil să mai scoți la iveală dispunerea rețelei sale – am fi ales, așa cum se întâmplă de obicei în istoria științelor, o descoperire *în curs de desfășurare*.

Să luăm exemplul unui laborator de drojdie. E imposibil să ne limităm la două segmente de-a lungul lanțului, precum în cazul pisicii și al proverbialului ei preș. Drojdiile de bere nu fuseseră deloc pregătite să devină materialul experimental prin care „drojdierii" din Bordeaux le-au făcut apte de a fi cunoscute. Drojdiile doar fermentează strugurii de când există struguri, și mustul de struguri de când există agricultori, dar ele încă nu fermentaseră creiere, nici nu contribuiseră la scrierea de postere și de articole. Niciodată nu suportaseră această surprinzătoare transformare care constă în a deveni *vizibile* în ochii unui microscopist, în a deveni apte de a fi transformate atât de mult, încât profilul lor se desenează acum pe fondul alb al cutiei lui Petri. Niciodată nu înțepeniseră în drumul existenței lor prin efectul unei congelări reglate și calibrate grație unui frigider mare a cărui deschidere și închidere organizează viața unui întreg laborator. Or, după câțiva ani, în ciuda tuturor problemelor pe care riscă să le pună artificialitatea noilor lor condiții, drojdiile devin apte să producă documente, să-i învețe pe drojdieri să le recunoască, să ofere informații despre ele însele, iar fiecare drojdie se găsește (cum să spun altfel?) „îmbarcată" în acest du-te-vino despre care am vorbit mai înainte, din moment ce în multe dintre etapele lor ele au acum atât banul, cât și stema – documentul și materialul experimental –, care le permit să participe la traiectoria, în fiecare zi mai rapidă, a referinței. Fiecare drojdie a devenit, în parte, una dintre numeroasele etape în cursa către cunoașterea instrumentată (doar în parte, căci ele continuă să-și urmeze propriile lor căi). Cum să te îndoiești că aici se găsește o încrengătură decisivă în drumul existenței lor? Un *eveniment* atât pentru ele, *cât și* pentru drojdieri?

Avem așadar aici, încercând să ne dăm seama cum tratează un laborator niște lucruri pe care a ales să le angajeze în destinul obiectivității, un exemplu a ceea ce înseamnă, pentru două moduri de existență, să se încrucișeze treptat; să-și corespundă progresiv; iar această realitate este specifică, *sui generis*. Să nu

ne grăbim să spunem că ea mobilizează obligatoriu fie lucruri, fie cuvinte, fie o anume aplicație a acestora din urmă la primele. Am pierde tot ce am câștigat până acum în demersul nostru de explorare și am uita că unul dintre efectele referinței este de a da naștere, în același timp, la un tip de obiect cunoscut și la un tip de subiect cunoscător, la fiecare dintre extremitățile sale; obiect și subiect nu mai sunt atunci cauzele, ci numai *consecințele* extinderii unor astfel de lanțuri și într-o oarecare măsură produsele lor. Cu cât aceste lanțuri se alungesc, se îngroașă, se instrumentează, cu atât „există" obiectivitate și „există" cunoaștere obiectivă care circulă în lume la dispoziția locutorilor care doresc să se conecteze sau să se aboneze la ea.

Se vede bine, în acest gen de exemple, că atâta vreme cât durează evenimentul descoperirii, niciun cercetător nu ignoră ceea ce poate fi periculos în stabilirea unei corespondențe între dinamica lucrurilor și travaliul referinței. Toți știu că sunt transformați de către eveniment, ei și lucrurile asupra cărora, după atâtea rateuri, au în sfârșit priză – cu condiția de a le cuprinde ferm de-a lungul întregului drum al experimentării, al modelizării, al recreării, al calculului. Pericolul de a „rata corespondența" este ceea ce-l sperie mereu pe cercetătorul aflat la post. Ar trebui să avanseze următorul argument cu mai multă diplomație decât cea de care suntem noi acum în stare, dar eroarea de categorie ar fi să creadă că lumea *de dinaintea* invenției cunoașterii era *deja* „făcută din" cunoaștere obiectivă. Ceea ce nu ne împiedică (dimpotrivă, ne permite!) să spunem că, după amplasarea lanțurilor de referință și după ce s-au încărcat treptat cu realitate, da, fără îndoială, există realitate obiectivă și subiecți savanți capabili să o gândească.

N-a spus oare cel mai celebru dintre ei că „cel mai de neînțeles lucru din lume este faptul că lumea poate fi înțeleasă"? A doua parte a aforismului e adevărată, fără dubiu: lumea este comprehensibilă. Dar Einstein se înșela spunând că așa ceva e de neînțeles. Niciun mister aici, niciun miracol: o succesiune de evenimente riscante unde vedem apărând în fiecare punct dubla discontinuitate a reproducerii lumii și a extinderii referinței, la fel ca și acest „pas în doi" prin care este ajustată întâlnirea cu „colectivele de gândire", pentru a relua frumoasa expresie a lui Ludwig Fleck. Surpriza cunoașterii care-l marchează atât pe savantul transformat de propria lui descoperire, cât și obiectul cunoscut perceput de către savant, trebuie înțeleasă pornind de la astfel de evenimente colective.

Înaintea de a cădea în vria disputei dintre realism și CONSTRUCTIVISM°, cei care se pregătesc să strâmbe din nas să se întrebe mai întâi dacă pot asigura într-adevăr garanțiile cunoașterii, *privând*-o de ocazia de a se considera un mod de existență *complet în genul lui*. Este oare atât de lăudabil să vorbești despre ceva negând mai întâi că este vorba despre o realitate *sui generis*? Că singura realitate pe care știința o poate capta este exact aceeași de dinainte de cunoaștere? Că nu s-a schimbat nimic? Cum? Toată munca asta *degeaba* – ontologic degeaba? Nu

e sigur c-ar fi util în apărarea instituției științelor să facem să dispară admirabilul contrast extras în lume prin inventarea cunoașterii obiective.

Dar e prea devreme pentru a formula propuneri de pace în ceea ce devine inevitabil un subiect de dispută cu cei care țin la cunoaștere ca la o valoare supremă (și au dreptate să facă asta, așa cum am văzut în introducere, chiar dacă greșesc în privința desenului instituției menite să o protejeze).

DE UNDE PROEMINENȚA UNUI NOU MOD DE EXISTENȚĂ: [REP] PENTRU REPRODUCERE

N-am rezolvat încă problema cunoașterii? Sigur că nu, dar am început să desțelenim intersecția pe care noțiunea de adecvare o acoperise cu o tufă de mărăcini. Sau cel puțin am reușit să punem o pană între două moduri, ceea ce ne-a permis să redefinim, de astă-dată în mod pozitiv, noțiunea de corespondență.

Așa cum am făcut până acum, o să ne înfigem și noi micii stâlpi indicatori și o să marcăm pe aceste drumuri pentru excursioniști încrucișarea a cărei importanță tocmai am subliniat-o. Să numim așadar [REP] REPRODUCERE° (insistând pe „re" din re-producere) modul de existență prin care o entitate oarecare străbate hiatusul repetiției sale, definind astfel, din etapă în etapă, o anumită traiectorie, totul supunându-se condițiilor de reușită foarte exigente: a fi sau a nu mai fi! Fără nicio surpriză, să notăm [REF] (pentru REFERINȚĂ°) stabilirea lanțurilor definite de hiatusul dintre două forme de naturi diferite și a căror condiție de reușită constă în descoperirea unei constante care se menține de-a lungul acestor prăpăstii succesive, desenând o altă formă de traiectorie care permite accesul la depărtări prin căptușirea traseului cu mișcarea în dublu sens a mobilelor imuabile.

Cititorul va putea evalua mai bine întreaga dificultate a unei antropologii a Modernilor dacă încearcă să compare încrucișarea [REP·REF] pe care tocmai am scos-o la iveală cu ceea ce cvasitotalitatea reprezentărilor oficiale ale problemei cunoașterii desemna ca fiind raportul dintre „mintea cunoscătoare" și un „lucru cunoscut". Nu există într-adevăr *niciun fel de asemănare* între ciudatul amalgam dintre un Subiect și un Obiect și ceea ce putem aștepta de la legăturile riscante între reproducerea [REP] și referința [REF]. (Când va trebui să precizăm termeni ambigui care aparțin mai multor moduri, vom lua obiceiul să-i specificăm indicând sigla prepoziției lor.) Câte investiții totuși în acest raport! Câtă teamă la ideea că podul s-ar putea dărâma! Un subiect poate cunoaște un obiect? Da; nu; nu mereu; niciodată; niciodată în întregime; poate asimptotic; ca într-o oglindă; numai prin barele închisorii limbajului. Or, dacă am reperat mișcarea acestor moduri, figura „subiectului" lipsește cu desăvârșire (prin ce este [REF] un „subiect cunoscător"? – este o rețea de instrumente și de formalisme care produce la extremitățile ei cunoștințe și cunoscători), iar figura obiectului încă și mai mult (prin ce este [REF] un „obiect de cunoscut"? – are altceva de făcut!). În cele din urmă, nu mai există Subiect și Obiect, ci un

subiect cunoscător și un obiect cunoscut, rezultate gemene ale extinderii cunoașterii dovedite – nu-i de mirare că ele își seamănă și își corespund, pentru că sunt aceleași, numărate de două ori! Asupra niciunei alte încrucișări decalajul nu este atât de mare ca între teoretizările Modernilor și practicile lor. Și n-ar fi nimic (la urma urmei, putem supraviețui foarte bine fără să explicăm ce facem) dacă acest decalaj n-ar fi aruncat într-un întuneric adânc tot restul, printr-un fel de efect de cascadă pe care, în capitolul următor, va trebui să-l urmărim de la izvor.

- ȘI A UNEI ÎNCRUCIȘĂRI [REP·REF] GREU DE ȚINUT LA SUPRAFAȚĂ -

Dacă ne mirăm că Modernii nu au întreținut cu mai multă grijă, prin instituții foarte elaborate, o încrucișare ce pare atât de importantă pentru menținerea lor, aceasta se întâmplă deoarece e nevoie de foarte puțin, uneori chiar din cauza succesului ei, pentru ca încrucișarea să dispară. Am înțeles deja, există drumuri de referință așa cum există rețele de gaz sau de telefonie mobilă: odată ce se află la locul lor, nimănui (cu excepția celor însărcinați să le întrețină) nu-i pasă de celălalt sens al cuvântului rețea (acela de asociații eterogene necesare pentru implementarea lor). Ajunge așadar să „te abonezi" la lanțurile de referință, să te obișnuiești cu ele, pentru ca grosimea lor, materialitatea lor, echipamentul lor să dispară și toate discontinuitățile necesare pentru ca rețelele să poată fi urmărite de-a lungul „plimbării" lor să se evapore: după ce toate etapele intermediare vor fi dispărut, nu vom mai lua în considerare decât cele două extremități: mintea și lumea. Ca și cum n-ar mai fi nevoie de nicio transformare, de nicio pasă, de nicio discontinuitate. Ce-i mai rău este că lucrurile stau chiar așa – dar numai odată ce rețeaua este bine stabilită și întreținută permanent. Atunci, în fine, subiectul *are* obiect, așa cum bucătarul *are* gaz la toate etajele.

- MAI ALES CÂND TREBUIE SĂ REZIȘTI LA IZBUCNIREA DUBLU-CLICULUI.

Chiar în acest moment apare acest soi de Geniu Rău care așteaptă, pentru a interveni, ca lanțurile de referință să se desfășoare și să se stabilizeze. O să numim acest drac, prin aluziu la mouse-ul calculatorului, DUBLU-CLIC° (notat [DC]). Pornind de la o experiență foarte exactă – referința permite accesul –, acest Geniu Rău vă va șopti la ureche că ar fi mult mai bine să beneficiați de acces gratuit, indiscutabil și imediat la informația pură și *fără transformare*. Or, dacă, din nefericire, acest ideal de gratuitate totală ar servi drept etalon pentru a judeca drept adevărat sau fals, atunci *totul ar deveni mincinos, inclusiv* științele. Nici nu-i de mirare, pentru că ar însemna să cerem imposibilul: o deplasare *fără niciun fel de transformare* – în afara simplei TRANSLAȚII°. Dacă faceți singurul și unicul test al adevărului din orice mediere, din orice salt, hiatus, pasă, atunci cu toții, savanți, ingineri, preoți, vraci, artiști, negustori, bucătari, fără să-i uităm pe politicieni, pe judecători și pe moraliști, deveniți manipulatori și trișori, din moment ce mâinile vă sunt murdare de toate operațiile pe care le-ați efectuat

pentru a menține în stare bună rețelele care dau sens practicilor dumneavoastră. Veți fi acuzați mereu că treceți prin eterogen pentru a obține omogenul, că introduceți discontinuități scandaloase în ceea ce ar trebui să fie neted și continuu. O să fiți prinși cu mâța-n sac; veți fi mințit deci.

Printr-o periculoasă inversiune a celor două sensuri ale cuvântului REȚEA°, Dublu-Clic a început să răspândească peste tot o acuzație de iraționalitate asupra a tot ceea ce are nevoie, pentru a discerne ce este adevărat de ce e fals, de un anumit număr de operații de *transformare* sau de TRADUCERI° – operații care sunt totuși, am înțeles deja, raționea însăși. Ca și cum acuzatorul ar avea în fața lui rețeta pentru a obține în mod direct, fără nicio mediere, o deplasare capabilă de a se deplasa de la o identitate la o identitate printr-o identitate. Mai mult, printr-o perversitate ale cărei origini va trebui să le înțelegem mai târziu, acest drac (fiindcă este într-adevăr un drac!) a început să-i stigmatizeze, prin apelativul de „RELATIVIȘTI°", pe aceia care vor ca raționea să plătească în rețele mijloacele de a se extinde. Fără să vadă că poziția inversă, aceea care pretinde că există deplasări fără transformare, n-ar merita decât eticheta de „absolutism". Vrem să nu ne înșelăm, vrem să putem spune că un lucru e rațional și un altul irațional, un lucru e adevărat și un altul fals, dar mai ales nu vrem să ne înșelăm asupra înșelăciunii înseși în așa hal încât să îmbrățișăm absolutismul! Pretinzând că dăm tuturor formelor de veridicitate un model unic și inaccesibil – deplasarea fără transformare, raționea fără rețea –, acest Geniu Rău ar face, prin contrast, ca toate celelalte distincții dintre adevărat și fals să fie irație nale și arbitrare.

Specialista în etnologie trebuie să învețe de la Moderni să se protejeze de Dublu-Clic. Lupta împotriva relativismului riscă, dacă Modernii nu-s atenți, să șteargă, să acopere unul câte unul tipurile de veridicitate necesare exercițiului vieții civilizate – și pentru a începe, paradox în paradox, chiar activitatea științifică, devenită neatribuibilă. Trebuie să înveți să găsești în RELATIVISM°, sau mai degrabă în RELAȚIONISM°, adică în stabilirea *rețelelor de relație*, fragilul ajutor care ne va permite să înaintăm în cercetare, tatonând fără a ne rătăci prea tare. Dacă definim, în mod foarte canonic, istoria modernismului ca „apariția și extinderea regatului Rațiunii", înțelegem că sensul acestei istorii, după cum numim „Rațiune" extinderea informației Dublu-Clic sau menținerea încăpățânată a surselor distincte ale adevărului, nu va fi același. În primul caz, cu cât ești mai modernist, cu atât vei seca toate izvoarele, cu excepția unuia pe care-l vei păstra – și care nu există. În celălalt caz, cu cât te gândești să devii în sfârșit „hotărât modern", cu atât mai puțin vei confunda sursele de veridicitate... Acestea sunt cele două istorii alternative al căror fir va trebui să învățăm să-l depănăm. Dacă există vreo sursă de eroare căreia trebuie să putem să-i punem capăt, atunci aceasta este cea care pretinde să lichideze eroarea făcând ca toate practicile să fie irație nale și arbitrare – și mai întâi, pe cele ale științelor!

patru

A ÎNVĂŢA SĂ FACI LOC

Pentru a face destul loc diferitelor moduri ▸
trebuie mai întâi să percepi existenții conform modului de reproducere [REP] ▸
făcând din acest mod o traiectorie printre altele ▸
pentru a evita ciudata noțiune a unui spațiu material invaziv.

Dacă celor care au ocupat tot spațiul le lipsește totuși locul ▸
e pentru că n-au putut să dezamalgameze noțiunea de materie ▸
printr-o bună întrebuințare a încrucișării [REP·REF].

Or, de îndată ce începem să distingem două sensuri ale cuvântului „formă" ▸
forma care menține constantele și forma care reduce hiatusul referinței ▸
începem să obținem o descriere ne-formalistă a formalismului ▸
care este ștearsă, vai, de un al treilea sens al cuvântului „formă".

În consecință, riscăm să ne înșelăm asupra parcursului ființelor reproducerii ▸
riscând să confundăm în ideea de materie două parcursuri distincte.

O descriere formalistă a excursiei pe Muntele Aiguille ▸
produce demonstrația prin absurd a unei dedublări a lucrurilor ▸
care ar determina diviziunea în calități prime și secunde.

Dar odată ce originea acestei Bifurcații în calități prime și secunde este bine reperată ▸
ea devine o ipoteză prea contrară experienței ▸
și magia raționalismului se evaporă ▸
pentru că nu se mai pot confunda existenții cu materia ▸
materie care n-ar face dreptate nici lumii, nici „experienței trăite".

NE VOM DA SEAMA că dacă Modernii n-au putut lua niciodată experienţa diferitelor moduri drept ghid, asta s-a întâmplat din cauza locului prea mic pentru a le găzdui pe toate; şi mai ales pentru a găzdui traiectoriile a căror autonomie tocmai am recunoscut-o, îndeosebi pe cea numită reproducere [REP]. Din motive pe care vom încerca să le clarificăm în acest capitol – şi, în parte, în următorul –, aceştia au ales să instituie nu un mod, ci un AMALGAM° între două moduri [REP·REF], pe care totul ar fi trebuit să-l distingă cu multă grijă. Numele cel mai comun al acestui amalgam este acela de „lume materială" sau, mai simplu, de „MATERIE°". IDEALISMUL° acestui materialism – spre a folosi cuvinte demodate – este principala trăsătură a antropologiei lor şi primul rezultat al acestei cercetări, cel care le comandă pe toate celelalte.

PENTRU A FACE DESTUL LOC DIFERITELOR MODURI ▸

Pentru a înţelege bine ceea ce urmează, trebuie ca cititorul să se pregătească să nu mai considere această „materie" ca pe un canton al realităţii, ci mai degrabă ca pe cea mai ciudată dintre instituţiile care, în plus, a avut consecinţa nefericită de a crea, prin contrast, un „subiect cunoscător" şi chiar o „minte" capabilă de a ieşi din subiect, proiectând „în afară" o „lume exterioară" – a cărei existenţă a devenit de altfel incertă... Această serie bizară de invenţii i-a făcut pe Moderni opaci la ei înşişi şi, ceea ce-i mai grav, a făcut incomprehensibilă perceperea „celorlalte culturi" care se putuseră dispensa foarte bine şi de „lumea materială", şi de „subiecţi".

De altfel, acesta este motivul pentru care antropologia nu a putut niciodată să întâlnească celelalte culturi altfel decât, tocmai, ca pe nişte „CULTURI°". Pentru a regăsi firul experienţei, pentru a deveni capabili de a învăţa de la cei care şi-au elaborat cu totul altfel raporturile cu existenţii, pentru a înţelege în fine de ce verbul A ECOLOGIZA° va putea servi drept alternativă la verbul A MODERNIZA°, trebuie să scoatem în evidenţă modul reproducerii şi să înţelegem apoi prin ce operaţiune s-a confundat cu cel al referinţei pentru a da naştere „materiei".

Specialista noastră în etnografie este, la prima vedere, neputincioasă în a defini modul reproducerii, din moment ce nu dispune, aici la Moderni, de nicio instituţie care i-ar înlesni reperajul. De fiecare dată când

▸ TREBUIE MAI ÎNTÂI SĂ PERCEPI EXISTENŢII CONFORM MODULUI DE REPRODUCERE [REP] ▸

îl definește, ea riscă să facă apel la ceea ce „știe" despre el; conform singurului mod al referinței [REF], deci grație științelor pozitive, ea riscă să șteargă prea repede corespondența al cărui straniu pas în doi l-am reconstituit și să se mulțumească cu versiuni medii ale cosmologiei savante, desfășurând succesiunea de atomi, cuante, planete, gene, celule, organisme vii, ceea ce ar face-o să cadă mereu pe cine știe ce Mare Povestire care să o poarte de la Big Bang la evoluția umană, de la Lucy din savana Riftului până la gangsterii din mahalalele din Los Angeles. Sau, și mai rău, riscă să se sprijine pe nenumărate eforturi, la fel de vechi precum revoluția științifică însăși, pentru a percepe lumea „fără", „pe lângă" sau „dincolo de" Știință; s-ar mulțumi, de data aceasta, cu o percepție mai „imediată", mai „naivă", mai „sensibilă", mai „senzuală", mai „vie", poate mai „romantică" – în orice caz mai puțin echipată; dar atunci s-ar trezi mereu readusă la simpla subiectivitate umană și deci cât de departe se poate de originalitatea proprie acestui mod îndepărtat deopotrivă de subiect și de obiect. Așa cum spune atât de ritos Whitehead, nicio problemă care privește o astfel de traiectorie nu trebuie să fie clarificată adăugând prezența unei minți omenești care ar contempla-o.

Stranietatea reproducerii ar fi mai ușor captată printr-un soi de metafizică *negativă*: nu, desigur că nu e vorba despre NATURĂ°, unificare prematură a tuturor existenților, probabil de origine politică; nu, nu e nici cosmosul, prea frumos aranjament, de origine estetică; nu, nu e spectacolul peisajelor sublime numai bune pentru a înălța sufletul imitând legea morală; nu e vorba nici de lumea indiferentă la sentimentele omenești, întrucât lumea colcăie de diferențe; chiar dacă nu vizează deloc persoanele, ea nu o face din indiferență față de ele; e puțin probabil să asculte de legi, deoarece nu există încă drept și nici ascultare; n-ar ajuta la nimic să-i adăugăm spirit, antropomorfism, să animăm materia cu suflete, pentru că este cu totul diferită de spirit sau de minte, de omenesc și de suflete; și, desigur, nu e nici obiect, din moment ce OBIECTIVITATEA° nu-i vine decât din încrucișarea cu referința; a spune despre acest mod că se află „înaintea" oricărui lucru, ca un „fond", nu ne-ar ajuta la nimic, fiindcă el este și acum, și mâine, aproape și departe, aplicându-se la tot felul de existenți. Și dacă, din disperare față de această metafizică apofantică, specialista în etnografie se resemnează să spună că nu e nimic precis, că poate modul acesta nici nu există defel, toate ființele sesizabile conform modului reproducerii se grăbesc și insistă cerând cu încăpățânare să fie recunoscute ca fiind ele însele și sub propriul nume. Ele cer să fie gândite pentru ele însele, iar nu ca simplul suport sau complice al cunoașterii.

« FĂCÂND DIN ACEST MOD O TRAIECTORIE PRINTRE ALTELE »

Din fericire, antropologa Modernilor este acum echipată cu un chestionar care-i permite să califice destul de precis TRAIECTORIILE°, fără să trebuiască să

le angajeze în această afacere majoră a Obiectului și Subiectului – de-acum mereu cu majusculă, pentru a indica în ce măsură o să ne îndepărtăm treptat de ea. Orice continuitate se obține printr-o discontinuitate, printr-un HIATUS°; fiecare salt pe deasupra unei discontinuități reprezintă un risc asumat, care poate reuși sau eșua; există așadar condiții de REUȘITĂ° și de nereușită specifice fiecărui mod; rezultatul acestui pasaj, al acestui salt mai mult sau mai puțin reușit este o șarjă, o rețea, o mișcare, o urmă, pe scurt, o traiectorie care va permite definirea unei forme de existență proprie și, în consecință, a FIINȚELOR° particulare.

Propunând acest chestionar ființelor reproducerii, înțelegem de ce le-am califica destul de nepotrivit spunând despre ele că formează o simplă „lume materială", sau că sunt „antepredicative". Dimpotrivă, se exprimă, se predică, se articulează admirabil. Desigur, se reproduc aproape identic, dar acesta nu e un motiv pentru a crede că nu trebuie să-și plătească menținerea în același prin trecerea prin celălalt, deci printr-o anumită PASĂ. Ceea ce probabil le califică cel mai bine este faptul că se încăpățânează să existe *fără întoarcere*. Riscul pe care-l iau pentru a continua să fie nu și-l pot asuma de două ori. Dacă eșuează, dispar pentru totdeauna. Niciun mod nu e mai exigent în privința diferenței dintre a reuși și a rata.

Le putem recunoaște mai întâi sub două forme, aceea de LINII DE FORȚĂ° și aceea de DESCENDENȚĂ°*, două feluri distincte de a defini hiatusul minuscul sau imens care separă antecedentele de consecventele lor. Diferența dintre aceste două genuri de aliniere a fost marcată de Whitehead, care remarcă cu umor faptul că muzeele de științe ale naturii conservă cristaluri în vitrine, dar că ființele vii nu se pot păstra decât în grădini zoologice și hrănite!

Insistența specifică liniilor de forță – numite cu un termen prea disprețuitor „ființe inerte" – are drept consecință repetiția și cantitatea: aceste ființe sunt numeroase, ba sunt chiar nenumărate, *pentru că* se repetă și insistă. Chiar noțiunea de FORȚĂ°, care va servi foarte bine drept mâner atunci când se va naște fizica, apoi chimia, este consecința acestei insistențe repetate și a acestei forfote. Dar dacă formează linii, aliniamente, asta se întâmplă pentru că, în ciuda hiatusului, în ciuda saltului între o clipă și următoarea (imposibil de recunoscut de către oameni), fiecare ocazie moștenește ceva ce-i permite să deseneze, cum spune Whitehead – care le-a fost mentor și protector –, niște „drumuri istorice". Noțiunea unei „lumi materiale" ar capta foarte prost originalitatea, activitatea și mai ales difuzarea acestora, căci ar transforma într-un domeniu omogen și plin ceea ce trebuie să rămână o desfășurare în rețea a liniilor de forță.

---

* În sensul de descendență genealogică.

Dacă însă ne-am încăpățâna să vorbim despre „lume materială", distorsiunea ar fi mai mare odată cu *descendențele*. Este vorba acum despre existenți mult mai puțin numeroși decât liniile de forță, mult mai complecși și sensibili la tot felul de influențe și de ocazii care, pentru a dura, trebuie nu doar să insiste repetându-se, ci mai întâi să reușească să dureze, apoi să se reproducă – în sensul obișnuit al termenului –, riscând enorm să dispară cu totul dacă nu reușesc să transmită ceva – dar ce? – generației următoare. Și fără să se poată întoarce către trecut, fără să poată beneficia de o a doua șansă. Ființele vii – pentru că despre ele este vorba – desenează încâlceli mai regionale, desigur, dar în același timp mai împăturite, mai eterogene și mai inventive. Grație DARWINISMULUI° ne-am familiarizat de o sută cincizeci de ani încoace cu riscul pe care-l iau entitățile care se aruncă în subzistență prin intermediul reproducerii. Simțim fără dificultate bogăția acestui „aproape"*, din moment ce suntem, literalmente, descendenții lui. Am înțeles în sfârșit că nu există Ideea de Cal care să-i ghideze pe toți caii ce mișună în lume. Cearta Universaliilor s-a încheiat din acest punct de vedere. Dacă fiecare mod de existență definește o formă de ALTERARE° prin care trebuie să treci pentru a subzista, atunci descendențele nu încetează să ne învețe multe despre alterările și ocolurile necesare subzistenței lor.

Dar perceperea existenților conform modului reproducerii, nu se limitează la liniile de forță și la descendențe, ci privește tot ceea ce se menține: o limbă, un corp, o idee și desigur o instituție. Prețul care trebuie plătit pentru descoperirea unui asemenea hiatus nu e atât de mare precum pare, dacă stăm să considerăm alternativa: am fi obligați să presupunem o substanță care s-ar agita îndărăt sau dedesubt pentru a le explica subzistența. N-am câștiga cu siguranță în inteligibilitate, întrucât enigma ar fi doar împinsă cu un pas mai departe: ar trebui să găsim ceea ce zace sub această substanță însăși – din aporie în aporie, printr-o regresie la infinit, bine cunoscută istoriei filosofiei, am sfârși în Substanța unică; pe scurt, tocmai în locul opus celui la care voiam să ajungem. E mai economic, mai rațional, mai logic, mai simplu, mai elegant – dar și prea puțin evident în primele minute, din cauza (proastelor) noastre obiceiuri de gândire – să spunem că SUBZISTENȚA° se plătește mereu în alterare, tocmai pentru că nu se poate sprijini pe o SUBSTANȚĂ°. Peisajul astfel descoperit pare la prima vedere surprinzător, dar are imensul avantaj de a fi eliberat de orice ultralume – substanța – fără să fi pierdut totuși continuitatea în ființă – subzistența. Nu e nimic dedesubt, nici îndărăt și nici deasupra. Nu există altă TRANSCENDENȚĂ° în afara hiatusului reproducerii. Această libertate de mișcare nou-dobândită (în lume ca și în limbajul lumii) va conta mult când va trebui să devenim „materialiști" pentru totdeauna și când vom redefini, în capitolul 10, ce trebuie să înțelegem prin IMANENȚĂ°.

---

* Din „aproape identic" de mai sus, vezi p. 99.

Etnografia nu este desigur în măsură să deseneze instituția care ar adăposti aceste ființe – ar trebui o întreagă diplomație ale cărei contururi le vom descoperi mai târziu. Ceea ce ne interesează aici este numai situarea traiectoriilor reproducerii în afara sufocantei puteri a unei „lumi materiale", recunoscându-le o capacitate de ARTICULARE° și deci de expresie care să le facă să fie *comparabile*, fiindcă sunt în măsură să răspundă aceluiași chestionar, cu celelalte moduri deja recunoscute. Ne este de-ajuns aici o abordare mai degrabă *defensivă* decât pozitivă, pentru a ne feri să nivelăm toate asperitățile prin noțiunea, atât de răspândită totuși – vom înțelege imediat de ce –, de „lume exterioară" sau „obiectivă", care este supusă singurei domnii a „legilor cauzale". Pentru a face să treacă toate modurile, inclusiv cel al reproducerii, ne trebuie spațiu, pe care nu ni-l oferă instituția unei „lumi materiale".

← PENTRU A EVITA CIUDATA NOȚIUNE A UNUI SPAȚIU MATERIAL INVAZIV.

O știm de la Malinowski, orice antropolog are momentele lui de slăbiciune (de la căldură? oboseală? dor de țară? țânțari?) în care se abandonează fără să vrea exotismului: „Acești oameni sunt într-adevăr prea bizari; moravurile lor sunt groaznice; nu-mi place aici" Își revine, desigur, dar uneori cedează. Specialista în etnologie cedează și ea, din când în când, din slăbiciune, Occidentalismului. Mai ales atunci când îl aude pe cutare vulgarizator care îi explică cu vocea tremurată că lumea cuantică „scapă celor trei dimensiuni ale simțului comun". Ceea ce i se pare atunci bizar nu este lumea cuantică, ci ideea pe care acest propovăduitor și-o face despre lumea comună... Cum, n-are decât trei dimensiuni! Degeaba se întoarce de pe-o parte pe alta că nu înțelege unde naiba se poate găsi acest faimos „spațiu euclidian" care se presupune că se potrivește cu toate obiectele lumii și care ar face un contrast atât de puternic cu nemaipomenita proliferare a lumilor cuantice. Nu e cu nimic mai convinsă nici atunci când lumii obișnuite i se adaugă, ca un fel de concesie, „a patra dimensiune a timpului". Nu se poate împiedica să nu se întrebe: „Cum pot acești oameni să creadă, fie și pentru un minut, că trăiesc într-o lume cu 3+1 dimensiuni? Chiar că-s absurzi. Abia aștept să mă duc acasă și să-i las pe Moderni în plata Domnului, cu ciudățeniile lor". Doar că, poftim, casa ei e chiar aici!

Și totuși, problema rămâne: prin ce cascadă de erori de categorie au putut Modernii să creadă că trăiesc într-o lume cu patru dimensiuni, când nimic din experiența lor, dar nimic nu validează această surprinzătoare reducție? Dacă nu reușim să înțelegem acest decalaj vertiginos între experiență și reprezentarea ei, nu vom înțelege niciodată frenezia de care trebuie tratați. Este de altfel singurul mijloc de a defini acest termen, MODERN°, utilizat de la bun început într-un mod prea aproximativ și despre care nu vom ști ce vrea să spună decât dacă cercetarea ne reușește.

DACĂ CELOR CARE AU OCUPAT TOT SPAȚIUL LE LIPSEȘTE TOTUȘI LOCUL →

O definiție deja mai exactă ar fi cea a MODERNULUI° ca individ care crede că trăiește într-o lume cu 3+1 dimensiuni. Cu condiția să adăugăm: și care se întreabă apoi cu o tot mai mare teamă *unde va putea localiza ansamblul valorilor la care ține*. Altfel spus, este modern cel care, crezându-se adâncit într-o lume cu 3+1 dimensiuni, înnebunește să vadă că nu mai există literalmente *niciun loc*, nicăieri, pentru ca el să-și desfășoare valorile. Degeaba ia în considerare importanța dreptului, a moralei, a ficțiunii, a politicii, a economiei, a organizațiilor, a religiei poate, ba chiar a psihismelor, a acțiunii colective, degeaba vrea să le confere realitate, materialitate, să le ancoreze undeva: n-are unde să le așeze. Rătăcește bâjbâind. „Fiul Omului n-are unde să-Și plece capul".

Această frenezie care i-a frapat pe toți observatorii de când utilizăm acest adjectiv de „modern" vine nu atât dintr-un vis utopic, cât din această rătăcire explicată prin expulzia brutală nu din paradisul terestru, ci de pe orice Pământ locuibil. De secole încearcă să se instaleze aici, dar el însuși s-a deplasat, exilat, într-o *Terra Incognita*. Ca și cum Albii, oriunde debarcau, lăsau spații albe pe hartă! Tocmai pentru că-și închipuie că trăiesc într-o lume cu 3+1 dimensiuni. Au fost ei oare alungați de acasă? Nu, s-au autoexpulzat! Cel puțin în mintea lor, căci în practică, dimpotrivă, s-au instalat pretutindeni... Au cucerit lumea, iar acum cred că le lipsește spațiul! Acești exilați din interior mai luptă încă pentru „spațiul lor vital". Admiteți că acest paradox merită atenția cercetătoarei noastre și îi poate scuza cu ușurință scurta sa recădere în Occidentalism.

Mai ales că de aici vor ieși, încă de la începutul epocii moderne (în sensul istoricilor de data aceasta), toate otrăvurile și parfumurile *exotismului*. Cu cât se autoexpulzează din orice teritoriu locuibil, cu atât cred Modernii că descoperă la „alții" populații care, spre deosebire de ei, ar fi mult mai solidare, ancorate, înrădăcinate, cum se spune, „autohtone" sau, mai bine zis, „*native*". Ah, cum îi vor invidia pe acești nativi, pe acești buni sălbatici! „Măcar de-am fi putut rămâne ca ei!" Și nu vom duce niciodată lipsă de reacționari pentru a fuziona aceste două forme de exotism, cel al aproapelui și cel al îndepărtatului, visând utopie după utopie, o utopie la pătrat: „Măcar de-am putea *redeveni* ca ei". Din nou înrădăcinați, din nou nativi, din nou autohtoni, din nou „de la noi de-acasă"! Și pentru a crea cea mai îngrozitoare dintre barbarii. Desigur, pentru că Modernii, de fapt, n-au plecat niciodată de acasă! N-au fost niciodată moderni! Cum ar fi putut supraviețui fie și-un minut dacă ar fi locuit în această lume cu 3+1 dimensiuni? Ciudată aventură – să te crezi un popor rătăcitor în deșert, în căutarea Pământul făgăduinței, când tu de fapt nici n-ai plecat din Egipt! Vi se spunea că Modernii meritau un studiu antropologic aprofundat, că și ei cu adevărat *interesanți*... Că au nevoie de cineva care să se apropie cu grijă de rănile lor. Că merită să le ușurezi suferința – poate chiar să-i îngrijești.

Încă o dată, aceste probleme sunt mult prea vaste pentru a fi abordate frontal, însă este indispensabil să facem genealogia, chiar și în schiță, a ideii

unui SPAȚIU° atât de invaziv încât ar sufoca toate modurile de existență. Ca și cum acest Potop ar fi devastat tot și acum n-ar mai pluti pe ape decât niște plute șubrede pe care Modernii exilați și-ar fi îngrămădit la repezeală cele câteva valori pe care voiau să le salveze.

N-ar fi fals să definim Modernii ca pe cei care *se cred și sunt disperați să fie materialiști.* Ca să-i liniștim, n-ar face prea mult sens să ne îndreptăm către minte, adică spre toate eforturile pe care le-au făcut în disperare de cauză (căci este vorba tocmai despre *cauze*!) pentru a-și situa valorile în „alte dimensiuni", cum le place să spună, decât în cele ale „materialismului strict", din moment ce materia, începem să înțelegem, este cel mai idealist dintre produsele minții*. Operația la care va trebui să recurgem ne duce în direcția inversă: trebuie să dezidealizăm materia pentru a ajunge la IMANENȚĂ°, și apoi la a urmări experiența. Când totul este înecat de materie, nu mai există material și nici realitate accesibilă, nu mai există experiență după care să te poți ghida. Recucerirea „spațiului vital" necesar desfășurării ansamblului valorilor moderne nu se poate întreprinde decât cu acest preț.

→ E PENTRU CĂ N-AU PUTUT SĂ DEZAMALGAMEZE NOȚIUNEA DE MATERIE ←

Chiar dacă chestiunea e cumplit de grea, nu suntem chiar dezarmați în fața ei de când am reușit să izolăm încrucișarea notată [REP·REF]. Am înțeles deja că materia este un dispozitiv compozit care amalgamează, fără să le poată distinge, exigențele cunoașterii – un transfer de constante sau, spre a folosi termenii tehnici, de mobile IMUABILE° – și exigențele SUBSTANȚEI° – menținerea în existență de-a lungul saltului reproducerii. Totul se întâmplă ca și cum am fi luat modul de deplasare necesar referinței drept modul însuși prin care se deplasează ființele reproducerii la care accede referința. Altfel spus, noțiunea de materie va pune în umbră încrucișarea [REP·REF], făcând-o să suporte această minusculă dar decisivă modificare ce va face ca cele două hiatusuri radical distincte să apară indiscernabile.

→ PRINTR-O BUNĂ ÎNTREBUINȚARE A ÎNCRUCIȘĂRII [REP·REF].

Operatorul care va permite această ușoară deplasare în chiar ideea de deplasare este posibilitatea de a oferi o descriere a formalismului care să nu fie formalistă. Dezvoltarea ce urmează va părea oarecum abruptă cititorului, dar este indispensabilă înțelegerii ansamblului. Dacă nu reușim să desfășurăm această încrucișare, tot restul cercetării riscă să dispară. (Poate fi mai simplu pentru cititor să sară peste restul capitolului și să revină după ce va fi terminat cartea, după ce va fi verificat dacă e adevărat

OR, DE ÎNDATĂ CE ÎNCEPEM SĂ DISTINGEM DOUĂ SENSURI ALE CUVÂNTULUI „FORMĂ" ←

* Traducătorul simte nevoia să facă o precizare: limba franceză nu are echivalent pentru cuvântul „minte", de aceea folosește *„esprit"* atât în sensul de „spirit" (precum în clișeul antitetic spirit *versus* trup), cât și în cel de „minte". În general, pe cât posibil, am evitat să folosim termenul de spirit, mult mai conotat decât cel de minte.

sau nu că există acum destul loc pentru a susține alte moduri de existență în afara reprezentărilor multiple ale uneia și aceleiași lumi.)

Totul depinde de posibilitatea de a redescrie noțiunea de FORMĂ° ca pe o practică. Travaliul referinței, am înțeles acum, depinde de implementarea unei suite de transformări care să asigure descoperirea și menținerea unor constante: continuitatea accesului depinde de discontinuități. Este singurul mijloc – dar unul a cărui descoperire practică este mereu periculoasă și fragilă – de a asigura acest du-te și acest vino, acest *du-te-vino* datorită căruia se poate atinge un punct mai mult sau mai puțin îndepărtat pornind de la un punct dat (un laborator, un institut, un centru de calcul). Să ne gândim numai la sutele de operații succesive necesare microscopiei electronice, prin care un microscopist asigură accesul la diviziunea unei celule invizibile cu ochiul liber; la șirurile de calcule necesare analizei spectrului grație căruia un astronom asigură accesul la o galaxie, și ea invizibilă cu ochiul liber. Sunt două infinituri care n-ar trebui să ne sperie, din moment ce biologii și astronomii au acces la ele, din laboratoarele lor, fără nicio bătaie de cap (cu condiția de a fi achitat birurile către „furnizorii de acces", termen informatic ce definește în fond destul de bine științele). Lucrul cunoscut se apropie pe măsură ce se înmulțesc etapele necesare atingerii lui!

Nu e greu de înțeles: o *formă* înseamnă ceea ce se menține printr-o serie de *trans*formări. Suspendați alinierea transformărilor, iar forma dispare. Dacă luăm metafora cursei de garduri sau a cursei de ștafetă, forma, în acest prim sens, ocupă în consecință poziția *alergătorului*. Oricât de bun ar fi sportivul, chiar și la antrenament, la fiecare gard, la fiecare ștafetă se simte o mică tresărire care face să bată inima campionului, desigur, a antrenorului său și a spectatorilor.

De ce? Păi pentru că ar putea să cadă, să dărâme gardul, să scape ștafeta. Pentru că *poate rata*. Forma este, așadar, un sport periculos.

› FORMA CARE MENȚINE CONSTANTELE ȘI FORMA CARE REDUCE HIATUSUL REFERINȚEI ‹

Să vedem acum din ce se compun etapele succesive de-a lungul acestui parcurs riscant al referinței: din forme, în sensul foarte concret al termenului (să ne amintim că „formă", „*fourme*" și „*fromage*" au aceeași rădăcină*). O formă în acest sens secund este întotdeauna un obiect (un instrument, un document, o imagine, o ecuație) care permite punerea în formă, întrucât asigură tranziția între o parte „stemă", mai apropiată de materialele de origine, și o parte „ban", care e mai apropiată de punerea în cuvinte sau în calcul.

Nici aici, nimic neobișnuit: a plasa cu delicatețe un specimen cules dintr-un câmp de cercetare într-un sertar, pe un pat de vată, înseamnă să-l

* *Fourme* este o varietate de brânză turnată într-o formă cilindrică, specifică centrului Franței. „*Fromage*" înseamnă, în franceză, *brânză*.

„pui în formă", din moment ce sertarul este marcat cu o etichetă ce are un număr permițând clasarea lui, iar patul de vată albă face mai vizibil conturul specimenului care nu prea putea fi discernut atunci când nu era decât o pată maronie pe un sol maroniu. Sertarul are și el partea lui „stemă" – primește fosila – și partea lui „ban" – fosila primește o etichetă și se desenează mai ușor. Ceva ca o *ideografie*. Tranziție minusculă, desigur, dar indispensabilă în lunga serie de transformări care va permite, în cele din urmă, poate, dacă paleontologul are noroc, reinterpretarea unei fosile.

De-a lungul secolelor, fiecare disciplină a dezvoltat mii de dispozitive de acest tip, de punere în formă, de la cele mai umile, ca de pildă sertarul, până la cele mai îndrăzneț ecuații. (Dar nu disprețuiți mobila destinată clasării obiectelor, clasoarele, fișierele, dulapurile: ați fi surprinși de numărul de științe care depind de ele!)

• ÎNCEPEM SĂ OBȚINEM O DESCRIERE NE-FORMALISTĂ A FORMALISMULUI •

Ideea importantă este că fiecare dintre aceste puneri în formă nu are sens decât *prin etapa n–1 care o precede și etapa n+1 care îi succede*, totalitatea acestor articulări succesive fiind ceea ce permite acest du-te-vino foarte paradoxal, care obține continuitatea referinței (alergătorul) de-a lungul discontinuităților etapelor (gardurile, înmânările de ștafetă). Când vorbim despre formă în sensul concret al termenului, desemnăm țesătura și lanțul tuturor rețelelor de referință. Există formele, întrucâtva *longitudinale*, care fac să treacă constantele prin transformări, obținând așadar imuabilitatea prin mobilitate, și acelea *laterale*, care autorizează trecerea primelor înmulțind tranzițiile, căptușind puțin câte puțin distanța ce separă un loc de un altul. Ceva ca o scară căreia îi trebuie în același timp balustradă verticală și trepte orizontale pentru a putea constitui accesul la ceva.

Metaforele curselor de garduri sau de ștafetă, precum și cea a scării își ating desigur limitele, căci în cazul nostru tocmai înmulțind gardurile, ștafetele sau treptele vom putea accelera cursa! Cu cât etapele de străbătut sunt mai numeroase, cu atât formele sunt separate de minuscule hiatusuri, cu atât referința va alerga mai repede pentru a prinde ceea ce trebuie să *pună în legătură*. Totul se întâmplă ca și cum numai dacă am înmulți tranzițiile am reușit să parcurgem distanțe mari. La sfârșitul cursei, când totul funcționează, când rețeaua e implementată, obținem accesul: punem degetul pe o hartă, pe un document, pe un ecran, și ținem în mână de-adevăratelea și fără îndoială, în funcție de disciplina respectivă, un crater al Lunii, o celulă canceroasă în măruntaiele unui ficat, un anumit model al începuturilor universului. Ai realmente lumea în vârful degetului. Nicio opreliște în calea cunoașterii. Să descrii, așa cum fac istoria și sociologia științelor, circulația acestor vene și a acestor artere ale cunoașterii obiective, de la geometria grecească până la

enormele detectoare ale CERN*, înseamnă să înțelegi în mod evident entuziasmul pe care l-au suscitat. Înseamnă în același timp să îți dai seama cât sunt de fragile. Nu doar pentru că ceva cât de mic le poate întrerupe, ci pentru că ele riscă, dacă funcționează prea bine, să dispară din câmpul nostru vizual. Această dispariție a caracterului riscant al formei – în primul sens – și a caracterului concret al formelor – în cel de-al doilea – va duce la inventarea unui sens parazit al acestui cuvânt. Lucrurile vor începe să meargă rău chiar prin reușita referinței.

- CARE ESTE ȘTEARSĂ, VAI, DE UN AL TREILEA SENS AL CUVÂNTULUI „FORMĂ" -

Să presupunem că printr-un amestec de entuziasm pentru rezultatele obținute, de lene subită, la care se vor adăuga, vom vedea în capitolele următoare, puternice rațiuni politice și chiar religioase, începem să luăm cuvântul „formă" într-un *al treilea sens*. De data aceasta, vom neglija de tot mișcarea de du-te-vino a referinței; vom preleva numai unele dintre etapele care căptușesc lanțul, fără a lua în considerare întreaga mișcare și întreaga logistică necesară travaliului referinței.

Ce forme vom alege? Desigur nu pe cele care se află la începutul seriei tranzițiilor (ca de pildă sertarul de mai sus!), căci ele sunt prea materiale, umile, demne de dispreț atunci când vine vorba să joace rolul pe care li-l acorzi. Nu, le vom izola mai degrabă pe cele care se află *la sfârșit* și care au consistența unui număr sau, mai bine, formele semnelor matematice. Ne vom apuca să spunem că ceea ce contează într-adevăr în referință (nu mai există nici lanț, nici înlănțuire) este forma în noul sens de *notație* suspendată, de *document* a cărui mișcare a fost întreruptă, de *stop-cadru*. Și de aici vine pericolul operațiunii; vom fi tentați să credem că aici și numai aici stă cu adevărat ultimul termen al cunoașterii. Odată cu acest al treilea sens al cuvântului „formă", introducem o definiție *formalistă a* FORMALISMULUI°, care va veni să paraziteze *descrierea nonformalistă* a formelor în cele două prime sensuri. Un document izolat înclinat la 90 de grade este acum luat drept ansamblul transferului riscant al mobilelor imuabile pe care le permite totalitatea rețelei. E ca și cum am lua contemplarea fascinată a unui singur gard, ultimul, drept cursa de garduri, sau ca și cum am lua ștafeta căzută pe jos drept întreaga cursă de ștafetă, sau ultima treaptă a scării drept scara cu totul!

ÎN CONSECINȚĂ, RISCĂM SĂ NE ÎNȘELĂM ASUPRA PARCURSULUI FIINȚELOR REPRODUCERII -

Așa cum am văzut în capitolul precedent, travaliul de abstractizare este o meserie concretă: este vorba de truda unui întreg lanț de muncitori și muncitoare ale dovezii, de la cei ale căror mâini sunt negre de pământ până la cei cu mâinile albe de cretă. De ce, se întreabă etnologul, am da formei o descriere abstractă ce n-ar avea alt rezultat decât cel

* Organizația Europeană pentru Cercetare Nucleară.

de a *întrerupe* mișcarea cunoașterii? Iată deci o eroare de categorie pe care nu riscăm să o comitem. Și totuși, pare că această confuzie este centrală pentru definiția modernității. De ce? Pentru că o întâmplare a istoriei o va *combina* cu această altă suspensie, acest alt „stop-cadru" pe care îl vom practica acum de *cealaltă parte* a încrucișării, asupra mișcării de reproducere [REP]. Prin această dublă eroare de categorie, noțiunea de „materie" a apărut în secolul al XVII-lea, să zicem, ca să dăm un reper, în clipa în care este inventată, în jurul lui Descartes, RES EXTENSA°, lucrul întins. Modernii vor începe să creadă – iar această convingere îi va defini – că însăși gândirea materiei descrie lucruri reale, când de fapt materia nu este decât maniera în care RES COGITANS° – lucrul gânditor, și el închipuit – va începe să-și *imagineze materia.*

Am văzut mai devreme că un munte, o pisică, o drojdie – pe scurt, orice linie de forță sau orice descendență – trebuie să treacă neapărat, pentru a obține continuitate, printr-o serie de discontinuități [REP]. Pentru a obține ființă, trebuie alteritate. Același se plătește, dacă se poate spune așa, în ALTERĂRI°. Aceste discontinuități diferă absolut, în sensul pe care tocmai l-am definit, de cea a formelor, dar ele compun pasele, trecerea, trecutul grație cărora se obține acest fel special de insistență și de persistență. Este ceea ce-i permite muntelui să rămână același și pisicii, chiar dacă îmbătrânește, să-și prelungească meditația pe proverbialul preș, fără a fi întreruptă de aceea a nu mai puțin proverbialului filosof care-și bea vinul alb fermentat cu drojdie. Toate (preș, pisică, munte, drojdie și chiar filosoful) mărșăluiesc de-a lungul unei traiectorii surprinzătoare, sau a unei rețele alcătuite, tocmai am observat, *din antecedente și consecvente* separate de un mic gap, un salt lejer.

Se întâmplă totuși să fim tentați să ștergem și aceste discontinuități, aceste filiații, aceste riscuri (vom vedea de unde ne vine această tentație). Mai ales că ele nu sunt întotdeauna vizibile sau că putem alege să nu insistăm asupra lor. Or, de îndată ce trecem sub tăcere hiatusul persistenței în ființă, introducem pe nesimțite, *sub* subzistență, o SUBSTANȚĂ°. Începem atunci să ne imaginăm că ar exista, „pe dedesubtul" ființelor reproducerii, un suport, un susținător, o consolă, o bază care ar fi mai durabilă decât aceste ființe și care le-ar asigura continuitatea fără să trebuiască să-și dea ele însele osteneala de a sări pe deasupra discontinuităților necesare existenței. Plecasem de la o *trecere* de la același prin celălalt, iar acum începem să alunecăm pe nesimțite spre o *menținere* a aceluiași pe același.

La prima vedere, n-ar avea niciun sens să obligi ființele lumii să sufere această bruscă întrerupere care le-ar izola de antecedentele și de consecventele lor, nu mai mult decât să întrerupi cursa referinței, izolând o formă de cele care o precedă sau o urmează. În primul caz, s-ar întrerupe mișcarea reproducerii; în cel de-al doilea, cel al cunoașterii și al accesului. Această a doua

supoziție este, aparent, la fel de puțin probabilă ca și prima. Ne putem deci sprijini pe simțul comun pentru a fi siguri că aceste două ipoteze nu sunt niciodată luate în considerare.

- RISCÂND SĂ CONFUNDĂM ÎN IDEEA DE MATERIE DOUĂ PARCURSURI DISTINCTE.

Doar dacă nu încrucișați cele două supoziții, cele două întreruperi, și produceți *forma considerată dinspre referință*, ceea ce-ar asigura *substanța dinspre reproducere*. Atunci eliminați toate riscurile, toate mișcările, toate salturile. Explicați dintr-odată această faimoasă corespondență între lume și cunoaștere. Obțineți simple TRANSLAȚII° acolo unde trebuia să vă îngrijiți până acum de traduceri vertiginoase. În locul încrucișării, nu mai apare decât un simplu *transport de necesități indiscutabile* (o să înțelegem în capitolul următor ce caută adjectivul „indiscutabil" în acest iad).

E ca și cum Geniul Rău întâlnit mai sus, Dublu-Clic, ar fi reușit să șteargă pentru cele două moduri de existență tot ceea ce le face riscante; ca și cum ar fi reușit să șteargă cele două serii de discontinuități pe care modurile trebuie să le străbată – aceste două curse de sărit garduri care permit una subzistența, cealaltă accesul la ființele îndepărtate pentru cealaltă. Aparent, toate rămân la locul lor, însă totul este profund diferit, pentru că lipsește, de ambele părți, motorul care permitea obținerea deplasărilor. Cursa e câștigată dinainte – fără să trebuiască să te miști... Vom proceda acum ca și cum ar exista translații gratuite de constante în același timp în lume – *res extensa* – și în minte – *res cogitans*. Cele două vor deveni indiscernabile: lumea este cognoscibilă; gândirea are priză la lume. Totul se va întâmpla de-acum ca și cum, din faptul că e posibilă cunoașterea, am fi tras concluzia că lumea este ea însăși *făcută din „cognoscibilitate"*! Materia devine acea lume ideală pe care o putem numi *res extensa-cogitans*.

O DESCRIERE FORMALISTĂ A EXCURSIEI PE MUNTELE AIGUILLE -

Pentru a da puțin trup acestei operațiuni care pare atât de implauzibilă, să reluăm exemplul nostru, cel al Muntelui Aiguille, și să încercăm să explicăm eficacitatea hărții, uitând de data aceasta tot ce-am învățat în capitolul 3, precum și definițiile celor două prime sensuri ale cuvântului „formă".

În această demonstrație prin absurd, vom încerca să dăm seamă de misterul referinței, începând prin a șterge tot calabalâcul de rețele, geometri și catâri care poartă repere geodezice; debarasându-ne de toată această lentă acumulare de medieri, de cartografi, de Institut de Geografie și de oficiu de turism; și de asemenea încercând să uităm de tot drumul de existență pe care Muntele Aiguille trebuie să-l parcurgă pentru a continua să existe. Vom elimina simultan cele două moduri de existență [REP·REF]. De data aceasta, excursia nu mai are nimic greu, e un adevărat galop de sănătate. Explicația curge de la origine. Desigur, pentru că nu mai are niciun obstacol de trecut! Vom spune că harta

și Muntele Aiguille „își seamănă", pentru simplul motiv că ambele *împărtășesc aceeași formă* (în cel de-al treilea sens).

Faptul că harta e compusă din forme (în al doilea sens) este indiscutabil. N-are sens decât pentru că înscrie, din aproape în aproape, înlănțuiri de unghiuri – obținute odinioară cu mare greutate prin misiunile periculoase ale unor geometri echipați cu aparate geodezice care se deplasează din triunghi în triunghi, plecând de la o bază măsurată cu precizie (și multă bătaie de cap) prin lanțul unui topograf. Dar tocmai am hotărât să ștergem această bogată experiență practică, toată truda. Pe baza acestei hărți, geografii au învățat să respecte diversele constrângeri ale proiectării în două dimensiuni, să deseneze curbe de nivel, să adauge umbre, apoi ne-au învățat să respectăm convenții tipografice și coduri cromatice. Să le uităm și pe acestea. Dar asta nu explică nici acum eficacitatea hărții mele, căci Muntele Aiguille nu apare în două dimensiuni, nu se împăturește nici acum în buzunarul meu, nu pare marcat de nicio curbă de nivel și, de altfel, astăzi, dispărând printre nori, nu are deloc aspectul unei grămăjoare de notații calibrate și marcate cu litere negre și oblice cu corp de literă 15, „Muntele Aiguille", care figurează pe harta mea. Cum să faci să suprapui harta și teritoriul?

Ajunge să faci ca și cum Muntele Aiguille *el însuși, înlăuntrul său*, în natura sa profundă, ar fi făcut el însuși *din forme geometrice*. Acolo, Geniul Rău, șarpele cunoașterii (dar nu cel al binelui și răului) devin cu adevărat periculoși. Și atunci totul se explică dintr-odată: harta seamănă cu teritoriul, deoarece teritoriul *este deja*, în fond, o hartă! Harta și teritoriul sunt de două ori același lucru, sau mai degrabă posedă aceeași formă, pentru că *lucrurile* sunt, de fapt, *forme*. Obținem atunci o suprapunere termen cu termen, care conferă noțiunii de corespondență o validitate indiscutabilă. Operația e nedureroasă, trecerea subtilă, ispita imensă. Și e adevărat că, la prima vedere, o asemenea explicație pare atât de luminoasă încât ar fi de-ajuns să ne explice chiar și Luminile. Este oul lui Columb, cel care deschide calea nu spre Indii, ci spre acel continent și mai mitic decât cel pe care Columb spera să-l descopere: imensa *Terra Incognita* a CUNOAȘTERII°, acest continent format prin adecvarea unei minți (care *gândește* forma) și a lucrurilor (care sunt *forme*). Ideea este atât de formidabilă, încât divinul Platon va extrage de aici chiar ideea Ideii. Obiectul își găsește un Subiect demn de el, căci ambii sunt făcuți din gândire.

→ PRODUCE DEMONSTRAȚIA PRIN ABSURD A UNEI DEDUBLĂRI A LUCRURILOR →

În această luminoasă explicație există desigur un mic detaliu ce pare să nu se potrivească foarte bine și care face absurdă această supoziție: Muntele Aiguille, pe care-l ocolesc în timpul excursiei, continuă cu încăpățânare să nu semene deloc cu harta pe care o deschid din când în când... Continuă să apese cu toată greutatea lui, să fie cuprins de fâșii de ceață, să

strălucească în culori pe care harta nu le înregistrează, și mai ales să existe la scara 1, fără să-l pot plia sau să-l fac să-și schimbe scara.

În acest punct, pentru a răspunde unei obiecții de bun-simț, unei obiecții la fel de masive ca Muntele Aiguille însuși, ne putem lăsa ispitiți de o a doua supoziție, consecință a primeia. Pentru a răspunde acestei obligații de bun-simț, vom accepta că muntele Aiguille *se dedublează*. Vom începe a pretinde că ceea ce seamănă cu el, pe hartă, este forma lui, în cel de-al treilea sens, din care vom face *adevăratul fundament*, *adevărata lui substanță*, lăsând deoparte tot restul, despre care vom spune că n-are importanță, că este de fapt *nesubstanțial*. Chiar dacă suntem obligați să admitem (cum am putea face altfel?) că această formă rămâne *invizibilă* (numai prin intermediul hărții nu!) și că aparține doar universului gândirii – dar ea este cea care rămâne reală, obiectivă, și chiar (aici se face amalgamul) *materială*. Descartes n-ar fi șovăit să supună Muntele Aiguille la aceeași experiență la care a supus faimoasa lui bucată de ceară: totul dispare din el atunci când îl supui eroziunii, cu excepția întinderii. Iar cea mai bună dovadă a acestei fundamentale și de nedezrădăcinat obiectivități este că tocmai această jumătate formală a Muntelui Aiguille este cea care seamănă cu harta, care e făcută, am admis-o deja, din forme geometrice (cărora le-am adăugat câteva convenții tipografice pe care le putem într-adevăr neglija). Raționamentul este logic de la un capăt la altul, chiar dacă consecința este destul de puțin rațională, fiindcă și-a pierdut firul raționilor, adică, să nu uităm, traiectorii și rețele.

- CARE AR DETERMINA DIVIZIUNEA ÎN CALITĂȚI PRIME ȘI SECUNDE.

Mai ales că nu s-a terminat. Ce facem *cu restul*? Căci, totuși, nu ne putem debarasa așa, deodată, de această stânjenitoare acumulare de *neasemănări*: muntele rămâne în ireductibila lui neasemănare care, inconvenient major, sare în ochii tuturor observatorilor, de la copiii de patru ani la alpiniștii cei mai hârșiți: îți îngheață degetele până ajungi pe vârful Annapurna, și nu deschizând cu dosul palmei *harta* muntelui Annapurna. Pentru a ieși cu bine din problemă și pentru a nu abandona raționamentul precedent, nu există altă soluție, în fața protestelor indignate ale celei mai banale experiențe, decât cea de a face un pas în plus în această nebunie coerentă: vom presupune acum că toate aceste proprietăți, aceste neasemănări, sunt de fapt de prisos, din moment ce nu ating esența formală, obiectivitatea rațională a Muntelui Aiguille, ci aparțin mai degrabă impresiei „subiective" pe care o provoacă muntele simplilor muritori a căror minte rămâne, vai, „prea limitată" pentru a percepe lucrul „în esența lui", adică „în forma lui", prin „gândire și nimic altceva". Abia atunci restul (care înseamnă aproape totul!) va deveni de-acum o grămadă de atribute periferice, lipsite de realitate, a singurei substanțe reale a cărei existență poate fi de altfel dovedită, în caz de îndoială, prin hartă (cu

condiția să omitem rețeaua care îi conferă sens, al cărei traseu, în mod vizibil atât de contrar, ar anula imediat respectiva probă!).

DAR ODATĂ CE ORIGINEA ACESTEI BIFURCAȚII ÎN CALITĂȚI PRIME ȘI SECUNDE ESTE BINE REPERATĂ ›

Pentru a desemna acest Munte Aiguille real, invizibil, care poate fi gândit, obiectiv, substanțial și formal, perceput prin intermediul cartografiei căreia i-am eliminat practica, am luat obiceiul, în secolul al XVII-lea, să vorbim despre CALITĂȚI PRIME° – cele care seamănă cel mai mult cu harta. Pentru a desemna restul (adică aproape tot, să nu uităm!), vom vorbi despre CALITĂȚI SECUNDE°: acestea sunt subiective, trăite, vizibile, sensibile – pe scurt, *secundare*, din moment ce prezintă gravul defect de a fi imposibil de gândit, ireale și nefăcând parte din substanța, din fundamentul, adică din forma lucrurilor.

În acest stadiu al raționamentului, Muntele Aiguille este dedublat. Pentru a relua expresia lui Whitehead: lumea a început să se *bifurce*. Există, pe de o parte, o realitate invizibilă, dar formală – ceea ce explică eficacitatea hărții, de vreme ce, la urma urmei, harta și teritoriul se reflectă unul pe celălalt; și, pe de altă parte, păstrăm sub braț un ansamblu de trăsături, desigur observabile de către simțuri, dar ireale, în orice caz lipsite de substanță; harta, într-adevăr, își poate permite să le neglijeze (neasemănarea e deci bine „explicată"!), din moment ce nu fac decât să trimită la singurele cereri perceptive ale excursioniștilor umani. Iar această diviziune a muncii se va regăsi de fiecare dată când o disciplină – geologie, agricultură, meteorologie – va aborda Muntele Aiguille, omițând să pună în prim-plan instrumentele cunoașterii și ale accesului la el. Această BIFURCAȚIE° multiplicată va face infinit de grea împăcarea filosofiei moderne cu simțul comun; dar ea va fi cea care ne va permite să explicăm în mare parte opoziția dintre teorie și practică, atât de caracteristică Modernilor.

Din cauza acestei sau, mai bine zis, a multiplelor Bifurcații, va trebui să scoatem la suprafață acest ciudat artefact al materiei: RES EXTENSA-COGITANS°, această lume de deplasări fără transformare, de stricte înlănțuiri între cauză și efect, de transporturi de necesități indiscutabile. Faptul că această lume este imposibilă și atât de opusă experienței nu va rămâne o acuzație împotriva lumii: dimpotrivă, faptul că ea este contrară experienței este ceea ce-i *va dovedi* realitatea. Cuprinsă de o asemenea contradicție, Rațiunea nu va putea decât să strige la rândul ei: „*Credo quia absurdum*!". „Cred pentru că-i absurd!"

› EA DEVINE O IPOTEZĂ PREA CONTRARĂ EXPERIENȚEI ›

Este o astfel de operație fezabilă? O asemenea cascadă de consecințe atât de puțin verosimile se poate susține în mod rezonabil – să nu spunem rațional – până la capăt? Deși răspunsul, din punctul de vedere al experienței comune, este evident „nu, deloc!", totuși ea s-a realizat, iar Modernii au generalizat-o pretutindeni și la toată lumea, până într-acolo încât a ajuns

să definească solida, serioasa, brutala materialitate. Acesta este unul dintre nodurile întregii noastre istorii. Nimeni nu se crede realist – la Moderni, cel puțin – dacă nu e „materialist" în sensul pe care tocmai l-am definit; dacă nu crede că tot ceea ce există în mod vizibil este șlefuit din singurul material al „cognoscibilității" – acest produs compozit și toxic care nu are nici măcar avantajul de a asigura cunoașterea, de vreme ce e la fel de îndepărtat atât de rețelele de referință, cât și de drumurile de existență care le permit ființelor să dureze. Ca și cum am fi scos viața din toate obiectele lumii pentru a face din ele un fel de zombi.

Cititorul străin de antropologia Modernilor va obiecta că, provocând prin această dedublare o asemenea umilință Muntelui Aiguille, impunând simțului comun o așa flagrantă contradicție, apoi – încă mai straniu – făcând de negândit și de neînțeles chiar stabilirea lanțurilor de referință, singurele garante ale producției și circulației cunoștințelor echipate și rectificate, privând ființele lumii de orice drum de existență, o astfel de serie de operații nu are nicio șansă de reușită. Nu poți întemeia Raționalitatea privând lumea de substanță, golind experiența, făcând știința să nu mai poată fi atribuită. Toată această poveste a materiei nu putea rămâne decât un joc al minții.

Cititorul s-ar putea liniști, spunându-și că savanții practicieni, cei care muncesc cu dovezile (și uneori sunt plecați cu sorcova), pe scurt, toți cei ale căror interese cer implementarea și întreținerea continuă a rețelelor de cunoaștere se vor ridica pentru a evita ca munca lor să fie descrisă într-o versiune care să-i întrerupă atât de evident cursul. Cum ar putea accepta savanții să fie dezvoltate anumite noțiuni care n-ar mai permite echiparea drumurilor cunoașterii cu toată panoplia lor de forme și instrumente? Cum ar putea ei să nu fie primii care să se asigure că toate condițiile sunt reunite pentru a capta aceste evenimente rare numite descoperiri? Nu corespondând cu zombii, știu bine asta. De altfel, cu cât se dezvoltă mai mult științele și se insinuează pretutindeni, cu atât continua pulsație a acestor rețele devine vizibilă și cu atât mai puțin vom risca să confundăm modul lor de deplasare cu celelalte. Această vascularizație a științelor o putem vedea așa cum vedem venele și arterele pe dosul încheieturii palmei. Niciun savant nu se va lăsa înșelat de acest exemplu infantil al Muntelui Aiguille, a cărui formă cartografiată ar putea fi luată cu naivitate drept fundamentala lui realitate.

→ ȘI MAGIA RAȚIONALISMULUI SE EVAPORĂ →

Cititorul să nu conteze prea mult totuși pe resursele bunului-simț. Ar însemna să nu ținem seama de decalajul imens între Știință și științe, decalaj care-i împarte pe toți practicienii – așa cum am văzut încă din introducere – și care explică această alegere de a începe cercetarea prin această întrebare cu o alură atât de rebarbativă. În genealogia pe care tocmai am schițat-o (și pentru perfecționarea căreia am avea nevoie de volume întregi), materia nu apare ca o parte a lumii,

un domeniu delimitat de o ontologie mai vastă (alături sau dedesubtul unui alt domeniu care ar fi „gândirea" sau „mintea"): o instituție, o organizație, o repartiție a puterilor gândirii (și a politicii, vom constata curând). Chiar dacă poate să pară straniu, e nimerit să vorbim de acum de *instituția materiei* aflată în inima istoriei Modernilor. Ea e cea care va determina această distribuție atât de specială a *res extensa-cogitans* și care, de-a lungul timpului, va produce această ciudată scenografie a unei ființe care se crede un „Subiect", în fața a ceea ce crede că este un „Obiect".

Cum a putut o astfel de instituție să se instaleze, în ciuda neîncetatelor negări ale experienței comune, dar și ale experimentelor savante? Trebuie să ne amintim că pot exista situații atât de periculoase, încât vom prefera *irealismul descrierii, puterii efectelor obținute*. Pentru a conferi acestei experiențe de gândire un suport suficient de solid, putem avea motive într-atât de puternice încât vor mătura toate obiecțiile. Astfel de motive se află în inima acestui RAȚIONALISM° la care Modernii cred că trebuie să țină ca la lumina ochilor lor.

Vom avea o primă idee a acestor motive dacă ne amintim de punctul lui de plecare: ștergerea celor două tipuri de hiatus, de soluții de continuitate, de medieri care fac la fel de riscante detectarea constantelor ce permit accesul la ființele îndepărtate [REF] și descoperirea discontinuităților ce permit subzistența [REP]. Dintr-o singură mișcare de baghetă magică – și chiar despre magie e vorba, dar despre una de unde iese ideea de Rațiune! –, toate dificultățile sunt aplanate, toate riscurile eliminate, toate rateurile uitate, nu mai avem nevoie de nicio condiție materială, locală, costisitoare. Necesități (pe care nimeni nu le-a produs) se transferă (fără transformare) fără conductă, fără rețea, gratuit, prin toată lumea, în același timp reală și cognoscibilă, compusă în întregime din forme care sunt singurele substanțe. Construcția poate să pară nebunească, dar câștigurile sunt enorme.

› PENTRU CĂ NU SE MAI POT CONFUNDA EXISTENȚII CU MATERIA ‹

Cum să oprești acest potop care înecă existențiile în apele materiei – ale *gândirii* materiei? Dificultatea încetează, apele încep să scadă de îndată ce observăm că această *res ratiocinans* nu este în niciun caz *spațiu* sau *în spațiu*. Dacă ne dă impresia că se află „pretutindeni", asta se întâmplă pentru că nu e, literalmente, *nicăieri*, din moment ce nu-și plătește deplasările prin montajul niciunei rețele. Și dacă e capabilă să invadeze tot (în gândire), asta se întâmplă pentru că nu-și stabilește niciodată un buget pentru extindere, umple toate interstițiile, scurtcircuitează toate pasele și face în așa fel încât parcă n-ar exista decât translații de necesități indeformabile, concatenări de cauze și de efecte în care până și micul salt, mica soluție de continuitate, hiatusul dintre cauză și efect ar fi dispărut – desigur, pentru că ștafeta, așa după cum vom vedea, a fost luată și ea pe nesimțite de șuvoi, printr-un argument al cărui scop este să pună capăt unei discuții.

Dacă, derutat de mulțimea lumilor cuantice, vulgarizatorul pe care l-am persiflat mai sus ar putea crede că „lumea comună" se derulează într-un „spațiu cu numai trei dimensiuni", asta se întâmplă pentru că nu-l costă nimic să creadă că microfonul la care vorbește, amvonul de la care propovăduiește, propriul său trup, genele lui, pereții sălii, mulțimea pe care o prinde în vârtejul ei, toate acestea se scaldă într-un spațiu euclidian. Desigur, este ceea ce crede el, căci toate dimensiunile care compun aceste lucruri sunt copleșite de gândirea care le scaldă în această *res ratiocinans* care face inutilă orice operațiune de măsurare și orice element doveditor. Niciodată experiența nu-i va aduce dezmințirea, căci a pierdut firul experienței.

Dacă ar fi început ceva mai serios să *ia măsura* a ceea ce spunea; dacă ar fi vrut, de pildă, să comande unui tâmplar replica amvonului care i-a adus atâta faimă, ar fi trebuit să scoată din buzunar un metru, un echer, hârtie și creion; și n-ar fi fost de-ajuns, căci ar fi trebuit să deseneze în perspectivă sau în proiecție mobila înainte de a scotoci după o paletă de nuanțe pentru a alege o culoare și după un alt set de mostre pentru a alege calitatea lemnului; mai mult, amvonul e ușor de desenat, seamănă cel mai mult cu un obiect care poate fi gândit în spațiul euclidian. Cum să-ți închipui munca pe care ar fi trebuit s-o întreprindă pentru a dimensiona, a spațializa, a temporaliza, a ritma totalitatea ființelor adunate pentru a-l asculta? Sperăm că, înainte de a-și întrerupe expunerea timp de câteva minute pentru *a face niște măsurători*, și-ar fi modificat concluzia și ar fi mărturisit că lumea cuantică este un joc de copii față de multiplicitatea și de complexitatea dimensiunilor accesibile în mod simultan celei mai umile experiențe a simțului comun.

Numai să nu fi conchis că, dacă se trage linie – și asta ar fi fost mai deștept –, odată debarasată de transfuzia de *res ratiocinans*, lumea simțului comun, cu toate aceste salturi, discontinuități, încrengături neașteptate, aceste devieri brutale ale unor lungi lanțuri de antecedente și de consecvente, această lume așadar *seamănă* mult cu aceea a lumilor cuantice. Cu singura diferență că e *infinit mai puțin explorată* decât ea! Frumos paradox: ne-am obișnuit atât de mult să credem că gândim în *res ratiocinans*, încât trăim într-o anumită măsură „sub apă", iar lumea simțului comun a devenit astfel mai greu de gândit, de calculat, de descris decât cea a infinitului mic...

MATERIE CARE N-AR FACE DREPTATE NICI LUMII, NICI „EXPERIENȚEI TRĂITE"

Înțelegem acum de ce i-am putut defini pe Moderni ca pe un popor care se crede materialist și disperat să fie așa. Pentru că nu-și găsește niciodată locul. Cui i-ar plăcea să trăiască permanent inundat, sub apă, fără acces la pământ uscat și solid, tocmai, fără material? Aceasta este într-adevăr consecința cea mai bizară a acestei extensii a *res ratiocinans*: ea nu ne permite să le facem dreptate valorilor Modernilor, celor la care aceștia țin cel mai mult și, pentru a începe cu prima dintre ele, științelor însele.

N-am spus, e adevărat, până acum că materialismul rata, vai, subiectivul, intimul, „experiența trăită". În exemplul ales, n-am încercat să-l fac pe cititor să vibreze la căldura *sentimentului* meu pentru Muntele Aiguille, sentiment care „nu va fi niciodată captat de cunoașterea înghețată a geologilor și a cartografilor". Dimpotrivă: stabilirea lanțurilor de referință, istoria cartografiei, a geologiei, a trigonometriei, toate acestea erau exact la fel de călduroase, de respectabile, la fel de demne de atenție ca palidele mele expresii ale admirației, ca emoțiile mele de drumeț amator și ca frisonul pe care îl resimt atunci când vântul îmi zvântă sudoarea care-mi curge pe piept. Dedublând Muntele Aiguille în calități prime și secunde, făcându-l să se bifurce în două jumătăți ireconciliabile, ceea ce e lăsat deoparte nu e doar subiectivitatea, „experiența trăită", „omenescul", ci mai ales Muntele Aiguille însuși, în felul lui propriu de a persista și, *de asemenea*, diversele științe care au concurat pentru a-l cunoaște și care depind de durabilitatea lui pentru a-și putea desfășura lanțurile de referințe. În materie, nu doar omenescului îi lipsește locul, ci mai întâi Muntelui Aiguille însuși, iar apoi diverselor științe care permit să accedem la el! Dacă dedublarea n-ar fi cauzat decât uitarea sentimentelor omenești, ar fi oare această pierdere atât de mare? Pericolul pe care-l aduce ea este că ne face să pierdem și harta, și teritoriul; și știința, și lumea.

Cercetătoarea înțelege bine că, atunci când critică materialismul, ea riscă să fie angrenată într-o apărare a „spiritualismului" – ceea ce-ar duce-o în plin secol al XIX-lea – sau într-o luptă împotriva „reducționismului" – și atunci am fi în plin secol XX. Dar ea înțelege acum că aceste două lupte au încetat din lipsă de combatanți sau, mai precis, *din lipsă de materie*. Nu există deloc materie. *Res ratiocinans*, acest straniu compus de *res extensa* și de *res cogitans*, nu este fundamentul lumii. Nu ai cum să lupți „împotriva" ei. Ajunge să o lași la o parte, așa cum fizicienii au învățat să nu mai țină cont de eter. Este o instituție prost concepută, efectul unei Constituții prost redactate pentru a stabili un compromis lipsit de tact între constrângeri cu totul contrare, rezultatul unui *conflict de valori* [REP·REF] ce are drept consecință neașteptată faptul de a săpa o prăpastie între teorie și practică, de a arunca experiența în inexprimabil; și care a sfârșit prin a ascunde îndărătul unei profunde ignoranțe chiar materialitatea materialelor.

Ne vom da seama, în celelalte părți, chiar în tehnologie, în economie, că aceste „triumfuri" ale „materialismului" modern nu sunt mai comprehensibile decât științele, dacă noi confundăm materialele cu materia. Imaginați-vă următorul lucru: un popor pentru care simțul comun este mai puțin familiar decât lumea cuantică și care nu poate da seama de cele mai mari fapte de vitejie ale sale, tehnica, economia, cunoașterea obiectivă, trei dintre principalele sale surse de mândrie! Să nu ne mirăm dacă Modernii au fost destul de surprinși să vadă cum cade asupra lor, pe neașteptate, spectrul Gaiei...

Pentru a ieși din materie și a permite comparația cu „celelalte culturi", nu trebuie să privim în sus, de pildă către spirit, ci *în jos*, către pământul ferm ale cărui forme umede, grase și fecunde încep să iasă la iveală. Dacă materia nu există, atunci apele s-au retras deja. Instituția materiei distribuie competențele cât se poate de prost ființelor și nu asigură nicio protecție desfășurării modurilor de existență. În fața acestei instituții, specialista în antropologie (care e și militantă sau, în orice caz, deja pe jumătate diplomată) e cam ca generalul de Gaulle fornăind de nerăbdare în fața Constituției celei de-a Patra Republici în timpul traversării deșertului. Știe că nu va ieși de aici nimic bun; ea are o altă idee despre repartizarea care distribuie cum trebuie puterile și care ar elibera energiile în mod constant înăbușite de către actuala distribuție; așteaptă ca niște evenimente grave să vină să termine cu vechile proceduri. Nu așteptăm și noi ca niște evenimente grave să termine cu instituția expirată a materiei și nu suntem și noi în așteptarea unei cu totul alte Constituții? Și, de altfel, oare n-au avut deja loc aceste evenimente grave?

cinci

CUM SĂ ELIMINI O ANUMITĂ STINGHEREALĂ A CUVINTELOR

Dac-ar fi să începem cu ce e mai greu ▸
ar fi din cauza unei voințe de a vorbi drept, care leagă formalismul cu încheierea discuțiilor.

Deși această vorbire dreaptă nu se poate sprijini pe exigențele referinței [REF] ▸
ea duce la descalificarea tuturor celorlalte moduri ▸
creând un amalgam periculos între cunoaștere și politică [REF·POL] ▸
care obligă la abandonarea firului experienței pentru a pune capăt discuțiilor.

Din fericire, metoda care permite recunoașterea unei încrucișări ▸
va ajunge să izoleze, în politică, o veridicitate proprie [POL] ▸
care ține de reluarea continuă a unui Cerc ▸
pe care parcursul referinței nu-l poate judeca corect.

Trebuie așadar să admitem un pluralism al tipurilor de veridicitate ▸
pentru a dejuca straniul amalgam al „faptelor indiscutabile" ▸
și a reda astfel limbii naturale capacitățile ei de expresie.

Rămâne ce e mai greu: revenirea asupra împărțirii dintre cuvinte și lucruri ▸
eliberându-ne de materie, adică de *res ratiocinans* ▸
dotându-ne astfel cu noi capacități de analiză și de discernământ ▸
pentru a vorbi despre valori fără a pune realitatea între paranteze.

Limbajul e bine articulat, ca și lumea cu care se încarcă ▸
cu condiția să se ferească de noțiunea de semn.

Este vorba despre moduri de existență, iar acestea sunt mai mult de două ▸
ceea ce ne obligă să luăm în considerare istoria interferențelor dintre moduri.

Îi sunt dator cititorului cu nişte scuze, întrucât încep cu cel mai abrupt subiect. Dar nu exista un alt mijloc de a începe această cercetare, pentru că toate discuţiile care fac ca antropologia Modernilor să fie atât de obscură s-au purtat, din aproape în aproape, împrejurul locului care trebuie acordat cunoaşterii echipate şi rectificate. Dacă n-am fi dejucat mai întâi confuzia dintre modurile reproducerii şi referinţei, pentru a face să apară corespondenţa dintre ele, prinşi între ciocanul Subiectului şi nicovala Obiectului, ar fi trebuit să credem în existenţa unei „lumi materiale exterioare cunoscute de mintea omenească". Am fi fost obligaţi să-i considerăm pe Moderni drept „NATURALIŞTI°", fiind deci forţaţi să împărtăşească prejudecata pe care o poartă asupra tuturor celorlalte culturi care, spre deosebire de „noi", pare-se că ar fi „confundat" materia cu „dimensiunea sa simbolică". Or, dacă există vreo civilizaţie care a visat, şi-a imaginat materia, care a contopit-o cu tot felul de „dimensiuni simbolice şi morale", atunci aceasta este civilizaţia Modernilor; ceea ce o frapează pe specialista noastră în etnografie este aşadar idealismul acestui „materialism". Ne vom da seama mai târziu că, acceptând acest punct de vedere, se vor oferi noi posibilităţi de a compara COLECTIVELE° şi de a intra în relaţie cu existenţii. Pentru moment, suntem încă departe de a regăsi libertatea de manevră necesară cercetării noastre. Avem încă de înlăturat *stingherea la unor cuvinte*.

DAC-AR FI SĂ ÎNCEPEM CU CE E MAI GREU.

Mai întâi fiindcă nu am descoperit încă motivul pentru care acest amalgam al celor două moduri [REP·REF], în ciuda neverosimilităţii lui, sfârşise prin a învinge experienţa care îi este totuşi atât de contrară. Într-adevăr, Modernii nu trăiesc mai mult ca alte popoare într-o lume care s-ar fi bifurcat în calităţi prime şi calităţi secunde. N-ar fi supravieţuit. Se pot *crede* moderni, dar nu pot fi de-adevăratelea. Trebuiau deci motive puternice, aşa cum am indicat mai sus, pentru ca această neverosimilitate să fie preferată alertelor pe care le dă simţul comun; trebuie ca acum analistul să caute să înţeleagă.

Facem un pas mare în antropologia Modernilor atunci când descoperim curioasa legătură pe care aceştia au făcut-o între formalism (în al treilea sens al cuvântului FORMĂ°) şi un anumit tip de situaţii interlocutive – ceea ce se cuvine să numim politică. Există aici un eveniment, un nod, o conjuncţie, un concurs de

AR FI DIN CAUZA UNEI VOINŢE DE A VORBI DREPT CARE LEAGĂ FORMALISMUL CU ÎNCHEIEREA DISCUŢIILOR.

împrejurări care vor decide pentru ei, pentru o foarte lungă perioadă, asupra tuturor felurilor de a-i *vorbi bine* cuiva despre ceva.

Cercetătoarea a observat demult că acest Geniu Rău al Dublu-Clicului are pretenția de a *vorbi drept*. La prima vedere, cererea îi păruse mereu absurdă. Cum? Putem merge din probă-n probă și putem transporta fără opreliști, fără farafastâcuri, fără elocință, fără nimic care să ne zădărnicească, fără înfloriturі, fără să batem toba, ceea ce vrem să spunem? Nu există oare nicio ruptură în raționament, niciun hiatus în exprimare, niciun ocolиș, nicio deplasare nepotrivită, nicio metaforă mai ales, și nici tropi (aceste două forme de derivă, de năvălnicie, de deviere, de seducție)? Pe scurt, putem vorbi *literal*? Putem păstra, din paragraf în paragraf, un drum care trece din necesitate în necesitate, printr-o simplă TRANSLAȚIE°, fără să sărim niciodată prin vreo operație de TRADUCERE°? Reușim oare, printr-o coincidență totală cu ceea ce vrem să spunem, să spunem ceea ce este, căci și ceea ce este înaintează din necesitate în necesitate printr-o simplă deplasare? Putem vorbi *fără înconjur* despre ceea ce cade, cum se spune, „sub simțuri"?

Iată o exigență ce ar părea imposibil de îndeplinit în orice altă civilizație. Doar dacă n-am hotărî că un astfel de mod de a vorbi ne va permite să tranșăm în dispute infinite, să-i umilim pe făcătorii de fraze, să ridicăm capetele celor slabi, să-i tragem în jos pe cei puternici și să traversăm pe o autostradă prin tarlale, drumuri proaste, mlaștini și prin capcanele felurilor obișnuite de a vorbi și de a crede. Atunci, am descoperi opoziția radicală dintre „știință", pe de o parte, și, pe de alta, opinia, această mizerabilă *doxa*. Iată o trăsătură pe care se cuvine să o analizăm în detaliu: pretenția dreptei vorbiri de a se reclama de la mișcarea cunoașterii, dar din pricini polemice, de luptă.

DEȘI ACEASTĂ VORBIRE DREAPTĂ NU SE POATE SPRIJINI PE EXIGENȚELE REFERINȚEI [REF] -

După ce ați putut citi deja, se va înțelege că nu putem măsura cuvântul politic în contrast cu Știința, din moment ce drumurile de referință nu sunt nici ele drepte. Desigur, nu-s nici curbe: la urmă, când toate-s la locul lor, asigură acest acces *direct* care poate să treacă drept o cale rectilinie. Cu toate acestea, am văzut că rectitudinea lor finală este *rezultatul* implementării lanțurilor de referință. În consecință, Dublu-Clic nu poate în niciun caz să-și justifice familiaritatea cu drumurile cunoașterii, pentru a arunca umbra îndoielii asupra calității cuvântului politic.

Istoria științelor nu obosește să ne arate prin ce tatonări și prin ce linii frânte colectivele de savanți ajung la această corespondență, la această ajustare cu și față de ființele lumii. Accesul la un obiect îndepărtat de lume depinde, am văzut deja, de căptușeala a mulți intermediari și de alunecarea rapidă, dar mereu riscantă a unei constante. Fără să punem la socoteală faptul că montajul și legarea unui asemenea șir de forme (în primele două sensuri ale cuvântului, expuse mai sus) presupun o lungă ucenicie care nu poate evita încercările

și greșelile. Mișcarea lor seamănă mai mult cu agitația unui furnicar decât cu trecerea unui TGV. Ne putem hotărî, desigur, să nu ne sprijinim decât pe rezultatele finale, dar atunci vom vedea secat izvorul care permite accesul la *noi* ființe și trasarea de *noi* drumuri – și vom pierde repede accesul, deoarece nu știm să întreținem căile și mijloacele deja stabilite. Nici drepte, nici curbe, rețelele de referință șerpuiesc în felul lor; dacă trebuie să le comparăm cu ceva, atunci ar fi de comparat cu munca zilnică a celor de la Drumuri și Poduri, cu corpul lor de ingineri și cu du-te-vino-ul de pe un șantier al buldozerelor angrenate în lucrările publice. A vrea să vorbești drept nu înseamnă așadar, în ciuda pretenției adesea scoase în evidență, că vom vorbi „ca în științe" sau „ca un om de știință", ci că dorim să *imităm rezultatele* fără să ne batem capul să *imităm de asemenea procesul greoi* care duce la ele.

Vom spune că există, cel puțin în disciplinele cele mai formalizate, o posibilitate de a menține necesități de-a lungul unui discurs, și că nu vedem în numele cui, odată ce urmează școala savanților, Dublu-Clic n-ar reuși să potrivească demonstrațiile pentru a vorbi în sfârșit drept. Nu asta înseamnă să scrii *more geometrico*? Ar însemna să uităm tot ceea ce am învățat în treizeci de ani de *science studies* despre *moravurile* și *manierele* geometrilor și despre truda, vai cât de concretă!, prin care producem formalisme. Dacă științele sunt capabile să opereze transferuri de necesități, aceasta se întâmplă cu condiția de a face în așa fel încât ele să străbată de fiecare dată o serie mereu stupefiantă de transformări, niciodată prin menținerea – imposibilă de altfel – a unei identități. Ceea ce frapează mai degrabă în stabilirea lanțurilor de referință este inventarea continuă a unor moduri de scriitură, a unor tipuri de vizualizare, a convocării unor experți, a montajului unor instrumente, a unor noi notații care permit aceste cascade de transformări observate mai sus. Mobilele IMUABILE° sfârșesc prin a parcurge universul, dar numai pentru că plătesc fiecare transport prin câte o transformare. Fără aceste serii de inovații, n-ar exista obiectivitate, n-ar exista necesitate și nici măcar n-ar exista dovezi *apodictice*.

Ceea ce-l frapează pe orice etnograf al Modernilor nu e faptul că drept-vorbirea ar avea vreo verosimilitate (pentru că nu poți vorbi fără tropi, fără figură, fără metaforă, fără derivă, fără meșteșug, fără a face pași înapoi), ci că simpla sa evocare este suficientă pentru ca toate celelalte forme de discurs să fie pe loc dezafectate.

Straniu lucru, tocmai neverosimilitatea acestui fel de a vorbi îi conferă eficacitatea stupefiantă prin care le descalifică pe toate celelalte. De îndată ce facem numai supoziția unui transfer de necesități indiscutabile, a unei informații fără nicio transformare, a unei translații fără traducere, a unui fel de a vorbi în sfârșit LITERAL° și formalist, într-o clipă, prin contrast, toate celelalte forme de discurs se trezesc scufundate într-o adâncă suspiciune. Încă

» EA DUCE LA DESCALIFICAREA TUTUROR CELORLALTE MODURI «

și mai straniu, celelalte moduri încep să se îndoiască de ele însele și de propria lor capacitate de a distinge adevăratul de fals.

În comparație cu acest ideal de neatins, adepții drept-vorbirii încep să numească „figurativ", „comun", „incomplet" toate manipulările, operațiile, deplasările, toate discontinuitățile, toate aranjamentele devenite mai mult sau mai puțin ilegitime prin care se exprimă stângaci cei care nu vorbesc drept: poeții, retorii, oamenii din popor, meseriașii, ghicitoarele, preoții, doctorii și moașele, pe scurt, toată lumea – și desigur savanții ale căror căi și mijloace îi vor *dezamăgi* cumplit pe sectanții Dublu-Clicului, care ar vrea atât de mult să le imite efectele [REF·DC]. Odată inventat etalonul unei vorbiri *drepte*, toate celelalte discursuri încep, prin comparație, să vorbească *aiurea*; devin viclene, mincinoase, manipulatoare. Și începe acum strivitorul destin al raționaliștilor: vor începe să dorească să *rectifice* pe toată lumea printr-un soi de ortofonie generalizată. Dacă domeniul a ceea ce ei numesc „irațional" este atât de vast, aceasta se întâmplă pentru că definiția pe care o dau ei „raționalului" este mult prea nerezonabilă și mult prea polemică. Dacă cedăm și noi ispitei de a vorbi drept, o întreagă serie de moduri de veridicitate, atât de decisive pentru viața cotidiană, riscă să fie uitate, incapabile de-acum să aibă propriul lor criteriu de adevăr și de falsitate, incapabile să-și procure cantitatea necesară de realism, demnitatea ontologică. Pericolul este încă și mai mare, din moment ce până și EXPERIENȚA° riscă să nu mai poată fi exprimată. Dacă singura probă decisivă devine cea a informației Dublu-Clic și a vorbitului drept, atunci *totul* începe să *sune fals* în *experiență*. Niciodată ea nu va putea fi spusă, pentru că nu va fi niciodată formalizabilă (în cel de-al treilea sens). Experiența va ieși din câmpul nostru vizual și, odată cu ea, desigur, orice posibilitate pentru Moderni de a fi EMPIRICI°, adică de a extrage lecții din propriile experiențe.

» CREÂND UN AMALGAM PERICULOS ÎNTRE CUNOAȘTERE ȘI POLITICĂ [REF·POL] «

Analistul se află aici în fața unuia dintre nodurile cercetării pe care trebuie să-l desfacă cu răbdare: principala stingherealã a cuvintelor Modernilor vine tocmai din ciudata idee a unui discurs nestingherit de nimic! Și mai straniu încă, Modernii au împrumutat acest model al unui discurs fără obstacol din demonstrația matematicienilor care, dimpotrivă, cunosc foarte bine, și încă pe pielea lor, toate obstacolele care trebuie eliminate unul câte unul pentru a reuși să transporți o necesitate dintr-un punct al raționamentului în altul. Și totuși, Dublu-Clic se va servi de acest contraexemplu manifest – după ce-l va fi curățat de toate medierile – pentru a critica toate celelalte moduri. Cum ar avea o astfel de operațiune vreo șansă de a reuși? Răspunsul constă într-o a treia ciudățenie: *din motive de politică*. Dacă nu ne apropiem de această altă încrucișare, aceea a cunoașterii cu condițiile vieții publice, nu se înțelege mare lucru din această curioasă

încrucișare a cunoașterii și a reproducerii. Specialista în etnologie și-a notat în carneţel: „Modernii sunt cei care au răpit Știința pentru a rezolva o problemă de soluționare a polemicilor publice".

Nu trebuie să fii un mare învăţat pentru a-ţi imagina situaţiile în care aventurile cunoașterii pot fi astfel deturnate. Descoperim aceste situaţii de îndată ce ne întoarcem în această agora în care se decide, așa cum am văzut deja, destinul CATEGORIILOR°: în mijlocul acestui tumult, al acestor controverse, al acestor despicări nesfârșite ale firului în patru, al acestor polemici care depind mereu de un derapaj în violenţă și în răzvrătire. Să presupunem că apare aici un fel de a „spune ceva cuiva", o formă de viaţă, un gen literar care-i procură celui ce folosește tropi avantajul neprevăzut de a-i da senzaţia că aceștia *pun capăt* discuţiei, că *închid* controversele, mobilizând, prin diverse canale, diverse trucuri (dar care nu vor avea niciodată aerul unor trucuri), transferurile de necesitate, transferuri devenite, de astă dată, *indiscutabile*. Ceea ce părea, în capitolul precedent, atât de improbabil în amalgamul dintre felurile de cunoaștere și itinerariul existenţilor, devine acum de o eficacitate redutabilă: printr-o singură operaţiune de *by-pass* vom lega o problemă aparent de metafizică (*din ce* e făcută lumea aceasta?) de una de argumentaţie (cum să punem capăt acestei interminabile râci?).

- CARE OBLIGĂ LA ABANDONAREA FIRULUI EXPERIENȚEI PENTRU A PUNE CAPĂT DISCUȚIILOR.

Scena e bine cunoscută și a fost studiată magistral de autori excelenţi: ea reproduce, în argumentaţie de astă-dată, această dedublare pe care tocmai am văzut-o apărând în instituţia materiei, *fără ca cele două părţi să se mai poată distinge*. Efectul cel mai decisiv al unui astfel de *by-pass* este că nu vom mai ști niciodată, atunci când vorbim despre un subiect oarecare, dacă încercăm să încheiem o discuţie sau să transportăm o serie de cauze și de efecte. Acesta este geniul – sau drăcovenia mai degrabă – a acestui amalgam. Când ne îndreptăm către lume, ea are deja aspectul unui argument cu care vine să vă contrazică; când ne îndreptăm către situaţia de comunicare, atunci trenul lumii este cel care pătrunde impetuos ca o locomotivă cu aburi împreună cu toate vagoanele sale, fără să vă dea timp să vă feriţi. Toate distincţiile între materialul din care e făcută lumea, cum o putem cunoaște și cum putem vorbi despre ea se evaporă. Nu mai este vorba despre *res extensa*; nici măcar despre ceea ce am numit *res extensa-cogitans*; e vorba despre un alt animal, un alt eter, un alt ideal pe care ar trebui să le numim RES RATIOCINANS°. E o invenţie determinantă pentru ideea pe care Modernii și-o vor face despre ei înșiși. E vorba despre o *res*, numai că una *ratiocinans*.

Nu-i trebuie prea mult timp cercetătoarei pentru a începe să suspecteze că Dublu-Clic și-a pus în cap să rectifice toate discursurile înșelătoare, nu numai pentru a îndrepta comportamentul grosolan al tinichigiilor, al dădacelor și al

barcagiilor, și nici măcar numai pentru a face dreptate savanților geometri. Cea mai mică cunoștință de istoria filosofiei îi este de ajuns pentru a stabili originea invenției unei vorbiri drepte atât de departe, totuși, de practica obiectivității. Cei ale căror rătăciri trebuiau îndreptate erau în mod evident cei mai periculoși oameni: Sofiștii, Retorii, Politicienii. Numai ei sunt adevărații concurenți ai Filosofilor în agora, cei care sunt capabili și culpabili, numai prin agitația limbii lor ascuțite, de a îneca toate dovezile în sarcasm, să înfurie sau să calmeze mulțimea, să facă adunarea atât pentru sfânta martiră Elena din Troia, cât și pentru curva ordinară Elena din Troia. Pe scurt, sunt singurii capabili să stârnească mereu această șerpărie care este viața publică. Aceștia sunt, se spune, indiferenți față de căutarea adevărului. Mint cu nerușinare. Manipulează fără remușcări. Vorbesc curb* și întortocheat – de fapt, ei *sunt* curbi și întortocheați. Așa e de pildă Marea Narațiune în care plasăm începuturile și necesitatea Filosofiei: împotriva pericolelor Politicii, trebuie ca Rațiunea să pună o contragreutate; fără această opoziție, ar fi debandadă.

Versiunea antică a acestei lupte se înnoiește în fiecare secol prin formule de fiecare dată diferite ce reînvie aceeași diviziune: pe de o parte, demonstrația indiscutabilă care se sprijină pe fapte ele însele indiscutabile; pe de alta, elocința, retorica, propaganda, comunicarea. Există un fir continuu, un bas continuu, de la argumentele lui Socrate – „Nu știi geometrie, Callicles!"** – până la atacurile împotriva relativismului presupus al *science studies*. Există vorbitori ce pot servi drept conducte pentru transferuri și necesități indiscutabile, care s-ar opune în mod absolut vorbitorilor, frumoșilor vorbitori, al căror cuvânt, chiar dacă are efecte, nu reușește să transmită nimic altceva decât niște aproximări discutabile. Pe de o parte, *apodeixis*-ul demonstrației, pe de alta, *epideixis*-ul florilor retoricii. Ca și cum, de-a lungul istoriei, cei mai mari pasionați de argumentație ar fi descoperit șiretlicul care ar pune capăt argumentației!

Nu vom reuși niciodată să menținem pentru multă vreme deschis CONTRASTUL° pe care l-am izolat mai sus dintre reproducerea [REP] și referința [REF], dacă nu reușim să punem în evidență această altă încrucișare între rețelele de referință și discursul politic. Problema istorică este încă disputată, dar se pare că Modernii au fost într-adevăr singurii din lume care și-au imaginat un astfel de montaj. În orice caz, cele două sunt prea legate istoric pentru a nu fi tratate pe rând, definindu-se reciproc: gândim curbul prin drept și dreptul prin curb. Ne-am spus că ar trebui să vorbim drept pentru a avea șanse să-i îndreptăm pe cei care vorbesc *curb*; rezultat: am bifurcat *două moduri* de a vorbi bine în locul unuia singur.

---

* Folosim atributul „curbat" sau „curb" pentru a spune „pe ocolite", în primul rând pentru a face mai evidentă opoziția cu „a vorbi drept".

** Aluzie la dialogul platonician *Gorgias*, în care Callicles este un tânăr cu aspirații publice.

Așa după cum a trebuit să descompunem noțiunea compozită de MATERIE° pentru a extrage încrucișarea al cărei AMALGAM° este, trebuie acum să desfacem o altă noțiune prost compusă care face din confruntarea dintre Rațiune și Politică Gigantomahia preferată a Modernilor. Dar de-acum știm cum să procedăm: o opoziție frontală nu ne impresionează mai mult decât o confuzie factice. Și noi, de-acum, avem motivele noastre care nu seamănă deloc cu ceea ce bunul-simț ne spune despre Rațiune. Prin urmare, nimic nu ne împiedică să înlocuim marea înfruntare dintre demonstrație și retorică cu ÎNCRUCIȘAREA° a două moduri de veridicitate.

DIN FERICIRE, METODA CARE PERMITE RECUNOAȘTEREA UNEI ÎNCRUCIȘĂRI.

Cercetătoarea cunoaște bine acum cele trei criterii prin care putem recunoaște un mod de existență. Mai întâi, datorită unei erori de categorie: ea simte mai întâi vag, apoi din ce în ce mai clar, că e pe cale să rateze ceva, să nu perceapă ceea ce i se spune în tonalitatea corectă, să o fi indexat unei PREPOZIȚII° greșite. Intrată în alertă din cauza sentimentului comiterii unei gafe, înțelege că trebuie să vadă, în al doilea rând, dacă nu cumva există un tip de discontinuitate, de HIATUS°, care ar putea da seama de un anume tip de continuitate și care ar desena astfel o TRAIECTORIE°, o PASĂ° proprie. În sfârșit, în al treilea rând, știe că trebuie să vadă dacă există condiții de reușită și de NEREUȘITĂ°, care i-ar permite să exprime, în propriul idiom, în ce condiții acesta este veridic sau mincinos.

Se va putea obiecta că așa ceva e imposibil în cazul vorbirii politice (să folosim pentru moment verbul „a vorbi", îl vom încărca mai târziu, în capitolul 12, cu câtă realitate poate cuprinde), din moment ce e vorba, în primul rând, de arta manipulării și a minciunii. Da, dar specialista noastră în etnologie a intrat în alertă: această acuzație de minciună este adusă printr-un fel de a vorbi care pretinde că nu trece prin *nicio pasă*. Iată ceva ce miroase a eroare de categorie de la o poștă. Pentru că drept-vorbirea – această limbă de viperă a demonului Dublu-Clic – nu poate servi drept judecător, căci nu permite niciodată înțelegerea unei categorii în propria ei limbă. Neîncredere față de toate sugestiile ei!

VA AJUNGE SĂ IZOLEZE, ÎN POLITICĂ, O VERIDICITATE PROPRIE [POL].

Ce se întâmplă dacă încercăm să definim vorbirea politică *în limba ei*? Eroarea de categorie pe care vrea să i-o impună vorbirea dreaptă sare în ochi: ea nu poate transporta necesități *indiscutabile* din moment ce s-a născut *în* și *prin* discuție, în sânul controverselor, în plină vâltoare și adesea în luptă cu violența cea mai extremă. Celor care se bat pentru a provoca discuții despre voința lor nu le sunt de prea mare ajutor necesitățile indiscutabile. Să-i ceri vorbirii politice să vorbească drept este la fel de absurd ca și cum i-ai cere unei florărese să trimită azaleele pe care le-ați promis soacrei prin firul telefonului de la care ați făcut comanda: eroare evidentă de încrengătură; alegere greșită a căii.

Trebuie să-i cerem să stabilească lanțuri de referință pentru a ajunge la ființele îndepărtate? Eroarea de cale ar fi aproape la fel de flagrantă. Nu pentru că obiectivitatea ar jena vorbirea politică sau ar apăsa-o, ci pentru că nu are ce face cu ea, de vreme ce nu e vorba, așa cum bine spune Callicles, în mijlocul agorei, decât de urgența de a rezolva, în plină mulțime, la cald, fără a cunoaște foarte bine dedesubturile, o întreagă serie de probleme de viață și de moarte în ce privește colectivul. Pentru vorbirea politică, să rezolve una câte una problemele accesului la ființele îndepărtate n-ar ajuta-o deloc să-și rezolve propriile probleme, care au de-a face cu urgența, cu mulțimea și mai ales cu agitația.

Dacă nu poate fi percepută nici ca vorbire dreaptă, nici prin căutarea accesului la ființe îndepărtate, atunci are vorbirea politică vreun *sens*? Se pare că toți politicienii, militanții, activiștii, cetățenii nu încetează să răspundă cu „da" Experiența lor cea mai cotidiană, pasiunile lor cele mai adânci, emoțiile cele mai vii sunt puse în slujba efortului de a reuni un grup care să aibă o unitate, un scop, o voință și care să fie capabil să acționeze *autonom*, adică liber. Fiecare cuvânt pronunțat, fiecare gest, fiecare intervenție, fiecare situație este traversată de o traiectorie al cărei traseu pare special de vreme ce ajunge să producă voințe temporar asociate. Nu e deci niciun pericol să identifici politica cu *o mișcare*. Putem oare să recunoaștem hiatusul și pasa care ar fi responsabile de această mișcare? Tocmai împotriva acestei vorbiri politice se îndreaptă, fără îndoială, acuzația vorbirii drepte: nimic mai abrupt, întrerupt, repetitiv, convențional și contradictoriu decât această vorbire politică; nu încetează să se întrerupă, să își revină, să mestece aceleași cuvinte, să-și trădeze promisiunile (în ochii drumului drept), să facă fițe, să vină și să plece, să cadă în promiscuitatea unor manevre cărora nimeni nu le găsește firul.

→ CARE ȚINE DE RELUAREA CONTINUĂ A UNUI CERC ←

Dar oare cum judecă *chiar ea*, vorbirea politică, acest hiatus; cum evaluează înaintarea sau reculul propriei mișcări? Prin capacitatea sa de a obține, pornind de la o mulțime, de la o sumă de proteste, o voință unificată; apoi, prin această altă capacitate de a trece, printr-o serie la fel de vertiginoasă de discontinuități, de la unitatea provizorie la punerea în practică a deciziilor, la ascultarea celor care protestau înainte, în ciuda unei continue transformări pe care această mulțime o impune tuturor acestor acțiuni, rezistând prin toate mijloacele. Ceea ce era unit se împrăștie ca un stol de vrăbiuțe. Și trebuie reînceput totul: acesta este prețul *autonomiei*. Trăsătura cea mai specifică a vorbirii politice rezidă probabil în această reluare continuă a mișcării care nu poate fi niciodată sigură de nimic. Obligația de a relua mereu totul face din vorbirea politică poate cea mai exigentă dintre toate condițiile de reușită și explică alegerea adjectivului *curb*. Pentru a-i trasa conturul, vom vorbi de-acum despre *Cerc*, pentru că avem de-a face cu o mișcare ce revine mereu în urma ei înseși printr-o

învăluire mereu de reluat, în scopul de a desena forma mișcătoare a unui grup cu o voință proprie și care este capabilă în același timp de libertate și ascultare – ceea ce cuvântul „autonomie" surprinde perfect.

- PE CARE PARCURSUL REFERINȚEI NU-L POATE JUDECA CORECT.

Va trebui să revenim mai îndeaproape asupra acestui mod – notat, evident, [POL]. Ceea ce trebuie să ne intereseze aici este să arătăm că veridicitatea nu poate *fi bine judecată* nici prin drept-vorbire, nici prin referință. Da, există în politică un soi de minciună, dar a minți, în politică, nu înseamnă să refuzi să vorbești drept, ci *să întrerupi* mișcarea de învăluire, să-i suspenzi reluarea, să nu mai poți obține continuitatea, continuarea curbei de-a lungul mulțimii discontinuităților: urlete, trădări, derive, panici, neascultări, zdreliri, manipulări, urgențe etc. Iar acest adevăr e la fel de exigent ca toate celelalte. Să ne amintim de greutățile pe care trebuie să le învingă referința pentru a câștiga cursa de garduri: are nevoie de multă istețime pentru a face ca o constantă să umble din formă-n formă ca să obțină accesul la ființele îndepărtate; dar cine poate măsura curajul celor capabili să canalizeze fluxul politic prin aceste alte rupturi, alte hiatusuri, și să câștige această altă cursă, aceea a autonomiei? Sub pretextul acestei istețimi, ar trebui să disprețuim curajul pe care-l presupune?!

Singurul rezultat care ne interesează aici este cel de a arăta că vorbirea politică nu e deloc *indiferentă* la adevăr și falsitate: dar le definește în propriii ei termeni. Nicio formă de veridicitate nu va oferi ceea ce poate ea să zămislească în urmă: fără ea nu există autonomie, libertate, regrupare. Iată o descoperire capitală. Un contrast esențial. O valoare supremă. Iată cu siguranță un mod de veridicitate pe care Modernii, care sunt atât de mândri de el, n-ar vrea să-l distrugă încredințându-i și imposibila sarcină de a transfera adevăruri referențiale, pe care nu este defel făcut să le transporte [REF·POL]; sau, și mai rău, cerându-i să *abandoneze* orice exigență de adevăr, ca și cum ar fi ursit pentru totdeauna numai minciunii prin supraasumarea propriei sale falsități. Există în acest mod de existență ceva *sui generis*, în sensul propriu al lui „ceea ce se zămislește pe sine", ceea ce grecii numeau AUTOPHUOS°, și ceea ce va trebui să învățăm să tratăm cu același respect și cu aceeași îndemânare ca pe lanțurile de referință.

Or, aici iese la iveală bizareria situației impuse de simpla sugestie a unei vorbiri drepte: cum vreți ca astfel de exigențe să fie judecate cum trebuie de Dublu-Clic, care nu înțelege nimic nici măcar din științele cărora se mulțumește să le imite rezultatul final printr-o aparență de demonstrație? Dacă ar reuși să disciplineze, să rectifice vorbirea politică, n-ar produce decât un și mai oribil monstru, căci nu s-ar mai putea obține această curbură proprie care trasează conturul colectivelor în care învățăm să protestăm, să fim reprezentați, să ascultăm sau să ne împotrivim – și să luăm totul de la capăt [POL·DC]. Adăugați transparență, adevăr (în sensul de Dublu-Clic) și nu veți obține decât

disoluție, debandadă, dispersia acestei aceleiași agora unde se judecă destinul tuturor categoriilor.

Cum am putea oare să credem că vorbește în categoria bună cel care are nevoie în prealabil să golească piața publică de toți aceia, prea numeroși, prea inculți, prea agitați, cu care trebuie să discute? Ce nenorocire pentru cel care pretinde că vorbește bine și care începe prin a-și goli auditoriul de cei care ar trebui să înțeleagă ce spune! Oare Socrate nu se lăuda că nu poate să demonstreze o teoremă decât unui singur tânăr chipeș, în vreme ce infamii retori se frământau în piața publică cu mulțimea furioasă în spate? Dar cine vorbește mai bine, cine e mai sensibil la exigențele acestei veridicități? Cel care învață să vorbească curb într-o mulțime înfuriată căutând ce vrea mulțimea, sau poate cel care pretinde că vorbește drept, dar lasă mulțimea să se zbuciume în devălmășie? În agora, cel puțin, răspunsul e limpede. Și totuși, nu-i ciudat că nu încetăm să-i respingem pe Sofiști și să-l periem pe băutorul de cucută?

Cititorul va înțelege fără greutate că există o confuzie care nu trebuie făcută niciodată: aceea de a amesteca exigențele cunoașterii obiective cu mișcările necesare expresiei politice (mii de scuze lui Socrate din *Gorgias*). Dacă o face, le-ar pierde în mod sigur și pe una, și pe cealaltă. Iar aceasta este încrucișarea pe care Modernii ar fi trebuit să o protejeze ca pe ochii din cap împotriva amalgamării. Din nefericire, chestiunea legăturilor dintre „Știință și Politică" a încurcat-o cel mai mult și vom avea nevoie de multă răbdare pentru a învăța să o descurcăm!

TREBUIE AȘADAR SĂ ADMITEM UN PLURALISM AL TIPURILOR DE VERIDICITATE ▸

Acum ne dăm seama de avantajul de a ne lipsi cu totul de ideea unei vorbiri drepte și de a respinge hotărât ispitele Dublu-Clicului. Ar deveni posibil, într-adevăr, să înlocuim o falsă opoziție (cea dintre Rațiune și Retorică) prin recunoașterea unei încrucișări între două forme de veridicitate din care fiecare o înțelege prost pe cealaltă atunci când o traduce în termenii proprii. Nimic nu ne-ar împiedica atunci să ne eliberăm de stingherelile vorbirii provocate de imposibila exigență de a vorbi drept, pentru a evita necesitatea de a vorbi curb.

De altfel, distincțiile pe care tocmai le-am introdus ar fi și mai lămuritoare dacă ne-am aminti că în capitolul 1 am reușit să scoatem la suprafață alte două moduri, de asemenea originale: discursul juridic și discursul religios (notate de-atunci [REL] și [DRO] și pe care le vom regăsi în capitolele 11 și respectiv 13). Ele treceau drept discontinuități pentru obținerea continuităților (predica religioasă și mijlocul de drept) și n-ar fi fost judecate cum trebuie nici de către vorbirea dreaptă, nici de către referință și nici de către lupta pentru autonomie politică – pe care, la rândul lor, ele n-ar fi știut să le judece. Subliniez acum acest aspect al cercetării, pentru a-i aminti cititorului neliniștit că rectificările și clarificările pe care le introduce, deși n-au nimic de-a face cu cele pe care le

așteptăm (pe care le așteptam) din partea vorbirii drepte, nu sunt deloc altceva decât niște rectificări și clarificări. E vorba și aici despre raţiune, eroare, adevăr. Dar cu o nouă constrângere, de a nu confunda între ele diferitele feluri de a vorbi adevărat. Filosofia așa-zis „ANALITICĂ°" avea dreptate să vrea să clarifice prin *analiză* sursele de confuzie introduse în gândire. Limita ei a fost să creadă că e suficient, pentru acest lucru, să pornească doar de la limbaj și să încredinţeze toate speranţele de limpezime celei mai chioare dintre lumini, însuși Dublu-Cliculuí!

Se va obiecta poate că nu există niciun motiv să nu atribuim și vorbirii drepte statutul de mod de existenţă. (Va trebui, în capitolul 10, să fim atenţi să-i explicăm apariţia și să încercăm să o tratăm ceva mai omenos.)

• PENTRU A DEJUCA STRANIUL AMALGAM AL „FAPTELOR INDISCUTABILE" •

Dar vedem bine că ea nu poate fi un mod, căci informaţia Dublu-Clic neagă ritos că ar avea nevoie *să treacă prin* vreun hiatus, prin vreo discontinuitate sau vreo traducere oarecare – contraexemplul ne luminează și el asupra metodei. Condiţiile sale de reușită nu pot fi atribuite.

De altfel, vorbirea dreaptă nu-și poate nici măcar justifica existenţa, din moment ce, pentru a vorbi, trebuie *să se contrazică ea însăși* mergând dintr-o figură în alta, dintr-o metaforă în alta, din metaforă-n tropi și din tropi în formalisme, din formalisme în figuri și tot așa. Discursul drept este un gen literar care nu face altceva decât *să imite* – prin seriozitate, prin tonul de autoritate, uneori prin simpla plictiseală – anumite condiţii de adevăr a căror pertinenţă este mereu incapabil să o manifeste. Și tocmai asta o face atât de periculoasă, pentru că nu o costă nimic, am văzut în capitolul precedent, să se insinueze pretutindeni și să descalifice toate enunţurile care ar dori să mărturisească, cu umilinţă, seria de tranziţii, de medieri prin care ele trebuie să treacă pentru a accede la adevărat.

Dar ceea ce o face încă și mai contradictorie este această suprapunere dintre un fel de a vorbi drept și sprijinul pe care această vorbire imposibilă pretinde că-l primește de la un alt dispozitiv verbal atât de bizar, încât provoacă mereu, și asta chiar și celei mai hârșite dintre specialiste în etnologie, o ușoară recădere în occidentalism: „Faptele care vorbesc prin ele ÎNSELE". Dispozitiv cu atât mai surprinzător cu cât va servi pentru a arunca îndoiala asupra tuturor celorlalte popoare al căror mod de viaţă pare să le fi privat de cunoașterea faptelor; până când Albii au debarcat să le salveze, ele n-au jurat decât pe credinţe și pe simpla practică...

Fenomenul, deși a devenit atât de banal, nu încetează s-o frapeze pe cercetătoarea noastră. Cum ar putea să nu fie uimită atunci când aude vorbindu-se de „fapte indiscutabile"? E vorba de amestecul între două domenii distincte – altfel, cuvântul „indiscutabil" nu mai înseamnă nimic. Iar operaţiunea e cu atât mai stupefiantă cu cât, după ce amestecaseră astfel vorba și realitatea

într-un singur trop, aceleași personaje vă vor explica, cu aceeași autoritate, cu aceeași bună credință, cu aceeași siguranță, că „trebuie *să distingem neapărat* problemele ontologice de ce cele epistemologice"... Același concept care a făcut neasignabilă orice distincție realistă, rezonabilă, rațională între drumurile lumii și rețelele de referință, acum se pretinde că trebuie protejat de orice cercetare, de orice obiecție chiar, făcând un absolut din distincția dintre ontologie și epistemologie.

Există aici un interdict verbal absolut crucial care explică în mare parte decalajul existent la Moderni între teorie și practică: cum pot *să vorbească cu inima împăcată* niște oameni care acceptă – în prima etapă – să pună în fuziune vorba și realitatea, făcându-le inseparabile, iar apoi – în a doua etapă – obligă, printr-o barieră de netrecut, la distincția lumii și a cuvintelor? Dacă am putea reconstitui în toate detaliile raportul Modernilor cu acest uimitor aparat fonator care este „vocea faptelor" comentată de „vorbirea dreaptă", am putea să le facem o descriere mult mai precisă – și i-am putea aduce împreună mult mai bine. (Pentru început, am putea vorbi despre ei fără să-i înfuriem imediat: vom fi oare vreodată capabili de așa ceva?)

- ȘI A REDA ASTFEL LIMBII NATURALE CAPACITĂȚILE EI DE EXPRESIE.

Vom spune că, privându-se de vorbirea dreaptă și de faptele indiscutabile, specialista în etnologie a îndeplinit posibil o muncă foarte utilă de clarificare, numai că acum nu i-a mai rămas niciun mijloc de a vorbi. A ajuns în impasul la care au ajuns filosofii analitici care, tot curățând, râcâind, dezinfectând vesela filosofiei, au uitat să-i umple farfuriile la banchet... Oare chiar am pierdut totul atunci când am pierdut visul de a vorbi drept? Modernii par să fie convinși că da. Ce ciudați: au avut în mână cuvintele și n-au șovăit să se lipsească de ele, pentru a căuta altele, imposibile, de nepronunțat! Încercând să inventeze o limbă care ar fi adevărată la modul absolut, în afara oricărui context și a oricărei traduceri, printr-o înlănțuire riguroasă de identități, au trimis direct în iad *limba naturală*, singura de care dispuneam. Or, dacă această limbă naturală rămâne incapabilă să opereze deplasări fără transformare – nicio demonstrație n-a ajuns la această performanță –, rămâne totuși foarte bine adaptată pentru a urma, în cele mai mici sinuozități ale lor, chiar mișcările deplasărilor și traducerilor. În această privință cel puțin, niciun defect capital nu o va împiedica să înainteze cât de departe va vrea. Vorbirea curge, urcă, coboară, înaintează, se întoarce asupra ei înseși; pe scurt, reproduce exact mișcarea lucrurilor despre care vorbește și pe care încearcă să le capteze urmărindu-le cursul.

În mod direct? Nu, ci cu condiția, cum se spune, de „a reveni de mai multe ori". A spune înseamnă a spune altfel, a comenta, a transforma, a transporta, a deforma, a interpreta, a repeta, a traduce, a transpune, adică a metamorfoza,

a schimba forma și, da, dacă vreți, „a metaforiza". Dacă ar fi să vorbim literal, ar trebui să tăcem cu totul; sau dacă nu, să ne mulțumim să bâiguim a, a, a, a... Visului imposibil de a „vorbi drept" i se opune ceea ce avem la îndemână: vorbirea *care își revine**. Oare îi putem liniști pe Moderni în această privință? Să-i asigurăm că această vorbire le va oferi tot ce trebuie pentru a urmări ceea ce contează cel mai mult pentru ei: posibilitatea de a trasa *deplasările* specifice diferitelor moduri de veridicitate. Pentru a spune adevăratul – sau *adevăraturile* –, limbii naturale nu-i lipsește nimic. Asta înseamnă să tragem concluzia *pozitivă* din ceea ce Wittgenstein, obsedat de critica raționalismului, n-a știut să tragă decât concluzia negativă. Putem foarte bine să-i cerem limbii să vorbească „riguros", dar fără să se prefacă în schimb că progresează din necesitate în necesitate pe o cale pavată cu identități. Asta ar însemna să îi cerem fie să bată pasul pe loc, fie să mintă, pe scurt, încă o dată, să fie irațională – pentru că atunci ar pierde firul rațiunilor. Cât despre noi, știm bine că singura rigoare care ne interesează este aceea de a învăța să vorbim cu tonalitatea care trebuie, să vorbim bine – prescurtare a lui „să vorbim bine în agora cuiva despre ceva care-l interesează."

RĂMÂNE CE E MAI GREU: REVENIREA ASUPRA ÎMPĂRȚIRII DINTRE CUVINTE ȘI LUCRURI

Să recunoaștem că specialista noastră în etnologie înaintează – încet, desigur, dar înaintează: a rupt fantasmul vorbirii drepte; a știut să evite implicarea în gigantomahia Rațiunii și Politicii; a început să perceapă pluralitatea modurilor de veridicitate; a căpătat încredere în limba ei naturală și în limbile materne – cu condiția, tocmai, să nu ezite să(-și) revină. Îi rămâne ce era mai greu: cum ar putea pretinde să vorbească bine despre ceva cuiva, dacă această vorbire n-ar angaja *și* realitatea a ceea ce este spus?

Or, neînțelegerile cauzate de imposibila exigență de a vorbi drept au avut supărătoarea consecință de a decupa în cadrul aceleiași probleme două chestiuni ținute departe una de cealaltă: realitatea și LIMBAJUL°. Dacă admite această distincție, specialista în etnologie știe foarte bine, riscă să lase cu un teribil handicap modurile științifice, juridice, religioase sau politice pe care a început să le distingă: acestea n-ar mai avea altă realitate în afara celei lingvistice. Soluția nu va veni, vezi bine, dintr-o clarificare a *limbajului*. Ci din ceea ce filosofia analitică a refuzat să facă pentru a-și merita totuși numele: să analizeze de ce problema a ceea ce limbajul permite se pune mereu ca *diferită* de ceea ce permite realitatea. În afara cazului cunoașterii, în care trebuia să le despărțim cumva pentru a nu ajunge la ciudățenia „faptelor indiscutabile care vorbesc prin ele însele"!

* Versiunea în limba engleză a acestui text explicitează mai bine unii termeni. În cazul nostru, „a-și reveni" trebuie înțeles ca „a relua" vorbirea altfel, „a se corecta", așa cum apare în versiunea engleză.

E limpede că nu putem lăsa să treacă această dificultate mulțumindu-ne să aruncăm în aer cuvinte cum sunt „pluralism" și „a vorbi bine". Specialista în etnologie nu dispune de resursele gândirii critice. Nu se poate prezenta în agora spunând că, „evident", politica, dreptul, religia și chiar știința nu sunt decât niște „feluri de a vorbi", niște „ficțiuni" care nu angajează în niciun caz realitatea. Deși ar fi foarte bine primită! Iar autorii de ficțiune (despre care vom vorbi în capitolul 9) nu vor fi cei din urmă care vor protesta, imediat după paznicii științei... E greu de înțeles cum ai putea să-ți respecți interlocutorii începând fie să negi realitatea despre care aceștia vorbesc, fie pretinzând că lucrurile mute vorbesc singure, *fără tine*.

ELIBERÂNDU-NE DE MATERIE, ADICĂ DE *RES RATIOCINANS*

Din fericire, pentru a conferi mai mult realism, adică mai multă realitate verbului „a vorbi" – și pentru a ne apropia astfel de sensul vechi al logosului –, nu suntem atât de lipsiți de mijloace de când am reușit, în capitolul precedent, să mișcăm din loc ceea ce înghițise expresia de realitate sub amalgamul RES RATIOCINANS°. Operațiunea de întoarcere la realitate în și prin limbaj poate acum să se producă în doi timpi: regăsindu-ne spațiul și deci suflul. Căci, pentru a vorbi, ai nevoie să-ți umpli plămânii cu aer.

Să observăm mai întâi că, odată cu noțiunea și chiar cu conotațiile cuvântului „rețea", am câștigat *loc* și *spațiu* pentru a adăposti aici valorile, fără a face din acest cuvânt un simplu *flatus vocis*. Dacă ne luăm obiceiul să vorbim despre traiectorii și pase delimitate și de fiecare dată specifice pentru drumurile persistenței [REP], pentru lanțurile de referință [REF], pentru cele ale dreptului [DRE] sau ale autonomiei politice [POL], peisajul care se oferă observatorului este deja foarte diferit de cel care îl obliga să se creadă înconjurat din toate părțile de „o lume materială exterioară" care i-ar fi invadat tot spațiul și care ar fi forțat toate valorile să se retragă încetul cu încetul. Ca să meargă unde? În minte? În creier? În limbaj? În simbolic? Nu se știa. Era ca o gaură neagră. Înăbușitoare. Sufocantă.

De-acum, observatorii nu se mai găsesc în fața unei lumi pline, continue, fără interstiții, la care ar avea acces o cunoaștere descărnată, dotată cu misterioasa capacitate de a pătrunde „peste tot" prin gândire. Desfăcând amalgamul lui *res ratiocinans*, am devenit capabili să discernem conductele străvechi ale producerii de cunoaștere, care sunt echipate și rectificate ca tot atâtea fine nervuri ce *se adaugă* altor conducte și conduite de-a lungul cărora, de pildă, existenții pot risca să chiar existe. Aceste rețele sunt mai numeroase decât cele ale referințelor, dar nu-s mai puțin localizabile, înguste, limitate în felul lor; de asemenea – aici e miza –, ele desenează prin trăsăturile lor tot atâtea plinuri, văi și viduri. Încăpățânarea lucrurilor de a persista în ființă nu saturează acest peisaj mai mult decât o făcea cunoașterea.

De îndată ce însoţim cunoaşterea [REF] în reţelele ei – dându-i în sfârşit mijloacele de a merge oricât de departe doreşte, dar mereu cu condiţia de a-şi achita preţul instalării şi extinderii – şi mai ales de îndată ce însoţim fiinţele lumii în conductele unde-şi găsesc urmările a ceea ce le precedă şi a ceea ce le succedă [REP], nici cunoaşterea şi nici fiinţele nu mai pot, dacă se poate spune aşa, „să fie de umplutură". Nu mai pot să dea pe dinafară, nu le mai poate lăsa gura apă. Au margini bine delimitate – ceea ce nu le deranjează deloc extinderea, din moment ce tocmai această delimitare este cea care o permite. Reţelele au relocalizat bine mersi DOMENIILE°. Când un abonat la telefonie mobilă strigă „nu mai am acoperire"*, nu vrea să spună că „acoperirea" unui operator ar putea *cuprinde* toată suprafaţa, ci că „acoperirea" seamănă cu o dantelă făcută mai ales din goluri. Specialista în etnologie se găseşte de-acum în faţa unui macrame datorită căruia dreptul, de pildă, poate în sfârşit să alunece liniştit pe calea lui: ea poate adăuga un firişor dintr-o nouă culoare care să sublinieze soliditatea ansamblului, dar care nu e capabil nici să „acopere" realitatea şi nici să fie de umplutură. Acest fir, acest canal, această reţea, ca şi altele, exact ca şi celelalte – cunoaşterea [REF], persistenţa [REP], predica [REL], autonomia [POL] –, lasă în jurul fiecăruia dintre aceste segmente spaţiu, loc, vid, mult vid. În orice caz, lasă loc altora.

Cititorul va fi înţeles că ceea ce este important în toate aceste metafore destul de stângace este atenţia pe care ne fac s-o îndreptăm către materialitate mai degrabă decât către cuvinte şi mai degrabă către goluri decât către plinuri. Şi să ne facă să simţim că circulaţia lesnicioasă a unei valori nu mai are capacitatea să facă *să dispară* în întregime o alta, descalificând-o dintr-odată sub pretext că nu poate fi situată „nicăieri". N-o mai poate *derealiza* a priori. Toate valorile pot de-acum să circule *unele pe lângă altele*.

Unele lângă altele: asta-i miza. Avem nevoie, pentru ca cercetarea să înainteze, de un pluralism ontologic care era aproape imposibil înainte, din moment ce singurul pluralism permis trebuia căutat poate în limbaj, în cultură, în reprezentări, dar în niciun caz în lucruri, acaparate cum erau în întregime de acest ciudat efort de a alcătui lumea exterioară pornind de la o materie de esenţă argumentativă, *res ratiocinans*. În chiar inima noţiunii de materie exista această intenţie polemică ce gândea materia ca fiind făcută în întregime din transferuri de necesităţi „indiscutabile". Dezamalgamând-o, vom

- DOTÂNDU-NE ASTFEL CU NOI CAPACITĂŢI DE ANALIZĂ ŞI DE DISCERNĂMÂNT -

* În limbile franceză şi engleză, strigătul se traduce prin „nu mai am reţea", dar în limba română nu se spune aşa. Am ales, dintre „nu am semnal" şi „nu am acoperire", a doua expresie, care ne serveşte mai bine. Să nu uităm că autorul acestei lucrări este interesat, mai degrabă decât să întrebuinţeze un anume concept de dragul lui, să se refere la moduri familiare de adresare. Acesta este motivul pentru care „acoperirea" trebuie înţeleasă în sensul de „reţea".

putea reda *discuției* grija de a purta de grijă, în fiecare caz, *dovezii lui de realitate*. Da, există lucruri de discutat. Nu, nu există ființe care nu merită să trăiască. Da, există construcții prost făcute. Da, există fapte discutabile. Da, trebuie judecat și tranșat. Dar nu vom mai putea așa, fără nicio dovadă, a priori, să discreditățm clase întregi de ființe sub pretextul că „nu au existență materială", din moment ce materiei înseși, acum știu, îi lipsește teribil de mult existența materială! Va trebui să ne asumăm riscul să spunem: „Așa ceva există, așa ceva nu există", în piața publică și în fața celor pe care îi interesează întâi de toate.

Metoda noastră nu implică așadar afirmația că „totul e adevărat", că „toate-s la fel", că toate versiunile existenței – răul și binele, adevăratul și facticele – ar trebui să coabiteze fără a ne mai da osteneala să le triem, așa după cum sugerează versiunea populară a acestui relativism a cărui amenințare o vântură Dublu-Clic de îndată ce cineva refuză să judece totul după măsura vorbirii drepte. Doar că trierea va trebui făcută de acum înainte *de la egal la egal*, în funcție de dovezile precise, fără a mai putea să ne complacem în a afirma că unii există cu siguranță, în vreme ce alții nu sunt decât, în cel mai bun caz, „feluri de a spune". De aceea, expresia „fiecare cu adevărul său" nu are doar tonalitatea relativistă pe care i-o acordăm prea adesea; ea implică și exigența teribilă de a ști să vorbești despre fiecare mod pe limba lui și conform propriului principiu de veridicitate.

• PENTRU A VORBI DESPRE VALORI FĂRĂ A PUNE REALITATEA ÎNTRE PARANTEZE.

Dacă exigența aceasta este atât de mare pentru antropologie, asta se întâmplă pentru că Modernii au această trăsătură ciudată de a apăra anumite valori începând să spună că, desigur, ele n-au o existență reală! Sau că, dacă există, existența lor este fantomatică, în gândire, în spirit, în limbă, în simbol. E nevoie de multă impertinență pentru a pretinde că-i respecți pe cei cărora le spui liniștit că, firește, trebuie „pusă în paranteză" orice întrebare asupra realității a ceea ce spun...

Știu că antropologii ființelor îndepărtate ne învățaseră cu necesitățile unei astfel de „puneri între paranteze". Era probabil pentru ei singurul mijloc de a absorbi lumi a căror compoziție diferea atât de mult de a(le) lor. Dar asta se întâmpla *acasă la ceilalți*. Cei cărora li se adăpostiseră o dată pentru totdeauna diferențele sub umbrela destul de străvezie a „culturii", ceea ce permitea protejarea tuturor bizareriilor lor prin respectul întrucâtva ipocrit față de „REPREZENTĂRI°". Dar nimeni nu îndrăznea să precizeze relațiile pe care acestea le aveau cu „realul". Antropologii Modernilor, însă, trebuie să ni se adreseze chiar „nouă". Așadar, nu pot exclude atât de ușor existența reală a valorilor la care ținem. Nu pot practica această restricție mentală care a servit atât de mult „dialogului intercultural". Mai ales că știm bine că nu ne aflăm într-o „cultură", ci într-o „natură". A vorbi bine despre ceva cuiva înseamnă mai întâi să respecți *conținutul ontologic exact* al acelei VALORI° care contează pentru el și care-l face să trăiască. Este minimum pe care-l poți cere unui cercetător.

LIMBAJUL E BINE ARTICULAT, CA ȘI LUMEA CU CARE SE ÎNCARCĂ ▸

Consecința a ceea ce s-a spus înainte este că, pentru a continua cercetarea, ar trebui procedat la un alt partaj al sarcinilor dintre realitate și cuvânt. Oricât de inaccesibil pare, scopul nu este imposibil de realizat din moment ce am recunoscut deja în materie cauza unei stinghereli a cuvintelor a cărei origine am putut-o preciza: ele nu respectau nici exigențele cunoașterii, nici pe cele ale persistenței, nici, în sfârșit, situația de comunicare în care aceasta era angajată, deoarece punea punct discuției fără nicio dovadă clară. Ce poate împiedica cercetarea să procedeze la fel, din aproape în aproape, pentru toate celelalte moduri?

Să amintim mai întâi ceea ce are particular această împărțire dintre, pe de o parte, lumea nearticulată – dar pe cât de îngustă, pe atât de încăpățânată – și, pe de altă parte, un limbaj articulat – dar pe cât de arbitrar, pe atât de schimbător. E o împărțire cu atât mai stranie cu cât, pentru a obține transferurile de necesități indiscutabile, le-am încrucișat deja (cam neîndemânatic) cu această invenție de „fapte care vorbesc prin ele însele". Această barieră dintre problemele de ontologie și cele de limbaj nu poate fi atât de inexpugnabilă, din moment ce o treceam atât de ușor cu *res ratiocinans* – chiar dacă era vorba despre contrabandă. Legătura dintre ele ar deveni chiar mai regulată (în toate sensurile cuvântului) dacă am folosi termenul de ARTICULAȚIE° pentru a desemna în același timp lumea și cuvintele. Dacă vorbim despre o manieră articulată, o facem pentru că și lumea este făcută din articulații ale căror îmbinări distincte pentru fiecare mod de existență începem să le întrevedem.

Specialista în antropologie și-a notat probabil în carnet: „Definiție a Modernilor: ei cred în limbaj ca domeniu autonom care se agită în fața unei lumi mute". Și trebuie să fi adăugat apoi acest codicil care face ca prima curiozitate să fie și mai curioasă: „Lume *redusă* în prealabil la tăcere din motive *argumentative*!". Și încă această apoftegmă: „Pentru a-i reduce pe adversari la tăcere, au preferat să reducă lumea la tăcere și să se priveze ei înșiși de cuvinte, lăsând faptele să vorbească de unele singure!". Și încă asta: „Se tem de «liniștea spațiilor infinite», deși ei sunt primii care le-au învățat în fine să vorbească!"

Poate că s-a mirat să observe seriozitatea amuzată cu care este tratat tabloul lui Magritte intitulat *Aceasta nu este o pipă*. Ca și cum, pictată, pipa era în același timp prea aproape de adevărata pipă – căci îi seamănă – și prea îndepărtată – nu e ea –, când de fapt nu se miră nimeni că adevărata pipă solidă este și ea *precedată* de antecedente și *urmată* de consecvente care, la rândul lor, sunt în același timp foarte *aproape* – seamănă cu ea, din moment ce ea persistă – și foarte îndepărtate – este vorba despre etapele *n–1* și *n+1* ale existenței ei; iar pipa n-ar fi persistat dacă n-ar fi trecut prin ele. Dacă am înlocui această imagine cu o pipă adevărată dotată cu o plăcuță inscripționată cu „aceasta este cu adevărat o pipă", dulcea ironie a lui Magritte și-ar pierde hazul. Și totuși vechea metafizică ar continua să aibă sens, pentru că aici ar trebui scris într-un chenar: „Nici aceasta nu este

o pipă – ci doar unul dintre segmentele de-a lungul traseului ei de existenţă" Articularea pipei cu ea însăși, apoi articularea acestei prime articulări cu cuvântul „pipă", apoi articularea primelor două cu imaginea-pipă ar merita și ea tablouri – chiar dacă experienţa nu ne-ar da ocazia unui amuzament atât de fin și blazat ca cel al criticului de artă.

CU CONDIȚIA SĂ SE FEREASCĂ DE NOȚIUNEA DE SEMN.

Pretutindeni unde există un HIATUS° există o articulaţie. Pretutindeni unde putem defini antecedente și consecvente există SENS°. Pretutindeni unde trebuie adăugaţi absenţi necesari perceperii unei situaţii există SEMNE°.

Dacă vrem să definim semnul prin ceva care stă „în locul altuia căruia îi ţine locul", atunci putem spune asta și despre pipă și despre toate fiinţele. Toţi *trec prin alții* pentru a exista. Altfel spus, cuvântul „semn" nu are niciun contrar căruia să i-l poţi opune – și în niciun caz cuvântul „lucru". Dacă prăpastia pare imensă de la lume la cuvinte, distanţa e mult mai mică de la o articulaţie la alta. Cuvântul „câine" poate că nu latră, dar nu-i nevoie decât de câteva ore de antrenament pentru ca strigătul „Medor!" să vă cheme la picioare mingea de blană caldă pe care aţi numit-o astfel și care s-a încărcat treptat cu realitate în ciuda așa-zisei prăpastii dintre cuvinte și lucruri.

ESTE VORBA DESPRE MODURI DE EXISTENȚĂ, IAR ACESTEA SUNT MAI MULT DE DOUĂ

Tocmai pentru a abandona definitiv distincţia dintre semn și lucru am ales termenul, introdus în filosofie într-un mod magistral de Étienne Souriau, de MOD DE EXISTENȚĂ°. Vom putea vorbi despre comerţ, despre încrucișări, despre neînţelegeri, despre amalgamuri, despre hibrizi, despre compromisuri între moduri de existenţă (comparabile, în acest sens, în funcţie de modul de percepţie pe care l-am identificat deja sub numele de prepoziţie [PRE]), dar nu va mai trebui să utilizăm tropul unei distincţii între lume și vorbire.

Ceea ce contează de altfel în acest argument nu e atât alegerea termenilor pe care-i folosim de fiecare parte a distincţiei, cât faptul de a ajunge *să numeri mai departe de doi*. Vom fi oare capabili, în decursul cercetării, să împingem ontologia să ia în considerare mai mult de două genuri, de două moduri de realitate? Dualismul are desigur farmecul lui, dar specialista în antropologie nu are nevoie decât de câteva săptămâni de teren pentru a-și da seama că dihotomiile nu au, cel puţin la Moderni, extraordinara virtute explicativă care li se atribuie atât de darnic în antropologia lumilor îndepărtate. Crudul și gătitul, natura și cultura, cuvintele și lucrurile, sacrul și profanul, realul și construitul, abstractul și concretul, sălbaticul și civilizatul și chiar dualismul modernului și premodernului nu par s-o ducă foarte departe pe cercetătoare. Am ajunge chiar să ne îndoim de lumina cea din urmă pe care astfel de jocuri de contrast se presupune că le oferă atunci când le aplicăm „celorlalţi"...

Dar suntem siguri că am numărat mai mult de doi? Pentru a reuși – suntem deja la șapte! – ar trebui să fim siguri că fiecare mod are partea lui de realitate. Fără acest acces egal la real, fălcile dihotomiei se vor închide iarăși dintr-odată și ne vom găsi din nou în faţa distincţiei dintre o singură lume și mai multe moduri de interpretare. Din fericire, în corespondenţa dintre cunoaștere și fiinţele lumii (așa cum am refăcut-o în capitolele precedente) dispunem de un frumos exemplu al felului în care putem încărca treptat cu realitate du-te-vino-ul formelor.

Intraţi într-un laborator și urmăriţi ce se întâmplă acolo de la bun început. (Cititorul va înţelege că LABORATORUL° va servi în această cercetare drept punctul fix în care ne plasăm pârghiile.) Grupul de cercetare face proiecţii poate mai mult în lumea ipotezelor temerare, comandă instrumente costisitoare, reunește o echipă competentă, dar este incapabil, în acest stadiu, să transporte prin intermediul a ceea ce spune vreun lucru rezistent, consistent, real. Reveniţi în același loc câţiva ani mai târziu: dacă a fost bine gestionat, va fi stabilit între timp relaţii atât de regulate, o tranzacţie atât de eficientă, un du-te-vino atât de bine stabilit cu unele dintre fiinţele lumii, mobilizate, modificate, disciplinate, formate, formatate, încât referinţa va circula în voie, și toate cuvintele care se vor spune despre fiinţe vor fi validate de acestea prin comportamentul în faţa martorilor demni de încredere chemaţi să le judece. Un astfel de acces nu e garantat, dar sunt multe exemple care ne spun că el este posibil.

Ceea ce contează în laborator este că poate servi drept model pentru a vedea cum am putea încărca *alte* tipuri de realitate datorită *altor* reţele decât a celei de referinţă. Abia atunci vom putea vorbi într-adevăr despre moduri „de existenţă" și ne-am putea în sfârșit adresa pe limba lor celor care ţin la aceste valori fără a pune în paranteză realitatea fiinţelor „care vorbesc". Atunci ar exista FIINȚE°, adevărate fiinţe care ar lăsa în urma lor pasele, de fiecare dată unice, ale modurilor. Fiecărui mod i-ar corespunde o ontologie locală și unică, la fel de originală în producţiile ei ca și invenţia cunoașterii obiective. Este o ipoteză evident stupefiantă la prima vedere: ar trebui să luăm în considerare fiinţele dreptului, ale politicii, și chiar și pe cele ale religiei. După cum spune glumeţ Souriau: „Lumea e foarte vastă dacă există mai mult decât un gen de existenţă!" La care Modernii protestează: „Da, dar asta înseamnă prea multe fiinţe, mult prea multe! Să ni se dea un brici...". Această reacţie nu-i lipsită de importanţă din partea celor care s-au lăudat mereu că sunt cuceritori ai unor lumi necunoscute și care, în clipa în care inventariau universul în felul lor, au încercat să înghesuie tot ce conţinea acesta în *două* genuri de existenţă! Oare ei cred că-i fezabil să așezi toate comorile descoperite până acum în doar două categorii, a Obiectului și a Subiectului? Uimitor paradox al unei formidabile bogăţii și a ceea ce ar trebui să se numească o stare de foamete metafizică.

„CEEA CE NE OBLIGĂ SĂ LUĂM ÎN CONSIDERARE ISTORIA INTERFERENȚELOR DINTRE MODURI.

Dar înainte de a merge mai departe, ar trebui să-l urechem puţin pe divinul Platon pentru că a tratat ideea de Idee cu prea puţin respect şi pentru că a ţinut să reamintească prea indignat cum s-a servit de ea pentru a-i alunga pe Sofiști. A reușit atât de bine, încât vorbirea dreaptă a făcut de neînţeles vorbirea curbă chiar de către cei ce o descoperiseră și o rafinaseră. Dacă ne-am permis această impietate, am făcut-o pentru că nu poţi măsura influenţa unei valori asupra celorlalte decât dacă știi să evaluezi mereu rolul *momentului*. La început, la Atena, după ani de frământări, această promisiune de inteligibilitate a părut probabil atât de fascinantă, încât preţul plătit, uitarea simţului comun, a părut mic. Doar astăzi, la multe secole distanţă, preţul ni se pare prea mare și promisiunile imposibil de ţinut. Iată ce înseamnă să fii stingherit de prea multe bogăţii: după ce au inventat și demonstraţia, și democraţia, grecii nu ne-au explicat niciodată cum se pot păstra amândouă fără să le contopești în imposibilul amalgam al unei politici care visează să mărșăluiască drept prin demonstraţii indiscutabile (o „știinţă politică"!). Acum înţelegem de ce este atât de problematic să spunem că Modernii moștenesc Raţiunea: această moștenire ascunde o comoară, dar una grevată de datorii pe care va trebui să le onorăm. Dacă e adevărat ce spune Whitehead, că „toată filosofia nu este decât un șir de note de subsol la Platon", n-ar trebui să fie atât de greu, până la urmă, să strecurăm aici acest ușor rectificativ, acest *erratum*, această pocăinţă: diferitele feluri de a vorbi decupează falsul și adevăratul cu briciuri ascuţite altfel decât vorbirea dreaptă – care e poate un brici al lui Occam, dar fără mâner și fără lamă...

După cum se vede, avem nevoie de timp pentru a învăţa să vorbim. Antropologa Modernilor prinde voce încet-încet; își regăsește suflul; scapă de ispita de a vorbi drept; înmulţește formele de veridicitate; reușește să nu mai separe problema cuvintelor de aceea a lumii; reușește să spintece copleșitoarea materie; înţelege într-un cu totul alt fel ceea ce numim în mod normal limbajul articulat. Dar în clipa în care lucrurile ies la lumină, apar oribil de complicate. Avem de făcut acum un nou pas: să explorăm îndoiala pe care au introdus-o Modernii, nu în relaţia dintre lume și lucruri, ci în cea dintre construcţie și adevăr. După ce vom depăși și acest obstacol, vom putea să ne apucăm în sfârșit de lucru: experienţa va deveni exprimabilă și ne vom putea servi de ea ca de un ghid care ne va spune ce li s-a întâmplat Modernilor și ce pot să se hotărască să moștenească de acum încolo.

șase

CUM REPARĂM UN MIC DEFECT DE FABRICAȚIE

Dificultatea de a face investigații în lumea Modernilor ▸
vine din imposibilitatea de a înțelege în mod pozitiv fabricarea faptelor ▸
ceea ce determină o curioasă complicitate între spiritul critic și căutarea temeiurilor.

Trebuie așadar să revenim asupra noțiunii de construcție și să distingem trei trăsături:
1. Acțiunea se dublează ▸ 2. Direcția acțiunii e nesigură ▸
3. Acțiunea este calificată ca bună sau rea.

Dar constructivismul nu reușește să rețină trăsăturile unei construcții bune.

Trebuie așadar să trecem la conceptul de instaurare ▸
dar pentru a putea instaura avem nevoie de ființe care să aibă girant ▸
ceea ce implică o distincție tehnică între ființa-ca-ființă și ființa-ca-altul ▸
și deci mai multe forme de alteritate și alterare. ▸
Ne găsim atunci în fața unei dificultăți de metodă ▸
care ne obligă să căutăm o altă origine pentru eșecurile constructivismului:
iconoclasmul și lupta împotriva fetișurilor.

Totul se întâmplă ca și cum extragerea valorii religioase i-ar fi înțeles greșit pe idoli ▸
din cauza comandamentului contradictoriu al unui Dumnezeu nefăcut de mâna omului ▸
ceea ce a antrenat un cult nou: antifetișismul ▸
la fel ca și invenția credinței în credința celorlalți ▸
ceea ce a făcut din cuvântul rațional un strigăt de luptă.

Trebuie să încercăm să terminăm cu credința în credință ▸
detectând rădăcina dublă a dublului limbaj al Modernilor ▸
care vine din improbabila legătură dintre cunoaștere și credință. ▸
Bun-venit ființelor instaurării.

Nimic altceva decât experiența, dar nimic mai puțin decât experiența.

Cercetarea propusă cititorului se sprijină pe posibilitatea de a stabili o distincţie între experienţa valorilor pe care au încercat-o Modernii şi descrierea pe care i-au dat-o. Au transpus această descriere restului lumii – până când lumea a decis că ea nu e deloc un „rest"! Această nouă situaţie de relativă slăbiciune oferă o excelentă ocazie de a înlătura descrierea oficială, de a redefini altfel valorile – prin noţiunea acum bine înţeleasă de mod de existenţă – şi de a începe apoi să ofere descrieri alternative (care vor face mai târziu obiectul unei diplomaţii încă în faşă). Începând prin a desfăşura reţelele [RES], specificându-le prin detectarea prepoziţiilor [PRE], apoi desfăcând confuzia celor două moduri amalgamate în noţiunea de materie [REP·REF] şi explicitând în sfârşit de ce vorbirea dreaptă amesteca două valori care trebuiau de asemenea respectate [REF·POL], i-am dotat pe investigatori cu un echipament de bază pentru ca ei să poată redescoperi firul experienţei independent de versiunile oficiale. Dacă e adevărat că noi „n-am fost niciodată moderni", va deveni posibil să spunem mult mai exact ce „ni" s-a întâmplat şi la ce ţinem „noi" cu adevărat.

DIFICULTATEA DE A FACE INVESTIGAȚII ÎN LUMEA MODERNILOR ▸

Dar trebuie să fim capabili să explicăm această distanţă continuă dintre practică și teorie. De ce e atât de greu să urmărim experienţa? Acest decalaj este prea important pentru a se datora numai distanţei obișnuite dintre iţele vieţii de zi cu zi și limitele vocabularului. La Moderni, acest decalaj a devenit o contradicţie majoră, care le explică în același timp energia, entuziasmul și totala opacitate. Nu putem face antropologia Modernilor mulţumindu-ne să vorbim despre iluzie sau despre conștiinţă falsă. De ce s-au pus în imposibila situaţie de a apăra valori fără a le oferi mijloacele prin care să se apere? De ce au pus la îndoială medierile necesare instituirii acestor valori?

VINE DIN IMPOSIBILITATEA DE A ÎNȚELEGE ÎN MOD POZITIV FABRICAREA FAPTELOR ▸

Ca întotdeauna, în această primă parte a cărţii, trebuie să pornim de la laborator – acest LABORATOR° care este pentru metafizică ceea ce este drosofila pentru genetică... Propunându-l ca model al unei legături originare între cuvinte și lucruri, ca exemplul princeps a ceea ce trebuie să înţelegem prin ARTICULAȚIE°, ne-am ușurat puţin sarcina, căci am făcut ca și cum toată lumea urma să fie de acord că, cel puţin în acest caz, *artificialitatea* construcţiei și *realitatea* rezultatului merg împreună; ca și

cum specialista în etnologie ar avea în fine cheia care i-ar permite să iasă din această lungă opoziție de principiu dintre limbaj și ființă; ca și cum descrierea *experimentării* ne-ar așeza pe drumul *experienței*.

Ar însemna să uităm ce efect au avut *science studies* asupra publicului savant. În vreme ce aceste studii pretindeau că descriu în sfârșit practica științifică, practicienii au crezut că în felul acesta practica se golește de adevărata sa substanță! Dacă cercetătoarea noastră știe meserie câtuși de puțin, trebuie să ia foarte în serios strigătele de indignare ale celor care s-au simțit atacați. Dacă e imposibil să legi fabricarea și realitatea fără să-i șochezi pe practicieni, asta se întâmplă pentru că în chiar noțiunea de CONSTRUCȚIE° (și în termenul savant de CONSTRUCTIVISM°) există ceva profund defectuos. Cum putem face dreptate științelor dacă desfășurarea lanțurilor lor de referință pare un scandal chiar și pentru cei care au misiunea să le alcătuiască? Mai general, cum am putea fi în stare să facem dreptate diferitelor traiectorii specifice fiecărui mod, dacă fiecare dintre segmentele lor, fiecare mediere este declarată nulă? Ne lipsește aici un instrument adecvat pe care, dacă vrem să reușim mai târziu să instituim experiența, trebuie să-l inventăm cu orice preț.

Până la urmă, nimic nu interzicea să îndrăgim lanțurile de referință. Toată lumea era de acord că faptele sunt fapte. În afara generalizărilor pripite și de un gust poate ceva mai excesiv pentru „faptele indiscutabile", nimic nu le-ar fi fost fatal îndrăgostiților de știință dacă, deodată, lanțurile de referință ar fi fost oferite complet echipate, îmbrăcate gros, bogat vascularizate, pe scurt, bine așezate în rețelele lor, așa cum istoria și sociologia științelor le prezintă astăzi. Și totuși, nu-i de-ajuns, degeaba, totul se reia: de îndată ce faceți lista ingredientelor necesare producției de obiectivitate, interlocutorii simt și nu pot face nimic, e mai presus de puterea lor, această obiectivitate *se diminuează* în loc să crească. Degeaba vă opuneți, vă frământați, nu există o versiune pozitivă care să permită în același timp și dintr-o răsuflare să spună despre o cunoștință că e dovedită și că depinde de un itinerariu fragil de probe de-a lungul unui costisitor lanț de referințe pe care orice accident cât de mic îl poate întrerupe. Vi se va cere întotdeauna, la final, să vă hotărâți: „Da, dar e vorba de ceva obiectiv sau *depinde* de interpretarea unui instrument?". Imposibil să răspunzi: „Și una, și alta! Faptul e *dovedit*, *pentru că* am interpretat rezultatele unui instrument" E ca și cum ai vrea să ții o bilă în echilibru în vârful unei creste: va cădea sau într-o vale („sunteți un realist!"), sau în cealaltă („sunteți un relativist!"), dar un lucru e sigur: această stâncă a lui Sisif nu va rămâne în echilibru pe creastă.

Totul se întâmplă ca și cum instrumentul esențial pentru a înțelege rolul medierilor ar fi fost spart sau cel puțin crăpat; nu-l mai putem utiliza în mod adecvat; lovește tocmai ceea ce trebuie protejat; departe de a transforma totul în aur ca mâna regelui Midas, poartă ghinion oricărui lucru pe care-l atinge. Chiar dacă evităm întrebuințările cele mai plate – construcția așa-zis „socială"

sau, încă și mai trivial, „cauzele iluzorii ale acțiunilor noastre au consecințe reale" –, nu ne putem servi de el pentru a întemeia durabil accesul la adevăruri. Orice-am face, vom inocula mereu, în același timp, o îndoială: „dacă e ceva construit, înseamnă că probabil e fals". Și chiar fără adăugirea adjectivului „social", chiar și în doză mică, apelul la noțiunea de construcție rămâne mereu critic.

Este adevărat că stabilirea de lanțuri de referință pune o problemă delicată de continuitate, din moment ce nimic nu se păstrează la fel de la o FORMĂ° la alta și trebuie întotdeauna, așa cum am văzut în capitolul 4, să asigurăm continuitatea constantelor prin discontinuitatea materialelor succesive. Dar nu-i vorba de cine știe ce paradox; nu lipsește aici decât obișnuința și gustul pentru observație; etnografii au descifrat în ținuturi îndepărtate ritualuri altminteri încâlcite. În orice caz, dificultatea de a le urmări nu poate explica amploarea neînțelegerii asupra cunoașterii, atașamentul funciar pentru o teorie a Științei atât de contrară intereselor adepților obiectivității. Desigur, tocmai am văzut ce ispite puteau duce la o întrebuințare politică a Rațiunii: Dublu-Clic a crezut că găsește în Știință certitudini pe care niciun artificiu nu le-ar putea contamina, pe care nicio deliberare nu le-ar putea încetini, pe care nicio instrumentalizare costisitoare nu le-ar putea fragiliza: „Faptele sunt aici, fie că vreți, fie că nu" Cu acest pumn în masă noi am putea, ce-i drept, pune capăt oricărei discuții despre agora [REF·DC] . Dar de aici la a ne lipsi de toate mijloacele de a fabrica aceleași fapte e cale lungă. Pare neverosimil. Nu, trebuie să fie un alt motiv, mult mai important decât interesele cunoașterii, mai puternic decât pasiunile politicii. Nimic n-ar putea să explice, în afara acestui motiv încă necunoscut, faptul că medierile au ajuns să fie atât de discreditate.

→ CEEA CE DETERMINĂ O CURIOASĂ COMPLICITATE ÎNTRE SPIRITUL CRITIC ȘI CĂUTAREA TEMEIURILOR

Specialista în etnologie nu se prea poate întoarce înspre gândirea critică pentru a pozitiva noțiunea de construcție. Dacă a devenit imposibil să spui dintr-o suflare „E *bine* construit, e *deci* adevărat, *foarte* adevărat", asta înseamnă că viziunea negativă de care au parte medierile (deși numai ele pot stabili continuitatea rețelelor) este împărtășită în același timp de cei care vor să apere valorile și de cei care vor să le dovedească inutilitatea. Într-adevăr, chiar și criticii par să creadă în exigențele adevărului gol-goluț. Sau, mai degrabă, a devenit „CRITICĂ°" gândirea care încearcă mereu să dezvăluie îndărătul instituțiilor Adevărului, Frumosului, Binelui, Totului prezența unei mulțimi de manipulări îndoielnice, de traduceri defectuoase, de metafore uzate, de proiecții; pe scurt, de transformări care le anulează valoarea. Este o poziție care justifică *a contrario*, în ochii adversarilor, invocarea unei substanțe care s-ar menține *fără* nicio transformare. Cele două părți sunt de acum de acord măcar asupra unui lucru: „Atâta vreme cât nu deținem informația pură și perfectă, să ne abținem să spunem adevărul adevărat". Adepții absolutului și-au găsit dușmanii pe care îi meritau. Bilanțul acestei lupte este

acesta: pentru a umili cererile (lipsite de măsură, ce-i drept) ale Raţiunii, au fost sparte una câte una medierile necesare itinerariilor diversificate ale adevărului, când de fapt acestea sunt chiar raţiunea și singurul mijloc de subzistenţă în fiinţă. În cele din urmă tot Derrida, acest Zenon al „diferanţei", avea dreptate să îi așeze întotdeauna în față prepoziţia „de": constructivismul este întotdeauna *de*-construcţia. Nu vom putea niciodată să reconstruim itinerariile adevărului, ci numai să le deconstruim. Idealul este mereu același, cu singura diferenţă că nu vrem să învăţăm cum să-l atingem, ci cum să trăim stoic cu *decepţia* de a nu-l atinge. Vedem acum de ce nu se pune problema să ne încredem în ispitele spiritului critic dacă vrem să redăm sens constructivismului.

Ispita a devenit cu atât mai periculoasă cu cât trebuie să-i adăugăm acum FUNDAMENTALISMUL° și pericolele sale. Căutarea temeiurilor pe care nicio interpretare nu vine s-o pângărească, nicio transformare, nicio manipulare, nicio traducere, pe care nicio multiplicitate nu vine să o corupă, pe care niciun itinerariu nu vine să o încetinească, ar fi putut rămâne la urma urmei o pasiune destul de inocentă – din moment ce, în orice caz, în practică am făcut mereu contrariul și am înmulţit medierile, fie că e vorba despre știinţă, politică, religie, drept etc. Dar totul s-a schimbat de câteva zeci de ani încoace, atunci când neputinţa Modernilor de a se prezenta politicos restului lumii l-a făcut pe acesta din urmă să creadă ceea ce spuneau despre ei înșiși! „Noi" știm bine că n-am fost niciodată moderni. Desigur: nici n-am mai exista altfel... Dar se pare că am păstrat acest secret pentru noi. Câtă vreme eram cei mai puternici, nici nu ne păsa. Dimpotrivă: exportam droguri și păstram vaccinul pentru noi. Modernizarea mai mult sau mai puţin eșuată a celorlalte culturi mai degrabă ne amuza: o cămilă în faţa unei uzine petrochimice, iată un nou teritoriu al unui „sfâșietor contrast", spuneam surâzând subţire, „între tradiţie și modernitate". Ca și cum noi înșine n-am fi fost sfâșiaţi, de asemenea, între ceea ce spuneam și ceea ce făceam!

Dar astăzi s-a schimbat totul, „ceilalţi" au absorbit uriașe doze de modernizare, au devenit puternici, ne imită admirabil, doar că n-au avut niciodată ocazia să afle că noi n-am fost niciodată... Și atunci, deodată, zâmbetul nostru amuzat a înţepenit într-un rictus de *teroare*. E cam târziu acum să strige: „Păi nu, deloc, nu-i vorba de asta! N-aţi înţeles nimic, niciun temei nu e accesibil fără un drum de medieri, mai ales Adevăratul, dar și Binele, Dreptul, Utilul, Binele și poate Dumnezeu...". Am devenit atât de fragili încât ţi se face și frică. Terorizaţi? Am fi și pentru mai puţin. Puteam să ne prefacem că suntem moderni, dar cu condiţia de a nu fi înconjuraţi de modernizatori *fanatici*. Ce e un fanatic? Cel care nu mai poate pronunţa această binecuvântare, această veridicitate: „Pentru că e *bine* construit, *este* poate *foarte* adevărat". Dar cine a învăţat restul lumii că este un sacrilegiu să vorbești astfel? Cine i-a învăţat pe ceilalţi să laicizeze această expresie care i se atribuie Islamului: „Trebuie închise

porţile interpretării", atribuind-o mai întâi ştiinţelor, tehnicilor, economiei? Şi când te gândeşti că se cred secularizaţi! O, cât de puţin se cunosc!

Aşadar, înseamnă ceva să recunoşti *diferenţele* dintre modurile de existenţă conservând foarte atent *multiplicitatea* tipurilor de veridicitate; şi altceva să acceptaţi ca pe un fapt consumat, căruia nici nu merită să-i cauţi originea, discreditarea la care a fost supusă *orice fel* de construcţie. Civilizaţia înseamnă să protejezi diversitatea varietăţilor; dar este o impostură să distrugi pavajul drumurilor care duc la adevăr. Şi dacă există o eroare pe care nu trebuie s-o comitem cu niciun preţ, pentru propria noastră salvare, aceasta este eroarea de a confunda respectul pentru diferitele alterări ale modurilor de existenţă cu resursele spiritului critic.

Pentru a ieşi în sfârşit din critică, trebuie să revenim asupra întregii afaceri a constructivismului şi să înţelegem prin ce accident utilajul necesar zace acum stricat pe bancul nostru de lucru. Cum ne putem dota cu unelte noi? Mai întâi, recuperând tot ceea ce poate fi recuperat din atenţia meticuloasă acordată medierilor – şi pe care uitaserăm să o adăugăm modului de întrebuinţare a modernităţii când am exportat-o... Să spui că ceva – un fapt ştiinţific, o casă, o piesă de teatru, un idol, un grup – este „construit" înseamnă să spui trei lucruri diferite pe care trebuie să reuşeşti să le faci inteligibile simultan – şi pe care nici fundamentaliştii şi nici criticii lor nu le mai pot înţelege.

TREBUIE AŞADAR SĂ REVENIM ASUPRA NOŢIUNII DE CONSTRUCŢIE ŞI SĂ DISTINGEM TREI TRĂSĂTURI:

Vrem să subliniem la început că ne aflăm în faţa unui tip ciudat de dublare, în cursul căruia sursa exactă a acţiunii se pierde. Acest proces este conservat foarte bine de o expresie franceză [pe care limba română nu o posedă, *„faire faire"*, dar pe care o putem traduce *prin a da să ţi se facă*]. Dacă „daţi să vi se facă" temele de vacanţă ale copiilor dumneavoastră, asta înseamnă că nu dumneavoastră le faceţi şi că nici ei nu le-ar face fără dumneavoastră; dacă citiţi în manualul de gramatică latină că *„Caesar pontem fecit"*, ştiţi că divinul Iulius nu transportă el însuşi bârnele podului pentru a traversa Rinul pe urmele germanilor, ci că legionarii săi – fără nicio îndoială, ei – nu le-ar fi transportat fără ordinul lui. Orice întrebuinţare a cuvântului „construcţie" deschide aşadar o *enigmă* asupra autorului construcţiei: când se acţionează, *alţii trec la acţiune*. Această trecere – această pasă – nu trebuie ratată.

1. ACŢIUNEA SE DUBLEAZĂ

În al doilea rând, a spune despre un lucru că e construit înseamnă să faci în aşa fel încât *direcţia* vectorului acţiunii să fie nesigură. Balzac este desigur autorul propriilor sale romane, dar scrie adesea, şi eşti tentat să-l crezi, că „a fost dus

2. DIRECŢIA ACŢIUNII E NESIGURĂ

Autoreferenţialitatea autorului este aici strict lingvistică, fapt care ne-a obligat la o adaptare.

de val de către personajele lui", care l-au forțat să le aștearnă pe hârtie. Există mereu, și aici, dublarea lui „a da să ți se facă", dar de data aceasta săgeata poate merge în ambele sensuri: de la constructor la construit sau, invers, de la produs la producător, de la creație la creator. Ca și acul unei busole, care-i împins de o masă de fier, vectorul oscilează neîncetat, căci nimic nu ne obligă să-l credem pe Balzac: e poate victima unei iluzii sau se face vinovat de o mare minciună, repetând clișeul uzat al „Muzei inspiratoare a poeților"

Dar poate că la marionete și la păpușari găsim în modul cel mai limpede această oscilație dusă la paroxism, de vreme ce nicio îndoială nu e permisă asupra dominării pe care manipulatorul o exercită asupra a ceea ce manipulează: da, dar se întâmplă că tocmai *mâna* posedă o asemenea autonomie încât nu suntem niciodată foarte siguri de ceea ce marioneta îi „dă să facă" păpușarului, care nici el nu e sigur de ceea ce i se dă de făcut... Tribunalele sunt ticsite de criminali și de avocați, confesionalele de păcătoși „a căror mână dreaptă nu știe ce face mâna stângă". Aceeași nesiguranță domnește și în laboratoare: e nevoie de timp pentru ca laboranții să hotărască dacă experiența artificială a laboratorului a oferit destulă autonomie faptelor pentru ca acestea să poată exista „prin ele însele", „datorită" muncii excelente a experimentatorului. Altă oscilație: pentru a primi premiul Nobelul, savantul este cel care a acționat, da; dar pentru a-și merita premiul, trebuie ca faptele să fie cele care să-l fi făcut să acționeze și nu el însuși, pentru că opiniile lui individuale nu interesează pe nimeni. Cum să facem să nu oscilăm mereu între cele două poziții?

3. ACȚIUNEA ESTE CALIFICATĂ CA BUNĂ SAU REA.

Pentru a scăpa de această oscilație, am detectat cel de-al treilea ingredient al noțiunii compozite de construcție, cel mai decisiv: a spune despre un lucru că este construit înseamnă să introducem o *judecată de valoare* nu doar asupra originii acțiunii – de două ori nesigură, după cum am văzut –, ci și asupra *calității* construcției: nu-i de ajuns că Balzac a fost „luat" de propriile-i personaje, dar și ele trebuiau să se lase „luate" de el; nu-i de ajuns că experimentatorul construiește fapte prin artificii, dar și ele, faptele, trebuie să facă din el un experimentator bun, bine plasat, la momentul potrivit etc. Construit, desigur, dar măcar *bine* construit? Orice arhitect, orice artist, chiar și orice filosof a cunoscut chinurile acestui scrupul; orice savant se trezește noaptea ros de această întrebare: „Și dacă nu-i decât un simplu artefact?". (Cine nu se simte savant când își pune această întrebare?...)

DAR CONSTRUCTIVISMUL NU REUȘEȘTE SĂ REȚINĂ TRĂSĂTURILE UNEI CONSTRUCȚII BUNE.

Lucru de mirare – ceea ce dovedește cât e de greu atunci când locuiești la Moderni acasă să nu te înșeli asupra ta însuți –, *niciunul* dintre aceste trei aspecte nu se regăsește în întrebuințarea cuvântului „construcție", așa cum este el utilizat în gestul critic. Atunci când se pune întrebarea: „E adevărat *sau* e o construcție?", ceea ce se implică de

obicei e: „Oare chestia asta există *independent* de *orice* reprezentare?" sau, dimpotrivă, este „produsul mai mult sau mai puţin arbitrar al imaginaţiei unui creator *atotputernic* care ar fi scos totul din *propria* sa burtă?". Dublarea acţiunii? Habar n-ai. Oscilaţia asupra direcţiei vectorului? Ţi-ai prins urechile. Judecata asupra calităţii? Nu se mai pune problema să o reperezi din moment ce toate construcţiile sunt la fel. În cele din urmă, vocabula „constructivism" nu adăpostește nici măcar ceea ce meșterul cel mai mic, arhitectul cel mai modest ar fi recunoscut cel puţin în propriile sale realizări: faptul că există o enormă diferenţă între a face bine și a face rău! Prin această întrebuinţare a constructivismului, înţelegem că fundamentaliștii au înnebunit de dorinţa unei realităţi pe care nimeni și nimic să n-o fi construit.

De mirare rămâne că totuși Modernii trăiesc cu toţii înconjuraţi de construcţii, în interiorul celor mai artificiale lumi elaborate vreodată, saturaţi de imagini, consumatori avizi de mase de produse fabricate, spectatori avizi de producţii culturale inventate de la A la Z, locuitori ai unor orașe gigantice ale căror detalii au fost montate unul câte unul și adesea, mai nou, năuciţi de admiraţie pentru operele de imaginaţie. Și totuși, ei își fac despre creaţie, construcţie, producere o idee atât de bizar de bifurcată încât ajung să pretindă că au de *ales* între real și artificial. Dar dacă ești un pic antropolog, nu poţi decât să rămâi perplex în faţa acestei necunoașteri de sine: cum au rezistat până acum, greșind atât de mult în privinţa propriilor virtuţi? Dacă măsurăm „ameninţarea fundamentalistă", trebuie să ne întrebăm asupra șanselor lor de supravieţuire.

TREBUIE AȘADAR SĂ TRECEM LA CONCEPTUL DE INSTAURARE.

Cum putem să facem să treacă într-un alt cuvânt cele trei aspecte esenţiale a căror listă tocmai am făcut-o, dar pe care cuvântul „construcţie" pare să nu le mai poată conţine? Când vrem să modificăm conotaţiile unui termen, mai bine să-l schimbăm. Și mă îndrept din nou spre Souriau: să-i împrumutăm termenul de INSTAURARE°.

Artistul, scrie Souriau, nu este niciodată creatorul, ci întotdeauna instauratorul unei opere care vine înspre el, dar care, fără el, nu s-ar putea niciodată îndrepta către existenţă. Dacă există o întrebare pe care sculptorul nu și-o pune niciodată, aceasta este întrebarea critică: „Eu sunt, sau statuia este autorul statuii?". Recunoaștem aici dublarea acţiunii pe de o parte, oscilaţia vectorului acţiunii, pe de alta. Dar ceea ce-l interesează cel mai mult pe Souriau este cel de-al treilea aspect, cel care se referă la excelenţa și la calitatea operei instaurate: dacă sculptorul se trezește noaptea, o face pentru că are încă nevoie să se lase inspirat pentru a desăvârși sau pentru a-și rata opera. Ne amintim că pictorul din *La Belle Noiseuse*, în nuvela lui Balzac *O capodoperă necunoscută*, stricase tot tabloul, fiindcă se ridicase în întuneric pentru a-i mai adăuga o tușă pe care, vai, pânza *nu o cerea*. Trebuie să revii de mai multe ori, dar de fiecare dată riști să pierzi tot. Responsabilitatea *operei de făcut* – expresia este

tot a lui Souriau – apasă pe umerii artistului cu o greutate cu atât mai mare, cu cât acesta nu are model, și deci face mai mult decât să treacă de la posibilitate la act. Totul depinde de ceea ce vei face acum, fiind singurul care știe ce e de făcut, și totuși *nu știi ce să faci*. Aceasta este, spune Souriau, enigma Sfinxului: „Ghicește sau vei fi devorat!". Nu ești la butoane și totuși nu e nimeni altcineva care să poată umbla la ele. Ai toate motivele, nu-i așa, să te trezești în toiul nopții lac de sudoare. Cel care n-a trecut prin așa ceva n-a simțit niciodată golul de ignoranță la care se branșează creația.

Noțiunea de instaurare are deci acest avantaj că poate aduna cele trei trăsături identificate mai sus: dublarea lui „a da să ți se facă"; nesiguranța direcției vectorilor acțiunii; căutarea riscantă, fără model prealabil, a unei excelențe care va rezulta (provizoriu) din acțiune.

◂ DAR PENTRU A PUTEA INSTAURA AVEM NEVOIE DE FIINȚE CARE SĂ AIBĂ GIRANT ▸

Dar pentru ca această noțiune să aibă o șansă de a prinde și de a se încărca treptat cu trăsăturile pe care noțiunea de construcție ar fi trebuit să le conserve, e nevoie de o condiție: trebuie ca instaurarea să ofere ocazia de *a întâlni ființe susceptibile de a neliniști*. FIINȚE° cu statut ontologic încă deschis, capabile totuși să *vă dea să vi se facă* ceva, să vă indispună, să insiste, să vă oblige să vorbiți bine despre ele cu ocazia încrengăturilor în care se înalță Sfincșii – și chiar alei pline cu Sfincși. Ființe articulabile cărora instaurarea le poate adăuga ceva esențial manifestării lor autonome. Ființe, ca să folosim această frumoasă expresie, care „să aibă girant". Numai cu acest preț ar putea avea un alt sens decât cel lingvistic traiectoriile cărora am început să le recunoaștem desenul.

În felul acesta, însă, statuia care se găsește „potențial" în blocul de marmură și pe care ciocanul sculptorului ar veni pur și simplu s-o scoată la lumină nu ne-ar putea satisface: totul există de la bun început și n-am putea face altceva decât să alternăm între două descrieri bifurcate – fie sculptorul ar trebui numai să urmeze figura statuii desenată cu punctulețe pe blocul de marmură, fie ar impune materiei brute și informe o destinație pe care ar „alege-o liber". N-am avea nevoie de nicio instaurare. Nicio grijă. Niciun sfinx n-ar risca să-l devoreze pe cel care nu reușește să detecteze enigma. Acest statut ontologic nu prea e demn de o statuie de calitate; n-ar fi bună, la limită, decât pentru mulajul în serie al piticilor de grădină. Nu, avem nevoie de ființe care să nu facă parte dintre aceste tipuri de resurse: „imaginația creatoare", pe de o parte, „materia brută", pe de alta. Ființe a căror continuitate, a căror prelungire, extindere s-ar plăti, dacă putem spune așa, cu destule nesiguranțe, discontinuități și neliniști, pentru a rămâne mereu evident că instaurarea lor se poate rata dacă nu reușim să le percepem conform cheii lor de interpretare, propriei lor enigme pe care o dau spre descifrat celor asupra cărora apasă; ființe care se ridică întotdeauna, neliniștite, la răspântie de drumuri.

- CEEA CE IMPLICĂ O DISTINCȚIE TEHNICĂ ÎNTRE FIINȚA-CA-FIINȚĂ ȘI FIINȚA-CA-ALTUL -

Pentru că nu există niciun cuvânt uzual pentru a desemna traiectoriile de instaurare – Souriau propune „progresie anaforică"! –, să introducem noi un pic de jargon pentru a distinge între *ființa-ca-FIINȚĂ*° și *ființa-ca-ALTUL*°. Prima își caută baza într-o SUBSTANȚĂ° care-i asigură continuitatea printr-un salt înapoi în temei, care-i va garanta certitudinea. Pentru a califica un atare statut, se poate reutiliza noțiunea de TRANSCENDENȚĂ°, căci, în incertitudine, părăsim experiența pentru a ne îndrepta privirea către ceea ce e mai solid, mai sigur, mai continuu decât experiența. Ființa se sprijină pe ființă, dar în altă parte. Însă ființele care se cer instaurate nu-și asigură astfel continuitatea. Nu oferă de altfel nicio siguranță nici asupra originii, nici asupra statutului lor, nici asupra operatorului lor. Continuitatea lor, am văzut deja, trebuie „plătită" în discontinuități. Ele nu sunt ființe care depind de o substanță pe care se pot sprijini și de o SUBZISTENȚĂ° pe care trebuie să o caute pe riscul lor. Pentru a o găsi, și ele trebuie să sară, dar acest salt nu are nimic de-a face cu căutarea temeiurilor. Nu se îndreaptă în sus sau în jos pentru a așeza experiența pe altceva mai solid, ci numai *în fața* experienței, pentru *a prelungi* riscul, rămânând în aceeași tonalitate experimentală. Este și aceasta o transcendență, desigur, întrucât există un salt, dar o *mică*-TRANSCENDENȚĂ°. Pe scurt, o formă foarte stranie de IMANENȚĂ°, din moment ce ea trebuie să treacă printr-un salt, un hiatus, pentru a-și obține continuitatea – am putea spune aproape o „trans-descendență", pentru a semnala că, departe de părăsirea situației, aceasta îi adâncește sensul, singurul mijloc de a-i prelungi traiectoria. (Vom reveni adesea asupra distincției dintre transcendența rea și transcendența bună.)

- ȘI DECI MAI MULTE FORME DE ALTERITATE ȘI ALTERARE. -

De fapt, acest jargon nu are alt scop decât acela de a elucida ipoteza centrală a acestei cercetări: din ființa-ca-ființă nu se poate deduce decât un singur tip de ființă despre care se poate *vorbi* în mai multe feluri, în timp ce noi vom încerca să definim în câte feluri diferite ființa poate fi *alterată*, prin câte *alte forme de alteritate* este ea capabilă să se fofileze pentru a continua să existe. Dacă noțiunea clasică de CATEGORIE° desemnează diverse feluri de a vorbi despre o aceeași ființă, noi vom încerca să căutăm câte maniere distincte are ființa de *a trece* prin altele. Multiplicitatea nu se situează în același loc în cele două cazuri. Dacă pentru Aristotel existau mai multe feluri de a vorbi despre o ființă, toate aceste feluri aparțin, în ceea ce ne privește, *unui singur mod*, acela al cunoașterii de tip referențial [REF]. Ființa rămâne imobilă *ca* ființă. Totul se schimbă însă dacă chiar avem dreptul să chestionăm alterarea ființelor în mai multe chei, permițându-ne astfel să vorbim despre ființa-ca-*altul*. Dacă e așa cum spune Gabriel Tarde, că „diferența funcționează amânând", trebuie să fie mai multe moduri de ființe care să le

asigure subzistența printr-o prelevare distinctă de alteritate; și pe care nu le putem întâlni decât creând ocazii de instaurare diferite pentru fiecare, pentru a învăța să le vorbim pe limba lor.

Ceea ce ne interesează aici este consecința antropologică a unui argument care altfel ar rămâne prea abstract: de ce Modernii s-au rezumat la un număr atât de mic de *gabarite ontologice*, în timp ce, pe de altă parte, răspândeau pretutindeni atâtea inovații, transformări, revoluții? De unde această anemie ontologică? Ființele aflate în instanța instaurării sunt exact ceea ce nu găsești niciodată cu ușurință la Moderni. Poate așa se explică de ce le este atât de greu să întâlnească alte COLECTIVE° altfel decât sub formă de „CULTURI°".

În capitolele anterioare, am înțeles de ce: Modernii fie se găsesc față-n față cu materialitatea brută și obtuză, fie trebuie să se îndrepte spre reprezentări ce rezidă doar în mințile lor. În plus, ei trebuie să aleagă între cele două posibilități; teoretic măcar, pentru că n-o fac niciodată în practică; însă tocmai această diviziune ne interesează aici: de ce ceea ce e necesar în practică este imposibil în teorie? În urma căror evenimente aceeași civilizație a cărei practică neîncetată a fost aceea de a transforma lumea atât de radical a acceptat să nu recunoască în teorie decât două domenii de realitate?

› NE GĂSIM ATUNCI ÎN FAȚA UNEI DIFICULTĂȚI DE METODĂ ‹

Pentru a răspunde la această întrebare prea vastă, ne găsim într-o situație periculoasă, deoarece ar trebui să facem să iasă la lumină, conform metodei stabilite până acum, ÎNCRUCIȘAREA° a două moduri de existență – unul la care am făcut deja aluzie, dar prea puțin, modul religios, notat [REL]; pe celălalt, încă ascuns, nu-l vom găsi decât în capitolul următor, și el are de-a face cu puterea idolilor. Or, pentru a face dreptate celor două moduri, trebuie să fi rezolvat deja problema care ne preocupă, căci în ambele cazuri e vorba de a intra în contact cu ființe care rămân cu totul inarticulate, indicibile, de neinstaurat atâta vreme cât nu dispunem de o altă cale de acces la alteritate. Iată-ne prinși într-o contradicție, într-un *catch-22**, din care propun să ieșim deodată impunând o soluție – cu totul ipotetică, desigur – până ce fecunditatea îi va fi verificată în capitolele următoare.

Trebuie să adoptăm o poziție radicală față de aceste biete poncife ale istoriei occidentale, după care cu toții am fi măcar iudeo-greci, dacă nu chiar iudeo-creștini. Conexiunea dintre cele două întrebări – cum să înțelegem lanțurile de referință și cum să înțelegem creația? – este ceea ce i-a aruncat pe Moderni într-o asemenea patimă a întunericului și a compromis tot ceea ce au afirmat despre iluminarea pe care Iluminismul lor trebuia să o aducă în lume.

---

* Aluzie la *double bind*-ul din romanul cu titlu omonim publicat în 1961 de scriitorul american Joseph Heller. Vezi Joseph Heller, *Catch-22*, Iași, Polirom, 2010.

Dacă istoria europeană nu ne-ar arăta atât de clar legătura dintre creaţie şi referinţă, antropologia ne-ar fi adus deja pe drumul cel bun: numai *religia* ne poate explica că ne înşelăm în acest punct asupra rolului exact al medierilor necesare în stabilirea cunoştinţelor. S-o spunem pe şleau, va trebui să ne îndreptăm spre „religia cunoaşterii" pentru a ne facilita în sfârşit cercetarea. Teoria Ştiinţei n-a fost decât o „victimă colaterală" a unei compromiteri care avea o altă origine şi bătea spre altă ţintă, nu mai puţin redutabilă, de care va trebui să ne apropiem tremurând. Dacă Modernii n-ar fi confundat decât sursele Ştiinţei lor, ne-am descurca, ba chiar ne-ar fi uşor să le facem antropologia; dar au confundat şi sursele religiei, sau mai degrabă au amestecat groaznic sursele Ştiinţei şi ale religiei. Îndărătul oricărei probleme de epistemologie zace o altă întrebare: ce să facem cu idolii sau cu FETIŞURILE°? Aceasta este trăsătura cea mai frapantă a antropologiei lor: faptul că se cred *antiidolatri* şi *antifetişişti*.

→ CARE NE OBLIGĂ SĂ CĂUTĂM O ALTĂ ORIGINE PENTRU EŞECURILE CONSTRUCTIVISMULUI: ←

Vom proceda ca şi cum Modernii ar fi fost victimele unui *accident de constructivism*! Strămoşii lor se purtau aproape normal, instaurând măcar o multiplicitate de fiinţe în aşteptare, când au început să facă să iasă la iveală un nou CONTRAST° pe care n-au crezut că-l pot înteţi fără să renunţe la ritmul instaurării. Acest accident, acest eveniment al tuturor evenimentelor poartă o mulţime de nume – toate mitice prin definiţie – şi nu a încetat, pentru că era atât de riscant, atât de improbabil, de contingent, să fie rejucat de-a lungul istoriei europene, dar putem aproape sigur să-l facem responsabil de compromiterea medierilor. Îl putem numi „Avram", „diviziunea mozaică" (aşa-l numeşte Jan Assmann), „antiidolatrie", „antifetişism", „iconoclasm", „critică", nu contează. Pentru a acoperi această poveste care face din noi nişte fericiţi aleşi ai unei istorii de o mie de ori sfinte, am propus termenul de ICONOCLASH° – amestecând anume franceza şi engleza. Dacă există ceva care defineşte etnografic faptul de a fi occidental, european, modern, dacă există măcar o istorie care ne este proprie, acesta este faptul că descindem din cei care au răsturnat idolii – fie distrugând Viţelul de Aur, fie statuile împăraţilor romani, alungându-i pe negustori din templu, arzând icoanele bizantine, jefuind catedralele papiste, decapitând regele, luând cu asalt Palatul de Iarnă, distrugând „diverse tabuuri", ascuţindu-şi armele criticii sau, în sfârşit, mai trist, tăind în patru, pentru ultima oară, atomii de praf căzuţi din ruinele deconstrucţiei postmoderne. O cititorule, caţără-te în vârful arborelui tău genealogic: dacă nu-ţi găseşti strămoşi iconoclaşti, înseamnă că nu eşti nici evreu, nici catolic, nici protestant, nici revoluţionar, nici critic, nici dărâmător de tabuuri, nici deconstrucţionist! Şi-atunci, ferice neîntinat, nu ţie ţi se adresează acest discurs...

→ ICONOCLASMUL ŞI LUPTA ÎMPOTRIVA FETIŞURILOR. ←

TOTUL SE ÎNTÂMPLĂ CA ȘI CUM EXTRAGEREA VALORII RELIGIOASE I-AR FI ÎNȚELES GREȘIT PE IDOLI ·

În acest stadiu al cercetării, ceea ce contează este să ne dăm seama în ce aporie se va afunda cel care-i acuză pe idoli de falsitate. Sau, mai degrabă, din moment ce totul se face „la dublu" în lumea Modernilor, ne vom găsi în fața a două aporii multiplicate: una se referă la calitatea ființelor pe care pretinzi că le dezvălui distrugând idolii; alta, la sensul pe care ar fi trebuit să-l acordăm idolilor dacă nu ne-am fi pus în cap să-i distrugem. (Dar nu vom putea da o turnură pozitivă acestor două argumente decât în partea următoare, după ce vom recunoaște traiectoriile proprii „idolilor", în capitolul 7, și „zeilor", în capitolul 12.)

Să presupunem că, pentru a extrage contrastul dintr-un nou mod de existență – destul de prost calificat, dar instituit în istorie sub numele de „monoteism" –, vom fi obligați să nu-i înțelegem pe idoli și pe idolatri. Ciudat și tipic sau sfânt de diabolic, există mereu ceva fals în idoli, dar și falsitatea aceasta este dublă. Ea nu vine numai din aceea că idolii fabrică divinități mincinoase (în ochii religioșilor), ci din aceea că riscăm să-i lovim aiurea și nedrept. E ca și cum ne-ar invita *să-i înțelegem greșit*... Modernii vor intra ca niște caraghioși în povestea în care se cred antifetișiști, iar asta-i va orbi în mod durabil, atât în ceea ce-i privește, cât și, mai ales, în privința altora... Însă asta nu ne mai poate mira, pentru că acest gen de conflicte de valori ne este de-acum cunoscut. Am văzut, în capitolul precedent, cum apariția cunoașterii obiective acuzase în mod greșit de impostură veridicitatea atât de fină și de esențială a politicii [REF·POL]. Ei bine, vom presupune că la fel s-a întâmplat, într-un trecut mitic, cu această altă valoare, de asemenea esențială, religia Dumnezeului viu, care a ajuns și ea, tot din greșeală, să-i calce-n picioare pe nefericiții idoli care vizau, vom afla curând, un cu totul alt tip de veridicitate, la fel de esențial pentru supraviețuirea noastră. Dificultatea problemei vine din înșiruirea erorilor de categorie ce riscă să ne facă să pierdem firul – și chiar să ne ducă la disperare.

· DIN CAUZA COMANDAMENTULUI CONTRADICTORIU AL UNUI DUMNEZEU NEFĂCUT DE MÂNA OMULUI ·

Toată chestiunea depinde de coliziunea și încălcirea a două comandamente contradictorii unul față de altul, dintre care fiecare este la rândul lui marcat de o contradicție fundamentală în formă de aporie. Să începem cu prima aporie, simplu de înțeles, chiar dacă, vom vedea, constituie o eroare de categorie cu consecințe incalculabile. Cei care afirmă împotriva idolatrilor că „noi, spre deosebire de alții, nu ne facem din Dumnezeul nostru chip cioplit" s-au plasat clar într-o, spre a folosi un eufemism, *situație falsă*: căci de îndată, desigur, în mod inevitabil, obligatoriu, din fericire și în mod necesar, vor trebui să găsească *alte* imagini, *alte* medieri, *alte* recipiente, *alte* temple, *alte* rugăciuni, *alte* conducte pentru a-l

instaura pe acel Dumnezeu. Să amintim că fără alterări și fără instaurare nu există subzistenţă posibilă. Dar iată că virajul a fost luat, faptu-i consumat, e prea târziu: pe acest alt drum *nu-l va mai putea mărturisi* nimeni niciodată, din moment ce toţi Modernii s-au angajat în imposibila întreprindere de a se prezenta în faţa unui zeu ne-fabricat. Va trebui de-acum săpată o diferenţă absolută între ceea ce face mâna stângă („Noi nu fabricăm imagini") și ce face mâna dreaptă („Vai, dar nu putem să nu fabricăm imagini"). Iconoclasmul a devenit cultul nostru. Ne e imposibil să ne mai întoarcem. Este ceea ce spune Mesa lui Paul Claudel*: „Cuţitul e un lucru-ngust, dar nimeni nu va mai lipi jumătăţile fructului pe care-l separă".

Și totuși, desigur, trebuie făcut imediat contrariul a ceea ce a fost spus. De îndată ce Viţelul de Aur a fost răsturnat, trebuie sculptat chivotul cu heruvimi; imediat ce Polyeuct a răvășit templul lui Zeus, că se și ridică în același loc altarul pe moaștele *Sfântului* Polyeuct; Luther face să dispară picturile cu Răstignirea, iar Cranach începe imediat să picteze „imaginea mentală" a Răstignirii așa cum apare ea, conform unei predici lutheriene, în mintea credincioșilor; și asta nu-i tot: Malevici își expune marile tablouri negre, dar se spune că a pictat marginea unei icoane. În catalogul Iconoclash, am început recensământul acestei moșteniri strivitoare și somptuoase, arătând că cei care au moștenit „diviziunea mozaică" trebuie să păstreze o prăpastie, pe care niciun bun-simţ nu o va putea umple, între interzicerea imaginilor și necesitatea lor. „Dacă am putea măcar să ne dispensăm de imagini, vai cum am putea ajunge în sfârșit la Dumnezeu, la Adevărat, la Bun, la Frumos!" Fie că-i vorba de a distruge idolii, de a reînnoi operele de artă sau de a face să dispară lanţurile de referinţă, același „război al imaginilor" continuă pentru religii, pentru arte, pentru morală și pentru științe. Simţul instaurării – așa cum ai spune „simţul vederii" – a fost tăiat în două, întrucât e pentru totdeauna imposibil să prelungești o traiectorie în aceeași tonalitate.

Dacă vorbim, de la început, despre limbajul dublu al Modernilor, înseamnă că avem niște motive. Nu-i vorba deloc despre o conștiinţă rea, despre o pânză așternută pudic peste practici, ci despre o schismă fundamentală în ceea ce teoria acţiunii poate absorbi, încasa, primi de la o practică oarecare. Cum am putea trăi liniștiţi în faţa unui asemenea comandament contradictoriu? Să înnebunești, nu alta.

Descoperim aici una dintre rădăcinile imposibilităţii constructivismului: ceea ce a scindat instrumentul care permite instaurarea fiinţelor este această lovitură de ciocan repetată de-a lungul istoriei și mereu însoţită

- CEEA CE A ANTRENAT UN CULT NOU: ANTIFETIȘISMUL -

* Personaj din *Cumpăna amiezii*. Vezi Paul Claudel, *Cap-de-aur · Schimbul · Cumpăna amiezii*, București, Editura Minerva (BPT), 1973.

de strigătul: „Trebuie să distrugem idolii!". Dar ceea ce a fost scindat nu a fost numai idolul, ci și ciocanul – fără să uităm de țeasta celui în care a ricoșat... Antifetișismul este religia europeană – cea care explică pietatea europenilor, cea care face, orice s-ar spune, să fie imposibil de laicizat, de secularizat: pot să hotărască asupra baltagului, asupra țintei și asupra divinității căreia îi vor sacrifica victimele, dar nu pot scăpa de *obligația* de a celebra acest cult al iconoclasmului. Acesta este subiectul asupra căruia domnește un profund acord între cel mai religios, cel mai savant și cel mai laic.

Specialista în antropologia Modernilor trebuie deci să se obișnuiască să trăiască într-un nor de praf, căci cei pe care-i studiază par să locuiască între ruine: cele pe care tocmai le-au dărâmat, cele pe care le-au ridicat pe locul a ceea ce dărâmaseră și pe care alții, din aceleași motive, se pregătesc să le facă praf. *Sfântul Sebastian* al lui Mantegna la Luvru, străpuns de săgeți, cu trupul acoperit de pietre, în picioare, pe un piedestal lângă care zac idolii zeilor pe care tocmai i-a sacrificat, toată scena având drept pivot coloana uneia dintre acele ruine romane atât de admirate de Renaștere: iată genul de embleme cu care trebuie să te confrunți de îndată ce te apropii de tribul celor care răstoarnă tabuuri. Sau acel film stupefiant care rula încontinuu în expoziția *Iconoclash* și care arăta slujba de hram a bisericii Sfântului Mântuitor de la Moscova, oficiată de preoți și patriarhi în nori de aur și de agheasmă (erau începuturile cinematografiei), apoi, în nori de praf, distrugerea bisericii de către bolșevici, urmată apoi de construirea piscinei sovietice a cărei distrugere se putea urmări mai departe, care permitea reconstruirea, în același loc, a unui facsimil al bisericii Mântuitorului, hrămuită iar, după un secol, de episcopi ortodocși care iarăși strălucesc de aur și pietre prețioase... Ați întâlnit vreodată un spirit critic care să fie secularizat? Descoperiți mai bine divinitatea căreia tocmai i-a prezentat membrele distruse ale victimei lui – piscină sau biserică. (Cel care admite pretenția Modernilor de a avea, ei, cel puțin imensul merit de a fi făcut să se piardă gustul pentru sacrificiile omenești, nu citește prea des ziarele și nu prea știe istoria secolului XX.)

- LA FEL CA ȘI INVENȚIA CREDINȚEI ÎN CREDINȚA CELORLALȚI -

Ceea ce ne interesează pentru moment nu este dificultatea în care ne găsim atunci când vrem să vorbim despre acest Dumnezeu nefăcut de mâna omului (vom reveni pe îndelete în capitolul 11), ci a doua aporie, aceea prin care vom atribui idolilor distruși un mod de funcționare care nu le aparține. Totul se întâmplă într-adevăr ca și cum, pentru a face să apară figura acestui Dumnezeu ne-construit (cu mâna dreaptă, dar susținut desigur și de mâna stângă), ne-am crezut obligați să acuzăm idolii de o crimă suplimentară pe care ei sunt incapabili să o comită. Ne aflăm aici pe lama briciului, dar trebuie să desemnăm ca pe o eroare de categorie ceea ce ne împinge să lovim în idoli pe nedrept: ceea

ce definește destul de exact la ce anume ne putem aștepta de la Modernii care se cred dezabuzați este *credința în* CREDINȚA° *celorlalți*. Acești orbi sunt ciudați tocmai pentru că nu sunt niciodată atât de orbi ca atunci când cred că au ochii deschiși. De aceea poate subestimăm mereu urgența de a face antropologia Modernilor...

O privire aruncată asupra istoriei Contactelor dintre europeni și „Ceilalți" (contacte pe care le vom relua din alt punct de vedere în a treia parte a cărții) este suficientă pentru a sublinia neînțelegerea: niciodată „păgânii" cărora le-au fost distruși idolii, dărâmate fetișurile, răsturnate altarele, exterminați preoții n-au înțeles cu adevărat furia iconoclaștilor creștini – mai ales că aceștia erau acoperiți cu amulete ale Sfintei Fecioare sau ale Sfinților; ei ridicau altare, slăveau adevărul Cărții lor și organizau cea mai subtilă, durabilă și imperială dintre instituții. Dar nici măcar o dată aceiași fideli ai aceleiași biserici catolice n-au înțeles furia celor care voiau să pună capăt cultului lor, să le golească bisericile, să-i pună preoții să abjure, să le dizolve ordinele – mai ales că cei care-i trimiteau pe eșafod închinau un cult Rațiunii, dezvoltau Statul Terorii și purtau cu respect boneta frigiană de revoluționar. Aceeași neînțelegere s-a repetat în cazul tuturor crizelor iconoclaste, în interiorul religiilor și apoi împotriva lor în gândirea critică, laicizată și până la formele extenuate ale „spărgătorilor de tabuuri". Dar dacă nimeni, niciodată, nu avusese genul de *adeziune* la tabuuri pe care îl presupun *spărgătorii* de tabuuri? Dacă nefasta ciudățenie a tabuului nu era în mintea idolatrului, ci în cea a *anti*idolatrului?

Întrebarea merită pusă de vreme ce antifetișismul este poate ultimul care să asculte plânsul care se înalță de secole din ruinele fumegânde în care zac idolii căzuți lângă piedestalurile lor: „Vă rătăciți cu totul: nu *ținem* deloc *așa* la lucrurile de lângă care vreți să ne smulgeți, numai voi sunteți cei care trăiți în iluzia căreia vreți să-i punem capăt". Nu-s numai orbi, sunt și surzi, *ca și idolii* despre care pretind, fără să aibă dreptate, că nu știu nici să vorbească și nici să asculte... Această eroare de categorie a iconoclasmului, lucru uimitor ce spune multe despre capacitatea de autocunoaștere a Modernilor, este de asemenea cea care a fost cel mai constant, durabil, cu încăpățânare ignorată. Este modern cel care știe că ceilalți sunt afundați în credință, chiar când ceilalți afirmă că nu e adevărat... Mai exact, este modern cel care, în fața tăgadei credincioșilor, afirmă liniștit că aceștia nu pot suporta „adevărul în față", chiar în clipa în care tocmai el, curajosul critic, *tăgăduiește* protestul tuturor credincioșilor care nu cred și n-au crezut niciodată – în niciun caz *așa* cum Modernii cred că alții ar crede. Pe scurt, este modern cel care, în relațiile sale cu celălalt, utilizează noțiunea de credință și care se ocupă, în plus, cu dezabuzarea spiritelor – păcălindu-se pe el însuși asupra ceea ce poate păcăli! O, naivitate, câte crime nu s-au comis din dorința de a te deștepta?

- CEEA CE A FĂCUT DIN CUVÂNTUL RAȚIONAL UN STRIGĂT DE LUPTĂ.

Va trebui să ne obișnuim să gândim că păgânii sunt inocenți măcar în privința unui cap de acuzare, în procesul intentat împotriva lor: idolatrii ar adora un obiect de lemn, de argilă sau de piatră despre care „n-ar ști" că e fabricat tot de ei sau de alți oameni. Acuzația însă nu ține deloc, întrucât mărturia cu privire la fabricarea lor este unanimă: „Firește că noi le-am fabricat, din fericire, și chiar am făcut-o *bine*!". Singurii care cred că este vorba despre o alegere iremediabilă, un test capabil să delimiteze omenirea rațională de cea irațională sunt chiar cei care au apelat la tribunal, cei care, ca buni „constructiviști", și-au pierdut până și simțul a ceea ce vrea să spună „a instaura". Despre ei trebuie spus „că văd paiul din ochiul vecinului, dar nu văd bârna din propriii ochi" (Luca, 6, 42). Dar dificultatea nu se află în acest punct în care totul e limpede, pentru că am scos și paiul, și bârna: a instaura nu înseamnă a construi (și deci a deconstrui). Rămâne să vedem care este genul ființelor pe care idolii le instaurează – dar asta rămâne de făcut în capitolul următor.

TREBUIE SĂ ÎNCERCĂM SĂ TERMINĂM CU CREDINȚA ÎN CREDINȚĂ

După acest ocol, înțelegem de ce specialista noastră trebuia să accepte să asculte plânsul savanților pe care crezuse că-l descrie fidel: este singurul mijloc pe care-l are pentru a se putea dezintoxica de resursele antifetișismului. Se va obiecta că folosește aceeași resursă critică, pretinzând că pune astfel capăt lungii erori a antifetișismului, extirpând din minți o iluzie milenară. Dar nu-i chiar așa. „A pune capăt credințelor" este desigur scopul cercetării raționale, cu condiția de a înțelege că este vorba de a pune capăt credinței și nu *credințelor*. În această cercetare, credința are un sens precis: înseamnă de fapt să iei un lucru drept altul, să interpolezi două sau mai multe moduri de veridicitate. În timp ce „credințele" se opun *adevărului*, „credința" are drept contrariu determinarea explicită a *prepozițiilor*. Credința e atunci când iconoclaștii cred că idolatrii cred, în vreme ce ei nu fac decât să înainteze de-a lungul unui alt mod de veridicitate – care rămâne de definit. Există credință atunci când criticii care se cred secularizați populează lumea credincioșilor naivi din cauză că nu percep în ce cheie de interpretare trebuie înțeles ceea ce fac aceștia. Credință e și atunci când Dublu-Clic interpolează drumurile cunoașterii cu drumurile reproducerii. Altfel spus, credința nu vizează niciodată un obiect precis și deci, consecință importantă, nu se poate aștepta de la cunoașterea obiectivă să-și dezvăluie vreodată adevărata țintă. (Vom vedea de altfel în capitolul 11 că nu ne putem servi de ea nici măcar pentru a respecta contrastul religios.)

Dacă pretindem că am moștenit proiectul rațional, putem deci să afirmăm și noi că vrem să *terminăm cu credința*, dar numai dacă prin acest fălos slogan înțelegem că trebuie să ne dezbărăm de *chiar conceptul de credință* pentru a interpreta instaurarea ființelor la care Modernii au dreptate să țină. Numai așa vom putea moșteni proiectul Luminilor – fără acea imensă umbră pe care

acestea o făceau până acum restului istoriei, transformând toată întinderea planetei în victime pe jumătate conștiente de necesara *illusio*.

- DETECTÂND RĂDĂCINA DUBLĂ A DUBLULUI LIMBAJ AL MODERNILOR -

Ceea ce trebuie să ne intereseze aici este numai coliziunea cu totul neprevăzută între ceea ce am descoperit în capitolul precedent și această aventură a antifetișismului – care ar merita niște studii făcute cu acribie. Dacă-i adevărat, așa cum am arătat, că extragerea lanţurilor de referinţă avusese drept consecinţă neprevăzută strivirea valorii politice; dacă-i adevărat că, așa cum tocmai am schiţat, apariţia valorii religioase nu se putea face decât bârfind idolii (nu îndrăznesc să spun „blestemându-i"!); dacă-i deci adevărat că în ambele cazuri o altă valoare, victimă inocentă, a trebuit să plătească, nimic, dar absolut nimic altceva decât contingenţele istoriei occidentale nu ne pregăteau pentru amalgamul, himera (în sensul biologic și teratologic al termenului) acestor *două neînţelegeri*.

Suntem acum în măsură să propunem o definiţie a dublei surse a dublului limbaj modern. Trebuie să se întâmple pentru asta întâlnirea spontană (istoricii trebuie să găsească circumstanţele precise ale ei) între două evenimente distincte care, printr-un hazard nefericit, aveau să lipsească constructivismul de toate *mijloacele lui* – adică de toate medierile lui. Curios, unul provine din a crede, celălalt, din a ști. Credem că știm. Știm că alţii cred.

O simplă eroare de constructivism n-ar fi fost de-ajuns: am fi obţinut oameni pioși care s-ar fi înșelat asupra tuturor celorlalţi, atribuindu-le credinţe abominabile – atribuire atât de prost făcută, încât i-ar fi lăsat pe idolatri cu totul indiferenţi. Pe de altă parte, o simplă eroare de categorie, precum cea pe care am întâlnit-o mai sus, asupra cunoașterii de data asta, n-ar fi fost nici ea suficientă: privând lanţurile de referinţă de orice întrebuinţare ceva mai extinsă, fiinţele îndepărtate ar fi rămas totuși implicate în destinul adevărului obiectiv – dar niciodată acest acces n-ar fi devenit dreptul suveran al oricărui purtător de bluză albă de a descalifica celelalte căi de acces. *Conjuncţia celor două* este ceea ce *ne face moderni*, numai ea poate explica acest „Noi" uimitor, care permite, prin opoziţie, definirea absolută – și nu relativă – a Celorlalţi: „Noi suntem cei care nu ne construim noi înșine zeii" și „Noi suntem cei care știm să vorbim literal, nu figurat". Eroarea de constructivism lovește idolii de lemn și piatră în favoarea unui Dumnezeu imaterial; eroarea de categorie lovește formele, atât de materiale de fapt, ale cunoașterii dovedite, în favoarea unei forme ideale pe care nicio materialitate nu va mai veni s-o corupă. Dacă îmbucăm cele două comandamente, atunci, da, „Ceilalţi" devin cu adevărat *diferiţi* de „Noi": „Ei" adoră, fără să îndrăznească să mărturisească, zeii pe care îi fabrică; „ei" vorbesc la figurat, confundându-și fantasmele cu ordinea lumii.

Vom înţelege în sfârșit de ce este atât de greu să-i urmăm pe antropologii care-i definesc pe Occidentali prin termenii „NATURALISM°" și „raţionalism", recu-

noscându-le, chiar dacă din vârful buzelor, câteva contradicții în practică! Nu, Albii sunt mult mai șui, mai interesanți, obiectele lor amestecate merită unul sau chiar două muzee etnologice, ca cel de pe Quai Branly din Paris... Dacă ne amintim ce am spus mai sus despre BIFURCARE°, urmându-l pe Whitehead, vom fi iertați că am uzat și abuzat de ideea cum că Albii sunt bifurcați. Hotărât lucru, Modernii sunt niște mari bifurcatori. Atunci când vorbesc cu indignare despre „alungarea demonilor", mai bine ne uităm la picioarele lor decât să-i ascultăm!

» CARE VINE DIN IMPROBABILA LEGĂTURĂ DINTRE CUNOAȘTERE ȘI CREDINȚĂ. «

Avem aici probabil legătura, ea însăși bifidă, articulația care permite acordarea unui sens acestei trăsături antropologice care nu mai este, să sperăm, o vană acuzație de autoiluzie sau de falsă conștiință. Să amintim că prima BIFURCAȚIE° pe care am întâlnit-o rezulta dintr-o dificultate ce privea cunoașterea: pentru că aceasta produce rezultate sigure – ba chiar apodictice, în unele cazuri –, am căutat să explicăm acest miracol încercând să facem în așa fel încât lucrurile cunoscute ar fi avut în ele însele o asemănare de formă cu FORMALISMELE° care permiteau accesul la ele. Ipoteza era atât de contrară experienței, atât de contradictorie față de simțul comun (Muntele Aiguille nu se plimbă prin lume așa cum o hartă a lumii „se plimbă" pentru a permite accesul la Muntele Aiguille), încât nu se putea menține decât printr-o fuziune cu o altă ipoteză, și aceasta hazardată, dar mult mai încărcată cu pasiune. Acum înțelegem care: era vorba despre un cult dedicat unui Dumnezeu nefăcut de mâna omului, care obliga la sacrificiul tuturor idolilor și, prin asta, a oricărui realism. Dar această ipoteză, la rândul ei, n-ar fi durat prea mult, sau în orice caz n-ar fi devenit orizontul nostru aparent de nedepășit, dacă nu s-ar fi sprijinit, de data aceasta, pe patimile cunoașterii.

Fără legătura dintre aceste două entuziasme, cel puternic sprijinit pe cel slab, cel slab pe cel puternic, niciodată Bifurcația nu s-ar fi putut menține: *lanțurile* de referință, la fel ca și *procesiunile* necesare apariției Dumnezeului viu ar fi apărut limpede [REF·REL]. Dar iată că două imposibilități combinate fac o poveste unică și invincibilă, și, ceea ce e chiar pasionant, cele două sunt adevărate în același timp, adică și imposibilitatea, și invincibilitatea: imposibilitatea e mereu aici, din moment ce nu poți vorbi niciodată literalmente drept, fiind din această cauză obligat să-ți instaurezi propriul Dumnezeu; invincibilitatea vine din aceea că reușești totuși – cel puțin până foarte recent – să faci ca și cum aceste două imposturi n-ar avea *nicio consecință* asupra practicii. Nu puteam termina însă cu practica: ne-am fi sinucis. Soluția stupefiantă a fost să săpăm între teorie și practică o prăpastie totală, să instalăm în chiar inima proiectului dezvăluirii o sursă de iraționalitate și de orbire. Totul va fi dezvăluit, numai prăpastia va rămâne.

Nu eram deci atât de departe de realitate atunci când distingeam, în Constituția modernă, procedurile pe care le-am numit de „hibridizare" (mai

jos) și cele de „purificare" (mai sus). Termenii erau prea simpliști, dar diagnosticul era bun: există în centrul Modernilor o sursă de iraţionalitate fondatoare, deoarece ei nu reușesc să tragă din această contradicţie – între, pe de o parte, căutarea substanţei și căutarea unui zeu nefăcut de mâna omului și, pe de altă parte, practica ce îi obligă să nu ţină cont de acest proiect – nicio consecinţă. Sursa formidabilei lor energii fusese în sfârșit localizată: câte posibilităţi vom putea declanșa de acum, întrucât nu va trebui să urmărim consecinţele actelor noastre și să punem teoria în acord cu practica! Până la urmă, clișeul e, poate, adevărat, sunt niște iudeo-greci. Dar, spre deosebire de legenda cea pioasă, nu degeaba a predicat Sfântul Pavel pe Acropole: departe de a părăsi Atena dezgustat, așa cum afirmă *Faptele apostolilor*, se pare că a făcut școală. Căutarea substanţei și zeul aheiropoiet (nefăcut de mâna omului), iată moștenirea grevată de datorii din care trebuie să înveţi să extragi comoara ascunsă.

Victima colaterală a acestui dublu accident este desigur EXPERIENȚA°: în ciuda volumelor scrise despre empirism, dacă e ceva ce nu li se poate cere Modernilor, atunci aceasta este să li se ceară să fie fideli datului din experienţă, de vreme ce au tăiat *de două ori* continuitatea la cele două articulaţii la care se legau lucrurile pe care le preţuiau cel mai mult. De-acum le este imposibil să urmărească în mod explicit firele mini-transcendenţelor necesare subzistenţei fiinţelor pe cale de instaurare. Am fi văzut firele, dar toată povestea a picat. Fără să creadă că-i așa, cunoașterea a rămas șchioapă; fără s-o știe, credinţa a rămas pur și simplu chioară. Și ciungi, și chiori, riscăm să fim de-a binelea orbiţi...

E drept că un orb înspăimântat se poate arunca cu capul înainte fără teamă și fără să se gândească la pericolele care-l pasc (este *hybris*-ul Modernilor). Dar dacă începe să ezite, atunci sfârșește prin a se descuraja (acesta este postmodernismul). Dacă chiar îi este teamă, cel mai mic terorist îl poate teroriza în voie (acesta este fundamentalismul). Trei secole de libertate totală până la izbucnirea lumii sub forma Pământului, a Gaiei: întoarcerea consecinţelor neașteptate; sfârșitul parantezei moderniste.

→ BUN-VENIT FIINȚELOR INSTAURĂRII.

La sfârșitul acestei lungi prime părţi (având în vedere însă dificultatea sarcinii, ni se va ierta poate lungimea), cititorul va fi înţeles acum scopul cercetării: este imposibil să scăpăm de slăbiciunile constructivismului, să conservăm noţiunea de instaurare, dacă nu ne hotărâm să repopulăm lumea pe care Modernii o locuiesc pentru totdeauna, dar pe care au crezut că e bine să o depopuleze în prealabil (și e drept că au devenit experţi în sarcinile de exterminare...).

Suntem acum oare în măsură să înlocuim ireparabila sciziune între ce e construit și ce e adevărat, prin desfășurarea traiectoriilor care disting diferitele moduri de veridicitate? Dacă e să mă gândesc la cei treizeci de ani de dispute, de dispute aprinse, răspunsul nu poate fi decât: „Nu!". Fundamentaliștii vor triumfa mereu, dar și, alternativ, criticii lor. Și totuși, odată ce am diagnosticat

opoziția dintre teorie și practică, situându-i originea în conjuncția neprevăzută a două comandamente contradictorii, una asupra faptelor fabricate ne-fabricate, a doua asupra zeului construit ne-construit, putem poate să revenim asupra ființelor care au nevoie de instaurare. În orice caz, iată-ne în sfârșit eliberați de opoziția dintre reprezentări și lucruri.

Până acum, Modernii se credeau obligați să nu acorde numele de lucru „ființelor fictive", „zeilor", „idolilor", „pasiunilor", „imaginațiilor", decât *din caritate* – caritate mai degrabă critică decât creștină. Era de la sine înțeles că nu putea fi vorba decât de „REPREZENTĂRI°", „considerate drept ființe" de către niște oameni „ale căror convingeri trebuiau respectate", dar „temându-ne de fantasmele lor" și, mai ales, protejându-ne împotriva „unei întoarceri mereu posibile a iraționalului și arhaismului". Natura reală a acestor ființe lipsite de existență venea, „evident", din altă parte, de vreme ce aceste reprezentări nu puteau să rezide în lucruri „materiale". Ceea ce nu înseamnă, totuși, asta am înțeles deja, că Modernii erau „materialiști", din moment ce știm acum ce înțeleg ei prin *res extensa*, *res cogitans* și *res ratiocinans*. „Materialiștii" nu propuneau niciodată nimic stimulant, fiindcă materia, în scenografia modernă, provenea din confuzia prealabilă a modurilor de cunoaștere – ale căror rețele fuseseră pierdute din vedere – și a modurilor reproducerii lucrurilor – care fuseseră omise cu totul [REP·REF]! O fantomă adăugată unor reprezentări fantomatice, iată ceea ce trecea drept materialism – și se-nțelege, prin urmare, că nu prea conta dacă acest materialism era fin sau grosolan... Pentru a deveni materialiști pe bune, va trebui să facem o infuzie de puțin *realism* ontologic, bazându-ne pe *multe* ființe, bine hrănite, grase, cu obrajii bucălați. Pentru a duce mai departe cercetarea, va trebui să trecem prin niște cure de *îngrășare* ontologică... Specialista în antropologie nu mai vrea să aibă de-a face cu „reprezentări", acești sucubi îndopați cu vânt care dispar ca Dracula odată cu răsăritul, lăsându-vă fără sânge. Materialismul este o gândire care nu s-a născut încă.

Dar n-am ajuns deja la ea? De la început încă, n-am reușit noi oare să lăsăm să curgă, să susure, să treacă mai multe moduri de existență, fiecare cu propriile sale condiții de adevăr și de falsitate și propriul său mod de subzistență? Dacă socotim *libido sciendi*, știm acum să recunoaștem încrengătura care ne permite să nu mai confundăm lanțurile de referință [REF] care trebuie stabilite pentru a asigura cunoașterea și salturile pe care lucrurile trebuie să le facă pentru a se menține în ființă [REP]; există aici două moduri distincte, ambele articulate și reale în genul lor. Am făcut mai multe aluzii la drept [DRO], la pasele lui, la procesele lui, la procedurile lui; nimic nu ne interzice de acum încolo să vorbim despre „ființele dreptului", despre cele care îl trezesc pe judecător din somn și-l obligă să se întrebe: „Oare am judecat bine?". Am văzut de asemenea că desfășurarea acestor surprinzătoare asociații eterogene – pe care le-am desemnat drept rețele [RES] – ne permitea să construim un peisaj cu totul diferit de

cel al pre-poziţiilor [PRE]. Nu avem aici două moduri de existenţă, distincte, complete, fiecare în felul lui? Am reperat de asemenea cum trebuie să putem detecta ceva adevărat și ceva fals în politică, ceva ce Dublu-Clic rata cu siguranţă [POL]. Tocmai am introdus religiosul [REL], încă atât de prost perceput, printr-una dintre rătăcirile lui, anume distrugerea idolilor, care și elè au de-a face, la rândul lor, cu un mod pe care-l vom dezvolta mai jos. Datorită lui Souriau, am făcut cunoștinţă, pe scurt, cu fiinţe fictive pe care ar fi nedrept să le așezăm numai în imaginaţie, de vreme ce survin, supravieţuiesc, se impun „din exterior", fără a semăna totuși cu celelalte moduri de subzistenţă (vom învăţa să le reperăm mai târziu și le vom desemna prin sigla [FIC]). Dacă nu greșim cumva, *toate acestea aduc o adiere de noutate.*

Nu este deci chiar nefezabil, până la urmă, să ne lansăm în acţiunea de a capta modurile de existenţă datorită cărora Modernii s-ar putea regăsi pe ei înșiși și ar putea discerne în cazul fiecărui mod erorile de categorie pe care riscă să le comită confundându-le pe unele cu celelalte. Poate că le vom putea asambla cu totul altfel. Nu e aceasta o întreprindere mai fertilă decât să încercăm să reparăm sciziunile constructivismului?

NIMIC ALTCEVA DECÂT EXPERIENȚA, DAR NIMIC MAI PUȚIN DECÂT EXPERIENȚA.

Pentru a rezuma această parte, am putea relua argumentul lui William James: nu vrem *decât* experienţa, de acord, dar nimic *mai puţin decât* experienţa. Primul EMPIRISM°, cel care impunea o bifurcare între calităţi prime și SECUNDE°, avea strania particularitate de a scoate *toate relaţiile* din experienţă! Ce mai rămânea? O pojghiţă de „*sensory data*" pe care „mintea omenească" trebuia să le organizeze, „adăugându-i" relaţiile private în prealabil de toate situaţiile concrete. Înţelegem deci că Modernii, înarmaţi cu o astfel de definiţie a concretului, au avut oarecare dificultăţi în a „profita de experienţă" – ca să nu mai vorbim de vastul experiment istoric în care au implicat restul globului.

Ceea ce am putea numi *al doilea empirism* (James îl numește *radical*) poate redeveni fidel experienţei, de vreme ce începe să urmărească nervurile, conductele, așteptările, relaţii și PREPOZIȚII° – aceste mari *dătătoare de sens.* Și aceste relaţii se află *în* lume, cu condiţia ca această lume să fie desenată pentru ele – pentru toate. Ceea ce presupune că există fiinţe purtătoare ale acestor relaţii, dar fiinţe pe care nu mai trebuie să le chestionăm dacă există sau nu în maniera filosofiei fiinţei-ca-fiinţă. Ceea ce nu înseamnă totuși că realitatea acestor fiinţe – care oricum nu sunt „decât" reprezentări produse „de aparatul mental al subiecţilor umani" – „trebuie pusă în paranteză" Fiinţa-ca-altul posedă destule declinări pentru a nu mai fi obligat să te cantonezi în singura alternativă care-l obseda într-atât pe prinţul Danemarcei – „*To be or not to be, this is* no longer *the question*". Experienţa, în fine; imanenţa, mai ales.

2

CUM SĂ BENEFICIEZI DE PLURALISMUL MODURILOR DE EXISTENŢĂ

șapte

A RESTITUI FIINȚELE METAMORFOZEI

Vom profita de pluralismul ontologic ▸
încercând să abordăm anumite ființe invizibile.

Nu există lume invizibilă mai degrabă decât „lume vizibilă" ▸
dacă ne străduim să percepem rețelele [RES] producătoare de interiorități.

De vreme ce autonomia subiecților le vine din „exterior" ▸
mai bine ne lipsim de interioritate și de exterioritate.
Întoarcere la experiența emoției ▸
care ne permite reperarea incertitudinii asupra țintei ▸
și puterea alternatoarelor de psihism și alți „psihotropi".

Aceste ființe sunt bine instaurate în dispozitivele terapeutice ▸
și mai ales în laboratorul etnopsihiatriei.

Ființele metamorfozei [MET] ▸ au o formă exigentă de veridicitate ▸
și exigențe ontologice specifice ▸ care pot fi urmărite în mod rațional ▸
cu condiția să nu le aplicăm judecata Dublu-Clicului.
Originalitatea lor vine de la o anumită prelevare de alteritate ▸
care explică de ce invizibilitatea face parte din caietul lor de sarcini.

Încrucișarea [REP·MET] are o importanță capitală ▸
dar la ea au lucrat mai ales celelalte colective ▸
oferind astfel o nouă bază de negociere pentru antropologia comparată.

VOM PROFITA DE PLURALISMUL ONTOLOGIC

În această a doua parte, vom putea să profităm de pluralitatea ontologiilor pe care tocmai le-am descarcerat din strivitoarea împărţire între Obiect şi Subiect – împărţire a cărei origine va trebui să o explicăm mai târziu altfel decât printr-o simplă „eroare". Pentru a ne permite să interogăm aceste fiinţe aşa cum trebuie, pentru a extrage din ele gabaritele de existenţă pe care le cer şi nu cele pe care fiecare mod vrea să le impună, voi propune utilizarea expresiei „caiet de SARCINI°", venită din felul în care se conduce un proiect. Pentru fiecare tip de fiinţă în parte, le vom întreba care este caietul de sarcini pe care ontologia lor trebuie să îl respecte şi care sunt „exigenţele" lor „esenţiale". Acest frumos termen venit din lumea standardizării desemnează lucrurile asupra cărora, pentru a defini norme, trebuie să existe un acord *a minima* în negocierile internaţionale, chiar dacă toate părţile sunt de altfel gata să admită o latitudine mare în felul în care fiecare se angajează să răspundă acestor exigenţe.

Am învăţat să recunoaştem un mod de fiecare dată când într-o dovadă, cel mai adesea dovada unei erori de categorie, ne dăm seama că se desenează un anumit tip de continuitate, o traiectorie, prin intermediul unei discontinuităţi, a unui hiatus de fiecare dată original. Știm de asemenea că recunoaștem un mod atunci când există o manieră proprie, explicită, reflexivă de a califica diferența dintre condițiile de reușită și de nereușită. Și, în plus, pentru fiecare dintre aceste declinări, putem discerne un fel bun și unul rău de a le percepe. Un mod de existenţă înseamnă întotdeauna în același timp o versiune a fiinţei-ca-ALTUL° (o prelevare de discontinuitate și de continuitate, de diferență și repetiție, de altul și același) și un regim propriu de veridicitate.

De vreme ce în această a doua parte este vorba de a profita de pluralismul ontologic autorizat de această cercetare, să ne facem mâna mai întâi, dacă se poate spune aşa, cu exemple în întregime opuse. Se pretinde adesea că Modernii ar fi cei care au pus capăt iraţionalităţii superstiţiilor și au descoperit eficacitatea tehnicilor. Aşa se prezintă ei cel puţin, celor pe care i-au întâlnit atunci când extindeau tot mai departe frontul pionier și războinic al modernizării. Pentru a descoperi care e de fapt treaba cu această graniţă, vom propune același chestionar fiinţelor care, aparent, sunt cele mai imateriale și, în capitolul următor, celor care sunt, aparent, cele mai materiale. Prin acest exerciţiu de încălzire, vom încerca să regăsim firul a două experienţe, una prea negativă, cealaltă prea pozitivă, a căror oscilaţie determină în mare măsură antropologia Modernilor.

• ÎNCERCÂND SĂ ABORDĂM ANUMITE FIINȚE INVIZIBILE.

Să începem cu acuzația de superstiție. O lectură fie și superficială a literaturii etnografice ar ajunge pentru a-l convinge pe oricare cercetător de prăpastia ce există între, pe de o parte, enorma elaborare a COLECTIVELOR° așa-zis „tradiționale" pentru a capta, situa, institui și ritualiza „ființe invizibile" și, pe de altă parte, apărarea continuă a societăților zise „moderne" *împotriva* ființelor sale, pentru a le *împiedica* să aibă o bază sigură. Instituire, pe de o parte; destituire, pe de alta. Chiar această contradicție îi permite Modernului să se declare modern: el, cel puțin, nu mai crede în „toate balivernele"; s-a „bătut" cu monștrii; a pus în evidență capcanele magiei și, după ce a cucerit lumea, a făcut cam ca *Tintin în Congo* pentru a distruge fetișurile, a elibera popoarele de o teroare ancestrală, a pune capăt puterii vrăjitorilor și șarlatanilor. E greu, se-nțelege, pentru cercetătoare, să compare colective atât de diferite: unele ar cuprinde, în toate sensurile verbului*, ființe invizibile care ar fi cu totul absente și cu totul *de necuprins* în lumea celorlalte ființe. Pe de o parte, ele există în întregime, pe de alta, deloc. Iată o bună ocazie pentru a vedea dacă noțiunea de *mod* de existență ne poate lămuri.

Dacă specialista în antropologie nu poate porni de la o poziție atât de tranșantă, asta se întâmplă pentru că știe cât de tare trebuie să se teamă, în lumea Albilor, de ceea ce ei numesc „lume vizibilă" Am văzut, în prima parte, că „materialismul sănătos" al „marelui lor bun-simț" captează la fel de prost experiența cunoașterii și pe aceea a reproducerii existenților. Poate că le lipsește o priză adecvată pentru a prinde aceste ființe de care celelalte culturi fac atâta caz. E greu să ai încredere în cei care s-au înșelat atât de mult asupra vizibilului, mai ales când pornesc la război împotriva „puterilor oculte". Mai bine să te temi de ceea ce ei numesc, spre deosebire de această „materialitate", „iluzii", „fantasme", care trebuie combătute neîncetat. Și este vorba de-a dreptul de războaie – chiar de masacre. Rugurile vrăjitoarelor arse de vii pe vremea revoluției științifice fumegă și acum, iar cenușa nu s-a răcit încă la autodafe-urile în care misionarii laici, la fel ca cei religioși, îngrămădeau fetișurile (uneori, pentru a nu face discriminări, și pe fetișiști) de fiecare dată când veneau să „elibereze populațiile de superstițiile lor arhaice"... În fața unor asemenea violențe, cercetătoarea noastră ar da dovadă de imprudență, dacă n-ar pune la îndoială tot ce-i spun informatorii pe care-i are la dispoziție despre inexistența acestor ființe. Dacă acestea sunt înșelătoare, poate că asta nu se întâmplă pentru că ele nu există, ci pentru că riscăm să ne înșelăm asupra valorii exacte de existență pe care trebuie să le-o acordăm – să ne înșelăm în mod tragic, adică.

Ar cuprinde și *ar înțelege*, sensurile verbului „*comprendre*" conjugat la condițional optativ, verb care nu are echivalent în limba română.

NU EXISTĂ LUME INVIZIBILĂ MAI DEGRABĂ DECÂT „LUME VIZIBILĂ"

Neîncrederea îi este cu atât mai mare cu cât informatorii ei insistă să plaseze originea unică a întregii „iraționalități" a celorlalte culturi în ceea ce numesc „psihismul subiecților" Toate aceste ființe a căror elaborare formează o parte esențială a cercetării etnografice de o complexitate care-ți zbârlește părul din cap n-ar putea fi întâlnite, de fapt, în lumea noastră – spun ei – decât dacă facem apel la PSIHOLOGIE°. Nu trebuie să privim în afară, ci înăuntru, în minte, ba chiar în creier. Or, dacă cercetătoarea s-a temut atât de mult de direcția pe care trebuia s-o apuce când i se vorbea de obiect și de obiectivitate, ar fi prudent ca acum să nu se arunce cu capul înainte spre ceea ce este desemnat drept „subiect" și „subiectivitate". Cele două direcții sunt legate, din moment ce definiția fiecăreia este opoziția cu cealaltă. Dacă una nu duce decât la impasuri, cealaltă nu poate avea alt rezultat. Ne vom da seama că psihologia joacă în lumea Modernilor același rol ca epistemologia, dar pe dos: în vreme ce aceasta din urmă exagera lumea din afară, cealaltă supralicitează lumea dinăuntru. Iată deci motive pentru a ne rătăci cu totul.

« DACĂ NE STRĂDUIM SĂ PERCEPEM REȚELELE [RES] PRODUCĂTOARE DE INTERIORITĂȚI.

Fideli metodelor noastre, trebuie să începem să verificăm dacă nu există la Moderni rețele de producție a „interiorităților" și a „psihismelor" care ar avea o materialitate, o trasabilitate, o soliditate asemănătoare cu cele ale rețelelor deja reperate pentru producția „obiectivităților". Desigur, trebuie să admitem că nu există o instituție *pozitivă* care să permită, ca la celelalte popoare, primirea ființelor invizibile, dar e foarte posibil ca Modernii să-și facă ei înșiși iluzii atunci când cred că s-au eliberat (ori s-au privat, depinde!) cu totul de asemenea dispozitive și de asemenea legături. Chiar violența cu care informatorii destituie orice existență exterioară a ființelor invizibile și insistă în a le situa doar în circumvoluțiunile sinelui*, ale inconștientului sau ale neuronilor, scoate la iveală un rău atât de adânc, o angoasă atât de intensă, încât merită să ne apropiem mai mult...

Ni se va obiecta că această exteriorizare – sau, ca să o numim de-adevăratelea, această eliberare! – este destul de plauzibilă pentru cunoașterea obiectivă mereu foarte bine echipată, colectivă, materializată, „pusă în rețea", dar ce putem spune oare despre ceea ce alcătuiește, fără niciun dubiu, interioritatea, adică pasiunile sufletului? Antropologei îi vine greu să-și explice proiectul. „Cred că nu vreți să le deversați și pe ele, să le scoateți *în afară*, vidanjând sanctuarul subiectivității? Cunoașterea, mai ales în zilele noastre, după trei sute de ani de știință,

---

* Traducem astfel termenul „*moi*": o dată pentru că „*moi*" nu se poate confunda cu identitatea locutorului, „*je*", apoi pentru că versiunea engleză – „*self*" –, care e încetățenită, exprimă mai bine decât „eul" esența individuală pe care încearcă să o semnifice. O altă posibilitate, „mine", altminteri conceptual acceptabilă, ar avea nevoie de o circulație de care nu are încă parte în limba română.

are într-adevăr ceva public, ceva instituit, ceva ce îi este atribuit, dar psihologia, dar profunzimile sinelui, dar cutele secrete ale minții omenești? Acum n-o să contestați... Modernii se pot înșela în ceea ce-i privește, dar nu în halul ăsta. Puteți localiza, istoriciza, antropologiza tot ce vreți, culturile, moravurile, tehnicile, chiar și științele, dacă aveți chef, dar există un temei indiscutabil, un izvor gâlgâitor, o origine primordială, această cavitate din care iese pretutindeni și dintotdeauna *sinele*, indiscutabilul *ego*, acest bun comun al omenirii universale."

Iată în orice caz o încrengătură pe care cercetătoarea nu vrea să o rateze: să fii angoasat când afară nu e *nimic*; sau, dimpotrivă, să nu-ți dai seama că există *ceva* care a produs spaima și care insistă! Proiecție sau întâlnire, angoasă sau teamă, va trebui să alegem.

Or, foarte repede, o abordare obișnuită în termeni de rețea îi permite să adune în plasă un număr destul de mare de indicii asupra echipamentului necesar producerii de interiorități.

Căci ea studiază popoare care se adresează cât e ziua de lungă unor ființe pe care le consideră, dar numai în practică, drept forțe care îi depășesc, îi opresează, îi domină, îi alienează; oameni care au dezvoltat cea mai vastă industrie farmaceutică din istorie și care consumă halucinant de multe psihotrope, ca să nu mai vorbim de substanțele halucinogene ilegale; oameni care nu pot subzista fără emisii de psihorealitate, fără un șuvoi continuu de confesiuni publice, fără o imensă „presă de dezvoltare personală"; popoare care au instituit, la o scară nemaivăzută încă, profesiunea, societățile, tehnicile, lucrările de psihanaliză și de psihoterapie; oameni care se delectează cu frisoane la filme horror, ale căror camere pentru copii sunt pline de *„transformeri"**, ale căror jocuri pe calculator constau mai ales în a ucide monștri sau a fi omorât de ei; oameni care nu pot resimți un cutremur, nu pot suporta un accident de mașină, nu pot încasa explozia unei bombe fără a face să intervină imediat niște „celule de psihologi"; și așa mai departe.

Chiar dacă par mai puțin continue, mai puțin echipate, mai puțin standardizate și deci mai puțin trasabile decât dispozitivele producătoare de cunoaștere rectificată, nimic nu ne împiedică să urmărim aceste rețele pe care le-am putea desemna prin termenul de PSIHOGENE°, din moment ce lasă în urma lor interiorități pornind de la exterior (pe dos față de referința care producea exteriorități pornind de la interiorul rețelelor ei).

---

* În limba franceză, „personaje care se transformă". Este vorba despre o linie de personaje *Transformers*, produse de compania japoneză Takara, distribuite și apoi produse în Statele Unite, din 1984 în 1991. Primele 28 de personaje sunt 18 Autobots și 10 Decepticons. Apoi au fost realizate filme pentru copii, care se produc și astăzi. Pentru unul dintre ultimele articole despre *Transformers*, vezi http://variety.com/2014/tv/news/hasbro-to-launch-transformers-robots-in-disguise-series-in-spring-2015-exclusive-1201219103/, consultat în 6 decembrie 2015.

DE VREME CE AUTONOMIA SUBIECȚILOR LE VINE DIN „EXTERIOR" -

Și totuși, dacă specialista în etnologie îl întreabă pe unul dintre informatori, acesta o să-i spună fără să crâcnească că nu trebuie să-și „producă" psihismul, de vreme ce posedă un sine nativ, autohton, primordial, autentic, aborigen, individual. Și dacă ea arată cu degetul imensa logistică necesară fabricării – sau instaurării – interiorității sinelui, el o va privi fără să înțeleagă, incapabil să vadă raportul dintre „sinele" său și acele mijloace psihogene. „Nu e nimic de înțeles; n-are legătură. Cât despre mine, eu sunt *clean*." Informatorii ei se enervează dacă li se impută „moravuri de sălbatic". Iată că devine supărător: ceea ce-i *„scoate din fire"* este să le arăți originea a ceea ce îi emoționează ca fiind în afara lor!

Și mai ciudat: vor lua în râs, condescendent, „alte populații" sau pe „țopârlanii" care sunt obligați să creadă „încă" în vrăjitorie, să se protejeze prin fetișuri și amulete, să ceară pe cineva care să le rupă vraja sau să treacă pe la un șaman ca să le interpreteze visele. Da, abonatul la presa de dezvoltare personală, îndopatul cu stupefiante, alungitul pe divan, cel care, pentru simetrie, și-a adăugat lungii cohorte de ajutoare câțiva ghicitori, guru și fetișiști de import, osteopați, clarvăzători și clarvăzătoare, zeni și diverși alți șarlatani (sub pretextul că „nu pot face rău"), acest modernist, va să zică, crede că alții cred în ființe exterioare, în timp ce el „știe bine" că nu e vorba *decât* de reprezentări interioare proiectate asupra unei lumi ea însăși lipsită de sens... Și ca să-și dovedească dreptatea, își va râde de magiile șarlatanilor cu pielea închisă la culoare, în timp ce ia jargonul psihologiei „devenite științifică" drept o „tăietură epistemologică radicală" în istoria „Rațiunii occidentale" Va afirma chiar că trebuie, printr-un imens efort asupra sinelui, să devii „în sfârșit" autentic, scufundându-te în interiorul tău pentru a ajunge la „adevărul subiectului", „făcând să apară «sinele» acolo unde domnea «se»-ul".

I se atribuie lui Freud această frază aiuritoare: „Demonii nu există mai mult decât zeii, fiind doar produse ale acțiunii psihice a omului". Fiind și puțin literată, specialista în etnologie se întreabă dacă afirmația aceasta nu are nimic ciudat: cuvintele „demon", „zei", „acțiune", „psihic" și chiar și „produs" (dar să remarcăm și „nu... doar", atât de specific de-constructivismului), fără a mai vorbi de verbul „a exista", cel mai puțin respectat din toată limba. Iată o eroare de categorie într-adevăr capitală: dacă există o confuzie mare, aceasta este cea a rețelelor psihogene luate drept „produs al minții omenești". Cum să nu rămâi stupefiat de atâta lipsă de cunoaștere de sine?

Analista se găsește aici în fața aceluiași tip de paradox ca atunci când trebuia să perceapă mijloacele materiale și practice ale obiectivității de tip REF. La fel cum relația dintre rezultatele și mijloacele cunoașterii le rămâne Modernilor invizibilă, infrastructura care le permite să posede un psihism pare să le scape cu totul. Totul se întâmplă ca și cum n-ar reuși să definească cu

ușurință nici „lumea exterioară", nici „lumea interioară". Simetria e prea frumoasă pentru a nu și-o nota în carnet: „Informatorii mei sunt șocați de două ori de ce spun despre ei, când le propun *să scoată afară* ființele psihismului și *să aducă înăuntrul* rețelelor lor ființele cunoașterii. Îmi spun că mă înșel și asupra exteriorului, și asupra interiorului. Și dacă ei sunt cei care se înșeală de două ori?"

« MAI BINE NE LIPSIM DE INTERIORITATE ȘI DE EXTERIORITATE.

Ca să exploreze interioritatea, psihologia nu pare, pentru progresul în împărăția exteriorității, un ghid mai sigur decât epistemologia. Din cauza teoriei obiectului, Modernii nu par să dispună de un loc în care să-și plaseze rețelele psihogene. Totul se întâmplă „în capete", din cauza distincției radicale, esențiale, dintre Obiect și Subiect. Dacă exteriorul s-a umplut prea repede, printr-un gest neîndemânatic de expansiune a lanțurilor de referință confundate cu locurile la care trebuie să ajungă, atunci *înăuntrul* nu este poate nici el altceva decât rezultatul unui alt gest neîndemânatic, al unei simple probleme, abia îndrăznim să sugerăm, de aranjare, sau, în orice caz, de logistică. „Ne pare rău, *res extensa* e deja plin; mergeți să locuiți în altă parte!" Neputând muta responsabilitatea sau, pur și simplu, neputând plasa un ansamblu de fenomene foarte reale, obiective, cărnoase, dar care nu semănau deloc cu ce fusese prevăzut, în receptacolul prea repede saturat al exteriorității, debarasarea de ele a rămas singura soluție – nu găsim alt cuvânt – numindu-le „interioare subiecților".

Ceea ce nu înseamnă că nu există o cavitate a subiectului, ci că aceasta trebuie să fie întotdeauna săpată printr-o muncă minieră, curățată, bine cimentată, echipată, instituită, menținută. Pentru a împiedica astuparea, trebuie mereu uscată cu mari cheltuieli, prin aparate de calibru din ce în ce mai gigantic. Psihismul Modernilor seamănă cu un oraș subteran, o infrastructură materială, o sferă presurizată în mod artificial. Nimănui nu i-ar trece prin cap să spună că o bază militară secretă, catacombele sau canalele Parisului sunt „intime", sub pretextul că acolo nu pătrunde niciodată lumina zilei. Nu există deci niciun motiv pentru a confunda nuanța practică dintre deasupra și dedesubt, public și secret, acces liber și acces restricționat, cu această ruptură radicală dintre intim și extim, interioritate și exterioritate, subiectiv și obiectiv, material și imaterial, personal și instituit. Orice urbanist știe că trebuie să iei în seamă orașul vizibil și infrastructura lui invizibilă.

Nu există niciun motiv de a nu urmări rețelele care ne permit să vidăm, să săpăm, să echipăm, să luminăm, să întreținem, să facem să circule subiecții. Modernii au egouri mari, e drept, dar dacă deschidem bine urechea, putem auzi șuieratul regulat al pompelor de vidare care mențin vidul prețioasei lor interiorități. Și aceste pompe au mărimi respectabile și costă foarte mult. Va trebui să învățăm să urmărim fabricile de interioritate, să mărșăluim și aici, ca

întotdeauna, de-a lungul rețelelor și să învățăm să descoperim conținutul exact a ceea ce transportă. Șantierul e imens, dar e deschis: va trebui să plătim prețul interiorităților în monedă adevărată, așa cum am învățat să plătim – sau mai degrabă să pavăm – itinerariile referinței.

ÎNTOARCERE LA EXPERIENȚA EMOȚIEI

Aici lucrurile se complică și va trebui să mergem mai departe pentru a capta de data aceasta nu rețelele în toată eterogenitatea lor, ci experiența originală care le definește modul propriu de extindere. Fără această experiență, riscăm într-adevăr să comitem, apropo de Moderni, aceeași eroare ca cea pe care o facem adesea văzând un nebun care vorbește cu el însuși făcând gesturi largi – înainte să ne dăm seama că vorbește *cu cineva* la un telefon mobil... „O, îmi pare rău, m-am înșelat asupra dispozitivului de interlocuție: nu e nebun, vorbește cu altcineva printr-un aparat!" Trebuie să punem acum aceste întrebări: *cui* se adresează cei care afirmă că vorbesc cu ei înșiși, și prin *ce* aparat?

Ne găsim deci acum în fața aceluiași tip de întrebare ca în cazul cunoașterii echipate și rectificate: cum să pui în evidență o experiență pe care descrierile oficiale nu reușesc decât să o strivească? Cercetătoarea se miră acum și mai mult de distanța care domnește între teorie și practică. Admite cu ușurință că sunt neglijate rețelele savante: acestea interesează puțină lume, sunt năpădite de instrumente, nu excită decât *libido sciendi*; înțelege chiar că rețelele dreptului au atras atenția puținor oameni: până la urmă, în afara practicienilor, de obicei străbatem drumul dintre leagăn și mormânt fără să intrăm în cabinetul unui avocat, al unui judecător, al unui notar; vede bine că rețelele reproducerii sunt prea speculative pentru a interesa alte persoane decât pe cei mai hârșiți metafizicieni și pe câțiva, rari, poeți. Dar rețelele care rod, sapă și sprijină psihismele? Niciunul dintre noi nu scapă de ele, nici măcar o clipă din zi, nici măcar una din noapte, ele durează mereu, umplu spațiul, ne tracasează și ne obsedează încă dinainte de a ne fi născut și continuă după ce murim. Totuși, Modernii continuă să-și descrie „sinele" ca și cum ar fi o insulă înconjurată de rechini și locuită de băștinași în costumul Evei.

Ce se întâmplă dacă începem să ne îndreptăm atenția către entitățile cărora par să li se adreseze cei pe care psihologia îi descrie ca beneficiind de un eu autentic? Nu-i ia analistului prea mult timp pentru a-și da seama că aceiași informatori care se cred liberi de orice superstiție sunt totuși de neoprit atunci când e vorba să descrie o experiență care pare să le vină „din exterior". Această experiență este aceea a încercării de a se „simți vizat" de către *o emoție*, adică de o oarecare punere în mișcare – un cuvânt care a jignit, o atitudine care a scandalizat, un gest, cum se spune, „aiurea", care e uneori calificat cu termenul de „deochi" – și care dă atunci impresia că e luat de un șuvoi incontrolabil – „nu știu ce m-a *apucat*", „nu mai eram *eu*", „nu putem să *mă* mai controlez". Să numim această experiență o *criză*. Și dacă tot suntem „cuprinși" de ea, să o numim criză de *apucare*.

- CARE NE PERMITE REPERAREA INCERTITUDINII ASUPRA ȚINTEI -

Dar în același timp, în inima crizei se insinuează bănuiala, această bănuială care-l face pe antropolog să ciulească urechea, ca și pe pacient de altfel, pe pasionat, la ceea ce în această încercare e *altfel*, ca o eroare de atribuire, asupra ţintei, asupra scopului – „nu eu sunt cel vizat", „nu eram supărat pe tine", „trece pe lângă mine". Altfel spus, sentimentul difuz, aproape la fel de puternic ca pasiunea, al unei erori de adresare. Te simţi „nu-știu-cum", sau mai degrabă te simţi „altul", ca și cum ar fi într-adevăr altceva în joc. Dar ce? Criză în criză. Îngrijorare în îngrijorare. Strigăt în strigăt.

Apoi, urmează, nu mereu, uneori – există oameni pe care nu-i mișcă, nu-i emoţionează nimic –, după tulburări, lacrimi, ţipete, ţipete ascuţite care traversează sufletul, convulsii, lovituri, răsturnări, ceva ca *o ieșire din criză*, o transformare inversă față de precedenta: vedem, înţelegem, realizăm eroarea, într-o formă specială: „Păi sigur că da, nu eu eram cel vizat". Ai impresia difuză, comică uneori, mereu stupefiantă, că s-a întâmplat cu totul altceva – ceva ce știai bine că se întâmplă, chiar în mijlocul crizei. „Asta e, a trecut, sunt bine, aoleu cât de rău a fost, *înspăimântător*, de-a dreptul îngrozitor, a fost cât pe-aci să *dispar*."

Și iată că acum, de cealaltă parte a acestei transformări la fel de bruște ca începutul crizei, șuvoaie de energie proaspătă vă iau pe sus. Dar nu e deloc același fel de *mișcare*. Și-a schimbat cumva semnul. Din negativă, a devenit pozitivă. Din neagră, albă. Din mortală, morbidă, criminală, acum e tonică, activă, inventivă. Te simţi transportat de același val care, cu câteva secunde mai devreme, părea să te „devoreze", să te înece. Ai senzaţia că ești *transformat*, că ai suferit un soi de *transmutare*. Un gest, un cuvânt, o amintire, un rit, un nu-știu-ce, ceva ca o eschivă – dar totodată decisiv – te-a făcut *să treci* de pe o parte pe alta a acestei încercări.

Uneori, dimpotrivă, nu prea poţi ieși din ea, dimpotrivă, simţi că *te afunzi* și, după mai multe convulsii, ţipete, tulburări, lacrimi, devii tu însuţi o forţă care înaintează, un monstru însetat, o tornadă: „Nu te mai controlezi". Bănuiala, ezitarea de adineaori dispar încetul cu încetul – și împreună cu ele orice șansă de a „te scoate", de a „scăpa de". O certitudine: „A, eu sunt cel vizat? Ei bine, o să mă răzbun!". Lumea e străbătută deodată de o teroare pe care nimeni n-o mai poate domoli. Sinele a devenit de-adevăratelea altul. „Nu-mi mai aparţin." „Da, lasă că vedem noi de-acum." „Păzea, nu mai răspund de ce-o să fac." Diagnosticul e pus, limba exprimă foarte bine: sunt *alienat*, sau *posedat*. Sunt un *alien*, un mort-viu, un *zombie*. Doar că, desigur, nu mai e aproape deloc, nu mai e deloc „eu" ca subiect al verbului „a fi", de vreme ce „sinele" și „celălalt" care a apucat „sinele" fac unul. Formă impersonală. Plouă. Merge. Ucide. Vampir redevenit vampir. Infecţie care infectează pe altcineva. Alt-cineva în plus. Strigăt de furie și sfidare. Teroare. Nenorocire. Distrugere. Vrie. Cădere în spirală. *Loop*.

ȘI PUTEREA ALTERNATOARELOR DE PSIHISM ȘI ALȚI „PSIHOTROPI"

Toți informatorii îi spun că așa subzistă ei, fie ce-o fi, din criză în criză. Nu acesta-i destinul comun, al muritorilor? O subzistență cumpărată pe bani grei. Ca în meteorologie, unde balanța se agită încontinuu între anticiclon și ceea ce se numește (metafora nu e chiar rea) o *zonă depresionară*. O presiune și o contra-presiune, subtila atmosferă a stărilor lor sufletești. A exista, pentru un „sine" (cuvântul însuși e ambiguu, îl vom defini mai încolo), înseamnă mai întâi să reziști la valuri succesive de spaimă, dintre care fiecare ar putea devora, tot așa cum fiecare ar putea fi deviat de o momeală, o capcană, un truc, o șmecherie, un oarecare artificiu datorită căruia descoperi deodată că ființele care ne înșelau nu ajută de fapt să existăm în sfârșit, că putem să facem surfing pe ele, prin ele, cu ele, datorită lor, dacă exersăm, ca pe un val care ne ia cu el, dar fără să ne vizeze. Ca și cum ar exista ființe care trebuie numite PSIHO-TROPE°, în sensul în care modifică aproape complet ceea ce sunteți, vă zăpăcește și vă face literalmente *să vi se învârtă* capul.

Aceste viclenii, aceste abilități ne sunt înfățișate de mitologie; ni le manifestă ritualurile; se delectează cu ele presa de dezvoltare personală. „Mi-a zis, i-am spus și eu, iar apoi mi-a trimis pachetul; n-o lua rău; nu mă atinge deloc; nu mă gândeam la ce spun; o să-i treacă; mă caută; și-a căutat-o; mereu mă lovește în moalele capului; nu pe tine voiam să te lovesc." Există oare un singur moment în care scăpăm de această tensiune, de aceste șmecherii, de obligația de a ne proteja, de a inversa forțele, de a pune capăt tensiunilor, de a rezista presiunilor scăzute, depresi(un)ilor? Există un singur moment în care să nu profităm de ceea ce pare *să treacă* prin noi? Această săritură peste obstacole, prin fluxuri de temeri și groază, seamănă cu traseul unui somon care înoată în amonte – dacă se lasă, fie și-o secundă, e măturat înspre aval, spălat, deprimat, luat, devorat, alienat, morbid, mort, aleluia –, dar dacă rezistă, dacă insistă, dacă bate viguros din aripioare, atunci poate ajunge spre ceea ce îi permite să existe, să se bucure și să se reproducă. E o stare desemnată, în limba franceză, printr-o fericită conjuncție a verbelor „a fi" și „a avea": „Am fost «avuți»"* – asta e: „Am fost *posedați; luați; locuiți*".

Dar de cine sunteți posedați? Cine vă apucă? Cine vă străbate? Cine sălășluiește în dumneavoastră? La fel ca în cazul falsului nebun ce pare să-și vorbească lui însuși pentru că nu-i vedem celularul la care vorbește, analistul nu se poate împiedica să nu pună întrebarea: cui îi vorbiți? Și acum, informatorii cei vorbăreți dau din umeri, șovăie: nu vor să treacă drept niște nebuni care vorbesc singuri; simt că se află în contact cu proprietari, cu transportatori, cu tranzitori, cu locuitori foarte exigenți, dar nu par să dispună de expresiile potrivite pentru a descrie ce simt.

A se citi într-unul dintre sensurile expresiei „a avea pe cineva", ca în „a învinge pe cineva".

Atunci, e posibil ca specialista în antropologie să-i privească cu un aer cam trist: când se gândește la tot ceea ce au elaborat celelalte colective pentru a intra în contact cu asemenea „proprietari", cu asemenea „locuitori", această stinghereală verbală dovedește un soi de incultură și aproape o lipsă de politeţe. E ca și cum n-ar exista nicio legătură între căutarea unui cuvânt complet, autonom, autentic, adevărat, și puzderia entităţilor necesare fabricării sale constante, mutaţiilor sale continue. Ca și cum ar fi ceva de-a dreptul patologic în evitarea sistematică a forţelor în care celelalte popoare, se spune, „cred prea ușor".

ACESTE FIINȚE SUNT BINE INSTAURATE ÎN DISPOZITIVELE TERAPEUTICE

Este oare posibil să descoperim, în centrul colectivelor moderne, un loc de unde analistul să poată merge mai departe în recunoașterea fiinţelor despre care se simte că nu provin din interior – toată lumea mărturisește asta –, dar despre care nu putem spune acum că ar veni din afară? Un loc de unde el să poată purcede în descoperirea tipului de obiectivitate care li s-ar potrivi? Este tentant să alegi dispozitivele terapeutice pentru a le percepe logica complexă și raţionalitatea specifică; luând termenul într-un sens larg, care acoperă tot ceea ce încearcă să îngrijească, pornind de la spusele stângace ale unui amant excedat și până la ritualurile de exorcism, trecând prin divanul psihanalistului sau laboratorul farmacologului. Oare nu în aceste dispozitive, cel puţin în lumea Modernilor, putem verifica zi de zi ce raporturi posibile putem avea cu aceste fiinţe a căror poziţionare ne pare atât de stranie?

Ca și cum procedurile de îngrijire le-ar oferi fiinţelor devorării, ale apucării și ale posedării ceea ce laboratorul le oferă fiinţelor Naturii: un loc privilegiat pentru a le percepe întreaga valoare. Faţă de ritualuri, de cosmologii, de filosofii dezvoltate de către celelalte culturi, este vorba desigur despre o formă mai fadă de existenţă, dar specialista în etnologie nu poate inventa acum ceea ce nu există: dispozitivele terapeutice sunt singurele care au scăpat, cel puţin în practică, dacă nu și-n teorie, de refuzul generalizat al fiinţelor invizibile.

ȘI MAI ALES ÎN LABORATORUL ETNOPSIHIATRIEI.

Mai ales dacă le abordăm în stilul ETNOPSIHIATRIEI°. Într-adevăr, analista ar fi încercat cu disperare să-și facă cercetarea empirică, dacă n-ar fi avut ideea fericită să-și concentreze atenţia asupra unuia dintre rarele locuri capabile să stabilească o comparaţie între tehnicile de cură zise „moderne" și tehnicile „arhaice sau primitive". Aici pot fi reperate cel mai bine aceste fiinţe care se transformă. Tot așa după cum cogniţia situată (și *science studies*) permisese să referim, adică să facem raţională urmărirea acestui component printre altele ale raţiunii, component care provine din lanţurile de referinţă – așa încât un creier banal devine obiectiv și savant în clipa în care se branșează la aceste

lanțuri –, la fel etnopsihiatria permite perceperea unui alt component, altminteri greu de trasat: acela al „proprietarilor" care s-au însărcinat cu „posedarea" noastră. Cu etnopsihiatria – mai ales în versiunea atât de fertilă a lui Tobie Nathan –, sinele nu mai e un nebun care vorbește de unul singur, căutându-și autenticitatea: dacă ne adresăm lui, el răspunde, dispune de un aparat, poate chiar înțelege ce i se spune într-o limbă la început străină.

Dar cum să înțelegi limba ființelor pe care urmează să le instaurezi? Admițând mai întâi că trebuie să treci pentru asta prin dispozitive artificiale, ritualuri, pentru a te familiariza cu ele. Recunoscând că dacă ele pot să „ne" metamorfozeze, asta se întâmplă pentru că „ne iau drept altcineva", drept un *alien* fără să ne „vizeze" pe noi ca persoane – vom vedea mai târziu de ce. Aceasta explică de ce putem adesea să le *păcălim*. Din moment ce nu ne iau drept „sine", putem să le facem să „ia altceva drept noi" Este aceasta o explicație prea simplistă și superficială? Se pare că niciodată nu s-a găsit una mai bună pentru a răspunde exigențelor acestor animale. Magia neagră nu e separată de magia albă decât prin această ușoară diferență: să fii devorat de cineva sau, dimpotrivă, să prinzi ceea ce risca să te devoreze, ducând acea ființă la altceva pe care l-ar putea confunda cu „tine" și pe care poți încăleca pentru a te transforma. Ulise reușește în cele din urmă să-l lege pe însuși Proteu.

Fiecare dintre noi păstrează ca pe ceva mai mult sau mai puțin prețios un florilegiu al contactelor sale cu astfel de ființe invizibile: formule de magie albă care ne-au eliberat – „de fapt nu era nimic, m-am simțit vizat, dar nu era vorba despre mine, era altceva"; răni care nu se pot cicatriza, cauzate de magiile negre care ne-au făcut să trecem, cum se spune, „prin toate apele" și pe care le tot rumegăm până la moarte; cuvinte care ucid și ale căror mesageri pe jumătate conștienți am fost – „nu asta am vrut să spun, îmi pare rău": dar uite că lovitura ajungea la fix și ucidea foarte eficient. Putem să „facem ca aceste forțe să treacă prin altă parte" (psihanaliza a exprimat așa ceva foarte bine prin noțiunea de *transfer*). Ele trec, le transformăm, le transferăm și, în trecere, dacă știm cum să facem, ele ne dau energia de a continua cu totul altfel, așa cum un râu mișcă roata unei mori – cu condiția ca moara să reziste la presiune... Iată deci o vastă enciclopedie savantă sau populară, celebră sau intimă, complezentă sau rezervată, depinde.

Tot acest dispozitiv, uneori supraechipat, pe care etnopsihiatria ne-a învățat să-l respectăm și în lumea noastră, și în altele („șarlatanii", tocmai ei) sunt de fapt dispozitivele de „tranzacții" care permit negocierea cu ființe infinit mai puternice decât noi, dar, dacă putem spune așa, atât de oarbe în fața noastră ca persoane, încât putem, ca pe Cronos, să le facem să ia o piatră drept unul dintre copiii lui, pentru a descărca în altă parte formidabilele lor puteri, sau, dimpotrivă, încât putem să reușim să le instalăm în sfârșit, să le „așezăm", să le instaurăm, făcând din ele divinități tutelare.

FIINȚELE METAMORFOZEI [MET] ▸ Dispozitivele de cură îi oferă cercetătoarei ocazia de a schița caietul de SARCINI° al acestor entități și modul lor atât de special de prezență-absență. Dacă acestea sunt atât de *apucătoare,* este pentru că ne pot transforma în fiece clipă, pot face din noi în mod inexplicabil niște monștri, da, niște *alienați*, *posedați* sau, depinde, niște *genii* – ceea ce nu-i neapărat mai liniștitor. Fie că-i treaz sau visează, de la mânia la crimele monstruoase de care se simte capabil, de la „privirea sumbră" la furtunile pasiunii, nu e nimeni dintre noi care să nu frecventeze în mod constant aceste ființe ale transformării. În raporturile noastre cu ele e ca și cum am fi un veșmânt fragil bombardat neîncetat de o ploaie neîncetată de ființe producătoare de psihisme, dintre care fiecare e capabil să ne influențeze, să ne emoționeze, să ne răvășească, să ne apuce, să ne devoreze sau, la fel de bine, să ne facă să fim ceva de care nu ne-am crezut niciodată capabili să fim și care de acum ne locuiește și ne posedă. La fel ca eroina lui Cassavetes, trăim cu toții „sub influență"*, pozitivă sau negativă, în funcție de direcția luată de acești „psihotropi". Dar trebuie, cu toate acestea, să detectăm cine sunt ei, ce vor, ce limbă vorbesc și care sunt mijloacele prin care îi putem „așeza".

Înțelegem că această experiență – de apucare, de alienare, de detectare, de transformare, de instalare – este în același timp foarte comună și foarte greu de calificat în cadrul strâmt al psihologiei. Continuitatea unui sine nu este asigurată de nucleul său autentic și întrucâtva nativ, ci de către capacitatea sa de a se lăsa purtat, fără a fi luat și dus, de către forțe capabile să-l nimicească în orice moment sau, dimpotrivă, să-l locuiască. Sunt forțe despre care experiența spune că sunt exterioare, când de fapt descrierea oficială afirmă că sunt interioare – că nu sunt, de fapt, nimic. Nu se întâmplă nimic. Totul e în mintea noastră. Un lucru e sigur: există aici o formă de continuitate obținută printr-un salt, prin pasă, prin hiatusul de-a lungul unei discontinuități vertiginoase. Și deci, într-o primă aproximare, un mod de existență original pe care-l vom numi de-acum [MET] pentru METAMORFOZĂ.

▸ AU O FORMĂ EXIGENTĂ DE VERIDICITATE ▸ Cititorul va admite poate că aceste ființe au o oarecare exterioritate – o spun experiența și înțelepciunea populară –, dar că TRAIECTORIILE° pe care le desenează nu pot avea acel tip de veridicitate cerut de scrierea caietului de sarcini. Toată lumea știe că-i vorba, în cel mai bun caz, de vraja mării; în cel mai rău caz, de rețete expirate de vraci; de manipulare mentală. „Doar n-o să ne bazăm pe orice, va spune cititorul, pe *pase* magice." Cuvântul „magie" e poate discutabil, dar cel de „pasă" e bine ales! Pentru că despre asta-i vorba: cum să faci *să treacă* ceea ce, fără acel ceva, va viza, va lovi, se va năpusti, va strivi, va poseda, va devora.

Dar găsim aici o formă exigentă de veridicitate, de vreme ce nu putem deloc spune despre aceste ființe absolut orice: doar un cuvânt greșit, un gest

* Aluzie la filmul lui Cassavetes *A Woman Under the Influence* (1974).

neînțeles, un ritual fușerit, și pac!, în loc să elibereze, închid, în loc să îngrijească, ucid. Dar nu putem spune că cuțitul nu-i ascuțit doar pentru că totul se joacă pe un fir de ață, pe muchie de cuțit. Există, dimpotrivă, așa cum ne așteptam, așa cum ne cere raționalul – căutarea rațiunilor, a motivelor –, o subtilă cazuistică prin care putem distinge expresia capabilă de *a exprima bine* (sau de a deturna, de a devia, de a instala *bine*) și aceea capabilă de a exprima rău, de a blestema* (de a otrăvi, ca să spunem pe șleau, de a vrăji).

Dacă există o distincție care nu trebuie pierdută, care nu trebuie strivită de acuzația de iraționalitate, atunci aceasta este distincția capitală dintre *a vrăji* și *a dezvrăji*. Nu trebuie să ignorăm capacitatea condițiilor de reușită de *a discrimina* între fals și adevăr, între rău și bine, doar pentru că, de cele mai multe ori, ele sunt mute; nu pentru că au fost aruncate în întunecate oficine de mahala, în predicțiile presei de dezvoltare personală, dar și în marginile laboratoarelor de farmacologie. Aceste condiții de reușită și de eșec definesc, dimpotrivă, o formă teribil de exigentă de veridicitate. Atât de exigentă încât toată lumea se grăbește la cabinet, la mănăstire, la laboratorul acelora rari care sunt capabili să vorbească eficient despre această formă de veridicitate, capabili, altfel spus, să vă *îngrijească* prin ceea ce vă spun și prin ceea ce vă fac. Aceste practici sunt poate zădărnicite de tot falsul mister și de tot calabalâcul ocultismului, dar nu trebuie să confundăm această obscuritate teatrală cu adevăratul mister al diferenței între ritualul care îngrijește și ritualul care înfundă. Această diferență trebuie, dimpotrivă, conservată, respectată și protejată de acuzațiile de iraționalitate ce ratează tocmai partea rațională, de judecată a acestei diferențe.

Aceasta era cea de-a treia trăsătură a INSTAURĂRII°: diferența dintre *bine* și *prost* fabricat** Opoziția superficială dintre șarlatanism și psihologie în sfârșit rațională nu trebuie să ne facă să pierdem singurul contrast care contează: mica dar capitala *nuanță* dintre bunul și prostul șarlatan, bunul și prostul psihanalist, bunul și prostul neuropsihiatru, bunul și prostul dozaj medicamentos. Nu trebuie să fim forțați să alegem între rațional și irațional atunci când sufletele chinuite nu caută nimic altceva decât un *terapeut bun*.

Dar, pentru a percepe această formă de articulare, trebuie să putem defini ființele cărora trebuie să ne adresăm, prost sau bine. Cine sunt acești *aliens* capabili să atace în același timp sinele, să ne facă să ne îndoim că e vorba despre ținta

ȘI EXIGENȚE ONTOLOGICE SPECIFICE

---

* Este vorba de un joc de cuvinte în limba franceză, între „*bien dire*" și „*maudire*", care nu putea fi tradus printr-o simetrie lexicală echivalentă.

** Într-o reflecție asupra termenilor de *bine* și *prost*, am putea decoda semnificații ale înlocuirii lui *rău* cu *prost* atunci când vine vorba de a defini maniere de a face, bune și rele. Limba română nu păstrează simetria pe care franceza o instituie între „*bien*" și „*mal*", marcând diferența dintre ceea ce am putea numi esență (*rău* versus *bine*) și modalitate (*bine* versus *prost*).

potrivită, să se lase deviați de un gest curativ sau, dimpotrivă, să încerce să contamineze un alt sine care se consideră acum adevăratul vizat și devine la rândul lui un *alien*, transformându-se din cap până-n picioare datorită celor care deacum îl obsedează și îl locuiesc? E imposibil, știm acum, să pretindem liniștiți că toți acești *aliens* vin „din mine", locuiesc „în mine" și nu sunt decât niște „proiecții" ale minții mele, ale dorințelor sau ale fricilor mele asupra unor obiecte lipsite și ele de orice existență și deci de orice pericol. Un atare diagnostic ar însemna, straniu lucru, să le ajutăm să locuiască în mine și să mă devoreze, să comploteze împreună cu toate stările mele împotriva mea! Ca și cum psihologia obișnuită („Păi să vedem, e vorba numai de tine, tu proiectezi, delirezi, stai liniștit, totul e în capul tău") ar fi avut ca rezultat surprinzător să le faciliteze domicilierea la sucubi și la devoratori... Nu, trebuie să dăm acestor ființe o consistență, o exterioritate, un adevăr al lor. Dar ce consistență?

CARE POT FI URMĂRITE ÎN MOD RAȚIONAL ▸

În regim modernist, nu putem evita să le abordăm punând această unică întrebare: „Bine-bine, dar ființele astea sunt reale sau nu?". Dacă răspundem prea rapid la această întrebare, ajungem iar înapoi la psihologie. Și totuși, ne este imposibil *să suspendăm* această întrebare spunând că ea nu se pune pentru acest gen de subiect și că trebuie să „punem între paranteze" existența ființelor invizibile pentru a putea vorbi liber despre ele. Ca și cum ne-am elibera de ele în felul acesta! O, fainâ metodă de a evita să avem comerț cu ființele pe care pretindem că le percepem... Nu-i posibil să o dăm pe după cireș când trebuie să ne adresăm ființelor invizibile în limbile lor [MET·REF], tot așa după cum nu puteam evita cearta RELATIVISMULUI° când era vorba despre cunoașterea echipată și rectificată. În această cercetare, toate ființele insistă în mod egal în așteptarea de a primi din partea noastră exact hrana ontologică de care ele au nevoie.

Pentru a avea o șansă de a merge mai departe, trebuie să rămânem fideli, în ciuda aparențelor, sensului pe care l-am dat în introducere adjectivului RAȚIONAL°. Este rațională urmărirea continuă a unei rețele căreia îi adaugi cheia ei de interpretare, PREPOZIȚIA° ei. În ce *tonalitate* trebuie să înțelegem ce *urmează* atunci când spunem că există „ființele posedării" care încearcă să vă devoreze, dar care nu vă vizează, de vreme ce nu e deloc vorba despre micul dumneavoastră sine – care n-are nicio importanță pentru ele și care oricum încă nu are niciun conținut? Și ce vrem să spunem cu adevărat atunci când afirmăm că terapia – un dispozitiv tehnic material, colectiv și instituit cu pompă – poate face în așa fel încât aceste ființe ale devorării, în loc să vă *confunde cu un altul*, îl *confundă pe altul cu dumneavoastră*, permițându-vă astfel să deveniți dacă știți să detectați ce vor și să găsiți mijloacele de a le instala bine? Că e posibil, altfel spus, nu numai să le păcălim, să le prostim, să le deturnăm, din moment ce ele deja se înșeală în privința țintei, pentru că nu vă vizează pe dumneavoastră, dar și,

tocmai pentru că nu vă vizează, să devină sursa de energie care vă va transforma pentru totdeauna. În sfârșit, „eu este un altul"!

- CU CONDIȚIA SĂ NU LE APLICĂM JUDECATA DUBLU-CLICULUI.

Să amintim mai întâi că – fără dubiu – dacă aplicați unui astfel de dispozitiv singurul gabarit propus de Dublu-Clic, vom fi obligați să exclamăm: „Așadar, credeți că există diavoli și demoni, așa cum există pietre și mese". Altfel spus, antropologa aflată în căutarea greutății ontologice a acestor ființe ar fi o nebună dintr-un azil de nebuni [MET·DC]. Dar, să nu uităm, în ochii aceluiași Dublu-Clic, savanții cei mai austeri ar trebui și ei să poarte o cămașă de forță, de vreme ce „pietrele" geologiei, depuse în admirabilul Muzeu al Școlii Minelor, nu seamănă cu pietrele bunului-simț mai mult decât cu ființele pe care vreau să le desemnez [REF·DC] – cât despre mese, vom vedea în capitolul următor ce trebuie să credem despre ele: și ele ne rezervă niște surprize.

Eroarea Dublu-Clicului asupra ființelor psihice are ceva tragi-comic: atunci când face tot ce-i stă în putință pentru a imagina „transporturi fără transformare" (crezând că imită mobilele IMUABILE° necesare referinței), ajunge exact la antipozii acelui ceva asupra căruia se aplică terapia: să se asigure că nu există *niciun* transport *fără* o transformare radicală. Dublu-Clic încearcă așadar să rateze toate șansele de metamorfoze. E ca și cum l-ați sfătui pe un distrugător urmărit de un submarin ca, în loc să facă ocolișuri și manevre pentru a scăpa de torpile, să meargă drept înainte... Bum! Se va scufunda cu siguranță. Dublu-Clic nu se mulțumește să înșele, ca de obicei, rătăcind sursele de veridicitate; de data aceasta ucide.

Specialista în antropologie are un avantaj asupra acestui Geniu Rău (și poate și o capacitate de a nu blestema și deci de a nu ucide), pur și simplu pentru că ea dispune acum de mai *multe* gabarite ontologice, și nu doar de două. Când afirmă că trebuie recunoscută existența ființelor psihogene, încercând să le califice greutatea exactă de ființă, nu trebuie să le confunde cu „lucruri materiale". Motivul e acum limpede: „MATERIA°" nu mai poate servi drept etalon niciunei ființe, din moment ce disimulează prost eroarea de categorie impusă de Dublu-Clic [REF·DC]. Astfel, nici „lucrurile materiale" n-ar mai sta în acest pat al lui Procust, căci ceea ce se numește așa amalgamează două moduri, reproducerea și referința [REP·REF]. În consecință, când specialista în antropologie încearcă să exteriorizeze aceste ființe pentru a le respecta greutatea existențială (da, ele se află în afara sinelui și tocmai asta mă va salva, poate, forțându-mă să le fac loc), ea nu trimite deloc la „NATURĂ°". Pe de altă parte, este evitată astfel și tentația de a așeza această nouă rasă de ființe într-o „supranatură": fără Natură nu există nici Supranatural. (După cum vom vedea mai târziu, această *sustragere* va fi binevenită în căutarea imanenței, la care am purces.)

Dacă ni se admite acest răspuns la problema caietului de sarcini, trebuie să fie posibil să le recunoaștem acestor ființe o oarecare exterioritate, fără ca ele să ceară totuși să posede aceeași continuitate în ființă, aceeași IZOTOPIE° ca mesele sau ca scaunele. Aceste ființe nu mai sunt reprezentări, imaginații, fantasme proiectate din interior către exterior; vin fără nicio îndoială din afară, se impun.

Dar cum? Au greutatea lor în ființă, demnitatea lor ontologică. Dar care?

- ORIGINALITATEA LOR VINE DE LA O ANUMITĂ PRELEVARE DE ALTERITATE -

Dacă dispozitivele terapeutice permit un prim reperaj al acestor ființe, trebuie să fie posibil să mergem mai departe în caietul de sarcini, adăugând un nou item în chestionarul nostru, întrebându-ne acum de fiecare dată despre *ce* ALTERARE° anume este vorba. Într-adevăr, acum că începem să uităm scenografia Subiectului și a Obiectului, chestiunea devine esențială: dacă există mai multe feluri de a exista, nu doar două, nu mai putem defini un fel ca simplă opoziție față de celălalt. Analiza trebuie să rișteze de fiecare dată un diagnostic asupra *manierei de a fi* propriu acestui mod, asupra felului pozitiv în care această manieră inventează un nou fel de *alterare*. În chestionarul nostru, trebuie să adăugăm de-acum hiatusului, condițiilor de reușită, traiectoriei astfel desenate de aceste ființe, alterarea pe care fiecare mod o va *preleva*, dacă putem spune așa, din ființa-ca-altul. Revenim la citatul din Tarde: „diferența funcționează amânând".

Le putem deja defini pornind de la singura problemă a terapeuticii. Au o mulțime de nume, sigur Proteu și probabil Morfeu cel cu o mie de visuri. Nimeni dintre noi nu e străin de caracterul lor proteiform, din moment ce ajungem la ele în vis, pe durata unei jumătăți aproape a existenței noastre, dar și treji, în cealaltă jumătate... Acești existenți au dubla trăsătură de a *ne* putea transforma în altceva, dar și de a *se* transforma în altceva ei înșiși. Ce ne-am face fără ei? Am fi mereu, la nesfârșit, aceiași. Ei sunt cei care trasează de-a curmezișul pluriversului – cum spune William James – drumuri de alterare în același timp terifiante – pentru că ne transformă –, *ezitante* – pentru că îi putem înșela –, *inventive* – pentru că ne putem lăsa transformați de ele. De îndată ce începi să-i recunoști, în consecință, poți vedea în același timp hăul în care ne duc, dar și mijloacele de a ieși de acolo, formidabila energie de care putem dispune dacă știm „cum să procedăm". Numai dacă ne e teamă de ei încep să ne înșele cu nerușinare. De aceea, cuvântul „metamorfoză" desemnează și ceea ce li se întâmplă acestor ființe, și ceea ce li se întâmplă ființelor omenești legate de ele, și ceea ce se întâmplă în cursul terapiilor care ne permit să le reperăm și uneori să le instalăm.

CARE EXPLICĂ DE CE INVIZIBILITATEA FACE PARTE DIN CAIETUL LOR DE SARCINI.

Această capacitate de metamorfoză este cea care explică de ce putem vorbi, apropo de aceste ființe, despre *invizibil*. Această invizibilitate nu ține deloc, așa cum ne prefăceam a crede la începutul capitolului, de contrastul

presupus față de „lumea vizibilă". Aceste ființe sunt invizibile pentru că au cu totul alt gabarit de existență. Nu spunem cu asta nimic ciudat, nimic care să poată alimenta respingerea sau poate dimpotrivă, vreun apetit morbid pentru mistere. Afirmăm doar că aceste ființe au parte de metamorfoze așa cum nu le poate acorda modul care ar face din ele niște *persistențe*, la fel ca mesele sau pietrele. Putem alege să le numim oculte, dar numai în felul în care spunem că unele faruri sunt „cu ocultare*": ca și ele, aceste ființe apar *și dispar*. Despre acești *aliens* se poate spune la fiecare secundă: „Credeam că e ceva, dar *când* să mă întorc, *nimic*". Curios, poate că nenumăratele „efecte speciale" din filmele horror exprimă cel mai bine această metamorfoză specială. După cum spune Rilke: „Monștrii din viața noastră nu sunt poate decât niște fete frumoase care cer să fie salvate".

Invizibilitatea acestor entități nu este irațională, supranaturală, misterioasă; vine din forma lor de articulare: *le luăm drept altele pentru că ele însele se iau și ne iau drept alții*, dându-ne astfel mijloacele *să devenim alții*, să deviem de la traiectoria noastră, să inovăm, să creăm. Și dacă nu le vedem niciodată la fel, asta se întâmplă pentru că se transformă – și noi, de asemenea, în funcție de dispozitivele care ne permit să le captăm. A învăța să le urmărești nu înseamnă să cazi în irațional, ci să explorezi una dintre căile obiectivității – termen multimodal, căruia e bine să-i adăugăm un exponent pentru a preciza că este vorba despre OBIECTIVITATE [MET].

ÎNCRUCIȘAREA [REP·MET] ARE O IMPORTANȚĂ CAPITALĂ

Ajunși în acest punct, ar fi util să riscăm o ipoteză care le-ar da o greutate mai mare decât cea de mijloc terapeutic. Dacă specialista în etnologie pleacă de la ideea de cură, o face pentru că era singura instituție care putea să-i ofere o priză la aceste ființe. Dar alte colective au dat acestor ființe nu numai versiuni terapeutice, ci și cosmologice. Ar fi oare posibil să propunem un reperaj care să facă dreptate acestor ontologii și care ne-ar permite să începem negocierea de pe o altă bază decât cea a Bifurcării „lumii interioare" și „lumii exterioare" – care nu-i poate capta, acum știm, nici pe Moderni și nici pe ceilalți?

N-ar fi imposibil, dacă reușim să le calificăm prin încrucișarea pe care o formează cu ființele reproducerii [REP·MET]. Să amintim că ultimele sunt cele care ajung să extragă din ființă o valoare specifică de ALTERITATE°: da, ele se re-produc, identice sau măcar *aproape* identice cu ele însele. Avantajul de a vorbi despre ființa-ca-altul este acela de a putea conta pe *o rezervă* de alterități din care putem extrage și alte forme de diferență. Ființa, putem spune, explorează varietatea acestor diferențe ca și cum fiecare civilizație ar oferi o anumită versiune a acestor contraste. Să presupunem acum că există o altă formă de

* Este un far ce are perioade egale și de scurtă durată în care lumina este stinsă. Terminologia din limba română îi spune „far de semnalizare în cod".

alterare ce nu mai explorează resursele *reproducerii*, ci pe cele ale transformării. De data aceasta n-ar mai fi vorba despre asigurarea continuității în ființă printr-un *minimum* de transformări – persistența –, ci, dacă putem spune așa, printr-un *maximum* de transformări – metamorfoza. Totul poate, totul trebuie să devină altceva.

DAR LA EA AU LUCRAT MAI ALES CELELALTE COLECTIVE •

Înțelegem că reducem mult de tot amploarea unor astfel de existenți dacă nu îi captăm prin dispozitive terapeutice. Dar ei sunt mult mai inventivi. Ca și ființele reproducerii, ei *preced* omenescul infinit de mult. Dacă ultimele asigură persistența, primele înmulțesc metamorfozele, iar ansamblul lor încadrează ființa-ca-altul, îi conferă un ritm propriu și face din combinația dintre cele două tipuri de ființă un fel de matrice din care „omenescul" se va putea hrăni, poate, dar la care se va putea în orice caz lega, accelera, energiza, dar pe care nu o va putea niciodată înlocui, genera, înlocui, produce. Două moduri de existență care nu sunt „primare" – ci, dimpotrivă, foarte avansate – chiar dacă ne apar nouă, ultimilor veniți, primordiale sau, în orice caz, preomenești. Pentru că le-am percepe greșit dacă le-am eticheta drept „ANTEPREDICATIVE°", când de fapt nu există propoziție, articulație, *predicație* decât în măsura în care acestea sunt responsabile pentru proliferarea reproducerilor și metamorfozelor pe care celelalte moduri le vor putea *modula* prin alegerea altor alterări și a altor reluări. Ele alcătuiesc de fapt acel bas continuu fără de care nicio muzică nu s-ar auzi.

OFERIND ASTFEL O NOUĂ BAZĂ DE NEGOCIERE PENTRU ANTROPOLOGIA COMPARATĂ.

O astfel de ipoteză ne-ar permite să înțelegem totala neînțelegere creată pe frontul MODERNIZĂRII°. Impunându-și să considere ființele reproducerii drept „lumea exterioară" și ființele metamorfozei drept „lumea interioară", Modernii nu se mai puteau înțelege pe ei ca cei care s-ar fi „eliberat de superstiții". Această uitare a ființelor invizibile este cu atât mai stranie cu cât aveau aici o șansă unică de a intra în contact, în sfârșit pe picior de egalitate, cu toate celelalte popoare. Într-adevăr, cel mai bine împărțit lucru din lume nu este rațiunea – nu cea carteziană cel puțin –, nu e Știința, ci elaborările subtile inventate de toate colectivele pentru a explora încrucișarea dintre ființele reproducerii și ființele metamorfozei. Or, această încrucișare pe care au produs-o în mod cât se poate de sistematic celelalte culturi nu are, în lumea Modernilor, nicio formă de existență oficială... Nu-i de mirare așadar că acești colonizatori n-au încetat să meargă din surpriză în surpriză, în timp ce colonizații se întrebau cu spaimă: „Dar cum fac oare ca să subziste fără să aibă nicio relație cu aceste ființe?".

Printr-o răsturnare care de-acum nu ne mai surprinde, Albii s-au prezentat în fața celorlalți drept cei care erau „în fine" în posesia (ăsta-i cuvântul) unei psihologii raționale, o subiectivitate nativă, un sine autentic și nefabricat, care

avea să extindă la nivel planetar binefacerile subiectivității – bașca inconștientul și, opțional, tratamentul medicamentos... „Bătrânul Adam adăpostește încă fantasme pe care Rațiunea le va risipi, demonstrându-vă că *n-a fost nimic*; nu vi s-a întâmplat nimic; nu există divinități; toate vin de la mansardă." *Totius in mente*. Regăsim aici universalizarea prematură a unei forme foarte locale de etnocentrism, care a fost deja întâlnită sub auspiciile „materiei"

Rezultatul e că Modernii, deși se scaldă mai mult ca orice alt popor în instituțiile difuze ale psihologiei, rămân *lipsiți de îngrijire* în fața „forțelor Răului" Ei au desigur INCONȘTIENTUL, dar cu el nu prea poți *face* mare lucru, căci nu e compus din ființe cărora li s-ar putea devia energia prin artificii bine țintite. Monstru, da, dar unul care nu oferă acces la nicio cosmologie. Ca și cum în insistența Modernilor de a căuta originea interioară a propriilor emoții ar exista ceva *diabolic*: o *diviziune* între cea mai constantă dintre experiențele lor și ceea ce își dau voie să gândească despre ea. De unde îngrijorarea antropologei: oare Modernii nu sunt *alienați* în mod periculos? Oare asta n-ar putea explica o mare parte a istoriei lor? Ca și cum ar exista o nebunie a Subiectului după cea a Obiectului. Și totuși, continuă să creadă în ei: „Dacă există un domeniu în care trebuie să mergem la școala «celorlalte culturi», după cum spuneți, atunci tocmai acesta e domeniul. După ce vă veți elibera de Bifurcare, nimic nu vă va împiedica să reluați contactul cu existenții cu care, de fapt, n-ați încetat niciodată să aveți legături"

opt

A FACE VIZIBILE FIINŢELE TEHNICII

Marea tăcere așternută asupra tehnicii ▸
și asupra formei ei specifice de transcendență ▸
cere pe lângă o analiză în termeni de rețea [TEC·RES] ▸
și detectarea unui mod de existență original ▸ diferit de reproducerea [REP·TEC].

Trebuie să revenim la experiența ocolului tehnic ▸
pe care îl disimulează Dublu-Clic și raportul formă/funcție.

Trăgând învățăminte din încrucișarea [REP·REF] asupra materiei ▸
nu vom mai confunda tehnica cu obiectele lăsate în urma ei.

Tehnica oferă o formă specifică de invizibilitate:
labirintul tehnicii.

Modul său de existență depinde atât de viclenia [MET·TEC] ▸
cât și de persistența ființelor reproducerii [REP·TEC].

Veridicitatea specifică lui [TEC] ▸ depinde de o pliere originală ▸
detectabilă datorită noțiunii de cheie de debreiaj.

Deplierea acestui mod oferă noi margini de manevră.

Cititorul să nu se îngrijoreze: încercând să definim relaţiile pe care Modernii le au cu fiinţele metamorfozei – relaţii limitate la fiinţele care produc psihisme, dar pe care celelalte colective le-au însărcinat cu alte funcţii, care sunt foarte diferite –, nu am vrut să părem nişte fanatici ai fantomelor, vrăjitoarelor sau ai demonilor. Am încercat doar să înţelegem de ce cosmologia Modernilor rămâne atât de greu de retrasat, într-atât contrazice lecţiile experienţei. Pentru a ne continua exerciţiul de încălzire şi pentru a profita cu adevărat de acest pluralism ontologic care va permite cercetării să numere mai mult de două moduri, vom încerca acum să captăm fiinţe care, în modernism, beneficiază de un statut cu totul diferit. „Frontul de MODERNIZARE° le-ar fi permis Modernilor să se prezinte, spuneam, ca cei care au pus capăt superstiţiilor şi au descoperit în sfârşit eficacitatea tehnicii." Ştim acum cum stă treaba cu primul membru al frazei; să vedem cum stau lucrurile cu celălalt.

MAREA TĂCERE AȘTERNUTĂ ASUPRA TEHNICII

Atunci când informatorii insistă asupra inexistenţei anumitor fiinţe, nu fac altceva decât să le înmulţească, dar când subliniază – şi încă cu câtă fală – prezenţa masivă a altor existenţi, abia dacă le mai poţi zări... Acesta este cazul fiinţelor tehnicii (notate [TEC]). Această tranziţie a fiinţelor magiei şi ale farmecelor la cele ale tehnicii nu are nimic inedit: Gilbert Simondon o descoperise deja în cartea lui pe cât de celebră, pe atât de puţin citită asupra *Modului de existenţă al obiectelor tehnice**. Trecând de la un mod la celălalt, vom aprofunda ceea ce am spus de mai multe ori despre MATERIA atât de puţin materială a Modernilor – acest „idealism al materialismului". Întorcându-ne către artizanii, inginerii ingenioşi care construiesc maşini şi motoare, vom putea preciza ciudata noţiune de construcţie, căreia „CONSTRUCTIVISMUL°" pare a-i fi atât de puţin fidel.

În ochii specialistei în etnologie, unul dintre cele mai uimitoare aspecte ale Modernilor nu este felul în care vorbesc despre divinităţi, cunoaştere sau zei, ci locul foarte mic acordat lucrului care, de la începutul marilor descoperiri încoace, îi defineşte cel mai limpede în ochii tuturor: arta şi maniera în care desfăşoară ei tehnica. Cei care se laudă că sunt „materialişti zdraveni" nu s-au gândit prea mult la soliditatea MATERIALELOR° (acest cuvânt ne va servi drept contrast cu materia). Putem înţelege că Modernii dispreţuiesc religia, această figură care n-a ştiut să ţină la rangul ei ontologic în faţa competiţiei ştiinţelor; şi că n-au încredere în

* *Du mode d'existence des objets techniques*, prima ediţie datează din 1958, o a doua apare în 1989.

malversațiunile ființelor metamorfozei: îi contaminează destul de periculos pe cei care umblă cu ele. Dar uneltele? Automatele? Mașinile? Acest peisaj pe care nu încetează să-l schimbe, să-l are de sute de mii de ani, invențiile care în ultimele trei sute de ani ne-au bulversat viața mai mult decât toate celelalte pasiuni, sistemele de producție atât de vaste încât acum apasă asupra întregii planete?

Și totuși, la o mie de lucrări despre binefacerile cunoașterii obiective – și despre riscurile mortale la care conduce punerea ei în chestiune – nu sunt nici zece despre tehnică – și poate nici trei care să semnaleze pericolul la fel de fatal de a nu o *iubi*. Chiar și filosofia politică, deși mai puțin prolixă decât epistemologia, se poate bucura că a produs mai multe lucrări decât filosofia tehnicii; ne-ar fi greu să le numărăm pe degetele de la două mâini. Dovada acestei umilințe este că în cuvântul epistemo*logie* înțelegem întotdeauna o cunoaștere *despre* cunoaștere, în vreme ce în cuvântul tehno*logie*, în ciuda eforturilor lui André Leroi-Gourhan și a discipolilor lui, nu mai reușim să ne amintim că zace o oarecare reflecție *asupra* acestei tehnici. N-avem nicio tresărire să spunem despre cea mai modestă mașină de spălat că e o „tehnologie" – ba chiar o „tehnologie modernă" –, dar nu așteptăm nicio lecție de la ea. Unui „tehnolog" îi cerem doar să vină să repare mașina, nu să producă un discurs aprofundat despre mașina de spălat. Ce-am putea face cu filosofia asta? Toată lumea știe că tehnica nu e decât o grămadă de mijloace comode și complicate. N-ai nimic de reflectat aici.

Chiar dacă specialista în etnologie nu se miră de cât îi este de greu să găsească informatori de încredere în legătură cu problemele centrale pentru cei pe care-i studiază, din cauza distincției consubstanțiale dintre teorie și practică, ea nu încetează să fie uimită de inexistența unei instituții legitime pentru a întâmpina tehnica, dar și de absența unei instituții care să învețe modul de comunicare cu ființele psihogene. Cum au putut rata Modernii stranietatea, ubicuitatea, și, da, spiritualitatea tehnicii? Cum au putut să piardă din vedere somptuoasa lor opacitate? Și-și notează: „Nu știm de fapt ce *fabrică* ei acolo. Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce *fac*"*

- ȘI ASUPRA FORMEI EI SPECIFICE DE TRANSCENDENȚĂ -

Dacă putem ezita asupra modului de existență al reproducerii [REP] – din cauza persistenței ce rezultă de aici; dacă ezităm încă asupra celui care definește lanțurile de referință [REF] – când primim accesul la ființele îndepărtate riscăm să uităm instrumentele care au permis acest acces –, trebuie să șovăim și asupra HIATUSULUI° introdus în cursul fiecărei acțiuni, prin intermediul și delegarea proprii traiectoriei tehnice. O mică neatenție și riscăm să pierdem mini-TRANSCENDENȚA° care-i este specifică.

---

* *Evanghelia după Luca*, 23, 24.

Vom spune că toate modurile de existență sunt transcendente de vreme ce există întotdeauna un salt, o falie, un decalaj, un risc, o diferență între o etapă și următoarea, între o mediere și următoarea, *n* și *n+1* de-a lungul unui drum de alterări. Lipsește mereu continuitatea. Nimic mai transcendent, de pildă, decât reperele geodezice față de datele extrase și notate în carnetul măsurătorului topografic – aceste forme în sensurile unu și doi din capitolul 4 [REF]; nimic mai transcendent decât problema unui singur rând, pe care juriul unui proces o are de rezolvat, față de un dosar cu mii de pagini, transportat cu un cărucior până la grefă [DRO]; nimic mai transcendent decât raportul dintre călâul unei rugăciuni mormăite și tresărirea de a-i fi înțeles sensul, ca și cum ai rosti-o pentru prima oară [REL]; nimic mai transcendent decât raportul dintre scena din carton presat și personajele care ies din scenă ca și cum și-ar lua zborul (FIC, pe care vom învăța să-l întâlnim mai târziu); nimic mai transcendent decât distanța care separă ceea ce erați și ceea ce ați devenit după ce ați fost apucat de o ființă psihogenă [MET]. Transcendențele abundă, căci între două segmente ale cursului unei acțiuni există mereu o discontinuitate în care stau prețul care trebuie plătit de acțiunea respectivă, drumul și salvarea.

Acestea sunt transcendențele pe care trebuie să învățăm să le numim. Trebuie să mai amintim că, în ochii specialistei în antropologie, forțată să devină întrucâtva metafiziciană pentru a-și realiza cercetarea, nu mai sunt acum doar două LUMI°, prima imanentă și plină, *deasupra* și *dincolo* de care ar trebui adăugată o alta – supranaturalul – și *dincoace* de care, pentru a păstra simetria și a putea adăposti „reprezentările", ar trebui săpată o alta – interioritatea? Acum, în fața ei nu mai există decât ființe *sub-naturale* – inclusiv Natura! –, toate fiind *ușor* transcendente în raport cu etapa precedentă de-a lungul drumului lor specific. Ele fac rețea, iar aceste rețele se ignoră cel mai adesea, în afara cazului în care se încrucișează și trebuie să se îmbine una cu cealaltă, evitând pe cât posibil erorile de categorie. Ceea ce pare să lipsească cel mai mult este IMANENȚA°, sau mai degrabă aceasta nu e nativă, ci secundă și depinde și ea, după cum vom vedea în capitolul 10, de un mod de existență specific. Lumea, sau mai degrabă pluriversul, este deci plin de, sau mai degrabă nu, pluriversul este în mod constant *golit* de circulațiile de transcendențe care îl străbat, cât e de mare, printr-o fină *linie punctată* lăsată de salturile și de pragurile care trebuie trecute din aproape în aproape pentru a continua să existe. O cursă de obstacole, în concluzie.

Cititorul trebuie acum să înțeleagă de ce cercetătoarea n-ar avea nicio șansă de a face dreptate tehnicii dacă n-ar avea drept utilaj decât pe cei doi patroni ai „Obiectelor" și „Subiectelor". Comparând modurile de existență, își complică poate sarcina, din moment ce trebuie să multiplice gabaritele de ființă pe care trebuie să le ia în seamă, dar, pe de altă parte, și-o *simplifică*, pentru că dispune, în sfârșit, pe masa ei de lucru, de un mare număr de instrumente distincte pentru a detecta *prin comparație* greutatea în ființă a fiecărui mod.

Geniul lui Simondon este cel care a văzut că modul de existență al ființei tehnice nu poate fi precizat decât *titrându*-l prin ființele magiei, religiei, științei, filosofiei. Orice meșter știe că meșteșugul lui se îmbunătățește dacă dispune, în locul unor unelte rudimentare, de o panoplie de șurubelnițe și de mopsuri, de fierăstraie și foarfeci. Briciului lui Occam nu trebuie să-i dăm decât o întrebuințare rațională, am mai spus-o. Dar ne servim cu stângăcie de el dacă începem să tăiem în stânga și-n dreapta pentru a limita în mod arbitrar numărul de ființe. Ar trebui, dimpotrivă, să ne folosim de el ca de un mare banc de lucru, dotat cu unelte de diferite dimensiuni și forme, pe care putem decupa, în funcție de articulațiile lor specifice, *toate* modurile de existență, fără a-i rupe niciunuia gâtul...

» CERE PE LÂNGĂ O ANALIZĂ ÎN TERMENI DE REȚEA [TEC·RES] «

Pentru a înainta în acest nou șantier, specialista în etnologie poate recurge la ceea ce se numesc astăzi *rețele socio-tehnice*. Este vorba, desigur, despre un blând eufemism pentru a descrie, conform modului bine reperat al rețelelor [RES], surprinzătoarea eterogenitate a dispozitivelor materiale. Ca și cum o centrală nucleară, o dronă, o capcană de prins anghile sau un clește de tăiat metal s-ar mulțumi, pentru a-și menține existența, cu elemente venite din două domenii, „social" și „tehnic" – și numai din ele. Specialista noastră în etnologie a învățat deja pe pielea ei că, și dacă există, local, sisteme pe care istoricii le numesc „sisteme tehnice", ele nu sunt făcute „din" tehnică mai mult decât e făcut dreptul *din* drept, iar religia, *din* religie. Ceea ce complică însă analiza este că nu există niciun domeniu care să poată fi luat drept cel al „tehnicii" (cum nu există un domeniu care să poată fi luat drept domeniu social, dar asta-i altă poveste).

Dacă urmărește cursul acțiunii, ea va trebui să înregistreze diverse segmente care țin, de pildă, de zeci de discipline savante, de arbitraje economice decise de grupuri de experți, de standarde internaționale, de teste (de altfel, adesea disputate) asupra rezistenței materialelor, de legi sociale, dar și de angrenaje, de reacții chimice sau de curente electrice, amestecate repede cu probleme de brevet, de pene, de poluare și de organizare. Nu degeaba chiar noțiunea de rețea (în sensul, acum, al teoriei actorului-REȚEA*) și-a făcut mâna, așa-zicând, cu ceea ce vom numi de-acum DOMENIUL° tehnicii. Asta înseamnă că trebuie să *adăugăm* diverse lucruri pentru ca o tehnică oarecare să înceapă să funcționeze!

Instrumentele de cercetare sunt bine cunoscute și rodnicia lor nu trebuie demonstrată. E de-ajuns să reconstituim itinerariul celei mai mici inovații; să urmărim lenta ucenicie a unei abilități necunoscute până atunci; să dăm de un obiect al cărui sens scapă arheologilor și etnologilor, pentru a înregistra nenumăratele discontinuități necesare obținerii continuității unei acțiuni

* Cunoscută de sociologi ca ANT – *actor-networking theory*.

oarecare. Dar eterogenitatea sistemelor tehnice apare mai limpede odată cu *controversele*. Un accident, o pană, poluarea: iată „sistemul" care, după multe polemici, procese, campanii de presă, devine foarte puțin sistematic, înmulțindu-și încrengăturile neprevăzute care fac deliciul sociologilor tehnicii.

Ce surpriză să afli că o comisie de anchetă a decretat în sfârșit că explozia navetei spațiale *Challenger* a depins, în același timp, de rezistența la frig a unui nit de cauciuc și de repartizarea nivelurilor de decizie în organigrama complicată a NASA. Ce surpriză să-ți dai seama, datorită polemicilor violente, că, pentru a limita proliferarea algelor verzi pe plajele Bretaniei, primarii comunelor turistice trebuie să se intereseze atât de alegerile sindicatelor agricole, cât și de reacțiile nitraților sau de propunerile ispititoare ale vânzătorilor de materiale pentru strângerea gunoaielor, fără să uite să-l implice atât pe ministrul mediului, cât și laboratoarele de analiză ale Ifremer*. Cu cât studiem mai mult dispozitivele tehnice, cu atât mai mult le cercetăm țelele, cu atât mai puțin avem șanse să asamblăm totul într-un obiect coerent.

Dacă există vreun subiect în care rezultatele *science and technology studies* pot fi luate de bune, acesta este cel al desfășurării vertiginoase a elementelor eterogene necesare menținerii dispozitivelor tehnice. Putem critica aceste studii care se referă la științe din cauza problemei-cheie a relativismului – ne-am ocupat destul timp cu așa ceva –, dar desfășurarea pe care aceste studii o înlesnesc sistemelor tehnice nu mai pune decât probleme de acces la teren. Când vorbim despre o „infrastructură tehnică", desemnăm întotdeauna un amestec mai mult sau mai puțin eteroclit de dispozitive venite de peste tot, pe care alții încearcă să le facă ireversibile, protejându-le de analiză pentru a face din ele o cutie NEAGRĂ° atent pecetluită și secretizată. Poate e greu să intrăm în acele locuri secrete, dar nu pentru că am da de lanțuri de necesități indiscutabile. Nu există domeniu al tehnicii care să se refere din prima numai la destinul ineluctabil al „materialității". Aici, cel puțin, avantajele constructivismului sunt limpezi: pentru că totul a fost *montat*, totul poate fi demontat.

- ȘI DETECTAREA UNUI MOD DE EXISTENȚĂ ORIGINAL -

Și totuși, chiar dacă ne familiarizăm cu această literatură, nu ne apropiem neapărat de un alt mod de existență decât cel al rețelelor. Există discontinuitate, există eterogenitate, există surprize de-a lungul întregului curs al unei acțiuni, dar, până la urmă, nu facem altceva decât să urmărim logica acestui mod de existență deja bine încadrat. Chiar dacă n-ar face altceva decât să privească împrejur, cititorul își va da seama cu ușurință că nu poate face niciun gest fără să *treacă prin*tr-unul sau altul dintre aceste ingrediente, ale căror mediere, intermediu, traducere sunt indispensabile realizării acestui gest. Oricât de

* Institutul francez de exploatare a mării.

leneș ar fi, chiar dacă nu face decât să se legene-n hamac, trebuie să treacă *prin* acest hamac pentru a se menține la aer fără a fi pișcat de urzici sau mușcat pe nepregătite de vreo căpușă... Desigur, soliditatea țesăturii și a frânghiilor este ceea ce-l face să se poată *odihni*. Țesăturilor și frânghiilor le deleagă sarcina de *a-l ține*. Există oare în această *cotitură* și în această *delegare* ceva în plus față de înlănțuirea surprinzătoare a ființelor de care depinde fiecare existent – pe care am notat-o deja [RES]?

Nu-i atât de ușor să capturăm acest supliment. Nu numai pentru că nu există vreo instituție sau vreun domeniu reperabil al tehnicii, ci pentru că, dacă începem să urmărim lista ființelor necesare menținerii unei ființe oarecare, atunci *totul* ajunge să devină tehnic. Nu numai hamacul, ci și trunchiurile de copac de care e legat hamacul! Și acestea depind de o mulțime de ființe cu care au învățat să „colaboreze" și pe care le-au „deturnat" de la scopurile lor inițiale – da, le-au tradus, *înrolat* și frânt – la fel de sigur pe cât este că frânghiile de lână fină au fost trase din blana tunsă a unei oi. Ca să se mențină, toate ființele au trebuit să deturneze alte ființe.

◂ DIFERIT DE REPRODUCEREA [REP·TEC].

Și atunci, poate avem de-a face cu ființele reproducerii [REP]? Asta se întâmplă cu siguranță atunci când vorbim despre „evoluția" copacilor, despre „inventarea" fotosintezei, despre „descoperirea" frunzelor pe parcursul îndelungatei „istorii a vieții". Totul se întâmplă ca și cum ne-am imagina că ființele reproducerii au avut „probleme de rezolvat" și au „ales" o încrengătură în locul alteia. Hamacul și copacul de care e bine legat ar împărtăși aceeași inventivitate, aceeași capacitate de a înrola alte entități, oi în cazul primului, rădăcini, noduri și bacterii, pentru celălalt – pe scurt, toți existenții ar da dovadă de aceeași tehnicitate.

Și totuși, se vede că, asimilând astfel hamacul și copacul, ființele tehnicii și pe cele ale reproducerii [REP·TEC], am comite o eroare de diagnostic la fel de sigur ca atunci când le-am confunda cu rețelele [TEC·RES]. Când e vorba de ființele tehnicii, avem de-a face cu ceva nou în ordinea alterării. Dacă ne putem închipui o istorie tehnică a copacului – de pildă „inventarea" fotosintezei – este pentru că ne închipuim că arborele ar fi putut-o *lua de la început* (*ar fi putut încerca*) *de mai multe ori*; ar fi beneficiat de *mai multe șanse* pentru a persista în ființă, combinând altfel ființele de care ar fi putut dispune. Dar tocmai această posibilitate de a reîncepe le lipsește cu desăvârșire ființelor reproducerii.

TREBUIE SĂ REVENIM LA EXPERIENȚA OCOLULUI TEHNIC ▸

Să încercăm, ca de fiecare dată, să ne apropiem de experiență, lăsând la o parte speranța de a o face să coincidă cu un domeniu. Ca să învățăm să vorbim bine despre ea, să recunoaștem mai întâi că TRAIECTORIILE° tehnice nu sunt ușor de surprins și că ele nu merg drept – nu mai mult decât ființele responsabile de stabilirea lanțurilor de referință [TEC·REF]. Totul, în practica artizanilor, a inginerilor, a tehnologilor și chiar a meșterilor de

duminică pune în evidență mulțimea *transformărilor*, eterogenitatea combinațiilor, proliferarea trucurilor, montajul delicat al meșteșugurilor fragile. Dacă această experiență e greu de înregistrat, asta se întâmplă pentru că, pentru a-i rămâne fidel, trebuie să-i accepți raritatea, fulguranta invizibilitate, adânca și constitutiva ei opacitate. Pentru că oscilează mereu între două liste de elemente contradictorii: rară și banală, imprevizibilă și previzibilă, fugitivă și reluată în mod constant, opacă și transparentă, proliferantă și ținută în frâu.

Ea pare să ne pună față-n față cu ceea ce putem defini mai întâi ca un zigzag fulgurant. Datorită unor ocolișuri imprevizibile, ființe cu totul îndepărtate în ordinea reproducerii devin piesa lipsă într-un puzzle despre care nu se știa că cere atâta ingeniozitate. Printr-o lungă serie de ocoluri, care mai de care mai ingenios și mai imprevizibil, iată cum fizica atomică, de exemplu, se regăsește în serviciul unui spital pentru tratarea cancerului. Printr-un alt ocol, lemnul și oțelul se implică unul pe celălalt în mânerul unui ciocan bine echilibrat. Printr-un alt ocol, straturile succesive ale unui program, ale unui compilator, ale unui cip, ale unui radar reușesc să se complice și să se alinieze într-atât, încât ajung să înlocuiască solidul atelaj care lega până acum vagoanele unui metrou automat cu un „atelaj imaterial" calculat în detaliu. De altfel, nici nu merită să cauți prea departe inovații geniale pentru a le percepe ocolișul, originalitatea absolută. Putem regăsi această fulguranță în umilul gest al meșterului care ia o pană pe care o așază sub ușă pentru a-i împiedica închiderea, sau în minuscula găselniță a unui designer care mută locul mânerului unei poșete sau dopul unui flacon de medicamente. Secretul e aici: „să găsești trucul".

La fel ca Zorro, ființa tehnică desenează un fulger, un „z" de foc! Să încercăm să urmărim acest zigzag. Nimic mai obișnuit, mai cotidian: mergeați la birou și v-ați urcat în mașină când, deodată, vă treziți într-un service, încercând ca-n vis să înțelegeți ce mormăie un mecanic în salopetă întins sub mașină, care pare să arate cu mâna dreaptă înnegrită de ulei de motor o piesă de ale cărei nume și funcție habar n-aveți, numai că începeți să vă prindeți că de existența acelei piese de schimb și de îndemânarea mecanicului depinde cam tot. Începeți să „așteptați minuni", știind că „va trebui să treceți prin asta" dacă chiar vreți să ajungeți la birou – și că, în plus, atunci când veți vedea factura, o să „vă ardă": cascadă de ocolișuri asigurate.

Iată, ați simțit trecând răsuflarea tehnicii, dar, și aici începe dificultatea, *numai pentru o clipă*. De îndată ce veți ieși din service după ce ați plătit nota, torsul motorului (dacă e Diesel!) vă va face să *uitați totul* numaidecât – chiar dacă o să mai bodogăniți un timp, uitându-vă la factură... Această stranie prezență-absență este cea care face ca ființele tehnicii să fie atât de greu de perceput. Oare să fie și ele, întocmai ca ființele metamorfozei, niște ființe „cu ocultare"? Depind ele de o anumită PASĂ, poate chiar de o pasă magică? Nicio îndoială; pentru a le scrie caietul de sarcini, analistul va trebui să ia în

considerare în același timp *ocolișul*, acest parcurs zigzagat, *delegarea* care face ca acțiunea să se sprijine pe alte materiale și *uitarea* pe care o lasă în urmă, după ce compoziția a fost stabilită. Aici, ființele tehnicii diferă de cele ale metamorfozei care nu pot fi uitate nicio secundă: dacă le uitați, vă vor „avea" la cotitura următoare. Dar tehnica încearcă să se facă uitată. Despre ea și nu despre natură trebuie spus că „îi place să se ascundă"

- PE CARE ÎL DISIMULEAZĂ DUBLU-CLIC ȘI RAPORTUL FORMĂ/FUNCȚIE.

Ceea ce ne interesează, în cazul tehnicii, este că acest zigzag care ar trebui să fie atât de ușor de surprins, căci experiența lui e curentă, dispare cu totul din două motive înrudite: ravagiile obișnuite ale Dublu-Clicului, pe de o parte; și, pe de alta, din cauza confuziei făcute întotdeauna între tehnică (sau tehnic) și lucrurile lăsate în urma ei (sau lui). Spre deosebire de titlul lui Simondon, nu trebuie să ne adresăm existenței *obiectului* tehnic, ci modului de existență al tehnicii, al *ființelor tehnice* ele însele. (Să reamintim că în această cercetare deplasăm întrebarea „Ce este *ființa* sau *identitatea* lui x sau y?" înspre „Cum să ne adresăm *ființelor* sau alterităților, sau *alterărilor* x sau y?")

Să începem cu Dublu-Clic [TEC·DC]. A venit, ca-ntotdeauna, să-și propună serviciile pentru a etalona o manieră de a fi pentru care e încă mai puțin apt decât pentru a judeca itinerariul faptelor, al demonilor, al îngerilor sau al mijloacelor dreptului. Dar, ca de obicei, în loc să respingă un gabarit atât de inadecvat, el a ales să așeze tehnica în acest pat al lui Procust. Deși experiența se revolta împotriva unei asemenea mutilări, a făcut ca și cum tehnica *ar transporta fără deformări* simple informații, simple forme. E adevărat că nici inginerii n-au protestat, și-au dat toată străduința din lume să semene cu imaginea de savanți obtuzi și cam îngrămădiți de care aveau parte! Dublu-Clic lovește peste tot, în cunoaștere, da, în psihisme, da, dar și, mai ales, în MATERIE°. Dacă vrem să măsurăm prăpastia pe care Modernii sunt capabili să o caște între practică și descrierile practicii lor, nu trebuie să ajungem numai la epistemologie, psihologie sau teologie, ci și la TEHNOLOGIE° (vom întrebuința acest termen în sensul lui de reflecție *asupra* tehnicii).

Cum am putea impune un transport fără transformare în actul tehnic, când totul arată că e pe dos? E de-ajuns să adăugăm *utilitatea*, *eficacitatea* sau, cu un cuvânt mai savant, *ustensilitatea*. Eficacitatea este pentru tehnică ceea ce este obiectivitatea pentru referință: mijlocul prin care poți avea și porcul gras în bătătură, și slănina afumată-n pod, rezultatul fără mijloc, adică fără drumul de medieri potrivite (vom vedea mai târziu că la fel se întâmplă și cu Rentabilitatea, a treia Grație a acestei arhaice mitologii). Toate vârtejurile și toți zurbagiii transformărilor tehnice pot fi uitate dintr-odată, dacă spuneți că nu facem decât să transportăm prin *obiectul* tehnic *funcția* pe care acesta trebuie să se mulțumească să o îndeplinească cât mai *fidel*. Dacă reușiți să vedeți în toată tehnica un transport de eficacitate prin intermediul unei unelte

„perfect stăpânite" și dacă, mai mult, îi adăugați un fabricant ce are în minte forma prealabilă pe care să o aplice unei materii până atunci inertă și informă, atunci veți putea, printr-o prestidigitație, să faceți să dispară lumea materială, dând totodată impresia că o populați cu obiecte a căror materialitate va avea același caracter fantomatic ca cel al Naturii! Acum intră în scenă *Homo faber*, care își adaptează nevoile, printr-o „acțiune eficientă asupra materiei", în funcție de uneltele de care dispune. Patru cuvinte pe cât de inocente, pe atât de inadecvate pentru a percepe un asemenea zigzag: nu există materie, nu se acționează „asupra ei", acțiunea nu este „eficientă" (va fi, poate, mai târziu) și, în fine, după cum vom vedea, nu e deloc sigur că e vorba despre o „acțiune", în orice caz, nu despre acțiunea „cuiva".

Automobilul? „Corespunde" exact „nevoii de deplasare" și fiecare dintre formele lui „decurge" din nevoile șoferului. Computerul? „Îndeplinește în mod eficient" funcția pentru care a fost conceput. Ciocanul? Și el provine dintr-o reflecție asupra „modului optim" de a mișca brațul, levierul, lemnul și oțelul. Dați-mi nevoi și concepte, vă produc imediat forma, iar materia o va urma. Molière și-a bătut joc de virtutea dormitivă a macului invocat de medici; dar nici umoristul nu rămâne dator când, la toate întrebările copilului despre cutare sau cutare dispozitiv tehnic, se face că răspunde: „E făcut anume!". Dacă există un fel indigen de a trata tehnicile, atunci acesta este cel în care tehnica e văzută ca un mijloc pentru un scop.

Ce devin tehnicile în acest caz? Gândire aplicată la materia concepută ea însăși ca FORMĂ (în sensul trei al termenului), așa încât, din nou, formă și gândire se repetă una pe cealaltă, această repetiție suscitând același entuziasm, printre raționaliști, ca *adequatio rei et* INTELLECTUS. S-au pierdut materialele, ocolișul tehnic, trucul. Când se spune despre tehnici că nu sunt nici bune, nici rele, se uită să se adauge: nici neutre...

TRĂGÂND ÎNVĂȚĂMINTE DIN ÎNCRUCIȘAREA [REP·REF] ASUPRA MATERIEI ▸

Din fericire, cercetătoarea știe cum să dejoace acest amalgam, căci se află în aceeași încrengătură ca cea care a fost cât pe-aci să o facă să rateze măreția specifică științelor. Disprețul cu care sunt privite tehnicile vine din aceea că sunt tratate după același model ca cel care servise deja proastei înțelegeri a travaliului referinței... Așa cum, în epistemologie, exista o teorie a obiectivității drept „corespondență" între hartă și teritoriu prin intermediul formei, există în tehnologie o teorie a eficacității drept *corespondență* între formă și funcție. Se crede că tehnica este o acțiune venită de la om – mascul, cel mai adesea – și care ar acționa apoi „asupra" unei materii concepute ea însăși prin confuzia dintre geometrie și persistență [REP·REF]. Tehnica devine atunci o aplicație a unei concepții ea însăși eronată asupra științei!

Nu doar psihismele suferă de lipsă de înțelegere: nici tehnicienii nu prea au noroc: sunt considerați niște savanți de rang inferior – și, după ce ne-am

păcălit cu ceea ce credeam despre savanți, acum o facem cu ei. Totuși, nu tehnica e vidă, ci privirea filosofiei ființei-ca-ființă s-a golit de orice contact cu experiența: nu mai vede nimic original în privința Ființei, nici măcar atunci când se referă la un superb baraj. „Sunt simple ființări", ar spune Heidegger, întărind astfel mișcarea universală de ocultare a lucrului savant, prelungită prea mult: Știința nu e decât un avatar al Tehnicii, după ce aceasta a fost în prealabil prost înțeleasă ca *Gestell*; magistrală gafă asupra a ceea ce înseamnă „punere-laolaltă"*; frumos caz de uitare a ființei ca tehnică; lipsă crâncenă de generozitate ontologică!

Dacă există un lucru pe care materialismul n-a știut niciodată să-l celebreze, acesta este mulțimea materialelor, această alterare indefinită a puterilor ascunse ce oferă iscusință celor care încep să le exploreze. Nimic nu e mai puțin specific tehnicilor decât raportul dintre scop și mijloace, din moment ce amândouă apar în același timp. Pentru că această alterare e prost înțeleasă atunci când facem din tehnici niște simple „aplicații ale Științei" și singura forță de „dominație asupra Naturii", vom ști de-acum înainte să dejucăm toate erorile la care se pretează aceste două cuvinte scrise cu majusculă.

Ideea că am putea *deduce* toate căile și ocolișurile geniului tehnic prin principii a priori i-a făcut întotdeauna să râdă pe ingineri – dar numai în barbă. Printr-o experiență de gândire radicală, Isabelle Stengers își imaginase reducerea tuturor invențiilor tehnice la „principiile de bază" recunoscute de savanți și despre care la școală se învață că formează „temeiul indiscutabil" al acestor invenții; reduse la ciclul lui Carnot, locomotivele s-ar opri imediat; limitate la fizica portanței, avioanele s-ar prăbuși; redusă la dogma centrală a biologiei, industria biotehnologică și-ar suspenda culturile de celule. Ceea ce trebuie să numim *invizibilele* tehnicii – ocol, labirint, trucuri, găselnițe – ar face praf efortul științelor [TEC·REF] dacă ar dispărea. Fără invizibile, *nema* dominație. Pentru că Vulcan cel șchiop râde de pretenția Atenei de a-i dicta legile.

Pentru ingeniozitate, tot ce se află în materie este spirit. Cum de s-a pierdut acest contrast pentru un vis de dominare și de măiestrie? Cum de-a putut fi ignorată această MATERIOLOGIE°, onorată totuși de un întreg curent destul de retras al filosofiei franceze, de la Diderot la François Dagonet, trecând prin Bergson și, desigur, prin Simondon? O pierdere la fel de gravă, pentru civilizație, după cum vom vedea, ca și cea a religiosului sau a politicului. Tragică inversiune, din moment ce tehnicile înaintează atât de puțin drept, încât lasă în urma lor multe alte invizibile: riscuri, deșeuri, poluare, un întreg labirint de consecințe neașteptate, deschis sub pașii noștri și a cărui existență continuă să fie negată de cei care cred că pot merge drept, fără mediere, fără să rișteze pericolele niciunui ocoliș, „drept la țintă". „*The magic bullet*", „*the technical fix*". Ciudată cecitate a

* În limba română, *Gestell* s-a tradus prin „com-punere" sau „punere-laolaltă".

Modernilor asupra celei mai preţioase surse a tuturor frumuseţilor, a oricărui confort, a oricărei eficienţe. Câtă lipsă de politeţe pentru propriul lor geniu. E târziu acum să vorbim pe nepusă masă despre *precauţiile* pe care ar trebui să ni le luăm pentru a-i iubi cu toată delicateţea necesară.

« NU VOM MAI CONFUNDA TEHNICA CU OBIECTELE LĂSATE ÎN URMA EI.

Dar această dificultate de a percepe fiinţele tehnicii vine și din faptul că termenul de „obiect tehnic" derutează analiza, fiindcă nu putem dejuca neînţelegerile Dublu-Clicului decât prin hiatusul însuși și nu prin ceea ce lasă el în urmă *după* ce și-a desenat logoul în formă de fulger. Nu vom găsi niciodată modul de existenţă tehnic *în* obiect, trebuie întotdeauna să căutăm *alături* de el: mai întâi, între el și mișcarea enigmatică a cărui urmă este el, obiectul; apoi, în interiorul lui, între fiecare dintre componentele lui al căror asamblaj momentan este. Putem spune același lucru despre gesturile abile pe care meșteșugarul le repetă până la obișnuinţă: când am început să le învăţăm, să le asamblăm, ele cereau prezenţa ocolișului tehnic – care durea și obosea –, dar, după ce acestea s-au rutinizat, regulat, ajustat, nu le mai simţi, tot așa cum nu mai simţi prezenţa mecanicului în torsul motorului sub capotă. În ciuda a ceea ce se spune adesea despre tehnica rece și netedă, nu există niciodată în tehnică altceva decât *soluţii de continuitate*; tehnica nu face „racord". Și chiar dacă uităm tehnica, pentru a lăsa ca lucrul creat să-și trăiască viaţa, de îndată ce va trebui să îl întreţii, să-l restaurezi, să-i faci revizia, să-l reiei, va fi nevoie de alte trucuri și va trebui invocat din nou spiritul tehnicii pentru a-l putea menţine în fiinţă. Nimic mai „heteromat" decât un automat.

TEHNICA OFERĂ O FORMĂ SPECIFICĂ DE INVIZIBILITATE: »

Obiectul tehnic este opac și de neînţeles, conchide specialista în etnologie, pentru că nu-l putem înţelege decât cu condiţia de a-i adăuga invizibilele care-l fac să existe mai întâi, care apoi îl întreţin, îl susţin, iar uneori îl ignoră și abandonează. Pentru a învăţa să intrăm în relaţie cu fiinţele tehnicii [TEC], trebuie să evităm, ca întotdeauna, ispitele Dublu-Clicului și să parcurgem drumul de la lucruri până la mișcarea care le-a transformat și din care ele nu reprezintă decât un segment de-a lungul unei traiectorii cu semnătură unică.

De aceea este important să vorbim despre LANŢURI OPERATOARE°, așa cum au făcut tehnologii la școala lui Leroi-Gourhan, pentru a încerca să calificăm traiectoria proprie tehnicilor care lasă în urma lor obiecte, desigur, dar care nu se pot reduce la ele. Demonstraţia întâlnirii cu astfel de lanţuri e ușor de condus: ajunge să vă treziţi cu mâinile atârnând în faţa unei „chestii" al cărei sens vă scapă cu totul – poate un cadou care vi se face, sau un dispozitiv cu prospect ininteligibil, sau poate o piatră din Chatelperronian, ai cărei cioplitori au dispărut de 40.000 de ani: totul e aici și totuși *nimic nu se vede aici*. Ca și cum obiectul n-ar fi decât amprenta unei traiectorii a cărei direcţie vă scapă și pe care trebuie să învăţaţi să o reconstituiţi fragment cu fragment.

Cercetătoarea intră din nou în dispute. „— Spirit în aparate tehnice? Nu, chiar că exageraţi. Iarăşi invizibile? Aveţi o manie, o aplecare obsesivă de a adăuga iraţionalitate chiar în inima eficacităţii celei mai materiale şi raţionale! — Nu, fără invizibile, niciun obiect n-ar dura şi, mai ales, niciun automat n-ar ajunge la aceste performanţe de automatizare. — Ah, vreţi să spuneţi că există tehnicieni, ingineri, inspectori, supraveghetori, echipe de intervenţie, reparatori, cei care reglează, *în jurul* şi *în plus* faţă de obiectele materiale? Adică oameni, şi chiar un «context social»? — Păi nu, n-am spus aşa ceva, din motivul foarte simplu că tehnicile îi *precedă* pe oameni cu sute de mii de ani. Eu spun doar că voi, Modernii, sunteţi capabili să omiteţi drumurile de referinţă atunci când vorbiţi despre cunoaşterea obiectivă şi sunteţi de asemenea capabili să omiteţi ceea ce instaurează obiectele tehnice, sub pretextul, care e şi el adevărat, că, odată lansate, acestea există de unele singure. Da, dar nu pot rămâne singure, fără îngrijiri – şi asta-i adevărat! Numai fluxul lanţurilor operaţionale permite desenarea acestor obiecte." Tehnica este chiar mai ascunsă decât faimoasa *aletheia*.

- LABIRINTUL TEHNICII.

Dacă cercetătoarea se hotărăşte să vorbească despre invizibile, nu o face pentru că are o aplecare pentru iraţional, ci pentru a urmări raţional firul labirintului, al adevăratului labirint: cel pe care arhitectul Dedalus l-a construit pentru Minos. Dacă nimic din tehnică nu merge de-a dreptul, asta se întâmplă pentru că itinerariul logic – cel al epistemei – este mereu întrerupt, deviat, modificat, iar noi înaintăm prin deplasări şi devieri – *daedalion*, în greceşte, înseamnă ocolişul ingenios în afara căii drepte. Este ceea ce vrem să spunem, foarte banal, atunci când afirmăm că există aici o „problemă tehnică", un obstacol, un hop, un defect de fabricaţie; e ceva ce desemnăm spunând despre cineva că este „singurul capabil din punct de vedere tehnic" să rezolve această dificultate: „e iscusit", „dibace". „TEHNIC°" nu e un substantiv, ci un adjectiv: „e cam tehnică chestia asta", sau un adverb: „e fezabil din punct de vedere tehnic", fie, mai rar, un verb: „a tehniciza". Altfel spus, „tehnic" nu desemnează un obiect, ci o diferenţă, o explorare cu totul nouă a fiinţei-ca-altul, o nouă declinare a alterităţii. Şi Simondon îşi bătea joc de substanţialismul care, şi aici, ca întotdeauna, rata fiinţa tehnică. Şi ca să împrumutăm de la Tarde una dintre acele frumoase vocabule pe care le opune căutării exclusive a *identităţii*: care este aşadar *aviditatea* specifică modului de existenţă tehnic?

MODUL SĂU DE EXISTENȚĂ DEPINDE ATÂT DE VICLENIA [MET·TEC] -

Dacă tehnica, la fel ca metamorfozele pe care tocmai le-am studiat, ca toate celelalte moduri, explorează alteritatea, o face în felul ei. Care? Fără îndoială, este vorba despre un salt, despre o falie, despre o ruptură în chiar cursul lucrurilor, ceea ce se poate numi, spus la repezeală, *invenţie*, umilă sau genială, nu contează. O putem percepe mai întâi ca pe o derivare a celor

două moduri pe care le-am recunoscut deja. Ca și cum tehnica s-ar sprijini pe puterea metamorfozelor [MET] pentru a extrage din ființele reproducerii [REP] noi capacități, necunoscute.

Este suficient, pentru a ne convinge, să privim împrejur. Dacă începeți să vă imaginați ce erau materialele care vă înconjoară înainte ca obiectele pe care le compun să ajungă la dumneavoastră, e potrivit să vorbim despre metamorfoze. Piatra din pereții casei dumneavoastră zăcea într-o carieră îndepărtată; lemnul de tek al mobilei își urma drumul lui undeva în Indonezia; nisipul din vasul de cristal dormea în albia râului Somme; hamacul în care moțăiți citind această carte era pe-atunci lâna de pe spinarea unei oi și așa mai departe. Da, există magie în tehnică – o spun toate miturile, iar Simondon a observat mai bine ca oricine. Priviți iar împrejur: vă va fi greu să stabiliți o *continuitate* între carieră, pădurea tropicală, albia de nisip, oi și formele pe care le-au sugerat fabricanților atunci când au devenit câteva dintre componentele casei în care locuiți. Există aici transmutare, transformare. Și nu-i întâmplător dacă vorbim, în legătură cu tehnica, de viclenie, de iscusință, de ocoliș, de ingeniozitate. Există multe armonice între subtilitatea necesară pentru a începe cu ființele metamorfozei și cea care trebuie pusă în practică pentru a găsi „șpilul". De aceea miturile întâlnesc atât de des lecțiile celor două tipuri de viclenii și ocolișuri. În orice caz, cele două *eschivează*. După cum spune și vorba populară: „A o scoate cumva la capăt". Dacă Ulise e „plin de viclenii", dacă Vulcan șchiopătează, asta se întâmplă pentru că, în preajma ființei tehnice, nimic nu merge drept, totul funcționează oblic – ba chiar, uneori, totul *merge de-a-ndoaselea*.

→ CÂT ȘI DE PERSISTENȚA FIINȚELOR REPRODUCERII [REP·TEC].

Dar, în același timp, masa mea, pereții casei mele, vaza mea de cristal *persistă* după transformare. Spre deosebire de ființele metamorfozei, după ce au fost radical transformate, ființele tehnicii le imită pe cele ale reproducerii prin persistență, încăpățânare, *insistență*. E ca și cum tehnica i-ar fi smuls reproducerii [REP·TEC], ca și metamorfozelor [MET·TEC], o parte din secrete, *încrucișând* cele două specii de moduri de a fi. Tehnica apare la o primă aproximare ca un mod mixt: rapiditatea proteiformă pe de o parte, persistența pe de alta. Nu-i de mirare că în focul lui Prometeu s-a văzut ceea ce fluidizează toate lucrurile și, în același timp, ceea ce le procură o durată, o duritate, o nouă consistență. Nu e arheolog demn de acest nume să nu se emoționeze în fața obiectelor de olărit pe care le dezgroapă și care, chiar dacă sparte în cioburi, vor dura cât Pământul.

Vedem bine, adjectivul „tehnic" nu desemnează mai întâi un obiect, un rezultat, ci o *mișcare* ce va preleva din ființele inerte și din cele vii – inclusiv din trupul meșteșugarului care devine cu fiecare zi tot mai iscusit – ceea ce o va face să dureze mult și, așa-zicând, va fixa unul dintre momentele metamorfozei.

Nici peretele, nici masa, nici vaza – nici mașina, nici trenul, nici computerul, nici barajul, nici cultura bacteriilor domesticite – nu sunt „tehnice" dacă sunt lăsate în voia lor. Ceea ce este durabil și persistent în ele depinde de prezența compușilor, dintre care fiecare a fost smuls prin metamorfoze [MET] din persistența ființelor reproducerii [REP], dintre care fiecare îi împrumută anumite virtuți, desigur, dar fără să profite în mod durabil, în majoritatea cazurilor, de inițiativa și de autonomia lor. Ingredientele acestor amestecuri rămân mereu străine unele de celelalte. Ele „se pretează", cum se spune pe bună dreptate, faptului de a fi traduse, deturnate, dispuse, înlănțuite, dar cu toate astea fiecare rămâne „pe seama lui", gata să cedeze cu orice ocazie. Dacă nu veghem asupra lor, peretele se prăbușește, lemnul scobit de viermi se sfarmă, cristalul se sparge – mașina face pană, trenul deraiază, cultura de bacterii moare, frânghia hamacului se desface, iar computerul rămâne în pană printr-un soi de depresie malefică... Ce e sigur este că ocolul tehnic lasă în urma lui un diferențial, un gradient de rezistență, o întreagă stratificare sau o etajare de materiale diverse, care stă „prin el însuși", dar care poate în același timp să se disperseze. Despre tehnici ar trebui spus, mai degrabă decât despre texte, *traduttore, traditore.*

Ce alt mod merge mai departe în alterare decât acesta? Riscul reproducerii este desigur admirabil, dar niciodată ființele reproducerii nu se încrucișează cu existențiile într-un mod atât de vertiginos precum componenții celei mai umile tehnici [REP·TEC]. Galaxiile se pot învârti unele după celelalte, dar nu vor reuși să facă să se învârtă pe butuc roata unui car cu boi. Asta îl face să verse lacrimi pe paleontologul destul de norocos încât să dea peste un instrument cu două fețe foarte bine lucrat, în trecătoarea Olduvai. Poți rămâne profund impresionat, în galeria de istorie naturală, de mulțimea ființelor vii (frumos exemplu de [REP·MET]), dar seria de biciclete de la muzeul Conservatorului de arte și meserii sau intrarea unei locomotive electrice care alunecă fără zgomot de-a lungul strălucitoarelor șine până în dreptul peronului gării sunt lucruri care ar trebui să ne emoționeze cel puțin tot atât de mult. Prin tehnică, ființa-ca-altul învață că poate fi încă și mai infinit de alterată decât se credea până atunci.

VERIDICITATEA SPECIFICĂ LUI [TEC] ▸

Dar oare există o VERIDICITATE° proprie ființelor [TEC], se întreabă specialista în etnologie, pentru a continua să completeze caietul de SARCINI° al acestui mod. La prima vedere, a vorbi despre adevăr și fals în domeniul tehnicii pare să aibă încă mai puțin sens decât cel al adevărului și falsului în cazul ființelor producătoare de psihisme. Cum ar putea avea și ființele tehnicii condiții de reușită și de NEREUȘITĂ°?

Și totuși cercetătoarea nu va ezita mult, cu condiția să înceapă să numere ocaziile în care informatorii ei afirmă că *judecă* o unealtă, o funcție, un ustensil după calitatea acestora și prin ce subtilă reptație par ele să se deplaseze de-a

lungul gradientului care merge de la cel mai puțin eficient, cel mai puțin util, la cel *mai* eficient, la cel *mai* util, la cel mai *ajustat*. Cel mai neîndemânatic dintre șefii de proiect de la RATP* explorează una câte una toate soluțiile posibile, pentru ca atelajul imaterial care leagă între ele cabinele metroului automat să reușească să *facă față* constrângerilor biroului de studiu. Cel mai prost bucătar scotocește în sertare până găsește cuțitul *potrivit* pentru ceea ce vrea să taie cu el. Cel mai sibarit dintre somnoroși o să-și așeze perna până ce-o să găsească un *acord* între cap și puful dinăuntru. Cât o să-i ia acestei dresoare de câini pentru a învăța cum să-i *corespundă* câinelui și să ajungă să învețe de la el? Nu vă uitați la meșteșugarul cel dibaci, ci la ucenicul care-și caută îndemânarea într-un lung parcurs lent și care va fi corectat la fiecare pas de meșter. Nu încercați să percepeți mișcarea unei tehnici care „merge", ci *dibuiala* inovației care tocmai că nu funcționează încă și care se vede obligată *să-și revină*, de mai multe ori, cu fiecare obstacol pe care-l are de depășit. „Judecată", „ajustare", „rectificare", „reluare", fără îndoială, ne aflăm înaintea diferenței – adesea mută, poate, dar mereu extraordinar de subtilă – între adevărat și fals, bine-construitul și prost-construitul.

Acestea sunt deplasarea, traducerea, cu totul originale, pe care le practică în fiecare zi meșteșugarii, arhitecții, inginerii, și pe care nici Dublu-Clic și nici lanțurile de referință [REF] nu mai reușesc să le perceapă, din același motiv: și unul, și celelalte iau rezultatul final – da, e ajustat, da, funcționează, da „e studiat să fie așa", da, „se ține" – drept mișcarea care a dus la el [TEC·DC]. Ceea ce ratează cu atâta încăpățânare raportul dintre formă și funcție, dar și cel dintre mijloace și scop, este chiar acest mers al crabului, această mișcare, care îi este perpendiculară, de scotocire, de explorare, de ondulare și de modelare ce va produce, poate (dar nu e sigur), în același timp, forme și mijloace care să răspundă unor funcții și unor scopuri. Să spui că tehnicile sunt eficiente, transparente sau controlate înseamnă să confunzi concluzia cu ceea ce duce la ea. Să ratezi spiritul tehnicilor, geneza, frumusețea, adevărul.

◂ DEPINDE DE O PLIERE ORIGINALĂ ▸

Cum să numim acest spirit pe care l-am pierde dacă am face greșeala să îl limităm la obiectele lăsate în urma lui, fără să-i reproducem mișcarea atât de specifică? Cum să-i calificăm cât mai precis modul de a fi? Altfel spus, care este echivalentul acestor zigzaguri, acestor fulguranțe, acestor ocolișuri și discontinuități, al acestor lanțuri de *referință* pentru cunoașterea obiectivă [REF], al acestor *procesiuni* pentru religie [REL], al *mijloacelor* pentru pasajul dreptului [DRO], al *persistenței* pentru ființele reproducerii [REP]? Îl vom numi PLIERE° și DEBREIAJ° *tehnic*. L-am fi putut numi PROIECT°, în opoziție cu obiect, dar am fi avut nevoie de un alt mod, cel al organizării, încrucișare pe care nu vom învăța să o stăpânim decât mult mai târziu [TEC·ORG].

* Regia de transport în comun pariziană.

Termenul de pliere ne va feri de gafa de a vorbi despre tehnică într-un mod ireverențios, ca despre o îngrămădire de obiecte sau ca despre un exemplu admirabil de măiestrie, de transparență, de raționalitate, care ar dovedi „dominația omului asupra naturii" Tehnica înseamnă mereu pliu peste pliu, implicare, complicare, explicare. Reprezentarea sa canonică, bine studiată de sociologia tehnicilor, o desenează sub forma unei serii, adesea foarte lungi, de TRADUCERI° rusești (cum ai spune „păpuși rusești"), a unui labirint. Va fi vorba despre o pliere tehnică de fiecare dată când vom putea pune în evidență această transcendență de nivel secund care vine să întrerupă, să curbeze, să deturneze, să precizeze celelalte moduri de existență introducând astfel, printr-un șiretlic, un *diferențial* de materiale.

Odată eliberați de obsesia pentru materie, nimic nu ne împiedică să reperăm diversitatea acestor diferențiale. Vom putea vorbi despre pliere tehnică pentru montajul atât de delicat al deprinderilor musculare ce fac din noi, prin învățare, ființe competente dotate cu aptitudini fine, dar și pentru a vorbi despre fonta în fuziune care iese din furnalele celor de la Mittal, sau pentru a desemna distincția dintre un soft și compilatorul său, sau pentru a celebra „tehnica" juridică ce permite relația dintre un text ceva mai durabil și un dosar ceva mai friabil, sau pentru a sprijini un argument printr-o metaforă cu ceva mai multă greutate, prin ceea ce numim, îndreptățit, o „tehnică literară". Ceea ce contează, de fiecare dată, nu este tipul de material, ci diferența de rezistență relativă la ceea ce tehnica respectivă pune în relație. În mod curios, *nu există nimic material* în tehnică: tehnica se află acolo unde există diferențialul de rezistență și eterogenitatea componentelor.

◂ DETECTABILĂ DATORITĂ NOȚIUNII DE CHEIE DE DEBREIAJ.

Numai insistând asupra noțiunii de DEBREIAJ° vom reuși să calificăm cu cea mai mare îndreptățire asemenea gradiente de rezistență. Într-adevăr, e mare ispita de a considera că, dacă există tehnică, asta se întâmplă mai cu seamă pentru că există tehnicieni! Dacă i-am ceda, atunci am plasa în mod categoric originea acestor ființe în gândire, sau în orice caz în gesturile lui *Homo faber*. Spiritul pe care-l invocăm nu este altul decât spiritul inventiv al oamenilor, creatorul care, se spune, trebuie să preceadă orice creație. Și nu altceva presupuneam, în fantezia schițată mai sus, atunci când pretindeam că percepem ființele reproducerii în modul invenției tehnice [REP·TEC]. Imaginam atunci un fabricant, sau mai degrabă o fabricantă – „Doamna Natură" – a cărei înțelepciune și inventivitate ne-ar fi permis să rezolvăm problemele puse de către alt personaj: „Selecția naturală". Dacă ne-am preface că percepem ființele vii ca pe niște invenții tehnice, n-am putea face acest lucru decât făcându-le să apară pe fundalul unui atelier uriaș, animat de spiritul unui creator ingenios.

Or, utilizând această metaforă a debreiajului venită din angrenajele cutiilor de viteză, SEMIOTICA° ne-a pus poate (nu neapărat pentru că asta i-ar fi fost

intenția) pe pista unui cu totul alt fel de a percepe ființele tehnicii. Să reamintim că, pentru ea, debreiajul – pe care-l vom regăsi în capitolul următor – permite surprinderea unei cvadruple transformări pornind de la un punct zero. Mai întâi o deplasare în timp, în spațiu și în tipul de actor. Așa înțelegem *re-luarea*: alții, în altă parte, înainte, după – trec la acțiune.

Aceste trei instanțe se pot recunoaște cu ușurință în orice ocoliș tehnic: când vă tolăniți în hamac, atunci hamacul preia ștafeta – și nu vă seamănă, alții l-au cusut pentru dumneavoastră; când vă puneți speranța într-o tabletă de aspirină, atunci aveți de-a face cu un alt actor, venit din altă parte, fabricat de alții, căruia i-ați delegat îngrijirea durerii dumneavoastră de cap – și nici aspirina nu vă seamănă deloc; când un cioban obosit să-și vegheze oile încredințează protejarea lor de lupi (sau poate de câini vagabonzi) unei stâne și câinilor ei ciobănești, cei care ridică garda sunt țărușii, sârma ghimpată și câinii, fiecare cu propria-i istorie, fidelitate și fragilitate. Odată cu pliajul ființelor tehnice, ceea ce irumpe în lume este o *disjuncție* a acțiunii care permite distincția între *două planuri*, planul de pornire și cel către care am întrerupt tranziția, am debreiat, instalând alți actori care posedă o rezistență, o durată și o duritate diferită. Această disjuncție ne interesa de fapt în definiția pe care am dat-o, mai sus, CONSTRUCTIVISMULUI°. Oricare ar fi ocolișul tehnic, această disjuncție ne permite nu să facem, ci *să dăm să ni se facă*.

Să nu uităm totuși cea de-a patra instanță specifică oricărei operațiuni de debreiaj. Atunci când un meșter, un artificier, un inginer trece la acțiune, și alții trec la acțiune, desigur, dar asta vrea să spună de asemenea că acela care fabrică este și el debreiat. Iată deci o nouă disjuncție care nu ajunge de data aceasta dincolo, spre planul *n+1*, ci *îndărătul* punctului de plecare. Acest plan *n–1* se presupune că *este implicat* de către acțiune și el este cel care începe să dea greutate și formă autorului virtual al acestei acțiuni. Dacă trebuie să păstrăm ambiguitatea fără să credem niciodată în existența sigură a unui constructor, aceasta se întâmplă pentru că autorul *învață din ceea ce face* că el este poate autorul construcției. În cazul ființelor tehnice, această proprietate generală este capitală, căci tehnicile au precedat și dat naștere oamenilor: subiecții sau, așa cum îi vom numi în curând, CVASI-SUBIECȚII° s-au născut încetul cu încetul din ceea ce făceau. De aceea trebuie să fim atât de rezervați în privința conceptului de „acțiune asupra materiei", ce risca să așeze punctul de plecare în străfundurile unui subiect omenesc în loc să aștepte ca acest subiect omenesc să izvorască din *propriile* lui opere – adjectiv nejustificat, de altfel, din moment ce acest subiect nici nu le stăpânește, nici nu le posedă.

În loc să situăm originea unei acțiuni într-un eu care și-ar îndrepta apoi atenția către materiale care să-i permită să conducă și să stăpânească o fabricare în funcție de un scop gândit în prealabil, mai bine să inversăm punctul de vedere și să facem să apară, din întâlnirea cu aceste ființe care

vă învață ce sunteți atunci când o faceți, una dintre viitoarele componente ale subiecților (a avea o competență, a ști cum să procedezi, a poseda aptitudini practice). Și aici, ca pretutindeni, competența *urmează* performanța, nu o precedă. În loc de *Homo faber*, ar trebui să vorbim mai degrabă despre *Homo fabricatus*, fiică și fiu al lucrărilor și operelor lui sau ei. Autorul nu este la început decât *efectul* „îndărăt-ului" unei lansări înainte și al „dincolo-ului" unui utilaj pe care-l găsește apoi. Dacă împușcăturile determină, cum se spune, un efect „de recul", atunci omenescul este întâi de toate *reculul* ocolișului tehnic.

DEPLIEREA ACESTUI MOD OFERĂ NOI MARGINI DE MANEVRĂ.

Eliberând ființele tehnicii de asocierea lor cu materia, localizându-le eficacitatea un pic înaintea subiecților fabricanți, abandonând cu totul noțiunea de măiestrie și de transparență, lăsându-le să exploreze toată gama materialelor, nemaiobligându-le să rămână în strâmta închisoare a mijloacelor și a scopurilor, cercetarea ar putea nu numai să devină compatibilă cu lunga istorie a tehnicilor și cu lenta antropogeneză pe care acestea au permis-o, dar și să deschidă cu celelalte colective un schimb mai puțin dezechilibrat, de vreme ce toți oamenii sunt copiii a ceea ce ei înșiși au lucrat.

Am putea stabili comparația altfel decât prin expresia întrucâtva șubredă de „cultură materială", pe care tehnologii o utilizează ca și cum termenul de „cultură" ar fi încă problematic – într-atât „dimensiunile" zise „simbolice", „estetice", „sociale" ale tehnicilor pot varia –, în vreme ce termenul de „materie" n-ar pune nicio problemă, căci „toată lumea știe despre ce-i vorba". Or, știm bine acum, nimic nu-i mai puțin răspândit în lume ca noțiunea de materie și chiar și ca cea de producție. Aborigenii australieni, a căror cutie de scule nu cuprindea decât niște biete artefacte – de piatră, de corn sau de piele –, au știut totuși să stabilească cu ființele tehnice relații de o complexitate care continuă să-i stupefieze pe arheologi: diferențialele de rezistență pe care le înlănțuiau se găseau mai degrabă în stofa miturilor și-n subtila textură a legăturilor de rudenie și a peisajelor. Faptul că materialitatea lor era slabă în ochii coloniștilor nu spune nimic despre inventivitatea, rezistența și durabilitatea acestor înlănțuiri. Pentru a păstra șanse de a negocia în privința succesorilor actualelor dispozitive de producție, este capital să restituim ființelor tehnicii o capacitate de combinare care să le elibereze cu totul de greoaia lor ustensilitate. Libertate de manevră indispensabilă pentru a inventa dispozitivele care vor trebui instalate atunci când va trebui să demolăm imposibilul front de MODERNIZARE°. Dacă verbul A ECOLOGIZA° trebuie să devină o alternativă la a moderniza, vom avea nevoie să stabilim, împreună cu ființele tehnicii, alte tranzacții.

Învățăm (învățam) la catehism că Litera Scripturilor rămâne inertă fără Duhul care suflă unde vrea el. Această învățătură e încă și mai adevărată în cazul oaselor

albite ale obiectului tehnic, care așteaptă ca duhul tehnicii să vină să le înalţe, să le acopere iar cu carne, să le înlănţuie din nou, să le transfigureze și, dacă nu-i prea mult spus, să le reînvie. Specialista în etnologie are lacrimi în ochi în faţa acestei Văi a morţilor a cărei revelaţie o are deodată. Ce? Va trebui oare să le redăm Modernilor nu doar fiinţele care dau naștere psihismelor, ci și să reînviem pentru ei tehnicile de care-s în același timp mândri, fără să știe să le întrebuinţeze? „Dar de ce", suspină ea în faţa exigenţei unei asemenea misiuni, „de ce n-au știut să le serbeze cu ajutorul unor instituţii potrivite?"

nouă

A SITUA FIINŢELE FICŢIUNII

Multiplicarea modurilor de existență presupune dezamorsarea importanței limbajului ▸
care este cealaltă față a Bifurcației cuvintelor și a lumii.

Pentru a nu confunda sens și semn ▸
trebuie să revenim la experiența ființelor de ficțiune [FIC].

Ființe supravalorizate de instituția operei de artă ▸
și totodată lipsite de greutatea lor ontologică.

Or, experiența proprie ființelor [FIC] ▸
ne invită să le recunoaștem o consistență proprie ▸
o traiectorie originală ▸ dar și un caiet de sarcini specific.

Aceste ființe provin dintr-o nouă alterare: vibrația material/figură ▸
care le conferă un mod de veridicitate neobișnuit de exigent.

Suntem fiii și fiicele propriilor noastre opere. ▸
Mutația unei opere presupune un debreiaj ▸
diferit de cel al ființelor tehnicii [TEC·FIC].

Ființele de ficțiune [FIC] domnesc și dincolo de opera de artă. ▸
Ele populează mai ales încrucișarea [FIC·REF] ▸
unde suportă o mică diferență în disciplina figurilor ▸
care va cauza neînțelegerea corespondenței.

Putem atunci reveni asupra diferenței dintre semn și sens ▸
și putem regăsi un acces la lumea articulată.

MULTIPLICAREA MODURILOR DE EXISTENȚĂ PRESUPUNE DEZAMORSAREA IMPORTANȚEI LIMBAJULUI

Cititorul începe să discearnă beneficiul pe care-l putem extrage dintr-un pluralism al modurilor de existenţă, decupând pentru fiecare mod în parte un gabarit care să poată respecta experienţa unică pe care ne-o poate oferi. Aşa am făcut cu fiinţele metamorfozei cărora le-am refuzat experienţa obiectivă, apoi cu cele ale tehnicii al căror imperiu l-am extins mult dincolo de aria lor de activitate. Şi totuşi, chiar dacă reuşim să multiplicăm modurile, suntem încă departe de a fi câştigat supleţea necesară cercetării. Nu beneficiem încă de obişnuinţele de gândire care ne-ar permite să luăm măsura adevăratei *existenţe* a acestor fiinţe a căror instaurare pretindem că o urmărim. În mod inevitabil, riscăm să recădem în ideea că avem, pe de o parte, ceea ce există şi, pe de altă parte, „reprezentările" a ceea ce există. Existenţa ar fi mereu una; numai reprezentările ar fi multiple.

Pentru a înainta cu-adevărat în această cercetare, trebuie să abordăm acum cealaltă parte a BIFURCAȚIEI°. Și dacă am văzut cum putem separa amalgamul care a amuțit lumea și care a umplut-o de RES EXTENSA°, încă nu deslușim cum putem îngriji – dacă acesta e cuvântul bun – obsesia simetrică pentru un „subiect vorbitor". E oare posibil să discernem în LIMBAJ° un alt amalgam, desigur diferit de cel care produsese noțiunea de MATERIE, dar care înnoadă la rândul lui mai multe moduri? Dacă am reuși să-l dezamalgamăm și pe acesta, am fi poate capabili să le propunem Modernilor o altă versiune a lucrurilor la care țin.

În mod curios, dificultatea e aproape și mai mare pe acest versant al Bifurcaţiei decât pe celălalt. În fond, nu era atât de greu să pui cunoașterea obiectivă în raport cu reţelele care îi dau sens: această cunoaștere e atât de costisitoare, atât de greu echipată, atât de colectivă, încât deslușești imediat tot efortul necesar pentru accesul la fiinţele depărtării [REP·REF]. Succesele ei, în cursul istoriei recente, n-au făcut decât să multiplice posibilităţile oferite de ea însăși de a fi reîntruchipată, reinserată, pliată în mod diferit în interior. Cu totul altfel se întâmplă cu celelalte două resurse care-și dau concursul pentru a servi drept judecător extern în raport cu toate reţelele: „Societatea" și „Limbajul" Nu e foarte greu să preîntâmpini pretenţiile „NATURII°" de a ocupa acest post, într-atât de mare pare decalajul dintre exigenţele distincte ale fiinţelor reproducerii [REP] și cele ale referinţei [REF] pe care ideea de materie le-a confundat. Dar cele două voci din off , a „Limbajului" și a „SOCIETĂȚII°",

par imposibil de deturnat, întrucât pare evident că toate activităţile care nu sunt „doar materiale" trebuie, prin urmare, „să se scalde în" limbaj și „să fie situate" într-un „context social" Toate eforturile noastre de a ne extirpa din „Natură" ar fi deci vane, dacă n-ar fi reușit decât să încredinţeze judecata ultimei instanţe celor doi locţiitori, căci noţiunea de *reprezentare* provine din colaborarea celor trei – reprezentări mentale, sociale sau colective care ar face faţă unei lumi ea însăși nearticulată (afară de singurul caz, să nu uităm, al „faptelor care vorbesc ele ÎNSELE°"...).

- CARE ESTE CEALALTĂ FAȚĂ A BIFURCAȚIEI CUVINTELOR ȘI A LUMII.

Deoarece devine limpede că este vorba despre două aspecte ale aceleiași probleme, nimic nu ne împiedică să reutilizăm aceeași metodă pentru cealaltă faţă a Bifurcaţiei. Domnia materiei – amalgam de reproducere [REP], de referinţă [REF] și, de asemenea, de politic [POL] – asupra regatului calităţilor PRIME i-a obligat pe Moderni să-și regrupeze undeva toate calităţile SECUNDE pe care se sprijineau subiectivităţile, sentimentele, sensul, pe scurt, „trăitul". Dar acel regat, odată redus la atât cât trebuie, s-a trezit lipsit de orice greutate ontologică, de vreme ce „realitatea reală" se situa de cealaltă parte, în calităţile prime, ele însele golite de altfel de orice semnificaţie „omenească". Modernii s-au trezit în faţa sarcinii destul de puţin gratificante de a da din nou sens, în ciuda a orice, la ceea ce, prin această Bifurcaţie, *privaseră de sens* – adică de raţiune, sau, altfel spus, de prepoziţii.

Soluţia, nedureroasă la început, dar o adevărată calamitate mai târziu, a fost crearea unei lumi de realităţi „simbolice", care avea misiunea de a aduna tot vălmășagul a ceea ce nu mai încăpea sub termenul de „Natură" sau de „lume reală". Bifurcatorii s-au plasat în această neîntreruptă contradicţie care-i obliga să recunoască *puţină* realitate (simbolică) pentru ceea ce nu avea *nicio* realitate (materială). Ca bolnavii pe care o leziune a creierului i-a privat de jumătate din câmpul vizual și care nici nu-și mai dau seama că le lipsește ceva, bifurcatorii, alungaţi din „realitatea" adevărată, dar din păcate lipsită de sens și care a devenit domeniul rezervat ştiinţelor dure (idealizate), trebuiau să se refugieze în rezerva falsităţilor, din fericire pline de sens, ale ştiinţelor spiritului! Cine s-ar resemna să trăiască în acest soi de stat-marionetă, în acest Liechtenstein al gândirii? Desigur, după obstacolul „Naturii" care închidea calea oricărei antropologii a Modernilor, acum trebuie să trecem de obstacolul „Limbajului". Cu condiţia de a rămâne fideli principiilor noastre de metodă, ar trebui să fim capabili de așa ceva. Dacă reușim să ne dezintoxicăm de „materie", n-ar trebui să ne fie imposibil să ne descarcerăm din armătura „simbolicului", care îi este inevitabilul pandant.

PENTRU A NU CONFUNDA SENS ȘI SEMN -

Soluţia s-ar putea sprijini pe distincţia dintre SENS° și SEMN°. Să reamintim că EMPIRISMUL° radical, cel care-l inspiră pe James și pe care întreaga noastră cercetare

pretinde că-l prelungește mai sistematic, reia firul experienței, legând PREPOZIȚIILE° cu ceea ce le urmează și pe care ele nu fac decât să-l anunțe, să-l enunțe, să-l trimită. A urma experiența pentru cel de-al doilea empirism, înseamnă să urmezi mișcarea care merge, printr-un salt, un hiatus, o mini-transcendență, de la o prepoziție la ceea ce aceasta indică, pregătește sau *desemnează*. Sensul, prin urmare, este TRAIECTORIA° desenată printr-un mod și care definește în același timp predecesorii și succesorii unui curs de ACȚIUNE° oarecare, la fel ca și sinuozitățile prin care traiectoria se poate strecura pentru a persista în ființă. Despre moduri trebuie spus, așadar, *ad augusta per angusta*.

Dacă admitem acest punct de plecare, fiecare prepoziție definește așadar un fel de a *face sens* care va diferi de celelalte. Dacă fumul urmează focul, asta nu se întâmplă pentru că primul ar fi „indicele" celuilalt din perspectiva unui subiect omenesc, ci fiindcă, pentru ființele reproducerii, acestea sunt liniile de forță pe care lemnul uscat lovit de fulger va începe să le parcurgă. Fumul este deci sensul, direcția, mișcarea în care se aruncă focul – da, focul însuși. Ar trebui să luăm lucrurile cu totul altfel, și deci într-un alt sens, într-o altă *direcție*, cu o altă *sensibilitate*, dacă am vrea să urmărim ceea ce precede și ceea ce urmează în maniera ființelor metamorfozei, ale referinței sau ale tehnicii. A evita contrasensurile, adică ceea ce am numit erori de categorie, înseamnă tocmai să reperăm în ce tonalitate va trebui să considerăm ceea ce urmează, cum să (ne) ghidăm atenția, cum să știm „*what to do next*", ca să reluăm expresia lui Austin. Câte moduri, tot atâtea teorii distincte ale sensului, tot atâtea semiotici. Dacă există un metalimbaj cât de puțin general, el va trebui încredințat modului prepozițiilor [PRE]. A defini sensul unui existent înseamnă să reperezi ceea ce nu se află aici și trebuie adăugat pentru a-l traduce, a-l reapuca, a-l readuce și a-l interpreta. În această cercetare, prin urmare, *traiectorie*, *ființă* și *sens* sunt sinonime.

Dar dacă totul face sens, *nu totul face semn*. Ce se poate spune despre semn? Ne vom propune să spunem că semnul emană dintr-un mod de existență așa cum scrie la carte. Dacă sensul precede semnul, ba chiar cu mult, de vreme ce e consubstanțial tuturor modurilor, semnul ar fi un mod specific al sensului, care ar alcătui un soi de semiotică și de ontologie *regionale* proprii unui anumit mod. Pentru a verifica această ipoteză, vom proceda cu el așa cum am făcut cu cunoașterea echipată și rectificată, evitând să plutim pretutindeni fără niciun ataș, reinserându-l în rețelele lui, învățând să-l hrănim printr-o dietetică ontologică gândită anume pentru el. Operațiunea e delicată, dar este singurul mijloc de a profita de pluralitatea genurilor fără a le confunda – și, desigur, fără a reveni la Bifurcarea semnului (multiplu) și a ființei (unice). Dacă pluralismul nu reușește să depășească acest obstacol, nu va fi decât un pluralism la mișto.

Antropologa s-a obișnuit să înțeleagă că, de fiecare dată când informatorii ei insistă asupra importanței unui DOMENIU° – mai întâi „lumea exterioară", apoi

→ TREBUIE SĂ REVENIM LA EXPERIENȚA FIINȚELOR DE FICȚIUNE [FIC].

„lumea interioară", apoi „infrastructura tehnică", iar acum cea „simbolică" –, înseamnă că ceva scârțâie și că misiunea ei este să deducă de aici modul pe care instituțiile modernismului nu ne permit întotdeauna să-l recunoaștem. La fel cum materia co-întemeia două moduri de a fi fără raport între ele, tot așa probabil că simbolicul a fost confundat cu alte tipuri de ființă, la fel de demne de interes și de recunoaștere, dar cărora nu li s-a respectat mereu caietul de SARCINI°.

Am menționat în mai multe rânduri aceste caractere: pe aceste entități, răspândite pretutindeni, care apasă asupra noastră cu o greutate de realitate cu totul specială, le vom numi *ființe de ficțiune* (notate [FIC]). Așa după cum vom vedea, acest termen nu trebuie să ne îndrepte atenția către iluzie, către fals, ci către ceea ce e fabricat, consistent, real. Așa cum suntem noi învățați să punem temei în lucruri invizibile atât de diferite ca metamorfozele [MET], mijloacele dreptului [DRO], referințele [REF], Cercul reprezentării politice [POL] sau reproducerile riscante [REP], n-ar trebui să ne fie imposibil să le garantăm ființelor de ficțiune propria lor consistență.

Am înțelege atunci de ce s-a crezut că simbolicul poate fi o lume aparte: la fel cum „SOCIETATEA°" provine din amalgamul tuturor asociațiilor ale căror fire am renunțat să le descâlcim și pe care numai rețelele [RES] ne pot ajuta să le trasăm, „lumea simbolică" ar fi acest artefact produs din suprapunerea tuturor invizibilelor necesare sensului căruia i-am amestecat cheile de ENUNȚARE° și care, pentru că au fost stivuite una peste alta, ar da într-adevăr vaga impresie că posedă o „anumită realitate". În același fel, alte moduri, și ele așezate unele peste altele, dădeau senzația că formează o „lume exterioară materială".

FIINȚE SUPRAVALORIZATE DE INSTITUȚIA OPEREI DE ARTĂ

Să constatăm mai întâi că Modernii le-au făcut ființelor de ficțiune un destin cu totul diferit de cel rezervat celorlalte moduri pe care am reușit să le reperăm până acum. Dacă am avut nevoie de atât de mult timp pentru a ne da seama că și cunoașterea echipată și rectificată posedă propriul mod [REF], dacă ni s-a părut riscant să dăm greutate ființelor metamorfozei [MET], dacă ezităm, așa cum vom vedea, să dăm prea mult sau prea puțin ființelor care aduc salvarea [REL], dacă fantoma politicului pare atât de evanescentă [POL], toată lumea va fi de acord să spună că ființele de ficțiune – oricare ar fi mediumul – posedă un anume gen de realitate pe care trebuie să-l îndrăgim și să-l respectăm. N-am încetat niciodată, cel puțin în tradiția noastră, să elaborăm ființe de ficțiune, să le recunoaștem, să le sărbătorim, să le analizăm specificitatea. Se pare că au beneficiat de același privilegiu ca pasajul dreptului [DRO] a cărui descriere instituțională se potrivește bine cu un mod de veridicitate recunoscut ca fiind specific.

Prin urmare, în cazul ființelor de ficțiune, la fel ca în cel al ființelor dreptului, cercetătoarea nu trebuie să facă o mie de acrobații pentru a se convinge că e vorba despre o realitate plină și întreagă în genul ei, cu propriile ei tipuri de veridicitate, de transcendență și de ființă. Ea nu resimte nicio dificultate în a-și înțelege informatorii când spun că adverbul „fictiv" angajează tot *ceea ce urmează* într-o anumită formă de realitate pe care nu am putea să o confundăm cu o alta. În acest caz, cel puțin, *prepoziționarea* prepoziției nu pare să pună nicio problemă de detectare. Dacă ar șovăi asupra unuia dintre aceste puncte, o sută de tratate asupra „lumilor ficționale" i-ar veni în ajutor. Chiar dacă, până acum, n-am constatat altceva decât niște *dezajustări* mai mari sau mai mici, mai mult sau mai puțin agravate de către istoria recentă, între contraste și instituțiile lor, la prima vedere ființele de ficțiune par să beneficieze de pe urma unei situații mai degrabă favorabile: se pare că ele sunt apreciate la justa lor valoare.

Și totuși, nimic nu-i simplu atunci când vine vorba despre Moderni. Dacă e adevărat că ființele de ficțiune au fost cocoșate de atâtea onoruri, ele și-au plătit locul central care le-a fost acordat în colectiv cu un preț mare: au trebuit să accepte să fie asimilate unui același tip de realitate ca instituția mult mai recentă a „obiectelor de artă". Au fost valorizate la extrem, negându-li-se prea repede orice obiectivitate.

• ȘI TOTODATĂ LIPSITE DE GREUTATEA LOR ONTOLOGICĂ.

Pericolul este acela de a întrebuința și acum, ca întotdeauna, reperul Dublu-Clic și de a fi tratate cu o condescendență emoționată sau amuzată ca și cum ar fi, „desigur", incapabile de adevăr, de vreme ce nu sunt decât „ficțiune" (de altfel așa le și tratează Austin: ca pe o „etiolare a limbajului"!). Sunt privite cu ceva mai mult respect dacă sunt considerate „creaturi imaginare". Am reperat deja locul în care se nasc aceste fantome: „mintea omenească", această faimoasă interioritate, acest artefact al Bifurcației, acest pește de mileu al exteriorității. Specialista în etnologie s-a bucurat prea repede; nu e atât de ușor să definim condițiile de reușită și de nereușită ale ființelor de ficțiune.

Să accepți să le tratezi ca fiind „indiferente la adevărat sau fals", la fel de distante de realitate și de irealitate, ca pe o formă de „minciună adevărată" sau autorizate să trăiască datorită faimoasei *„suspension of disbelief"*, înseamnă să fi acceptat deja în ceea ce le privește starea de înjosire în care se complac mult prea ușor suporterii lor. La fel cum politicienii aprobă imediat lipsa de adevăr și falsitate pentru a avea un argument în plus atunci când fac elogiul vicleniei și al violenței în numele dreptului de a minți într-un mod special [POL], este la fel de ușor pentru un „artist" să aprobe irealitatea creațiilor lor, complăcându-se în „nu-i pe bune" în numele „drepturilor imprescriptibile ale imaginației și ale creației". „Licență poetică", o, câte complezențe se întâmplă în numele tău...

În ciuda omagiilor aduse ființelor de ficțiune, specialista în etnologie ar face o eroare de categorie manifestă dacă le-ar considera drept niște simple produse ale imaginației.

- OR, EXPERIENȚA PROPRIE FIINȚELOR [FIC] NE INVITĂ SĂ LE RECUNOAȘTEM O CONSISTENȚĂ PROPRIE -

De altfel, dacă am accepta să o urmăm, experiența cea mai obișnuită ne-ar convinge că greșim. Există desigur o *exterioritate* la aceste ființe care ni se impun după ce li s-au impus celor care le-au instaurat și care joacă față de ele mai degrabă rolul de mandatari decât pe cel de „creatori". Ele ne vin în imaginație, sau mai degrabă ne oferă o imaginație pe care n-am fi avut-o niciodată în lipsa lor. Don Juan există la fel de sigur ca personajele din *Friends*; președintele Bartlett* a ocupat multă vreme Casa Albă cu mult mai multă realitate decât palida lui sosie George W. Bush; cât despre *Flautul fermecat*, dacă există o mie de feluri de a o interpreta, asta se întâmplă numai pentru că flautul este cel care ne face să cântăm din el în toate felurile. În orice caz, discutăm despre el cu tot atâta pasiune, precizie și atenție pentru dovezi ca atunci când discutăm despre interpretarea unei piese de John Cage sau despre restaurarea unui tablou de Veronese.

Opera ne *angajează*, și dacă e adevărat că ea trebuie să fie mereu interpretată, niciodată nu ne simțim liberi să facem cu ea „tot ce vrem". Dacă opera are nevoie de o interpretare *subiectivă*, aceasta se întâmplă în acel sens în care suntem *supuși* operei, sau pentru că, interpretând, *ne câștigăm* subiectivitatea. Cel care spune „Îmi place Bach" devine, pe de-o parte, *subiectul* capabil să iubească această muzică; primește de la Bach, s-ar putea spune că-și „downloadează", ceea ce trebuie pentru a-l iubi. Emisă de operă, această „downloadare" îi permite să se emoționeze la contactul cu ea, devenind ușor-ușor „prietenul obiectelor interpretabile". Lucrurile nu stau astfel pentru că acesta și-ar proiecta asupra muzicii patetica sa subiectivitate; ci pentru că opera este cea care cere ca el, amărâtul amator, sau interpretul genial, sau criticul pasionat să facă parte din *traseul de INSTAURARE*° – dar fără să-i spună exact ce trebuie să facă pentru a se face demn de această onoare.

Dacă interpretările unei opere sunt atât de divergente, aceasta nu se întâmplă pentru că ar fi fost „suspendate" constrângerile de realitate și de adevăr, ci pentru că opera trebuie să posede multe pliuri, să nască multe subiectivități parțiale și pentru că, cu cât o interpretăm mai mult, cu atât mai mult depliem multiplicitatea acelora care o iubesc, dar și a ceea ce ei iubesc în ea. Cel care nu se simte *obligat* și *născut* din exigențele operei nu va fi niciodată locuit de ea. Iar faptul că trebuie *să învețe să fie sensibil* la opere nu dovedește nimic împotriva gradului lor de obiectivitate – unul particular, ce-i drept. Și operele populează lumea, dar o fac în felul lor.

---

* Personaj din serialul *The West Wing*, interpretat de Martin Sheen.

„Să populezi lumea? Dar e imposibil, unde ar mai încăpea ființele de ficțiune? În limburi? O, asta-i încă o mistificare! Iarăși exagerați cu gustul dumneavoastră pentru ființele invizibile!" Înainte de a-l acuza pe analist de un nou exces de realism ontologic, cititorul trebuie să-și amintească faptul că lumea în care Modernii vor putea pătrunde este acum spațioasă, că e plină de firide și ascunzișuri, sau, mai precis, că încercăm să o golim de toate aceste umpluturi induse – Natură, Societate, Limbaj – care o împiedicau să acorde diferitelor moduri de existență justa lor greutate ontologică. La fel ca în picturile japoneze, trăsăturile și tușele de pensulă se conturează acum pe fundalul hârtiei virgine – iar dacă adăugăm câteva ideograme, acestea nu se găsesc nici deasupra și nici dedesubtul spațiului pictat, ci direct pe alb, de-ți dau amețeli. Să-și amintească de asemenea că informatorii noștri nu le mai cer tuturor acestor „populații de ființe" să locuiască în același fel, cu aceeași încăpățânare și cu aceeași persistență ca și pietrele [REP] și ca și mesele – care au de altfel propriul lor mod, [TEC]... În sfârșit, să accepte să măsoare încă o dată irealismul peisajului de după Bifurcație, cu acele calități prime invizibile (și totuși cunoscute de științele rămase pe dinafară) pe care ar pluti prin „adiție psihică" (conform expresiei lui Whitehead) fantomele calităților secunde. Dacă găsește acea lume „rezonabilă" și „concretă", înseamnă că acceptă să-și piardă mințile pe bune...

→ O TRAIECTORIE ORIGINALĂ ←

Invizibilele pe care trebuie să le reintroducem pentru a alunga reprezentările sunt perfect atribuibile, iar dacă dispar pentru o clipă, e pentru că ființele invizibile sar în existență conform unei mișcări ale cărei chei de interpretare nu au nimic mai misterios, mai irațional decât cele ale metamorfozei sau ale tehnicii. A spune că ființele de ficțiune populează lumea înseamnă a spune că vin înspre noi și că ni se impun, cu diferența că au nevoie, în plus, așa după cum Souriau remarcase îndreptățit, de *solicitudinea* noastră. Noi suntem, pentru ele, „poligonul de susținere"! Statutul lor specific este acesta: „Compusul trebuie să țină de unul singur", după cum spun Deleuze și Guattari. Dar dacă nu reluăm aceste ființe, dacă nu le îngrijim, dacă nu le apreciem, riscă să dispară de-a binelea. Ceea ce au ele deosebit este că obiectivitatea lor depinde de reluarea lor de către subiectivități care nici ele n-ar exista dacă aceste ființe nu le-ar fi făcut posibile... E bizar, da, însă nu specialista în etnologie trebuie să hotărască arta și maniera a ceea ce există sau nu.

→ DAR ȘI UN CAIET DE SARCINI SPECIFIC.

Se va putea obiecta că această bizarerie este totuși dovada că nu facem decât să ni le „imaginăm" Nu neapărat, poate că doar caietul lor de sarcini include această clauză particulară cum că trebuie să continuăm aceste ființe, chiar dacă nu le inventăm. Iată ceea ce este asimetric, instabil și întrucâtva *aplecat* la ele: faptul că vin înspre noi și ne cer să le *prelungim*, dar în felul lor, care nu e niciodată explicit, doar indicat. Ne aflăm pe traiectoria lor: suntem o parte

din traseul lor, dar *creația* lor *continuă* este distribuită de-a lungul întregului drum de viață al acestor ființe, în așa fel încât nu vom ști niciodată cu adevărat dacă artistul sau auditoriul a făcut opera. Altfel spus, și aceste ființe fac o rețea.

Pentru a reconstrui aceste rețele [FIC·RES], cercetarea poate din fericire să se inspire din magnifica literatură despre „lumile artei". Istoria și sociologia au devenit capabile să desfășoare traiectoriile unei opere fără să sară un singur segment din aceste dispozitive, ca întotdeauna eterogene, în care trebuie luate în considerare și capriciile prinților și ale sponsorilor, calitatea unei clape de pian, moștenirea critică a unei partituri, reacțiile unui public la un prim concert, prețul biletelor, zgârieturile unei înregistrări pe disc de vinil, sau suferințele din amor ale unei dive. E imposibil să încerci să separi, urmărind aceste rețele, ceea ce provine din opera „propriu-zisă", din receptare, din condițiile materiale de producție sau din „contextul social" al operei. Mai mult decât antropologia științelor și a tehnicii, antropologia artei a reușit, printr-o stupefiantă erudiție, să *adauge* mereu segmente fără a fi nevoită să scoată altele în schimb: pentru a susține o operă, e cât se poate de adevărat că totul contează. Pentru Frumos, dar și pentru Adevărat, știm că răscumpărarea trebuie plătită bănuț cu bănuț: toate detaliile contează și ele desenează, pixel cu pixel, traiectoria compozită a operei.

ACESTE FIINȚE PROVIN DINTR-O NOUĂ ALTERARE: VIBRAȚIA MATERIAL/FIGURĂ ·

La fel ca în cazul științelor, tehnicilor sau dreptului, odată trasate dispozitivele multiforme care ne interzic să le luăm drept domenii distincte, trebuie precizat felul lor deosebit de a se extinde. Într-adevăr, fiecare mod de existență este un mod de *extindere*. Cum trebuie să calificăm alterarea proprie ființelor de ficțiune, care le conferă alura, statutul, identitatea sau, mai degrabă, aviditatea lor atât de specială? Ne vom propune să o situăm, foarte clasic, într-o nouă manieră de a plisa existenții pentru a face din ei planul unei expresii care totuși nu s-ar putea desprinde de ei – mister semnalat, dar nu și analizat de tema bătătorită a formei și a fondului. *Materialele* – fără niciun raport, să ne amintim, cu idealismul „materiei" – par capabile să dea *și* FORME, sau mai bine spus FIGURI (dar să ne abținem să legăm prea repede acest termen de problema, specifică istoriei artei, a figurației mimetice). Aceasta este noua probă pe care ființele de ficțiune vor să o extragă din existenți. Această descoperire stupefiantă precede cu mult, desigur, instituția atât de recentă și de occidentală a Artei, chiar dacă această instituție nu a încetat să aprofundeze și să amplifice această problemă.

Prin acest nou potențial prelevat de la tehnici, putem să reperăm mai întâi prezența ființelor de ficțiune [TEC·FIC]. De fiecare dată când o grămăjoară de cuvinte pune un personaj *în relief*; de fiecare dată când din pielea întinsă a unui tambur extragi *și* un sunet; de fiecare dată când dintr-o linie trasă pe o pânză poți scoate *în plus* o figură; de fiecare dată când un gest pe scenă naște

pe deasupra un personaj; de fiecare dată când o bucată de lut duce *pe lângă altceva* la eboșa unei statui. Dar e o prezență șovăielnică. Dacă nu avem de-a face decât cu materialul, figura dispare, sunetul devine zgomot, statuia se face lut, tabloul o mâzgăleală, cuvintele se reduc la niște pete, actorul împietrește, cu brațele atârnând, ca o marionetă. Sensul a dispărut, sau mai degrabă *acel* sens, al ficțiunii, este cel care a dispărut. Dar niciodată figura nu se poate *desprinde* de material, iată trăsătura acestor ființe. Rămâne mereu acolo. Din zorii vremurilor, nimeni n-a reușit vreodată să *rezume* o operă fără s-o facă să dispară imediat – să rezumi *În căutarea timpului pierdut*! să simplifici *Veghea de noapte* de Rembrandt! să scurtezi *Troienii*! ca să faci ce? Ca să descoperi „ceea ce exprimă" *în afara* și *pe lângă* propria lor „expresie"? Imposibil, doar dacă nu ne imaginăm Idei care se întrupează în lucruri. Această imposibilitate este însăși opera.

Tot profitând de ea, ajungem să uităm stupefianta originalitate a ficțiunii. Avem aici un mod de existență specific, care se definește prin ezitare, vibrație, du-te-vino, punerea în rezonanță a unor planuri succesive de materiale din care poți extrage provizoriu figurări care nu se pot distinge de materialul din care provin. La fel cum tehnica, știm deja, reușește să extragă metamorfoze [MET] și persistențe [REP], noi pliuri cu totul neașteptate, la fel vibrația ficțiunii *mai plisează o dată* aceste pliuri, ca o reluare a reluării lor, care va da naștere unui neprevăzut, dacă putem spune așa, încă și mai neprevăzut! De sute de mii de ani, argila zăcea pe fundul acestei peșteri, înainte să reapară, plisată, într-un ulcior de lut ars [REP·TEC], dar acum ea se regăsește din nou transformată și transportată, atunci când din acest ulcior pe care-l ții cu vârfurile degetelor este extrasă cutare surprinzătoare figură antropomorfă [TEC·FIC]. Ne vom putea oare închipui vreodată stupefacția celui care a fost pentru prima oară *capabil* să întâlnească o asemenea ființă? Ce puteri de transformare stau în această încrengătură dintre ființele metamorfozei și ființele ficțiunii [MET·FIC]!

- CARE LE CONFERĂ UN MOD DE VERIDICITATE NEOBIȘNUIT DE EXIGENT.

Din această vibrație care nu poate fi decât una fragilă – figurile fiind înainte de toate niște materiale mișcate și care nu durează decât atâta vreme cât mișcarea lor durează – extragem cuvintele utilizate pentru a vorbi despre exigențele acestui tip de veridicitate. Este vorba despre una în mod incontestabil și teribil de exigentă. „Sună a gol", „Mă lasă rece", „E găunos". Sau dimpotrivă: „Ține", „Merge", „Asta-i". Prin această discriminare între bine și rău, între adevărat și fals, se desenează pentru fiecare operă acest drum între două genuni: a evada prea departe de materiale sau a rămâne de gheață în fața unor materiale lipsite de sens. Acest drum de adevăr sau de falsitate e cu atât mai exigent cu cât nu există, nici aici, niciun judecător extern, niciun arbitru al eleganțelor și al gustului, nicio transcendență în afară de cea a operei, ea însăși nimic altceva decât o experiență spontană. „Ghicește sau vei

fi devorat", aceasta este întrebarea pe care Souriau o atribuie celui pe care-l numește „Sfinxul operei". Despre operă și nu despre geometrie trebuie spus „*verum index sui*": ceea ce e adevărat se verifică prin el însuși.

Cu condiția să învețe să devină sensibil la propriul adevăr printr-un drum de verificare cu totul special. Am trăit cu toții această situație: cât de neplăcut este să auzi, la ieșirea de la un film sau de la o piesă de teatru, cum niște spirite blazate suspendă orice discuție și orice evaluare prin clișeul: „Îmi place sau nu-mi place; despre gusturi și culori nu se discută". Un disconfort simetric este resimțit de toate spiritele gata să devină sensibile la o operă atunci când îl aud pe câte un critic decretând, fără nicio discuție și fără să exploreze, „ce trebuie să credem" despre frumusețea sau nulitatea unei piese de teatru sau despre un film. Atunci îți poți da seama că s-a pierdut o cheie, cea care ne-ar fi permis să discutăm cu grijă despre gusturi și culori până la formarea unui gust comun, evitând atât pretențiile unei obiectivități pervertite, cât și abandonul oricărui criteriu. Cât de puternică este normativitatea unei opere! Cei care se plâng de faptul că artiștii, artizanii, creatorii nu știu să vorbească prea bine despre ce fac precis se înșeală; pentru că ei fac mai mult decât doar să vorbească despre operă: indică, printr-un gest, ușa strâmtă prin care trebuie să te strecori pentru a relua opera, cu puțin mai încolo, din altă parte. Dacă Dublu-Clicul rămâne inert, asta nu înseamnă că nu există, în legătura cu opera, a celor care o mandatează, a criticilor, a amatorilor ei și a publicurilor ei, o cunoaștere implicită, tranșantă ca un bisturiu și care nu devine explicită decât în modul ei, prelungind opera *printr-o altă operă*, adesea stângace și minusculă, care îi va extinde unda seismică până la un alt purtător de artă. Judecata asupra operei face parte din operă. De câte ori pe zi judecăm dacă ceva e frumos sau urât, bine sau prost făcut? Iar această cunoaștere ar fi ilegitimă numai pentru că nu e judecată după calapodul namilei de opincar Dublu-Clic [FIC·DC]?

SUNTEM FIII ȘI FIICELE PROPRIILOR NOASTRE OPERE. ▸

Este totuși adevărat că opera depinde de cel care o primește, dar această dependență este prost înțeleasă prin noțiunea de imaginație. Asemeni tehnicilor, și opera e mereu *antropomorfă* sau, mai bine spus, *antropogenă*. Asta nu înseamnă că artistul sau meșterul i-a dat „forma" unei ființe omenești, ci mai degrabă că, printr-un *ricoșeu*, *a câștigat* forma unei ființe umane. Imaginația nu e niciodată sursa, ci mai degrabă *receptacolul* ființelor de ficțiune. La fel cum, pentru a deveni obiectiv, trebuie să te branșezi la lanțurile de referință; la fel cum devii ingenios dacă primești darul ființelor tehnicii; la fel cum îți este satisfăcută de ființele metamorfozei nevoia de a-ți reveni, tot așa devii imaginativ atunci când poți primi opere de ficțiune. „Suntem fiii și fiicele propriilor noastre opere", nimic mai exact n-a fost spus vreodată despre bulversarea ontologică cauzată de opere. *Anthropos*, stupefiat de ofrandele ieșite din propriile lui mâini, dă înapoi, surprins, în fața a ceea ce îl *morphează*.

« MUTAȚIA UNEI OPERE PRESUPUNE UN DEBREIAJ »

Cum putem califica mai exact asemenea de-plasări, de-portări, tranzite? Experiența acestora este atât de comună, încât riscăm nici să nu mai fim sensibili la ea. Începe o muzică, un text este citit, un desen se schițează și, gata, „am pornit la drum". Unde? Aiurea, într-un alt spațiu, într-un alt timp, într-o altă figură sau personaj sau atmosferă sau realitate, în funcție de gradul de verosimilitate, de figurare și de mimetism al operei. În orice caz, pe un alt *plan*, avem un triplu debreiaj spațial, temporal și „actanțial" (cum se spune în jargonul semioticii). Vom reveni oare? Poate, dar nu asta-i problema, pentru moment explorăm toate formele de ALTERĂRI°. În mod sigur, dacă am plecat, dacă „am mers", înseamnă că am fost trimiși. Dar cine ne-a făcut mutația?

Aici lucrurile intrigă cel mai mult: nu suntem „mutați", cu siguranță, datorită autorului în carne și oase, care nu știe prea bine ce a făcut și care poate să mintă cu artă, ca un smulgător de dinți, în privința identității lui. Și cui i se adresează? Desigur că nu „mie", aici, acum, ci cuiva, unei funcții, o poziție care variază cu fiecare operă, cu fiecare detaliu al operei, care nu-i preexista cu niciun chip, fie că accept sau nu să o umplu, să o ocup. Iată un alt plan care se situează îndărătul operei și care începe să formezea atât un „trimițător", cât și un „primitor" virtual – enunțători și destinatari ai enunțului înscriși în cutele operei. Nu degeaba operele „devin o întreagă lume": ele își produc atât autorii, cât și amatorii. Nimic nu le precede, de vreme ce pot să facă să existe absolut tot, cum se spune, „din nimic" O pancartă înfiptă pe scenă: „Aici începe Asia" – începe Asia... Și iată ce mai fel de a *face existență*.

Pe nedrept este acuzată SEMIOTICA° operelor de ficțiune că izolează opera de „contextul ei social" sau de „situația de interlocuție". Dar ea a făcut chiar mai mult de atât: a descoperit originalitatea operelor de ficțiune, propria lor demnitate ontologică, cea pe care niciun alt mod de existență n-ar putea-o înlocui. Geniul lui Greimas este de a fi înțeles acest lucru, în ciuda obiecțiilor bunului-simț care făcea din operă, înaintea lui, un simplu succedaneu al „situației de comunicare". Un vorbitor, un medium, un mesaj și un interlocutor, asta-i tot ceea ce se putea vedea aici. Recunoaștem aici terenul familiar al bunului Dublu-Clic, care crede că el comunică ceva cuiva „printr-un mesaj", ca și cum aceste „personaje fictive" ale „comunicării" ar putea *precede* instanțele ficțiunii! Toate aceste poziții dindărăt și de dincolo se nasc din operă și din cauza ei, ele emană numai și numai din ele. Ficțiunea ne-a *făcut*, chiar cuvântul o spune.

« DIFERIT DE CEL AL FIINȚELOR TEHNICII [TEC·FIC].

Cum am putea fi produși de ceea ce producem? Prin același efect de DEBREIAJ°, întâlnit în capitolul precedent. Așa cum am văzut, de îndată ce materialele încep să vibreze către forme sau figuri care nu se pot totuși desprinde de ele și la particularitățile cărora nu încetează să trimită, se nasc noi planuri, unul înainte, dincolo, a ceea ce este exprimat, planul *n+1*,

și celălalt înapoi, dincoace, planul *n–1*, cel al destinatarului enunțului virtual. Prin această dublă mișcare, de mutație și de recul, lumea se populează cu alte povești, cu alte locuri și cu alți actori și apar pozițiile posibile ale unui autor, ale unui creator și ale unui subiect. Astfel, ființa se alterează și se plisează. Alterare în alterare. Pliu în pliu. Reluare în reluare. Opera de ficțiune va adăuga obiectului tehnic, pe această disjuncție recunoscută de semiotică, ceva ce nu încetează niciodată să-i servească drept punct de plecare sau ca bază de lansare. Și ea se va reduce la această disjuncție de îndată ce va eșua, va cădea în desuetudine sau în uitare – decoruri abandonate, pânze care s-au uscat și s-au făcut sul, accesorii devenite inutile, palete pe care vopseaua a făcut crustă, tutuuri mâncate de molii...

Dacă *Homo faber* și *Homo fabulator* provin din aceeași sursă, ei se disting totuși de ea [TEC·FIC]. Debreiajul tehnic plisează materialele care rămân pe loc odată ce diferențialul de rezistență va fi fost parcurs: balustrada care vă împiedică să vă aruncați în gol într-o prăpastie, vă păzește oricum cu țepii ei de oțel, fie că vreți, fie că nu. Asta nu seamănă cu povestirea care v-a făcut să vă bată inima când eroul amenință să se arunce în prăpastie și când o balustradă de cuvinte îl face să se răzgândească în ultima clipă. Pe aceasta din urmă trebuie să o citiți și să faceți în așa fel încât să țină, încărcând-o cu cunoștințele și cu emoțiile dumneavoastră. Trebuie să fi devenit, prin calitatea scriiturii, capabil să vibrați, distingând – fără să reușiți niciodată până la capăt – ceea ce în propriul dumneavoastră trup este material – inima care bate – și ceea ce e figură – figură pentru acest material, material pentru această figură. Exigența de continuitate este în același timp mai slabă decât pentru balustrada de oțel (aici nu trebuie să forjăm nimic), dar și mai puternică (trebuie să o susținem ca ea să ne susțină pe noi).

Diferența este în același timp evidentă și subtilă. Nu-i același lucru să fii „transportat de" o garnitură de metrou și „transportat" de frumusețea unei povești. Două transporturi, două debreiaje, dar care nu se sprijină pe aceleași înlănțuiri și care nu au aceleași consecințe. Am greși totuși dacă am spune că unul transportă „pe bune", iar celălalt – „și marmota învelea ciocolata în staniol". Ficțiunea nu e fictivă în opoziție cu „realitatea" (care în orice caz posedă tot atâtea versiuni câte moduri are), ci pentru că e suficient ca solicitudinea celor pe care îi deplasează să înceteze și opera dispare cu totul. Și aceasta este obiectivitate [FIC], dar într-un mod propriu care cere să fie reluat, însoțit, interpretat. Și avem de-a face și aici cu ocultări, dar cu unele a căror frecvență, ale căror ritm și bătaie diferă de toate celelalte moduri.

Nimeni n-o mai apucă pe acest drum de munte, și totuși balustrada de oțel este tot aici, chiar dacă făurarul, cel care a plătit-o și cei care se plimbă au dispărut demult. Teribilă exigență, ar spune Péguy, cea care ar face ca fiecare cititor să fie responsabil de Homer: absența cititorului de Homer distruge opera;

neglijența cititorului de Homer bagatelizează opera. Dacă spunem că ființele ficțiunii sunt fictive sau ficționale, asta nu se întâmplă pentru că ar fi false, mincinoase sau imaginare, ci, dimpotrivă, pentru că ne cer teribil de mult, nouă și celor cărora avem obligația să „le dăm mai departe" pentru a le putea prelungi existența. Niciun alt tip nu implică o asemenea fragilitate și responsabilitate, niciun altul nu e atât de avid de a-și putea continua existența prin acest „noi" pe care contribuie să-l figureze. Într-un sens, aceste ființe ale ficțiunii seamănă cel mai mult cu ființele reproducerii [REP·FIC].

FIINȚELE DE FICȚIUNE [FIC] DOMNESC ȘI DINCOLO DE OPERA DE ARTĂ ▸

Mai ales că se află pretutindeni. Există într-adevăr o ubicuitate a ființelor de ficțiune, care va permite tuturor celorlalte moduri să își *figureze* propria lor realitate. Ceea ce ficțiunea îi face tehnicii, dar și metamorfozelor – le pliază și le reia –, toate celelalte moduri vor face cu ficțiunea. Fără figurări nu este posibilă nicio politică – cum ar putea fi povestită apartenența la un grup oarecare? [FIC·POL]; și nicio religie posibilă – ce chip i-am da lui Dumnezeu, tronurilor, dominioanelor, îngerilor și sfinților lui? [FIC·REL]; și nicio justiție posibilă – *fictio legis* fiind indispensabilă pasajului îndrăzneț al mijloacelor dreptului [FIC·DRO]. Asta nu înseamnă totuși că am trăi într-o „lume simbolică", ci că modurile își împrumută virtuți unul altuia.

Invers, toate celelalte moduri vibrează diferit, dacă le percepem în felul ființelor de ficțiune, oferind astfel o excelentă contraprobă definiției de mai sus. Dacă găsiți „spectaculos" peisajul muntos, asta înseamnă că sesizați ființele reproducerii [REP·FIC] ca și cum înlănțuirea lor ar fi o operă care proiectează împrejurul ei o înlănțuire virtuală ce ar dispune pentru dumneavoastră, spectator virtual, de planurile succesive dintre care fiecare joacă rolul de material pentru forma ce nu se poate desprinde de el. În această cheie de interpretare, totul poate fi, cum se spune, *estetizat*: mașinile, crimele, științele – „Cât de frumoasă-i teorema asta!", chiar și dreptul – „O, ce frumoasă acuzație!". Iată ceea ce dă sens expresiei ESTETICĂ°, ce desemnează în același timp infinitul operei și pe cel al creaturilor ei. Impresia de infinit nu vine din numărul exact de interpretări posibile, ci din intensitatea vibrației între planurile succesive care par în același timp detașabile – alese, înlănțuite, selecționate – și indetașabile – întruchipate, materiale, înrădăcinate. Suspendați vibrația, și infinitul dispare numaidecât.

ELE POPULEAZĂ MAI ALES ÎNCRUCIȘAREA [FIC·REF] ▸

Pentru a măsura cum trebuie ubicuitatea ființelor de ficțiune, este de ajuns să ne uităm atent la încrucișarea acum mult mai curată pe care acestea le fac cu ființele referinței. Încrucișarea [FIC·REF] este într-adevăr bogată, căci din colaborarea dintre aceste două moduri ne vine o mare parte a ideii de „LUME°" și de frumusețe a lumii. Nu există o altă lume dincolo și nici dincoace, ci există dubla „mutație" a ficțiunii și a referinței.

Pe de o parte, desigur, niciun lanț de referință nu se poate stabili fără o *narațiune* populată de ființe care nu pot proveni decât din ficțiuni. Cum putem vorbi despre galaxii îndepărtate, despre particule de materie, despre încrețiri muntoase, despre văi, viruși, ADN sau ribozomi fără să avem la dispoziție *personaje* susceptibile de a *îndura* aventuri? Tuturor acestor ființe de hârtie și de cuvinte trebuie să li se dea drumul ca unor porumbei călători. Fiecare articol științific, fiecare relatare a unei expediții, fiecare cercetare se populează de aventuri pe care le îndură aceste ființe care par mereu ieșite din imaginația neînfrânată a autorilor și care trec apoi prin probe față de care filmele numite „de aventuri" par plicticoase. Așa cum au văzut foarte bine Deleuze și Guattari, nu e posibilă nicio știință, și cu atât mai puțin una abstractă dacă nu populăm lumea cu aceste ființuce capabile să ajungă pretutindeni, să vadă și să îndure cele mai groaznice încercări, *în locul* cercetătorului prizonier al propriului lui trup și rămas imobil în laboratorul lui. Aceștia sunt *delegații* cărora, cel puțin din secolul al XVII-lea încoace, li s-a încredințat misiunea de a călători pretutindeni.

Și totuși, acești mici trimiși se disting de ființele de ficțiune în măsura în care trebuie să ne *aducă* ceva. Știm, din capitolele 3 și 4, ce: REFERINȚA°, această aptitudine de a menține o constantă de-a curmezișul cascadei foarte lungi și solicitante a INSCRIPȚIILOR°, a ideografiilor, fiecare diferită de precedenta și de următoarea. Narațiunile de fapte nu diferă de cele de ficțiune, ca obiectivitatea de imaginație. Sunt plămădite din același material, din aceleași figuri. Ce-ar fi niște savanți fără imaginație? Cu ce ar gândi? În ce lume ar evolua? Și totuși, pornind de la același material de bază, cele două moduri diferă prin tratamentul la care supun lumea: dacă lăsăm ființele de ficțiune să plece departe, să ne „ia", cum se spune, în altă lume, trebuie ca aceleași ființe, domesticite, disciplinate de lanțurile de referință, să se întoarcă la vatră pentru a ne „aduce" depărtările – pe care au în plus sarcina de a le unifica într-o narațiune verificabilă și comună. Sunt narațiuni multiple și parțiale care vor fi apoi rezumate, simplificate, unificate în mari narațiuni prezentate în Cinemascop, proiectate în 3D și stereofonic, sub numele de „viziune științifică a lumii".

- UNDE SUPORTĂ O MICĂ DIFERENȚĂ ÎN DISCIPLINA FIGURILOR -

Cuvântul „referință" are un sens pentru că am învățat să-i *însărcinăm* pe observatorii parțiali pe care i-am delegat, cei pe care orice instrument îi produce și îi răspândește, nu doar să plece, ci și să *se întoarcă* de unde au fost. Luați orice dispozitiv savant: veți vedea mărșăluind ființe care trebuie numite de ficțiune (din ce altceva ar putea fi făcute?), dar cu rezerva, care e decisivă, că aceste ființuce se pot repatria și că vom putea să le retrimitem și să reîncepem să le trimitem – să le „facem mutația", pentru că numai acest du-te-vino al lor asigură calitatea obiectivă a accesului la depărtări. Personajele de ficțiune, ca și cele ale referinței, își iau zborul (ele *debreiază* către alte spații,

alte timpuri, alți actanți), dar dacă pe primele le lași să plece fără să te gândești la întoarcere, în cazul celorlalte e nevoie de o procedură delicată pentru a le face să revină (pentru a le *re-ambreia*). Putem spune despre un porumbel că e mesager doar dacă revine la columbar cu un bilețel făcut sul în gheare. Din cauza acestei nuanțe a luat o atât de mare amploare distincția dintre „figurat" și „literal". Cu toate acestea, LITERALUL° nu e altceva decât reluarea *disciplinată* și *domesticită* a zborului figurilor. Literalul este pentru figurat ceea ce este câinele din fabulă pentru lup. Științele nu sunt poate decât niște ficțiuni, dar domesticite în așa fel încât pot să dea seama de, să refere, să informeze; căci ele in-formează, dacă ne dăm osteneala să ne amintim de greutatea în ficțiune și în tehnică a acestui cuvințel: „forma".

Ceea ce este desemnat foarte stângaci prin opoziția dintre „bogățiile imaginației" și „tristele și recile adevăruri obiective" este faptul că planul ENUNȚĂRII° *n–1* nu va permite niciodată validarea prezenței ființelor de ficțiune – nu vom găsi certificatul de naștere al Doamnei Bovary pe biroul lui Flaubert, sau va fi unul fals –, în vreme ce ființelor referinței le vom cere să permită articularea, printr-o succesiune fără întrerupere – de fapt întreruptă la fiecare inscripție prin neasemănarea dintre două etape succesive –, dintre narațiunea publicată și ceea ce enunțătorul poate să dovedească pentru a o certifica. În laboratorul și chiar și în sertarul cercetătorului vom cere să vedem (mai ales în caz de presupusă fraudă) inscripția de rang *n–1*, care stă pe post de capăt de rețea pentru toți delegații trimiși prin lume. Pe de o parte, debreiaje; pe de altă parte, un re-ambreiaj. Diferența este evidentă, dar nu trebuie să facem din ea „Deosebirea" cu majusculă dintre lumea obiectivă și imaginar, dintre adevărat și fals, dintre Adevărat și Frumos.

- CARE VA CAUZA NEÎNȚELEGEREA CORESPONDENȚEI.

A oferi un loc ființelor de ficțiune înseamnă, în mod paradoxal, să accepți să fii în sfârșit materialist. Dacă cititorul începe să se familiarizeze cu încrucișările de moduri scoase în evidență unul câte unul în decursul cercetării, poate înțelege nu numai cum un mod încalecă un alt mod – cum se întâmplă cu personajele de ficțiune domesticite pentru a le determina să se întoarcă la noi încărcate cu referință –, ci și cum două moduri pot fie să colaboreze, fie să-și înmulțească neînțelegerile unul despre celălalt. Așa se întâmplă, în mod sigur, cu „figurarea mimetică", acest mare moment al istoriei artei și al științelor, atunci când aceleași instrumente – calculul perspectivei, proiecția pe o pânză sau pe o coală albă, stabilirea convențiilor de lectură a distanțelor și a umbrelor, deplierea cartografică și, mai târziu, deprinderea cu ucenicia geometriei descriptive – vor sfârși prin a conferi artiștilor, dar și savanților sentimentul că explorează „aceeași lume" care se găsește *dinaintea lor* și pe care o iau drept un *spectacol* văzut de la o fereastră. Ce s-a întâmplat în acest moment decisiv în care noțiunea de CORESPONDENȚĂ° – cea pe care,

în cele din urmă, am conturat-o la sfârșitul capitolului 4, acea [REP·REF] – se va transforma într-o idee de corespondență ca *asemănare mimetică* dintre un model și copia lui? Cum de-a devenit Știința oglinda lumii?

Totul s-a întâmplat, se pare, ca și cum reușita unei întregi serii de „arte ale descrierii" – pentru a relua un frumos titlu al Svetlanei Alpers – ar fi schimbat cu 90° raportul pe care îl întreţin lanţurile de referinţă cu fiinţele depărtării la care acced prin pavarea transformărilor generatoare de constante. Logica tablourilor contemplate din exterior de un spectator care vede în ele copia unei lumi la fel de exterioare va *câștiga* în raport cu lungimea, greutatea, costul, complexitatea lanţurilor de referinţă care se instalează în același timp. Ca și cum lumile artei și-ar impune propria lor epistemologie sau, mai degrabă, propria lor estetică în raport cu cele ale științelor... Savanţii încep să gândească lumea cunoscută în funcţie de modelul pe care li-l propune în același moment o pictură numită „realistă", executată de către înșiși artiștii tobă de noile științe. Apare atunci ideea că lumea reală, cea descrisă de științe, seamănă ca două picături de apă cu cea pictată în tablouri, în sensul în care ar exista un original care trebuie descris și o copie care ar trebui să-i fie fidelă. Ca și cum ar exista două elemente, *și numai două*, legate printr-o asemănare, o figurare mimetică. Științele vor începe să uite în ce măsură formele lor de înscriere diferă de cele ale tablourilor – și prin câte etape vertiginoase trebuie să treacă lanţurile de referinţă – și ele vor începe să creadă cu-adevărat că obiectele lor terminale rezidă *în* această lume pictată.

Avem aici una dintre originile lui RES EXTENSA°, care n-ar fi în cele din urmă decât o neînţelegere inocentă asupra încrucișării dintre ficţiune și referinţă, un entuziasm academic care-și are originea în domeniul artelor. „Lumea cunoscută" ar decurge dintr-o estetizare a științelor! Iată un imens șantier pe care cercetarea noastră va trebui să-l abordeze atunci când va trebui să redescopere originea a ceea ce Philippe Descola numește NATURALISM° și care i-a privat pe Moderni de posibilitatea de a-i înţelege pe cei care niciodată nu combinaseră în felul acesta ficţiunile și referinţele. Cei despre care se spune pe bună dreptate că, lipsiţi de accesul la o „lume exterioară", n-ar fi putut percepe realitatea decât prin ceţurile propriilor „reprezentări simbolice".

PUTEM ATUNCI REVENI ASUPRA DIFERENȚEI DINTRE SEMN ȘI SENS

Oare nu putem să risipim acum ceața? Nu pentru a descoperi „lumea exterioară" pe care ne-ar fi ascuns-o prea mult, ci pentru a găsi mecanismul, „mașina de ceaţă" care a răspândit-o peste tot. Am arătat mai sus: semnul nu e sensul, ci una dintre varietăţile lui, care provine din ficţiune.

Să remarcăm mai întâi că definiţia canonică – semnul este ceea ce *ţine locul* altui lucru și care e necesar interpretării lui, – rămâne o proprietate foarte generală care ar putea defini toate tipurile de sens, ba chiar toate fiinţele invizibile pe care ar trebui să înveţe să le capteze pentru a desena traiectoriile. Să

descoperi sensul nu înseamnă mai întâi să cauți legătura dintre un cuvânt și altul, ci a unui cuvânt, a unui act de limbaj, a unui curs de acțiune cu ceea ce trebuie pus *în loc* pentru ca acestea, cuvântul, actul și cursul, *să aibă sens*, adică *să continue să existe*. Să interpretezi sensul nu înseamnă deci să lași la o parte orice problemă ontologică, izolând domeniul simbolicului, ci, dimpotrivă, să reiei firul rătăcit al ontologiei. Ideea că un semn, pentru a fi comprehensibil, trebuie să se lege de un alt semn nu este decât un caz particular al unei situații mult mai generale, specifică ontologiei ființei-ca-altul: trebuie un altul în locul aceluiași pentru a persevera în ființă trecând prin hiatusul, prin mini-TRANSCENDENȚA° alterării.

Să remarcăm apoi că celebra distincție dintre „semnificant" și „semnificat" – anodul și catodul, se spune, al tuturor energiilor noastre simbolice – înseamnă să repeți în cazul semnului ceea ce am spus despre ficțiune. Regăsim aici aceeași vibrație a materialului și a figurii, dar și aceeași imposibilitate de a le desprinde unul de celălalt. Distincția este importantă, desigur, pentru că desemnează cazul particular al ființei de ficțiune a cărei vibrație o face întotdeauna sesizabilă – sau, mai degrabă, insesizabilă prin definiție – fie ca material răsucit întru formă – semnificantul –, fie ca formă inseparabilă de material – semnificatul –, fără contact direct cu referentul, care nu e „lumea reală", ci rezultatul pur și simplu întrevăzut al proliferării *celorlalte* moduri de existență – pe care într-adevăr ficțiunea le ia mereu pieziș.

Obsesia pentru semn ar proveni dintr-o exagerare a locului ficțiunilor cărora le-am cerut să definească *toate modurile sensului*. Dacă, etimologic vorbind, „simbolul" desemnează această jumătate a unui jeton pe care călătorii l-au rupt atunci când s-au despărțit și a cărui cealaltă jumătate va servi drept semn de recunoaștere când se vor reîntâlni, asta nu înseamnă că nu există mai multe feluri de a se despărți, de a se reîntâlni și de a pune la loc cele două jumătăți. Nimic nu obligă la articularea unui simbol cu altul. A nu ne preocupa decât de relația semnelor între ele ar însemna să acceptăm să luăm drept punct de plecare ceva ce ar fi, literalmente, fără sens, ba chiar absurd, de vreme ce sensul acestor relații va fi fost *deja* pierdut – *sensul*, adică ceea ce el anunță și ceea ce urmează și ceea ce este necesar existenței pentru a continua (să existe).

La fel cum putem vedea cărei tentații îi răspundea noțiunea de MATERIE° – ajungea să cedăm ispitei explicând succesul cunoașterii ca și cum forma necesară referinței era de asemenea temeiul real și vădit al entităților la care aveam acces [REP·REF] –, tot așa înțelegem cărei ispite îi poate răspunde noțiunea de lume simbolică. Ființa-ca-altul, într-adevăr, se alterează și se reia, nu este niciodată în *ea însăși*, ci întotdeauna *în și prin alții*. Orice existent este în parte acoperit, sfâșiat, asemeni *symbolon*-ului, între ceea ce îl „mută" și ceea ce vine. Este deci destul de ispititor *să înlocuiești* acest hiatus între prepoziție și ceea ce o urmează printr-o distanță între un semn și *ceea ce el semnifică*. Mai

ales dacă putem lega semnele unele de altele pentru a face, în ciuda a orice, ceva ca o lume, un sistem sau o STRUCTURĂ°.

În lipsă de altceva mai bun – ceva ce pare credibil: „După ce-am pierdut lumea și sensul, să facem totuși ca și cum aceste semne *insignifiante* ar forma o lume legată *de ele*, nu printr-o oarecare realitate, ci prin *reguli* proprii de legătură și de transformare". Atunci, adăugăm lumii „materiale", prim artefact, o a doua lume, „simbolică", al doilea artefact. Și cu cât vom insista mai mult asupra expansiunii materiei de o parte a Bifurcației, cu atât va fi mai mare ispita, de cealaltă parte a ei, să acordăm verosimilitate acestui artificiu al limbajului.

Putem oare urca această pantă? Da, pentru că acum suntem destul de hârșiți în recunoașterea erorilor de categorie pentru a nu ne înșela asupra a ceea ce a fost pus „în locul" altor lucruri și pentru a ști că trebuie să fim mereu atenți atunci când ni se cere să confundăm un lucru cu *un altul*. Semnul nu este neapărat aici „în loc de altceva" – și încă și mai puțin în locul altui semn cu care ar forma un „ecart diferențial", întreprindere întrucâtva disperată pentru a face sens din nonsens. Acum, pentru a relua exemplul lui Magritte, nici pipa pictată și nici cea descrisă, nici pipa de lemn de briar așezată în fața tabloului nu rezidă *în ele însele*, ci întotdeauna *în altele*, care le precedă sau care le succed.

→ ȘI PUTEM REGĂSI UN ACCES LA LUMEA ARTICULATĂ.

Altfel spus, semnul nu este „arbitrar" decât pentru cei care, acceptând să piardă experiența relațiilor, încearcă, pornind de la „mintea omenească", să le reinjecteze într-o lume „materială", golită în prealabil de orice articulație. Or, începem să înțelegem din ce în ce mai bine, *lumea însăși este articulată*. Dacă există vietăți care reușesc să distingă un „indice" în legătura dintre fum și foc, asta înseamnă că din zorii timpurilor focul s-a aruncat, s-a lansat deja, s-a anunțat, s-a enunțat, s-a exprimat, s-a epuizat în fum. Dați-le înapoi existenților cauzele și efectul, ceea ce îi precedă și ceea ce îi urmează, și veți găsi că sunt plini de sens, că acceptă cu mult mai multe diferențiale pe lângă „ecartul diferențial" drag adepților structurii, că înregistrează în mod admirabil alterările lumii. Da, desigur, „cal" în românește se spune „*horse*" în engleză? Ce concluzie se poate trage de aici, dacă nu că există multe maniere pentru mulți cai care galopează la câmpie de a intra în relații cu multe populații care bălmăjesc româna și engleza? De ce să nu extragem din această țesătură făcută din multe intersecții decât unica lecție a „arbitrariului semnului"? De ce să rămânem atât de indiferenți la *alte* diferențe?

Oare nu e o ipoteză mai realistă, mai economică și mai elegantă, aceea că lumea este articulată și că acesta este motivul pentru care reușim uneori să-i reluăm unele articulații prin intermediul unor expresii dintre care o mică parte circulă pe canalul curenților de aer care alunecă în glotă, decât să ne imaginăm o ființă umană al cărei cap proiectează semne lipsite de priză pe o lume

materială nearticulată? Totul curge, totul se prelinge în același *sens*, lumea și cuvintele. Pe scurt, ființele SE ENUNȚĂ° și de aceea, din când în când, suntem capabili să vorbim cu adevărat de ceva, cu condiţia de a relua ce spunem de câteva ori. Dacă limba naturală se reia* pentru a putea re-lua lumea, asta se întâmplă pentru că lumea *s-a reluat și se reia încă* de mai multe ori pentru a persista în ființă. Niciodată un lingvist n-ar trebui să circumscrie domeniul izolat al „Limbajului" decât dacă o face pentru a întrerupe o clipă, din comoditate analitică, această mișcare de articulare. Limbajul nu devine un domeniu izolat decât prin efortul disperat de a face să ţină împreună identitatea ființei în ciuda derivei ființei-ca-altul: atunci, într-adevăr, ne trezim cu un semn golit de sens, care încearcă să prindă din urmă ceea ce fuge de el și care, neputincios, se resemnează să se lipească de un alt semn pentru a încerca, în pofida a orice, să facă lume; dar lumea care a pierdut e o lume sărmană. Cei care vor trebui să descifreze foarte repede ordinele Gaiei ar fi bine să înveţe în sfârșit să vorbească această limbă, fără să-și contrapună „limbajul articulat" unei lumi care n-ar fi articulată.

Autorul se referă la conceptul întrebuinţat mai sus, pe care noi l-am tradus la un moment dat cu „a-și reveni", în sensul de a se re-lua corectându-se, de a-și relua cursul.

zece

A ÎNVĂŢA SĂ RESPECŢI APARENŢELE

Pentru a rămâne sensibilă momentului, dar și dozajului modurilor ▸
trebuie ca specialista în antropologie să reziste ispitelor Occidentalismului. ▸
Există un mod de existență propriu esenței?

Cel mai răspândit dintre toate este cel care pleacă de la prepoziții omițându-le:
obișnuința [HAB] este și ea un mod de existență ▸
cu acest hiatus paradoxal producător de imanență.

Urmărind experiența unei obișnuințe atente ▸
vedem cum acest mod de existență reușește să traseze continuități ▸
datorită unor condiții de reușită speciale.

Obișnuința posedă o demnitate ontologică proprie ▸
care provine din aceea că acoperă, dar nu ascunde nimic.

Înțelegem atunci cu totul altfel distanța dintre teorie și practică ▸
ceea ce ne permite să oferim o definiție mai milostivă Dublu-Clicului [HAB·DC].
Fiecare mod are felul lui de a se juca cu obișnuința.

Acest mod de existență ne poate ajuta să definim în mod pozitiv instituțiile ▸
cu condiția să luăm în considerare generația căreia îi aparțin vorbitorii ▸
și de a evita tentația fundamentalismului.

PENTRU A RĂMÂNE SENSIBILĂ MOMENTULUI, DAR ȘI DOZAJULUI MODURILOR ▸

Începem să înțelegem cât de acrobatic este să ții în același timp toate modurile. De fiecare dată când reușesc să extragă un contrast nou, Modernii au tendința *să slăbească* sau *să întărească* un alt mod la care țin la fel de mult. Nu-i vorba atât de iraționalitate, cât mai degrabă de ceea ce în teatru am putea numi o greșeală de punere în scenă sau de ecleraj: scenograful sau luministul au făcut să iasă la iveală o nuanță care a aruncat-o pe alta în întuneric. Încercăm să remediem acest tip de erori de montaj. Fiecare mod de existență se poate înșela asupra tuturor celorlalte și niciunul nu poate servi definitiv drept etalon indiscutabil pentru toate celelalte – iată ce conferă armatura unui TABEL ÎNCRUCIȘAT° Și totuși, acesta este angajamentul pe care ni l-am luat: să oferim fiecărui mod de a fi propriul său gabarit și să ne adresăm lui în propria-i limbă.

Dar ceea ce complică și mai mult lucrurile este că, în funcție de momentul poveștii în care plasăm cursorul, aceeași eroare de categorie se poate găsi în toate stările posibile: la început, simplă consecință nefericită a extragerii unui contrast, devine periculoasă abia mai târziu, apoi, poate fatală, înainte să dispară cu totul sau, dimpotrivă, înainte să se vadă instituită confortabil în instituții adaptate. Denunțând, de pildă, efectele dăunătoare ale *res extensa*, nu vrem să spunem că aceasta nu ne-ar fi entuziasmat și pe noi, în plin secol al XVII-lea: am fi găsit în mod sigur, în cartezianism, soluția ideală pentru dezvoltarea simultană a materiei, a științelor, a gândirii și a lui Dumnezeu. Încet-încet, prin undele de șoc reverberate în fiecare dintre istoriile specifice fiecărui mod, ne vom trezi lamentându-ne, trei secole mai târziu, pe marginea pierderii simultane a științelor, a subiecților și a zeilor. Cu câteva decenii în urmă, puterea gândirii critice ne-ar fi entuziasmat, pentru că ea ne permitea în sfârșit să răsturnăm acele instituții incapabile de a adăposti valorile pe care pretindeau în mod ipocrit că le apără. Numai astăzi, din cauza unor circumstanțe cu totul diferite, am ajuns la necesitatea de a renunța la critică și de a învăța din nou să respectăm instituțiile – ba chiar poate să le îndrăgim.

Această cercetare nu constă așadar numai în a scoate la iveală moduri, ci și în a repera pentru fiecare mod în parte inflexiunile de-a lungul unui traseu pe care l-am putea numi *istoria ontologică* a acestor moduri – cerând mii de scuze adevăraților istorici... Acestea sunt momentele pe care Ivan Ilici le numea „inversiuni MALIGNE°", luând ca exemplu pragul dincolo de care cheltuielile de

sănătate, utile până acolo, cauzează mai multe boli decât vindecă; momentul în care, tot crescând numărul mașinilor, sfârșești prin a merge, în medie, mai încet cu mașina decât pe jos... Despre fiecare contrast se poate vorbi ca despre un *pharmakon* care se tot acumulează. Pe termen lung și în doze mari, remediul a devenit otravă. Nu poți niciodată evita toate otrăvurile, dar poți micșora anumite efecte prin niște contraotrăvuri administrate cu grijă. Am putea vorbi atunci despre un întreg dozaj, o întreagă dietetică, o întreagă farmacopee a modurilor de existență, cu care ar trebui să ne familiarizăm pentru a evita să vorbim prea brutal despre erori de categorie – riscând să ne înșelăm asupra momentelor în care aceste erori devin de-a dreptul toxice.

- TREBUIE CA SPECIALISTA ÎN ANTROPOLOGIE SĂ REZISTE ISPITELOR OCCIDENTALISMULUI. -

În acest punct, specialista noastră în antropologie începe să aibă îndoieli asupra propriei sale munci. Desigur, e destul de satisfăcută să constate că poți înainta din descoperire în descoperire, rămânând în același timp acasă, în Europa. Oricât de uluitoare ar fi poveștile pe care i le spun colegele ei aflate în misiune în țări îndepărtate, nu renunță: nicio enigmă antropologică nu e mai pasionantă decât cea pe care o dețin Modernii. Cum ne-am putea aștepta ca ei să reușească să-l adăpostească pe monstrul-Transformer într-o interioritate? Cum să ne imaginăm că tocmai găselnița decisivă a tehnicilor ar putea fi transformată de către Moderni în obiecte simple, obtuze și masive? Că solidele și încăpătânatele *matters of fact* provin dintr-un idealism capiu? Că ei ar fi inventat o lume simbolică, pe lângă cea reală, pentru a trimite ființele de ficțiune să locuiască acolo? Și totuși, pe de altă parte, simte că a păcătuit în privința metodei și că a cedat prea des tentației exotismului. Mai ales atunci când își tratează informatorii ca pe niște oameni care se înșeală și care nu înțeleg bine ce fac. Se simte în mare pericol să cedeze deliciilor OCCIDENTALISMULUI°. Dacă a presupus, până acum, că îi era posibil să evite erorile de categorie printr-un simplu adaos de atenție, știe bine că nu era vorba aici decât despre un șiretlic pentru a face să iasă la iveală contrastele dintre modurile de existență. Acum, trebuie să găsească un alt răspuns, care să nu constea în a-i acuza pe Moderni de iraționalitate.

Pentru a o ajuta să-și revină*, trebuie să ne familiarizăm acum cu un alt mod, cel care ne-ar permite să dăm seama de *continuitatea aparentă* a acțiunii. Vom putea astfel să-l definim cu mai multă milostenie pe Dublu-Clic, să definim ceva mai precis IMANENȚA°, dar și noțiunea de INSTITUȚIE°, de care am uzat și abuzat până acum fără să o definim cu adevărat.

EXISTĂ UN MOD DE EXISTENȚĂ PROPRIU ESENȚEI?

Din fericire, observatoarea a remarcat că neînțelegerile se înmulțesc de fiecare dată atunci când vine vorba despre ESENȚĂ. Socrate, în decursul cercetării sale

* Sau, conform traducerilor noastre anterioare, „să se reia".

asupra modurilor de existență, le-a frecat ridichea tuturor meseriașilor din Atena pretinzând că poate ajunge la „esența" bucătăriei, frumosului, creșterii cailor și chiar a despăducherii, pentru a-i face să scoată un mic *„ti esti?"*, adică „ce înseamnă?"... Și de fiecare dată a fost dezamăgit de incapacitatea practicienilor de a exprima ceea ce fac. De aici vine disprețul în care s-a hotărât să-i țină pe cei care nu puteau vorbi despre esențe așa cum trebuie, pe cei care se mărgineau la *doxa*, pe cei care se rătăciseră de drumul Ideii și care „uitaseră", poate, „Ființa" Totuși, deși o întrebare care duce la descalificarea celor cărora le este adresată o fi reprezentând o bună polemică, ea nu corespunde filosofiei empirice pe care pretindem că o urmăm în această cercetare. A vorbi bine despre agora împreună cu practicienii înseamnă să speri că vor da aprobator din cap atunci când le va fi propusă o versiune a practicii lor, poate cu totul diferită, dar măcar adecvată experienței lor și care ar putea fi împărtășită. Și, mai ales, o versiune care le va permite să respecte, la rândul lor, alte moduri pe care învățaseră să le disprețuiască, printr-un soi de contaminare pozitivă riguros contrară contaminării negative induse de întrebarea socratică. Nu se poate spune că cel care, prin întrebările sale, populează lumea cu oameni iraționali se exprimă rațional.

Încercăm să detectăm o nouă eroare de categorie, de data aceasta în întrebarea pusă în stilul lui Socrate. Ca și cum n-ar fi fost deloc Ființa, Ideea, esența cele pe care le uitaserăm, ci FIINȚELE°. Eroarea ar veni din faptul că am pus problema esenței unei practici oarecare într-un singur mod, cel al cunoașterii echipate și rectificate. Ca și cum Modernilor le-ar fi imposibil să propună tot atâtea dispozitive de instaurare câte moduri sau prepoziții există. Această eroare ar fi cu atât mai tulburătoare, după cum am văzut în capitolele 2 și 3, cu cât nici măcar nu reușește să capteze esența cunoașterii [REF]! Am fi încercat să definim esența oricărei practici pornind de la ideea unei cunoașteri lipsite de medierile ei [REF·DC]... În acest punct, specialista în etnologie se bucură de a fi ales drept metalimbaj, pentru a vorbi rațional despre toate modurile, nu cunoașterea înțeleasă prin Dublu-Clic (formă emasculată a [REF]), ci modul care are grijă de toate celelalte moduri, acela al prepozițiilor [PRE].

Ea realizează însă foarte bine că un astfel de diagnostic ar trimite-o înspre o îngrozitoare contradicție. Ar începe să-l acuze pe Socrate că s-a înșelat asupra cunoașterii, precum și asupra tuturor celorlalte moduri, pentru că și-a ales un etalon prost. Poate că ar ajunge să-i acuze pe filosofi că *au uitat să uite* Ființa-ca-FIINȚĂ°! N-ar fi ieșit nici acum din gândirea critică și, în plus, ar fi făcut din eroare și din detectarea erorilor de categorie, în maniera lui Socrate, singurul orizont al cercetării. Ca și cum ar fi destul să detectezi o eroare pentru a-i putea pune capăt! De aici, conchide că problema esenței nu poate fi nici încredințată unui singur mod – destul de precar, altminteri –, nici eliminată ca simplă greșeală de metodă. Ca întotdeauna, trebuie să ia în serios practica

informatorilor ei, inclusiv pe cea a lui Socrate și a urmașilor lui... Dedesubtul acestei probleme a esenței, a acestei obsesii milenare, trebuie să se ascundă o altă problemă, un alt fel de a fi. Altfel spus, trebuie să ne punem acum problema *modului de existență al esenței*.

CEL MAI RĂSPÂNDIT DINTRE TOATE ESTE CEL CARE PLEACĂ DE LA PREPOZIȚII OMIȚÂNDU-LE: -

Problema pare trasă de păr, dar dacă cititorul ar trebui să se plângă de ceva, nu e faptul că am despica aceste fire de păr în patru, ci că, dimpotrivă, am întârziat foarte mult să-l introducem pe cel mai important, pe cel mai răspândit, pe cel mai indispensabil dintre modurile de existență... Cel care ne ocupă 99% din viață, cel fără de care n-am putea exista, pentru că am fi obsedați să evităm erorile de categorie. Cel prin care se definesc *cursurile* DE ACȚIUNE° pe care am învățat să le urmăm prin noțiunea de rețea de asociații [RES].

Există desigur un motiv pentru această întârziere: acest nou mod le-ar fi ascuns pe cele pe care voiam la început să reînvățăm să le detectăm, pentru că o trăsătură specifică a lui este cea de *a acoperi* prepozițiile. Nu le uită, nu le neagă, nu le refuză, nu le respinge; nu, doar le ascunde sau, și mai bine spus, le *omite*, *trebuie* să le omită (vom da un sens tehnic diferenței dintre „a uita" și „a omite").

Să ne amintim că, într-adevăr, PREPOZIȚIILE° dau sens unei traiectorii oarecare, însă ele nu propun nimic în plus; și, mai ales, ele nu servesc niciodată ca temei potențial sau drept condiții de posibilitate pentru ceea ce se întâmplă după; ele nu fac altceva decât să îl anunțe, să îl semnaleze, să pregătească o bună înțelegere a ceea ce urmează. Dacă v-ați închipui un oarecare existent mereu obsedat de alegerea prepoziției bune, n-ar mai apuca niciodată să existe! N-ar urma nicio acțiune. Ar muri de foame și de sete ca măgarul lui Buridan, sau ar rămâne țintuit locului ca unul dintre acei drumeți întâlniți la capitolul 2, cu privirea speriată fixată asupra stâlpilor indicatori, care nu s-ar hotărî niciodată pentru un drum sau altul. Pentru a relua exemplul indicației „roman", „raport" sau „document" de la începutul unei cărți, ce sens ar avea pentru un cititor să contemple la nesfârșit aceste trei cuvinte fără să parcurgă niciodată cartea? Aceste mențiuni explică ceea ce urmează, desigur, dar *cu condiția existenței unei urmări*, a gestului de „a da pagina" și de a *nu se mai opri* asupra acestei singure mențiuni. Și totuși, totul se află aici, iar *indicația nu e niciodată uitată de tot*! Prepozițiile pe care le-am urmărit până acum nu-și găsesc cu adevărat sensul decât datorită unei noi încrengături, cea care *permite adăugarea unei urmări la ceea ce doar indicau*; sau, pentru a spune altfel, datorită unei încrengături care oferă *pozițiile* cărora ele le sunt doar *pre*-poziții.

- OBIȘNUINȚA [HAB] ESTE ȘI EA UN MOD DE EXISTENȚĂ -

Dar așa ceva nu poate fi un adevărat mod de existență, se va obiecta. Ba da! Cel mai obișnuit, cel mai familiar dintre toate, cel pe care William James – tot

el – l-a numit cu singurul termen care i se potrivește perfect, OBIȘNUINȚA°, sfânta obișnuință (notată [HAB]).

Priviți în jur! Existențiile nu se preocupă mereu de progenitura lor; în cea mai mare parte a timpului își văd de treburi și se bucură de existență [REP·HAB]. Ființele producătoare de psihism nu ne fac întotdeauna să vibrăm cuprinși de teama de a naviga prin metamorfoze, se întâmplă și să ne „simțim bine în pielea noastră" [MET·HAB]. Atâta vreme cât nu prea mă descurc să așez despărțituri din bolțari, simt trecerea abruptă a influxului tehnic, dar odată ce se realizează subtilul montaj al reflexelor nervoase și musculare în raport cu fiecare instrument și material, lucrările și zilele se înlănțuie fără ca măcar „să-mi dau seama", ca și cum aș fi cu totul „pe felie" cu munca mea [HAB·TEC]. Un preot care la fiecare slujbă ar fi convertit în momentul transsubstanțierii ar rămâne, ca Sfântul Grigore, atât de împietrit de ceea ce sărbătorește, încât n-ar trece niciodată de primele cuvinte ale Canonului [HAB·REL]. O cercetătoare care și-ar pierde timpul să înțeleagă prin ce minune de corespondență reușește să mențină o constantă de-a lungul vertiginoaselor transformări ale diverselor inscripții distincte n-ar reuși niciodată să ajungă la ființele depărtării [HAB·REF].

Obișnuința este sfânta patroană a drumurilor, căilor și potecilor trasate. Orice drumeț rătăcit care trebuie „să-și facă drum", rănindu-și mâinile și picioarele, șovăind la fiecare pas, înțelege – atunci când, în sfârșit, o deschidere ceva mai mare într-un tufiș semnalează prezența, fie și timidă, a unei cărări deja parcurse de alții – extraordinara sfințenie a obișnuinței: nu mai are de ales, poate în sfârșit să urmărească, se poate „încrede" în alții, știe „*what to do next*"; știe, fără să se gândească la asta, verificând, cu o atenție în același timp relaxată și vie, că există, din loc în loc, indici care-i confirmă drumul bun. Fără obișnuință, altfel spus, ne-am înșela iar, nu ca înainte, din *necunoașterea* diferitelor prepoziții, ci pentru că, de data asta, *ne-am limita la ele*, fără să ne îndreptăm spre ceea ce ele desemnează, spre ceea ce ne propulsează. Acțiunea n-ar mai urma niciun curs. Nicio traiectorie n-ar mai urma. Am șovăi mereu asupra drumului pe care trebuie să o apucăm. Am fi ca Narcis care și-ar considera contemplarea propriului buric – indubitabilă semnătură lăsată de cea mai inițială dintre prepoziții [REP]! – drept viața însăși.

– CU ACEST HIATUS PARADOXAL PRODUCĂTOR DE IMANENȚĂ.

Trebuie așadar să recunoaștem acum două sensuri diferite ale noțiunii de eroare de categorie: a te înșela asupra unui mod, pe de o parte, și, pe de alta, a rămâne în căutarea modului cel bun *fără a înainta* înspre ceea ce indică el. Dar asta n-ar însemna să ne abandonăm propriile noastre definiții, de vreme ce fiecare mod a fost până acum reperat datorită unei forme specifice de hiatus, de discontinuitate, de transcendență? Obișnuința pare într-adevăr să aibă caracteristica de a nu *mai* avea deloc nevoie de transcendență, de a sări atât de bine peste obstacole, încât nu mai există nici prag, nici salt, nici vreo

discontinuitate de vreun fel. Da, dar asta dovedește că *până și imanența* are nevoie să fie zămislită de un mod de existență care să-i fie propriu. Dacă e adevărat că mini-transcendența este o poziție *by default*, că *nu are contrariu*, imanența nu se va strecura în această cercetare ca fiind ceea ce i se opune, ci doar ca *unul dintre efectele ei*, una dintre manierele, e drept că elegantă, de a ajusta îmbinările *fără racord* și fără soluții *vizibile* de continuitate! Ceea ce-i numai al ei, al obișnuinței, este faptul că ea netezește, printr-un *efect de imanență*, toate micile transcendențe pe care le explorează ființa-ca-altul.

Nu există nimic care să poată tulbura simțul comun. Nu găsim nimic paradoxal în a viziona încontinuu un film de animație știind perfect (dar uitând la fel de total) că este alcătuit dintr-o defilare de imagini fixe. Trebuie pur și simplu niște *efecte speciale* pentru a zămisli continuitatea: de pildă, cel pe care îl desenează obișnuințele căpătate, dar cu condiția de a derula filmul cu o anumită viteză și numai după ce fiecare cadru va fi fost zugrăvit cu mare grijă. IMANENȚA° e chiar aici, dar nu este niciodată altceva decât o *impresie*, și chiar una retiniană, lăsată de ceva ce trece. Paradox? Da, în ochii singurului patron pe care-l recunoaștem de obicei, Dublu-Clic [HAB·DC]. Dar să nu uităm că *toate* modurile de existență sunt paradoxale, fiecare în felul lui, în ochii tuturor celorlalte. Tocmai această trăsătură este cea care îl obligă pe cercetător să alcătuiască Tabelul Încrucișat care interzice să consideri un singur mod ca posibil metalimbaj în raport cu toate celelalte (în afară de [PRE]).

URMĂRIND EXPERIENȚA UNEI OBIȘNUINȚE ATENTE

De aici sentimentul, la fel de vechi precum gândirea, că fenomenele ne-ar „ascunde ceva". Și e adevărat că ne ascund ceva, fără ca asta să implice vreun mister redutabil: continuitatea este întotdeauna efectul unui salt pe deasupra discontinuităților; imanența se obține întotdeauna prin pavarea micilor transcendențe. Mai ales că filosofii obișnuinței sunt mai puțini decât cei ai tehnicii: vedem prea adesea în obișnuință o dovadă de iraționalitate, pentru că nu putem urmări firul acelei rațiuni. Or, un fir există, chiar dacă e subțire. Și, tocmai, rolul ei este de a-l *subția*, altfel n-am trece niciodată prin rețelele ale căror asociații surprinzătoare n-am putea să le desfășurăm niciodată [HAB·RES]! Prin obișnuință, într-adevăr, discontinuitățile nu se uită, dar sunt omise pe moment, ceea ce înseamnă că ne amintim de ele foarte bine, dar și că amintirea unui lucru foarte specific poate fi înnegurată sau limpede, riscând să dispară în orice clipă...

Și aici, experiența e foarte comună. Închiriați o mașină în Anglia, care circulă pe stânga, fără să fi condus niciodată decât pe dreapta, și în câteva minute toate reflexele vi se redistribuie. Vă treziți cam mahmur dimineața și descoperiți că vă curge chiuveta și imediat vă schimbați obiceiul și treceți de la pregătirea cafelei la mânuirea mopului și la repararea instalației. Vă așezați liniștit într-un fotoliu pentru a vă citi ziarul, dar de îndată ce vedeți suferința pe chipul iubitei/iubitului, lăsați la o parte ziarul și aveți grijă de suferind(ă).

Dovadă că, *dedesubtul* obișnuinței uituce și reflexe, *ceva a vegheat mereu* de-a lungul existenței în care ați condus pe dreapta, v-ați trezit cu cafea sau v-ați citit ziarul ca un burghez, ceva, așa cum a arătat James foarte bine, ce poate „lua lucrurile în mână" din nou și poate redirecționa fluxul atenției (neurobiologii trebuie să ne arate cum). Obișnuința face așadar mai mult decât să *piardă* prepoziția, ea o *presupune* și o *conservă* cu atenție. Să spunem deci că obișnuința este acel mod de existență care acoperă toate modurile de existență – *inclusiv pe al ei înșeși*.

Această omisiune, această învăluire trebuie înscrise în caietul de sarcini. Dacă atenția ar fi dispărut de tot, acum am fi niște automați (care am conduce pe dreapta în Anglia; care ne-am face cafeaua în timp ce chiuveta curge din greu; care ne-am purta ca niște măgari în orice situație). Dar am comite atunci o dublă eroare de categorie, atât în ceea ce privește mașinile, cât și asupra operatorilor umani [HAB·TEC]. Automatele nu sunt de fapt chiar atât de automate. Orice fabricant de automate știe foarte bine că trebuie să prevadă întotdeauna, în caz de pană, pe lângă funcționarea automată, ceea ce în limbajul meseriei se numește o „trecere pe MANUAL°" (este obligat să facă asta prin asigurările pe care le-a contractat). Tot ceea ce făcea automatul înaintea penei, un pilot în carne și oase trebuie să poată face cu mâinile lui. Chiar expresia ne ghidează bine: dacă e vorba de a trece la, înseamnă că trebuie trecut din nou prin intermediul celuilalt, că există o discontinuitate, un salt, deci un mod de existență, o alterare.

→ VEDEM CUM ACEST MOD DE EXISTENȚĂ REUȘEȘTE SĂ TRASEZE CONTINUITĂȚI →

Aceasta este contribuția specifică a obișnuinței: ea definește bine ESENȚE°, continuități care apar într-adevăr durabile și stabile, deoarece „soluțiile lor de continuitate" (ambiguitatea expresiei este relevantă) sunt omise și în același timp „semnalabile" și „amintibile" în orice clipă. Nu-i vorba că „existența precede esența", ci de faptul că a te comporta ca o esență este un mod de existență, un fel de a fi care nu poate fi înlocuit cu niciun altul și pe care niciun alt mod nu îl poate înlocui. Fără obișnuință, n-am avea de-a face niciodată cu esențe, ci numai cu discontinuități. Lumea ar fi insuportabilă. Totul se întâmplă ca și cum obișnuința ar produce ceea ce stă într-un loc din ceea ce nu stă într-un loc. Ca și cum ar reuși să extragă lumea lui Parmenide din lumea lui Heraclit. Putem spune despre obișnuință că într-adevăr face lumea *locuibilă*, adică susceptibilă de un *ethos*, de o ETOLOGIE°.

Dacă fiecare mod se definește în același timp ca un „drept special de tragere°" al ființei-ca-ALTUL°, ca un tip de articulare, trebuie să asculte de anumite condiții de reușită sau nereușită. Or, dacă obișnuința posedă

→ DATORITĂ UNOR CONDIȚII DE REUȘITĂ SPECIALE.

° Fel de credit creat de FMI în 1969 pentru a ajuta la completarea rezervelor de aur ale statelor.

multe calități, are totuși un defect: rămâne indiferentă față de minciună sau adevăr. Nu tocmai asta o șochează pe etnologă și nu de aceea filosofii vorbesc despre ea ca despre simpla opinie, simpla *doxa*, acest obstacol pus în fața cunoașterii luminate? Cum putem răspunde obiecției că nu putem vorbi, în ceea ce-o privește, despre un anumit gen de veridicitate? Și totuși, e suficient să trecem de la omisiunea prepozițiilor la *uitarea* lor, pentru a trece de la adevărul obișnuinței la *falsitatea* ei. Dacă am uita-o, abia atunci, da, ne-am muta din rațional în irațional; nu criticând obișnuința, ci nemaiștiind să distingem între sfânta obișnuință și strictul ei contrariu. Și obișnuința poate, mai ales ea, să mintă sau să spună adevărul. Nu ne-am înșelat oare disprețuind prea repede *doxa*?

Este cea mai banală experiență. Niciun etalon nu e mai discriminant decât acesta: obișnuințele te fac din ce în ce mai obtuz; există obișnuințe care te fac din ce în ce mai îndemânatic. Există obișnuințe care degenerează în automatism și în rutină și altele care cresc atenția. Sau obișnuința știe să regăsească drumul alterării, regăsind prepoziția care a „trimis-o" mai întâi, sau i-a pierdut urma și începe să plutească fără niciun reper. A urma un curs de acțiune pentru că ne-am dat seama în ce etologie ne aflăm nu-i deloc același lucru cu a nu mai urma nicio indicație asupra a ceea ce trebuie făcut data următoare. Harold Garfinkel, unul dintre rarii analiști ai obișnuinței, a propus această admirabilă definiție a unui curs de acțiune: *„for another first next time"* („pentru o altă primă dată"). Iată o frumoasă condiție de reușită: vom face data viitoare ca înainte, dar va fi tot prima dată. Totul e la fel, neted și bine cunoscut, dar diferența veghează, gata să „treacă la manual". În mod paradoxal, nu există inerție în obișnuință – doar atunci când basculează în contrariul ei, automatism și rutină. Atunci, desigur, obișnuința va fi *pierdută*.

A repeta nu-i totuna cu a bate apa-n piuă. Nici măcar cel mai obosit drumeț nu-și urmează drumul „ca un automat", pentru că dacă ar face asta s-ar pierde la primul cot prost semnalizat. Etologii știu să distingă în comportamentele animale ceea ce depinde de propria lor rutină de observație – un șobolan se va comporta mereu „ca un șobolan" – și ceea ce-l face pe șobolanul cel mai previzibil să-și schimbe comportamentul de îndată ce condițiile la care este supus se modifică. Așa cum a arătat Vinciane Despret, există savanți capabili, în laborator, să facă un șobolan mult mai interesant, determinându-l să fie un pic mai *interesat* de ceea ce face. Etologia este și ea o obișnuință care se poate *schimba*, pentru că și ea *veghează*. Vulturii care se învârt deasupra drumețului în canioanele din Aragon, cei despre care se spune dintotdeauna că sunt necrofagi, au învățat să mănânce animale vii de când Comisia Europeană le-a interzis, prin decret, să se hrănească cu carcasele de oaie pe care ciobanii nu mai au voie să le lase în câmp... Animalul cel mai fidel obiceiurilor lui veghează mereu suficient de bine încât să-și reia existența și să-și schimbe obiceiurile.

Dar pentru a te putea schimba, trebuie să știi să te întorci și să menții mereu la vedere, ca sub un văl, tonalitatea acțiunii. Prostul obicei este pentru cel bun ca spamul pentru mesageria electronică. Franjuri de existenți plutesc fără autor, fără responsabil, fără receptor, poluând lumea, oferind pe ecranele noastre imaginea a ceea ce ar fi lumea dacă am fi pierdut cu adevărat sensul pe care ni-l dau prepozițiile. A lupta împotriva *doxei* pare legitim dacă prin acest cuvânt desemnăm această pierdere de adresă, aceste enunțuri lipsite de rădăcină, care nu mai păstrează nicio cicatrice a regimului lor de enunțare și care mărșăluiesc pe bâjbâite, oarecum în afara rețelei, înainte de a sfârși la gunoi. Recunoaștem aici aceste „așa se zice" împotriva căreia filosofia s-a ridicat de la originile ei. Orice ați spune și face, specificați măcar prepoziția sau, pentru a fila metafora, adresa IP de unde trimiteți mesajul. Filosofia trebuie gândită mereu, în mod îndreptățit, ca un dispozitiv antispam.

OBIȘNUINȚA POSEDĂ ● DEMNITATE ONTOLOGICĂ PROPRIE ·

Vedem de asemenea pericolul de a confunda categoria acestui mod de existență, confundând respingerea spamului – operațiune legitimă și necesară de depoluare – cu, pe de altă parte, respingerea *oricărei* omisiuni și a *oricărei* învăluiri. Fără omisiune și fără învăluire, ar fi imposibil să zămislești existenți, aceste încrucișări de obișnuințe și prepoziții [PRE·HAB]. Acum putem spune de-a dreptul că „aparențele sunt înșelătoare" și că le tratăm rău atunci când amestecăm lupta împotriva credințelor care nu pot fi atribuite cu un cu totul alt exercițiu: cercetarea, îndărătul substanțelor, a unei SUBSTANȚE° care ar explica cu adevărat continuitatea esențelor. Regăsim aici pasul alături al filosofiei ființei-ca-ființă, dar pe care îl putem trata acum cu mai mult tact fără a adăuga vreo acuză: problema vine din aceea că filosofii ființei nu au văzut cum ar putea *respecta aparențele.*

Asta nu înseamnă că trebuie să n-avem încredere în profunzime și să ne bucurăm de natura pudică, cea căreia „îi place să se acopere", cum frumos spune Nietzsche (cu o bună doză de orientalism și de machism în această predilecție către dansul celor șapte voaluri). Nu, există o funcție, o demnitate ontologică a acoperirii, care poate fi ratată în două feluri. În primul rând, vrând să accezi *direct* la lucrurile „dezvăluite" – n-am face decât să cădem pe niște rețele de asociații golite de diferențe [RES], sau pe diferențe de tonalități, prepoziții golite de traiectorii, de urmare, de rețele [PRE] –; în al doilea rând, resemnându-ne definitiv să nu mai avem de-a face decât cu aparențe fără să mai căutăm „lucrurile" ale căror aparențe le vedem.

Aici stă eroarea de categorie specifică acestui mod: aparența nu se află în fața „a ceea ce ascunde" ca un cufăr prețios sub o țesătură; nu constă nici într-o serie de plicuri împăturite unele în altele, precum în cadourile japoneze, fără nimic altceva în ele decât frumusețea pliurilor succesive – ceea ce ar însemna să estetizezi aparența [HAB·FIC]. „Îndărătul" aparenței nu se află „realitatea", ci

numai cheia care permite să înțelegem cum trebuie percepută – iar aceasta nu se află dedesubt, ci *alături* și *înainte*. Aparența se lasă văzută în *direcția* dată de prepoziție, ca și drumul pe care-l parcurge drumețul, liniștit, dar atent să nu se păcălească. A urma această direcție înseamnă pur și simplu a abandona panoul, prelungind direcția pe care v-a indicat-o, fără ca în această uitare să existe nici cea mai mică negare a sensului pe care panoul vi l-a *dat*. Nimeni nu va spune că mențiunile „roman", „raport provizoriu" sau „docuficțiune" de pe pagina numită anume „pagină de gardă" „întemeiază" realitatea volumului care urmează, dar nici că aceste indicații „îi ascund" conținutul. Dacă nimănui nu-i trece prin cap ideea de a spune că un stâlp indicator întunecă, neagă, contrazice direcția pe care o desemnează, nimeni nu poate să pretindă că ar fi mai rațional să te dispensezi de orice panou indicator... Altfel spus, nu trebuie să cauți nici să scapi de aparențe, nici să le „salvezi", nici să le traversezi. Trebuie numai să mergi pe drumul indicat de prepoziție, neuitând de ea. Aparența nu este neapărat o *fățărnicie*. Este adevărată sau nu în funcție de acoperirea sau pierderea a ceea ce a lansat-o.

- CARE PROVINE DIN ACEEA CĂ ACOPERĂ, DAR NU ASCUNDE NIMIC.

Înțelegem că, ajunsă la o asemenea încrucișare, filosofia a ezitat – ezitare ale cărei efecte le-am văzut de atâtea ori – când a ales să vorbească drept (imitând ceea ce credea că înțelege din cunoaștere) în loc să vorbească bine. Nu-i nevoie decât de un foarte mic șoc pentru a aprecia greșit lucrurile. Ambiguitatea dintre ființa ca SUBSTANȚĂ° și ființa ca SUBZISTENȚĂ° o datorăm urmei pe care o lasă obișnuința, din moment ce aceasta – e o virtute, dar și un pericol – obține *efecte* de substanță *pornind de* la subzistență. Am comite o eroare dacă am uita efectul – existenții rămân și se află aici împreună cu toate obișnuințele lor, etologia și habitatul lor –, dar eroarea este la fel de gravă când uităm prețul plătit în discontinuități pentru a reuși să subziste. Contrastul dintre ființa-ca-ființă și ființa-ca-altul provine din acest ușor tremur, din această șovăială. Într-adevăr, pentru că prezența celorlalte prepoziții este ușor acoperită prin efectul obișnuinței, nu e de mirare că această ezitare și acest văl au sfârșit prin a da naștere bănuielii că trebuia căutat ceva „sub" și „în spatele" aparențelor. Ca un spectator care, neputând detecta cum o suită de imagini fixe pe peliculă poate să declanșeze continuitatea mișcării, ar căuta sursa acestor mișcări în afara peliculei și în afara cabinei de producție. Nuanța este foarte fină, ce-i drept, între ceea ce se învârte dedesubt, explicând continuitatea esențelor și, pe de altă parte, simpla netezire operată de obișnuință. Această mișcare nu explică deloc continuitatea, ci definește un alt tip de discontinuități, e drept că specific (dar fiecare mod e specific!), prin care fenomenul trebuie să-și ia inima în dinți să treacă pentru a subzista. Un moment de neatenție și treci de la mini-transcendență la transcendența greșită, cea care cere un *salto mortale* pentru a ajunge la substanță „îndărătul" și „dincolo" de aparențe.

Este motivul pentru care filosofii au simțit întotdeauna că există în continuitate, în același, ceva nehotărât, de acoperit, de neterminat și, ca să spunem drept, de „nu foarte cușer" și că, în consecință, a nu trece mai departe de continuitate ar fi o dovadă de lene. Eroarea n-ar consta deloc în acest legitim sentiment de neliniște. Nu începi să te înșeli (și mai ales să te înșeli chiar în ceea ce privește eroarea comisă) decât atunci când ți se pare că ieși din această stare de neliniște, punând continuitatea pe seama unui adevărat și solid substrat, acela al substanței *causa sui*. Ca și cum același ar trebui să fie garantat de același.

Atunci, pentru a „salva aparențele", a fost inventată scenografia fenomenelor și a realității, a lumii de aici și a lumii de dincolo, a imanenței și a transcendenței. Din ezitarea legitimă și fecundă între *amontele* și *avalul* unui același flux de ființe, am creat incomprehensibila și sterila scenografie a unei lumi care s-ar prăbuși dacă n-ar fi ținută de o *altă* lume. Da, hotărât lucru, avem dreptate să spunem: „aparențele înșeală"

ÎNȚELEGEM ATUNCI CU TOTUL ALTFEL DISTANȚA DINTRE TEORIE ȘI PRACTICĂ ▸

Redându-i obișnuinței demnitatea ontologică, specialista în antropologie poate reveni acum asupra unei opoziții care l-a deranjat de bună seamă pe cititor. Am pretins prea adesea că Modernii fac în practică pe dos față de ceea ce spun. Figura era cam stângace, ca și cum actorilor le era imposibil – conștiință falsă? – să spună ce fac. Desigur, cercetarea a explicat de ce au ei tendința să piardă firul experienței din cauza, pe de o parte, a confuziei dintre cunoaștere și cunoscut [REP·REF] și, pe de altă parte, a crăpăturii constructivismului. Descoperim acum o rațiune mai generoasă: obișnuința are ca efect să facă IMPLICITĂ° imensa majoritate a cursurilor de acțiune, fără ca totuși adjectivul EXPLICIT° să însemne „formal" sau „teoretic"

Nu mai trebuie să confundăm explicitarea cu impunerea unei diferențe între cei care nu știu ce fac, pentru că ar fi uitat „esența" Frumosului, Adevăratului, Binelui, și cei care știu această esență printr-o cunoaștere numită „formală". A face ceva explicit, pentru obișnuință, înseamnă pur și simplu să precizezi cheia de lectură pe care obișnuința o acoperă, menținând-o prezentă printr-o atenție vigilentă. Aceasta nu înseamnă că trebuie să percepem orice curs de acțiune, cum le cere Socrate interlocutorilor lui, numai conform modului referinței, exagerându-i peste poate dominația. Această diferență artificială între cunoaștere practică și cunoaștere formală este impusă de întrebarea socratică; ea este cea care golește PRACTICA° de orice cunoaștere explicită. Într-adevăr, dacă analizați toate modurile ca și cum ar trebui neapărat să producă o FORMĂ° – în cel de-a treilea sens definit în capitolul 4 –, toate modurile vor rata testul, inclusiv lanțurile de referință [REF] – ironie care ar fi trebuit să-i dea de gândit acestui mare maestru al ironiei! În el însuși, *implicitului nu-i lipsește nimic*! Nu este semnul unui defect pe care o filosofie aflată în căutarea temeiurilor ar trebui să-l remedieze pentru a evita abandonarea

practicienilor într-o ignoranță crasă. Practicienii *ar ști* foarte bine ce fac dacă am ajusta fiecare dintre aptitudinile lor principiilor de judecată și de veridicitate care le sunt proprii. Încă o dată, metalimbajul cunoașterii echipate și rectificate, rău întrebuințat de Dublu-Clic [REF·DC], este foarte prost ajustat în raport cu toate celelalte categorii. Pentru obișnuință, este de ajuns ca cheia să fie în același timp precizată și omisă în mod delicat, pentru ca o practică să posede întreaga explicitare susceptibilă de a o poseda. În consecință, când ne plângem că Modernii nu știu să dea seama de propriile lor bogății, nu încercăm să extindem întrebarea critică, socratică asupra întregii lor antropologii: le cerem, le propunem, le sugerăm să *nu mai* pună această întrebare, pentru *a explicita* toate celelalte chei, fiecare după modul ei.

- CEEA CE NE PERMITE SĂ OFERIM O DEFINIȚIE MAI MILOSTIVĂ DUBLU-CLICULUI [HAB·DC].

O astfel de distincție între două definiții ale explicitului permite, poate, reabilitarea acestei *informații* DUBLU-CLIC° despre care am vorbit numai de rău de la bun început și din care specialista în etnologie a făcut Geniul Rău al Modernilor, cel care ar fi poluat toate sursele de adevăr, inventând un singur etalon împrumutat cunoașterii (și care nici măcar nu reușea să înțeleagă cunoașterea!). Aveam nevoie, într-adevăr, de un gabarit care să fie într-atât de evident fals, încât să nu poată face altceva decât să scoată la iveală, prin contrast, condițiile de reușită ale fiecărui mod. Dar, desigur, fie că e vorba despre cunoașterea obiectivă, despre tehnică, psihism, chiar despre zei, despre drept, despre politică sau despre ficțiune, căutarea unei deplasări fără deformare apărea de fiecare dată și mai inadaptată, și mai ridicolă. Încercând să torturezi toate modurile de existență în acest strâmt pat al lui Procust, trebuia să sfârșești prin a abandona ideea de a le obliga să se culce pe același preș...

Acum descoperim cu ușurință că Dublu-Clic poate fi și el justificat: așa se întâmplă când obișnuința a aliniat atât de bine discontinuitățile, încât totul se întâmplă într-adevăr *ca și cum* am asista la deplasări fără deformare, la niște simple TRANSLAȚII°. Asta spune, spontan, expresia „păstrând toate celelalte neschimbate*": nu e *niciodată* cazul și e cazul *aproape întotdeauna*. Lucrurile *se întâmplă* în acest dublu mod, ca și cursurile de acțiune, fără asperități – până la o nouă criză. Inima ne bate regulat; gunoiul menajer e dus de gunoieri; ne urmăm drumul fără să ne gândim la el; când apăsăm pe întrerupător, se aprinde lumina; conversațiile vin de la sine, iar atunci când facem dublu-clic pe icoana unui program, se deschide. „Merge ca uns", „zbârnâie". Eroarea nu constă în a ne încrede în Dublu-Clic – pentru că el e viața noastră –, ci în faptul că trecem foarte repede de la omisiune la uitare. Căci, dacă apare o criză – inima ne bate mai tare, gunoierii fac grevă, uzina de incinerare îi calcă pe nervi pe

* *Caeteris paribus*, expresie latină.

locuitorii din vecinătate, am rătăcit drumul, a sărit siguranța, calculatorul a murit –, ne-am rătăcit pe bune, incapabili să reparăm, să reluăm, să regăsim încrengăturile pe care le-am ratat. Ceea ce nu era decât o legitimă și ușoară învăluire, o necesară omisiune, s-a transformat în uitare. Nu mai există „trecerea la manual". Fără trecere, urmează catastrofa, în avion nu se mai află decât pilotul automat. Vom reuși oare să-l salvăm pe Dublu-Clic de el însuși? Să-l facem sensibil la cantitatea vertiginoasă de medieri pentru ca un clic de *mouse* să producă un efect oarecare? Putem să-l împăcăm cu adevărata lui etologie, aceea a miilor de linii de cod pe care a trebuit să le scriem cu atâta cheltuială, pentru ca un Dublu-Clic să reușească să producă un efect?

FIECARE MOD ARE FELUL LUI DE A SE JUCA CU OBIȘNUINȚA.

Pentru a-l îngriji pe Dublu-Clic și pentru a-l împiedica să lase peste tot în urma lui iraționalitate, ar trebui să recunoaștem pentru fiecare mod în parte felul său specific de a se desfășura și a se replia, de a se explicita și de a se „implicita". Într-adevăr, am fost niței neglijenți pretinzând că medierile ar trebui să fie desfășurate întotdeauna la fel pentru a putea urmări rețelele și a detecta de fiecare dată drumul de alterare potrivit [RES·PRE]. Ar fi prea simplu: fiecare mod posedă felul lui specific de a se desfășura și de a *se replia.* E ca și cum, sub pretextul existenței unei categorii generale de „aranjare", am începe să confundăm diferitele feluri de a replia un evantai, de a pune o sabie la loc în teacă, de a plia o masă de camping sau de a strânge un cort.

De pildă, lanțurile de referință au nevoie să-și desfacă fiecare dintre verigi* pentru a putea accede la ființele depărtării [REF]. Desigur, dar atâta vreme cât un planetolog e pe cale să stabilească verigile una câte una, nu va vedea nimic din planete; abia atunci când poate omite toți intermediarii pentru a păstra numai extremitățile – ecranul computerului și imaginea impactului unui robot cu Marte, la milioane de kilometri distanță – începe să lucreze cu adevărat. Există așadar un model de învăluire specific referinței, pentru a se putea stabili *mai întâi* medierile, pentru a le pune *apoi* în paranteză, deoarece ele sunt aliniate datorită jocului constantelor menținute dintr-o formă în alta. Este în natura unui instrument științific să *nu* facă vizibile miile de componente indispensabile care permit vizibilitatea. Dacă unul singur dintre ele se strică, deoarece lanțul valorează exact cât valorează fiecare dintre verigile lui, instrumentul nu mai valorează nimic din punctul de vedere al referinței. Devine în întregime opac.

Dar acest mod de prezență/absență diferă cu totul, asta ca să luăm un alt exemplu, de ceea ce numim tot un „instrument", de pildă în artă [FIC]. Un compozitor de muzică electronică ce deformează vocea unei soprane printr-o tratare ingenioasă a vocii și-ar vedea inutile toate efectele dacă auditoriul n-ar mai fi sensibil la toate armonicele, subtil amestecate, ale calculatorului și

* Traducerea în limba engleză, *„link"*, termen care trimite la elementele de navigare virtuală pe internet. Într-adevăr, un *link* este o verigă a unui lanț de referință.

ale glotei. Dacă n-ar exista decât cele două extreme [FIC·REF], desfătarea ar fi pierit, am fi trecut de la artă la știință. Instrumentul de artă [FIC] posedă așadar un fel cu totul diferit de a face să rezoneze propriile sale componente decât instrumentul științelor [REF]. Și totuși, compozitorul ar fi supărat dacă placa de bază a calculatorului ar fi cedat sau dacă o răceală puternică i-ar fi răgușit vocea sopranei... Această vizibilitate bruscă a unora dintre aceste medieri n-ar face deloc parte dintre „efectele căutate". În schimb, ea i-ar permite reparatorului, inginerului, medicului coardelor vocale să desemneze cu precizie locul intervenției, căci tehnica posedă un al treilea mod, cu totul distinct, de a-și face manifeste sau de a-și ascunde propriile medieri [TEC·FIC]. De altfel, tot acești tehnicieni ar ști cum să repare *bug*-urile instrumentului științific [TEC·REF].

Ar ști și cum să remedieze pana de microfon care-i împiedică pe fideli să asculte predica preotului și vocile corului care intonează coralele de Bach [TEC·REL]. Dar dacă de aici ați trage concluzia că serviciul luteran este un „spectacol", sub pretextul vocilor admirabile, al templului iluminat magnific, ați comite o nouă eroare de categorie, luând de data aceasta plăcerea procurată de etajarea medierilor drept metanoia [FIC·REL]. Ați fi „estetizat" cultul. Este ceea ce i s-a întâmplat lui Bach, a cărui muzică era „prea frumoasă", drept pentru care a fost hulit de auditoarele credincioase. Dar hula ar fi fost și mai gravă, după cum vom descoperi curând, dacă fidelii ar fi profitat de muzică nu pentru a se bucura de înlănțuirea vocilor și a instrumentelor, ci pentru a pretinde că astfel accezi într-o altă lume, ca și cum muzica v-ar fi „transportat departe", făcându-vă să comiteți sacrilegiul de a vă fi abandonat aproapele nefericit [REF·REL]. N-ați mai fi, atunci, decât un „chimval zăngănitor" (1 *Cor*, 12, 31). Se vede bine: *„uitarea ființei" nu este o eroare generală de categorie*: fiecare mod de existență cere să fie omis *în felul lui*. Există o întreagă etologie a modurilor de existență pe care Modernii au învățat să le recunoască și care este poate la fel de subtilă ca cea a unui ecosistem amazonian. Acestea sunt manierele pe care ar trebui să învățăm să le respectăm.

ACEST MOD DE EXISTENȚĂ NE POATE AJUTA SĂ DEFINIM ÎN MOD POZITIV INSTITUȚIILE ▸

Se va spune că obișnuința este atât de importantă pentru că a primit din partea modernismului un tratament foarte atent. De fapt, lucrurile stau pe dos. S-au scris volume despre importanța științei pentru civilizație, a tehnicii, a dreptului, a religiei, dar obișnuința nu prea are campioni. Deși contribuie atât de mult la *menținerea* instituțiilor, ea n-a beneficiat decât de un foarte sărac răspuns instituțional. Am putea spune chiar că acest contrast atât de subtil al obișnuinței nu a fost instituit – sau poate doar negativ. Asta nu-i va ajuta pe Moderni să se regăsească.

Dacă am perceput bine tipul de veridicitate specific obișnuinței, chiar și rutina poate fi luată fie la modul omisiunii (necesare), fie la cel al uitării. Dar această distincție internă acestui mod specific de existență nu trebuie

confundată cu o alta cu care a fost înlocuită de curând, care îi este cu totul exterioară și chiar parazită, și care *opune* de data aceasta instituția – acuzată de rutină, de birocrație, de repetitivitate și lipsă de suflet – și inițiativa, autonomia, entuziasmul, libertatea, vivacitatea, invenția, firescul existenței. Recunoaștem și aici alunecarea de la o transcendență bună la una greșită. În acest din urmă caz, într-adevăr, nu există viață decât cu condiția de *a ieși* din instituție, ba chiar de a o căsăpi sau, dacă nu, de a te îndepărta cât poți de ea pentru a subzista la periferia ei și, întrucâtva, „în marginea ei". Ispită iconoclastă: în fața unei instituții pe care n-o mai poți re-lua, n-ai altă soluție decât să asmuți împotrivă-i forțele vii ale „spontaneității". Obișnuința va fi trecut cu arme și bagaje de partea forțelor morții; viața n-ar mai fi, pe de altă parte, decât o chestiune de inițiativă, autonomie, libertate, invenție.

Mai mult decât toate celelalte moduri, obișnuința propune un contrast a cărui tonalitate depinde în mod crucial de momentul istoric. Trebuie abordată această „inversiune MALIGNĂ" cu o oarecare pasiune, căci ea depinde de generația căreia îi aparții. A lua în considerare generația nu are de ce să șocheze într-o cercetare care insistă atât de mult asupra predecesorilor și succesorilor fiecărui curs de acțiune. În această privință, n-ai ce face, fiecare – cititori, cercetători și autor – trebuie să-și precizeze pedigree-ul și să accepte să vorbească la persoana I.

- CU CONDIȚIA SĂ LUĂM ÎN CONSIDERARE GENERAȚIA CĂREIA ÎI APARȚIN VORBITORII -

Eu aparțin generației celor numiți odată *baby boomers*, cunoscuți acum sub îngrozitorul nume de *papy*... Fără acest reper indispensabil, nu poți hotărî dacă „a învăța să respecți instituțiile" este o expresie reacționară sau nu. Dacă ne luăm după încastrarea genealogică în care ne găsim, nu vom ști niciodată, într-atât de mulți dușmani are obișnuința, dacă vrem să protejăm o valoare instituind-o sau, dimpotrivă, trădând-o, înăbușind-o, înfundând-o, sclerozând-o. Noi, *baby boomers*, am băut cupa asta până la fund. În fața ruinelor instituțiilor pe care începem să le lăsăm moștenire urmașilor, oare sunt singurul care începe să simtă aceeași jenă ca fabricanții de azbest vizați de plângerile penale ale muncitorilor victime ale cancerului de plămâni? La început, lupta împotriva instituției părea inofensivă; era modernizatoare și eliberatoare – ba chiar amuzantă; ca și azbestul, n-avea decât calități. Dar, vai, ca și azbestul, ea avea niște consecințe dezastruoase pe care nimeni nu le anticipase și pe care le-am recunoscut prea târziu.

Mi-a luat mult timp mai ales să înțeleg influența pe care această atitudine urma să o aibă asupra generațiilor următoare, cărora riscam să le *ascundem* secretul instituțiilor din cauza propriei noastre înghesuieli (și a numărului nostru și a poftei noastre de a trăi bogați și mult...). Așteptam de la aceste generații *să continue* (ca noi?!) *să facă să dăinuie* prin vigoarea spiritului lor critic, prin originalitatea inițiativelor lor, prin spontaneitatea lor, prin elanul lor, tot ceea

ce instituția nu mai putea și nu mai știa să facă să subziste. Dar asta însemna să păcătuim față de sfânta obișnuință; să pretindem ca cineva să continue ceva fără ca noi să oferim o soluție de continuitate. Am crezut că protejăm valorile, contrastele, extrăgându-le din instituții – de care profitaserăm înainte de a le distruge – ca niște pescari care pretind că salvează peștii de la moartea prin sufocare, scoțându-i un pic din apă, la aer... O mică ipocrizie în plus despre care nu putem decât spera că nu ne va rămâne pecetluită pe frunte la Ziua Judecății.

Și iată inversiunea malignă: pierzând firul mijloacelor care ar fi putut asigura subzistența – obișnuința nemaiputând asigura ștafeta –, am arătat cu degetul, involuntar, direcția unei întoarceri la substanță fără să precizăm pentru generația următoare că această întoarcere va fi de-a dreptul fatală, din cauză că n-am definit *mijloacele de subzistență*. După expresia lui Pierre Legendre (cu condiția de a o extinde la toate modurile și nu doar psihismelor), am rupt „principiul genealogic", adică am oprit căutarea antecedentelor și urmărilor. Ființa-ca-altul își poate câștiga subzistența prin explorarea alterității, prin multiplicitate, prin relație; nu poate asigura continuitatea încredințând-o unei substanțe. Dar fără montajul obișnuințelor, ea nu poate subzista deloc! Aici capcana se închide la loc, produsul-minune al azbestului începe să-i facă pe funcționarii care inspiră microfibre de azbest să-și scuipe plămânii.

« ȘI DE A EVITA TENTAȚIA FUNDAMENTALISMULUI.

Poate că dramatizez puțin prea mult situația, dar nu mă pot împiedica să mă gândesc că dacă, din neatenție, cei care încep să ne urmeze ar vrea să vorbească despre adevărat și despre fals, n-ar avea altă alegere decât să se lanseze fără nicio problemă într-o cercetare a temeiurilor, de vreme ce instituțiile nu mai pot garanta continuitatea. Altfel spus, celor care ar căuta totuși adevărul, dar după ce s-ar fi săturat de atâta spontaneitate, nu le-am lăsat alt recurs decât FUNDAMENTALISMUL°. Or, toate contrastele despre care am vorbit aici sunt pe veci pierdute dacă ne apucăm să le căutăm „indiscutabilul temei": Dumnezeu, desigur, o să vedem, dar și dreptul, știința, ființele psihogene, însăși lumea asta haotică – pe scurt, *pluriversul*. Dacă am înțeles greutatea, sau mai degrabă ușurătatea obișnuinței, am înțeles de asemenea că *nu e veridic decât ceva instituit*, deci ceva ce e *relativ*: relativ la greutate, la grosime, la complexitate, la stratificare, la multiplicitate, la eterogenitatea instituțiilor; dar relativ mai ales la detectarea întotdeauna delicată a saltului, a pragului, a pasului, a pasei necesare extinderii obișnuinței. Este exact ceea ce Dublu-Clic învață să rateze. Confundând întinerirea instituțiilor cu dezagregarea lor, generația de *baby boomers* a permis, aproape fără să-și dea seama, alunecarea de la spirit critic la fundamentalism. Ca și cum o primă eroare de categorie asupra sfintei obișnuințe ar fi declanșat o alta, cu mult mai dezastruoasă, asupra distincției radicale între ce e adevărat și ce e instituit. Modernismul tardiv care credea că sapă mormântul înaintașilor și-a săpat pasămite propriul mormânt!

Știu însă că am comite o altă nedreptate dacă am sta să ne punem cenușă-n cap prea multă vreme. Dacă acum le este greu copiilor noștri să ne moștenească pasiunile încâlcite, cum am fi putut moșteni noi întreaga istorie a Modernismului? Dacă ni s-a părut imposibil să declinăm cuvintele „adevăr" și „instituit" dintr-o suflare, a fost din cauza lamentabilei stări în care găsiserăm respectivele instituții. Dacă le-am criticat, am făcut-o pentru că nu mai funcționau demult. În orice caz, nu mai exista nicio rețetă adaptată diferitelor lor regimuri. Dacă ar exista un singur fel de a considera obișnuințele, ar fi o singură cale de a veghea la salvgardarea instituțiilor, evitându-le degradarea și trecerea de la omisiune la uitare. Dar, pentru că fiecare mod posedă un anumit fel de *a se lăsa făcut uitat* de obișnuință, aceste diferențe sunt cele care fac atât de dificile îngrijirile pe care o civilizație ar fi trebuit să le aducă menținerii tuturor contrastelor extrase de către istoria ontologică a Modernilor.

Dacă înaintașii noștri și-ar fi cheltuit numai o fracțiune din energia pusă în critica instituțiilor pentru a diferenția toate aceste îngrijiri, toate aceste atenții, toate aceste precauții, niciodată generația noastră nu s-ar fi trezit în fața unor cochilii goale. Dar tocmai ideea de îngrijire și de precauție le devenise străină, de vreme ce se precipitaseră orbește în această înverșunare modernizatoare pentru care timpul îngrijirilor și al atașamentelor trecuse definitiv. Ca și cum această epocă arhaică s-ar fi găsit de-acum îndărătul lor și ca și cum n-ar mai avea în fața lor decât viitorul radios definit numai și numai prin emancipare, prin lipsa precauțiilor, prin domnia acestei iraționale Rațiuni a cărei crudă extravaganță o înțelegem abia acum. Cred că celor născuți după noi le este greu să moștenească generația zisă a lui „mai 1968", dar să ni se spună atunci ce trebuia să facem cu moștenirea lăsată de generațiile „august 1914", „octombrie 1917" și „iunie 1940". Sarcina de a moșteni secolul XX nu e ușoară! Când vom termina cu el? Răbdare, răbdare, atunci când vom reuși să desfășurăm toate modurile, vom ști ce trebuie să moștenim și ce le putem, cu puțin noroc, lăsa moștenire urmașilor noștri. În orice caz, în fața a ceea ce vine, nu sunt toate generațiile, precum și toate civilizațiile, egale în ignoranță?

concluzia părții a doua

A ARANJA MODURILE DE EXISTENȚĂ

Unde întâlnim o problemă neprevăzută de aranjare.

Primul grup ignoră Obiectul și Subiectul.

Liniile de forță și urmașii [REP] insistă asupra continuității ▸
la fel ca ființele metamorfozei [MET] asupra diferenței ▸
iar cele ale obișnuinței [HAB], asupra „mutației".

Un al doilea grup se învârte în jurul cvasi-obiectelor ▸
[TEC], [FIC] și [REF], la originea planurilor *n+1* ale enunțării ▸
produc, prin efectul de răspuns, un plan *n–1*.

Această aranjare oferă o versiune pacificată a vechiului raport Obiect/Subiect ▸
și deci o altă poziție posibilă pentru antropogeneză.

Începând să desfăşoare pluralitatea modurilor de existenţă, specialista în antropologia Modernilor dă de o problemă neprevăzută. Să ne aducem aminte că ea încearcă să le reconstruiască sistemul de valori în acelaşi fel în care colegii ei au avut mereu ambiţia să o facă în zone mai exotice: reuşind în fine să reconstituie, dintr-odată, totalitatea experienţelor cu lumea ale acestor colective. Nu poate aşadar să se sustragă ambiţiei de a fi sistematică. În acelaşi timp, nu se mai poate baza, pentru a situa cursurile de acţiune, pe sistemele de coordonate propuse de Bifurcarea între Obiect şi Subiect, care ofereau cel puţin comoditatea definirii unuia prin opoziţie cu celălalt. Se vede acum obligată să propună un alt sistem de coordonate care să răspundă dublei constrângeri de a regrupa toate aceste moduri împreună, fără însă a le confunda. Altfel spus, va trebui să inventeze un principiu de *aranjare*. Iată o operaţiune redutabilă şi mai ales foarte demodată: cine mai crede că este posibilă o filosofie sau o antropologie sistematică?

UNDE ÎNTÂLNIM O PROBLEMĂ NEPREVĂZUTĂ DE ARANJARE.

Cercetătoarea ar fi dat înapoi văzând amploarea și chiar caraghioslâcul sarcinii, dacă n-ar fi știut că acest principiu de clasament va avea drept scop facilitarea unor viitoare negocieri. Din moment ce vorbim în primul rând despre antropologie comparată, contează mai puţin principiul, dacă el permite desemnarea acelor moduri care se pretează cel mai bine sau cel mai puţin bine confruntării, apoi negocierii. În orice caz, nu prea are de ales: orice sistem alternativ de coordonate este preferabil celui actual – și preferabil absenţei oricărui reper. De altfel, niciodată critica nemiloasă a Marilor Naraţiuni nu-i va împiedica pe cititori să depene o poveste în voie. Trăgând linie, mai bine să încerce să propună o versiune care să fie măcar compatibilă cu experienţele culese până acum.

Să încercăm să grupăm mai întâi trei moduri ale reproducerii [REP], metamorfozei [MET] și obișnuinţei [HAB]. Ce au în comun este faptul că explorează în ființa-ca-altul trei forme de alterare complementare și specifice. A multiplica persistenţele; a multiplica transformările; a se arunca cu capul înainte în existenţă: trei feluri de a explora ființa ca alteritate. Dar, și aici e punctul capital, deși nu trec niciodată nici prin căsuţa Obiect, nici prin cea Subiect, ele au SENS. Sensul,

PRIMUL GRUP IGNORĂ OBIECTUL ȘI SUBIECTUL.

pentru noi, este ceea ce precede și ceea ce urmează o entitate oarecare – vectorul, TRAIECTORIA° – la fel ca PREPOZIȚIA° care explicitează cum trebuie considerat ceea ce va să vină. Acest prim grup nu-i nici mut, nici lipsit de sens. Deși precedă infinit omenescul, este bine articulat, fără să semene în nimic unei „lumi exterioare" căreia i s-ar opune lumea simbolicului. Să ne reamintim: este ARTICULAT° tot ceea ce trebuie să obțină continuitate din discontinuitățile dintre care fiecare e separată de celelalte printr-o îmbinare, o încrengătură, un risc de asumat, tot ceea ce se numește, de fapt, o articulare.

LINIILE DE FORȚĂ ȘI URMAȘII [REP] INSISTĂ ASUPRA CONTINUITĂȚII

Să considerăm aceste trei moduri altfel, restituindu-le mișcarea care le înșiră unul după altul. Ce se întâmplă cu ființele persistenței care trec prin prăpastia riscantă a reproducerii [REP]? Sunt mute, desigur, pentru că precedă *limbajul* articulat. Dar ar fi absurd să spui despre ele că sunt nearticulate. Se *enunță* (în sens etimologic) fără nicio îndoială, de vreme ce se lansează în existență prin hiatusul atât de periculos al menținerii în persistență. Iată câtă activitate de ENUNȚARE° găsim la cei pe care-i numim, disprețuitor, inerți și muți! Liniile de FORȚĂ°, ființele inerte, toate acestea sunt, putem spune, mărci ale enunțării, din moment ce trecerea într-o altă ființă care ar fi aproape aceeași se definește prin insistență și prin transformarea forțelor – pe care științele, mult mai târziu, vor învăța să le definească drept energie [REP·REF]. Mute, persistente, căpoase dacă vrem, ființele acestea nu sunt totuși niște ființe prostește-aici, îngrămădite. A exercita o forță înseamnă, fără umbră de îndoială, a vrea *să treci cu orice preț*. Există așadar în acest mod de existență o *pasă* specifică, una căreia pământenii i s-ar putea adapta, dar asupra căreia nu se vor mulțumi niciodată să „proiecteze" relații de identitate și de diferență, pornind de la „categoriile minții omenești". Dacă devii capabil să vorbești, trebuie să te poți insinua în parcursurile de forță ce răsună deja și care se enunță în tine, debordându-te pe toate părțile.

Dacă șovăim încă să dotăm ființele inerte cu o astfel de capacitate de articulare, îndoiala nu mai e permisă atunci când vine vorba de GENEALOGIILE° ființelor vii, de vreme ce fojgăiala care extrage aproape asemănătorul – ceea ce am învățat să respectăm datorită lui Darwin, acest hiatus al reproducerii, acest miraculos dezechilibru continuu al etologiei – nu se obține niciodată prin menținerea nesmintită a aceluiași, ci printr-o repetiție de fiecare dată mai riscantă. Iată de câte vertiginoase „concursuri de împrejurări" e nevoie pentru ca un organism să se reproducă! Inteligența organismului o prepară pe cea a *logos*-ului. Prin el suntem noi legați inevitabil de cei de la care venim și față de care reprezentăm, în sens strict, enunțarea riscantă pe deasupra prăpastiei reproducerii. Ei persistă în noi, dar numai dacă noi înșine reușim să persistăm în alții (aproape) asemănători (inclusiv rămânând noi înșine, puțin mai multă vreme, tot îmbătrânind).

Dacă nu subliniem că e vorba despre un caz particular în care enunțătorul se trimite – „își face mutația" –, zboară, persistă într-un *alt enunțător* fără să poată reveni vreodată la vechiul drum, cuvântul „enunțare" ar putea parea exagerat. Ceea ce e important este să știi să califici hiatusul, mica transcendență, această articulare care ne permite să reperăm particularitatea acestui mod de existență. În orice caz, nu-i vorba de „Natură", nu e „lumea", nu e nici „antepredicativul"

- LA FEL CA FIINȚELE METAMORFOZEI [MET] ASUPRA DIFERENȚEI -

Puterea de metamorfoză este o altă formă de enunțare, ce-i drept ciudată. Dacă cea de dinainte explorează maximum de identități, trecând prin riscurile reproducerii, aceasta explorează maximum de transformări. Aceste ființe posedă cu siguranță o demnitate ontologică în măsură să le explice totodată amenințătoarea obiectivitate – pot oricând să ne schimbe într-un altul –, rodnicia – pot oricând să ne schimbe într-un altul! – și, în fine, invizibilitatea – nu pot fi fixate, sunt proteice. Instituirea lor prin psihism nu reușește să le abordeze decât aproximativ; instituirea lor prin divinități pare mai verosimilă; dar alte colective decât al nostru sunt cele care au reușit să inventeze o groază de moduri de a le primi și de a profita de spiritul lor de inițiativă. De altfel, oare ființele vii n-au explorat deja această putere de metamorfoză sub formă de *mutații* [REP·MET]?

Ca să întrebuințăm o metaforă lingvistică, dacă ființele reproducerii își defineau anumite tipuri de *sintagme* (linii de forță pentru ființe inerte, genealogii pentru ființe vii), n-am putea oare spune că ființele metamorfozei definesc *paradigme*, serii posibile de transformare, *transe* vertiginoase? Am avea atunci o matrice formată din întretăierea liniilor orizontale – reproducerile – și verticale – metamorfozele sau substituțiile. Acestea ar forma lanțul și trama din care s-ar țese tot restul. Dacă, mult mai târziu, oamenii încep să vorbească, o fac pentru că se strecoară în aceste serii orizontale și verticale pe care nu le putuseră inventa. Dacă oamenii vor acționa și vor vorbi, se întâmplă pentru că lumile se articulează în aceste două feluri: *se reproduc* și *se metamorfozează*.

- IAR CELE ALE OBIȘNUINȚEI [HAB], ASUPRA „MUTAȚIEI"

Și obișnuința poate părea heterodoxă în raport cu canoanele teoriei enunțării. Dar e ca și cum ea ar îndrepta atenția, de data aceasta, înspre *enunțuri*, fără să insiste asupra legăturii lor cu ceea ce le lansează, cu ceea ce le enunță. Obișnuința constă – am văzut – în a te arunca într-un curs de acțiune, acoperind ceea ce trimite, dar fără a-l omite cu totul. Obișnuința ne predispune, întrucâtva, să separăm (să pre-decupăm) un enunț de enunțarea lui. Ca și cum am fi pregătit ceea ce mai târziu va deveni un DEBREIAJ. Și aici avem ceva ca o prefigurare a *logos*-ului.

Nu merită să acorzi o prea mare importanță acestei regrupări, dar există aici măcar avantajul de a pune aceste moduri la adăpost de orice acuzație c-ar fi

ființe inarticulate, imanente, reificate, exterioare, naturale și, mai ales, prematur unificate. Dacă acest grup este primul în ordinea acestui clasament, el nu e unul „primitiv" sau „primar". Aceste prime explorări ale alterărilor ființei-ca-altul doar vor permite multor alte moduri să îndrăznească alte alterări. Ele trei, însă, neputând vorbi, trec prin celălalt, să spunem că ele „VORBALTESC°"*, verb care trebuie inventat, undeva între a bălmăji, a parlamenta, a trece, a vorbi, a exista. „De unde vorbești?" — „*De aici*, neapărat de aici."

Ca ceva stupefiant în ochii antropologiei comparate, aceste moduri, în ciuda importanței lor, sunt în același timp cele care au fost cel mai bine elaborate de celelalte colective și cel mai mult abandonate de colectivele noastre. Nu-i de mirare așadar că neînțelegerile s-au acumulat între Moderni și cei pe care aceștia pretindeau că-i modernizează. Ar fi oare posibil astăzi să reluăm altfel această poveste, respectând de-acum aceste moduri: „A! Și voi aveți de-a face cu aceste ființe. Păi asta o să ne lase să începem să vorbim cu voi. Acum, da, în fine, putem începe să parlamentăm ceva mai serios"? În vreme ce, dacă vom continua să le gândim ca antepredicative, nu vom ieși din impasurile modernismului, nu vom fi niciodată civilizați: vom rămâne niște barbari asediați de inumanitate – și, în fața Gaiei, vom rămâne fără voce.

UN AL DOILEA GRUP SE ÎNVÂRTE ÎN JURUL CVASI-OBIECTELOR ▸

Asta-i tot în ceea ce privește primul grup. Să încercăm definirea unui al doilea grup, cel care se învârte în jurul obiectelor. După toate eforturile pe care le-am făcut pentru a evita diferența dintre Obiect și Subiect, expresia aceasta ar putea să mire. Dar, ca să folosim expresia lui Michel Serres, este vorba acum despre CVASI-OBIECTE°. Până acum, specialista în etnologie a criticat BIFURCAREA° ca și cum ar fi fost vorba despre o eroare de categorie, de boala congenitală a Modernilor. Asta-i o gravă scăpare la adresa deontologiei unei munci care nu se poate mulțumi să-și trateze informatorii drept niște nebuni în delir! A venit vremea să fim mai generoși în situarea originii unei distincții despre care a avut dreptate să spună că e prost instituită, dar a greșit atunci când a crezut că această greșeală poate fi remediată cu puțină atenție. Există, desigur, o distincție, dar ea se referă la cvasi-obiecte și la CVASI-SUBIECTE°, cel de-AL TREILEA GRUP° pe care îl vom desfășura în cele ce urmează.

Am văzut în capitolul 9 că ființele de ficțiune ocupă o poziție foarte interesantă între cele ale tehnicii [TEC], întâlnite în capitolul 8, și cele ale referinței [REF] din capitolele 3 și 4. Fără primele, ar fi imposibil să dăm formă sau să figurăm ceva. Celorlalte, ființele de ficțiune le-au împrumutat puterile de delegare ce le-au permis științelor, pornind de la un punct de vedere limitat care le condamna la orbire, să parcurgă lumea întreagă, căptușind-o cu lanțuri de referință pavate de la un capăt la celălalt cu instrumente [TEC·REF] și cu

---

* „*Parlautrent*" în original.

observatori virtuali delegați și îmblânziți [FIC·REF]. De aici a venit ideea regrupării acestor trei moduri.

- [TEC], [FIC] ȘI [REF], LA ORIGINEA PLANURILOR N+1 ALE ENUNȚĂRII -

În acest grup se elaborează instanțele mai ortodoxe ale enunțării, așa cum au fost ele elaborate de semiotică. Prin pliajele tehnice [TEC], obținem ceea ce semioticienii luau de-a gata în narațiuni, dar care necesită de fapt un mod de existență foarte special: debreiajul enunțului, al enunțătorului și al destinatarului enunțului, dislocare absolut imposibilă fără invenția tehnică. Cu acest mod începe cu adevărat reluarea și deci și proliferarea spațiilor, a timpilor, a actanților. Ulciorul din lut ars *rămâne la loc*, chiar dacă cel care l-a modelat a dispărut, și se adresează altor întrebuințări și altor utilizatori decât meșterul care l-a făcut.

Dar ființele de ficțiune permit ceva ce nicio altă ființă nu permite, ceea ce niciun alt mod nu putea să prevadă: figurile „mutate" în forme prin debreiaj, în alte timpuri, alte spații și alți actanți, sunt de asemenea capabile, prin retroacțiune, să *figureze* atât enunțătorul, cât și destinatarul enunțului. Operele, ce-i drept, desenează *alte lumi* – singurele, poate, care-și merită numele –, locuite de personaje care nu sunt vizibile decât atâta vreme cât materialele din care sunt făcute vibrează de forme. Și dacă opera de ficțiune plisează încă o dată pliul ființelor tehnice, lanțurile de referință [REF] le vor plisa, le vor răsuci și le vor traduce încă o dată, *a treia oară*, așa cum am văzut la sfârșitul capitolului 9, pentru a le face să servească, după ce le va fi îmblânzit, unei noutăți de asemenea totale: accesul la ființele depărtării.

- PRODUC, PRIN EFECTUL DE RĂSPUNS, UN PLAN N–1.

Este cu atât mai important să insistăm pe „cvasi", în aceste expresii, cu cât fiecare dintre modurile grupate aici are drept rezultat producerea, printr-un efect de răspuns sau de recul, a unei forme specifice de *subiectivitate*. Dacă acest al doilea grup se învârte cu totul în jurul lucrurilor fabricate [TEC], trimise [FIC] sau cunoscute [REF], e ca și cum cvasi-obiectele, tot învârtindu-se, ar desemna implicit locurile pe care, mai târziu, ar putea veni să le ocupe subiecții potențiali. Am văzut în capitolele 3 și 4: *devii* un spirit obiectiv pe măsură ce lanțurile de referință se extind, din moment ce spiritul nu este decât una dintre extremități, telomerul, ca să împrumutăm un termen din biologie, și al căror obiect cunoscut reprezintă cealaltă extremitate [REF]. Am întâlnit același efect de recul în capitolul 8: competența, aptitudinile practice, abilitatea *vin* înspre cei care au de-a face cu ființele tehnice [TEC]. Am precizat acest lucru în capitolul 9, cu acele ființe de ficțiune [FIC] al căror efect de recul este atât de puternic încât produc un enunțător și un interlocutor susceptibili de a fi fost autorul și ascultătorul a ceea ce totuși nu vine de la ei. Tocmai pentru că acestei trei lumi se învârt în jurul cvasi-obiectelor, ele produc, printr-un soi de mișcare centrifugă, forme originale de subiectivare:

abilități, creații, obiectivități. Debreiajul produce în același timp planurile *n+1*, către înainte, și *n–1*, către înapoi.

Vom regăsi aici un nou exemplu al acestei stratificări atât de specifice a subiecților, constituiți din straturi distincte, zămisliți de fiecare mod de existență. Am văzut că puteam câștiga o *interioritate* prin atenția acordată în sfârșit ființelor metamorfozei [MET]; că *persistam* datorită formidabilului salt al reproducerii [REP]. Vom vedea că suntem *legați* de enunțurile noastre prin lanțurile dreptului [DRO]; că ne dăm cu părerea datorită reluării Cercului reprezentării [POL]; că devenim persoane prin *darul* îngerilor purtători de mântuire [REL]. Cititorul va înțelege fără greutate că antica distincție dintre Subiect și Obiect nu putea înregistra această diversitate de straturi succesive necesare producției de subiectivități realizate prin trecerile succesive ale modurilor.

ACEASTĂ ARANJARE OFERĂ O VERSIUNE PACIFICATĂ A VECHIULUI RAPORT OBIECT/SUBIECT

După cum vedem, opoziția dintre Subiect și Obiect nu ne deranjează decât dacă considerăm acești termeni ca fiind două regiuni ontologice distincte, când de fapt nu e vorba decât de o ușoară diferență între două grupuri, ele însele altminteri compozite – și *ambele diferite de primul*, al cărui caracter în întregime articulat nu putea fi sesizat de modernism. Ar trebui să fie posibil să relocalizăm și, prin urmare, să pacificăm această chestiune a subiectivității și obiectivității, înainte de a învăța să o reinstaurăm în instituții ne-moderne, ceva mai bine ajustate. În lipsa unei metafizici adecvate, Modernii au exagerat, făcând din ea un temei indiscutabil, ceea ce n-ar fi trebuit să rămână nimic altceva decât o *aranjare comodă*: există moduri mai degrabă centripete față de obiecte și altele care se învârt mai mult în jurul subiecților. Dar nu-i nicio dramă aici, nu-i niciun motiv să vezi cum se bifurcă Natura!

ȘI DECI O ALTĂ POZIȚIE POSIBILĂ PENTRU ANTROPOGENEZĂ.

Oricât de cârpită ar fi, această aranjare ne permite să mutăm un pic locul apariției pământenilor. Într-un plurivers repopulat de ființe care fiecare își urmează drumul în funcție de traiectorie, devine mai puțin neplauzibil să concepi nașterea unei ființe umane din încrucișarea acestor ființe, prin interpolare, prin amalgamare. Nu e chiar imposibil de imaginat niște ființe care să devină omenești pentru că pot primi niște ființe invizibile, așa cum plantele extrag din soare posibilități pe care soarele nu știa că le are. E mai puțin surprinzător că acești pământeni s-au răspândit pe suprafața planetei, în funcție de diferitele feluri de a intra în contact cu aceste ființe, de a le întâmpina cu pâine și sare și, mai ales, de a extrage din ele contrastele. Altfel spus, diversitatea „CULTURILOR°" nu mai poate aduce mărturie împotriva adevărului accesului lor la *real*. Realitate și pluralitate nu se mai opun neapărat – ceea ce nu e lipsit de consecințe asupra viitoarei diplomații, asupra invenției unei

proceduri alternative de a produce universal și asupra diferitelor maniere de a ne găsi „pe Pământ"

În orice caz, ipoteza merită explorată. În lunga și obositoare ceartă dintre ou și găină – cine a fost mai întâi, Subiectul sau Obiectul? –, am avut poate o ușoară scăpare: ființele care ne fac să existăm! De ce să nu presupunem că oamenii sunt cei care au făcut întâlniri și au organizat instaurări? Adresându-ne laolaltă acestor ființe, vom putea deschide poate, împreună cu celelalte colective, o negociere pe care n-o putea inaugura strania idee a unei civilizații care ar fi „descoperit" obiectivitatea și subiectivitatea. Ne vom putea pregăti mai ales de alte întâlniri pe care le vom putea face împreună.

Mai ales că, făcând lista modurilor recunoscute până aici și acceptând să le recunoaștem o ordine a importanței, ne putem da seama că „ființa umană modernă" (termenul consacrat pentru a descrie *Homo sapiens*) începe poate tocmai cu ființele de ficțiune (asta spun paleontologii, cel puțin) și că putem începe să distingem originalitatea adevăraților Moderni probabil din cauza suprainvestirii cunoașterii echipate și rectificate. Astfel, desfășurând modurile de existență în funcție de acest clasament, putem schița o lume mai ușor de universalizat: patru dintre aceste moduri le împărțim cu ființele nonumane, restul de cinci cu alte colective. Nu-i oare aceasta o formă mai *atrăgătoare* de a ne inventaria propria noastră moștenire? Și, mai ales, una mai puțin provincială de a ne pregăti să locuim o lume în sfârșit comună?

3

CUM SĂ REDEFINIM COLECTIVELE

unsprezece

CUM SĂ PRIMEȘTI FIINŢELE SENSIBILE LA CUVÂNT

Dacă e imposibil să nu vorbești despre religios ▸
nu trebuie să te încrezi în limitele domeniului Religiei ▸
ci mai degrabă să revii la experiența crizei sentimentale ▸
care permite descoperirea îngerilor purtători de zbucium sufletesc ▸
cu condiția de a distinge între a îngriji și a mântui, explorând încrucișarea [MET·REL].

Descoperim atunci un hiatus specific ▸
ce permite reluarea Cuvântului ▸ fără a părăsi căile raționalului.

[REL] definește ființe cu un caiet de sarcini special ▸ pentru că aceste ființe apar și dispar ▸
și posedă condiții de reușită deosebit de discriminatorii ▸
din moment ce definesc o substanță care nu se sprijină pe nicio substanță ▸
dar care se definește printr-o alterare specifică: „a bătut ceasul" ▸
și printr-un mod specific de veridicitate. ▸ O instituție puternică, dar greu de protejat ▸
atât împotriva neînțelegerilor încrucișării [REL·PRE], ▸
cât și împotriva celor ale încrucișării [MET·REL] ▸
și ale încrucișării [REF·REL], producătoare de raționalizări nefondate.

Această raționalizare produce credința în credință ▸
și duce la pierderea atât a cunoașterii, cât și a Credinței ▸
având ca rezultat pierderea dublă a ființelor apropierii și a ființelor depărtării ▸
dar și invenția de prisos a supranaturalului.

De unde importanța precizării, de fiecare dată, a termenilor metalimbajului.

În PARTEA A DOUA, am parcurs moduri care puteau să pară întrucâtva exotice. Scopul era de a ne extrage cât de mult posibil din noţiunile de Natură, Materie, Obiect şi Subiect, pentru a lăsa în grija experienţei diferitele moduri de a ne călăuzi. Ne aflăm abia la jumătatea drumului. În această nouă parte, ne vom apropia de moduri care ne sunt mai familiare, dar şi mai exploatate de ştiinţele zise „umane" şi „sociale". Avem de răsturnat încă două obstacole majore, noţiunea de SOCIETATE° şi mai ales cea de ECONOMIE°, cea mai recalcitrantă dintre toate. Numai atunci vom putea face colectivele comparabile unele cu altele, fără a utiliza alt sistem de coordonate în afara celui al modurilor de existenţă.

Întrebuinţarea termenului de COLECTIV°, așa cum am făcut până acum, în locul celor de „cultură", „societate" sau „civilizaţie", permite să insistăm pe operaţiunea de colectare sau de compoziţie, subliniind totodată eterogenitatea fiinţelor reunite astfel. Ne amintim că ceea ce le permite reţelelor [RES] să se desfășoare este faptul că ele urmăresc *asociaţiile*, oricare ar fi acestea. „Socialul", pentru teoria ACTOR-REȚEA°, nu definește un material diferit de celelalte, ci o *ţesătură* de fire cu origini, evident, variate. În această cercetare, în consecinţă, socialul înseamnă concatenarea tuturor modurilor. Însă inventarul trebuie completat. E greu să ne imaginăm o etnografie care să nu vorbească nici despre religie, nici despre politic, nici despre drept, nici despre economie. Este exact ceea ce urmează să facem de-acum.

DACĂ E IMPOSIBIL SĂ NU VORBEȘTI DESPRE RELIGIOS

Specialista în antropologie știe bine că vine un moment în care, pentru a putea face inventarul valorilor la care ţin informatorii ei, va trebui să abordeze problema religiei. Degeaba o tot amână, trebuie să dea piept cu ea. E de înţeles că nu-i prea vine să facă asta: pe de o parte, fel de fel de pasiuni, de splendide elaborări, de urme ale trecerii acestor fiinţe ocupă încă întreg spaţiul vechii Europe: limbile, artele, totul e plin de religie. Dar, pe de altă parte, va avea ea oare destulă răbdare să desfacă nodurile în care aceste fiinţe s-au încâlcit și poate s-au pierdut în felul acesta pentru totdeauna? O cascadă de erori de categorie par să fi făcut imposibil de spus, de pronunţat și să fi amuţit aceste fiinţe care i-au făcut să vorbească pe înaintașii ei, care i-au entuziasmat de strămoșii ei, care au mutat munţii din loc și au provocat nu puţine crime. Dar metoda ei îi cere să vorbească despre religie – chiar celor pentru care aceste lucruri, „lucrurile

religioase", au devenit de neînțeles. Dar și celor care cred, vai, că le înțeleg în cheia lor pe care par să o fi pierdut demult. Doamne, câte neînțelegeri!

În același timp, însă, este și un test de metodă, dacă va reuși să facă ființele religiei să spună ce au de spus în propria lor limbă; dacă va reuși să le ofere componența ontologică exactă, în comparație cu celelalte. Până la urmă, e oare mai greu să rearticulezi religiosul decât să oferi cunoașterii obiective [REF] și multiplilor existenți la care aceasta permite accesul [REP] adevăratul lor loc? În orice caz, nu prea avem de ales – cum am putea aborda sarcinile diplomației cerând celorlalte ființe, tuturor celorlalte, să renunțe la religios, dacă vor să primească dreptul de a se așeza la masa negocierilor? Religiosul se pretinde prea universal pentru a-l lăsa la o parte afirmând că se află „în urma noastră". Hotărât lucru, nu-i putem scăpa: pentru acest contrast mai mult decât pentru toate celelalte trebuie ca diplomatul să se poată sprijini pe un inventar exact a ceea ce s-a întâmplat cu cei care l-au mandatat. Ce se presupune că am moștenit? La ce țin cu adevărat cei care spun că țin sau că nu țin la religie?

De fapt, am întâlnit deja aceste ființe: ele ne-au permis, în primul capitol, să începem să definim INSTITUȚIA° prin grija posesivă pe care Bisericile au investit-o mereu în distincția dintre adevărat și fals. Le-am întâlnit din nou, în capitolul 6, când cu grava învinuire adusă fetișurilor și idolatrilor. Am situat una dintre cele două surse ale dificultății Modernilor de a vorbi în surprinzătoarea idee a unui Dumnezeu „nefăcut de mâna omului": pentru a extrage un contrast de o noutate fără tăgadă, căzuseră cu toată greutatea într-un alt contrast, cu totul diferit și inocent față de crimele de care era acuzat, cel al ritualurilor generatoare de psihisme [MET·REL]. Și prin intersectarea cu o altă problemă, foarte diferită, cea a cunoașterii obiective – private de rețelele ei –, Modernii au ajuns, conform acestei analize, să nu mai poată pronunța dintr-o suflare că ceea ce e construit poate fi de asemenea veridic [REF·REL]. De unde această uimitoare consecință: teoria și practica n-au mai putut fi distinse. Mereu, aceeași stinghereală dată de abundență, care face ca Modernilor să le fie atât de greu să mențină toate contrastele pe care le-au extras din lipsa unei metafizici și a unei antropologii ajustate la ambițiile lor.

- NU TREBUIE SĂ TE ÎNCREZI ÎN LIMITELE DOMENIULUI RELIGIEI -

„Măcar, își spune satisfăcută specialista în etnologie, în cazul religiosului am o instituție; cea mai veche, cea mai meticuloasă, cea mai răspândită și cea mai minuțioasă dintre toate." Ei, dar va trebui să revină repede la realitate. Ar trebui să știe că nimic nu-i simplu atunci când vine vorba despre Moderni. Tocmai pentru că această instituție a fost atât de multă vreme deosebit de hegemonică; pentru că și-a luat asupra ei să-și bage coada în toate domeniile – politică, morală, artă, cosmos, drept, chiar și economie –, pentru că a crezut că poate deveni planetară ca o formă universală a religiosului; tocmai

de asta, n-a știut niciodată cum să „arunce balastul" la momentul potrivit, pentru a salva contrastul, singurul pe care ţinea să-l instituie. Și, lucru încă și mai de mirare, instituţia a fost sfărâmată cu mai multă vigoare de cei care-și spun religioși decât de cei care își zic secularizaţi. Cercetătoarea n-are noroc: dacă există o indicaţie pe care nu trebuie să o urmeze pentru a defini ființele religioase, este vorba despre domeniul bine delimitat al Religiei.

Cu atât mai mult trebuie să se pregătească să se uite în altă parte, cu cât are de înlăturat un alt fenomen parazit: „întoarcerea religiosului". Nimic n-ar deturna mai mult cercetarea pe care o începe decât dacă cineva i-ar răspunde proiectului așa: „Desigur, aveţi dreptate, nu se poate face vreo cercetare despre valorile contemporane fără o preocupare pentru acest fenomen universal." Specialista în etnologie trebuie să respingă acest sfat de bun simţ. I se pare, într-adevăr, că ființele Cuvântului ar fi încă și mai adânc îngropate de acest discurs despre întoarcere, despre menţinerea necesară sau despre necesara dispariţie a religiosului.

Dar cum poate fi atât de sigură? Dacă principiile cercetării au fost înţelese, atunci este pur și simplu pentru că acest fenomen nu se definește printr-un tip original de subzistenţă, de risc, ci, dimpotrivă, printr-o căutare, adesea disperată, a unei substanţe, a unei garanţii, a unui substrat. Ceea ce este vizat prin acest termen de religios este apelul la o altă lume! Și deci exact contrariul a ceea ce ne străduim să repetăm. Nu există o altă lume – ci doar lumi pe care fiecare mod le alterează diferit. Dacă vorbim temători despre „respectarea transcendenţei", n-o încurajăm deloc pe specialista în etnologie să ia în serios acest fenomen, din moment ce recunoaște aici TRANSCENDENȚA° greșită care consideră IMANENȚA° ca opus al ei și nu ca sinonim. Ceea ce e atât de neplăcut în apelul la „supranatural" este faptul că „naturalul" vine de la sine. Și dacă vorbim, cu voce scăzută, despre „spiritualitate", ar trebui să fim imediat alertaţi că o ciudată idee a „materialităţii" a fost din capul locului înghiţită fără comentarii. De ce ar trebui ca specialista în etnologie să se preocupe de cei care-și ridică ochii la cer pentru a blestema lucrurile pământești, ale „materialismului ambiant", ale „raţionalismului", „umanismului": ce știu ei despre materie, raţiune și omenesc?

Ceea ce trece astăzi drept religie nu poate oferi decât un avatar foarte dezolant al căutării de imobilitate, de indiscutabil, de suprem, de ideal. S-a mers până la a se face din religios căutarea absolutului și chiar a accesului nostalgic la un dincolo! Religiosul devenit „scut împotriva relativismului" și „supliment de suflet" împotriva „secularizării" și a „materialismului" acestei „lumi josnice"! Iată cât de spectaculos ne putem înșela asupra ţintei! Cum? Toate aceste comori de inteligenţă și de pietate pentru a ajunge aici? Mii de ani de traduceri neîntrerupte, de variaţii continue, de inovaţii prodigioase, pentru a sfârși în căutarea unor temeiuri? Cum ne putem înșela în așa hal încât să începem să adorăm zei falși?

Chiar dacă-și iese în întregime din rol, cercetătoarea, indignată, nu îndrăznește să numească o asemenea perversiune ca fiind o eroare de categorie: „erezie" ar fi un eufemism; ar trebui vorbit de „oroare de categorie"? Cât de puerile îi par vechile confuzii ale lui Iahve cu Baal și Moloh! Niciodată idolatrii n-ar fi îndrăznit să confunde Dumnezeul lor cu un transport fără deformare, un motor imobil, o substanță increată, un temei: măcar ei știau că nu se poate instaura un zeu fără un drum de alterări, de interpretări, de medieri. Fetișismul nu e decât o nimica toată față de această idolatrie: înlocuirea religiosului cu contrariul său, confuzia dintre sfințenia relativă cu absolutul păgân! Iar acest blestem se enunță chiar în temple, în inima bisericilor, în fața tabernaculelor, în amvon și în prezența porumbelului Sfântului Duh! Unde sunt profeții care și-ar fi putut arunca anatemele împotriva acestor murdării, păcate, grozăvii? Unde sunt lacrimile lui Ieremia, unde sunt lamentările lui Isaia?

Dacă cercetătoarea vrea să-și păstreze mintea sănătoasă, trebuie să caute religiosul în afara domeniului religiei. Trebuie să presupună că ceea ce se numește „întoarcerea religiosului" nu manifestă altceva decât întoarcerea FUNDAMENTALISMULUI°. Și înțelegem de ce. Pentru că nu putem situa valorile care prezintă mai multe forme în instituții adecvate, reacționarii de diverse obediențe se îndreaptă către un erzaț care pare să „apere valorile" superficial, plasându-le într-o zonă de neatins! Între această căutare a unui temei ultim și ființele religiosului nu e nimic altceva decât un raport de sinonimie. De aici trebuie plecat, chiar dacă o astfel de decizie nu anunță nimic bun în privința viitoarei diplomații: cum să facem pentru ca informatorii noștri să renunțe la religie (și la CREDINȚĂ°) pentru a le putea acorda ființelor religiei adevăratul lor loc? Cum să-i convingem că faptul de a învăța să ne îndreptăm atenția în altă parte înseamnă chiar religia? „Unde-ți este comoara, acolo-ți va fi și inima."

› CI MAI DEGRABĂ SĂ REVII LA EXPERIENȚA CRIZEI SENTIMENTALE ‹

Ce fir să apucăm atunci pentru a repera prezența ființelor purtătoare de religie? Cercetarea trebuie să se întoarcă, iarăși, la experiență, chiar dacă aceasta pare foarte îndepărtată de domeniul oficial recunoscut ca religios. Ne vom aminti că, în capitolul 6, am fost surprinși de greutatea plasării metamorfozelor [MET] în sânul dispozitivelor și al mecanismelor capabile de a produce psihisme; recunoscuserăm această enigmă care făcea ca un personaj atât de dependent de *proprietarii* lui („posedanții" acestor „posedați") să se vadă pe sine, totuși, ca un bun modernist, în felul unui „eu" originar, nativ, primordial, autohton și autonom. Cum să explicăm faptul că un personaj care nu-și putea câștiga interioritatea decât intrând în tranzacții cu ființe ale metamorfozei, din care era, de fapt, în întregime fabricat, nu visa decât la firesc, la plenitudine, la autenticitate? Atitudinea ni se păruse aproape sinucigașă,

deoarece cu cât „eul" se voia mai plin, mai rotund, mai complet, cu atât *mai puțin* se putea împotrivi transformărilor. Dacă există un lucru care înnebunește, apoi acesta este „eul" autonom, fără legături și fără proprietari; în felul acesta, el e descoperit în fața atacurilor; nu va întâlni ființele metamorfozei decât la modul amenințării și al înșelăciunii.

Dacă există o prăpastie între două exigențe atât de opuse ca primirea ființelor capabile de a vă metamorfoza, pe de o parte, și, pe de alta, căutarea unei autenticități primordiale, înseamnă că putem cu siguranță diagnostica o nouă eroare de categorie. Probabil că e vorba despre confuzia dintre personajul vizitat de ființele invizibile și oarbe și un alt strat de subiectivare, cel care produce persoane. Trebuie să existe ființe noi care au ca țintă „eul" și care știu să-l ocheasă bine – și cu care e imposibil să negociezi. Ceea ce explică de ce e atât de greu pentru Moderni să vorbească respectuos despre ființele care produc psihisme: pentru că le-ar confunda *cu altele*. Și acum, ca întotdeauna, foametea ontologică a teoriei lor îi împiedică să restituie cum trebuie varietățile propriei experiențe.

Specialista în etnologie se hotărăște să-și încerce norocul cu experiența cea mai banală a interacțiunilor între prieteni, între membrii unei familii, între amanți. Aici speră ea să detecteze această distincție între, pe de o parte, *fabricarea interiorităților compozite*, profitând de metamorfoze, și, pe de alta, experiența circulației unor cuvinte care *fac să existe* subiectul ca *persoană unificată*. În vreme ce primele nu ne vizează, dar, dacă reușim să nu ne simțim nici noi vizați, ne ridică și ne transportă, cuvintele ne apropie și ne ridică la loc, *adresându-ni-se* pur și simplu. „Tu ești, eu sunt, noi suntem." Nuanța e poate fină, dar nu poate scăpa celor care se găsesc în interacțiuni intime și care trebuie să lămurească această încrucișare în vârtejul crizelor [MET·REL].

Există teste care permit evitarea blestemului printr-un cuvânt, un gest, un ritual, sau care, dimpotrivă, cu un cuvânt, un gest, un ritual, blestemă și doboară. Pentru a ieși din criză, am văzut, trebuie să implementăm o procedură – un dispozitiv de cură, o terapie, inventate de-a lungul conversațiilor de amatori sau încredințate specialiștilor. În acest sens, suntem cu toții puțin vrăjitori, fiecare descurcându-se cum poate; rezultatul e întotdeauna o formă de detașare între *aliens* și subiecți – magie albă – sau, pe dos, un soi de posesiune a subiecților *alienați* de către forțele pe care le-am declanșat – magie neagră.

Or, nu-i deloc ceea ce se întâmplă în crizele sentimentale, atunci când alte cuvinte, alte gesturi, alte ritualuri, care la suprafață par doar foarte puțin diferite, au ca rezultat „apropierea" „persoanelor" care înainte de criză își spuneau „îndepărtate" – chiar dacă uneori trecem de la o formă de criză la alta fără ca măcar să ne dăm seama, într-atât de mult seamănă aceste pase. Specificul cuvintelor de iubire este de a da persoanei căreia i se adresează existența și

unitatea pe care altfel n-o avea. „Mă simțeam departe", „Eram indiferent", „Nu mai aveam răbdare, acum sunt aici, prezent, lângă tine", „Iată-ne împreună", „Ne-am apropiat mult". Ar fi o eroare de adresare să crezi că aceste cuvinte nu ne vizează, că trebuie evitate, ca și cum ar fi vorba despre celelalte cuvinte, cele care ne lasă să ne adresăm ființelor metamorfozei. Dar, în cazul nostru, să te închizi în fața acestor cuvinte – sau să nu le pronunți pentru ceilalți – înseamnă să dispari de-a dreptul – sau să-i faci pe ceilalți să dispară de-a dreptul. Ce nenorocire pentru cineva să nu fi fost ochit niciodată de un cuvânt de iubire: cum s-ar putea simți persoană o ființă care n-ar fi primit niciodată un asemenea dar? Cine s-ar putea simți *cineva* fără să fi fost niciodată astfel abordat? Ce mizerabil trebuie să se simtă cel care n-a provocat niciodată altceva decât indiferență!

Siguranța, mereu de recâștigat, pe care experiența o oferă este că această certitudine de a exista, de a fi aproape, de a fi unit și complet, nu vine din noi, din propriul nostru temei, ci din afară, o primim, e un dar niciodată meritat, care circulă prin tubul îngust al cuvintelor mântuitoare.

Cuvinte speciale: cuvinte purtătoare de *ființe capabile să-i renoveze pe cei cărora li se adresează.*

- CARE PERMITE DESCOPERIREA ÎNGERILOR PURTĂTORI DE ZBUCIUM SUFLETESC -

La începutul acestei cercetări, ne-ar fi fost greu să reperăm un strat de subiectivitate care li s-ar adăuga astfel tuturor celorlalte: ancorarea într-un subiect aborigen ar fi fost prea puternică; dar acum, că am desțelenit subiectul, l-am dislocat, l-am distribuit, l-am repartizat în întregime, nu ne mai servește drept legătură. Nu mai plecăm de la el cu niciun chip. Dimpotrivă, venim înspre el, din toate părțile, pentru a-l cuprinde, a-l așeza, a-l asigura. Dacă rămâne în picioare, înseamnă că a găsit drumul de instaurare a tot ceea ce vine nu din forul său interior, ci din *forul lui exterior*. Nimic nu ne mai împiedică așadar să recunoaștem alte ființe purtătoare ale unor straturi diferite de subiectivitate a căror caracteristică nu este aceea de *a fabrica* sau de a poseda personaje, ci de a le mântui, transformându-le în *persoane*. Caracteristica acestor ființe este că fac persoanele să vină din depărtare *în apropiere*, de la moarte la *viață*. Să spunem, ca să întrebuințăm un limbaj mai direct, că aceste cuvinte îi *învie* pe cei cărora li se adresează – în sens obișnuit, îi „aduc la viață".

Ar putea să pară ciudat să stabilești o scurtătură atât de rapidă între vocabularul interacțiunilor dintre amanți și cel al religiei numite pe bună dreptate „revelată", dar ceea ce e important este să poți da ființelor numele lor adevărat. În orice tradiție, cei care poartă zbucium sufletesc, și nu mesaje, se numesc *îngeri*. Dublu-Clic nu înțelege desigur nimic, de vreme ce el nu vrea decât translații și transfer de informație [REL·DC]. „Mesageri care transportă mesaje fără alt conținut decât transformarea persoanelor – ați luat-o razna rău de tot!"

Și chiar „am luat-o razna"... Trebuie să ne dăm seama că Geniul Rău n-a primit niciodată vreo dovadă de dragoste! Și că nu știe nimic despre exemplul princeps pictat și sculptat de zeci de mii de ori, al îngerului Gabriel, cel a cărui îndemânare nu doar că produce zbucium în sufletul tinerei Maria, dar o face să dea naștere vieții. N-am putea defini mai bine ființe legate de un tip special de cuvinte capabile să-i convertească pe cei cărora li se adresează. Salutându-i, îi mântuiesc și îi fecundează. Nimeni n-a putut vreodată să definească sufletul, nici să decidă dacă există sau nu, dar nimeni nu poate contesta că acest „nu-știu-ce" se clatină și se împleticește în funcție de asemenea cuvinte, de astfel de tulburări mutuale. Cine dintre noi poate spune că nu închide în inima lui comoara acestor injoncțiuni pe care le-a primit sau le-a dat – fără să le poată totuși poseda?

Dacă această ipoteză este exactă, înțelegem de ce este atât de greu să instituim psihismele, dar și îngerii. Riscăm în fiecare clipă să le confundăm fără să respectăm contrastele. A îngriji nu înseamnă a mântui. A face să circule ființele psihogene nu-i deloc același lucru cu a te lăsa răvășit de îngeri – și deloc același lucru cu obținerea unor cunoștințe dovedite [REF]. Putem să vrem să descoperim adevărul subiecților, dar de vreme ce există o multiplicitate a ființelor producătoare de subiectivități, există neapărat mai multe adevăruri. Dacă nu suntem pregătiți să reglăm traficul tuturor acestor ființe *fără a le confunda*, atunci să nu vorbim nici de interioritate, nici de subiectivitate; să nu vrem să ne numim psihologi.

› CU CONDIȚIA DE A DISTINGE ÎNTRE A ÎNGRIJI ȘI A MÂNTUI, EXPLORÂND ÎNCRUCIȘAREA [MET·REL].

Asta nu vrea să spună că aceleași locuri, aceiași preoți, aceleași ritualuri, aceleași pase nu pot servi și unora, și altora. E de ajuns să intrăm într-un sanctuar pentru a simți că lumea vine aici în același timp să fie îngrijită și mântuită; aceeași statuie a Fecioarei Negre poate servi și la una, și la alta; același pelerinaj la Lourdes mai puțin îngrijește și mai degrabă convertește. Atunci când vom reuși să alcătuim mai sistematic caietul de sarcini al diferitelor moduri, vom întâlni adesea tulburătoare asemănări între exigențe atât de variate, care ne vor permite să resimțim nu doar INTERPOLĂRILE°, ci și AMALGAMURILE°, sincretismele și, în fine, armonicele. Dar pentru că subiecții ar fi, cum se spune, multistratificați, nu trebuie să amestecăm compușii. Există fel de fel de invizibile. A învăța să-i întâlnim pe *aliens* nu înseamnă să așteptăm mântuirea din partea lor.

Cercetătoarei i-ar plăcea să fie ajutată să-i repereze pe îngerii purtători de mântuire. E puțin supărată că trebuie să-i limiteze deocamdată la intrasubiectivitatea crizelor sentimentale. Dar trebuie să se resemneze să nu conteze pe niciun ajutor. După cum nici epistemologia nu putea s-o ajute la definirea cunoașterii obiective, nu poate conta acum pe teologie pentru a vorbi îndreptățit despre

DESCOPERIM ATUNCI UN HIATUS SPECIFIC ›

ființele purtătoare de ceea ce mântuiește. Vom vedea în curând de ce: Dublu-Clic le-a lovit și pe una, și pe alta, obligându-i pe teologi să se refugieze în credință printr-o concepție ea însăși eronată asupra cunoașterii... Greu de procedat mai rău de atât! Și totuși, cercetătoarea noastră nu-și lasă metoda din brațe și știe că trebuie să poată să considere acest nou HIATUS° ca pe o dovadă a unui anumit mod de existență. În toate predicile despre „dincolo", asupra „vieții de după moarte", trebuie să existe uneori ceva care să sune just. Cum poți neglija această distincție dintre departe și aproape, dintre mort și viu, dintre dispariția și apariția persoanelor, dintre mântuire și pierzanie? Iată un contrast care nu trebuie atenuat. Dacă cuvântul VALOARE° are vreun sens, atunci acesta e.

În acest sens precis se produce mereu acest miracol pe care trebuie să-l înregistreze neapărat în caietul de SARCINI° al acestor ființe. Nici n-a terminat de reformulat în termeni banali această mică diferență ce reperează cuvinte capabile să producă iarăși persoane, nici n-a îndepărtat bine ajutorul teologiei, că apare brusc o încrengătură surprinzătoare cu vocabularul cel mai tehnic al religiei – cel puțin al religiei creștine, singura pe care încearcă deocamdată să o capteze. Și totuși, cât de tare a tremurat la început, când s-a apucat să caute urmele ființelor religioase în criza sentimentală; îi era teamă de două ori: ca această încrengătură îndrăzneață să nu sune ca un sacrilegiu care ar înjosi „marile idei" ale religiei la nivelul unor crize afective; fie, invers, să nu încerce, printr-un fel de perversiune apologetică, să profite de iubirea profană pentru a debita prostii despre iubirea sacră. Dar nu, n-are niciun motiv să tremure, căci cuvintele explicite ale tradiției n-au făcut niciodată altceva decât să sublinieze chiar acest contrast pe care încearcă să-l lămurească. Altfel spus, în chiar clipa în care își pierduse orice speranță în teologie, iat-o *aliniată* tradiției. Da, *fidelă*. Nicio etnologie nu poate rivaliza în explicitare cu aptitudinile credincioșilor. „Nu există decât o iubire", spune călugărița portugheză. E *prinsă*, nu mai poate alege: trebuie să ia totul de la capăt, deopotrivă certitudinile și îndoielile, toate la fel de prost plasate.

• CE PERMITE RELUAREA CUVÂNTULUI •

Dar asta pică bine, pentru că religia înseamnă *reluarea însăși*, neîncetata reluare a cuvântului de către cuvânt. Aceasta este lumina lui specifică: se reia, reîncepe, revine de mai multe ori, se repetă, pisează, inovează; de altfel, religia însăși nu încetează să se descrie, reflexiv, drept *Cuvânt*.

Dacă există un mod de existență care ar trebui să se simtă bine în limba naturală, acesta e religiosul, care împarte cu ea aceeași fluiditate, simplitate, același șuvoi și același fluaj – ceea ce Péguy, „Saint Charles" Péguy percepuse atât de bine: cu condiția de se relua, repetându-se. Iată ce o face comprehensibilă pentru copii ca și pentru oamenii simpli, dar o ascunde înțelepților și savanților care vor ca însuși cuvântul să nu *fluieze*, să transporte fără deformare

literalul, să vorbească despre *ceva care nu vorbește*, sau să debiteze cuvinte care să nu-i mântuiască pe cei care le ascultă. Iat-o cum curge iar, dă pe dinafară, trece prin parabole, se scufundă în ritualuri, își revine într-o predică, șerpuiește într-o rugăciune, circulă așa, indiferentă, și hop, dintr-odată convertește. Urmează acest fir al Cuvântului însuși, Cel despre care se spune că este „Calea, Adevărul și Viaţa" (*Ioan* 14, 6).

De ce limba are nevoie *să se reia*? Fiindcă Logosul nu se poate încredinţa *niciunei substanţe* pentru a se asigura de continuitatea în ființă. Așadar, și el este un mod de existenţă, o formă specifică de alterare a ființei, și de aceea există o distanţă atât de mare faţă de „fenomenul religios" sau, vai, faţă de instituţia religioasă, așa cum a acceptat ea, tardiv, să se definească. Ea care, totuși, înţelesese demult această legătură între reluare, invenţie și expansiunea conţinutului ei – înainte de a-i întrerupe brutal cursul. Pentru nicio altă instituţie nu se poate spune că ne găsim în faţa contradicţiei dintre o pierdere care pare totală și definitivă, precum și, în același timp, în faţa tulburătoarei ușurinţe cu care regăsim ceea ce-a vrut întotdeauna să transmită și să transporte. Ca și cum raportul dintre apropiat și îndepărtat ar face parte din însăși definiţia ei: a pierdut lumea; dar ceea ce spune ea e la îndemână.

- FĂRĂ A PĂRĂSI CĂILE RAȚIONALULUI.

Cu ființele religioase, ca de altfel și cu cele psihice și cu cele de ficţiune, pericolul este acela de a pierde firul raţiunilor, acceptând prea repede etichetarea lor drept „iraţionale". Faptul că Dublu-Clic nu reușește să le urmărească nu înseamnă că acestea ar fi ilogice sau misterioase. Cercetătoarea știe că trebuie să se teamă, atunci când e vorba despre religios, de cei care vor să stabilească „limite" pentru raţional. Ca și cum am avea posibilitatea să alegem modul de raţionament! Dacă e adevărat că există mai multe moduri de existenţă, nu avem decât o singură și aceeași raţiune cu care le putem urmări. Nimeni nu are un creier de schimb. Ar fi bine ca cititorul să ne dea dreptate: niciodată, în decursul acestei cercetări, nu i-am cerut cititorului să abandoneze logica cea mai obișnuită; am cerut doar ca, utilizând *aceleași* raţionamente obișnuite, aceeași limbă naturală, să urmărim *alte* fire. Și tocmai pentru că instituţia religioasă a uzat și abuzat de „limitele raţionalului", după cum vom vedea, specialista în etnologie nu trebuie să clipească atunci când trebuie să definească natura acestor ființe. Ele sunt raţionale de la un capăt la altul. Ca și psihismele. Ca și ficţiunile, ca și referinţele.

Riscul este, desigur, de a considera că această exigenţă de a trata religiosul în mod raţional ar putea însemna o reîntoarcere a spiritului critic, adică a banalului bun-simţ al științelor sociale. Nu e nimic de așteptat din partea acestei „explicaţii sociale" a religiosului, pentru că ar însemna să pierdem firul ființelor purtătoare de mântuire, să-l rupem și *să-l înlocuim cu un altul*, încercând să dovedim că „îndărătul" religiosului ar sta, „ascunsă cu grijă", de pildă, „societatea", dar „inversată" și „machiată". O astfel de „explicaţie" ar echivala cu pierderea

religiosului, desigur, dar și cu trădarea noțiunii de rațional – fără să mai punem la socoteală că n-am mai înțelege nimic din „social". Nu există nimic „îndărătul" religiosului – după cum nu există nimic interesant „îndărătul" ficțiunii, dreptului, științei, de vreme ce fiecare mod își este sieși propria explicație, completă în felul ei. Și toate la un loc înseamnă socialul.

[REL] DEFINEȘTE FIINȚE CU UN CAIET DE SARCINI SPECIAL ▸

Pentru a rămâne raționali, trebuie să precizăm cât putem de bine caietul de sarcini și tipul de veridicitate pe care-l putem aștepta de la aceste ființe, fără a pierde *sensul* pe care acestea îl dau la tot ceea ce urmează, precum și explicitarea condițiilor de îndeplinit atunci când le abordăm. Nu ne-ar fi de mare ajutor să spunem că ființele religioase nu sunt „decât cuvinte", din moment ce aceste cuvinte transportă ființe care convertesc, învie și mântuie persoane. Așadar, sunt niște ființe, fără îndoială. Care vin din afară, ne apucă, ne locuiesc, ne vorbesc, ne invită; ne adresăm lor, le facem rugăminți, le implorăm.

Recunoscându-le un statut ontologic propriu, vom putea înainta binișor, fără să ne îndepărtăm de experiență. Nu va mai trebui să tăgăduim mii de ani de mărturii, afirmând otova că toți profeții, sfinții, martirii, exegeții și fidelii s-au „înșelat", „luând" niște „biete" cuvinte sau unde cerebrale, niște reprezentări, în orice caz, „drept" niște ființe reale. Din fericire, cercetătorii nu mai au de ce să comită astfel de reducții (ca să nu le spunem păcate!), de vreme ce acum beneficiem în sfârșit de un plurivers suficient de gol pentru a putea să introducă, în afara ființelor invizibile purtătoare de psihisme, drumuri de alterare, să le spunem chiar rețele, care permit desfășurarea *procesiunilor de îngeri*, ființele purtătoare de conversiune. Pe unde a trecut un psihofor, se va putea strecura și un alt purtător de suflete...

Știm de asemenea că nu există în această atitudine niciun laxism ontologic, ci simplul respect al pluralității experienței. Pare infinit mai simplu, mai economic și mai elegant să asculți mărturiile sfinților, misticilor, confesorilor și fidelilor pentru ca, împreună cu ei, să ne îndreptăm atenția *către ceea ce* își îndreaptă și ei la rându-le atenția: lor le survin ființe care le cer să fie instaurate. Ceea ce au specific aceste ființe este că ele le *apar* celor cărora le provoacă zbucium sufletesc, mântuindu-i și înviindu-i. Pentru a rămâne empirici, pe ei trebuie să îi urmăm. Ceea ce era imposibil cu interioritatea, devine posibil cu modurile de existență. Nu ne vom mira că îngerii pot urma alte drumuri decât tehnicile, demonii sau formele. Lumea a devenit destul de vastă pentru a-i cuprinde pe toți.

▸ PENTRU CĂ ACESTE FIINȚE APAR ȘI DISPAR ▸

Mai ales pentru că exigențele lor sunt foarte specifice. Într-adevăr, nu găsim nicăieri în caietul de sarcini al ființelor religioase obligația de a imita tipul de persistență al meselor [TEC] sau al pisicilor [REP]. Ca și ființele metamorfozei, ele aparțin genului „ocultat". Cu mențiunea că dacă apar – orașele și satele

noastre sunt încă presărate cu sanctuare ridicate pentru a adăposti emoţiile pe care aceste apariţii le-au suscitat –, ele *dispar* încă și mai sigur. Pe această intermitenţă ne sprijinim atunci când ne batem joc de ele, de caracterul lor fantomatic și iluzoriu –, iar spiritul critic nu s-a ferit niciodată să o facă. Dar avantajul unei cercetări asupra modurilor de existenţă este tocmai cel de a putea *include* această trăsătură în caietul de sarcini: faptul că nu le putem controla *nici apariţia, nici dispariţia.*

Aici diferă ele radical de metamorfoze: nu le putem nici păcăli, nici deturna, nici nu putem începe vreo negociere cu ele [MET·REL]. Ceea ce le interesează, la o primă vedere, este să nu fim niciodată *siguri* de prezenţa lor și să ne revenim de mai multe ori pentru a fi siguri că le-am văzut, simţit, rugat. Altă diferenţă faţă de metamorfoze: iniţiativa *vine de la ele*, iar ele *ne* ochesc fără să se înșele vreodată asupra noastră, chiar dacă noi ne tot înșelăm în ceea ce le privește; nu ne iau „drept altcineva", dar ne propun să trăim *cu totul altfel*, exact ceea ce se numește o „convertire"

Vedem așadar că deși e greu să le distingem în mod sigur, ontologia lor nu e aceeași cu cea a metamorfozelor. De aceea poate ar fi mai prudent să numim DIVINITĂȚI° puterile de tranzacţie prin care ne adresăm fiinţelor purtătoare de psihism și să păstrăm numele de ZEI° pentru acele fiinţe cu care nicio tranzacţie nu e posibilă și care nu vin pentru a îngriji, ci pentru a mântui. Dacă ne îngrijorăm cumva să „rostim în van numele Domnului", nu e cazul totuși să ne abţinem să rostim un cuvânt care nu are nimic iraţional, care nu trimite la nicio supranatură, care nu e deloc aici pentru a rezolva vreo problemă de întemeiere, ci pur și simplu pentru a desemna traiectoria lăsată în urmă de un anumit tip de fiinţe pe care le recunoaștem după un semn particular, acest hiatus al convertirii prin cuvântul care mântuiește și învie.

Cuvântul „zeu" nu poate desemna o substanţă, ci reluarea unei substanţe, ce riscă mereu, și chiar, s-ar putea spune, drumul acestei reluări, în același timp cuvânt și fiinţă, *logos*. Nu-l poţi rosti decât tremurând, întrucât trebuie să dai expresiei întreaga greutate realistă: aceste entităţi au caracteristica de a fi *feluri de a vorbi*. Dacă rataţi cum să le vorbiţi, cum să vorbiţi despre ele, dacă nu găsiţi tonul potrivit, tonalitatea optimă, le văduviţi de orice conţinut. Simple feluri de a vorbi? Păi, asta nu înseamnă să le tăgăduiești orice *așezare* ontologică? Înspăimântătoare exigenţă, care ar trebui să reducă la tăcere sute de mii de predici, de propovăduiri, de cazanii: dacă vorbiţi fără ca însuși cuvântul rostit să poată converti, nu *spuneţi* nimic. Mai rău, ceea ce faceţi e un păcat împotriva Spiritului.

Toate mărturiile coincid în acest punct, într-adevăr: apariţia unor astfel de fiinţe depinde de o *interpretare* atât de delicată, încât riști tot timpul, stai în frică și cutremur că ceea ce spui despre ele ar putea fi o minciună;

· ȘI POSEDĂ CONDIȚII DE REUȘITĂ DEOSEBIT DE DISCRIMINATORII ·

și că, minţindu-te, ai putea *să le confuzi* – cu un demon, cu o iluzie, cu o emoţie, cu un temei. Teama de a comite o eroare de categorie îi ţine de fapt în suspensie pe fideli. Niciodată nu găsim în Scripturi nici măcar urma unuia dintre cei chemaţi care ar putea fi absolut sigur că fiinţele Cuvântului chiar au fost acolo și că a înţeles perfect ce voiau de la el. Cu excepţia păcătoșilor. Chiar acesta este criteriul adevărului, proba decisivă: fidelii tremură ca nu cumva să se înșele, infidelii, nici poveste. Este exact chiasmul pe care transmigrarea religiei în fundamentalism l-a pierdut, înlocuindu-l cu o diferenţă pe cât de absolută, pe atât de imposibilă între cei care cred și cei care nu cred!

Pentru că nuanţa este așa de fină încât cu atât mai mult trebuie să ne ferim să confundăm condiţiile de reușită și de nereușită datorită cărora vom putea înţelege ceea ce urmează. „Atenţie! Luaţi aminte! *Nu se mai află aici*; vedeţi unde l-aţi pus", spune îngerul femeilor venite să-L caute într-un mormânt: „Cum, încă n-aţi înţeles despre ce e vorba. De ce îi căutaţi pe cei vii printre morţi?". Scripturile nu reprezintă decât o mare șovăială asupra înţelegerii unui mesaj a cărui caracteristică este să nu transporte nicio informaţie și care cere să i se dea întotdeauna o altă direcţie pentru a i se corecta interpretarea... Bunavestire nu informează. Zero conţinut informativ. Cât să-l facă pe Dublu-Clic să moară de foame...

Înţelegem acum cât de departe trecem de problemă atunci când se spune că în materie de religie „poţi spune orice": niciun regim de veridicitate nu distinge atât de radical între adevărat și fals, între a vorbi *bine* și a vorbi *rău*. Tablourile din muzeele noastre, frontispiciile bisericilor noastre ar fi trebuit să ne familiarizeze cu această diferenţă, cea care distinge Raiul de Iad, mântuirea de pierzanie. Îngerul Gabriel ne poartă sufletul și îl cântărește. E greu să fii mai clar, mai decisiv, mai radical de-atât. Imaginea e naivă, dar cum poţi vorbi mai simplu despre exigenţa convertirii? „Cel ce are urechi de auzit, să audă!" Nu ne mai este teamă de Iad, astăzi? Foarte bine, dar tot trebuie să tremurăm, ca nu cumva să confundăm adevăratul și falsul religios. „Să nu iei în van numele Domnului." Acesta este regimul despre care pretinșii „raţionaliști" afirmă cu atâta fală că ar fi „indiferent" în egală măsură adevărului și falsităţii, că ar fi dovada abandonării raţiunii! Abandon pe care unii dintre ei, printr-o plată condescendenţă, ar fi gata să o aprobe pe baza „limitelor raţiunii" sau a „necesităţii de a apăra valorile". Câtă josnicie se ascunde în acest fals respect!

- DIN MOMENT CE DEFINESC O SUBSTANȚĂ CARE NU SE SPRIJINĂ PE NICIO SUBSTANȚĂ -

Dacă vrem să înţelegem acest risc neîntrerupt al cuvântului mântuitor, ar trebui să-l asemănăm, deși poate să pară bizar, tocmai cu fiinţele reproducerii [REP·REL]. Să nu uităm că liniile de forţă și genealogiile nu se sprijină nici ele, ca să subziste, pe o substanţă

– nici scaunele, nici pietrele, nici electronii și nici caii, obeliscurile, limbile sau trupurile. Și aici continuitatea duratei se obține uneori printr-o anumită formă de discontinuitate, cea pe care am numit-o persistență. Ar fi deci absurd să cerem ființelor religiosului să se sprijine pe substanțe mai durabile, mai sigure, mai imediate, mai continue, în vreme ce ființele reproducerii ar continua să-și rișteexistența prin stupefiante și acrobatice discontinuități. Vedem acum ridicolul ideii unui „supranatural" – ca și cum ar exista un „natural"! În schimb, locul pe unde trebuie să treacă briciul ascuțit al lui Occam este cel în care trebuie precizat tipul de discontinuități prin care trebuie să treacă ființele religiosului pentru a câștiga, pentru a merita, pentru a-și relua continuitatea și subzistența.

→ DAR CARE SE DEFINEȘTE PRINTR-O ALTERARE SPECIFICĂ: „A BĂTUT CEASUL" ←

În rezerva ființei-ca-ALTUL°, dacă putem spune așa, să ne punem următoarea întrebare: care este așadar ALTERAREA° pe care religiosul va veni să o *traseze*? Aceasta ne va permite să înțelegem de ce acest mod de existență este atât de special, de ce a fost atât de supralicitat până de curând și de ce a rezistat atât de prost în fața erorilor de categorie care s-au înmulțit de la începutul timpurilor moderne prin apariția celorlalte moduri – mai ales a Științei.

Această abordare a alterării este, ce-i drept, foarte specială. Înțelegem că extragerea acestui contrast i-a bulversat pe părinții noștri, că au plâns de bucurie, că au văzut cerul deschizându-se și legiuni de îngeri ningând peste ei: *alteritatea poate fi definitivă*. „A bătut ceasul." Nu există substanță, și totuși subzistența ne procură și ea scopuri, ideea definitivului, sau în orice caz a *sfârșitului*, sens și o promisiune de plenitudine. E vorba despre ceea ce se traduce, deși cam stângaci, prin „eternitate" și prin „viață eternă" – dar în timp, prin reluare, mereu, în timp. Contradicție stupefiantă care i-a uimit pe toți cei care s-au rugat și pe care au numit-o cât de bine au putut: Prezență, Creație, Mântuire, Har. Este vorba despre o inovație uluitoare în alterare, diferență în diferență, reluare în reluare: putem ține împreună, în același timp trecerea prin celălalt și obținerea definitivă a mântuirii – cu condiția de a *reîncepe* mereu. Acesta este nodul, îmbinarea, prefacerea decisivă: în timp, dar scăpându-i, fără ca timpul însuși să-i scape, fără, mai ales, să abandoneze timpul. Năucitoare elaborare a lucrării pe numele ei *Întrupare*.

Cum poți da adevărata măsură a acestei drame? Pe de o parte, nimic n-are de-a face cu subzistența – capcană în care religiosul va cădea de îndată ce va începe să se îndoiască de promisiunile acestui Cuvânt – și totuși există aici ceva de ordinul substanței care este obținut prin această discontinuitate – ceea ce explică și capcana –, căci ceea ce subzistă este *același*, mereu reînnoit. Dacă nu e reînnoit, este pierdut, ocultat; dacă e reînnoit, este chiar același. Nu-i

oare chiar numele acestei reluări cel pe care i-L dăm „Domnului": „Cel care este, care era și care vine"? Contrastul descumpănește. Destul cât să te facă să pleci în deșert. Să-ți dai viața. Timpul oferă tot, inclusiv mântuirea. În afara timpului? Desigur că nu. În timp, dar *altfel* re-găsit: „Spiritul va schimba fața Pământului".

Ceea ce frapează cel mai mult în caietul de sarcini al ființelor religioase este fragilitatea lor: ele depind mereu de împrospătarea interpretării care permite exact repetarea aceluiași lucru ca ceea ce fusese spus înainte („N-ați înțeles voi ceea ce au crezut Părinții noștri?"); dar dacă pretindem să „menținem intactă" comoara a ceea ce a fost spus, fără a-l transporta cu un pas înainte, printr-o nouă discontinuitate, atunci am pierdut-o. Mana otrăvește de îndată ce încerci să o tezaurizezi. Foarte repede, ea riscă să îndreptățească toate crimele: ghionionul celor care nu cred!

Dintre toate modurile pe care le-am reperat, acesta este în același timp cel mai durabil și cel mai deschis neînțelegerilor, cel mai susceptibil de a se transforma în otravă, ba chiar în furie. În timp ce, veghind mereu asupra acestor neînțelegeri pe care și le-a tot cultivat, inovat, răspândit pe tot pământul, a devenit încetul cu încetul de neînțeles în propriii ochi. Kilometri de elaborare teologică; mii de vieți consacrate acestei descoperiri; sute de ritualuri; texte la care să plângi duminică de duminică. Apoi, nimic. Nicio imagine. Niciun sunet. Serviciu întrerupt. Fără acoperire. Prostioare. Banalități. Frecat ridichea.

Religiile ca război.

ȘI PRINTR-UN MOD SPECIFIC DE VERIDICITATE.

Această instabilitate este cea care explică de ce n-am încetat vreodată să interpretăm Scripturile, să le reluăm, să le cârpim, să le comentăm. Nu putem în același timp să vorbim religios și, cum se spune, să „păstrăm comoara Credinței". Exegeza contradictorie și care orbecăie este chiar religiosul. Etimologia stă mărturie: religiosul este relația, sau mai bine relativismul interpretărilor, certitudinea că nu obții adevărul decât de-a lungul unui nou drum de alterări, de invenții, de devieri care permit obținerea sau nu, în schimbul pisălogelii și al uzurii, a reînnoirii, fidelă față de ceea ce a fost spus – cu riscul rătăcirii sufletului. Între cele două, riscul asumat al reluării. Nu există niciun profet, sfânt, martir, reformator care să nu se definească prin acest contrast pe care îl pierduserăm și care este în fine (provizoriu) înțeles acum.

Îți vine să plângi de milă: nu exista nimic, în religie, care să poată hrăni cele două fanatisme, al cuvântului neinterpretabil și absolut, acela al unui cuvânt total care ar fi în același timp dedesubtul și deasupra tuturor celorlalte. Și totuși, religia a devenit tocmai așa ceva. Putem să-i iertăm Modernismului această greșeală? Cum ne putem resemna să pierdem o diferență atât de esențială ca cea dintre viață și moarte, mântuire și pierzanie, trecerea și săvârșirea timpului, subzistența riscantă și plenitudinea timpului? Cât de numeroase

sunt „căile pierzaniei"... Extrăgând psihismele, ne întrebaserăm cum i-am putea îngriji pe Moderni în absența unei instituții conforme schimburilor lor cu metamorfozele: dar cum i-am putea *mântui* dacă au izbutit să rătăcească până și acest mesaj?

O INSTITUȚIE PUTERNICĂ, DAR GREU DE PROTEJAT

Dacă dintre condițiile precise de enunțare a definiției acestui contrast face parte fragilitatea, ne putem întreba de ce aceia care țineau atât de mult la ea nu i-au elaborat cea mai circumspectă și mai subtilă dintre instituții. Dar tocmai asta au făcut! Întreaga istorie a iudaismelor, a catolicismelor, a creștinismelor aduce o mărturie excepțională a mijloacelor la care se poate recurge pentru a reuși să conservi, în ciuda unor nesfârșite crize și pe perioade imense, acest contrast atât de contradictoriu încât se poate spune „a bătut ceasul" când timpul își urmează cursul și „Dumnezeu e aici" când el vine; „Dumnezeu va veni" când el a sosit deja; și așa mai departe, într-un lanț neîntrerupt – mereu rupt – de reluări, de convertiri, de reinterpretări, de inovații și de trădări fecunde și fatale. *Politeism* practic, în totală contradicție (asta n-ar trebui să ne surprindă) cu monoteismul nominal, această figură încremenită a teologiei zise „rațională" în cuvântul „Dumnezeu" devenit cheia de boltă a unei substanțe puse aici pentru a rezolva probleme metafizice care sunt ele însele rezultatele unei cascade de erori de categorie...

Acest „Dumnezeu" este numaidecât *vidat de propria substanță* tocmai pentru că am făcut din el o SUBSTANȚĂ°, ceva ce ar dura „pe dedesubtul" reînnoirii interpretării și, mai ales, păcat suprem, *oricare ar fi* calitatea acestei interpretări și a acestei reînnoiri. Și oricare ar fi *felul în care vorbești despre ele*. Dar religia este de fapt atât de sensibilă, încât pierzi sau câștigi la fiecare cuvânt sensul a ceea ce spui în funcție de cum îl rostești: cu rost sau în van. Dacă chiar a vorbi „despre Dumnezeu" era o greșeală de evitat, nu trebuia să separăm continuitatea de discontinuitate, repetiția de diferență, tradiția de inovație, subzistența de reluarea ei, monoteismul de politeism, transcendența de sfânta imanență. Și chiar aceasta era eroarea fatală pe care voiam să o evităm desenând, foarte explicit, prin invocații succesive, această minunată serie, da, să o spunem de-a dreptul, această *rețea* de transformări: „Popor sfânt", „Dumnezeu", „Fiu", „Spirit", „Biserică", acest lanț de reînnoiri și de invenții nebune prin care se putea menține, numai astfel, continuitatea unui mesaj fără alt conținut decât această reluare. Totul se află aici, sub ochii voștri, și nu vedeți nimic, încă nu vedeți nimic? Ca în acele tablouri cu Isus copil în mijlocul învățaților: în fața acelorași vechi ceasloave pe care cu toții le răsfoiesc, El citește și înțelege; ei privesc în altă parte și nu înțeleg nici acum nimic...

ATÂT ÎMPOTRIVA NEÎNȚELEGERILOR ÎNCRUCIȘĂRII [REL·PRE]

Se va spune că e vorba despre o ontologie prea specifică pentru a rezista multă vreme forfecărilor critice. Dar nu-i așa, nu e nimic extraordinar aici, e vorba doar

de ceea ce acest mod de existenţă are specific *în genul lui*: „Dumnezeu" este pentru această reţea ca obiectivitatea pentru lanţurile de referinţă, dreptul pentru pasajele dreptului [DRO], persistenţa pentru fiinţele reproducerii [REP]. „Dumnezeu" este numele dat acelei fiinţe care circulă în interiorul acestei procesiuni, dacă *și numai dacă* toate celelalte – trădări, traduceri, fidelităţi, invenţii – se află la locul lor. În acest sens, ce-i drept, Dumnezeu nu are niciun privilegiu, nu se situează nici ca ceva în plus, nici ca dincolo de ceilalţi [REL·RES]. Nu are nimic prin care să îi poată judeca. Iar Sfânta Treime, din care s-a făcut un mister de nepătruns și un *quiz* pentru metafizicieni nebuni, nici nu indică altceva: căci ea arată cu o precizie admirabilă traiectoria reinterpretărilor succesive ale acestor fiinţe sensibile la Cuvânt, către un fel de a vorbi: Dumnezeu, reluat de Iisus, reluat de Sfântul Duh, reluat de Biserică – și poate pierdut de ea. E greu să fii explicit cu mai multă precizie. Greu să construiești ceva mai simplu de-atât.

Greșeala religioșilor a fost probabil aceea de a aduna sub egida Bisericii prea multe moduri și de a o institui ca metainstituţie. Imperiul Roman trebuie să fi apăsat greu pe umerii ei; iar astăzi i se cere să servească drept stâlp de susţinere a bioeticii, a moralei, a doctrinei sociale, a dreptului canonic, a educaţiei copiilor, a poliţiei moravurilor... Înţelegem acum: niciun mod nu este profilat pentru a le ţine pe toate împreună, pentru a fi metalimbaj pentru celelalte. A crede altceva înseamnă a comite o nouă eroare de categorie, de data aceasta faţă de cel care primește PREPOZIȚIILE° [REL·PRE] ca și cum am putea pune pe umerii fiinţelor religiei menţinerea încrâncenată a celorlalte moduri de existenţă. Dar e adevărat că fiecare mod este el însuși hegemonic și că, încercând să le abordeze pe toate celelalte pornind de la el însuși, le interpretează prost. Așa cum vom vedea mai târziu, dacă ne putem sprijini pe prepoziţii pentru a proteja multiplicitatea modurilor, nu-i vorba aici despre vreo putere de totalizare așa cum încercase să dezvolte cunoașterea și, înaintea ei, teologia raţională, întrucât prepoziţiile nu oferă niciun temei: ele nu spun nimic despre ceea ce urmează, aceasta e de altfel marea lor virtute, nu spun decât cum trebuie abordate alte moduri și limba în care trebuie înţelese. Pe această fragilă speranţă vom încerca să ne sprijinim în încercarea de a proteja *toate* modurile.

Nimic mai fatal decât să ceri modului religios să reprezinte „toată" lumea; ca oricare alt mod, nici el nu poate face altceva decât să adauge un fir, lăsând în spatele lui tot atâtea goluri și plinuri. Îl pierdem dacă încearcă la rândul lui să „spună prostii", căutând să acopere realităţile sub pretextul că a reușit (dar întotdeauna printr-o nouă reluare) să se menţină același și să-și îndeplinească scopul (doar că această îndeplinire nu se termină niciodată!). Ca orice alt mod, și el își desfășoară propria interpretare a totalităţii. Are o caracteristică ce-i numai *a lui*: ceasul a bătut *în ciuda* și *datorită* trecerii timpului. E drept, niciun

alt mod nu e capabil să ofere așa ceva; nicio altă instituție în afara religiei n-a extras, cultivat, amplificat, conservat acest contrast. Putem oare să-l punem iar în evidență? Acest mod nu se putea salva, în modernism, decât limitându-se la acest contrast; dar n-a știut să facă asta; a crezut, eroare fatală, că trebuia fie să accepte să dispară, fie să lupte împotriva „secularizării" (ca și cum ar fi existat un secol în care risca să se dizolve!).

· CÂT ȘI ÎMPOTRIVA CELOR ALE ÎNCRUCIȘĂRII [MET·REL] ·

Înainte de a înțelege cum un contrast de o asemenea importanță a putut fi uitat în favoarea altuia, trebuie să revenim asupra acestei erori de categorie care a fost responsabilă, așa cum am văzut în capitolul 6, de imposibilitatea CONSTRUCTIVISMULUI°. Atunci când apare, acest contrast definește o ruptură radicală în ordinea vremurilor: „Da, a bătut ceasul", „Mântuirea e posibilă, nu numai vindecarea", „Există ființe purtătoare de Mântuire", „Aceste ființe diferă de toate divinitățile". Însă, printr-un ocoliș uimitor, acest contrast a fost tradus într-o problemă a *formei* statuilor și imaginilor: „Domnul Dumnezeul nostru nu e făcut de mâna omului". Și acuzația s-a îndreptat către idoli! Idolii păreau să se ridice pe drumul Adevărului și să interzică accesul la el. Ciocanul spărgătorului de idoli a început să lovească în stânga și-n dreapta. Când, de fapt, singura diferență care trebuia extrasă era cea care împăca două forme de risc: cel de a pierde puterile metamorfozei și cel de a pierde săvârșirea vremurilor.

Acesta era contrastul pe care încerca să-l extragă, deși destul de stângaci, „diviziunea mozaică" pe care Modernii se trezesc că au moștenit-o, deși le este interzisă. Sigur, acest Dumnezeu nu e făcut de mâna omului, dar nu pentru că s-ar opune idolilor și divinităților, ci pur și simplu pentru că El reînvie persoanele cărora li se adresează, iar această adresare trebuie reluată fără încetare, fiindcă El scapă oricărei substanțe. A nu fi o substanță nu-i deloc același lucru cu a nu fi făcut de mâna unui meșter. Idolii nu sunt vinovați de crimele de care sunt acuzați. Stau cu fața la pământ dintr-o eroare!

Putem oare să reinstituim acest contrast? Să reinstaurăm Dumnezeul mediațiilor? Adică ceea ce se numește, cu un termen perfect ales, *Revelația*? Probabil că nu, doar dacă nu ne dăm seama că dificultățile n-au început să apară decât din clipa în care am vrut să legăm, în dubla Bifurcare reperată la capitolul 6, problema cunoașterii și cea a interpretării Scripturilor, acel moment numit al „revoluției științifice". Curios acest amestec dintre cunoaștere și religie, amalgamat în Rațiune și lansat într-o curățire generală a întregii planete de toți idolii și de toți „falșii zei". Iar Modernii chiar se pricep la zei falși.... Ironia e amară: confundând ținta în momentul în care apărea, acest contrast a suferit, multe secole mai târziu, fără să poată rezista, atacul la fel de nedrept pe care apariția cunoașterii obiective îl lansase împotriva lui. Un dublu *iconoclash*: odată distruși idolii, icoanele au avut și ele aceeași soartă.

- ȘI ALE ÎNCRUCIȘĂRII [REF·REL], PRODUCĂTOARE DE RAȚIONALIZĂRI NEFONDATE.

Chiar dacă specialista în etnologie s-a obișnuit cu distanța dintre valorile Modernilor și descrierea lor instituțională, ea se teme să nu se rătăcească, într-atât e de mare distanța între ceea ce descoperă că este religia – adică însăși tradiția, fără nicio iraționalitate – și ceea ce, de bine și de rău, i se spune despre religios. Oare va fi fiind aici ceva cu totul neverosimil? Acesta este motivul pentru care am semnalat adesea importanța, în cercetarea noastră, a *momentului* în care abordăm un conflict de valori. Dacă a devenit politic incorect să datăm epoca noastră ca „Înainte și După Hristos", nici despre religios nu putem spune nimic dacă nu precizăm imediat despre ce perioadă vorbim: *Înainte* sau *După* revoluția științifică [ÎRS sau DRS].

Vedem deja funcționând, aici, un fenomen întâlnit și mai devreme, al RAȚIONALIZĂRII°, care e contrar raționalului. Raționalizarea este, dacă se poate spune așa, un răspuns absurd la o întrebare ea însăși lipsită de sens, un soi de cursă către falsitate sau, mai politicos formulat, o eroare de categorie. Este replica pe care un mod de existență o dă exigenței altui mod, care-l vizează fără să reușească să clarifice originea conflictului de interpretări. Și pentru că modurile de existență acuzate de a nu avea substanță nu au disponibilă altă filosofie în afara celei a ființei-ca-ființă (sau critica ei sceptică, ceea ce e același lucru), ele nu-și mai pot apăra originalitatea decât prin cea mai devastatoare dintre soluții: își vor *supraasuma* acest deficit și vor afirma împotriva oricărei evidențe, că *și ele* izbutesc să asigure deplasări fără deformare, că reușesc să ajungă la adevăruri *literalmente* adevărate. Pentru a încerca să-și salveze comoara, credincioșii, înnebuniți, o vor încredința lui Dublu-Clic – salvatorul cel mai dubios dintre toți.

Raționalizarea înseamnă „și noi, mai ales noi!" care le răspunde vechilor moduri ajunse să nu se mai înțeleagă pe ele însele din lipsa unei metafizici de schimb. Am întâlnit deja acest salt înapoi în cazul referinței: RES EXTENSA° a fost soluția logică (dar nebunească) la un artefact creat ca rezultat al dificultății de a împăca cunoașterea obiectivă cu amploarea, complexitatea și umilința lanțurilor ei de instrumente [REF]. Am observat același lucru și în cazul metamorfozelor [MET]: deoarece e greu să le acordăm o greutate ontologică precisă, în fața unei acuzații de irealitate (și da, metamorfozele sunt „ireale" față de gabaritul lui Dublu-Clic), își vor supraasuma această lipsă printr-o raționalizare paradoxală și vor afirma „că da, există și ele, dar la modul *occult*". Misteriosul nu e nimic altceva decât o raționalizare cauzată de pierderea cheii de interpretare – iar acesta este de altfel unicul mister care trebuie descifrat. Într-un cu totul alt sens decât Hegel, putem spune că realul este raționalul, dar numai dacă ești atent la diversitatea cheilor: raționalul degenerează în raționalizare parazită de îndată ce rătăcești sau confunzi cheile.

Or, niciun alt regim nu va fi lovit mai tare de raționalizare ca modul religios. Ne putem mira că tocmai excesul de logică l-a înnebunit [REL·DC]. Atâta vreme cât urmărește firul exegezei, regimul religiei e de o simplitate biblică. Dar ne pierdem capul de îndată ce îl abordăm *în sens invers*, pentru a-l obliga să urce la loc panta pe care tocmai coboară. Deraiază din nimic: ajunge să-i ceri să transporte o substanță diferită de „ceea ce" se spune. Și abia atunci, într-adevăr, religia se transformă într-o mare minciună – care nu mai are nici măcar scuza de a fi o minciună pioasă! Am separat litera de spirit, lucrul spus de cum trebuie să-l spunem. Am pierdut respirația religiei de fiecare dată când am întrebat: „Dar, de fapt, *ce* spune ea?". Imediat, iat-o strămutată într-o primă monstruozitate. Pentru că religia nu spune nimic anume, ci face mai mult: convertește, mântuiește, transportă transformări, re-învie persoane.

ACEASTĂ RAȚIONALIZARE PRODUCE CREDINȚA ÎN CREDINȚĂ ▸

Când apare revoluția științifică, religia are deja șaisprezece secole în urma ei, de scolastică și de raționalism, și deci cedează ispitei de a se lansa într-o competiție asupra problemelor substanței și identității [REF·REL]. Și totuși, a săvârși timpul nu înseamnă să aprofundezi problema substanței, ci să convertești. Dacă există un răspuns căruia nu trebuie să-i răspunzi, atunci e vorba despre: „Și tu, ce părere ai despre ființele depărtării?". Avem nevoie de o religie foarte sigură pe ea pentru a accepta *să nu răspundă*. De îndată ce va începe să se îndoiască de capacitățile ei de a vorbi mântuind, va începe, ca să se apere de ofensiva competitorilor, să întrebuințeze chiar termenii scepticismului cu care e contrazisă: „Păi și eu vă ofer un acces la ființele depărtării, care seamănă cu referința, chiar dacă nu posedă vehiculul mobilelor IMUABILE° și nici ajutorul FORMALISMULUI° pentru a ajunge la ele". Iată, religiosul devine așadar „credință *în* ceva" – care va rămâne totuși inaccesibil! Orfeu s-a întors, Euridice se retrage în limburi...

Spiritele pioase ar trebui să se oprească aici, să vadă limpede impasul, să se întoarcă, să revină la spirit, la fluxul cuvântului însuși. Trebuie să fi detectat cu ușurință grozăvia: să-i ceri religiei să creadă în ceva substanțial este la fel de absurd ca a confunda referința cu reproducerea [REP·REF], reproducerea cu metamorfoza [REP·MET] sau dreptul cu terapia [MET·DRO]. Dar nu e deajuns: pentru a dovedi forța unui mod de veridicitate pe care începi să nu-l mai locuiești, te vei încăpățâna să-l raționalizezi. *Perseverare diabolicum est*. Și iată-ne din nou cu sute de diavoli în preajmă. Monstruozitățile se vor stivui unele peste altele printr-o înlănțuire de „dovezi", „logic" derivate unele din altele. Ce frumoasă scolastică se întrevede!

Cum credința „în" ceva imobil nu seamănă cu ceea ce produce accesul la ființele depărtării, vom pretinde că e vorba aici despre ceva „dincolo de" Natură. Nici n-am fi putut merge mai pe alături: dacă știm deja că NATURA° e un artefact, gândiți-vă ce poate fi *supra*naturalul! Pentru a ajunge la această

lume supranaturală fără nicio existență, vom face ca și cum religia ar fi o scară care permite accesul la ea, o scară fără trepte și fără balustradă. Ce-i și mai rău, de-a dreptul demonic, este că, odată ce ne îndreptăm privirea către dincolo, nu ne-o vom mai putea întoarce spre aproape, spre cei care ne sunt aproape, spre prezent, spre *aici*-ul prezenței, singurele promisiuni pe care cuvintele religioase le pot împlini: ale întrupării în timp, cu condiția de a nu ieși din timp, de a re-veni întotdeauna, de cel puțin două ori.

Cei cărora ne-am adresat până acum nu mai înțeleg nimic: ce au ei de-a face cu supranaturalul; poate veni să-i mântuiască ceva ce e inaccesibil, adică nu există, stă în afara timpului? Degeaba strigă: „Hei, întoarceți-vă, mai e timp. Ieșiți din impasul în care ați intrat împreună cu logosul sfânt! Redați-ne adevăratul lui sens, reveniți-vă, dați-ne Spiritul!". Însă, dimpotrivă, nimeni nu se va mai întoarce la ei *în misiune*, ca să le vorbească; nu, ci o să le ceară, ca o perversiune în plus, *să nu înțeleagă nimic*! Va fi zămislit acest monstru cu șapte capete, această Bestie a Apocalipsei: religia va fi un „mister" din care nu *trebuie* să înțelegi nimic! Suspendare a rațiunii – și, în consecință, suspendare, de asemenea, a religiosului, a mișcării specifice acestui fir atât de particular a cărui urmărire ar fi putut permite, de una singură, continuarea activității raționalului. Dar acum nu mai e nimic de făcut, slujba s-a terminat. Sfârșitul religiei.

- ȘI DUCE LA PIERDEREA ATÂT A CUNOAȘTERII, CÂT ȘI A CREDINȚEI* -

Am făcut un rezumat prea rapid al unei istorii prea lungi și prea triste. Dar nu e nevoie să fii foarte perspicace pentru a înțelege în ce moment erorile de cârmuire au făcut posibilă urmărirea simultană, doar prin intermediul raționamentelor obișnuite, a veridicității religioase *și* a celei științifice. Acest conflict n-a dus niciodată la încleștarea dintre o credință puțin câte puțin „înlocuită" cu o Rațiune – în ciuda iluziilor Luminilor asupra acestui punct. Dacă acest conflict a avut loc, asta s-a întâmplat pentru că, înșelându-ne asupra științelor, eram siguri că firul Cuvântului sacru devenise încă și mai greu de observat [REF·DC]. Într-adevăr, dacă ne înșelăm asupra referinței și dacă am început să imaginăm deplasări *fără* deformare, atunci modul atât de specific al reluării religiosului pare inadecvat, inept, inconsecvent, mincinos [REF·REL]. Pentru a se deplasa în propriul său mod de veridicitate, religiosul trebuie cu necesitate (în raport cu „informația") să „mintă" – asemenea științelor, să nu uităm asta, nici când ne convine și nici când ne deranjează. Tragedia modernistă este de a se fi înșelat oarecum, în același timp și prin ricoșeu, asupra Științei *și* asupra Religiei.

* Diferența la care recurge autorul, dintre „*croyance*" și „*foi*" (sau, în limba engleză, dintre „*belief*" și „*faith*") nu poate fi redată atât de bine în limba română. Am ales totuși, pentru a încerca să o redăm, perechea *credință* – *Credință*.

Dacă e adevărat că, așa după cum am arătat, cunoașterea obiectivă nu și-a revenit niciodată din angajamentul ei de a căuta substanța, ceea ce o obliga mereu să adopte mersul racului, negând sistematic parcursul care făcea posibil progresul științelor, atunci e la fel de adevărat că implicarea religiei în căutarea neobosită a unei Substanțe confundate greșit cu numele de „Dumnezeu" nu putea decât s-o facă să rătăcească în deșert, cu spatele la Pământul făgăduinței.

- AVÂND CA REZULTAT PIERDEREA DUBLĂ A FIINȚELOR APROPIERII ȘI A FIINȚELOR DEPĂRTĂRII

Am văzut mai sus, în capitolul 6, ce *gaură* a lăsat această dublă tăgadă a medierilor în conștiința de sine a Modernilor, făcând imposibil constructivismul. Ceea ce-i infinit mai grav, însă, este faptul că Modernii au inversat astfel sensul pietății, obligată de-acum să se întoarcă spre „lumea cealaltă", în concurență bolnăvicioasă cu accesul la ființele îndepărtate. Derapaj ontologic fără recurs, din moment ce religia a trebuit să abandoneze astfel singurul acces pe care-l putea oferi: *accesul la ființele apropiate*. Și astfel, Modernii, crezându-se eliberați de religie prin Rațiune, riscă acum *să piardă și aproapele, și departele*. Printr-o stupefiantă comedie a erorilor, când vorbim despre Știință, arătăm cu degetul către Pământ, și când vorbim despre Religie, arătăm cu degetul Cerul către care ar trebui să ne întoarcem privirea.

Ne dăm seama, într-adevăr, de dificultatea de a face o antropologie mai sistematică a Modernilor, când vedem că, de îndată ce vorbim despre „conflictul dintre Știință și Religie", facem ca și cum ar fi vorba despre a pune față-n față (sau de a „împăca", ceea ce e totuna) două tipuri de abordări: cea pe care ne-o oferă MATERIA°, aici-ul, raționalul, naturalul și cea pe care ne-o oferă spiritualul, dincolo-ul, supranaturalul, valorile supreme! Ca și cum ar exista aici o lume la care accesul este dat prin Știință și o lume de dincolo la care Religia oferă un acces încă și mai rapid. Iar întrebarea pe care ne-am pune-o ar fi dacă Știința trebuie să absoarbă tot, inclusiv dincolo-ul, sau dacă trebuie, totuși, orice-ar fi, să păstreze „puțin loc" spiritului, de pildă duminica dimineața. Cum ar putea specialista noastră în antropologie să mai spună ceva în fața unei asemenea „inversiuni MALIGNE°"? Și chiar e o inversiune *malignă*. Tot comițând erori de categorie, am inversat aproape termen cu termen raportul dintre cele două lumi. Oare nu e chiar Scaraoțchi cel care-și arată copita despicată?

Dimpotrivă, atunci când se vorbește despre Știință, trebuie să ridicăm ochii spre cer, iar când vorbim despre Religie, trebuie să ni-i coborâm spre Pământ. Căci, desigur, cunoașterea obiectivă este cea care accede la ființele îndepărtate – și care umblă pretutindeni, fără limită, cu condiția să i se ofere mijloace; iar religia are șansa să permită accesul către aproapele nostru, în ambele sensuri. Bunul simț, lipsit de știință și de religie, nu va putea accede nici la unul, nici la altul. Ceea ce numește el „lumea obișnuită" este foarte

puțin comună. Pentru a găsi simțul COMUN°, ar trebui să ne putem îndrepta privirea de două ori: în sus, către *ceilalți*, care ar fi inaccesibili fără referință care percepe ființele depărtării; și în jos, către *celelalte* ființe, inaccesibile fără cuvântul care să ne apropie de ele.

- DAR ȘI INVENȚIA DE PRISOS A SUPRANATURALULUI.

Cum de-am ajuns la o astfel de inversare? Pentru că, din nou, am vorbit „în dodii". Regăsim aici șuvoiul de *res extensa* care, după ce a invadat treptat toate ființele „lumii materiale", n-a mai lăsat niciun loc celorlalte ființe – poate numai altundeva, sus, deasupra, sau în adâncimile interiorității, în forul interior.

Iconografia oferă o minunată emblemă a acestei expulzări. Începând cu clipa în care mobilele imuabile încep să circule, pictorii trebuie să facă eforturi tot mai mari pentru a continua, de pildă, să o deplaseze pe Sfânta Fecioară, nu de-a lungul noului spațiu izotrop, ci, printr-o convertire, dintr-o stare „terestră" într-o stare „celestă" Tema își schimbă treptat sensul. Începuse de la icoanele bizantine, acolo unde transporturile *prin convertiri radicale* erau sugerate grație unor discontinuități de formă și de materie foarte nete – de pildă, aurul din partea de sus a icoanei și maroniul pământiu de jos, cadavrul întins în mormânt și micuțul suflet alb purtat de Hristos, ovalurile prin care zburau heruvimii etc. Dar, pe măsură ce înaintăm în anii DRS, pictorii nu mai știu ce să facă cu acest trup al Sfintei Fecioare care trebuie convertit, din moment ce domnia informației Dublu-Clic se extinde și nu mai știm să deplasăm în spațiu decât ceea ce *nu se transformă* (sau se preface că nu se transformă). Ce pot face cu acest cadavru? Cum se poate scăpa de el? Perfectă metaforă a destinului religiei: trebuie „să-l trimitem în văzduh", să-l expulzăm dincolo de *res extensa*. Și iată că nefericita Sfântă Fecioară începe să semene cu o rachetă de la Cape Canaveral care-și ia zborul, împinsă de îngerași *boosters*, pentru a se deplasa fără nicio convertire, prin simplă TRANSLAȚIE°, pe un cer nediferențiat. Cerul – *sky* – a înlocuit Cerul – *Heaven*. Mii de pelerini descumpăniți pot cădea în genunchi în fața icoanei și se pot simți și ei readuși la viață; dar în fața zborului unui mobil imuabil nu poți simți nimic capabil să te convertească. E ca și cum Sfânta Fecioară ar fi fost puțin câte puțin înghițită de ofensiva „materiei"! (Să nu uităm că inginerii întâlniți în capitolul 8 n-au avut nici ei mai mult noroc: nici ei n-au ajuns să imagineze numai cu ajutorul desenului tehnic instituția NASA, unde rachetele lor zboară în același timp în care zboară și-n cer.)

Cei pe care îi interesează încălzirea globală nu trebuie să uite acest alt Potop care a înecat deja atâtea alte ființe, pe cele ale științei mai întâi, dar și pe cele ale tehnicii, ale economiei – ca să nu mai vorbim despre politică. Numai după ce vom goli pluriversul de formele greșite de extensie – Natura, materia, limbajul, societatea, simbolicul, Dumnezeu etc. –, vom putea dispune de suficient spațiu în așa fel încât să putem lăsa să treacă prin el

toate ființele la care ţin, împreună, informatorii noștri. Nu vedem nicio Arcă plutind pe ape și nici vreun porumbel care să fi venit până acum cu o ramură de măslin. Când ne va fi înapoiată imanenţa? Când vor reveni Pământenii pe Pământ?

De unde importanța preciZării, de fiecare dată, a termenilor metalimbajului.

În faţa acestei inversiuni maligne, specialista în etnologie e deja descurajată în ceea ce privește șansele viitoare ale DIPLOMAȚIEI°: cum să inversezi o inversiune de o astfel de amploare? Cum să faci în așa fel încât privirea să se întoarcă înspre aproape atunci când vorbești despre religie – și nu către Cer –, și către depărtări atunci când vorbești despre știinţă – și nu înspre solidul bun simţ al lucrurilor „așa cum sunt"? Mai ales că, pentru a-i convinge pe prieteni, dar și pe dușmani, despre „lucrurile religioase", ea nu dispune decât de fragila ontologie a „felurilor de a vorbi"? Deja aude plânsul celor care vor exclama indignaţi: „*Deci nu sunt decât povești*?!". Și degeaba va răspunde: „Da, dar sunt povești *sacre*", știe că nu va fi de-ajuns. E fie prea mult, fie prea puţin. „Trebuie", spun religioșii, „să fie ceva mai mult decât niște povești, trebuie să fie aici niște chestiuni reale, obiective." Iar specialista în etnologie e de acord. Asta *voia și ea să spună*, în felul ei, *ca* de altfel întreaga tradiţie, *cu* întreaga tradiţie, trădând-o prin intervenţii spontane, *pentru* a o reînnoi, să le spună *celor* cărora modul religios intenţionează să li se adreseze, pentru un scurt moment.

Nu întrevede nicio șansă să iasă cu faţa curată din povestea asta decât dacă reușește să-și convingă interlocutorii că, în aceste chestiuni delicate, trebuie întotdeauna să specifici printr-un semn în ce cheie de interpretare trebuie să consideri această exigenţă de obiectivitate. Căci poate că cititorul a înţeles acum faptul că OBIECTIVITATEA [REL] diferă în întregime de OBIECTIVITATEA [REF] care are un raport complex cu OBIECTIVITATEA [PRE] sau OBIECTIVITATEA [FIC] sau cu OBIECTIVITATEA [TEC]. Dacă am reuși să precizăm semnele distinctive pentru toţi acești termeni metalingvistici, n-am putea oare găsi o cale de negociere? N-am putea învăţa să vorbim bine? Inclusiv despre religie, fără să luăm numele Domnului în van? Un Dumnezeu al Întrupării, în sfârșit întors pe pământ, n-ar fi ceea ce ne-ar pregăti cel mai bine pentru ceea ce urmează, mult mai bine decât ideea unei religii care ne-ar ridica la Cer?

doisprezece

A INVOCA FANTOMELE POLITICULUI

Putem pierde un contrast? Cazul politicului.

O instituție în mod legitim fidelă față de valorile ei ▸
dar fără o abordare a descrierii practice ▸
ceea ce face necesară o întoarcere asupra ei înseși înainte de a se putea universaliza.

Pentru a evita să abandonăm prematur rațiunea în politică [POL] ▸
și pentru a înțelege că nu există o criză a reprezentării ▸
nu trebuie nici să supralicităm nerațiunea politicului [POL] ▸
ci mai degrabă să urmărim experiența discursului politic.

O politică *object-oriented* ▸
permite lămurirea cvadraturii Cercului politic ▸
cu condiția de a distinge bine între discursul despre politic și discursul politic.

Descoperim atunci un tip specific de pasă care trasează imposibilul Cerc ▸
ce include sau exclude după cum e reluat sau nu.

O primă definiție a hiatusului de tip [POL]: curba ▸
și o traiectorie foarte specială: autonomia.

O nouă definiție a hiatusului: discontinuitatea ▸
și un tip foarte exigent de veridicitate ▸
pe care-l ratează încrucișarea [REF·POL].

[POL] practică o extragere foarte specială a alterității ▸
care definește un public-fantomă ▸ împotriva figurii Societății ▸
care ar face politicul încă și mai monstruos decât este.

Vom putea oare să reînvățăm vreodată limba lui a vorbi bine dar curb?

Putem pierde un contrast? Cazul politicului.

Specialista în etnologie e puţin supărată pe ea pentru că s-a lăsat purtată de furie faţă de apariţia şi dispariţia religiei. I se va imputa cu siguranţă această lipsă de detaşare şi i se va reproşa că este şi ea o „credincioasă"; şi e drept că şi ea crede, chiar dacă a propus o formă de agnosticism datorită căruia să te poţi lipsi de credinţa în credinţă. Dar nu-şi face iluzii, ştie că nimic nu-i mai rău, în modernismul tardiv, decât să afişezi o necuprinsă tristeţe pentru pierderea religiosului. Mai ales dacă e deja acuzată că „nu crede" în ştiinţă şi că pretinde că nutreşte o complezenţă vinovată pentru fantome, spirite şi sucubi. Cine va accepta, când ea va trebui să-şi pună costumul de diplomat, s-o mai considere mandatara sa?

Și totuși, ne-am înșela dacă am crede în piosenia ei. Ceea ce o întristează de fapt în chestiunile religioase nu sunt numai obișnuitele lovituri pe care le suferă un contrast atunci când alte contraste sunt extrase la rândul lor; nimic mai normal, în această privinţă, de vreme ce fiecare mod le interpretează pe celelalte în cheie proprie. Ceea ce o întristează este posibilitatea ca un contrast să dispară cu totul atunci când erorile de categorie se înmulţesc până ce ajung să-l sufoce. Și dacă îi putem împărtăși durerea în faţa sentimentului dispariţiei religiosului, o facem din pricina pericolului de dispariţie a unei alte valori, mult mai importantă pentru viaţa de zi cu zi: politicul (notat [POL]). Ceea ce această valoare are în comun cu modul religios este faptul că poate mobiliza fiinţe la fel de sensibile, dar în mod diferit, la tonalitatea în care acestea sunt enunţate. Și ele sunt, întrucâtva, „feluri de a vorbi"; și ele devin, prin urmare, limbi pe cale de dispariţie, de îndată ce nu mai există vorbitori care să *vorbească bine*. Înţelegem acum că toate speranţele în posibilitatea unei civilizaţii dispar dacă și cuvântul politic, urmând același drum ca cel religios, se pierde.

Pe fiinţele politicului le-am întâlnit deja în capitolul 5, când am schiţat felul în care, printr-un ocoliș, științele emergente abordaseră problema politică operând acest scurtcircuit, pe cât de fundamental, pe atât de contingent, prin care urma să construim de-acum viaţa comună, pornind de la cunoaștere – interpretând greșit în același timp lanţurile de referinţă [REF] și adevărul propriu politicului [POL]. Această stranie EPISTEMOLOGIE POLITICĂ° a fost mai întâi rivala religiei [REF·POL], înainte ca ea să-și ocupe locul, printr-un soi de raţionalism moral, pretinzând că domnește, sub numele de „viziune științifică asupra lumii"

[REF·DC], asupra întregului metalimbaj. Dar dacă ne-a informat atât de bine asupra capcanelor referinței, studiul acestei încrucișări nu ne-a permis încă să reperăm exigențele specifice politicului. Acum trebuie să definim mai exact caietul de SARCINI° al acestor ființe, condițiile particulare de elocuție, înainte de a le pune în legătură, în capitolul 13, cu cele ale religiei [REL] și ale dreptului [DRO], din moment ce aceste trei moduri producătoare de cvasi-subiecți ne vor permite, odată ce-i vom grupa, să ajungem în cele din urmă la sursa acestei scenografii atât de speciale a Obiectului și Subiectului, prin care Modernii au pretins că pot descrie absolut tot, rupând sistematic firele experienței.

O INSTITUȚIE ÎN MOD LEGITIM FIDELĂ FAȚĂ DE VALORILE EI

La prima vedere, a aborda chestiunea politicului înseamnă a intra într-un domeniu plin de vitalitate, foarte valorizat, foarte mediatizat și abordat de o mulțime de discipline savante, supravegheat de numeroși observatori, încadrat de statistici foarte minuțioase. Nimic comun, așadar, cu chestiunea religioasă. Față de celelalte moduri, specialista în etnografie, așa circumspectă cum a devenit față de informatorii ei, se poate bucura văzând mândria cu care aceștia scot la iveală importanța politicii. Mai mult chiar decât pentru știință, sau pentru artă, dar la fel ca-n cazul dreptului, este vorba în mod clar aici despre un loc comun în care se întretaie parțial o INSTITUȚIE°, un DOMENIU° și un CONTRAST° la care afirmă că țin cu toată puterea – cel puțin la nivel declarativ. Dacă există o valoare pe care pretind că o urmează fidel, de la logosul grecilor până la blogosfera contemporană, atunci este cea care a făcut să apară popoarele „cuvântului liber" împotriva „Barbarilor". Dacă definim un colectiv prin lista bunurilor supreme pentru care membrii lui sunt gata să-și dea viața, nu există nicio îndoială că „autonomia politică", „statul de drept", „guvernul reprezentativ" și „libertățile publice", contează mai puțin termenul pe care i-l dăm, apare pe primul loc. Acest ideal a făcut destule victime – și mai face încă – pentru a nu fi de-a dreptul jignitor să te îndoiești, în această chestiune, de buna credință a Modernilor. Pe bună dreptate, ei sunt cei care pot spune că libertatea este lucrul la care țin cel mai mult. Cine ar îndrăzni să-și bată joc de această mândră sfidare: „Murim sau suntem liberi"?

Chiar dacă recursul la greci și la romani aduce un pic a clișeu de cinema, în numele acestei fale antice se ridică și acum coloana vertebrală a democrațiilor: „Nu vom asculta decât de legile pe care noi singuri ni le-am dat. Dacă ne luați puterea asta, nu ne mai rămâne niciun motiv pentru care să fim mândri că suntem oameni" Până și azi, studenții continuă să citească Aristotel, Augustin, Bodin, Locke, Rousseau și Rawls; deputații jură să rămână fideli mandatelor lor în aceste săli hemiciclice inspirate de Antichitate, sub cupole a căror rotunjime vine de la Panteonul roman, decorate cu coloane corintice împodobite uneori cu statuile lui Solon, Cicero, Brutus, Montesquieu sau Washington; cât despre suverani, tot sub formă de statui, deghizați în împărați romani, încearcă ei să intre în istorie, adăugându-și figura galeriei strămoșilor

lor. Iată cel puțin o valoare, se va spune, a cărei tradiție e neîntreruptă, a cărei moștenire e indiscutabilă și liberă de orice datorie. SPQR – *Senatus Populus Que Romanus*.

→ DAR FĂRĂ O ABORDARE A DESCRIERII PRACTICE →

Și totuși, pornind de la idealul de autonomie democratică scos mereu în evidență de-a lungul istoriei, nu-i ușor să urci până la experiența practică a cuvântului politic. Prăpastia pe care am învățat s-o reperăm între exigențele epistemologiei și montajul lanțurilor de referință [REF] pare o ravenă în comparație cu distanța cvasiinfinită între ceea ce cerem de la libertate și ceea ce suntem gata să-i oferim. Paradoxal, dacă nicio altă valoare nu e mai stimată decât autonomia permisă de democrație, nici o activitate nu e mai disprețuită decât politica. E ca și cum, din nou, am vrea să obținem scopul, dar nu și mijlocul de *a ajunge* la el. Iată un nou paradox pe care cercetarea noastră trebuie să-l abordeze pieptiș: cum pot oare acești Moderni să se definească în același timp ca „animale politice" și să reducă veridicitatea proprie politicului la minimum?

Astfel încât chiar ideea unui adevăr și a unei falsități politice pare absurdă – la fel de absurdă, vai, ca ideea de adevăr și falsitate în tehnică [TEC], psihogeneză [MET], ficțiune [FIC] sau religie [REL]. Este atât de răspândită ideea că lumea politică nu este, nu poate fi, nu va putea niciodată deveni, nu trebuie să devină împărăția niciunei veridicități. Cauza este clară: să intri în politică, să urmezi cursuri de comunicare politică, să participi la o campanie electorală ar însemna să *suspenzi* orice exigență de adevăr. Ca și cum ar fi scris la intrarea acestor porticuri neoclasice pe unde nu pot intra decât sofiștii: „Abandonează orice speranță, tu cel care intri în această împărăție a fățărniciei". Iată deci că specialista în etnologie s-a bucurat iar prea devreme. Niciun contrast nu e mai valorizat ca acesta, dar niciun mijloc de a-l pune în evidență în practică nu e mai discreditat. Astfel că, din nou, e imposibil să-ți dai seama dacă Modernii țin sau nu la această valoare. Și aici, ca întotdeauna și pretutindeni, cercetarea este cea care trebuie să traseze drumul potrivit între experiență și descrierea ei.

→ CEEA CE FACE NECESARĂ O ÎNTOARCERE ASUPRA EI ÎNSEȘI ÎNAINTE DE A SE PUTEA UNIVERSALIZA.

Dar chestiunea politicii e cu atât mai puțin de evitat cu cât – dimpreună cu dreptul și cu Știința – și cu Economia, pe care o vom întâlni curând – este vorba aici despre valoarea pe care Occidentalii au avut cel mai mult tendința de a o universaliza, fără a-și pune prea multe întrebări asupra logisticii necesare care să permită livrarea în orice punct al planetei. Vrând să exporte democrația dintr-odată în toată lumea, Modernii au presupus că pământenii nu visau altceva decât să ia loc într-un Parlament și, în calitate de cetățeni, să voteze legi conform unei subtile mecanici implementate prin invenția guvernelor reprezentative ieșite din revoluțiile secolului al XVIII-lea. Propunerea era îndrăzneață, poate generoasă, dar ea dovedea cât de mare era confuzia dintre scop și mijloace: se pare că restul lumii nu s-a

aruncat să-și încingă toga romană sau să-și pună boneta frigiană, și nici să se așeze pe scaunul unui deputat sau al unui *congressman*. Se pare că celelalte culturi nu doresc numaidecât să devină cetățenii unui guvern liber – în orice caz, nu atâta vreme cât nu vor fi redefinit cu totul cuvintele „cetățeni", „libertate" și „guvern" în propriii lor termeni.

Nu trebuie să fim surprinși: idealul democratic nu se poate extinde mai repede cu mai puține instrumente și cu mai puține mediații costisitoare decât cele de care a avut nevoie idealul științific [REF]. Nu poți parașuta democrația din cala unui avion al US Air Force sub forma unui „parlament instantaneu gonflabil", așa cum Peter Sloterdijk și-a imaginat în mod ironic... Așa cum instalarea lanțurilor de referință cere o puzderie de aparate pe care epistemologia nu ne pregătea deloc să le putem achiziționa, delicata ecologie a libertății cere și ea tehnici prețioase, nenumărate obișnuințe, pentru care entuziasmul pentru democrație nu ne pregătește, de unul singur, să le instalăm, necum să le și întreținem. Dacă universalizarea cunoașterii rămâne o ipocrizie atâta vreme cât nu reușești să extinzi rețeaua de laboratoare și de colegi care să o facă să existe, universalizarea libertății nu e decât un îndemn gratuit dacă nu-ți dai osteneala să construiești aceste incinte artificiale, aceste „sere" de utilaje de aer condiționat care să facă *respirabilă* „atmosfera politicii". Cum ar putea specialista în antropologie să apere această valoare dacă ar trebui să le ceară tuturor celorlalți, la masa negocierilor, fie să renunțe la adevăr atunci când vorbesc despre politică, fie să-și asume idealul libertății fără să precizeze cum se poate obține în practică?

Și, desigur, renunțând în mod laș la scopul de a extinde democrația la scară planetară, ne-am face vinovați de un dispreț și mai etnocentric decât dorind să o universalizăm pe ascuns – sau, mai degrabă, la drumul mare... –, din moment ce astfel refuzăm celorlalte popoare autonomia din care noi am făcut valoarea supremă, dar numai pentru noi. Dacă nu trebuie așadar să disperăm după universal, trebuie să presupunem din nou că ceea ce i-a împiedicat pe Albi să-și ducă mai departe idealurile și să-și întrețină virtuțile a fost stinghereala cauzată de propria lor abundență. Ca și în cazul religiei, al științelor, un inventar exact al moștenirii trebuie să preceadă orice proiect de universalizare. Cercetarea va trebui, prin urmare, la un moment dat, să se întoarcă la cei care au comandat-o pentru a-i întreba: „La ce *țineți* de fapt când spuneți că țineți la politică?". Mai întâi trebuie să învățăm să lucrăm asupra noastră.

PENTRU A EVITA SĂ ABANDONĂM PREMATUR RAȚIUNEA ÎN POLITICĂ [POL] ▸

Cititorul este acum destul de familiarizat cu principiile acestei cercetări pentru a bănui că soluția nu e să te complaci în iraționalitatea necesară vieții publice, ci să cauți tipul special de RAȚIUNE° cu care aceasta a

fost dotată. Sarcina pare la prima vedere insurmontabilă, pentru că Modernii șovăie între cele două variante ale alternativei: să piardă orice speranță de a fi raționali în politică; să facă politica să fie „în sfârșit rațională", întrebuințând ca fir director o rațiune care îi este străină, deși posibilă. Cum se întâmplă cu religia [REL]? Cu tehnica [TEC]? Interpolarea pare mult mai completă, prăpastia dintre teorie și practică pare mult mai adâncă. Ne dăm seama de amploarea ei, văzând eforturile pe care le-au făcut raționaliștii pentru a face politica în sfârșit rezonabilă – după definițiile, foarte puțin rezonabile, pe care i le dau rațiunii. Ne putem da seama cât de mare a fost prăpastia pe care au încercat s-o acopere luându-ne după operațiunile lor discursive de umplutură.

Deși Occidentalii n-au precupețit niciun efort pentru a face din libertate și din autonomie virtutea lor supremă, ei n-au încetat să facă tot mai impracticabil exercițiul acestei libertăți și traseul acestei autonomii, împrumutându-și principiile de la alte forme de viață. Așa cum am văzut în capitolul 6, rațiunea politică *nu înaintează niciodată drept*, iar acest lucru scandalizează; se încearcă fel de fel de proteze pentru a-l îndrepta. Modernii ar vrea ca rațiunea politică să fie sinceră, plată, netă, să spună adevărul conform tipului de veridicitate pe care cred că trebuie să i-l ceară acelui Geniu Rău numit Dublu-Clic [POL·DC]. Ar vrea ca ea să fie fidelă, mimetică, ascultătoare, reprezentativă, directă, transparentă. Totul începe cu Socrate, și n-a încetat niciodată până la Habermas, trecând prin Hobbes și Rousseau, Marx și Hayek. „Dacă măcar am putea înlocui curba politicului cu drumul dreptei rațiuni sau al științei – drept, istorie, economie, psihologie, fizică, biologie, ce contează!" Speranța e mereu aceeași, ceea ce variază este numai genul de reeducare ortopedică – sau mai degrabă „ortologică" – cu care pretind că pot *redresa* politica.

Or, transportul fără transformare al mobilelor IMUABILE° (nici el bine înțeles, să nu uităm să tot repetăm!) nu poate capta mai bine acest fel de a fi. Dacă religia [REL] nu și-a revenit niciodată din concurența cu transportul fără transformare, putem spune că politicul a avut de suferit tot atât de mult. De când blegul de Dublu-Clic e stăpân, singurul rezultat este că politicul *a început să mintă din ce în ce mai mult*. Și iată cum, măsurându-l prost, riscăm să pierdem, puțin câte puțin, un contrast. Într-adevăr, de trei secole, prăpastia s-a tot căscat între cererile de informație, de transparență, de reprezentare, de fidelitate, de exactitate, de guvernanță, de *accountability* și ceea ce pot oferi de fapt curbele, meandrele și sinuozitățile politicului.

Dacă îngerii nu rezistă la această întrebare, așa cum am văzut („Gabriel, câte unități de informație are mesajul tău? Câți biți?"), logosul rațiunii politice dă un răspuns și mai jalnic la întrebarea: „Câte informații transporți?". Răspuns: „Niciuna! Mint, trebuie să mint". Dacă-l măsurăm în megabiți, mesajul devine și mai opac; reprezentanții sunt din ce în ce mai infideli. Domnia minciunii

se întinde pretutindeni. „Suntem manipulaţi", „Suntem înşelaţi", „E praf în ochi", „Politică-spectacol", „Totu-i stabilit dinainte, suntem niște fraieri". Iar în final, ridicăm din umeri: „Niște ticăloși!".

Amploarea decalajului va fi cu atât mai mare cu cât nu mai e vorba să-i aduni la un loc, în centrul acestui sat elveţian drag lui Rousseau, pe toţi bărbaţii valizi, ci să construiești sfere artificiale capabile să ofere aceleași condiţii de viaţă pentru câteva miliarde de fiinţe, inclusiv femei și copii – fără să-i uităm pe comesenii al căror număr tot crește odată cu sfârșitul Naturii. Această distanţă crescândă între reprezentanţi și reprezentaţi, această escaladare de neoprit a minciunii a fost oficializată sub numele de „criză a reprezentării" Acordul e unanim: „Politica nu se mai află la înălţimea mizelor ei", „Regatul meu pentru o Știinţă!"

- ȘI PENTRU A ÎNȚELEGE CĂ NU EXISTĂ O CRIZĂ A REPREZENTĂRII -

Există o criză a reprezentării, dar numai cu condiţia de a înţelege prin această expresie că Modernii se încăpăţânează să critice reprezentarea politică din perspectiva a ceva ce ea nu va putea niciodată procura: „a exprima fidel" – și deci mimetic – „opiniile politice" ale miliardelor de fiinţe sau a le face să asculte politicos ordinele reprezentanţilor lor politici, aplicând cu stricteţe regulile venite de sus... Ca și cum i-am cere religiei să transporte „credinţă în Dumnezeu" [REL·DC]; referinţei să producă obiectivitate fără transformări [REF·DC]; tehnicii să găsească un mijloc de a interveni fără ocol [TEC·DC]; fiinţelor reproducerii să fie la fel de cuminţi ca imaginile care ne lasă să le cunoaștem [REP·DC]; și pasajului dreptului să obţină o judecată bună fără să-i acorzi „mijloacele" și fără să ezite [DRO·DC]. Pretinsa criză a reprezentării nu este decât un artefact care provine din faptul că i-am aplicat politicului un principiu de deplasare care nu i-a fost ajustat mai mult decât, pentru a relua un slogan feminist, o bicicletă unui pește...

Totul se petrece ca și cum gândirea politică ar fi practicat o vastă operaţiune de transfuzie prin care am încerca mereu să înlocuim sângele prea fierbinte al unui corp politic printr-unul dintre lichidele îngheţate care se solidifică imediat, permiţând „plastilinarea" cadavrelor admirate de gură-cască – după acel *modus operandi* al sinistrului doctor Gunther Von Hagens. Metaforele cu monștri nu sunt întâmplătoare, fiindcă nu poţi face antropologie politică fără să înfrunţi probleme de teratologie. Dacă „somnul raţiunii naște monștri", n-am născut niciodată un monstru mai hidos decât cel rezultat din confuzia politicii cu informaţia, cu Știinţa, cu gestiunea, cu forţa – sau, și mai rău, cu o „știinţă a raporturilor de forţe" Fără să uităm această bizarerie: „știinţa politică"

- NU TREBUIE NICI SĂ SUPRALICITĂM NERAȚIUNEA POLITICULUI [POL] -

„Dar, ni se va răspunde, nimănui nu i-ar trece prin cap ideea șuie a unei asemenea acuzaţii de minciună, deoarece nimeni nu-și mai imaginează că politicienii

ar fi rămas în *business*-ul spunerii adevărului. «Adevărat» și «fals» nu au niciun sens în acest regim. E vorba despre raporturi de forțe, nu v-ați dat seama? Ar fi timpul să aflați!" Iată așadar o nouă problemă de calibraj, care nu se mai datorează, de data aceasta, aplicării unui model greșit de rațiune, ci acceptării premature a unui tip de *neraționalitate* la fel de prost ajustată ca cealaltă. Regăsim aici problema întâlnită în cazul ficțiunii [FIC] pe care am încercat să o reducem prea repede la suspendarea oricărei exigențe de obiectivitate și adevăr. Nereușind să vedem prin ce fir puteam urmări raționalitatea politicului, am început să supralicităm neraționalitatea, să fluturăm steagul minciunii, al abilității, al raportului de forțe, al violenței, dar nu ca pe un defect, ci ca pe o calitate, singura calitate care i-ar rămâne acestei forme de viață. Aceasta este ispita MACHIAVELISMULUI°. Or, dacă nu înțelegem bine politicul, cerându-i transparență și informație, îl înțelegem la fel de prost dacă credem că el trebuie *să abandoneze* orice raționalitate.

Tocmai am măsurat, în cazul religiosului, ravagiile comise prin acest fel de a supralicita acuzația proferată de cei care judecă conform unui alt mod. Dacă raționalizarea îi face pe religioși să-și piardă simțul comun – „Da, e adevărat, nu «știm», noi «credem» și suntem mândri de asta" –, îi lovește încă mai mult pe politicienii obligați să mărturisească: „Da, e adevărat, nu mergem niciodată pe calea dreaptă, mințim, și în asta stă trista noastră mândrie". Două opacități, două mistere, două arcane cu atât mai îngrozitoare cu cât ele se pot adăuga una peste alta într-o teologie politică destul de dezgustătoare [POL·REL]. „Ascundeți, ascundeți acest sân pe care nu-l mai pot vedea"; dacă numim pudibonderie oroarea atrăgătoare pe care sânul Elmirei o exercită asupra lui Tartuffe, cum trebuie să numim indignarea fascinată a raționalității în fața curburilor politicului? A fost schimbată definiția rezonabilului, dar nu ne-am pierdut niciodată speranța fie de a face să dispară în sfârșit scandaloasele secrete ale politicii îndărătul hainelor stricte ale rezonabilului, ale dreptății, ale moralei, ale comunului, ale savantului, ale lui limpede și net – ceea ce astăzi se numește cu termenul aseptizat de „GUVERNANȚĂ°" – fie, pe dos, de a ne delecta cu un soi de pornografie a violenței, a complotului, a misterului, a forței și a vicleniei.

Din fericire, acum știm, nu există un alt mister, o altă opacitate, o altă iraționalitate (aceasta este cel puțin ipoteza acestei cercetări) decât INTERPOLAREA° formelor de rațiune. Da, e adevărat, politicul are mersul crabului, este „Prințul cuvintelor sucite", dar asta nu-l face mai irațional. Ca întotdeauna, cercetarea trebuie să reușească să se apropie de experiență pentru a prinde firul atât de special a cărui măsură nu poate fi dată de niciun alt etalon. Problema este de a reuși să izolezi, în ansamblul domeniului politic, o cheie de interpretare care să-i fie specifică.

→ CI MAI DEGRABĂ SĂ URMĂRIM EXPERIENȚA DISCURSULUI POLITIC.

Ce trebuie urmărit? Niște manifestanți adormiți în autocarul care-i duce la tradiționalul marș din piața Bastille în piața Nation? Trecători indignați de tratamentul pe care polițaii îl aplică unor tineri puțin mai bronzați? Absolvenți ai Școlii Naționale de Administrație care complotează subtile combinații tactice în fața ușii unui cabinet ministerial? Primari de la sate copleșiți de noile decizii prefectorale primite? Stâlpi de cafenea care explică aroganți cum ar reforma ei statul dacă ar fi „la butoane"? Tineri militanți care distribuie manifeste într-o piață? Cititori ai *Societății spectacolului* de Debord care se adună în secret ca s-o dinamiteze? Ecologiști care se leagă de stejari centenari pentru a-i salva de la tăiere? Experiența e atât de multiformă, diversitatea atât de mare – de la o epocă, țară, moment, subiect la altul –, încât specialista în etnologie nu vede prea bine ce vor informatorii ei când afirmă „că vorbesc despre politică" sau că „sunt politizați" sau când se întristează, dimpotrivă, din cauza „lipsei de politizare" a „maselor" sau a „tinerilor".

O POLITICĂ OBJECT-ORIENTED ▸

Pentru a ne orienta într-o asemenea babilonie, ar trebui să putem îmbrățișa diversitatea mizelor, precum și specificitatea Cercului, ceea ce ar impune două linii de observație distincte. Dacă politica trebuie să se curbeze, o face în primul rând pentru că întâlnește mize care o obligă la ocolișuri, la plieri, la deplasări. E curbă pentru că se învârte de fiecare dată în jurul unor chestiuni, afaceri, mize, lucruri – în sens de lucru public – ale căror consecințe surprinzătoare îi încurcă pe cei care ar fi preferat să nu audă vorbindu-se de ele. Câte afaceri, atâtea politici! Frumosul slogan al lui Noortje Marres sună așa: *„No issue, no politics!"* Politica ne scapă pentru că este întotdeauna o politică *object-oriented* – ca să luăm o metaforă din informatică. Ca și cum greutatea fiecărei afaceri ar obliga un public cu geometrie și proceduri întotdeauna diferite să se reunească în jurul ei. De altfel, chiar etimologia acestui vechi cuvânt – *lucru**, *cauză*, *res* sau *thing* – semnalează, în toate limbile Europei, că importanța fiecărei chestiuni politice se plătește în adunări. Trebuie să ne adunăm tocmai pentru că suntem în dezacord – din *cauza* aceasta. Instituția politică trebuie să ia în considerare această cosmologie și această fizică prin care lucrurile – vechile MATTERS OF FACT° devenite MATTERS OF CONCERN° – obligă politicul să se curbeze în jurul ei.

▸ PERMITE LĂMURIREA CVADRATURII CERCULUI POLITIC ▸

Ceea ce ne interesează pentru moment nu sunt lucrurile care, prin greutatea lor, ne obligă să ne învârtim în jurul lor, ci chiar Cercul a cărui originalitate nu pare să fie recunoscută de instituția care pretinde totuși că-l

* În franceză, *„chose"*. *Lucru*, având tot origine latină, *„lucubrare"*, este un cuvânt care desemnează lucrul la lumină artificială (de unde și „elucubrație") și primește același sens cu rezultatul unei munci. Evident, aria de semnificație e mult redusă, dar limba română nu are alt termen mai apropiat de *„chose"*, în afară de informalul *chestie*.

adăpostește, ca și cum i-ar fi rușine că nu ar corespunde gabaritului celorlalte moduri. Ciudat lucru, acest Cerc *nu se poate trasa*. Nu putem înțelege despre ce e vorba decât dacă subliniem de trei ori adjectivul „imposibil": e vorba despre un Cerc; imposibil de trasat; trebuie totuși să îl trasăm; odată ce reușim asta, el dispare; și trebuie să o luăm de la capăt numaidecât... Acesta este singurul mijloc, singura traiectorie, singurul vector de a obține această libertate și această autonomie la care spunem că ținem atât de mult, dar pe care detestăm să le parcurgem, într-atât este de dureroasă mișcarea, într-atât ar fi de greu pentru noi să ieșim din rigiditățile, certitudinile și celelalte valori ale noastre – într-*atât de rău ne face*, într-atât riscă să facă răul pe care nu-l vrem în locul binelui care am vrea să ne fie făcut. Putem înțelege în același timp mândria celor care au extras un asemenea contrast pentru a face din el piatra de temelie a civilizației lor, dar și teama de a pierde o varietate atât de greu de definit și care, desprinsă de lucrurile în jurul cărora se învârte, poate deveni periculoasă.

Ca religia [REL] și ca dreptul [DRO], discursul politic [POL] implică totalitatea colectivului, dar într-un mod încă și mai special: trebuie *să treci* de la o situație la alta, să revii și să reiei tot, *totul*, sub o altă formă. Oricât de numeroase ar fi diversele exemple ale vieții politice, întrebarea pe care o pune discursul politic este mereu aceea de a ști cum să le legăm unele de celelalte pentru ca totul să țină, respectând această stranie condiție care pare pentru moment contradictorie: această legătură trebuie să permită trecerea și revenirea, conturând o incintă ce definește, pentru un timp, „noi"-ul, grupul pe cale de a se reproduce, înainte de a fi reluat printr-o altă mișcare datorită căreia ceilalți, numiți „ei", vor deveni fie mai puțini, fie, dacă mișcarea se face în sens invers, tot mai numeroși. „Iată ce suntem noi", și „Iată ce vrem". Oare cum fac pentru a rosti asemenea expresii, se întreabă cercetătoarea?

Își dă bine seama, mai ales că atunci când pornește în căutarea acestor exemple ale discursului politic nu trebuie să facă greșeala, atât de frecventă, de a distinge problemele de *reprezentare* (jumătatea Cercului) de cele ale *supunerii* (cealaltă jumătate a Cercului). Și la dus, și la întors, e vorba de aceeași mișcare, iar dacă încearcă să separe diferitele ei faze, riscă să piardă tipul de pasă specific acestei forme. Milioane de oameni spun că asistă la o criză a reprezentării; alte milioane spun că există o criză de supunere. Dar e vorba de fapt despre *aceiași*, aflați în momente distincte ale aceleiași traiectorii, ale cărei multiple exemple nu sunt decât niște etape, încercând să alcătuiască un grup, căci încearcă să spună „noi" și „ei", încearcă să se pună de acord pentru a vrea în comun – în timp ce, de fapt, nu sunt de acord în nimic și nu vor nimic din ce vor ceilalți. Nu-i deci de mirare că, într-un caz, se ajunge de la *mulțime* la unitate, și în altul, invers, de la *unitate* la mulțime. Această deplasare, acest pasaj și această întoarcere trebuie să deseneze acest fenomen circular, absolut original, pe care cercetătoarea trebuie să-l izoleze. Nu doar că vorbim despre un Cerc, dar, mai

mult, într-o parte el se aglomerează, în vreme ce în cealaltă se dispersează și se redistribuie. Hotărât lucru, acest Cerc e un animal ciudat și înțelegem acum de ce trecerea lui a produs atâta spaimă.

→ CU CONDIȚIA DE A DISTINGE BINE ÎNTRE DISCURSUL DESPRE POLITIC ȘI DISCURSUL POLITIC*

O a doua precauție constă în a izola *conținutul*, prea variabil, al nenumăratelor luări de poziție așa-zis politice, distingându-le de o anume *manieră* de aborda aceste luări de poziție doar pentru a le împinge mai încolo. Specialista noastră în etnologie trebuie să aplice acestui tip de practică aceeași metodă ca cea întrebuințată pentru a izola ființele ficțiunii, ale tehnicii sau ale religiei. Pentru a le cuprinde, trebuie să se preocupe nu de rezultat numaidecât – de luarea de poziție –, ci, ca întotdeauna, de ceea ce trimite cursul de acțiune într-o anumită direcție pe care am putea-o numi „luare de prepoziție". La fel ca și pentru celelalte moduri, trebuie să ne îndreptăm atenția de la conținuturi la conținători, de la ceea se întâmplă la ceea ce face să se întâmple – adică la „pasă".

De fapt, așa cum facem de la bun început, în cazul fiecărui mod e bine să deviem atenția de la adjectivul „politic" la adverbul „(în mod) politic". Dacă e greu de precizat ce e un „obiect" tehnic, am văzut în capitolul 7 ce vrea să însemne să acționezi *în mod tehnic*; iar diferența este imensă, tocmai am văzut, între a vorbi „despre" religie și a vorbi în mod *religios* – e chiar infinită... Să încercăm să facem același lucru, sugerează specialista în etnologie, încercând să îndepărtăm imensa masă a opiniilor care *vizează* politicul, ca să înțelegem ce poate însemna a acționa sau a vorbi *în mod politic*. Există oare o experiență unică a lui *a vorbi politic*?

Distincția îi pare cu atât mai importantă, cu cât simțim cât de ușor este să te exprimi „despre" politică: informatorii ei par să aibă o opinie despre orice, ca un fel de „poziții fixe" care nu-i costă nimic. Dar atunci când cineva îi întreabă *unde pot duce*, la propriu, aceste poziții, încep să dea din colț în colț. A vorbi în mod politic pare, pentru ei, să aibă acest sens: să cazi bine pe un anume tip de subiecte mediatice – bărbații și femeile numiți „politicieni", alegerile, afacerile, nedreptățile, Statul, etc. – care par să se distingă limpede de celelalte – chestiunile private, subiectele de societate, cultura etc. Da, dar a vorbi *în mod politic*, oricare ar fi subiectul ales, într-un mod care implică o anumită manieră de a înainta în discuție, asta nu mai înțelege nimeni „ce treabă are cu politica"

Cercetătoarea trebuie să învețe mai întâi să treacă de la o distincție la alta: cea care separă DOMENIUL° politicii de celelalte; cea care izolează un mod de existență de toate celelalte. Prima ar duce-o către un talmeș-balmeș din care nu s-ar mai înțelege nimic – domeniul politicii oficiale; a doua o obligă să

* Aici trebuie să înțelegem „politic" în sensul adverbului *politic*, „în mod politic".

detecteze o frecvență, o lungime de undă, numai una, pentru recunoașterea căreia avem cu toții – sau aveam – un receptor, o ureche de o nemaiauzită precizie. Iarăși – această distincție dintre căutarea substanței și căutarea subzistenței, între corecta și greșita TRANSCENDENȚĂ°.

DESCOPERIM ATUNCI UN TIP SPECIFIC DE PASĂ CARE TRASEAZĂ IMPOSIBILUL CERC ▸

Ce „sună fals" în politică? Cum îi definesc informatorii rateurile? Ce trebuie să „alerge" când vorbim politic? Care este batonul acestei curse de ștafetă? Altfel spus, care este *traiectoria*, PASA° specifică datorită căreia vom putea recunoaște ceea ce este sau nu este adevărat sau fals, sau, pentru a reabilita o expresie bine aleasă totuși, care este felul prin care putem fi *politic corecți sau incorecți*? Analizele făcute asupra celorlalte moduri ne oferă o indicație prețioasă: există mereu *momente* suspendate ale unei mișcări care nu are sens decât dacă continuă să meargă înainte. Întreruperile acestei mișcări indică, prin eșecurile pe care le marchează, care ar trebui să fie condițiile de REUȘITĂ° ale discursului politic.

Or, tocmai, principala condiție de nereușită este *întreruperea* cursei, leapșa politicului. „Nu ajunge nicăieri", „N-are niciun rezultat", „N-are niciun efect", „Nu le pasă de noi", „Ne-au abandonat", „Nimeni nu face nimic". Sau, ceva mai savant: „Nu suntem reprezentați", „Nu suntem ascultați". Altfel spus, ceea ce sună fals în fiecare dintre aceste exemple luat separat e faptul că *e luat izolat*. Doar atunci când se leagă încep să sune mai bine. Dar cum, prin ce fir să le legi? Iată ce avem de căutat.

Căci, la urma urmei, ce formă de viață poate reuși următoarea performanță? Să pleci de la o mulțime care nu știe ce vrea, dar care suferă și se plânge; să obții, printr-o succesiune de transformări radicale, o reprezentare unificată a acestei mulțimi; apoi, printr-o traducere/trădare vertiginoasă, să inventezi de la zero o versiune a acestei suferințe și a acestei exigențe; versiune unificată care va fi reluată de vorbele unora care – întorsul e cel puțin la fel de uimitor ca dusul – o vor face, la rândul lor, să revină înspre mulțime sub forma unor exigențe impuse, a unor ordine date, a unor legi; exigențe, ordine și legi care acum sunt intermediate, traduse, transpuse, transformate, contrazise de către mulțime în moduri atât de diferite încât produc o nouă învălmășeală de plângeri, definesc noi suferințe, întețesc și conturează noi indignări, noi acceptări, pregătesc alte opinii.

Și stați, că nu s-a terminat! Nu-i decât o fărâmă din tot circul. Ce e într-adevăr nemaipomenit în politică, ceea ce i-a făcut să plângă de admirație pe cei care i-au descoperit mișcarea, e faptul că trebuie să *reîncepi fără încetare*: plecând iar de la mulțime – acum una mai liniștită, mai sigură, mai protejată –, reluând firul reprezentării – care este și ea poate mai ușor de realizat, mai fidelă acum –, trecând prin faza unificării (milioanele devin unul: mamă, ce ambuteiaj!), după care operațiunea devine poate mai puțin riscantă datorită etapei anterioare,

prima fărâmă a circului, stabilind ordinul dat care va fi poate mai bine îndeplinit (unitatea devine milioane: e cu putinţă să crezi că o nouă traducere/trădare e imposibilă?).

Cercul nu poate subzista printr-o substanţă, ci doar prin căutarea felului său specific de subzistenţă. Şi staţi un pic, mai staţi, acest Cerc, chiar dacă îl reluăm, nu lasă nicio urmă, ca și cum l-aţi fi desenat pe apă sau în nisip: trebuie reînceput mereu. Dacă vă opriţi să-l desenaţi, *dispare*. În locul lui, nu mai aveţi decât mulţimea împrăștiată, care mârâie, nemulţumită, violentă, decepţionată – sau, mai rău, indiferentă, iar împrăștiată, căreia îţi e imposibil să-i vorbești; nu mai aveţi decât niște elite care apasă în van pe „butoane" care nu mai funcţionează și nu mai au niciun efect; nu mai aveţi decât un popor de cârtitori neputincioși, buni doar să se indigneze fără să știe de ce. Întoarcerea imediată a „crizei reprezentării"; se cască iar prăpastia între „înalt" și „jos"; risipire sigură; niciun acord posibil; dușmanii abia așteaptă, afară, să „ne" atace. De ce să o tot luăm de la capăt? Pentru că Cercul e imposibil! Nici la dus, nici la întors. Multiplul devine unu, unu devine multiplu, chestia asta *nu poate* funcţiona; dar trebuie; așadar trebuie reluat tot de la capăt.

◂ CE INCLUDE SAU EXCLUDE DUPĂ CUM E RELUAT SAU NU.

Și nici acum n-am terminat, pentru că Cercul poate fie *să includă* mai mult, fie *să excludă* mai mult, iar asta depinde de numărul de oameni pe care reușește să-i reprezinte fidel (trădându-i/traducându-i în întregime). Aceeași mișcare de învăluire, de încercuire, de îmbrăţișare, de colecţionare poate deci să funcţioneze, după rapiditatea cu care se învârtește, fie pentru a fabrica incluziune – cei care-și spun „Noi" nu lasă pe dinafară decât câţiva „Ei" –, fie pentru a fabrica excluziune – cei care-și spun „Noi" se văd încercuiţi de Barbari tot mai numeroși care le ameninţă existenţa și îi tratează ca pe niște dușmani. Nimic, în această mișcare, nu asigură durată, toată durata ei se află aici, această teribilă exigenţă a mișcării circulare, căci cercul se poate mări înmulţindu-i incluziunile sau se poate strâmta înmulţind excluziunile. Totul depinde de reluarea lui, de curajul celor care, de-a lungul lanţului, acceptă să se comporte în așa fel încât mișcarea *să ducă* la porţiunea următoare de curbă...

Tot ce putem spera este ca, tot făcând și refăcând Cercul, să apară niște obișnuinţe care ne permit să știm că cercul va fi reluat. Fiecare segment se simte cumva dator să vorbească în așa fel încât să nu întrerupă această mișcare paradoxală [HAB·POL], ca și cum fiecare s-ar pregăti să ia poziţie în așteptarea etapei următoare. Astfel se formează treptat o *cultură politică*, una care, din aproape în aproape, face ca întreţinerea Cercului, reluarea și expansiunea lui să fie tot mai puţin dureroase. DEMOCRAȚIA° devine o obișnuinţă. Începem să ne obișnuim cu libertatea. Dar lucrurile pot merge și în sens invers; pot, literalmente, să „o ia razna"; obstacolele se pot acumula, iar reluarea Cercului poate deveni tot mai dureroasă, imposibilă, ca și exerciţiul însuși al politicului.

Și atunci, s-a terminat: lăsați orice speranță de a fi reprezentat, ascultat, în siguranță. „Noi"-ul s-a micșorat ca o piele de șagri. Curând, nu va mai fi nimeni care să fie *de acord cu* sau să vrea același lucru ca vecinul. Vom fi pierdut obișnuința democrației. Dacă politica s-ar putea reduce la abilitate, la minciună, la raporturi de forță, cât de simplă ar fi ea față de nevoia de a răspunde acestei exigențe de a vorbi curb... Și voiam să universalizăm, așa, fără veste, de-a curmezișul planetei, tocmai mișcarea aceasta greu de perceput, atât de dură, atât de forțată – în sensul dinamicii –, atât de contraintuitivă?! Cât despre ea, specialista în etnologie rămâne cu gura căscată în fața frumuseții acestei mișcări.

După ea, informatorii ar trebui să cadă în genunchi în fața demnității acestui gest de învăluire care trebuie reluat mereu. În loc să încerce să-l înlocuiască printr-o serie de drepte sau, mai rău, să se complacă în „arcanele puterii", ar trebui să-și desfășoare întregul talent cultural, artistic, filosofic, pentru a respecta originalitatea, pentru a putea urma – sau mângâia! – admirabilul arc al acestui Cerc. Dacă Modernii au de ce să fie mândri, atunci sunt mândri pentru că au fost în stare să extragă acest contrast împotriva oricăror evidențe furnizate de alte regimuri de adevăr. Dar știu măcar că posedă o comoară? Cercetătoarea nu se poate abține să nu noteze: „Ciudați acești Moderni: își slăvesc științele, tehnicile uneori, mai rar zeii și niciodată divinitățile, dar îi disprețuiesc pe cei care își consacră viața deprinderii de a ține fără niciun ajutor această incintă și nu găsesc alt elogiu pentru Cercul reprezentării și al ascultării decât adjectivul de «machiavelic»... Splendoare a politicii, frumusețe fără pereche, curaj al celor care se lansează fără plasă de siguranță în această acrobație vertiginoasă".

O PRIMĂ DEFINIȚIE A HIATUSULUI DE TIP [POL]: CURBA ▸

Ceea ce face aproape imposibilă evaluarea corectă a calității celor care trasează Cercul politic este faptul că cei care o fac încearcă să lucreze cu segmente de dreaptă, cu tangente, printr-o aplicare destul de aproximativă a calculului infinitezimal... Or, acesta este cel mai sigur mijloc *de a rătăci* competențele, talentul celor care, pentru a vorbi politică, trebuie să urmeze o curbă și *nu* să meargă drept înainte. Trebuie să luăm literal metafora Cercului, fiindcă ea ne permite să dăm o primă definiție hiatusului specific acestui mod de existență (așa cum am văzut deja la capitolul 6). Îi acuzăm mereu pe politicieni că ne mint, dar ei nu încep să mintă cu adevărat, să mintă politic, decât atunci când „o iau oblic", cum se spune, începând să vorbească drept, adică vrând să reprezinte „fidel" și să asculte „fidel". Putem să ne imaginăm o nedreptate mai mare decât aceea de a ne înșela în asemenea hal asupra diferenței dintre minciună și adevăr? Iată o frumoasă eroare de categorie...

Hiatusul se află deci în micul decalaj dintre ispita de a merge drept și obligația mereu reîncepută de a schimba direcția; de a se curba pentru a asigura trecerea, în limitele mijloacelor, a jocului politic care *nu va reveni niciodată*,

e sigur, dacă ne apucăm să îl întrerupem sau să-l trimitem – să-i facem mutația – drept înainte, în altă parte, fidel. Să te indignezi e bine, dar să te pregătești să treci la altceva e și mai bine; să hotărăști e bine, dar e și mai bine să te pregătești să fii trădat; e bine să vrei să „dai foc la șandrama", dar e și mai bine să te pregătești să o redesenezi cu totul: dovedești astfel că cei care folosesc cuvântul „revoluție" nu vorbesc degeaba; să pretinzi că poți „domoli patimile discutând ca doi oameni cu capul pe umeri" e un proiect minunat, dar care n-are niciun sens – politic – dacă nu te pregătești deja să provoci noi împotriviri și noi pasiuni. Altfel spus, dovada că nu minți este dată, în fiecare punct al traseului, de *urmarea* curbei și de așteptarea, speranța în întoarcerea ei necesară, în reluarea ei și în viitoarea ei extindere – întoarcere, reluare, extindere care depind în întregime de cele *care urmează*, de-a lungul acestui lanț pe care absența unei singure mișcări l-ar periclita. Și, să fim bine înțeleși, nu există altă regrupare decât această mișcare de *colectare*, nicio rezervă pe care s-ar putea conta, nicio identitate, nicio rădăcină, esență, substanță pe care ne-am putea baza.

◂ ȘI O TRAIECTORIE FOARTE SPECIALĂ: AUTONOMIA.

Ceea ce dă totuși o oarecare consistență acestui exercițiu periculos e faptul că acest Cerc face legătura cu tradiția cea mai clasică. Dă o formă practică la ceea ce filosofia politică celebrează de secole sub numele de *AUTONOMIE*°, dar luându-i mereu din față – chinul dracului – mijloacele de a se curba, precum și obiectele, chestiunile și mizele în jurul cărora se învârte. Dacă cercul este parcurs cu destulă încăpățânare, dacă e reluat în mod constant, dacă trecem de fiecare dată de la mulțime la unitate și de la unitate la mulțime, devenim, într-adevăr, puțin câte puțin, cei care primesc *de sus* ordinele pe care Modernii le-au șoptit *de jos* reprezentanților lor. Nu mai suntem heteronomi, ne mândrim cu autonomia noastră.

Cu condiția de a parcurge Cercul, ne câștigăm încet-încet libertatea politică și-n același timp ne câștigăm încet-încet obiectivitatea când înțelegem prețul pe care lanțurile de referințe trebuie să le plătească în transformări pentru a accede la ființele depărtării prin intermediul constantelor [REF·POL]; totodată ne câștigăm puțin câte puțin mântuirea, încercând să inventăm – sau să minți, ori să traducem, în orice caz – venerabilele cuvinte ale religiei [REL]. Idealul ar fi ca această incintă să se poată extinde din aproape în aproape în loc să se strâmteze tot mai mult, dar cu condiția de a evalua bine condițiile și de a calcula dinainte cu exactitate raza de curbură. Și aici, ca întotdeauna, trebuie să ne temem de idealismul uscat și drept.

Cum putem ignora stupefianta serie de *transformări* și de medieri – de trădări – prin care politicul a trebuit să treacă la dus și la întors, dar și lucrurile, afacerile, controversele care ne obligă să ne adunăm pentru ele, în jurul lor, de fiecare dată altfel? Cine poate pretinde că poate să deseneze Cercul politic

capabil să redea autonomie miliardelor de cetăţeni? Şi asta *fără* miliardele în chestiune? Se poate măsura ce reprezintă aceasta în reluări şi reprezentări? Oare acesta este regimul de adevăr pe care voiam să-l extindem la nivelul planetei, fără efort, ca şi cum ar fi vorba despre un indiscutabil fond de umanitate înfometat de democraţie?

O NOUĂ DEFINIŢIE A HIATUSULUI: DISCONTINUITATEA

Avem de-a face deci nu cu una, ci cu două discontinuităţi, cu două chiasme, cu două hiatusuri: cel care separă un moment politic de următorul şi cel care trebuie să facă să devieze ispita de a merge drept înainte spre această formă atât de specială de curbură. Atâta vreme cât reţelele politice nu sunt calificate precis, nu există o descriere empirică posibilă. Atâta vreme cât reţelele vor fi *confundate*, se va comite o eroare de categorie.

Alături de mulţimea de filosofi care au încercat, de pe vremea lui Platon, să înlocuiască politica cu Raţiunea – deformând imaginea cunoaşterii pe care voiau totuşi să o redreseze! –, există totuşi câţiva filosofi (în tradiţia noastră îi numărăm pe degetele de la o mână, hai două) care au privit în faţă capul Gorgonei fără să fi fost imediat prefăcuţi în stană de piatră. Sunt cei care şi-au dat seama că în Cerc se întâmpla ceva în mod radical *discontinuu*, dar de o discontinuitate cu totul *specifică*, care nu trebuia confundată cu alta. Sofiştii (adevăraţii, nu cei care au fost *sparring partners* pentru Filosofi) au celebrat această capacitate inedită de a face să se decanteze din orice situaţie ce anume e adevărat şi ce e fals doar prin jocul cuvintelor, prin descoperirea acestui hiatus. Filosofii n-au avut dreptate să-şi bată joc de ceea ce au considerat a fi o „indiferenţă faţă de adevăr", în vreme ce Sofiştii explorau cu cuvintele lor absoluta originalitate a acestui contrast pe care-l scoteau la suprafaţa lumii în creuzetul agonisticii lor descreierate. Ce descoperire, într-adevăr, care nu are nimic de-a face cu dispreţul faţă de adevăr! Dacă putem, fără să schimbăm nimic din premise, să facem ca Elena din Troia să fie inocentă sau vinovată, înseamnă că politica se vede într-adevăr fără plasă de siguranţă, fără curte de apel, fără *backup*; înseamnă că există, între orice opinie şi opinia următoare, o discontinuitate radicală pe care nicio continuitate artificială nu o poate acoperi.

Ceea ce descoperă Sofiştii este că există un *adevăr al curburii* şi un adevăr necesar când trebuie, în mijlocul agorei, să produci nişte „Vrem, Putem, Ascultăm", în vreme ce de fapt noi suntem mulţimi, nu suntem de acord în nimic, nu vrem în ruptul capului să ascultăm şi nu cunoaştem nici cauzele şi nici consecinţele chestiunilor pe care le avem de judecat. Pentru a trece de la o situaţie la alta, da, avem nevoie de un *miracol*, o transpunere, o TRADUCERE° faţă de care transsubstanţierea nu-i decât un misteruţ acolo. Nu va fi de niciun folos să vorbim drept. Trebuie să fim liberi în mişcări, abili, supli, trebuie să putem vorbi liber fără niciuna dintre constrângerile veridicităţii. Şi tocmai Socrate să fie cel care îndrăzneşte, în faţa lui Callicles, să propună ca alternativă la această

exigență formidabilă, să-l învețe *pe un singur bărbat*, frumos, în afara agorei, la o ușă de bodegă, sub o prelată care să-l ferească de soare, sorbind dintr-o cinzeacă de uzo – să-l învețe ce? O teoremă din geometrie! Iar exigența asta poate să pretindă că definește adevărul, o rațiune *împotriva* alteia? Ca și cum dialogul socratic ar putea să pună capăt tam-tamului spațiului public... Ca și cum n-am putea admira geometria fără să o amestecăm într-o chestiune pe care nu-i făcută să o măsoare: căutarea unui acord în plină agora, fumegând de zgomot și furie.

Acesta este hiatusul pe care Aristotel l-a descoperit sub numele de retorică, adevăr parțial pe care nu trebuie sub nicio formă să-l înlocuiești cu epistemologia: această confuzie poate antrena consecințe catastrofale. Dar este mai ales ceea ce Machiavelli (adevăratul, Niccoló, nu adjectivul care provine de la numele lui) a încercat să urmărească sub numele de *Fortuna*, discontinuitate atât de mare, încât îi permite celui îndrăzneț și abil să devină principe prin ceea ce niciun suveran legitim – cei care urmează regulile – nu reușise. Mai aproape de noi, este vorba despre ceea ce Carl Schmitt a detectat în „starea de excepție" sau „momentul personal" (termeni deveniți mai apoi obiectele unei suspecte complezențe). Oricare ar fi expresiile acestui hiatus, ele vizează, toate, surprinderea rupturii, pasului, TRANSCENDENȚEI° politicului; ceea ce desemnăm prin noțiunea prea geometrică de *curbură*, care permite *distribuția* micilor transcendențe de-a lungul a ceea ce devine un Cerc, împotriva ispitei de a merge drept. S-a înțeles: nu există nicăieri altceva decât *mici* TRANSCENDENȚE.

Această definiție a curburii are de asemenea avantajul de a evita ca starea de excepție să aibă nevoie de un „om de excepție" care, pentru că s-ar găsi „deasupra legii", „ar transa". Aceasta este greșeala lui Schmitt, de a crede că numai acolo sus, la cei puternici, și în foarte puține momente politicul trebuie să caute excepția. Contemplați Cercul: este *excepțional* în toate *punctele* lui, și sus, și jos, la dreapta și la stânga, de vreme ce *nu merge niciodată drept* și pentru că trebuie, în plus, *reluat* mereu, mai ales dacă vrem să-l extindem. Aceasta este *excepția* care *transează* într-adevăr cu toate celelalte moduri pe care adevărații filosofi politici au încercat mereu să le capteze. Iată un brici al lui Occam care nu trebuie să se tocească!! El taie, trebuie să taie, printre altele și-n sensul că trebuie să contrasteze mereu cu toate celelalte cursuri de acțiune. E chiar excepțional, și această excepție trebuie protejată în aceeași măsură de țipetele înspăimântate ale bunului Dublu-Clic și de lăcomia reacționarilor care cred că numai adevărații șefi își pot „permite" excepții. În politică, fiecare dintre noi, în fiecare moment, se află într-o situație de excepție, din vreme ce situația e imposibilă, de vreme ce lucrurile nu înaintează niciodată drept și pentru că, atunci când joci telefonul fără fir, cuvântul spus la ureche e rostit în gura mare abia la sfârșit. E inutil să adaugi mistere acolo unde nu există decât unul singur, dar cu adevărat sublim: Cercul, mereu reluat, al colectivului, în jurul unor chestiuni de fiecare dată diferite.

Conform principiilor acestei cercetări, de fiecare dată când ajungem să urmărim un mod de existență, un tip de HIATUS° (aici e vorba de curbă, de excepție), o TRAIECTORIE° (în cazul nostru, autonomia, libertatea), trebuie să putem defini de asemenea o formă explicită de VERIDICITATE°. Am văzut mai înainte cât de ciudată pare această pretenție în cazul vorbirii politice: sau se raționalizează prea mult, sau se asumă prea multă iraționalitate. Ar trebui să renunțăm la pretenția de a vorbi adevărat sub pretextul discursului politic? Ar trebui să ne preschimbăm în vârcolaci, așa cum cere Socrate la sfârșitul lui *Gorgias*, ca să avem dreptate, însă numai după aceea, din Limburi, ca o umbră care judecă alte umbre, o fantomă care judecă fantome? Nu, de vreme ce există – împrăștiată în instituții, încastrată în practici, captivă în indignările noastre și în judecățile noastre – o întreagă *abilitate* a vorbitului bine și a vorbitului rău, a lui a acționa bine și a acționa rău din punct de vedere politic, care trebuie să permită definirea condițiilor de reușită și de nereușită ale Cercului. A explicita această competență nu înseamnă, e cazul să ne amintim, că trebuie să o formalizăm după o altă cheie de enunțare, ci, dimpotrivă, să o urmăm în limbajul ei propriu. ← ȘI UN TIP FOARTE EXIGENT DE VERIDICITATE →

Or, dacă privim mai îndeaproape, nicio exigență de adevăr nu e mai severă, mai radicală, mai imposibilă, mai civilizatoare și mai educativă în același timp ca obligația de a spune adevărul *în mod politic*. Cei care nu recunosc forța acestei exigențe chiar nu merită să poarte numele de „cetățeni" Cererile de verificare și de falsificare sunt atât de constrângătoare încât am face orice – normal – pentru a le ocoli: de fapt, chiar facem... Desigur, producția de obiectivitate este și ea exigentă [REF]; a vorbi drept în religie cântărește atât de mult încât atunci când i te adresezi lui Dumnezeu o faci mereu cu frică și cutremur [REL]. Dar cum poți desemna angoasa expresiei politice a opiniei *fără a fi pregătit să parcurgi întreg Cercul*? Nietzsche propusese înlocuirea exigenței morale cu gândirea Eternei Reîntoarceri: „Fă în așa fel încât să poți vrea ca ceea ce faci să revină mereu"; o asemenea exigență te făcea să tremuri. Dar cum poți interpreta jugul acestei maxime? „Vorbește public astfel încât să fii pregătit să parcurgi întreg Cercul, la dus și la întors, fără să obții nimic dacă nu-l reîncepi, și să nu-l poți reîncepe fără să încerci să-l extinzi?" Dacă există o demnitate a politicului, un adevăr al enunțării lui, atunci e vorba de a te prinde în horă, de a reuși să nu te dai bătut cu toate că totul pare imposibil.

Ne dăm seama acum de imensa diferență dintre lanțurile de referință și Cercul politic, deși nu se poate spune că una poată să-i scadă celeilalte valoarea. Dar înțelegem acum că lanțurile și Cercul nu pot decât să se înțeleagă greșit [REF·POL]. Și câtă trudă, câtă logistică și câte instituții pentru a asigura serviciul lor! Câte hiatusuri avem de sărit! Și mai ales câte neînțelegeri, dacă începem ← PE CARE-L RATEAZĂ ÎNCRUCIȘAREA [REF·POL].

să amestecăm incomensurabilele lor neînțelegeri. Dacă Callicles se apucă să judece demonstrația geometrică a lui Socrate cu unitatea de măsură a Cercului, o va interpreta prost, ca și cum Socrate ar pretinde să-l învețe pe Callicles arta de a vorbi fără înconjur mulțimii mânioase. Pentru a marca trecerea de la idealul de autonomie la parcursul Cercului, am întâlnit deja admirabilul termen AUTOPHUOS°* pe care Socrate îl aruncă în figura sofistului, în *Gorgias*, ca pe un termen de dispreț, fără să-și dea seama că definește astfel corect virtutea acestui logos pe care filosoful se preface că-l disprețuiește: autogenerarea Cercului prin el însuși.

Dar noi nu mai trebuie să confundăm lanțurile de referință cu Cercul: putem vorbi drept când trebuie, iar altădată, tot când trebuie, putem vorbi curb. Oare nu devenim în felul acesta ceva mai articulați? Putem respecta în aceeași măsură demonstrația și democrația [REF·POL]. De vreme ce am devenit capabili să admirăm în același timp acest APODEIXIS° al savanților și acest EPIDEIXIS° al politicienilor, nu mai trebuie să ne înșelăm îmbrățișând macabra soluție a lui Platon, care pretindea că Rațiunea domnește asupra politicului, dar numai *a posteriori*, din Hades, din regatul morților! Iată o eroare de categorie căreia îi vom putea probabil pune capăt: accesul la ființele îndepărtate, da; regatul morților vii, nu.

[POL] PRACTICĂ O EXTRAGERE FOARTE SPECIALĂ A ALTERITĂȚII ▸

Există desigur o transcendență a politicului, dar ea nu poate fi reperată decât cu condiția de a nu face apel la o altă lume decât a sa proprie, la o lume dindărăt, la regatul lui Hades. Aceasta este de fapt dificultatea. Cum să reușești să generezi Cercul fără să-i dai imediat o consistență diferită de cea a obișnuinței, un soi de inerție care ne-ar permite să ne dispensăm de exigența reluării, amânând-o pe mai târziu, la calendele grecești, la Ziua de Apoi? Și totuși, ce ușurare ar fi!

Am înțeles că orice mod extrage din ființa-ca-altul o anumită formă de ALTERARE° care nu s-a atașat încă de niciun alt mod. Pentru fiecare mod trebuie pusă așadar aceeași întrebare: ce-*ar lipsi*, *fără* el, ansamblului valorilor la care ținem? Cazul politicului este de fapt destul de simplu: fără Cerc, nu ar mai exista regrupare, n-ar mai exista grup, posibilitatea de a spune „noi", n-ar mai exista, pur și simplu, nicio colectare și, prin urmare, nici colectiv. Toate celelalte moduri se lansează în ființă și în alterare. Numai politicul (și dreptul, vom vedea, dar într-un alt fel), numai el revine pentru a le aduce

---

„Resping total ideea că ar exista o concepție a democrației, a politicii, a Statului, care, de la Machiavelli la Arendt, trecând prin Hobbes, Rousseau sau Marx, să nu fie de la un capăt la altul definită printr-o concepție științifică, și de altfel și tehnică." Bruno Latour, „Răspuns obiecțiilor", *Revue du Mauss*, nr. 1/2001, p. 137-152. Adresă internet: http://www.cairn.info/zen.php?ID_ARTICLE=RDM_017_0137. Aceasta ar fi greșeala capitală a Modernilor, de a-i fi cerut politicului să se exprime științific.

împreună către cei care, altfel, s-ar risipi. Numai el face o buclă. Dar el revine prin efectul unui reînceput, mereu reluat, care are ceva epuizant, de vreme ce nu poate, *nu trebuie* să se sprijine pe o substanţă, pe o formă de inerţie, ceea ce ar însemna să înlocuiești Cercul cu un alt corp și deci să suspenzi propria-i mișcare.

Dacă trebuie să vorbim despre „corp POLITIC°", o facem tremurând de spaima de a comite o nouă eroare de categorie. Dacă politicul „face corp", aceasta se întâmplă fără ca această corporeitate să semene cu alta, tocmai pentru că n-ar putea niciodată să se bazeze pe nicio altă continuitate, nici pe cea a subzistenţei [REP], nici pe cea a tehnicii [TEC], nici pe cea a ficţiunii [FIC] și nici pe aceea a religiosului [REL], și niciodată n-ar putea deveni vreun compus care să trăiască imitând fiinţele reproducerii [REP·POL]. Și totuși, nu seamănă nu pentru că nu am încercat să-i dăm un corp pentru a-l face să se sprijine pe ceva mai stabil și un pic mai exigent. De la fabula romană a mădularelor și a stomacului și până la sociobiologia noilor adepţi ai darwinismului social, trecând prin „aparatul de Stat", n-am încetat niciodată să înlocuim un tip de fiinţă cu un altul pentru a încerca să înţelegem – mascându-l – acest straniu travaliu de colectare.

Dar această înlocuire a fost mereu ratată pentru că nu a știut să captureze ciudăţenia specifică bestiei desenate de Cercul reprezentării și al ascultării: aceasta se compune din segmente, sau din vectori, transcendente faţă de precedentele și faţă de următoarele, între care nu există nicio soluţie de continuitate.

Sau mergem mai departe, sărind cercul, și politicul trece; sau ne oprim, și nimic politic nu poate fi spus; chiar dacă noi credem că „luăm poziţie", chiar dacă credem că „dăm ordine", chiar dacă ne indignăm, suferim, ne plângem, avem dreptate, de o mie de ori dreptate să ne plângem că suntem atât de prost reprezentaţi – jos – sau că suntem ascultaţi atât de puţin – sus. Dacă era groaznic să nu putem vorbi despre religie fără să-i convertim pe cei cărora ne adresam, atunci ne dăm seama cât de teribilă este exigenţa de a umple sau goli ceea ce spunem politic în funcţie de ce facem în faţa acestui chiasm: îl sărim sau nu. *Hic est Rhodus, hic est saltus.*

→ CARE DEFINEȘTE UN PUBLIC-FANTOMĂ →

Un corp care nu e un corp; al acordului care nu face niciodată racord; al unităţii care se împrăștie imediat; al dispersării care trebuie imediat adunată; al afacerilor de fiecare dată diferite în jurul cărora trebuie să ne adunăm pentru că nu ne înţelegem... Acest Cerc reluat în mod constant, trebuie s-o recunoaștem, are un aer caraghios. De aceea trebuie să empatizăm, totuși, cu Platon atunci când a simţit oroare în faţa hidrei democraţiei: poate că s-a înșelat asupra monștrilor, dar avea dreptate: e vorba într-adevăr despre *aliens*. Pentru a încerca să-i schiţăm emblema, trebuie să revenim fără să șovăim la fiinţele invizibile. Există în acest corp politic, care nu este un organism (vom reveni atunci când vom aborda încrucișarea [POL·ORG]), ceva *fantomatic*.

Cuvântul „fantomă" nu mai trebuie să ne mire, pentru că între timp am învățat să acordăm fiecărui cuvânt exact lui greutate în ființă. Această fantomă nu este o ectoplasmă misterioasă care ar străbate pereții pentru a speria copiii: este definiția exactă a formei create prin reluarea neîncetată a Cercului, cu condiția de a nu-l opri, căci atunci dispare definitiv sau se reduce la un punct încins, precum figurile pe care copiii le desenează în aer cu un bețișor aprins – și care și-ar opri brusc mișcarea. Alteritatea specifică pe care politicul o va extrage din ființa-ca-altul, această alterare, această alienare pe care nimeni n-a mai încercat-o: să producă unul cu ajutorul multiplului, să producă unul cu ajutorul tuturor, dar să-l producă fantomatic, provizoriu, printr-o *reluare* continuă și fără să se poată baza niciodată pe o substanță, pe un corp durabil, pe un organism, pe o organizație, pe o identitate. Chiar din această cauză – Walter Lippmann este poate singurul care a înțeles-o – nu putem respecta demnitatea ontologică a politicului decât cu condiția de a-l surprinde ca PUBLIC-FANTOMĂ° care trebuie invocat și convocat. Nici publicul, nici comunul, nici „noi" nu există; trebuie să le facem să fie. Dacă cuvântul PERFORMARE are vreun sens, atunci acesta este. Dacă există ființe invizibile pe care nu trebuie să te grăbești să le întruchipezi foarte repede – de pildă în Stat, acest alt monstru rece –, atunci este vorba despre această fantomă.

› ÎMPOTRIVA FIGURII SOCIETĂȚII ›

De aceea sunt atât de puțin numeroși cei care au încercat să dea un corp corpului politic. Ispita-i mare de a înlocui *fantoma* cu ceva transparent îndărătul fantomei, ceva care ar fi „SOCIETATEA°" (cu NATURA° și cu LIMBAJUL°, această a treia umplutură neîntemeiată, știm asta, pe care trebuie să învățăm treptat să o golim de rolul ei de temei). Aici stă capcana politicului, care joacă în raport cu acest mod de enunțare același rol pe care CREDINȚA° îl joacă pentru religie [REL]. De îndată ce ne sprijinim pe altceva decât pe el, acest mod particular de enunțare se topește ca Nosferatu la prima rază de soare. Politica n-ar mai fi decât o aparență pe care nu reușim să o aducem la lumina zilei decât dacă descoperim îndărătul ei puterile „Societății" Voalurile politicii n-ar face decât să „exprime", disimulându-le, realitățile drastice ale economiei sau ale raporturilor de forță. E clar că cei care se exprimă astfel se înșală asupra politicii – dar și în ceea ce privește aparențele [HAB] și, vom vedea în curând, chiar și asupra economiei. Pentru a evita întâlnirea cu o fantomă, se aruncă în brațele altei fantome, aceasta de-a dreptul îngrozitoare, pe care o numesc „social". Unei monstruozități i se răspunde cu o alta și mai mare.

Societatea, asta trebuie să se fi înțeles, nu este un mod de existență. Este chiar exemplul, ca Natura sau ca Simbolicul, al unei false transcendențe. Este amalgamul tuturor modurilor și rețelelor pe care am renunțat să le descâlcim și pe care le luăm drept temei pentru a explica felul în care tot restul se ține – religia, dreptul, tehnica, știința și politica, desigur. Societatea, după cum

afirma Gabriel Tarde, este mereu ceea ce trebuie explicat și nu ceea ce explică ceva, la fel cum substanța este rezultatul uneori durabil, într-adevăr, al tuturor modurilor, iar nu ceea ce le face să subziste. Acesta este cel puțin punctul de plecare al teoriei ACTORULUI-REȚEA° pe care cercetarea de față vine să o completeze. Dacă există vreo Societate care furnizează explicația, atunci mișcarea de învăluire a politicului va rămâne mereu invizibilă. Probabil că ar fi mai deștept să te încrezi unor identități poate mai durabile, mai sigure, mai bine înrădăcinate decât Cercul. Și așa vom înceta să întreținem singurul mod capabil de a performa identități artificiale, provizorii, imanente, singurele pe care le avem la dispoziție pentru a produce un COLECTIV°, oricare ar fi el – și singurul pe care-l avem la îndemână pentru a extinde colectivul la „toți", acest „toți" cu geometrie variabilă pe care proiectul de a universaliza autonomia politică îl simplificase prea mult. Perseverând în eroare, vom sfârși pur și simplu prin a ne pierde obișnuința de a vorbi în mod politic. Trebuie să alegem între două fantome: sau pe cea a Societății, sau pe cea a politicului. Politica potrivește și adună la un loc, dar nu face corp, nu face racord, nu ea pune în acord. (Vom vedea totuși la capitolul 14 cum putem formula o versiune mai caritabilă a apariției „Societății".)

→ CARE AR FACE POLITICUL ÎNCĂ ȘI MAI MONSTRUOS DECÂT ESTE.

Această fantomă este înspăimântătoare, desigur, și-l sperie pe Dublu-Clic tot atât pe cât îi fascinează pe perverșii și pe reacționarii de toate culorile, dar nu-i cazul să punem paie pe foc, făcând-o să ajungă și mai hidoasă, corcind-o cu alte fantome... Totuși, tocmai asta se întâmplă atunci când, printr-o vinovată complezență, o vom amalgama cu ființele metamorfozei pe care le-am întâlnit în capitolul 7. Și dacă este adevărat că o mare parte a instituției politice pare să asculte de îndemnul „Mănâncă sau vei fi mâncat!" – dacă citești memoriile oamenilor de stat, aceasta pare să fie singura maximă indispensabilă –, este vorba și aici, ca-ntotdeauna, despre încrucișarea a două forme de rațiune care nu trebuie confundate [MET·POL]. Termenul de „raporturi de forță" face parte din acest metalimbaj prea ușor căruia este bine să-i adăugăm exponentul pentru a nu confunda forța [MET] cu forța [POL].

Aceeași monstruozitate parazită se regăsește în ispita de a căuta, în religios acum, siguranța unei unități definitive și unanime sub pretextul că „a venit vremea" – dar tocmai că n-a venit. Reluarea Cuvântului oferă încă și mai puțin temei durabil decât exigența de a relua Cercul. Încrucișarea [POL·REL] ar fi cea care se găsește acum imposibil de desfăcut prin confuzia dintre totalitatea virtuală a politicului și totalitatea încă și mai virtuală a celor care sunt salvați de Cuvânt și care formează un grup anume, ceea ce se numește o „bisericuță". Amestecându-le pe amândouă, am creat cea mai proastă teologie politică, o confuzie la fel de mare ca ortopedia politicului prin Rațiune [REF·POL], sau chiar, ceea ce pare însă mai inocent, această idee de a întemeia politica pe

tehnică [TEC·POL] sau pe drept [POL·DRO]. Trebuie să reînvățăm să respectăm fantoma publică fără să o amestecăm cu alte invizibile, fără să o facem să se sprijine pe alte substanțe, fără să o facem încă și mai hidoasă la vedere. E deja destul de greu să o invocăm, aparițiile ei au devenit destul de rare.

Cititorul va înțelege că nicio antropologie a Modernilor nu e posibilă atâta vreme cât nu redăm politicii acest cult ale cărui altare n-ar fi trebuit să le abandoneze niciodată (și nu vorbim aici despre pateticele episoade ale „Cultului Rațiunii"...).

VOM PUTEA OARE SĂ REÎNVĂȚĂM VREODATĂ LIMBA LUI A VORBI BINE DAR CURB?

Ce speranță mai avem de a învia o formă de viață care a avut poate soarta instituției religioase și al cărei contrast a dispărut probabil de tot din experiența contemporană, pentru că s-a tot complăcut fie în speranța la o dreaptă guvernare, fie la ajutorul care poate veni din partea cinismului învârtoșat? Căci cel mai rău ar fi, în mod evident, să credem că Cercul poate fi aproximat fie mergând drept – dar e imposibil –, fie mergând oblic – ca și cum ar fi de ajuns să minți și să vorbești cu subînțeles pentru a fi un adevărat politician! Dacă am reuși să facem pentru enunțarea politică ceea ce am făcut pentru adevărul și falsitatea în știință și în religie, am fi făcut deja în așa fel încât politicul să-și ridice capul. L-am fi resuscitat – adică l-am fi *suscitat* iar. Regatul morților-vii n-ar fi devenit un „corp glorios", desigur, dar ceva mai modest, cum spune Lippmann, un public-fantomă. Lumea se populează cu prea multe ființe invizibile? Da, dar *se populează*, și asta-i cel mai important. Înainte de a ne șoca de toate aceste fantome, cititorul trebuie să-și amintească cu ce semăna lumea modernă, cu obiectele, subiecții și reprezentările ei. Cei care refuză ființele invizibile dau naștere unor monștri.

Dacă am redefinit cuvântul de CATEGORIE° ca fiind ceva care le permite să vorbească bine în agora celor care sunt interesați de ceea ce se spune despre ei, am făcut-o pentru că nimic nu e mai important pentru această cercetare decât regăsirea diferenței dintre adevărat și fals în politică. Dacă există un domeniu în care moștenirea trebuie revăzută, atunci acesta este cu siguranță cel al speranțelor puse în politică și în capacitatea ei de extindere. Ce trebuie să facem de-acum pentru a situa din nou *vorbirea curbă* în centrul civilității noastre ca singurul motiv de a colecta colectiv și, mai ales, de a-l universaliza? Cercul ne dă oare un fir al Ariadnei care ne-ar permite să vorbim și aici despre rațional și despre irațional, dar să vorbim cum trebuie, adică pe limba Cercului, cu condiția de a nu căuta să-l judecăm cu ajutorul unei alte pietre de hotar? Avem desigur nevoie de acest fir, căci cum altfel putem face să ne ținem drept în agora, fără să sperăm la salvare din partea vreunei Științe și fără ca totuși să renunțăm la rațiune, în legătură cu afaceri controversate care au luat dimensiuni planetare și în căldura unei mulțimi care de-acum se numără în miliarde?

treisprezece

PASAJUL DREPTULUI ȘI CVASI-SUBIECȚII

Din fericire, nu există nicio problemă în a vorbi despre drept în mod juridic ▸
de vreme ce dreptul își este lui însuși propria explicație.

El oferă totuși dificultăți specifice ▸
prin straniul amestec de forță și slăbiciune ▸
prin autonomia lui foarte puțin autonomă ▸
și pentru că a fost încărcat de prea multe valori.

Trebuie așadar stabilit un protocol special pentru a urmări ▸
pasajul dreptului căptușit de mijloacele dreptului ▸
și pentru a recunoaște condiții de reușită teribil de exigente.

Dreptul leagă planurile de enunțare ▸
datorită unui formalism foarte special.

Putem înțelege acum particularitatea cvasi-subiecților ▸
învățând să le respectăm contribuțiile: mai întâi ființele politicii [POL] ▸
ființele dreptului [DRO] ▸ și în sfârșit ființele religiei [REL].

Cvasi-subiecții reprezintă regimuri de enunțare sensibile la tonalitate.

Clasarea modurilor ne permite să articulăm bine ceea ce trebuie să spunem ▸
și să explicăm în sfârșit această obsesie modernistă pentru diferența Subiect/Obiect.

O nouă spaimă a antropologei: grupul numărul patru, continentul Economiei.

DIN FERICIRE, NU EXISTĂ NICIO PROBLEMĂ ÎN A VORBI DESPRE DREPT ÎN MOD JURIDIC ▸

Nu-i rău, în cursul unei cercetări atât de complicate, ca specialista în antropologie Modernilor să poată răsufla un pic, abordând un mod mai familiar, acela al dreptului [DRO], pe care l-am întâlnit în capitolul 1. Dar cititorul să nu creadă că l-am absolvit de orice sarcini! Dificultăţile nu vor apărea decât în capitolul următor, când va trebui să întâlnim fiinţele care se regăsesc amestecate după bunul plac în acest faimos continent al Economiei, adevărată mândrie a Modernilor, singurul universal pe care au reuşit să-l extindă, din păcate, asupra tuturor celorlalte colective. Când vom fi încheiat a treia parte, abia atunci ne vom confrunta cu adevăratele greutăţi, cele care o vor obliga pe cercetătoare să vorbească *bine* despre toate valorile *celor* interesaţi.

Faţă de alte moduri, dreptul nu se prezintă în faţa specialistei în etnologie ca o problemă insolubilă, căci promite o corespondenţă oarecum satisfăcătoare între un DOMENIU°, o INSTITUȚIE° și un CONTRAST° a căror specificitate, tehnicitate și centralitate par să fi fost recunoscute de toată lumea. De data aceasta, cercetătoarea poate să ia aproape literal ceea ce-i spun informatorii ei despre VALOAREA° la care ţin și pentru care sunt gata să-și dea viaţa. Să ne gândim doar la faimosul „stat de drept" pe care-l scot mereu în faţă cu atâta complezenţă (care este de fapt un compus [POL·DRO]). Nicio îndoială în această privinţă, dreptul își are locul său bine stabilit, e recunoscut ca un domeniu izolabil de tot restul, pentru că are o forţă a lui, incontestabilă, fiind mai ales un element capital pentru cercetarea noastră, un mod de veridicitate diferit de cel al Științei, dar admis de comun acord ca fiind capabil să distingă, *în felul lui*, ceea ce e adevărat și ceea ce e fals. Ce e încă și mai liniștitor este că de data asta nu mai trebuie să faci pe dracu-n patru ca să lași să se înţeleagă un lucru: și acum, ca întotdeauna, acest mod nu poate fi înţeles decât dacă ești atent la adverb. Legile, regulamentele, textele și afacerile sunt nenumărate, dar pentru a capta tipul de veridicitate propriu dreptului trebuie neapărat să consideri lucrurile *din punct de vedere juridic*. Deși vine foarte greu să înveţi să vorbești „tehnic", „religios" sau „politic", se pare că e foarte ușor de acceptat să consideri dreptul drept o PREPOZIȚIE° care interpretează totul într-un anumit mod, în același timp limitat și asigurat. Mai mult decât toate celelalte moduri, acesta se pretează unei analize în termeni de mod de existenţă.

- DE VREME CE DREPTUL ÎȘI ESTE LUI ÎNSUȘI PROPRIA EXPLICAȚIE.

Mai ales că rara autonomie de care se bucură – a nu se confunda cu autonomia [POL] pe care tocmai am extras-o – se datorează faptului că niciodată nu pierde pe drum cheia de enunțare. Când le ceri juriștilor să dea o definiție a ceea ce fac, vă servesc fraze lungi în care, sistematic, adjectivul „juridic" califică tot ceea ce spun, fără ca vreunul dintre ei să facă efortul de a-l defini mai detaliat sau măcar să-și dea seama de tautologia în care se împotmolește! Nu trebuie decât să-ți amintești definiția clasică a actului juridic, scrie Carbonnier: „o manifestare a voinței destinată producerii unor efecte *de drept* și modificări ale ordinii *juridice*; altfel spus, destinată introducerii unei relații omenești în sfera *dreptului*". Sau Hart: „Astfel de reguli *de drept* nu impun nici cunoașteri și nici obligații. Ele le procură indivizilor mai degrabă mijloace de a-și realiza intențiile, conferindu-le *puterea juridică* de a crea, prin intermediul procedurilor determinate și cu ajutorul îndeplinirii anumitor condiții, structuri de drepturi și de datorii, în limitele aparatului coercitiv *al dreptului*"

Astfel de tautologii nu-i deranjează însă pe acești excelenți autori. Și au într-adevăr dreptate, de vreme ce aici stă originalitatea dreptului, ceea ce-i conferă statutul de extrateritorialitate: își este lui însuși explicație. Sau vă aflați înăuntru și înțelegeți ce fac – fără a putea explicita nimic în altă limbă –, sau sunteți în afară și atunci nu faceți nimic juridic. Ca toate celelalte moduri, spuneți? Da, doar că acesta este singurul care a rezistat astfel exigenței de explicitare impusă prin hegemonia Dublu-Clicului (și a pasiunii sale pentru EXPLICIT° în sensul definit în capitolul 10).

Altfel spus, instituția juridică nu pare să fi suferit atât de mult din cauza cutremurărilor modernismului. Oricine își poate da seama de acest lucru: dacă întâlnim o problemă de drept, dacă dăm de roba neagră a unui avocat sau de toga tivită cu hermină a unui judecător, dacă citim literele mici ale unui contract sau semnăm un act la notariat, oricare dintre noi știe că există acolo ceva anume, absolut tehnic, dar care face diferența dintre adevărat și fals, însă într-un fel anume, obscur și respectabil. Fără să ne mirăm câtuși de puțin, vom spune deci că un enunț este adevărat sau fals „din punct de vedere juridic", ceea ce înseamnă totodată „într-un sens îngust și restrâns" și-n același timp „cu o cheie de interpretare cu totul originală pe care trebuie să învățăm să o recunoaștem"

Dreptul beneficiază așadar exact de forma de distanță respectuoasă care ar fi putut proteja toate modurile de veridicitate trecute până aici în revistă, dacă Dublu-Clic nu le-ar fi paralizat unul câte unul. De aceea, începând cu capitolul 1, ne-am bazat pe el pentru a deplia modurile de existență în singurul chip care ne permite să le așezăm unul lângă altul, pe acest mod numit prepoziții [PRE] și care servește de la bun început acestei cercetări de metalimbaj – sau, mai degrabă, de *infralimbaj*.

Însă nimic nu e simplu în studiul nostru. Ne-am înșela crezând că e ușor să identificăm originalitatea unei chei recunoscute totuși de toată lumea. Chiar din cauza distanței respectuoase la care l-am ținut, juridicul ocupă o poziție atât de autonomă încât a fost încredințat specialiștilor, juriștii, ale căror importanță, autoritate și utilitate sunt desigur recunoscute, dar care n-au învățat niciodată să împărtășească celorlalți definiția acestei valori. Dacă tautologiile l-au protejat de judecățile Dublu-Clicului, această valoare nu l-a făcut deloc mai inteligibil în afara sferei sale. În vreme ce tehnica, ficțiunea, referința, religia și politica s-au insinuat pretutindeni – crescând astfel riscul de erori de categorie în cascadă –, dreptul suferă de pe urma avantajului de a fi fost ținut prea respectuos la distanță... De aici această ciudată experiență: dacă pentru juriști este evident că ceva este „juridic adevărat sau fals", pentru oricine din afara dreptului – adică, în mare, pentru toată lumea – e o totală surpriză să vadă că dreptul poate să aibă atâta importanță, dar să ocupe în același timp *atât de puțin* loc.

EL OFERĂ TOTUȘI DIFICULTĂȚI SPECIFICE

De aici această continuă decepție resimțită de cei care trebuie să se confrunte brusc cu o problemă juridică pe care nu o prevăzuseră: „Cum, strigă ei, acest micuț obstacol ar putea avea forța să ne oprească?", „Acum că l-ați eliminat, nu era decât atâta tot?". Pe de o parte, o forță, o obiectivitate stupefiantă; pe de alta, o slăbiciune nobilă. Resimțim această forță de fiecare dată când aflăm că „din cauza lipsei unei semnături în josul paginii unui decret", numirea unui director de bancă a fost anulată; sau când vedem că proiectul unui baraj esențial pentru supraviețuirea unei văi a fost suspendat de „un minuscul defect în declarația de utilitate publică"; sau că șomerii și-au pierdut drepturile „pentru că n-au citit bine contractul care-i lega de angajator"; sau că o întreprindere n-a putut cumpăra o alta „din cauza unei constrângeri juridice impuse de Bruxelles". Resimțim această slăbiciune de fiecare dată când nu mai suportăm să observăm că decizia „cu temei juridic" nu e neapărat dreaptă, oportună, adevărată, utilă, eficientă; de fiecare dată când tribunalul a condamnat un vinovat fără ca victimele să fi putut să se simtă răzbunate; de fiecare când indemnizațiile au fost alocate fără ca astfel să poată fi pus capăt îndoielilor asupra responsabilității exacte a părților. Cu dreptul, te trezești mereu din surpriză în surpriză: a forței lui, dar și a neputinței lui.

PRIN STRANIUL AMESTEC DE FORȚĂ ȘI SLĂBICIUNE

Cam asta vrem să spunem, la urma urmei, când declarăm cu acest amestec de dispreț, de patimă și de respect, că dreptul este *superficial* și *formal*. Este superficial de vreme ce nu se leagă decât de un traseu minuscul, cel al atașamentelor, vom vedea curând. Formal trebuie să fie de asemenea, într-un sens foarte precis, de vreme ce respectă FORMELE° (termen multimodal, dacă putem spune așa), care vor permite, în anumite circumstanțe foarte speciale și foarte

tehnice, să asigure pasajul continuu de la un document la altul pentru a asigura continuitatea de-a lungul unor stupefiante discontinuități. Acesta este punctul armonic pe care-l are în comun cu pasajul Referinței [REF·DRO]: iar el, printr-o alunecare vertiginoasă, parcurge formele nu pentru a asigura menținerea unei constante de-a lungul unei serii de inscripții – cursa de garduri pe care am descris-o în capitolul 4 –, ci pentru a asigura mobilizarea „întregului drept" asupra unui caz particular, cu condiția de a rămâne absolut superficial pentru a nu se încărca cu toate... Iată o capacitate stranie, pe care specialista în etnologie o găsește în cele din urmă mai greu de refăcut decât pe aceea a lanțurilor de referință.

- PRIN AUTONOMIA LUI FOARTE PUȚIN AUTONOMĂ -

Ceea ce-l face atât de greu de apucat este faptul că abia am definit o lume aparte, delimitată cu grijă de propriile lui tautologii, că ne și dăm seama cât este de *flexibil* și cu câtă agilitate uluitoare absoarbe tot felul de exigențe venite din alte regiuni: din politic, din economie, din regiunea emoțiilor, a epocii, a modelor, a prejudecăților și a mediei. Așa încât, în chiar momentul în care crezi că-l descoperi ca pe o sferă anumită, cu propriile ei moduri de regulare, îți dai seama că instituția juridică este atât de poroasă, încât deciziile ei par niște giruete care se învârt după cum bate vântul. Dar, lucru încă și mai ciudat în ochii specialistei în etnologie, chiar juriștii, avocații, judecătorii, profesorii, comentatorii doctrinei recunosc această porozitate cu un amestec curios de inocență și aparent cinism: „Păi sigur, firește, dreptul este flexibil și depinde de tot restul, păi ce credeți?". De unde tentația simetrică de a-l trata nu doar ca superficial și formal, ci ca pe o acoperire, ca pe ceva ce deghizează destul de stângaci inegalități. „Spuneți-mi ce vreți să obțineți, iar eu vă voi găsi acoperirea juridică pentru a reuși." În câteva clipe, am trecut dintr-o extremă în alta: admiram obiectivitatea dreptului, capacitatea lui de a negocia cu orice putere; acum ne indignăm pentru că e prea suplu, prea deferent, că are o capacitate prea tristă de a îmbrăca nuditatea raporturilor de forțe.

- ȘI PENTRU CĂ A FOST ÎNCĂRCAT DE PREA MULTE VALORI.

Această continuă basculare este cu atât mai derangantă cu cât e greu de presupus cum s-ar putea ea împăca cu mulțimea de valori pe care dreptului i se cere să le întemeieze. De la un moment istoric la altul, i s-a încredințat sarcina să suporte morala, religia, știința, politica, Statul, ca și cum finele lui plase de păianjen puteau de unele singure să-i împiedice pe oameni să se certe, să se arunce unul la gâtul altuia, să-și scoată măruntaiele; ca și cum dreptul și numai el ar fi cel care ne-ar fi civilizat – și chiar cel care ne-ar fi făcut să devenim „omenoși" prin fericita descoperire a „Legii", fără de care am fi mereu supuși „domniei Naturii"! Știm bine că fiecare mod pretinde în felul său să le explice pe toate celelalte, dar dacă i-am contestat Dublu-Clicului rolul de arbitru de linie, n-am făcut-o pentru a transforma dreptul în supraveghetor

general al tuturor modurilor. Trebuie să rezistăm tuturor FUNDAMENTALISMELOR°, deci și fundamentalismului dreptului.

Este adevărat că tocmai din cauza izolării acesta părea capabil să fie un fel de păstrător sau depozit al tuturor valorilor aflate în pericol. Mai ales dacă reușea să acapareze unul dintre cei mai polisemici termeni care există, pe cel de REGULĂ. Pentru că nu putem să-i furnizăm acestui termen multimodal exponenții care i-ar fi permis să-l califice, ne-am spus că, în lipsa dreptului, „n-ar mai exista nicio regulă" și că, fără el, „oamenii ar face orice". Și iată cum dreptul basculează de la minimum la maximum și, după ce nu fusese decât un ambalaj bătut de toate vânturile, se umflă acum până la a deveni ultimul nostru meterez împotriva barbariei. În cele din urmă, în ciuda aparentei ei omogenități, instituția juridică are și ea ceva proteiform.

TREBUIE AȘADAR STABILIT UN PROTOCOL SPECIAL PENTRU A URMĂRI

După ce s-a bucurat prea devreme că a găsit dreptul gata formatat pentru analiză, cercetătoarea noastră trebuie să facă iarăși dovada unei mari finețiîn a pune această prepoziție la adăpost de toate aceste basculări succesive și să reușească, printr-o etnografie meticuloasă, să surprindă ceea ce-i este propriu. (Dar cum s-ar putea ea îndoi de ceea ce are de făcut? Nu știe că fiecare mod își cere propria sa metodă? Că însăși natura cercetării îi cere să-și schimbe analiza în funcție de tipul de veridicitate? Că nu există, tocmai, niciun metalimbaj adaptat dinainte pentru surprinderea unui anume mod? Niciunul, *nici măcar metalimbajul ei...*)

Pentru a surprinde dreptul, trebuie început prin a deshăma „măgarul purtător de moaște"* și a-i cere să nu se transporte decât pe el însuși, fără să mai facă pe cărăușul omeniei, decenței, civilizației, adevărului, moralei, al Legii Tatălui și tot calabalâcul. Trebuie apoi să nu se lase impresionată de acest amestec de totală autonomie și totală porozitate: dacă credem că îl vom prinde cu cârligul unei astfel de alternative, atunci trebuie să circule altfel. În sfârșit, specialista în etnologie trebuie să accepte să recunoască faptul că dreptul poate fi puternic, obiectiv, solid, decisiv, fără ca soliditatea lui să semene cu cea a vreunuia dintre celelalte moduri. Știm de ce: dacă e un mod de existență, depinde de pasajul ființelor particulare care au și ele caietul lor de sarcini, modul lor de vizibilitate și de invizibilitate, consistența și tonalitatea lor ontologică. Măcar pe acest plan nu există motive de mirare.

PASAJUL DREPTULUI CĂPTUȘIT DE MIJLOACELE DREPTULUI

Cu ce seamănă experiența juridică atunci când stăm să-i urmărim mișcarea? Constă în a vedea cum trece de la o etapă la alta un fluid foarte special care se poate recunoaște în mod material prin succesiunea de *dosare* al căror conținut, ale căror mărime și compoziție variază în funcție de etapa în care

Aluzie la fabula lui La Fontaine, în care un măgar purtător de moaște își închipuia că trecătorii îl admiră pe el, nu moaștele pe care le poartă.

se află fiecare caz în parte. Printr-una dintre aceste extremități, aceste dosare țin de plângeri multiforme, mai bine sau mai prost formulate de reclamanți care se simt atacați, dintr-un motiv sau altul, în bunurile lor, în demnitatea, în interesele sau în viața lor. Dar, prin cealaltă extremitate, ele țin de texte care, într-un fel sau altul și din aproape în aproape, mobilizează „tot dreptul". Proba reclamantului, a juriștilor și a observatorului, experiență întotdeauna lungă și obositoare, constă în a întâlni, pe de o parte, cazuri, „fapte", emoții, pasiuni, accidente, crize și, pe de alta, scrieri, principii, regulamente care pot, cum se spune, „să ducă foarte departe", uneori până „sus", la Consiliul constituțional, la Curtea supremă, la Curtea europeană de justiție etc.

Și la mijloc, între ele? Iată că aici se desfășoară un parcurs de transformări, traduceri, transmutații, transsubstanțieri care, prin grade succesive și plătind – uneori foarte scump – înșiruirea unei mulțimi de grefieri, de avocați, de judecători, de comentatori și de profesori specializați, modifică puțin câte puțin raportul dintre *cantitatea* (dacă putem spune așa) de fapt, de emoție, de pasiune, și *cantitatea* de principiu, de scrieri asupra cărora se va putea statua. Această proporție de cantități relative este numită, cu un termen admirabil, *calificare juridică*. Nu ne-ar servi la nimic să rămânem la fapte pentru a putea compătimi victimele sau pentru a căuta adevărul obiectiv [REF·DRO]; și nici să luăm în considerare numai principiile, fără să le aplicăm la ceva. Pentru a înainta, trebuie să ajungem să știm dacă un fapt oarecare răspunde sau nu răspunde unei definiții care ne va permite să-l evaluăm. Nu căutăm aici nicio noutate, niciun acces la ființele depărtării; nimic, dacă nu să întoarcem acest fapt pe toate părțile pentru a găsi principiul care să-l judece; nimic, decât să întoarcem principiile pe toate fețele până-l găsim pe cel care s-ar putea aplica *și* acestui fapt.

Așa cum am văzut în capitolul 1, această mișcare a dreptului este căptușită de-a lungul ei printr-un termen aparent foarte banal, dar utilizat în mod constant, anume cel de MIJLOC°. (A nu se confunda cu mijlocul [TEC].) Fie există un mijloc de drept și atunci *trece* – spunem atunci că mijlocul „prosperă"–, fie nu există niciun mijloc de drept și afacerea „bate pasul pe loc". Vreți să stopați poluarea unei uzine? Da, dar iată, nu aveți „calitatea de a acționa" – degeaba vă tot agitați, nimic nu se poate dispensa de juridic. Voiați să vi se recunoască naționalitatea franceză? Da, desigur, dar uite că lipsește decretul de naturalizare al părinților; chiar dacă reușiți să strângeți presa în jurul chestiunii, iarăși, juridicul nu poate ieși din discuție; din întreruperea procesului început puteți extrage ce vreți, ficțiune, religie, știință, un scandal, dar nu *drept*. Înlănțuirea dreptului are ceva special, faptul că face trecerea de la fapte la principii prin intermediul unui anumit hiatus pe care-l sare, prin salturi succesive, această traiectorie atât de originală a mijlocului. Nimic continuu nu poate lega un text de un șantaj, și totuși mijloacele dreptului vor stabili tipul de continuitate care va conferi unui caz neînsemnat forța unui principiu.

Și cum se termină asta? Ca întotdeauna, prin stabilirea unui stupefiant by-pass între toate principiile care se vor mobiliza *ca unul* pentru a susține afacerea, uneori minusculă, și printr-o judecată a cărei calitate proprie depinde de lunga ei *ezitare* în fața cazului cu pricina. Dar nu trebuie să așteptăm de la această judecată nicio noutate. Dimpotrivă, ceea ce contează înainte de orice este ceea ce se numește, cu un frumos termen, „securitate juridică". Doar dacă nu se întâmplă, printr-o răsturnare de jurisprudență, ca afacerea respectivă să ofere ocazia – și nu va fi vorba decât de o ocazie – de a modifica principiul; de altfel, în chiar acest caz, nu va fi vorba decât despre a face corpul doctrinei și mai coerent, astfel încât, la ora bilanțului, nimic nu va apărea schimbat. Dreptul este homeostatic. Poate fi flexibil, heteronom în felul lui, da, dar trebuie să facă în așa fel încât toate cazurile, toate șantajele, toate crimele, printr-un minimum de inovație, să poată fi puse în legătură, prin intermediul cazurilor, cu totalitatea valorilor la care țin cei care au redactat principiile acestor cazuri. Dreptul este cel despre care trebuie spus că „cu cât se schimbă mai mult, cu atât rămâne la fel"!

Acum înțelegem că Romanii au fost mândri să poată izola acest uimitor contrast și că s-au hotărât să-i încredințeze toate lucrurile la care țineau – desigur, neuitând să folosească la nevoie sabia... Dar e încă și mai uimitor că și noi suntem romani atunci când judecăm, până și astăzi, cu perucă pe cap sau în togă de hermină, în incinte cât se poate de asemănătoare cu vechile bazilici din *Forul Roman*; când și judecătorii, și avocații se bazează mereu pe aceeași moară de cuvinte și pe dosare, scrieri, texte, documente a căror tehnică nu s-a schimbat – cu excepția câtorva ecrane de calculator, împrăștiate ici-colo. Cicero și-ar ocupa locul la Consiliul de Stat sau la Curtea de la Luxemburg fără să aibă de făcut niciun alt efort în afară de a învăța limba franceză! După ce-și va fi pus la un loc toate detaliile dosarului și toate resursele doctrinei, va ști foarte bine ce trebuie să facă, fără să trebuiască să pună la bătaie nicio altă tehnică decât pe aceea de a-și plimba limba în gură pentru a-i convinge pe cei cărora li se adresează de calitatea „mijloacelor dreptului" pe care le va expune cu talent. Va fi poate surprins de tot ceea ce conține dreptul contemporan, dar nicidecum de modul de a vorbi *în mod juridic* despre aceste cazuri. „*Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra*?"*

« ȘI PENTRU A RECUNOAȘTE CONDIȚII DE REUȘITĂ TERIBIL DE EXIGENTE.

Specialista în etnologie afirmă despre fiecare mod că obligă la raportarea la anumite condiții de reușită și de nereușită, la o discriminare foarte „tranșantă" între adevărat și fals. Așa îi cere metoda. Așa cum o mamă își iubește toți copiii cu aceeași dragoste exclusivă și totală, ea trebuie să-și reconstruiască pentru fiecare mod propria sa manieră exclusivă de a cere adevărul.

---

* „Până când vei abuza, Catilina, de răbdarea noastră?", citat din prima Catilinară a lui Cicero.

Acesta este singurul fel prin care pluralismul veridicităților poate veni nu să atenueze, ci, dimpotrivă, să ascută constrângerile raționalului – fără ca niciuna dintre ele să ajungă să domine.

Și iar, în acest caz, în fața dreptului care trece sau care nu trece, în fața fineții care separă un mijloc bun de unul rău, cercetătoarea rămâne cu gura căscată în fața tăișului acestui cuțit. Trebuie să petreci multe după-amiezi cu judecători de contencios administrativ, să-i auzi discutând mereu aceleași lucruri, în subsecții și apoi în secții, apoi în ședințe plenare, în rapoarte și apoi în concluziile „raportorului public", în decizii, uneori de-a lungul unor luni întregi, aceeași poveste a unor imigranți ilegali care trebuie întorși la frontieră, doar ca să simți subtilitatea acestui cântar care se înclină ba într-o parte, ba în alta. Ucenica ar vrea să spună: „OK, ne mișcăm și noi mai cu talent? Hai, să terminăm odată, am înțeles!". Și totuși, mișcarea rapidă ar însemna să minți din punct de vedere juridic. Nu, trebuie trecut și pe aici, și pe dincolo. Nu există drept fără ezitare – poate doar analiză, gestiune, organizare. Credeți că gata, un raport a rezolvat un caz? Vine revizorul care reia toată tărășenia, mijloc cu mijloc. Trecem la vot? Nu încă. Asesorul, președintele, comisarul, fiecare are scrupulele lui. Și atunci, se termină vreodată? Da. Imediat ce am epuizat căile de recurs, imediat ce am trecut la Direcția contencios, de data aceasta, da, cazul este „clasat". S-a judecat bine? Da, cu condiția *să fi ezitat cu spor*.

Desigur, și cercetătorul se trezește în puterea nopții ros de angoasa de a-și fi montat prost experiența care, în consecință, nu va dovedi nimic. Desigur, artistul va simți că cineva îl trezește peste noapte, împins de sfinxul operei* – un paragraf care șchiopătează, o replică ratată, o tăietură nefericită între două secvențe. Desigur, o femeie va fi trezită în toiul nopții de chemarea iubitului pe care îi e teamă că nu-l va fi iubit destul. Desigur, noi vom tremura să nu cumva să ne fi indignat degeaba, fără să fi făcut nimic pentru a prelungi Cercul politic. Dar există felurite insomnii. Scrupulul care îl obligă pe judecător, animat de teama de a fi „judecat prost", să reia încă o dată același dosar, vine din aceea că trebuie să întâlnească ființe ale dreptului, ca și cum ar exista o obiectivitate, o exterioritate a dreptului – dovezi, dovezi indiscutabile pentru că au fost discutate atâta amar de vreme –, când știe foarte bine că cea mai mică respirație, cea mai mică pasiune, cea mai mică prejudecată sau influență le va face să fugă. Trebuie să-și dreseze trupul și mintea nu numai în vederea unei tehnicități adesea descurajante – tot dreptul, toate codurile –, nu numai

* Vezi capitolul 9. Latour reia aici sintagma lui Étienne Souriau din *Les différents modes d'existences*, pe care o prefațează împreună cu Isabelle Stengers cu ocazia reeditării din 2009. Opera, atâta vreme cât nu e terminată, adresează mereu întrebări creatorului, care se simte interpelat ca de către un Sfinx, care ordonă: „Ghicește sau vei fi devorat!". Vezi Étienne Souriau, *Les différents modes d'existences*, Paris, PUF, 2009, p. 8; on-line se poate accesa la adresa http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/118-SOURIAU-IS-FR.pdf.

în vederea celei mai meticuloase atenții acordate detaliilor celor mai neînsemnate sau sordide ale cazurilor de care se ocupă, dar și pentru a deveni, la fel ca justiția cu ochii legați care îi este emblemă și a cărei sabie amenință să-l străpungă, un cântar ultrasensibil pe care nimic nu trebuie să îl deregleze și care, *după ce* a tremurat, *pentru că* a tremurat puțin, se poate fixa în echilibru. Încercați, iar apoi întrebați-vă ce ființe ar trebui frecventate mai degrabă pentru a fi sigur că putem dormi în liniște...

DREPTUL LEAGĂ PLANURILE DE ENUNȚARE ▸

Izolând noțiunea de mijloc, specialista în etnologia dreptului înțelege ce anume îi permite să sară peste hiatusurile succesive dintre cazul gălăgios, plin de sânge, sudoare și emoții și principiile stabile și severe la care mijlocul trebuie să ducă. Urmărind cazurile, înțelege prin ce fel de „distilație fracționată" se poate trece de la un imens și complex dosar la problema unei singure fraze supuse unui juriu sau unui tribunal. Dar încă nu înțelege ceea ce face posibil acest miracol. Ca mereu de-a lungul acestei cercetări, trebuie ca ea să se îndrepte către ALTERAREA specială pe care ființele dreptului reușesc să o extragă din ființa-ca-altul și care le dă această tonalitate având o obiectivitate indiscutabilă și o sensibilitate extremă.

Pentru a detecta această alterare, îi poate fi de folos să se sprijine pe noțiunea de DEBREIAJ, pe care am reperat-o în capitolul 9. Orice enunțare – orice hiatus, orice *delegație* – ajunge la un debreiaj care creează un antecedent și un consecvent, precum și, între ele, acest chiasm care trebuie sărit, oricare ar fi modul, pentru a obține un tip special de continuitate aparentă. Aceasta este rațiunea pentru care nu ne putem niciodată baza pe o SUBSTANȚĂ° pentru subzistența vreunui curs de acțiune – chiar și obișnuința [HAB] depinde de o discontinuitate specială, cea care omite prepoziția fără să o uite. Începând însă de la modul tehnic [TEC], am văzut că planurile succesive proliferau, adăugând de fiecare dată noi discontinuități: alte spații, alți timpi, alți actori, alți enunțători virtuali. Dacă avem de-a face cu o reluare, atunci avem pierdere, de fiecare dată, din elementul care preceda reluarea. Lumea se populează și se umple, da, dar *se împrăștie.*

Într-adevăr, toate modurile reperate până acum au particularitatea că *trec*, că merg înainte, că se aruncă în căutarea modurilor lor de subzistență. Fiecare face acest lucru diferit, desigur, dar toate au în comun faptul că nu mai *revin* niciodată asupra condițiilor de plecare. Chiar Cercul politic [POL], dacă trebuie reînceput, dispare, am spus, de îndată ce e întrerupt, fără să lase nicio altă urmă în afara pliului lejer al obișnuinței. Chiar și săvârșirea vremii, care va permite Prezența definitivă și salvatoare, atât de tipică religiei [REL], dispare fără niciun recurs dacă încetăm să o repetăm într-un fel cu totul diferit, pentru a respecta această stranie tradiție care nu oferă siguranță niciunei inerții. Altfel spus, celelalte moduri nu-și *arhivează* succesiunea debreiajelor

sau a traducerilor. Ele lasă urme, desigur, se reiau, fiecare se servește de cele anterioare, dar nu revin niciodată *în urmă* pentru a-și *conserva* semnele propriilor mișcări. Predecesorii dispar din momentul în care succesorii au preluat ștafeta. Pentru că nu sunt decât niște PASE°, ei *trec*.

Originalitatea dreptului constă în faptul că *reia această reluare*. Pentru a asigura continuitatea în ciuda discontinuității, va lega între ele diferitele planuri pe care debreiajele nu încetează să le înșire. Ne amintim că, în capitolul 10, ficțiunea înmulțea într-un anume fel planurile enunțării: către înainte prin delegația înspre alte figuri – acesta este planul *n+1* – și, dacă putem spune așa, către înapoi, prin crearea unui plan implicit – planul *n–1* – care i-ar schița pe autor și pe receptorul presupus al operei. Între ele, un nou chiasm, un nou gap pe care fiecare nouă delegație, pe care fiecare nou curs de acțiune nu va face decât să îl caște mai mult. Pentru a obține continuitatea între un enunțător, ceea ce spune sau ceea ce face, și cei cărora li se adresează, ar trebui să ajungem să *legăm* ceea ce mișcarea continuă a delegărilor nu încetează să *dezlege*. Exigență în aparență contradictorie. Dar originalitatea dreptului constă în a încerca un exercițiu atât de imposibil ca cel al politicii sau al religiei, dar la fel de important pentru definiția a ceea ce vom numi, cu niscai justificare, „subiect de drept".

◦ DATORITĂ UNUI FORMALISM FOARTE SPECIAL.

Dacă dreptul [DRO] este atât de original, dacă a rezistat chiar și la hegemonia Dublu-Clicului în așa măsură încât am putut mereu să-l considerăm „adevărat în genul lui", asta se întâmplă pentru că este singurul care asigură această *legătură* cu cadrele de referință. Datorită lui, *putem multiplica planurile de enunțare fără ca ele să se disperseze*. Dar această legătură are un preț, pe care nu încetăm să i-l reproșăm chiar atunci când îi respectăm tehnicitatea: acela de a „se cantona în forme". Cum? Forma·[DRO] este ceea ce am putea numi *arhiva* sau, pentru a deturna un alt termen juridic, *citația*. Acest aspect al fabricării „subiecților", această umplutură de enunțători și destinatari ai enunțului este locul în care modul de existență atât de deosebit al dreptului se încăpățânează să ajungă. El are în comun cu obișnuința [HAB·DRO] faptul că *asigură* prin discontinuități proprii continuitatea în timp și spațiu a cursurilor de acțiune care, fără el, s-ar împrăștia sub presiunea șocului continuu al debreiajelor. Când nu există nici continuitate reală a cursurilor de acțiune, nici stabilitate a subiecților, dreptul va reuși această minune de a face ca și cum, prin anumite înlănțuiri, *am fi cumva obligați prin ceea ce spunem și facem*. Ceea ce ați spus, semnat, promis, dat, vă *angajează*.

Astfel, dreptul va reuși să conserve urma tuturor cursurilor de acțiune cu condiția să nu rețină din ele decât *minimul* posibil. Dublu-Clic, mereu înfometat de informație, va fi dezamăgit [DRO·DC]. (Acest sărman Dublu-Clic este pofticios după tot: politică, religie, drept – o să moară de atâta lăcomie!) De

aceea se spune atât de des despre drept că e formal, ba chiar formalist. Dacă dezamăgește, o face pentru că trebuie să rămână fără conținut. Dar face mai mult decât atât: liniștește. Reușește să circule pretutindeni, să mobilizeze în fiecare caz totalitatea, dar cu această condiție draconică de a nu spune nimic, sau nimic mai mult decât că a existat legătura unui enunț la alt enunț, a unui enunțător la alt enunțător, a unui act la alt act, a unui text la alt text. Iar dacă nu transportă nicio informație, se întreabă mereu dacă există un drum *între un anume enunț și un anume alt enunț sau între un anume enunț și un anume enunțător*.

Această originalitate poate fi reperată conform anumitor trăsături: chiar prin noțiunea de *procedură*, de exemplu; citația, semnătura și felul ei „tremurat", atât de special, de vreme ce sare, tocmai, pe deasupra diviziunii planurilor de enunțare; imputării; calificării, legăturii dintre text și caz (ce înseamnă „să fii jurnalist conform articolului 123 din cod"?); și chiar pe deasupra unor definiții canonice cum sunt responsabilitatea („cutare este chiar autorul acestui act") sau autoritatea („acest personaj are titlul care-i permite să posede acest teren"). Dacă „mijlocul de drept" nu seamănă cu niciuna dintre celelalte traiectorii, ceea ce o deosebește este obsesia de a face vizibil ceea ce pasajele tuturor celorlalte moduri omit să facă vizibil. Totul se întâmplă ca și cum dreptul – acest regim care permite ca enunțurile și enunțătorii să se lege prin fire invizibile – ar reuși *să urce panta tot timpul coborâtă de mulțimea delegărilor și mesajelor enunțiative*. Cu dreptul, personajele sunt citate drept autoarele actelor și bunurilor lor. Devin responsabile, vinovate, proprietare, autoare, asigurate, protejate. Ceea ce ne autorizează să spunem că „fără drept", enunțurile ar fi pur și simplu imposibil de *chemat la răspundere*.

Difuzarea scrisului a făcut ca aceste urme să fie mai ușor de urmărit și de arhivat, dar antropologia dreptului dovedește, la popoarele numite „fără scriere", că există o mulțime de proceduri nemaipomenite pentru a-i lega pe autori de promisiunile lor prin legăminte solemne și ritualuri impunătoare. Scrierea, în această privință, n-a făcut decât să accentueze obișnuința unor legături deja bine stabilite. Asta explică de altfel de ce s-a admis, chiar în cazul celor mai exotice colective, că sunt foarte capabile să producă drept.

Dreptul nu poate totaliza ansamblul existențiilor – după cum nici religia [REL] sau persistența [REP] nu poate. Ocupă rețele mici și, prin urmare, nu poate decât să dezamăgească. Dar nu este fals să considerăm că totalitatea funcțiilor care permit să legăm, să retrasăm, să facem să țină la un loc, să suturăm și să recoasem ceea ce, prin însăși natura enunțării, nu încetează să se distingă, fac parte din acest atașament pe care tradiția noastră îl celebrează sub numele de drept – amestecându-l într-o instituție în mod necesar mai confuză. Înțelegem de ce l-am putut admira fără rezerve, cedând uneori ispitei de a-i încredința câteodată grija de a ne proteja de toate rătăcirile. Și totuși,

dreptul nu face nimic, nu spune nimic, nu ne informează despre nimic. Ceea ce face, însă, face bine: leagă, cârpește, tapisează cu continuități o lume care, altminteri, n-ar putea nicidecum să lege pe nimeni de enunțurile al căror autor a devenit în ciuda debreiajelor în cascadă.

PUTEM ÎNȚELEGE ACUM PARTICULARITATEA CVASI-SUBIECȚILOR

Dreptul, la urma urmei, ca și politica, e deosebit prin aceea că depinde și el de un mod de a face – forma, formalismul; prin aceea că implică totalitatea – ca și religia; și mai ales prin aceea că *revine* asupra condițiilor de enunțare, printr-un soi de efect de acroșaj de o importanță capitală, pentru a da consistență subiecților deveniți capabili să se angajeze prin ceea ce spun și fac. De aceea ar fi util, în vederea alcătuirii micului nostru clasament, să grupăm politica [POL], dreptul [DRO] și religia [REL] într-un același grup, al treilea, al CVASI-SUBIECȚILOR°.

La sfârșitul celei de-a doua părți, propuseserăm să grupăm tehnica [TEC], ficțiunea [FIC] și referința [REF] într-un același sertar, cel al CVASI-OBIECTELOR°. Fiecare dintre aceste trei moduri, învârtindu-se în jurul materialelor pe care le lansau – tehnicile, figurile, lanțurile de referință –, producea, printr-un soi de șoc invers, poziții virtuale pentru subiecți viitori. Aceasta este de altfel descoperirea semioticii, prin teoria sa a ENUNȚĂRII°. Aceasta ne permisese să nu începem niciodată analiza cu ființe umane care acționează, gândesc și vorbesc, fiind capabile să „creeze tehnici", să „imagineze opere" sau să „producă o cunoaștere obiectivă", ci să începem cercetarea cu enunțători impliciți pe care îi *presupune* și pe care îi *implică* actul tehnic, creația operei sau montajul obiectivității. Sau, ca să vorbim în termenii stenografiați ai antropogenezei: umanoizii *au devenit* ființe umane – care vorbesc și gândesc – *doar prin* frecventarea ființelor tehnicii, ale ficțiunii și ale referinței. Au devenit abili, imaginativi, capabili de cunoaștere obiectivă după ce s-au tot confruntat cu aceste moduri de existență. De aceea refolosiserăm această expresie de cvasi-*obiecte* pentru a desemna simultan venirea acestor ființe (care sunt niște obiecte) și locul încă gol al subiecților care ar putea veni mai târziu (care nu sunt decât *cvasi*-obiecte).

Dar cele trei moduri grupate aici au în comun faptul că vin *să umple*, dacă putem spune așa, această formă încă vidă a enunțătorului implicit. Nu-i vorba aici de vreun subiect (știm că subiectul a fost eliberat într-un fel: venim spre el fără să plecăm de la el), dar există totuși niște *oferte de subiectivitate* de o importanță capitală pentru definirea antropologiei noastre. Aceștia sunt *cvasi*-subiecții. Pentru a descrie cu o frază rapidă originalitatea acestui al treilea grup, să spunem că, parcurgând Cercul politic, ființele umane vor deveni capabile de a opina și de a articula poziții într-un colectiv – iată-le ajunse *cetățeni* liberi și autonomi; fiind legați prin forme de drept, devin capabili de continuitate în timp și spațiu – iată așadar ființe *asigurate*, atribuibile și responsabile de actele lor; primind Cuvântul religios, devin capabile de mântuire și de pierzanie – de-acum sunt *persoane* recunoscute, iubite și uneori mântuite.

De această dată nu mai este vorba, precum în cazul celui de-al doilea grup, de a ne învârti în jurul unor obiecte fabricate, delegate sau cunoscute, ci de a oferi celor care fabrică sau utilizează, celor care creează sau care primesc opera, celor care cunosc sau care învaţă, o nouă *consistenţă*. Aceste moduri erau implicite, implicate, presupuse, locuiau limburile acelui plan *n–1* cărora nu le puteau preexista. Acum nu e imposibil să le articulăm la rândul nostru, propunându-le un rol, o funcţie, o figuraţie. Pe cât era cel de-al doilea grup de *centripet* faţă de obiectele care concentrau toată atenţia, pe atât este acesta de *centrifug* faţă de obiectele care devin ocazia cu care „se" întrunește, „se" judecă, „se" roagă.

- ÎNVĂȚÂND SĂ LE RESPECTĂM CONTRIBUȚIILE: MAI ÎNTÂI FIINȚELE POLITICII [POL] -

Dar ce este acest „se"? Nu e absurd să considerăm compunerea aceasta prin Cercul politic [POL], ca unul dintre modurile care, cu ocazia obiectelor, a lucrurilor comune, a cazurilor, a *soluţiilor*, vor veni să dea formă și figură fiinţelor care sunt legate de ele. Este ceea ce modul original de existenţă al Cercului va permite să existe. Din acest „se" va ieși „noi". „Noi" suntem cei care se adună în jurul acestor lucruri care „ne" sunt comune, pentru că ele sunt și ceea ce, tot asupra „noastră", produce dezacordul. Condiţie de enunţare absolut uimitoare, de vreme ce „eu" va deveni cel care „îi face să spună" pe cei care mă reprezintă ceea ce-aș fi spus „în locul lor" și de vreme ce, în același timp, la întoarcerea Cercului, „eu" exprim ceea ce ei mă fac să spun când eu *ascult* de ei...

Iată de ce politica nu se poate sprijini niciodată pe o „societate" care îi preexistă și încă și mai puţin pe o „stare de natură" în care grupuri de oameni pe jumătate goi s-ar aduna. Explorarea alterărilor succesive funcţionează în sens contrar acestei scenografii neplauzibile: am învăţat, puţin câte puţin, să devenim „noi", tot acceptând propunerile succesive pe care ni le face fără încetare Cercul politic. *Autophuos* este *fizica* reproducerii autoproducerii subiecţilor prin și pentru ei înșiși. Fără el, am fi incapabili să *spunem* ceea ce suntem, *noi*, sau să fim ceea ce spunem.

- FIINȚELE DREPTULUI [DRO] -

Toate acestea nu ajung pentru a da naștere unor „persoane cu formă omenească"? Nu, desigur, pentru că politicul [POL] nu este singurul mod de existenţă care participă la naşterea progresivă a cvasi-subiecţilor. Aici va veni să gândească întreaga putere a dreptului [DRO]. Fără el, fiecare act de enunţare ar împrăștia autori posibili fără ca vreodată să putem lega ceea ce spun și ceea ce fac. Legătura e slabă, aproape infimă, și chiar asta spune acest proverb roman: „Bivolul se ţine de coarne, dar pe om nu-l poţi lega decât prin voce". Dacă ne este atât de greu să ne concentrăm atenţia asupra formei de autonomie proprii dreptului, dacă avem nevoie de atâta grijă pentru a-i desfășura fina ţesătură fără să o rupem, asta se întâmplă poate din cauza forţei legăturilor slabe. Dacă acest mod le ţine pe toate, dacă permite ca toate persoanele și toate actele să

fie legate, dacă autorizează, de pildă, legătura dintre Constituție și un caz minuscul, reușita lui stă în faptul că nu prelevă, în toate aceste situații, decât o mică parte din esența lor. Țesătura lui seamănă cu o plasă cu ochiuri mari. Asta reține simțul comun din mișcarea lui, calificând-o drept rece, formală, pedantă, abstractă, vidă. Și da, tocmai, trebuie ca dreptul să fie vid! Se teme de plin, de fondul care l-ar încetini, l-ar îngreuna, care *i-ar interzice să pună în relație*, prin propriul lui drum, ceea ce reține din lume. Nu poate să ajungă pretutindeni și să facă totul coerent decât cu condiția să abandoneze aproape tot din ce găsește.

Nu caută, cum se întâmplă în cazul cunoașterii, să strângă teritoriul în hartă, prin apucarea viguroasă a referinței [REF·DRO]. Niciodată nu se lansează, cum fac științele, în proba riscantă de a construi, în cadrul unor puternice centre de calcul, modele reduse care ar semăna cu lumea și ar permite să o domine dintr-o privire. Metonimia nu e punctul lui forte. Păi, ce-i un act notarial pe lângă propria-i locuință? Cum poți să compari această fițuică cu grosimea unor pereți și cu greutatea unor amintiri? Nu există niciun raport de asemănare, niciun mimetism, nicio referință, niciun plan. Și totuși, în cazul unui conflict, în cazul unei moșteniri, al unei dispute, nu veți putea dovedi, autentifica bunurile decât prin legătura fulgerătoare dintre această fițuică și corpul textelor, prin intermediul avocaților și judecătorilor – și poate vă veți putea proteja casa împotriva celor care vor să vă scoată în stradă... Legătura este minusculă și totuși totală; puterea e infimă și totuși capabilă să se conecteze la tot restul.

- ȘI ÎN SFÂRȘIT FIINȚELE RELIGIEI [REL].

Înveșmântați în enunțarea politică [POL], legați, prin drept, de propriile noastre enunțări [DRO], vom spune că acestor cvasi-subiecți le lipsește în mod semnificativ consistența. Da, le lipsește ocazia de a deveni niște PERSOANE°. Acest al treilea regim, religiosul [REL], este cel care va veni să le umple, cel puțin în tradiția noastră, cu o nouă încărcătură de *prezență*. Pentru ca aici să apară „eu"-uri sau „tu"-uri, avem nevoie de un nou flux de ființe care să vină să ofere cadoul, prezentul punerii în prezență. De data aceasta, chiar enunțătorul este cel interpelat, cel căruia i „se" adresează: „Cu tine vorbesc"; și desigur, *fără adresă, nu există nici „tu"*. Firește, putem institui acest mod într-o mie de feluri în istorie – de la predica Dumnezeului viu la reality tv! – dar nu putem să-l sărim fără să pierdem sensul sau, în orice caz, acest sens. Instituțiile care fabrică iubirea și pe amorezi au poate nume diferite, dar forma lor de enunțare, de anunț, de veste, de veste bună este în mod sigur diferită de toate celelalte. Calitatea veridicității lor se judecă printr-o aptitudine de o infinită subtilitate, care se pierde în aceeași secundă în care încetezi să reiei de la capăt chemarea la ceea ce este prezent. Dintr-odată, atunci, nu te mai poți adresa „unei persoane în particular"

Nemiloasă exigență? Da, dar nu mai constrângătoare decât aceea a politicului [POL] sau a dreptului [DRO], fiecare în genul lui.

CVASI-SUBIECȚII REPREZINTĂ REGIMURI DE ENUNȚARE SENSIBILE LA TONALITATE.

Aceasta este de altfel o caracteristică comună pentru cel de-al treilea grup, ceea ce autorizează apelativul de grupul cvasi-subiecților, și anume că tocmai condițiile de reușită și de nereușită depind întotdeauna de moment, de situație, de tonalitate, ba chiar de tonul vocii și, în orice caz, de formă. (N-ar fi rău, de altfel, să rezervăm din acest motiv termenul de *regimuri de enunțare* celui de-al treilea grup, căci aici este vorba, într-adevăr, despre „fel de a vorbi".) Chiar fragilitatea acestor condiții este cea care făcea modernismul să le declare iraționale sau cel puțin indiferente la adevăr și falsitate. Și totuși, ce pierdere ar fi dacă n-am putea trasa din nou diferențele dintre a vorbi *adevărat* din punct de vedere politic, juridic, religios, dar și – tot din fiecare dintre aceste puncte de vedere – *fals*. Pierderea ar fi și mai mare dacă am confunda aceste forme de adevăr, dacă le-am amalgama pe unele cu celelalte. De aceea, cât de uimitoare este aventura Modernilor care au scos la iveală niște contraste atât de frumoase și, în același timp, le-au amestecat cu atâta stângăcie, în așa hal încât par să trăiască de parcă nu le-ar fi descoperit niciodată sau ar putea foarte bine să se lipsească de ele. Antropologii au, aparent, darul lacrimilor, pentru că nu vizitează decât popoare pe cale de dispariție; Tropicele, pentru ei, sunt mereu triste. La fel, nu știi niciodată, în fața antropologiei Modernilor, dacă trebuie să plângem de admirație în fața descoperirilor lor sau de milă în fața moștenirii pe care au delapidat-o.

CLASAREA MODURILOR NE PERMITE SĂ ARTICULĂM BINE CEEA CE TREBUIE SĂ SPUNEM

Nimic nu ne împiedică acum să adăugăm tabloului schițat în cursul primei părți modurile celui de-al treilea grup (vezi tabelul de la p. 419-420). Desigur că orice clasament are pericolele lui, dar închipuiți-vă cât de periculos ar fi să renunțăm la clasament. Cum am putea altfel să desfășurăm modurile, știind că fiecare le interpretează pe celelalte în alt fel, știind că fiecare este liber să vorbească în limba lui și că fiecare cere de la fiecare termen metalingvistic să aibă un exponent care să-l facă recognoscibil? Cum altfel am putea proceda pentru a articula limpede diferențele pe care riscăm să le pierdem în fiecare moment? Marele avantaj al fiecărui clasament făcut prin intermediul unui tabel este că desfășurarea pe hârtie a coloanelor și a rândurilor ne ajută să menținem sub o privire atentă categorii distincte pe care, altfel, mintea noastră le-ar confunda. Tabelașul nostru nu e nimic altceva decât un memento, dar e îndeajuns pentru a ne reaminti că, în filosofia empirică, putem număra, de-acum înainte, *dincolo* de doi și chiar de trei...

Refuzând clasamentul, am risca să ne întoarcem iarăși la dualism și să întrebuințăm din nou această distincție pe cât de ciudată, pe atât de comună

dintre cei care încearcă să vorbească *literal* și toate celelalte discursuri desemnate ca *figurative*, care n-ar putea, se spune, decât să ne îndepărteze, să ne ducă la margine, în derivă, luați de curentul imaginației, al îndemânării, al violenței, al minciunii – în cel mai rău caz, al nebuniei, în cel mai bun, al poeziei. Ca și cum, orice am face, Bifurcatorii ne-ar întreba mereu: „Dar vorbiți la propriu sau la figurat?". Degeaba ne ștergem: „Toate parfumurile Arabiei nu vor putea să cureţe această mânuţă"*

Dacă vrem o dihotomie cu orice preț, atunci ea nu mai trece între vorbirea la propriu și cea la figurat, ci între a vorbi drept și a *vorbi bine*. A vorbi bine, învățăm asta pe pielea noastră, nu înseamnă neapărat să știi să vorbești, să vorbești frumos, ci să iei în serios atât lucrurile despre care vorbești, cât și pe cei cărora le vorbești, așa încât să fie respectat sensul lucrurilor la care aceștia par să țină ca la ochii din cap. Cum? Precizând de fiecare dată tipul de ființe cărora vrem să ne adresăm, definind tipul special de veridicitate și de maledicție, reperând alterarea care le este proprie. Cuvântul, ca și lumea, se reiau și se derivă. În acest sens, nu există „literal" – în afară de ceea ce spune Dublu-Clic, cel care tocmai că nu „merge" și nu „duce" nicăieri. Ceea ce înregistra cu atâta stângăcie, în modernism, distincția canonică dintre „figurativ" și „literal" era sentimentul difuz că ar trebui să existe diferențe între, de pildă, a construi lanțuri de referință [REF], a spune dreptul [DRO] și a face în așa fel încât anumite forme să răsune în materiale [FIC]. Metalimbajul pe care și l-au dat Modernii nu permitea articularea nuanțelor acestor distincții. Cel puțin în această privință, cercetarea este fără apel.

Dacă ați pretinde că vorbiți „literal", la ce mod ați face aluzie? La cel al referinței [REF]? Dar dacă ajunge să meargă, în cele din urmă, drept, orice cercetător știe foarte bine, asta nu se poate întâmpla decât prin zigzagurile vertiginoase ale tehnicii [TEC]. Dacă politicienii [POL] vorbesc franc și direct, o fac pe căi ocolite. Și dacă ați continua să „vorbiți la figurat", la ce mod ați face aluzie? La cel al ființelor ficțiunii [FIC]? Dar se pare că exigența lor de „stil" și de „tensiune" vă obligă infinit mai mult decât s-ar crede, dacă stăm să vă ascultăm lăudând facilitățile metaforei. Ca și cum ar fi suficient „să te exprimi liber" pentru a face o operă! Iar cei care vorbesc despre aceste ființe sensibile în felul în care acestea sunt enunțate pentru a fi făcute prezente [REL], trebuie să spunem că vorbesc „prin figuri și parabole" – da, desigur – sau că vorbesc la modul cel mai literal din lume despre ceea ce este, despre ceea ce era și ce vine – nu-i așa că și asta-i adevărat? Nu despre Dumnezeu s-a spus că „a scris drept pe drumuri ocolite"? Și cum putem califica această formidabilă derivă a liniilor de forță și a genealogiilor [REP]? Veți spune despre viață că înaintează „literalmente" sau „figurativ"? Ne-ar plăcea să știm, căci vizitând

* Shakespeare, *Macbeth*, traducere de Ion Vinea.

acvarii și grădini zoologice, dar și muzee de istorie naturală, fiecare își pune această întrebare. Cât despre ființele influenței și ale posesiei [MET], cine-a reușit vreodată să li se adreseze, abordându-le direct?

Reducând toate aceste fluxuri de sens la singura opoziție dintre direct și deviat, înseamnă să vrei să cânți *Flautul fermecat* la un fluieraș cu două găuri. Mai bine să lăsăm baltă distincția această neroadă dintre „la propriu" și „la figurat". Data viitoare când veți fi întrebat dacă vorbiți drept sau curb, dacă mai credeți în rațiune, dacă sunteți cu adevărat raționali, cereți să se precizeze mai întâi cheia de enunțare în care doriți să le răspundeți celor care vă iau la întrebări.

- ȘI SĂ EXPLICĂM ÎN SFÂRȘIT ACEASTĂ OBSESIE MODERNISTĂ PENTRU DIFERENȚA SUBIECT/OBIECT.

Un alt avantaj al acestui clasament rudimentar este posibilitatea de a judeca în sfârșit această distincție, atât de mult amplificată de filosofie, dintre lumea Obiectelor și cea a Subiecților, pe care a trebuit să o tot criticăm până să-i găsim rațiunea de a fi. Modernii n-au săpat o asemenea prăpastie dintr-o simplă greșeală. S-au comportat ca un inginer care încerca să așeze pe niște contrafori o greutate pe care aceștia n-o puteau suporta. Dacă ne uităm bine, vedem că primul grup corespunde modurilor care sunt lipsite de *cvasi-obiecte* și de *cvasi-subiecți*, în vreme ce grupul secund adună cvasi-obiectele, iar cel de-al treilea grup strânge cvasi-subiecții. Să-ți concentrezi atenția pe Obiecte nu-i totuna, într-adevăr, cu a ți-o concentra pe Subiecți, desigur, dar nu există nimic în această mișcare care să ne permită trasarea DIFERENȚEI° între două cantoane distincte ale realității. Fără să punem la socoteală că primul grup *nu corespunde niciuneia dintre cele două focalizări, asupra Obiectelor și asupra Subiecților*. În cadrul negocierii care urmează, ar trebui să fie posibil să păstrăm un loc pentru această opoziție la care informatorii par să țină atât de mult, fără ca totuși să fie acceptabil să i se încredințeze acest clivaj redutabil care-i obsedează pe Bifurcatori de trei secole încoace – și care-i obsedează cu atât mai mult cu cât se străduiesc să-l „depășească" și să-l „critice" Ușoara nuanță între grupul doi și grupul trei nu se poate în niciun caz suprapune peste dihotomia dintre *res cogitans* și *res extensa*. (Problema *Mind/Body*, iată măcar un puzzle pe care antropologia nu va mai trebui să-l rezolve…)

Și totuși, deși nu trebuie să le mai cerem acestor contrafori ai Subiectului și Obiectului să suporte vreo presiune, specialista în antropologie, devenită paznicul patrimoniului, va putea proceda poate ca acei arhitecți abili care, restaurând în întregime un sit mai vechi, reușesc să conserve câteva bolți, pereți și coloane pentru ca vizitatorii să înțeleagă măcar pe ce arhitectonică periculoasă se sprijinea odinioară edificiul ruinat și acum renovat.

Căci în curând va trebui să ne ocupăm de arhitectonică.

O NOUĂ SPAIMĂ A ANTROPOLOGIEI: GRUPUL NUMĂRUL PATRU, CONTINENTUL ECONOMIEI.

În orice caz, adevăratul motiv al acestei aranjări atât de rudimentare se află în altă parte: în reperajul unui *al patrulea grup* de la care ne-am abținut cu multă atenție să vorbim, cel mai important, cel mai dificil, de asemenea, cel mai naturalizat, cel care va lega *cvasi-obiectele* și *cvasi-subiecții*. Dacă Modernii n-ar fi extras decât contrastele de care ne-am ocupat deja, niciodată n-ar fi emis acest haloimăs de exotism în care s-au aruncat și i-au luat și pe alții după ei; nici Orientalismul, nici OCCIDENTALISMUL° nu i-ar fi încurcat niciodată într-un asemenea hal. Scoțând la iveală inovațiile tehnice [TEC], splendorile operelor [FIC], obiectivitatea științelor [REF], autonomia politică [POL], respectul față de înlănțuirile juridice [DRO], chemarea Dumnezeului viu [REL], Modernii ar fi strălucit în lume ca una dintre cele mai frumoase, mai durabile, mai fecunde civilizații. Mândri de ei înșiși, nicio greutate n-ar veni să le apese umerii și să-i strivească, la fel ca pe Atlas, Sisif sau Prometeu, toți acești giganți tragici. Dar iată că au inventat încă ceva: continentul *Economiei*. Și trebuie să luăm totul de la capăt.

paisprezece

A VORBI DESPRE ORGANIZARE PE LIMBA EI

A doua Natură rezistă cu totul altfel decât prima ▸
ceea ce face dificil să delimitezi Economia ▸
dacă nu deosebim trei decalaje între Economie și experiența obișnuită.

Un prim decalaj, de temperatură: frig în loc de cald.

Un al doilea decalaj: o piață goală în locul unei agora pline.

Al treilea decalaj: nicio diferență notabilă între nivele.

Ceea ce permite să presupunem amalgamul a trei moduri distincte:
[ATT], [ORG] și [MOR].

Situația paradoxală a organizării [ORG] ▸
se observă mai bine plecând de la un caz mai puțin echipat ▸
care ne permite să observăm cum script-urile „răstoarnă" totul.

A organiza înseamnă în mod necesar a re/dezorganiza.

Există aici un mod de existență propriu ▸
cu condițiile acestea de reușită și de nereușită ▸
și alterarea specifică a ființei-ca-altul: cadrul.

Putem atunci să facem abstracție de Providență pentru a scrie script-urile ▸
cu condiția de a distinge bine mulțimea ca teanc de mulțimea ca agregare ▸
și de a evita metarepartitorul-fantomă al Societății ▸
menținând decizia metodologică de a-l măsura pe cel mare cu cel mic ▸
singurul mijloc de a urmări operațiunile de dimensionare.

Prin urmare, putem aduce în prim-plan dispozitivele de economisire ▸
și putem distinge între două sensuri diferite ale proprietății, ▸
incluzând ușoara adăugire a dispozitivelor de calcul.

Două moduri care nu trebuie confundate în expresia de rațiune economică.

A DOUA NATURĂ REZISTĂ CU TOTUL ALTFEL DECÂT PRIMA

Ajunsă în acest punct, specialista în antropologia Modernilor ezită între satisfacţia legitimă că a putut păstra cu încăpăţânare acelaşi protocol de cercetare pentru moduri de existenţă incomensurabile şi angoasa că nici măcar nu a început să înţeleagă ce îi mişcă cu adevărat pe informatorii ei. Pentru că, până la urmă, nu mai poate ignora mult timp acest fapt evident: când le spune că realizează o cercetare despre „diferitele lor moduri de existenţă", ei nu se gândesc tocmai la greutatea exactă a divinităţilor, a zeilor, a microbilor, a peştilor sau a pietrelor, ci la modul în care „îşi câştigă existenţa"... Iar prin acest termen puternic par a nu se referi la subtilităţile metafizicii, la confuziile epistemologiei, la greşelile de ţintă ale antifetişismului! Nu, ei se referă mai degrabă la cadrul vieţii lor, la pasiunea lor pentru consum, la dificultăţile de zi cu zi, la jobul pe care îl au sau pe care tocmai l-au pierdut, ba chiar şi la fluturaşul de salariu. E imposibil pentru cercetătoare să se lase purtată de iluzia că a terminat de făcut turul „valorilor" pentru care informatorii ei sunt dispuşi să îşi dea viaţa. Ascultându-i, îşi dă seama că, dimpotrivă, nu a înţeles nimic şi că şi-a petrecut timpul, cum se spune în Evanghelie, „să strecoare ţânţarul şi să înghită cămila" (*Matei*, 23, 24). Cum am fi putut aborda greutăţile diplomaţiei mai târziu, dacă nu am fi dezvoltat decât modurile de existenţă la care poate Modernii ţin în fond *cel mai puţin*?

Dacă antropologia lor este atât de delicată, aceasta se întâmplă din cauză că este aproape imposibil să definești VALORILE° de care s-au atașat. Ascultându-i, toate problemele legate de substanţă sau de subzistenţă trebuie raportate nu la ocolișurile subtile ale ontologiei, ci la un discurs dominant, cel al Economiei. Ceea ce înţeleg ei prin a trăi, a vrea, a putea, a hotărî, a calcula, a mobiliza, a întreprinde, a schimba, a trebui, a consuma, se situează în întregime în lumea aceasta de care cercetarea nu s-a preocupat încă. Am pierdut cumva prea mult timp să delimităm RES EXTENSA°, deși nu aceasta este aria pe care o invocă cei care se califică drept „materialiști" veritabili sau, dimpotrivă, drept „idealiști", ci o alta mult mai robustă și mai răspândită, care pune în scenă „legile de fier" ale interesului? În practică, mai degrabă în Economie, informatorii ei își fac adevărata ucenicie într-ale faptelor, legilor, nevoilor, obligaţiilor, materialităţilor, forţelor, puterilor și valorilor. *Prima Natură* își avea importanţa ei, dar prin această A DOUA NATURĂ° toți au fost șlefuiți într-un mod mai durabil. În

ea și prin ea, întâlnesc mai întâi informatorii, datorită „intereselor lor pătimașe" – pentru a relua expresia lui Tarde –, termenii „realitate" și „adevăr". Aici este locul în care trebuie să pătrundem.

- CEEA CE FACE DIFICIL SĂ DELIMITEZI ECONOMIA -

Dar cum să abordezi Economia cu suficientă îndemânare, evitând să îi dai prea mult sau prea puțin? Întrucât îi oferă analistului un metalimbaj atât de puternic, încât cercetarea acestuia s-ar încheia imediat ce-a început, ca și cum toată lumea, de la un capăt la altul al planetei, ar folosi aceiași termeni pentru a indica valoarea tuturor lucrurilor. Nu numai că economia nu ar oferi nicio priză antropologiei, din moment ce a devenit a doua natură a unei lumi *deja* unificate și globalizate, dar ar atinge din start toate scopurile pe care și le stabilește diplomația proiectată, făcând ca toate popoarele să beneficieze de același instrument de măsură explicitat peste tot în același idiom. Cu Economia te poți înțelege mereu, deoarece este suficient să calculezi. Un sfert de secol de studii pentru a defini moștenirea Modernilor n-a servit la nimic, din moment ce Pământul întreg împărtășește de acum înainte aceleași valorizări în aceiași termeni.

Datorită crizelor ecologice, prima Natură pare în pericol să-și piardă universalitatea – ajungem să vorbim până și de „MULTINATURALISM°" –, și totuși, dincolo de amploarea crizelor economice, influența celei de-a doua Naturi nu a făcut decât să crească. Dacă ar vrea să o studieze în mod serios, specialista în etnologie ar putea să își facă cercetările la Shanghai, Buenos-Aires sau la Dacca la fel de bine ca în Berlin, Houston sau Manchester. Cum se poate rezista chemării acestui universal veritabil, poate singurul pe care îl deținem în comun? O singură limbă, o singură lume, un singur etalon. „*And that's the true bottom line!*", pentru a vorbi *globish*. E ca și cum Dublu-Clic, tocmai în momentul când se credea că urma să moară de inaniție, era pe punctul de a-și realiza visele de expansiune cele mai nebunești...

Și totuși, cercetătoarea simte pe bună dreptate că nu ar face decât să cedeze unei exagerări manifeste: s-ar regăsi în fața aceleiași umpluturi împotriva căreia ne-am luptat atâta la începutul acestui studiu, adică în fața acestei hegemonii a Cunoașterii [REF·DC] care pretindea la rândul ei să definească Natura (primă) și să dicteze legile universale ale evaluării tuturor lucrurilor. Bănuiala specialistei în etnologie este de altfel susținută și de povestea contrară, aproape la fel de răspândită, care ar prezenta Economia nu drept cheia lumii revelată, în sfârșit, tuturor grație binefacerilor globalizării, ci drept un cancer ale cărui metastaze ar începe încet-încet să infecteze întreaga Terra, pornind de la diverse centre din vechiul Occident. Acest cancer ar fi reușit să dizolve toate celelalte valori numai prin calculul rece al interesului. În povestea aceasta, dacă Economia este universală, este din cauza CAPITALISMULUI°, această boală mortală, această crimă de neiertat, care nu ar înceta să fie un produs monstruos al istoriei, întrucât ar

fi infectat aproape toate celulele unui corp care n-a ştiut să îi reziste. Invenţia Capitalismului şi *controlul* acestuia asupra întregului Pământ, iată care ar fi crima impardonabilă a Albilor.

Dar nu este vorba aici de o nouă exagerare? Nu înseamnă a-i acorda prea multă putere acestui monstru? Chiar mai grav: nu înseamnă a accepta să conspirăm cu el, luându-l prea repede drept un cancer cu o teribilă putere de distrugere? Ca întotdeauna, specialista în etnologie începe să ezite (de asta cercetarea este atât de lungă!), pentru că ea ar vrea să poată *întoarce* de tot Economia şi să nu îi folosească metalimbajul, fie ca să îl vorbească de bine – ca despre un dialect universal al unei lumi globalizate –, fie de rău – ca despre fatalitatea unei lumi căzute pradă cancerului Capitalismului. Cum să respecte ceea ce îi spun informatorii despre dificultatea lor de a subzista, fără a crede că Economia i-ar furniza „orizontul de netrecut" al investigaţiei? Altfel spus, cum ar putea ea să se DEZECONOMIZEZE° pe sine suficient cât să reţină ceea ce i se spune, însă fără a adăuga sau a elimina nimic? Şi cum ar putea ajunge la această dezîncarcerare prin formule cât de cât compatibile cu modul de a vorbi al informatorilor ei pentru ca, mai târziu, când îşi va pune din nou hainele de diplomat, să aibă o şansă de a se înţelege cu ei?

- DACĂ NU DEOSEBIM TREI DECALAJE ÎNTRE ECONOMIE ŞI EXPERIENŢA OBIŞNUITĂ.

Dacă tot ezită, asta se întâmplă pentru că nu se confruntă, ca până acum, cu un singur contrast mai mult sau mai puţin bine primit de o INSTITUŢIE mai mult sau mai puţin compozită, ci cu *trei moduri de existenţă* pe care Modernii le-au amestecat din motive pe care va trebui să le descopere. Intercalarea aceasta explică de ce trebuie să rezistăm tentaţiei de a crede în Economie, precum şi în critica acesteia. Ca întotdeauna, este vorba de a rezista tentaţiei de a crede. Dar aici apare un lucru destul de curios: dacă să circumscriem prima Natură nu este complet imposibil, să nu credem în Economie va cere eforturi de agnosticism mai lente şi mai mari. Ca şi cum a doua natură s-ar ţine de corpul nostru mai adânc decât prima. Câtă pietate, într-adevăr, în această „*dismal science*", această „ştiinţă abjectă"!

Tot antropologia are meritul de a reuşi să reia de la capăt, cu propriile-i mijloace, ca din afară şi în toată prospeţimea ei, o experienţă la care apropierea, obiceiul, prejudecăţile locale nu ne-ar permite altfel să ajungem. Să încercăm să resimţim straniul *decalaj* dintre calităţile pe care pretindem că le-ar avea materia economică şi experienţa pe care investigaţia o va scoate la suprafaţă, în aşa fel încât să creăm un spaţiu care va lăsa să primească diferitele moduri de existenţă. (Cititorul atent va fi recunoscut metoda care ne-a ajutat, începând cu capitolul 3, să golim spaţiul pe care prima naturalizare îl umpluse prea repede.)

UN PRIM DECALAJ, DE TEMPERATURĂ: FRIG ÎN LOC DE CALD.

Un prim decalaj. Observăm bunuri în mişcare din toate colţurile planetei; nevoiaşi care se îneacă traversând oceane pentru a-şi câştiga pâinea; companii imense

care dispar de azi pe mâine; naţiuni întregi care se îmbogăţesc sau sărăcesc; pieţe care se închid sau se deschid; manifestaţii uriașe care se împrăștie în nori de lacrimogene deasupra baricadelor improvizate; inovaţii radicale ce fac întregi sectoare ale industriei să devină brusc vetuste sau care se răspândesc precum o dâră de praf; curente de modă care trag după ele milioane de clienţi pasionaţi sau care umplu subit magazinele cu stocuri de haine pe care nimeni nu le mai vrea... și ni se spune că toată *mobilizarea* aceasta imensă de lucruri și de oameni nu are alt motor decât simplul *transfer de necesităţi indiscutabile.*

Totul aici este cald, violent, activ, ritmat, contradictoriu, rapid, discontinuu, fragmentat, dar cazanele astea în fierbere ne sunt prezentate ca fiind manifestarea rece, raţională, coerentă și continuă a unui simplu calcul de interese. Specialista în etnologie s-ar mira de contrastul dintre materia din *res extensa* și materialele multiforme ce ar revela pliurile tehnice [TEC·DC]: nimic din prima nu le putea prefigura pe celelalte. Dar abisul dintre *căldura* fenomenelor economice și *răceala* cu care spunem că trebuie să le reţină este, pare-se, mai mare. Din nou, nimic din materia îngheţată a gândirii economice nu îi permite aici să prefigureze ceea ce va descoperi adâncindu-se în bazinele acestea de vrăjitoare ale adevăratei materii de „interese pătimașe" care macină planeta până în străfundurile cele mai tainice. Ca și cum ar fi vreo greșeală în privinţa temperaturii și a ritmului pasiunilor economice. Ca și cum în inima acestui materialism ar zace un alt idealism.

UN AL DOILEA DECALAJ: O PIAȚĂ GOALĂ ÎN LOCUL UNEI AGORA PLINE.

Al doilea decalaj. În economie, problema, i se spune cu gravitate specialistei în etnologie, constă în a împărţi bunurile rare cu ceilalţi, în a distribui penuriile de materiale, de beneficii sau de bunuri, sau, dimpotrivă, în a-i face pe câţi mai mulţi oameni să profite de minunatul corn al abundenţei apărut dintr-o resursă sau alta. Este vorba aici, așa cum toţi repetă cu o seriozitate imperturbabilă, de problemele cele mai importante pe care le-am putea trata împreună, pentru că se referă la toată lumea, în sens propriu, la toţi oamenii și la toate lucrurile care se află deja în același flux de mobilizare, în aceeași istorie și în același destin comun. Trebuie să împărţim, să distribuim, să hotărâm. Și de curând, i se spune și mai energic, aceste probleme au devenit și mai cumplite, din moment ce am descoperit o penurie neprevăzută și mai fundamentală decât oricare alta: ne-ar lipsi planetele! Ne-ar trebui două, trei, cinci, zece pentru a-i satisface pe toţi oamenii, dar nu există decât una, Terra, Gaia (există poate alte planete locuite, bineînţeles, dar cele mai apropiate sunt la câţiva ani lumină). Economia ar fi devenit distribuţia optimă a planetelor rare...

Specialista în etnologie, surprinsă, se interesează atunci cum se preocupă informatorii ei să rezolve aceste probleme majore, cum se întâlnesc să dezbată, cum fac dreptate tuturor celor care trebuie să dea un răspuns atât de urgent. Se întreabă prin ce proceduri vor reuși ei astfel de fapte de vitejie în ce privește

repartizările, împărțirile și hotărârile, prin ce metode, protocoale și cu ajutorul căror instrumente, asigurări și verificări, cu ce scrupule. Deja își îndreaptă privirea spre adunările zgomotoase unde astfel de lucruri comune vor fi dezbătute. Și acolo, ce i se spune? *Nimic* și *nimeni* nu hotărăște: „E suficient să calculezi" Chiar locul unde totul trebuie hotărât și discutat, din moment ce este vorba despre viața și despre moartea tuturor și a toate, apare ca un loc *golit* complet de toți protagoniștii. Nu există decât rezultatul indiscutabil al deducțiilor indiscutabile care se fac în afara agorei! Nu diferența între căldura extremă și răceala extremă o uimește, ci diferența între plinul, agitația și haosul la care se aștepta, și vidul, tăcerea, absența tuturor celor interesați în cel mai înalt grad. Aparent, acest motor imens funcționează pe pilot automat. Aici, unde toată lumea trebuie să hotărască, *nimeni* nu pare a se implica...

AL TREILEA DECALAJ: NICIO DIFERENȚĂ NOTABILĂ ÎNTRE NIVELE.

Al treilea decalaj. Când i se vorbește despre Economie, informatorii îi spun cu respect că trebuie să ne apropiem de mulțimi mari de oameni și de lucruri, care formează organizații de o complexitate uimitoare și a căror influență cuprinde întreaga planetă în reticulele lor. „Ah, exclamă specialista în antropologie, în sfârșit ceva solid, rezistent, empiric. Voi putea să studiez entități distincte, durabile, ușor de delimitat, cum ar fi companii, structuri organizatorice, dispozitive, poate chiar «State-națiuni», «organizații internaționale» – pe scurt, ansambluri consistente și de mari dimensiuni. Gata cu structurile invizibile, gata cu re-luările, gata cu ființele ascunse și cu cele ale metamorfozelor. Iată ceva care mă va schimba."

Pornește la drum și se apropie de „persoanele juridice" Întinde mâna spre ele și ce observă? Nimic solid sau durabil. O suită, o acumulare, straturi nenumărate de dezorganizări succesive: oameni care vin și pleacă transportând tot felul de documente, care se plâng, se adună, se despart, urlă, protestează, se adună iarăși, se mai organizează o dată, se împrăștie, se regăsesc, totul într-o dezordine continuă, fără să putem defini vreodată limitele acestor entități care par să se lărgească sau să se reducă precum un acordeon. Încercând să iasă din poveștile astea cu fantome, specialista în antropologie dă peste fantome noi, la fel de invizibile.

Iar dacă se plânge informatorilor săi că a fost păcălită, i se răspunde cu aceeași totală siguranță de sine: „Ah, asta este pentru că *dincolo de* toată această agitație nu ați simțit prezența garantată a adevăratelor surse de organizare: Societatea, Statul, Piața, Capitalismul, singurele mari ființe care susțin de fapt tot haosul acesta. Prin ele existăm noi cu adevărat". Bineînțeles, când începe să studieze astfel de ansambluri, decalajul revine, dar de această dată mult crescut: alte coridoare, alte birouri, iarăși organigrame, alte dispozitive, dar niciodată o cât de mică transcendență. Nicio mare ființă nu preia ștafeta acestei confuzii obișnuite. Nimic nu iese în evidență. Nimic nu acoperă. Nimic nu hotărăște.

Nimic nu liniștește. Totul este imanent și ilogic, incoerent, observat în ultimul moment, reluat din zbor.

CEEA CE PERMITE SĂ PRESUPUNEM AMALGAMUL A TREI MODURI DISTINCTE: [ATT], [ORG] ȘI [MOR].

Biata specialistă în antropologie, de trei ori învinsă de reflexia unei materii specifice care s-ar numi Economie! Dar sigură de fiecare dată de faptul că există în experiență *trei fire distincte* care i-ar permite să delimiteze problema, dacă ar reuși măcar să îl urmărească pe fiecare în parte fără să le înece imediat în transferul necesităților indiscutabile.

Primul decalaj ne-ar permite să justificăm schimbările bruște de temperatură ale intereselor pătimașe; vom numi acest mod ATAȘAMENTE° (și îl vom nota cu [ATT]). Al doilea decalaj ne va permite să umplem din nou locul pe care l-am găsit gol și pe care îl vom numi MORALĂ° (și pe care îl vom nota [MOR]). În sfârșit, ultimul decalaj ne va permite să exploatăm această imanență atât de surprinzătoare care este ORGANIZAREA° (notată cu [ORG]).

Vom presupune că învățând să respectăm contrastele întreținute de aceste trei moduri, ne-am elibera de a doua Natură, așa cum am făcut și cu prima, și am putea explica atunci cum o instituție prea compozită precum Economia le-a identificat și pur și simplu le-a *îmbinat prost*. Nimic mai mult. Antropologia Modernilor și-ar fi creat atunci un drum – de fapt, un drumeag, o urmă – pe care, urmându-l, am putea scăpa la fel de bine de credința în Economie, precum și de critica sa. Șansele de reușită sunt infime, dar întregul proiect al investigației asupra modurilor de existență depinde de această ultimă tentativă.

SITUAȚIA PARADOXALĂ A ORGANIZĂRII [ORG].

În acest capitol ne vom ocupa de organizare. Dintre cele trei moduri de existență, acesta este cel a cărui experiență este cel mai ușor de retrasat și cea mai paradoxală. Ușor de retrasat, deoarece suntem constant pe cale să organizăm sau să fim organizați; paradoxală, fiindcă întotdeauna continuăm să ne imaginăm că, dacă am fi în altă parte, mai sus, mai jos, dedesubt sau deasupra, înainte sau după, experiența ar fi fost total diferită, că ar trebui să existe o ruptură de plan, de nivel, datorită căreia alte ființe, transcendente față de nivelul precedent, ar veni în sfârșit să ordoneze totul. Este, așadar, o experiență ciudată, pe care toți o cunosc, dar greu de înregistrat cum se cuvine, ca întotdeauna când vine vorba de Moderni. Specialista în etnologie este deci pe terenul ei – organizatorul, de asemenea!

După cum ne este obiceiul, nu vom începe să studiem organizarea ca rezultat, ci ca PREPOZIȚIE°; așa cum știm deja, acesta este singurul mijloc pentru a repera un mod, întrebându-ne ce înseamnă să acționezi și să vorbești *organizațional*. Cum adverbul acesta este prea urât, să spunem că vom încerca să urmărim o ființă care, având această forță, s-ar deplasa și ar lăsa în urma ei *niște organizare*, oricare i-ar fi dimensiunea – acesta este aspectul crucial. Cum nu am putut înțelege tehnica [TEC] plecând de la obiectele pe care le produce,

tot așa nu vom putea înțelege niciodată specificul acestei traiectorii dacă am începe de la definiția pe care „teoriile organizaționale" o dau acestui termen. Am porni greșit dacă am prestabili „ființe organizate" a căror dimensiune și consistență trebuie explicate tocmai printr-o trecere, prin mișcarea continuă a *acțiunii* de a organiza. Pe aceasta trebuie deci să o urmărim.

Vom începe printr-un curs de ACȚIUNE foarte limitat și foarte puțin echipat, ca să învățăm să ne concentrăm pe modul lui propriu de extensiune, mod care ne va folosi mai apoi pentru a vedea cum putem *schimba dimensiunea* fără a schimba totuși metoda.

◂ SE OBSERVĂ MAI BINE PLECÂND DE LA UN CAZ MAI PUȚIN ECHIPAT ▸

Fie o întâlnire între doi prieteni. Paul: „Ne vedem mâine la Gare de Lyon la 17:45, lângă ceasul cel mare. E OK?" Pierre: „OK, pe mâine. Pa!". Nimic mai obișnuit. Și totuși, nimic mai surprinzător. Pentru că azi, prin telefon, și-au trimis unul altuia un mic *scenariu*, proiectându-se în viitorul apropiat și imaginându-și o întâlnire schițată în linii mari prin folosirea unor indicii spațiale cunoscute de toți: ceasul cel mare de la Gare de Lyon. Paul și Pierre și-au spus o mică poveste. Suntem, incontestabil, într-o ficțiune. Dacă ne gândim mai bine, este însă o formă singulară de ficțiune, pentru că, între azi după conversația telefonică și mâine la 17:45, Pierre și Paul vor fi organizați, definiți parțial de această poveste care îi *angajează* [FIC·ORG]. Au povestit-o ieri împreună ca și cum erau liberi să hotărască; azi au un *rol* pe care povestea li-l dă. „Pierre" și „Paul", acum între ghilimele, au devenit personaje într-o poveste în care sunt și eroii principali. Bineînțeles, între timp, se pot suna pentru a stabili altă întâlnire, dar, dacă totul se petrece cum au vorbit, mâine la 17:45 se vor saluta lângă ceasul din Gare de Lyon, iar scenariul care le va fi condus pașii și le va fi determinat comportamentul până în ultima secundă nu se va mai activa. Bucuroși că se vor fi întâlnit, își vor povesti alte lucruri și se vor ocupa cu altele.

Ce concluzie să tragem din această anecdotă? În primul rând, că trebuie să profităm de puterile ficțiunii dacă vrem să ne spunem povești, să facem proiecte, să propunem scenarii, să ne facem planuri de acțiune [FIC·ORG]. Regăsim aici aceeași triplă separare întâlnită și în capitolele 9 și 10, care trimite personajele în alt timp – „mâine la 17:45" –, într-un alt spațiu – „turnul ceasului" – și către alți actori sau „actanți" – „Pierre" și „Paul", care în sfârșit se reîntâlnesc. Dar particularitatea acestor povești este de a-i *angaja* pe cei care le povestesc. Și îi controlează atât de bine încât povestitorii se regăsesc față de ei înșiși *în două poziții simultan*, ușor decalate: *deasupra poveștii*, ca și cum ar fi liberi în orice moment să o scrie – în această postură, Pierre și Paul acționează; apoi, *sub poveste*, ca și cum nu ar fi deloc liberi să o modifice – situație în care „Pierre" și „Paul" sunt acționați. (Posibilitatea de a relua povestea și de a o rescrie pe parcurs nu va schimba nimic altceva decât ritmul impus acțiunii.) Aceste povești sunt destul de apropiate de ceea ce socio-

lingviștii numesc ACTE PERFORMATIVE°, de vreme ce ele fac ceea ce spun și îi angajează pe autorii lor.

- CARE NE PERMITE SĂ OBSERVĂM CUM SCRIPT-URILE „RĂSTOARNĂ" TOTUL.

Vom numi SCRIPT-URI° povestirile care reușesc să răsucească povestea în felul acesta. Pentru a desemna emiterea acestor script-uri paradoxale, care acordă roluri celor care le-au emis și care trebuie apoi să acționeze pentru a le îndeplini, vom vorbi de *act organizator* sau, mai bine, de *act organizant*.

Să luăm aminte, în primul rând, că traiectoriile schițate de script-uri nu seamănă deloc cu cele trasate de mediile de referință [REF·ORG]. Chiar dacă script-urile au o capacitate referențială pentru că desemnează locuri unde am putea avea acces – Gare de Lyon, 17:45, turnul cu ceas –, ele nu există decât pentru a ușura localizarea, pe post de accesorii pentru a concentra atenția actorilor desemnați de rolurile din poveste. Referința nu este proprietatea lor principală, din moment ce reperele acestea sunt alese doar pentru că sunt foarte evidente, nu pentru ineditul lor. Scopul nu este să acceadă la ființele depărtării, ci, odată ce realitățile acestea sunt cunoscute și împărtășite, să ne folosim de ele pentru a ne fixa coordonatele. Nu facem decât să ne sprijinim pe indicațiile referențiale pentru a aprecia ceea ce conține script-ul, însă folosind alt criteriu: capacitatea lui de a defini scopuri, granițe, puncte de întâlnire, să zicem *scadențe*, în sensul cel mai larg al termenului. Condiția lor de reușită este să știm dacă, după ce au trăit toată ziua „sub" injoncțiunile script-ului lui „Paul" și al lui „Pierre", Paul și Pierre s-au întâlnit. Doar în acel moment, script-ul ajunge la scadență și dispare în neant.

Suntem atât de obișnuiți cu astfel de practici încât uneori ne este greu să ne dăm seama de specificul unei situații care face din noi când *autorii*, când *personajele* aceleiași povestiri proiectate în timp – povestire care dispare imediat după ce a realizat programul pentru care fusese scrisă.

Această situație deasupra/autori – dedesubt/personaje este cu atât mai ciudată cu cât nici Pierre, nici Paul nu sunt complet „deasupra" în timp ce vorbesc la telefon, nici complet „dedesubt" în ziua când se pregătesc să vină la Gare de Lyon. Pe de o parte, într-adevăr, nimic nu îi împiedică să își revadă script-urile pentru a-și lua în calcul dispozițiile sau eventuale întârzieri ale SNCF-ului; să spunem că sunt și „deasupra", și un pic „dedesubt", într-un fel de stare de veghe sau de atenție vagă care îi pregătește să „repornească MANUAL°", așa cum am văzut deja și în cazul obiceiului [HAB·ORG].

Dar dacă Pierre și Paul nu sunt complet „deasupra", ei nu sunt nici complet „dedesubtul" script-urilor pe care le stăpânesc în mod suveran. Nu se poate spune că nu au avut nimic altceva de făcut decât să se vadă la Gare de Lyon. La un moment dat în timp, ieri la telefon, au existat zeci de personaje „Paul" și de personaje „Pierre" care trăiau în *alte script-uri*, dându-le *alte roluri* și

prestabilind *alte scadențe*. „Paul nr. 2" era așteptat la dentist, „Pierre nr. 2" se întâlnea cu prietena, șeful lui „Paul nr. 3" îl aștepta la o întâlnire ad-hoc, iar mama lui „Pierre nr. 3" îi cerea să îi aducă fetiței lui, la Paris, un cadou deosebit... Dacă romancierii – cel puțin cei clasici – creează ceea ce teoreticienii literari numesc IZOTOPIA° personajelor (de la început până la sfârșit avem același „Hercule Poirot" cu aceeași mustață și aceeași chelie lucioasă), organizarea nu garantează aceeași izotopie miraculoasă.

A ORGANIZA ÎNSEAMNĂ ÎN MOD NECESAR A RE/DEZORGANIZA.

Și din acest punct lucrurile încep să se complice. Când Paul și Pierre se hotărau să se întâlnească, practicau cu ușurință acea triplă separare spațială, temporală, actanțială. Dar de cum au închis telefonul, și-au și dat seama că alte script-uri au demarat în alte spații, în alte timpuri și cu alte roluri actanțiale, iar *aceiași* Pierre și Paul trebuie – iar presiunea pusă de acest „trebuie" depinde de o mulțime de alți factori – să se întâlnească la o oră, cum s-ar spune, forțați să își „*îndeplinească* niște îndatoriri" în alte locuri, în alte timpuri. Este o experiență la fel de comună pe cât este de radicală – orice (ne)organizator (ne)organizat știe asta.

Pentru că, fie și dacă oricare dintre script-urile acestea a fost scris, validat, aprobat de Pierre sau de Paul, *nimic*, absolut nimic, nu *garantează* că se vor pune de acord și că vor ajunge la scadență în același timp, în același loc și cu același rol. A organiza nu este, nu poate fi contrariul lui a dezorganiza. A organiza înseamnă a prinde pe parcurs sau din zbor script-uri cu scadență diferită, care vor *dezorganiza* alte script-uri. Această dezorganizare este necesară, din moment ce aceleași persoane trebuie să jongleze constant cu atribuții dacă nu contradictorii, cel puțin distincte. În locul izotopiei, *heterotopia* este cea care câștigă. Paul vine alergând de la dentist; Pierre de la prietena lui; primul își pierde jobul pentru că a ratat o întâlnire cu șeful său; Pierre se ceartă încă o dată cu mama lui... „Nu pot să fiu peste tot deodată", „Nu am patru mâini", „Nu pot să fac totul în același timp". Este imposibil pentru orice om să unească într-un tot coerent toate script-urile care i se atribuie.

EXISTĂ AICI UN MOD DE EXISTENȚĂ PROPRIU-

De vreme ce recunoaștem un mod de existență după TRAIECTORIE°, după continuitatea permisă de trecerea vertiginoasă a unui HIATUS°, printr-un chiasm sau un gap, nu există nicio îndoială că actul organizațional se adaugă la lista modurilor. Bineînțeles, dacă Dublu-Clic apare, pretinzând că organizarea – de data aceasta înțeleasă ca rezultat – nu face decât *să transporte* neschimbate forța, rolurile și puterea definite de un alt nivel, transcendent comparativ cu bietele script-uri, acest mod specific va dispărea și el imediat [ORG·DC]. Însă datorită măruntului exemplu cu Pierre și Paul, putem spera să înțelegem că acest tip de organizare este întotdeauna, de sus în jos și de la început până la sfârșit, o succesiune de rupturi care duce la continuitatea cursurilor de acțiune peste

discontinuități continue. Organizarea *nu poate niciodată* să meargă: script-urile definesc întotdeauna persoane răspândite în locuri diferite; au mereu termene scadente decalate; nu pot fi *reluate* decât cu alte script-uri care se adaugă la dez/reorganizarea existentă.

Din această perspectivă, actul organizațional este întrerupt la fel de constant ca mișcarea Cercului politic [POL], sau ca atașamentele dreptului [DRO], sau ca re-luarea prezenței religioase [REL], sau ca simpla supraviețuire a unui corp [REP]. Același nu poate niciodată hrăni toți monștri aceștia. Este nevoie de altul. Acesta nu funcționează niciodată din cauza script-urilor; și totuși, datorită script-urilor, toate funcționează târâș-grăpiș, printr-o infuzie de cele mai multe ori obositoare de acte de (re)organizare sau, pentru a utiliza acest eufemism savuros al economiștilor, de masive „costuri de tranzacție".

Proba contrarie este ușor de găsit: este suficient să crezi în *inerția* unei organizări transcendente pentru ca aceasta să înceapă imediat să se gripeze! Această *mică* transcendență care se petrece între Pierre și Paul și între ceilalți „Pierre" și ceilalți „Paul" nu le dă voie să se *odihnească* pe o *maxi-transcendență* care i-ar organiza contrar voinței lor. Da, script-ul va fi într-adevăr transcendent dacă îl raportăm la Pierre și la Paul, de vreme ce, între momentul când s-au pus de acord și momentul când se vor întâlni, el va fi „vegheat asupra lor", iar ei se vor fi raportat la el cu mai multă sau mai puțină anxietate, uitându-se la ceas în tot răstimpul acesta, dar asta nu înseamnă că îi domină. Când se gândesc la întâlnire, Pierre și Paul nu își pot răspunde la întrebarea: „Fixată de script sau de ei?". Într-adevăr, este natura script-ului să fie în același timp cel care domină după ce a fost dominat; este deasupra și dedesubt. Față de script, noi suntem întotdeauna înăuntru și în afară; script-ul ne poziționează înainte și după, este modul lui propriu de a relua acțiunea.

Dacă prima transcendență produce o ruptură îngustă, un hiatus, o linie *orizontală* între emiterea unui script și a următorului, a doua pune un abis *vertical* între *nivelul* tuturor script-urilor și nivelul miraculos al instanței anonime care le scrie. Dacă am încurca transcendențele, durata și duritatea organizării ar deveni incomprehensibile. Într-adevăr, paradoxul este că pentru a dura este nevoie de ceva *care să treacă*. Pentru ca orice să dureze, trebuie să mizăm pe *ce trece*. Nu se aplică asta la toate modurile? Ba da, însă datorită interpretării temporare a script-urilor, deosebim mult mai clar cum funcționează mecanismul în cadrul organizării.

CU CONDIȚIILE ACESTEA DE REUȘITĂ ȘI DE NEREUȘITĂ

Poate acest mod de existență să își explice adevărul și condițiile de reușită și de nereușită, felul lui specific de a defini adevărul și falsul pe limba lui? Fără nicio îndoială: în ce privește calitatea actului organizațional, suntem toți de neoprit! Gândiți-vă o secundă de câte ori pe zi calificăm drept adevărate sau false, bune sau rele, script-urile organizaționale prin care trecem sau pe care le generăm.

Câte nemulţumiri, câte aşteptări, câte decepţii, câte reîncercări de a o lua de la capăt. Se pare că fiecare dintre noi deţine nu numai unul, ci o serie de criterii pentru a decide dacă firma la care lucrăm este bună sau rea, dacă statul ar trebui organizat mai bine, dacă copiii noştri ar fi trebuit să facă asta sau aialaltă, dacă suntem chiar aşa de dezorganizaţi încât timpul zboară pe lângă noi fără să ne dăm seama de ce... Dacă vreţi o dovadă că posedăm această competenţă activă pentru a deosebi ce e adevărat de ce este fals, în sensul organizaţional al termenilor, este suficient să staţi în orice birou aproape de tonomatul de cafea şi să ascultaţi conversaţiile. Când vine vorba de a *falsifica* lipsa de performanţă a celor care pretind că ne organizează, fiecare poate să devină un nou Popper!

Surprinzătoare fragilitate a organizării, din moment ce putem *rata* în orice clipă dedublarea în script-ul „deasupra" căruia suntem fixaţi şi cel „dedesubt"-ul căruia ne situăm: „Nu eu trebuie să mă ocup, ci tu"; „Mi-a trecut pe la urechi"; „N-am treabă cu asta"; „Am terminat cu asta, să se descurce". Iar aceste rateuri sunt cu atât mai frecvente cu cât nu există nicio *asemănare* între script şi cei pe care îi organizează, de unde şi decurg noi nereuşite: „Asta nu mai intră în bagaje"; „N-am prevăzut aşa ceva"; „Nu avem ce face"; „Au adormit sau ce naiba fac ăştia?". Până la expresia aceasta fantastică: „Nu ne *priveşte*", care demonstrează destul de direct că script-urile au ochi, iar proiectele o privire...

În ce priveşte organizarea, continuăm să cântărim cursurile de acţiune cu un cântar de mare precizie. Există, înainte de toate, un prim test de performanţă: s-au întâlnit *până la urmă* Paul şi Pierre în Gare de Lyon lângă turnul cu ceas? Dar testul acesta nu validează decât un script izolat. Mai există şi testul coerenţei script-urilor: au cumva Paul şi Pierre, în acelaşi loc şi la aceeaşi oră, injoncţiuni cât de cât compatibile cu ceilalţi „Paul" şi „Pierre" din toate celelalte script-uri? Consultanţii în organizare, „*coach*"-ii, managerii şi „*downsizer*"-ii* câştigă averi bunicele din identificarea numeroaselor „injoncţiuni contradictorii" care îi dezbină pe participanţi. Şi iată-i pe toţi porniţi într-un nou ciclu de dez/reorganizare, supravegheaţi, analizaţi, controversaţi, cu o noua litanie de plângeri, implorări, suferinţe, pe care alţi *coaches*, alţi manageri, alţi consultanţi vor veni să le analizeze, decripteze, amestece, acopere cu organigramele şi prezentările lor PowerPoint. Şi nu din cauză că organizarea este imposibilă nu visăm să organizăm totul, *bine* şi definitiv, până a doua zi când totul trebuie luat de la capăt...

Dar mai există un test, mai reflexiv decât precedentele: cum să te încrezi în inerţia organizării pentru a determina inerţia pe care nu o are! În mod bizar, lumea vorbeşte de organizare ca şi cum ar poseda o obiectivitate specială, o dimensiune proprie, ca şi cum ar avea un conţinut aparte, cum s-ar spune, „un

* Membrii unor comunităţi al căror scop este o viaţă trăită cât mai ecologic, cu producerea unei cantităţi cât mai mici de deşeuri, o viaţă „susţenabilă". Prima comunitate a apărut în Anglia în 2004.

suflet" și chiar o „cultură" aparte. Și iată cum alte ședințe, asistate de alți consultanți, vor investiga arhivele organizării pentru a înțelege „ceea ce suntem", „ce ne dorim" și „care este scopul nostru". Reluarea discuțiilor este cu atât mai surprinzătoare cu cât ne întoarcem la „bazele" organizării pe care trebuie să ne „sprijinim", baze care nu se bazează pe nimic, dar care servesc totuși de reper, de panouri indicatoare pentru a decide cum trebuie „să fim în continuare fideli vocației noastre". „Cum să fii fidel spiritului întemeietorilor noștri" sau, mai mult, printr-o încrucișare serioasă cu un alt organism biologic misterios, ne vom întreba gravi „care este ADN-ul organizației noastre" [REP·ORG]. Jonglerie surprinzătoare între un trecut mitic și un viitor imaginat, care va permite să aruncăm peste abisul timpului mii de noi scenarii ce atribuie roluri și funcții la fel de dispersate, contradictorii, prinse din zbor ca precedentele, dar care vor permite „nucleului organizației" să mai dureze. Ontologie demnă de laudă a actului organizațional, una care, pusă lângă *Metafizica* lui Aristotel și *Ființă și timp* a lui Heidegger, ar face figură bunicică... Da, *ființa* stabilă a organizării prin *timpul* instabil cu reluările lui fără sfârșit.

- ȘI ALTERAREA SPECIFICĂ A FIINȚEI-CA-ALTUL: CADRUL.

Se va obiecta că este exagerat să vorbim despre metafizică sau ontologie în legătură cu activități atât de banale și de umile. Și totuși, dacă ne gândim bine, niciun alt mod de existență nu produce acest tip deosebit de continuitate spațială, temporală, actanțială, desemnată prin termenul de „izotopie" Ba dimpotrivă, se poate ca filosofia să își fi împrumutat din actul organizării unele dintre conceptele cele mai importante. Fiecare script definește un CADRU°, o încadrare, în sensul realist al termenului: Pierre și Paul, odată *plasați sub* script-ul pe care l-au creat împreună, se regăsesc *în* ceva care îi încadrează. Inovație capitală, pentru că niciun alt mod de existență nu stabilește astfel *limitele* formelor pe care le lasă în urma sa. Bineînțeles, limitele acestea variază cu fiecare script și este la fel de imposibil să le separi definitiv în spațiu pe cât este să prezici că vor ajunge la scadență în același timp. Au totuși drept funcție să definească limite, funcții, definiții.

De unde și armoniile cu diferite alte moduri de existență. Cu dreptul, pentru că script-ul oferă îmbinărilor între planuri o continuitate imposibil de obținut altfel [DRO·ORG]. Cu obiceiul, sfântul obicei, care obține, prin influența discretă a prepozițiilor, o stabilitate mai mare a cursurilor de acțiune [HAB·ORG]. Cu religia, de asemenea, pentru că aceste două moduri de existență se referă, fiecare în felul lui, la *sfârșit*, în sensul de desăvârșire – dar care nu este niciodată desăvârșit – pentru religie, și cu sensul de *limită* pentru organizație [REL·ORG]. Că Bisericile au uzat și abuzat de această legătură nu ne împiedică să recunoaștem că vreme de un mileniu Economia a fost gândită drept un Script divin – și că încă mai este, după cum urmează să vedem.

Dacă termenul plurimodal de ESENȚĂ° are vreun conținut, atunci nu există nicio îndoială că una dintre trăsăturile lui depinde de actul organizațional. Este ca și cum odată cu organizarea am descoperi noi *ființe ale încadrării* pe care, în mod curios, nu le vedem cum apar decât dacă renunțăm la ideea că există deasupra script-urilor un cadru în interiorul căruia am putea plasa script-urile. Primului paradox – script-urile capătă o durată prin ceva ce nu durează – trebuie să-i mai adăugăm unul: doar pentru că provin din interiorul script-urilor reușesc cadrele să încadreze script-urile... Ele sunt cele care obțin efectele de continuitate, stabilitate, esență, inerție, de *conatus* a căror importanță nu a încetat niciodată să inspire toate speranțele de stabilitate. Chiar dacă în spatele lor nu există o substanță care să se situeze „dedesubt" și nici o altă lume pe care să își „sprijine" dispozitivele, cadrele sunt cele care, grație re-luărilor nenumărate, dau totuși posibilitatea, prin reînnoiri, rectificări, reclamații și obediențe, să se facă ceva care, în sfârșit, are niște margini, frontiere, îngrădiri, limite, pereți, finaluri, pe scurt, ceva care începe să se asemene cu ceea ce filosofia ființei-ca-ființă încercase, fără a reuși însă, și care va oferi termenului compozit de INSTITUȚIE° una dintre trăsăturile lui cele mai importante.

Nu se (sus)țin singure, și totuși există ceva mare și ceva mic, matrice și patrice, ceva care încadrează și ceva care este încadrat, structurat și structurant. Prin aceste mici discontinuități – hiatusul pe care specialiștii în inteligență artificială îl numesc *„gap of execution"* – vom obține continuități sigure, însă fără nicio garanție. Fiecare dintre noi știe că niciun moment nu ne putem pune baza „în" organizare, și totuși știm că ne putem baza pe ea. În definitiv, există niște esențe, numai să le întreținem în mod continuu. Dacă acceptăm să nu ne despărțim deloc de fluxul continuu al script-urilor, ființa-ca-altul va sfârși, prin exces de atenție, vigilență și precauție, să-și împărtășească binecuvântata esență. Ființa-ca-altul îi oferă astfel ființei-ca-ființă, bătrânul său adversar (sau poate bătrânul său complice?), în generozitatea sa, adăpostul provizoriu pe care aceasta din urmă îl pândea fără speranță și din umbră.

PUTEM ATUNCI SĂ FACEM ABSTRACȚIE DE PROVIDENȚĂ PENTRU A SCRIE SCRIPT-URILE -

De ce este atât de greu să ne concentrăm pe un mod de existență atât de banal și atât de răspândit? Pentru că, fără să ne dăm seama, riscăm să cedăm tentației de a încredința stabilirea unei coerențe între toate aceste script-uri unui *al doilea nivel*. În acest punct, experiența banală pe care tocmai am menționat-o riscă să se inverseze. Plecăm de la un decalaj inerent naturii actului organizator, pentru a decide apoi fie să îl luăm drept experiență proprie acestui mod de existență, fie că este o *eroare* care trebuie corectată prin întoarcerea la o Organizare de data aceasta cu majusculă, de la care așteptăm ca, prin scrierea unui Script miraculos – și acesta cu majusculă –, *să facă compatibil și coerent* ceea ce nu ar putea fi. Regăsim aici alunecarea

obișnuită de la mini- la maxi-TRANSCENDENȚĂ°. Începem să credem într-o *Providență*, într-un Autor anonim și mut capabil să vadă dinainte toate script-urile, atribuind tuturor „Pierre" și tuturor „Paul" toate rolurile, pentru a verifica dacă ajung la scadență în același moment și în același loc sau dacă au măcar același ritm care să le permită să rămână compatibili unul cu celălalt.

Iată o încrengătură care nu trebuie omisă: primul drum ne conduce de-a lungul IMANENȚEI celei mai banale, dar dificil de perceput în practică; al doilea, spre speranța unei transcendențe care în istoria europeană a avut o importanță decisivă. În primul caz, nu există decât *un singur nivel* de analiză, în al doilea, *două niveluri*, iar între ele, o ruptură radicală. Putem spune că faptul că Modernii *cred în Providență* se datorează alegerii constante a celui de-al doilea drum. Nu Providența la care părinții Bisericii s-au gândit sub forma unei „Economii a Planului lui Dumnezeu", *dispensatio* divină, ci sub o formă care, deși este laicizată, nu este mai puțin infinit de credincioasă pentru a accepta să rămână la un singur nivel. Referitor la organizare ar fi trebuit Nietzsche să se întrebe „de ce mai suntem încă pioși".

- CU CONDIȚIA DE A DISTINGE BINE MULȚIMEA CA TEANC DE MULȚIMEA CA AGREGARE -

Putem spune fără exagerare că această eroare a pervertit cuvântul „rațional", care era așa frumos. Nu este momentul să credem sau să tremurăm: există *agregarea*, dar modul în care o înțelegem depinde în întregime de opțiunea pentru analiza cu un nivel sau pentru cea cu două.

Pentru acești Pierre și Paul, această *îngrămădire* de script-uri care atribuie roluri *incoerente* este cea care le „limitează marja de manevră" și îi face pe toți „Pierre" și pe toți „Paul" să se îndoiască dramatic. Și înțelegem bine cauza, de vreme ce, tot punând dentiști peste prieteni, mame peste soacre, șefi peste iubite, copii mici peste proiecte, script-urile vor sfârși prin a se confunda cu o masă nediferențiată ce *se aseamănă* unui fenomen de alt ordin, care ar fi transcendent față de primele. Dar numai se aseamănă. Dacă Pierre, ca și Paul, blestemă suspinând „viața pariziană", „societatea de consum" și, poate, viața pur și simplu, asta nu implică faptul că ceea ce vorbesc ei este făcut din *altă substanță* decât întâlnirea lor de la Gare de Lyon. Dacă ar avea timp, ar putea despica cu atenție, cel puțin în principiu – dar alte scenarii nu le lasă timpul atât de necesar lor! –, tot ceea ce cade pe umerii lor ca un destin. Sau, mai degrabă, acest Destin s-ar împărți în mii de mici destine distincte care ar integra fiecare în proporții diferite deciziile lui Paul și ale lui Pierre. Trebuie să recunoaștem: „Pierre nr. 4" de ieri, mama lui „Pierre nr. 5", iubita lui „Paul nr. 6" de acum zece luni, șeful lui „Paul nr. 7" de la Défense etc., toți răspândiți în timp și în spațiu, toți încep să atârne destul de greu. Mai ales că, dintre toți acești „Paul" și dintre toți acești „Pierre", niciunul nu este Paul și Pierre cel bun, amândoi fiind limitați la corpurile lăsate de predecesorii lor [REP·ORG]... Un singur corp pentru greutatea a mii de persoane, iată raritatea adevărată.

Cealaltă versiune a agregării ar da de înţeles că această proliferare de scenarii diferite nu este decât manifestarea, expresia, materializarea unui *nivel superior*, care ar fi din cu totul *alt material* decât primul. Acest nivel ar fi în același timp originea impulsurilor contradictorii primite de participanţi și a speranţelor de ordine, logică sau coerenţă care ar permite ieșirea din confuzia patetică a script-urilor. Nu ar mai fi vorba despre o simplă agregare, ci despre o *transmutaţie* prin care script-uri din cele mai umile ar deveni ele însele trimișii, delegaţii, reprezentanţii, manifestările unui nivel superior unde ar fi fost redactate. Milioane de mici repartitoare – cum ar fi Pierre și Paul la telefon, secretara șefului în faţa planning-ului acestuia, mama supărată, amanta sufe-rindă – ar lăsa locul unui DISPECER° sau unui METAREPARTITOR°, cum îl vom numi pentru a atenua un pic greutatea cuvântului *Providenţă*. Din aceste metarepartitoare anonime vom extrage, ca dintr-un cont bancar nelimitat, de fiecare dată când vom invoca Societatea, Piaţa, Statul, Capitalismul, pentru ca acestea să vină să „facă ordine" în confuzia organizărilor. Totul se petrece ca și cum, datorită agregării, am fi câștigat în raţionalitate comparativ cu simpla îngrămădire.

- ȘI DE A EVITA METAREPARTITORUL – FANTOMĂ AL SOCIETĂȚII -

Problema este că trebuie să ne ferim tocmai de dorinţa de a ordona script-urile încurcate. Aici cercetarea trebuie să reziste metodelor celor mai bine ancorate ale științelor sociale. „A înlocui într-un cadru", „a retrasa un context" „în" care acestea se găsesc ne-ar face să pierdem din vedere mișcarea specifică a actului organizant, și deci orice speranţă de a înţelege operaţia însăși de încadrare, de continuitate și, după cum vom vedea, de schimbare de scală. Eroarea alegerii categoriei ar fi aici încă și mai mare, căci, crezând că remediază prima eroare – aceea de a rămâne la cazul particular în loc de a-l „înlocui în cadrul lui" –, sociologia se mută într-o a doua eroare – aceea de a lua cadrul drept ceea ce va explica situaţia!

În acest moment apare fantoma atât de specială a SOCIETĂȚII, această ființă *sui generis* care irumpe deodată (cum spune Tarde: „*ex abrupto*") în mijlocul script-urilor, pentru a *prelua ștafeta* injoncţiunilor contradictorii, pentru a distribui rolurile, normele, scadenţele și testele de veridicitate, plecând de la un Script superior, anonim și raţional – capabil, în orice caz, să furnizeze o explicaţie. Societatea este apariţia unei „ființe colective", pe care nu trebuie să o confundăm cu ceea ce am numit de la început „COLECTIV°", fiindcă aceasta este privată de toate mijloacele, de toţi *colectorii* care i-ar permite să se asambleze. Consistenţa ei este atât de incertă, încât alţi sociologi vor afirma imediat contrariul, că trebuie „să ne limităm la indivizi". Ca și cum ar exista indivizi! Ca și cum indivizii nu s-ar fi dispersat demult în script-uri incompatibile între ele și n-ar fi toţi, în ciuda etimologiei lor, *divizibili* la infinit în diverși „Paul" și „Pierre" a căror continuitate spaţială, temporală și actanţială nu este asigurată

de nicio izotopie. Și iată cum se pune în mișcare marea mașinărie a teoriei sociale în căutarea ei imposibilă a rolurilor „indivizilor" și ale „Societății" în finalizarea unui curs de acțiune.

„Hotărât lucru, își spune specialista în etnologie, cu Modernii nu ești niciodată sigur că nu vei mai avea surprize. Iată-i că iau drept agregate solide și «Societatea», și «individul», deși nici unul, nici celălalt nu corespund experienței lor, primul pentru că Societatea este un agregat prea transcendent, al doilea pentru că este un agregat prea monolitic." Dar, gândindu-se mai bine, își dă seama că aceste două ectoplasme corespund de fapt, în ceea ce privește natura actului organizant, unei erori de categorie scuzabile. Ca întotdeauna, când ne aflăm în fața unei dihotomii epuizante, înseamnă că am ratat o altă pasă. Îndată ce o reintegrăm, nu mai există nicio contradicție.

Într-adevăr, în funcție de moment, în funcție de script, ne regăsim fie „dedesubtul", fie „deasupra" unui scenariu dat; da, într-adevăr, tot ocupând poziții incompatibile și având calendare care nu se potrivesc, vom ajunge să simțim pe umeri greutatea unui destin pe care nu îl controlăm. De aici vine dihotomia singulară a sociologiei: pleacă de la două fantome, Societatea și Individul, care există în parte, dar numai ca *segmente temporare* pe parcursul unui script. Este suficient, prin urmare, să ne purtăm cu acest act organizant așa cum fac fizicienii cu unda/particula. Individul se aseamănă mai mult cu secvența de „deasupra"; Societatea se aseamănă mai mult cu secvența „dedesubt", dar fără ca asemănarea să fie cu adevărat frapantă, dar mai ales fără ca alternanța dintre ele să fie sesizabilă. Decât să ne preocupăm să găsim în fiecare curs de acțiune proporția Individ/Societate, mai bine urmărim actul organizant a cărui mișcare lasă în urmă aceste figuri deformate și pasagere. Este vorba iarăși să urmărim niște spectre.

› MENȚINÂND DECIZIA METODOLOGICĂ DE A-L MĂSURA PE CEL MARE CU CEL MIC ‹

Există agregare, nu există ruptură de nivel. Există mini-transcendență, nu există maxi-transcendență. Există teanc sau îngrămădire, dar nu există transmutare. Există un nivel, nu două. Acum că am recunoscut parcursul script-urilor și că am reperat pericolul de a-l abandona pentru un alt nivel, ne vom folosi de asta pentru a identifica prin ce intermediari se face schimbarea de scară, ceea ce ne va apropia de centrul problemei și ne va permite să înțelegem de ce Economia a reușit să definească agregarea și metarepartitorul.

Cititorul s-a mirat probabil că pretindem să înțelegem actul organizant recurgând la exemplul banal al unei întâlniri între doi prieteni. Or, întrebarea care se pune acum este de a ști dacă, acordând atenție parcursului script-urilor, putem face abstracție de metarepartitor în întregime și putem trata *marele* ca pe o *extensie fragilă și instantanee a micului*. Decizia capitală este ce instrument

de măsură alegem: nu organizaţiile* – întreprinderile, statele, pieţele –, ci cazurile banale sunt cele care dau măsura celorlalte şi care vor permite să localizăm, să punem în ordine, să ordonăm sau să plasăm cazurile mai mici. Totul depinde de această inversare a scării. Adverbul *organizaţional* duce la verb, *a organiza*, care duce la substantive, *organizare/organizaţie* – şi, în particular, la acele organizaţii pe care le numim „organizaţii de piaţă".

→ SINGURUL MIJLOC DE A URMĂRI OPERAŢIUNILE DE DIMENSIONARE.

Doar nepresupunând existenţa unui al doilea nivel „mai mare" decât script-urile vom reuşi să observăm fenomenul major al DIMENSIONĂRII° relative. Dacă am putut începe cu un exemplu complet banal, am făcut-o pentru că, atunci când Pierre îi dă întâlnire lui Paul la Gare de Lyon, amândoi se trimit *sub* un script cu o certitudine similară celei cu care Bill Gates ar trebui să stabilească din nou organigrama de la Microsoft, celei cu care Bursa din Paris ar angaja un nou agent să coordoneze licitaţiile sau celei conform căreia o nouă prevedere contabilă (LOLF**) ar permite parlamentarilor francezi să voteze bugetul pe programe, nu pe ministere. Nu este momentul să ne fie teamă; chiar dacă autorul romanului *Război şi pace* a dat greş atunci când a crezut că explică haosul bătăliei de la Borodino printr-o vastă metaforă mecanică ce a ruinat toate efectele confuziei acumulate până atunci şi pe care o descrisese atât de genial înainte. Pentru că s-a încrezut în iluzia unui Mega-Script scris dinainte de un Dumnezeu-Ceasornicar, Tolstoi a transformat contingenţa în necesitate, iar Războiul s-a *pacificat* în mod curios prin derularea ineluctabilă a marelui mecanism al Destinului divin. Noi, în schimb, trebuie să rămânem la cârma script-urilor, ţinând piept oricărei tentaţii de a le pacifica prea repede.

Problema care se pune cu acest nou mod de existenţă nu este să ştim cum micul este inclus în mare, ci *cum reuşim să modificăm dimensiunea relativă* a tuturor aranjamentelor. Datorită capacităţii script-urilor de *a se conecta* cu alte script-uri, am putut pleca de la un exemplu atât de simplu pentru a defini aceste organizaţii gigantice a căror proliferare a surprins toate spiritele secolului trecut, ca urmare a descoperirii puterii unor noi Leviatane – state aflate în război, multinaţionale, reţele tentaculare, pieţe mondiale. Tocmai aici nu trebuie să confundăm organizaţia ca mod de existenţă şi „organizaţiile" ca domeniu particular al realităţii, care s-ar cuveni să coabiteze cu altele, cum ar fi „indivizii", „normele" şi tot aparatul ştiinţelor zise, un pic cam în grabă, „sociale". În lume nu există fiinţe mari şi mici din naştere: a mări şi a micşora depind numai de circulaţia script-urilor. Sau, pentru a spune altfel, scara nu este o invariantă.

* În original, *„organisations"*, termen pe care l-am tradus până acum printr-un infinitiv lung, „organizare". Contextul de faţă cere întrebuinţarea substantivului de stare, „organizaţie".

** Legea Organică referitoare la Legea Finanţelor, promulgată în 2001.

După cum am văzut și când am încercat să îi acordăm locul care i se cuvine lumii politice [POL], a trebuit să rezistăm tentației de a considera diferența de mărime în ea însăși drept explicație. „În spatele" politicului nu exista nimic și cu atât mai puțin „grupuri" deja formate. Schimbarea de agregare era cea care trebuia explicată prin mișcarea, una într-adevăr circulară, a *logosului* politic. Regruparea provenea din Cerc; fără el, pur și simplu nu ar fi existat deloc grup. La fel, este imposibil să explicăm organizațiile prin ceva ce ar fi deja acolo și care ar fi „mai mare" decât script-urile care generează menținerea lor provizorie. Dacă există ceva cu adevărat „mare", este că s-a pus în mișcare o nouă *ființă*, la fel de originală în felul ei ca cercul politic [POL], și care permite schimbarea dimensiunii a tot ceea ce apucă [POL·ORG].

Altfel spus, script-ul „ar transporta", dacă putem spune așa, diferența de talie. Asta vrem să spunem când vorbim de PROIECT°, observându-i una dintre particularități: capacitatea de a genera *înainte* și *după*, pentru că lansează sau proiectează înaintea lui scadențe și întâlniri, aliniind în spatele lui niște mijloace și o anumită logistică. Peste tot unde încep să circule proiecte – trasate cel mai adesea de script-uri tacite, verbale, înscrise sau scrise – apar diferențele de dimensionare. Ne simțim deasupra și dedesubt; ne simțim încadrați sau încadrăm; ne simțim înăuntru și în afară; ne simțim prinși într-un ritm care decide pentru un înainte și un după. Odată înțeleasă această mișcare, nu mai există nicio greutate în a vedea că orice modificare în calitatea sau în instrumentarea acestor script-uri va *modifica scara* fenomenelor pe care le colectează.

PRIN URMARE, PUTEM ADUCE ÎN PRIM-PLAN DISPOZITIVELE DE ECONOMISIRE

De această dată, suntem gata de atac. Numai dacă specialista în etnologie se va încăpățâna să se limiteze la un singur nivel vor apărea la lumina zilei *aparatele* și *dispozitivele* prin care se realizează dimensionarea. Încăpățânarea ei va da roade: apare acum fenomenul-cheie de ECONOMISIRE°. Economia ca domeniu nu precedă disciplinele în stare să facă economii, pentru că ea însăși este formată de ele. Conform expresiei tari a lui Michel Callon: *„No economics, no economies"*. Când ne ocupăm de materia economică trebuie să ne pregătim să îngrămădim acte performative peste acte performative, precum ţestoasele din poveste, *„all the way down"*!

Metoda este, în fond, aceeași ca pentru prima Natură: pentru a rematerializa cunoașterea [REF], trebuia să descurcăm o materie complet idealizată, faimoasa RES RATIOCINANS° care ne-a preocupat atât în capitolele 3 și 4. Să ne aducem aminte că atunci și numai atunci apăreau, în toată grosimea lor, în toată ingeniozitatea lor, cu costurile lor, în fragilitatea, dar și cu toată frumusețea lor, lanțurile de referință necesare pentru a accesa ființele depărtării. De asemenea, numai atunci când ne limităm la un singur nivel – nu există în agregat nimic altceva decât teancul de script-uri – vom reuși să aducem în

prim-plan *materialitatea* dispozitivelor prin care acestea se suprapun și fuzionează. Invers, imediat ce presupunem o materie economică ce ar fi studiată *de* economia-disciplină – și nu produsă, secretată, formatată de ea –, toate aceste dispozitive dispar. Încă o dată, materialitatea materialelor se opune idealismului materialismului.

Să luăm exemplul brokerilor de la Bursa din New York, spre mijlocul secolului al XIX-lea, schimbând încet și solemn între ei, în spatele ușilor închise, informații despre contracte care ajung la scadență datorită încrederii pe care fiecare dintre semnatarii lor o au în cuvântul dat de ceilalți. Abia dacă publicul din afara Bursei află de la o săptămână la alta cotațiile valorilor în care s-ar putea încrede. Așadar, suntem iarăși într-o situație la fel de „mică" și numai cu puțin mai complexă decât anecdota imaginară cu Pierre și Paul. Introduceți în această organizație, în 1867, instrumentul numit *stock ticker*, rodul unei simpatice îmbinări tehnice între un telegraf, o tiparniță și un registru contabil. Ce se va întâmpla atunci? Totul se va schimba în coordonarea acestor brokeri, supuși de acum înainte cadenței continue a cotațiilor imprimate și înregistrate, care vor putea fi văzute în timp real peste tot în lume pe o bucată de hârtie perforată și care mai târziu vor fi proiectate pe ecrane. Un fenomen nou apare la suprafață, fenomen care până atunci fusese necunoscut, din cauza amestecului dintre extragerea valorilor și schimburile de cuvinte între oamenii din aceeași lume. Fluctuația prețurilor, reținute *pentru ele însele* și *în mod continuu*, capătă o consistență specifică, dincolo de orice cuvânt; se obiectivează, capătă densitate, crește. În curând, prin cablurile telegrafice, această informație se va globaliza. Unul din obiectele de studiu ale științelor sociale apare din sistemul acesta. Totul și-a schimbat dimensiunea, dar această schimbare ar fi fost incomprehensibilă fără intervenția *ticker*-ului, care în zilele noastre a fost continuat de telefoanele mobile. Nu există schimbări de structură în sensul apariției unui nivel superior, și totuși au fost niște schimbări majore de dimensionare. Deci două definiții complet diferite ale raportului de la mic la mare: una prin încastrare și incluziuni multiple, o alta prin conexiuni și colectare.

A urmări economisirea înseamnă a face inventarul unor *device*-uri precum *stock ticker*-ul. La drept vorbind, cunoaștem îndeaproape căile pe care le folosește economia – cu e mic: sunt registrele contabile, bilanțurile, fluturașii de salariu, metodele statistice, ștatele de plată, ecranele Reuters, organigramele, programele de management de proiect, automatele de vânzare de acțiuni, pe scurt, tot ce putem grupa sub expresia CHEI DE REPARTIZARE° sau sub termenul inventat de VALORIMETRU°, pentru că *măsoară*, după cum vom vedea, *evaluări* și *valori*. Prin intermediul acestora vom putea să trecem de la un script de felul celui care organizează întâlnirea lui Pierre și a lui Paul la cele care fac Armata Roșie să se miște, sau la cele care plătesc salariile a cinci sute de mii de funcționari din educație, sau la cele care răstoarnă în câteva miimi de milisecundă

miliarde de cotații bursiere. Toate astea schimbând *device*-ul? Da. Schimbând dimensiunea? Iarăși, da. Schimbând nivelul? *Nu.*

→ ȘI PUTEM DISTINGE ÎNTR DOUĂ SENSURI DIFERITE ALE PROPRIETĂȚII →

Dificultatea constă în a nu dota valorimetrele și cheile de repartizare cu virtuți pe care nu le au. Toate acestea au funcția curioasă de a repartiza *ceea ce* contează și *pe cei* care contează. Pentru a reuși să captăm ciudățenia acestor instrumente ale economiei, trebuie să facem înțelese în conceptul de *PROPRIETATE*° ecourile mișcării script-urilor, care sunt necesare pentru coordonarea cursurilor de acțiune și repartizarea participanților. În fraze precum „e al meu", „e al tău" trebuie să observăm ceva despre actul organizant, dar nu neapărat de felul descrierii lui Rousseau: „Primul care, delimitând un teren, a spus *este al meu* și a găsit suficient de mulți oameni cam simpli care să îl creadă a fost adevăratul fondator al societății civile". Trebuie ca Jean-Jacques să fi dus o viață foarte solitară; putem crede că nu a cântat niciodată într-o orchestră, că n-a dat pase, că n-a ratat vreo intrare în scenă, că n-a gustat din mâncare la dineuri mondene, dar mai ales că nu a stat la pândă să vâneze. Dacă ar fi făcut toate astea, ar fi înțeles că „e al meu", „e al tău" preced legislația legată de proprietate și „societatea civilă". Astfel de fraze scurte declanșează, într-adevăr, imediat ce cursul acțiunii devine mai complex, demarajul script-urilor pentru cei care cooperează pentru o sarcină comună: „O să îți vină în curând rândul *ție*", îi spune regizorul actriței care se pregătește în culise; „E rândul *dumneavoastră* să jucați", spune partenerul nerăbdător; „E rândul *nostru* să-i dăm drumul", spune comandantul bateriei de artilerie; „E-*al meu*", strigă vânătorul ținând mistrețul cu pușca. Cu mult înainte de înregistra pământuri și loturi, expresia „e al meu" a folosit la stabilirea unor limite pentru cooperări care, fără ea, nu ar fi putut niciodată „să fie duse la bun sfârșit". E greu să ne dăm seama ce anume ar fi câștigat „societatea civilă" dacă „ar fi scos gardurile și ar fi umplut șanțurile" din jurul acestor incinte. Dacă nu ar fi existat oameni „cam simpli" care să aștepte semnalul și care să creadă în aceste repartiții, omenirea nu ar fi existat deloc. Prin urmare, nu în acest aspect al proprietății trebuie căutate originile inegalității. Dacă Rousseau a avut dreptate, asta s-a întâmplat ulterior.

Să presupunem într-adevăr că anumite script-uri, în special cele mai complexe, permit crearea unor limite destul de vizibile, astfel încât cei care ascultă de ele să poată spune: „Nu trebuie să ne mai ocupăm de asta, *suntem chit*", sau cum spun în mod curios cei pe cale să devină proprietari: „Nu este treaba *noastră* să ne ocupăm de dumneavoastră!". Și dacă reușesc să delimiteze o proprietate, nu o fac numai cu stâlpii unui gard sau prin șanțuri delimitatoare, ci printr-un act mai credibil: acela al Cărții Funciare, care plasează *în afara* proprietății tot ce nu e contabilizat și *în interior* ceea ce ia în considerare și îi aparține pe drept, interiorul contând mai mult decât exteriorul. Admirabil conceptul acesta de *chitanță*. Economiștii sunt de fapt cei care au stabilit conturul acestei incinte

cu ajutorul a două expresii cu adevărat perfecte: *a externaliza, a internaliza.* Ce trebuie să luăm în seamă? Ce nu trebuie să mai luăm în seamă? „Și ce? Au doară eu sunt păzitorul fratelui meu?"

Să mai înaintăm un pas și să presupunem că numărul de script-uri crește, că numărul elementelor de luat în seamă crește și el vertiginos, că ritmul în care se succed scadențele devine din ce în ce mai rapid. De această dată, va trebui *să măsurăm, să contabilizăm, să cuantificăm* și deci *să calculăm* întrebările ridicate de intersectările dintre script-uri și proiecte: cum să alocăm, să repartizăm, să împărțim, să coordonăm? Script-urile sunt mereu aici, dar *echipate cu dispozitive* care, în mod necesar, așa cum o arată și exemplul *stock ticker*-ului, vor produce date cantitative. În lipsa unor script-uri astfel echipate, intersectările mai multor script-uri ar fi imposibile: suntem prea mulți și există prea multe cvasi-obiecte și prea mulți cvasi-subiecți de legat în serie. Sunt prea multe comandamente contradictorii. Viteza cu care se succed tranzacțiile este prea mare. Ne-am pierde.

- INCLUZÂND UȘOARA ADĂUGIRE A DISPOZITIVELOR DE CALCUL.

Apariția disciplinelor economisirii se manifestă prin abundența acestor tipuri atât de speciale de „qualiquanta", care conectează cele două sensuri ale expresiei „a lua măsuri", de unde și neologismul propus mai sus, de *valorimetru.* Aceste tipuri de cantități seamănă mai degrabă cu *procentaje de repartiție a proprietății* – care sunt cantități, fără niciun dubiu – decât cu stelele pitice roșii dintr-o altă galaxie sau cu cifrele unui aparat de măsurare a radioactivității. Economisirea produce MĂSURI MĂSURATOARE° pe care nu trebuie să le confundăm cu MĂSURILE MĂSURATE°. Valorimetrele fac să fuzioneze valorile cu faptele prin însăși natura cifrelor obținute și pentru că sunt făcute să calculeze, din moment ce aceasta este funcția lor principală: să repartizeze cine cât și cui datorează pentru cât timp.

Economisirea se va răspândi prin aceste dispozitive, la fel ca și referința care, după cum am învățat, se răspândea prin instrumentarea și ideografia atât de specifică a INSCRIPȚIILOR° [REF·ORG]. Traiectoriile script-urilor ritmează, ordonează și colectează, dar nu au sub nicio formă efectul de a accede la ființele depărtării. *Stock ticker*-ul nu măsoară prețurile ca referințe, ci le dă ritm, le ritmează, le accelerează, le reprezintă, le formatează într-un mod care duce la apariția unui nou fenomen: prețuri continue și fluctuante, precum și a unor noi observatori și persoane care profită de aceste prețuri, adică noi agenți de schimbare, noi „acționați" sau „agitați" de aceste date noi. Și cu fiecare dispozitiv vor apărea noi (cvasi)obiecte și noi (cvasi)subiecți. Capacitatea aceasta de a produce la ambele capete noi capacități am observat-o deja și în cazul lanțurilor de referințe care puteau lăsa în urma lor un subiect cunoscător, dotat cu o obiectivitate, precum și un obiect cunoscut, dotat și el cu obiectivitate. În același fel, traiectoriile script-urilor, devenind mai complexe, vor produce la

cele două extreme un tip de agent – agentul de schimb se *schimbase* bine mersi odată cu *ticker*-ul – și un tip de îmbinare – prețurile și-au schimbat forma și natura. Sunt două fețe ale aceleiași monede.

DOUĂ MODURI CARE NU TREBUIE CONFUNDATE ÎN EXPRESIA DE RAȚIUNE ECONOMICĂ.

Cartea primei Naturi fusese scrisă cu caractere matematice; Cartea celei de-a doua Naturi este și ea scrisă cu caractere matematice, dar acesta nu este un motiv pentru a o confunda cu Marea Carte, Biblia, nici pentru a crede că Dumnezeu este și autorul ei. Pentru că nu respectă această distincție, economiștii, printr-o nouă inversiune MALIGNĂ°, riscă să *rarefieze* ceea ce ar trebui de fapt să existe în exces, secătuiesc cornul abundenței. Din fericire, specialista în antropologia Modernilor, călită de această lungă investigație, nu mai vede nicio dificultate în a confunda, sub pretextul că se aseamănă, două moduri de existență: aceleași calcule și aceleași cifre pot servi pentru referință și pentru organizare, fără a fi totuși emise de aceleași prepoziții [REF·ORG]. Chiar dacă toate instrumentele care căptușesc canalele de referințe au o dimensiune performativă, funcția lor constă, de fapt, în a face să treacă constantele din FORMĂ° în formă, nu de a repartiza drepturile de proprietate, nici de a susține îmbinarea scadențelor și a chitanțelor. Termenul de *calcul* și chiar de *dispozitiv de calcul* nu ar trebui să ne inducă în eroare. Faptul că dispozitivele economiei permit realizarea calculelor nu înseamnă sub nicio formă că *încetează să fie performative*. Dacă datele produse de valorimetre pot fi calculate, este din motive care *țin de natura script-urilor organizaționale*, și nu pentru că ar trimite la o *materie* cuantificabilă la care ar oferi un acces privilegiat. Înainte de a fi un domeniu specific ce ar forma un fel de bază a lumii și care ar explica toate comportamentele și toate evaluările, disciplinele economice ne apar acum, din perspectiva actului organizant, drept o concatenare de dispozitive inventate de-a lungul timpului pentru a urmări multitudinea script-urilor și, dacă ar fi posibil – dar știm că este imposibil! –, pentru a pune o limită incoerențelor acestora printr-un nou script care le va re/dezorganiza pe primele.

Încrengătura este foarte delicată, pentru că în acest punct munca inocentă și indispensabilă a *economisirii* va bascula în Economie, în sensul unei metafizici a includerii și excluderii hotărâte în numele Rațiunii – ea însăși desprinsă de canalele ei referențiale [REF·DC]! Fix în acest punct, termenul „rațional", pe care timp de trei secole teoreticienii Economiei l-au folosit fără considerații speciale, devine otrăvitor. Nu numai că nu ne permite să urmărim, așa cum o facem în această cercetare, rațiunea specifică fiecărui mod de existență, dar, în plus, duce la confuzia a două moduri pe care trebuia să le țină separate cu grijă. Unde este acum când avem așa de mare nevoie de el, briciul lui Occam?

Vedem că Economia nu s-a pregătit suficient de bine pentru a urma firul experienței. A așezat individul pe un soclu și l-a înzestrat cu o raționalitate

nativă! Or, urmând firul script-urilor, acest punct de pornire pare impropriu oricărei fundaţii; individul este secund și secundar, dependent în întregime de rolurile multiforme pe care niște directive contradictorii le lasă în urma lor, fără ca script-urile să le poată aduna într-un subiect rotund, solid și plin. Dar observăm în același timp și ceea ce este improbabil în expresia „calcul raţional". Agenţii care primesc deja mult ajutor de la fiinţele din afară trebuie, în plus, să cerșească drept pomană de la valorimetrele la care sunt conectaţi fragmente de raţionamente aproximative. Fără dispozitive de calcul nu există capacitate de calcul. Expresia „raţionalitate limitată" pare cam slabă pentru a descrie o răsturnare completă de perspectivă! Înţelegem că este imposibil să desenăm întreaga scenografie a unui univers devenit în sfârșit raţional datorită încoronării Calculului Economic. Ce găsim în locul lui? Mici fiinţe tremurânde care rătăcesc și orbecăiesc, așteptând să primească, în urma trecerii unui script, fragmente de proiecte, sau să li se aloce fie preferinţe diverse, fie sugestii pentru roluri, fie chitanţe.

Putem empatiza cu surpriza specialistei în antropologie: „Cum – se întreabă ea –, chiar există sute de milioane de oameni care se forţează să creadă că trăiesc în această lume – și totuși este aceeași lume ca a mea! – ca și cum ar fi agenţi individuali care calculează raţional? Și care au reușit să răspândească această cosmologie improbabilă în rândurile altor miliarde de fiinţe? Ce altă descoperire etnografică o poate întrece pe asta?". Dar, bineînţeles, ea știe că acestea nu sunt rezultatul unei autoiluzionări a Modernilor: începe să identifice sistemele, instituţiile, reţelele, școlile, dispozitivele la care trebuie să ne conectăm, aplicaţiile pe care trebuie să le downloadăm pentru a crede în ceva care este contrar oricărei experienţe, utopic într-un mod atât de manifest.

Numai de-ar putea sesiza, spre a putea obţine această materie idealizată de care se folosește în mod abuziv pentru a-și încheia repede socotelile de interese și de pasiuni, care este celălalt mod pe care Economia îl alipește organizării. Dacă investigaţia aceasta a reușit să descurce prima Natură, aceasta s-a întâmplat numai pentru că a desfăcut amalgamul format din referinţă și reproducere [REP·REF]. Care este, deci, noua încrucișare pe care trebuie să o respectăm pentru a dezidealiza Economia și a o rematerializa, pentru a-i reda gustul imanenţei? Poate că vom reuși să desfacem, fără să fie nevoie să îl tăiem, noul nod gordian de care ţin toate celelalte.

cincisprezece

A MOBILIZA FIINŢELE INTERESULUI PĂTIMAŞ

În timp ce totul este întotdeauna inferior părților ▸
există mai multe motive să ne înșelăm asupra experienței organizării ▸
confuzia cu Cercul politic [POL·ORG] ▸ confuzia dintre organizare și organism [REP·ORG] ▸
balastul tehnic al script-urilor [TEC·ORG] ▸
confuzia inegalei repartizări a script-urilor cu dimensionarea ▸
toate acestea generează o experiență inversată a socialului.

Revenind la experiența care pune script-urile în mișcare ▸
măsurăm prin ce trebuie să trecem pentru a subzista ▸
descoperind ființele interesului pătimaș [ATT].

Dar trebuie înlăturate mai multe obstacole pentru descrierea
acestor noi experiențe: în primul rând: noțiunea de încastrare ▸
în al doilea rând: conceptul de calcul al preferințelor ▸
în al treilea rând: obstacolul unei relații Obiect/Subiect ▸
în al patrulea rând: obstacolul schimbului ▸
și în al cincilea rând: cultul mărfii.

Atunci apare un mod particular de alterare a ființei ▸
cu o pasă originală: interesul și valorizarea ▸ și condiții de reușită proprii. ▸
Acest amestec al existenților ▸ duce la enigma încrucișării cu organizarea [ATT·ORG] ▸
care ne va permite să dezamalgamăm materia celei de-a doua naturi.

ÎN TIMP CE TOTUL ESTE ÎNTOTDEAUNA INFERIOR PĂRȚILOR ▸

Atâta timp cât evităm experienţa script-urilor, este imposibil să distingem munca de economisire de metafizica Economiei. Noţiunea de Individ nu captează nici experienţa de a fi *sub* script-uri dispersate, nici pe aceea de a se situa *deasupra* lor. Iar în ce priveşte noţiunea de SOCIETATE, aceasta nu înregistrează nici experienţa de a se regăsi sub un teanc de script-uri contradictorii, nici pe aceea de a le rescrie parţial în locuri bine circumscrise de fiecare dată şi întotdeauna la fel de „mici". Marele este mai mic decât micul, care nu este mic, ci distribuit... Să pornim de la Individ sau de la Societate este, prin urmare, fără speranţă; nu ar duce, literalmente, nicăieri – şi oricum nu există nicio cale! Ne-am înşelat în dimensionarea asocierilor. Da, despre asta este vorba: o greşeală de *mărime*!

Specialista în antropologie știe că nu ar trebui să se mai mire de distanţa între experienţa actului ORGANIZANT și versiunea sa oficială, pe care ne-o prezintă ştiinţele organizărilor. Și totuși, nu se poate abţine să nu fie uimită de ceea ce îi apare ca fiind o inversiune a dimensiunii relative a fenomenelor de observat: informatorii îi prezintă organizarea ca și cum un individ clar delimitat și cu o identitate rotundă și completă s-ar insera „în interiorul" unui ansamblu de talie mult mai mare. Or, nu micul și închisul intră în ceea ce e mare și deschis, ci dispersatul, tentacularul, multiplul se regăsesc uneori prinși din zbor, în locuri mereu înguste, de lasourile script-urilor care vor delega alte roluri altor personaje – ceea ce le va împrăștia poate ceva mai puţin, dar numai pentru un timp. Raportul nu este al celui mic faţă de cel mare, ci al unei ondulaţii faţă de un ritm sincopat pe care îl conferă lucrurilor pe care le ritmează atunci când există sentimentul că urmează un ordin venit de sus – ca și cum noi am fi „jos" –, când îl împinge să „pornească în modul MANUAL°" organizarea – și iată că ne găsim din nou pe cale să dominăm scrierea scenariului de sus.

▸ EXISTĂ MAI MULTE MOTIVE SĂ NE ÎNȘELĂM ASUPRA EXPERIENȚEI ORGANIZĂRII ▸

Pentru a regăsi simţul proporţiilor, conductelor și vehiculelor și pentru a împiedica să considerăm scara ca ceva ce rămâne invariabil, trebuie acum să ne luptăm cu inamicul în spate. Dacă până acum trebuia să eliberăm spaţiul pentru ca fiinţe invizibile să reușească să circule într-o lume saturată prea repede, avem nevoie să golim lumea de ectoplasmele pe care ni se pare că le detectăm de fiecare dată când luăm drept

ruptură de nivel ceea ce nu este decât îngrămădirea sau conexiunea script-urilor ale căror singure variații sunt echipamentul, cantitatea, planul de scadențe sau cadența. Aici, încă o dată, aici, ca întotdeauna, nerecunoscând originalitatea parțială a unui mod de existență propriu, am început să „vorbim vrute și nevrute", inventând Societatea, la fel de incapabilă să se întindă peste tot ca NATURA sau ca LIMBAJUL. În practică, socialul – traiectoria asociațiilor – duce întotdeauna la o cu totul altă experiență decât cea a sociologiei. Ceea ce nu ar trebui să ne mai mire, de vreme ce PSIHOLOGIA, după cum am văzut în capitolul 7, ducea în cu totul și cu totul altă parte decât spre profunzimile insondabile ale spiritului uman.

- CONFUZIA CU CERCUL POLITIC [POL·ORG] -

În același timp, analista este pe deplin conștientă de toate motivele corecte care au împiedicat delimitarea actului organizant în toată originalitatea sa. Există în primul rând tentația de a-l amesteca cu politica [POL·ORG]. Printr-o interpolare subtilă, când vorbim despre Societate, vom face ca și cum injoncțiunile script-urilor ar semăna cu Cercul descris în capitolul 12. Este adevărat că acest „noi" conturat pe parcursul enunțării politice apare întotdeauna „mai mare" decât „eul" din „noi", de vreme ce „noi" îi „reprezintă" mai mult sau mai puțin fidel pe mandatarii săi, conform calității Cercului și rapidității reluării lui. Dacă am confunda cele două ritmuri – reluarea Cercului reprezentării și reluarea script-urilor, din care unele devin scadente în timp ce altele tocmai sunt repornite –, putem într-adevăr să ne simțim „într-un" grup a cărui greutate mare apasă pe umerii fiecăruia dintre „membri" săi. Cu consecința aceasta neașteptată că știința socială riscă să piardă și politica, și organizarea, amestecate în aceeași aparentă circularitate...

Și totuși, în ambele cazuri, raportul părții la tot nu este ca al unei cutii de pantofi la o grămadă de cutii de pantofi. În orice moment, în funcție de calitatea re-luării politice, precum și a celei organizaționale, acest „tot" poate redeveni *mai mic* decât partea. Câți dictatori omnipotenți au devenit, de azi pe mâine, mici fugari speriați? Câți directori generali puternici nu au fost forțați, într-o dimineață banală, să sară din zgârie-norii lor cu o parașută aurită? Ce om politic, ce director, ce reprezentant, ce delegat poate ignora aceste restrângeri de dimensiuni? Dimensionarea relativă este întotdeauna consecința circulării acestor două moduri. Nici corpul politic, nici organizarea nu pot conta pe o inerție oarecare pentru a persevera în ființă. Totul este mai mic decât părțile și, chiar dacă preia anumite aspecte de la acestea, o face numai atâta timp cât se mișcă și cât se conectează, cât se reia și cât reîncepe totul de la zero.

Sociologia socialului (în opoziție cu cea a ASOCIAȚIILOR°) a avut poate dreptate să vadă în societate unul dintre marile fenomene ale științelor umane, dar s-a înșelat când a făcut din social o tautologie și s-a înșelat și mai amarnic atunci când a vrut să o extindă la toate modurile. Script-urile nu se prezintă

ca o tautologie (noi facem Societatea care ne face pe noi; suntem ţinuţi din afară de norme la care totuși aspirăm), decât dacă uităm micul *decalaj* temporal datorită căruia niciodată în același moment și niciodată în aceeași măsură nu ne putem găsi „deasupra" sau „dedesubtul" aceluiași scenariu. În mod nefericit, noţiunea de tautologie ratează această sinuozitate atât de specifică script-urilor. Și chiar dacă ar reuși să urmărească acest mod de extindere, nu ar fi mereu capabilă să servească drept gabarit pentru politică, religie, drept sau psihism – cu atât mai puţin pentru prima sau a doua Natură. Încă o dată, constatăm tendinţa fiecărui mod de a propune un metalimbaj hegemonic pentru a vorbi despre toate celelalte moduri; înclinaţie destul de inocentă, dar de care investigaţia aceasta vrea să ne protejeze [REP·ORG]; corpul politic este o fantomă, într-adevăr, dar nu este o ectoplasmă ca fantoma Societăţii. Greaca și latina nu trebuie confundate aici: AUTOPHUOS° este un mod de existenţă; dar nu și o Societate *sui generis*.

- CONFUZIA DINTRE ORGANIZARE ȘI ORGANISM [REP·ORG] -

Trebuie, deci, să renunţăm la a încerca să adăugăm ceva care ar fi deja prezent, deja mare, deja învăluitor, ceva care încadrează, de vreme ce acest lucru ar ascunde mișcarea specifică script-urilor. Această nouă ispită este din fericire bine cunoscută, ea fiind cea care trece de la organizare la *organicism*. Marele Animal care ar fi „în spatele" organizării, nu provine decât dintr-o confuzie între fiinţele reproducerii și cele produse de PROIECTE° [REP·ORG]. Confuzie care, de altfel, merge în ambele sensuri, de vreme ce „nimeni nu știe ce poate un corp". Cu organizarea se întâmplă la fel ca și cu politica: este destul de monstruoasă ea însăși ca să o mai desfigurăm și noi cu alte monstruozităţi...

Când spunem fără să ne gândim că un corp viu este „organizat", sau despre o multinaţională că reacţionează precum un organism, sau că aceste companii vor dispărea „ca dinozaurii", presupunem *deja rezolvată* problema menţinerii în viaţă, care ar fi posibilă *fără* trecerea prin cel mai mic script. Biologiile și sociologiile se găsesc totuși confruntate cu aceleași enigme. Altfel spus, nu putem considera niciodată o organizare/ţie (stat, corporaţie, reţea, piaţă) drept un corp, dacă nu știm tocmai cum un corp [REP] reușește să aibă o existenţă de sine stătătoare! Și invers, tocmai pentru că nu există nicio altă lume deasupra sau dedesubtul organizaţiei [ORG], vom putea detecta modul ei specific de a crea ceva de genul lui „deasupra", „dedesubt", „înainte" și „după" – și aceeași problemă se va pune fie că este vorba de IBM, de pieţe la termen (*forward market*) sau de ADN. Altfel spus, mini-TRANSCENDENȚA° specifică acestui mod de existenţă (ca de altfel și a politicului [POL]) nu este detectată decât cu condiţia să nu fie parazitată de nicio altă maxi-transcendenţă. Nu mai suntem pe timpul senatorului Menenius care putea păcăli plebea romană, pentru ca aceasta să înceteze greva, cu povestioara lui naivă despre solidaritatea „organică" pe care membrii activi și înfometaţi ar trebui să o întreţină cu stomacul leneș și sătul [POL·ORG].

Agregarea ca îngrămădire, da; agregarea ca Mare Ființă, nu. Acesta este prețul pentru rematerializarea Economiei.

- BALASTUL TEHNIC AL SCRIPT-URILOR [TEC·ORG] -

Ceea ce face totuși puțin plauzibilă o astfel de concluzie, specialista în antropologie o știe bine, este al treilea motiv, introducerea treptată de materiale care nu mai reprezintă ordine sau directive verbale sau scrise pentru a modifica durabil dimensiunea relativă. Cum să susținem faptul că organizațiile nu sunt „mai mari" decât individul, când suntem paznicii unui turn de o sută de etaje al cărui ultim nivel, unde nu am îndrăznit niciodată să intrăm, adăpostește biroul directorului general? Cine nu se simte minuscul apropiindu-se de Pentagon? În fața piramidelor din Egipt, cum ar putea cel mai narcisist dintre generali, înainte de a se arunca în luptă, să nu se raporteze la „cei patru mii de ani care îl contemplă"? A se plasa „sub" un script nu are aceeași greutate ca atunci când script-ul se manifestă prin injoncțiuni de piatră, beton, oțel, care te așază fiecare „într-un" loc precis fără să mai poți vreodată reveni asupra lui. „A fi trimis la locul său" nu mai poate avea același sens dacă acest loc este un scenariu de câteva cuvinte stabilit la telefon, cum au făcut Pierre și Paul, sau dacă locul este îngreunat de un sarcofag de diverse materiale. Dimensionarea relativă, când nimic nu o mai poate inversa, pare a fi devenit o diferență de mărime între „mari" și „mici".

Și totuși specialista în antropologie se simte îndreptățită să-și mențină poziția, întrucât știe că nu-i destul să vorbești despre tehnică ca să te îndepărtezi de social. Dacă facem asta, ne trezim la originea teoriei sociologice actor-rețea (ANT): ceea ce numim „dimensiunea tehnică" a unei situații este întotdeauna un script care nu își pierde totuși natura de instruire, de injoncțiune, de înscriere, de repartiție, chiar dacă a fost redactat, acum foarte mult timp, de organizatori de mult dispăruți, pentru ființe generice ale căror poziții sunt ritmate de alte scadențe [TEC·ORG]. Că nu mai există „oameni ai casei" într-un imobil de pe bulevardul Haussmann nu oprește desfășurarea script-ului arhitectului Balmain (numele îi este înscris pe fațadă), care a hotărât în 1904 să nu doteze și etajul al șaselea cu liftul folosit de proprietari. Toți studenții care trebuie astăzi să urce treptele scării de serviciu se găsesc „dedesubtul" unui script atât de întins în timp încât, pentru a se găsi „deasupra", ar trebui să se întoarcă în agenția lui Balmain în 1904 sau să cheltuiască averi pentru a înălța casa liftului din imobilul celor avuți. A existat clar acolo o decizie de a *încărca* diferența între stăpâni și oamenii casei cu toată greutatea, într-adevăr ireversibilă, a unei diferențe de trepte... Întâlnirea lui Pierre și a lui Paul la Gare de Lyon avea ușurința unui apel telefonic și dispărea în neant odată ce aceștia reușeau să se vadă; nu mai există de mult timp oameni de casă, dar scenariul lui Balmain apasă în continuare asupra locatarilor din camerele de la etajul șase...

Și totuși, din punctul de vedere al ființelor organizării, toate script-urile rămân comparabile – cu excepția DEBREIAJELOR° spațiale, temporale și actanțiale – dacă luăm cuvântul „relativ" în sensul obișnuit a ceea ce depinde de *relații* răspândite în spațiu și în timp, și dacă asocierile acestea sunt trasate de rețelele de tip [RES]. Faptul că putem distinge enunțurile ușoare de cele încărcate, enunțurile cu scadență scurtă de cele cu scadență îndepărtată, enunțurile reversibile de cele aproape ireversibile nu ne împiedică să le recunoaștem meritele performative tuturor în mod egal. La fel cum, am văzut în capitolul precedent, caracterul cantitativ și calculat al VALORIMETRELOR° nu le privează de natura lor de cheie de REPARTIȚIE°, tot așa, faptul că trec prin gradienți de materiale diverse nu împiedică aranjamentele așa-zis sociologice să își îndeplinească funcția de repartitoare. Asta este ceea ce explică, de altfel, obsesia oricărei instituții de a face definitivă, pe cât posibil, distribuția rolurilor, pozițiilor, funcțiilor. A turna injoncțiunile într-un material mai dur, iată ceea ce va da dispecerilor durata care lipsește întotdeauna, prin definiție, script-urilor, de vreme ce acestea trebuie tot timpul reluate atunci când ajung la scadență.

Și totuși, atunci când o întreprindere trebuie să ocupe spațiile aranjate pentru o alta, observăm de fiecare dată că relația aceasta este întotdeauna raportată la o repartizare dată a forțelor: toate deciziile considerate ireversibile trebuie să fie schimbate, prin reorganizare de cele mai multe ori, dar și cu lovituri de piolet sau cu dinamită. Le-au trebuit, de exemplu, inginerilor de la RATP – compania de transport în comun parizian –, în anii 1960, cincisprezece ani de munci colosale pentru a obține conexiunea rețelelor de metrou și de tren; conexiune pe care decizia unei primării socialiste din perioada celei de-a Treia Republici o considerase absolut impracticabilă, bazându-și poziția ușor de contracarat pe gabaritul tunelurilor, atât de înguste încât companiile feroviare particulare nu ar fi putut intra în rețeaua noului metrou. Impracticabilă definitiv, cum o crezuseră alegii? Să spunem mai degrabă definitivă într-un mod provizoriu... Urmărind dispozitivele socio-tehnice, specialista în antropologie învață puțin câte puțin să nu mai introducă diferențe artificiale între gradienții materialelor, schițați de un slogan, de o organigramă, de o tehnică contabilă sau de un perete de beton [ORG·RES]. „Nu este gravat în marmură?" Ba da, chiar și în fontă și în granit, dar, oricum ar fi, tot script-uri se numesc.

→ CONFUZIA INEGALEI REPARTIZĂRI A SCRIPT-URILOR CU DIMENSIONAREA ←

Al patrulea motiv care transformă enunțul „totul este întotdeauna mai mic decât părțile" în „totul este superior părților" este acela că acesta joacă un rol important în reperarea inegalităților. Inversând inversiunea, nu cumva riscăm să pierdem un sistem de coordonate deosebit de comod – și indispensabil moral? La fel cum raporturile dintre sus

și jos, mare și mic sunt resimțite irezistibil înaintea pereților și a arhitecturii unei organizații – scară de onoare, holuri gigantice, frontoane maiestuoase, lifturi rezervate –, la fel și sentimentul de „micime" depinde în mod crucial de numărul de ocazii pe care le avem de a revizui script-ul. Sunt „mici" cei care nu au niciodată acces la locurile formal circumscrise în care se rescriu script-urile; sunt „mari", „șefi", „stăpâni" cei care, fără a fi totuși mari din punct de vedere fizic sau moral, intră și ies din birouri – pentru că aproape întotdeauna e vorba de birouri – unde se distribuie sau se rescriu rolurile. Că e vorba de altă serie de instruiri și de afilieri care împarte rolurile între cei care „execută" și cei care „decid", că seria aceasta este și ea la rândul ei o serie *plată* și că dimensionarea ei este total relativă, nu înseamnă că impresia de diferență absolută și ireversibilă nu este de netăgăduit. Simțul comun numește pe bună dreptate așa ceva *dominație*. Și, cel mai adesea, pe diferența aceasta enormă insistă la nesfârșit numeroase enunțuri de putere și numeroase inegalități: da, scrierea script-urilor este distribuită inegal; da, unii sunt „dedesubt" mai adesea decât alții. Totul este plat, dar, la urma urmelor, există și sus, și jos.

Și totuși, dacă cercetătoarea nu poate să nu se încăpățâneze în a urmări script-urile, aceasta se întâmplă pentru că identifică deseori, în această insistență pusă în slujba dominației, riscul de a îngheța iarăși diferențele pe care ea încearcă să le *relativizeze*. Dacă insistă atât, o face pentru că vrea să acceseze mecanismele exacte prin care o diferență relativă sfârșește prin a se deghiza în absolută. Îi pare deci esențial să păstreze suplețea inegalităților, adică contingența, să nu le dea niciodată mai multă forță, durabilitate, duritate decât au dobândit prin acele decizii ireversibile la modul provizoriu, să refuze să transforme stăpânii în locatarii unui nivel transcendental care l-ar domina pentru totdeauna pe cel al bieților rătăcitori.

Înregistrarea variațiilor în raporturile de forță nu este posibilă decât atâta timp cât încercăm să pornim de la o situație, la nevoie și virtuală, în care balanța ar fi inițial egală. Chiar dacă specialista în etnologie riscă uneori să fie acuzată că îi lipsește îndrăzneala, că „subestimează importanța inegalităților" sau chiar că „ignoră relațiile de putere", singurul mod, în ochii ei, de a contribui la răsturnarea acestor inegalități este de a nu cădea niciodată pradă iluziilor în ce privește dimensiunea lor relativă. Și nu trebuie, așadar, să alunece niciodată pe nesimțite către transcendența „rea", cea pe două niveluri. Balanța este deja destul de inegală ca să o mai încarce în avans cu o grămadă de nedreptăți. Iată ce crede: când este vorba de dominație, orice ai face, *nu o mai accentua*.

- TOATE ACESTEA GENEREAZĂ O EXPERIENȚĂ INVERSATĂ A SOCIALULUI.

Pentru ca totul să pară superior părților, vedem că este nevoie, prin urmare, de anumite condiții: ritmul actului organizant trebuie să fie invizibil sau suspendat; trebuie să existe confuzie cu exigențele politice în ce privește compoziția unui grup; organizația trebuie să fie dotată cu o biologie

fantezistă pentru ea, dar și pentru organismul viu; parcursul ocolișurilor tehnice trebuie să fie pierdut din vedere; trebuie să vrem să fixăm raporturile de dominație; în sfârșit, după cum am observat și în capitolul precedent, credința în înțelepciunea supremă a unui METAREPARTITOR° – fie el Providență religioasă sau laică – nu trebuie să fie pusă în discuție. Am putea crede că o astfel de acumulare de condiții ar face neverosimilă experiența socialului pe două nivele. Or, dimpotrivă: experiența socialului pe un singur nivel, un social în sfârșit aplatizat, în sfârșit continuu, în sfârșit imanent, pare imposibilă și chiar scandaloasă, deși este cea mai întâlnită și cea mai ușor de decodat. Cum să explicăm o astfel de inversiune? Dacă acest „tot superior părților" nu este dat de experiență, atunci de unde provine?

REVENIND LA EXPERIENȚA CARE PUNE SCRIPT-URILE ÎN MIȘCARE ▸

Punându-și această întrebare, cercetătoarea își dă seama că nu a urmărit destul de îndeaproape toate firele experienței de la care pornise. A înțeles cum reușesc Pierre și Paul să își coordoneze script-urile și și-a dat seama ce anume e original în coordonarea aceasta [ORG]. Dar nu a stabilit clar de ce naiba Pierre și Paul voiau să se întâlnească la Gare de Lyon. A înregistrat ritmul organizării lor, dar nu și *energia* care i-a pus în mișcare. Vede că cei doi sunt în fiecare moment bombardați de personaje care deleagă fiecărui Pierre și fiecărui Paul miriade de „Pierre făcând asta" și de „Paul făcând aialaltă", dar, în ciuda a tot, a ales ca punct de plecare un Pierre și un Paul, fără ghilimele, ca și cum aceștia ar exista *în și prin ei înșiși*, ca și cum ar fi mereu punctele de emisie și de recepție ale script-ului. Ca și cum inițiativa venea de la ei.

Or, prelungindu-și investigația, analista își dă seama repede că acești Pierre și Paul care s-au întâlnit la Gare de Lyon sunt *repartizați* mult mai mult decât credea ea, că sunt acei indivizi indivizibili ai teoriei sociale într-o măsură și mai mică, și că alte lucruri îi mișcă, dându-le impulsurile care fac din ei niște *agenți*. Își dă seama, într-adevăr, că dacă au fost împinși să organizeze această întâlnire, s-a întâmplat pentru că erau „legați" de o „dorință" comună, aceea de a realiza un software care „atrage", după părerea lor, „atenția" a numeroase persoane „momite" de „câștiguri" potențiale și de „frumusețea" acestei inovații, în timp ce îi „îngrijorează" pe alți câțiva „panicați" de „riscurile" și de „consecințele" invenției lor. Iată ce îi *interesează*. Deci spre acest centru al atenției lor trebuie ea să își îndrepte privirile, de vreme ce acesta este originea punerii lor în mișcare. Față de acest centru, organizarea acestei întâlniri nu contează decât ca accesoriu momentan în serviciul a altceva. Așa cum script-ul folosește referința ca simplu instrument pentru stabilirea reperelor [REF·ORG], la fel și script-ul servește drept instrument pentru un alt tip de punere în mișcare.

Cercetătoarea începe să vadă că există *dincoace* și *dincolo* de Pierre și de Paul și, ca să spunem așa, ușor *înaintea* lor – dar nu deasupra, nici sub ei – o altă înlănțuire pe care trebuie acum să învețe să o urmărească. Ceea ce este

dat în experienţa aceasta nu sunt numai Pierre şi Paul „dedesubt" şi „deasupra" script-urilor, ci şi un Pierre şi un Paul *ataşaţi* de *lucruri* care îi interesează cu *aviditate* şi care îi pun în mişcare, depăşindu-i. Prin urmare, trebuie să ne concentrăm asupra a ceea ce îi mişcă pe cei doi protagonişti. Dacă nu ar fi urmărit decât înlănţuirea script-urilor, analista nu ar fi devenit capabilă să urmărească acest flux care formează pentru actori *conţinutul* real. Cum să descriem astfel de conexiuni, de revărsări?

- MĂSURĂM PRIN CE TREBUIE SĂ TRECEM PENTRU A SUBZISTA -

Este suficient să punem întrebarea pentru a vedea cum apare din aproape în aproape un alt tip de reţea despre care am putea spune acelaşi lucru ca despre fiinţele reproducerii: că este în acelaşi timp cel mai important dintre toate, cel mai evident ca experienţă sensibilă şi cel mai dificil de caracterizat, dacă nu vrem să ne înşelăm asupra lui numaidecât. Imediat. *Patuitatea** sa, pentru a împrumuta termenul lui Souriau, nu îl face mai vizibil pentru că apare sub forma unei liste întotdeauna tot mai lungi de fiinţe prin care trebuie să treci pentru a subzista. De data aceasta nu este vorba însă de riscul luat de liniile de forţă sau de filiaţii pentru a insista, pentru a se menţine, a trece, a se reproduce, a dura; ceea ce apare aici este o surprinzătoare serie de ocolişuri necesare pentru a *lega împreună cvasi-subiecţi şi cvasi-obiecte şi a le face să dureze*. Nu îi mai avem doar pe Pierre şi Paul ca nişte corpuri lansate în riscul de a deveni, ci pe toate cele prin care trebuie să treacă fiinţele care îi au pe Pierre şi pe Paul *ca segmente* în lanţurile lor de asociaţii. Nu mai sunt doar lanţuri de asociaţi umani – cum am întâlnit în al treilea grup –, nici lanţuri de asociaţi nonumani înşiraţi unul în spatele celuilalt – ca în al doilea grup –, ci capacitatea de a concatena asociaţi umani şi nonumani în lanţuri aparent fără sfârşit. Riscăm o metaforă chimică şi notăm cu H asociaţii umani şi cu NH pe cei nonumani; e ca şi cum am urmări acum lungi lanţuri polimerice: NH-H-NH-NH-H-H-NH-H-H-H-NH în care am putea recunoaşte uneori segmente care seamănă mai degrabă cu „relaţii sociale" (H-H), altele care seamănă mai degrabă cu agregate de obiecte (NH-NH), dar unde atenţia noastră s-ar concentra pe tranziţii (H-NH sau NH-H).

Cu siguranţă formează reţele [RES] pe care le putem repera prin înregistrarea evenimentelor de-a lungul unui curs de ACŢIUNE°. Dacă mă simt, cum se spune, „bine", o serie de gesturi, acţiuni, produse pe care trebuie să le realizez pentru a-mi cumpăra brioşa de la brutăria „Kayser" din cartierul Maubert pot fi trasate. Dar dacă îmi este foame şi sunt sărac lipit, va trebui să cerşesc câţiva bănuţi ca să îmi pot cumpăra un coltuc de pâine. Iar acest curs de acţiune defineşte o serie – rugăminţi, bănuţi, coltuc – care defineşte foarte clar *prin ce a trebuit să*

* Patuitate înseamnă pentru Souriau *evidenţă*, după cum explică chiar Bruno Latour într-un alt text, aflat în acces liber: http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/98-SOURIAU-GRAHAM-GB.pdf, p. 18.

trec pentru a supraviețui astăzi. Diferența între cele două cursuri de acțiune nu constă în seria de pași eterogeni care trebuie parcurși, ci în *semnul* care afectează trecerea de la un pas la altul – negativ în cazul codrului de pâine (conotează *rele* și mizerie), pozitiv în cazul brioșei (vorbim de *bunuri* și de bunăstare). Procedând astfel, desenăm un fel de grilă al cărei punct de plecare contează prea puțin. Dacă am vrea să definim brutarul de la care unul cumpără (chiar fără să se gândească) o brioșă și de la care altul cerșește (cu mari eforturi) un codru de pâine, ne-am regăsi iarăși în fața unei noi serii, bineînțeles compusă diferit, dar la fel de eterogenă, care ar defini ansamblul de bunuri pe care brutarul trebuie să le obțină (făină, zahăr, copaie, ucenic) și toate chinurile la care trebuie să se supună (să se trezească devreme, să suporte vorbăria casierei, să-și plătească impozitele, să voteze pentru reprezentantul sindicatului etc.).

Această grilă poate fi citită din orice punct am începe și în orice direcție am vrea. Să observăm că brutarul se află și pe calea săracului, și pe cea a bogatului, că bogatul și săracul se găsesc pe drumul ambilor, că bogatul se va găsi pe traseul săracului poate (dacă nu cumva îl ignoră trecând pe lângă el, ceea ce ar crește supărările acestuia). Să observăm că atât colțul de pâine, cât și brioșa se regăsesc pe calea celor trei în așa fel încât astfel de serii descriu la fel de bine pe cei care posedă (sau nu posedă) ca și ceea ce este posedat (sau nu este posedat). Putem descrie aceleași situații fără să ne preocupăm să știm dacă ne dorim ceea ce este dezirabil sau dacă ceea ce ne dorim devine dezirabil. Seria este în întregime *reversibilă*. În orice caz, după cum o ilustrează și acest exemplu, un element se definește prin ansamblul *alien*-ilor, celorlalți, prin care trebuie să *treacă*.

Cum să calificăm acest tip de rețea? Această grilă este ceva ce verbul „a fi" nu poate să capteze. Scriindu-și ultima carte, *Psihologia economică* (1902), Gabriel Tarde – tot la el ne întoarcem – ne-a pus pe drumul cel bun: totul se schimbă dacă acceptăm să alegem verbul „a avea". Din verbul „a fi", spune el, nu putem obține nimic interesant care să privească interesele, în afară de identitatea cu sine – această ecuație leneșă a substanței; or, din verbul „a avea" am putea primi o întreagă filosofie alternativă, pentru simplul motiv că *aviditatea* (contrar *identității*) definește într-un mod reversibil *pe cel* care posedă și *ceea ce* este posedat. Nu există definiție mai bună pentru un existent decât lista aceasta a *celorlalte ființe* prin care trebuie, poate, vrea să treacă. Bogații și săracii stau la aceeași masă, doar semnul diferă (dar semnul e totul!), pentru că ceea ce nu posedăm ne leagă la fel de mult ca ceea ce putem obține cu ușurință. În acest sens, suntem *alterați*, *alienați*. Iar aici totul se petrece ca și cum o filosofie a identității și a esenței – a ființei-ca-ființă – a făcut o glumă pe seama noastră, ascunzându-ne aviditatea, satisfacția, pasiunea, concupiscența, atașamentul față de *a avea* și față de *avut*. Ne-ar fi forțat să nu ne mărturisim niciodată

- DESCOPERIND FIINȚELE INTERESULUI PĂTIMAȘ [ATT].

atașamentul față de lucrurile care s-ar fi putut transforma în *proprietăți* pe care nu am ști să le stăpânim. Această filosofie ne-ar fi făcut să ne deplasăm, dacă eram săraci, de la un capăt în altul al planetei, și iată de ce, dacă eram bogați, am fi mutat la noi bunurile cele mai dorite, probozind „relele" asupra celorlalți.

Dacă rămânem fideli metodei noastre, putem recunoaște aici niște ființe speciale, chiar dacă par foarte greu de instituit ca o categorie aparte; *ființele intereselor pătimașe* sau *ale pasiunilor interesate*, cum om vrea să le numim, care ne obligă să înregistrăm prezența unei noi prepoziții, penultima pe care o vom nota în acest studiu. Ne regăsim bine-mersi în fața unui nou mod de existență pe care, în lipsa unui termen primit de-a gata, îl vom numi *mobilizare* sau, mai bine, ATAȘAMENT° [ATT].

Ce face atât de dificilă separarea acestui contrast este faptul că rezonează atât cu ființele metamorfozei [MET·ATT], cât și cu cele ale reproducerii [REP·ATT]. Aceeași exterioritate, aceeași surpriză înaintea transformărilor bruște, aceeași incertitudine în ce privește persoana care este vizată, aceeași alternanță brutală între entuziasmul de a te lăsa purtat de forțe energizante și depresia de a fi supus unor forțe care debordează din toate părțile. Câtă intensitate în lăcomiile, în invidiile, în obsesiile acestea! Câte pericole de a deveni posedat de-a dreptul; pe câți exploratori pierduți în jungla amazoniană nu i-a înnebunit setea de aur și câte burgheze înstărite, ca cele din romanul lui Zola, *La „Paradisul femeilor"*, nu și-au pierdut mințile văzând toate produsele expuse în magazine. Iar când vorbim despre prejudiciile aduse de capitalism, nu spre vrăjitorie trebuie oare să ne întoarcem dacă vrem să înțelegem această magie neagră care ne face neputincioși în fața chinurilor la care ne supune? Și totuși, nu vorbim despre aceleași ființe, pentru că ființele metamorfozei ignoră complet cvasi-obiectele, la fel ca și cvasi-subiecții, și nu încearcă să îi asocieze în lanțuri lungi. Ființele acestea trec. Transferă. Suferă mutații. Și totuși nu există nicio îndoială: stau la pândă ca să prindă lanțuri de bunuri și de „rele", gata în orice moment să le transforme în pasiuni cu totul diferite.

DAR TREBUIE ÎNLĂTURATE MAI MULTE OBSTACOLE PENTRU DESCRIEREA ACESTOR NOI EXPERIENȚE: ÎN PRIMUL RÂND: NOȚIUNEA DE ÎNCASTRARE ▸

Cum să caracterizezi ființele atașamentului? Soluția cea mai simplă pentru a urmări ce îi pune în mișcare pe Pierre și pe Paul ar fi să spunem că cei doi au „interese economice", la care ar trebui să adăugăm o anumită „dimensiune socială". Dar în cazul acesta, specialista în etnologie ar bate la uși deja deschise, descoperind fluxul producției și al schimbului și reinventând socio-economia, ca și cum Economia ar fi culcată (englezii spun *„embedded"*) în patul Societății, sau „încastrată în relațiile sociale"

Acest prim obstacol este ușor de îndepărtat. În primul rând pentru că Economia, începem să înțelegem asta, nu corespunde unei experiențe atribuibile, dar mai ales pentru că nu există nicio „Societate" care să-i poată servi

drept plapumă, baldachin, cameră de hotel pentru a-i garnisi patul, nici drept cadru pentru a o putea încastra... Ceea ce numim „Societate" nu este, în cadrul acestui mod de existență, decât efectul unor script-uri îngrămădite unele peste altele, a căror natură și tip de îngrămădire au fost pierdute din vedere – și la care am adăugat pe furiș, confundându-l cu politica, un Dispecer uriaș, acest metarepartitor, această Providență care va atribui poziții, roluri, funcții, fără să putem ști în ce birouri își va exercita înțelepciunea, nici prin ce vehicule își va transmite ordinele, formatele, standardele. De vreme ce ne dorim să îndepărtăm, ca la o ceapă, straturile din care este compusă Economia, nu o vom face pentru a cădea în capcana unei „Societăți" *sui generis* care ar deborda Economia sau i-ar servi drept învelitoare. A vorbi despre socio-economie nu ar duce decât la îngrămădirea erorilor de categorie unele peste celelalte. Dacă nu există două niveluri, ci unul singur, dacă ne-am dat atâta silință să restituim experiența platitudinii socialului, nu am făcut-o pentru a adăuga la transcendența Economiei și pe aceea a „Societății". Dacă tot ne eliberăm, să profităm pentru a ne elibera de amândouă. Lumea socială este plată. Libertatea vine cu prețul acesta, și poate și LIBERALISMUL° la fel – a nu-l confunda cu antonimul său, obținut prin adăugarea micului prefix „neo"

Acum nici să nu ne grăbim să netezim prea repede lanțurile asociative afirmând că Pierre și Paul și-au „făcut niște calcule" și că au reușit să-și exprime „preferințele", la fel ca și pe cele ale clienților și competitorilor lor. Da, bineînțeles, au redactat un „business plan" care se găsește în servietele lor și pe care poate îl vor discuta, dacă au timp, la barul *Train bleu*, trecând în revistă *bullet*-urile *powerpoint*-ului lor pentru a-i convinge pe „*business angels*" (*English language is compulsory here*). Dar aceste calcule nu garantează niciun curs de acțiune. Sunt mai degrabă, așa cum le numește Franck Cochoy, niște „QUALCULI°" care rafinează judecata asupra intersectării script-urilor, dar care, la urma urmelor, sunt incapabili să *clarifice* pasiunile necesare pentru lansarea acelorași script-uri. Ceea ce încercăm să înțelegem este ceea ce i-a pus în mișcare, ceea ce îi *mișcă*, literalmente, pe Pierre și Paul și pe toți cei pe care software-ul lor îi atrage sau îi îngrijorează. Când apar calculele, este pentru a întări, sublinia, amplifica, simplifica, autoriza, formata și performa distribuirea instanțelor, și în niciun chip pentru a se *substitui* experienței de a fi pus în mișcare, emoționat, atașat, atras de lucruri de fiecare dată diferite. Pentru a da calculelor locul cuvenit, trebuie să dăm și pasiunilor – calculelor pasiunii – același loc cuvenit.

ÎN AL DOILEA RÂND: CONCEPTUL DE CALCUL AL PREFERINȚELOR

Este oare experiența ceva în care suntem mișcați de lucruri, sau ceva în care dorințele noastre proiectate asupra lucrurilor sunt cele care ne mișcă? Iată un alt obstacol care ne-ar obliga, în experiența cu Pierre și Paul, să alegem

ÎN AL TREILEA RÂND: OBSTACOLUL UNEI RELAȚII OBIECT/SUBIECT

ceea ce rezultă din software-ul pe care l-au inventat, din ei înșiși, din sponsorii sau din competitorii lor. De data aceasta specialista în etnologie e ca acasă. S-a ocupat destul de problema Subiectului și a Obiectului ca să nu mai trebuiască să se limiteze la această alegere imposibilă care a făcut să moară de foame nu doar un măgar al lui Buridan: sunt interesat oare de bunul acesta din cauza „calităților obiective" ale lui, sau pentru că îi găsesc tot felul de calități, sau, în fine, pentru că alții m-au „influențat" să mă „fac să cred" că sunt interesat? După ce ne-am străduit atâta pe parcursul acestui studiu să introducem cvasi-obiectele și cvasi-subiectele, acum putem culege toate roadele de pe urma acestor „cvasi"

Dacă este vreo întrebare pe care nu mai suntem obligați să o punem, e aceea de a ști dacă interesul vine de la individ, de la obiect sau de la influența mediului. Vom spune pur și simplu că Pierre și Paul, la fel ca și prietenii și dușmanii lor, sunt înlănțuiți, atașați, legați, interesați de lanțuri lungi de cvasi-obiecte și de cvasi-subiecți a căror desfășurare surprinzătoare face toată sarea și piperul experienței. Interesul survine pe neașteptate. Și leagă, cu mai multă sau mai puțină pasiune, *oameni* și *bunuri*. „Carieră de obiecte", „viață socială a lucrurilor", termenii contează prea puțin; ceea ce contează este să captăm această adevărată revoluție copernicană prin care ne încredințăm în sfârșit amplei mișcări a acestor lanțuri, pentru a primi de la ele capacități și proprietăți noi, de partea cvasi-subiecților, funcții și moduri noi de folosire, de partea cvasi-obiectelor. Dacă am putea duce până la capăt aceeași răsturnare și pentru divinități, demoni, îngeri sau dumnezei – aceștia ne sunt dăruiți, vin către noi –, mărturisirea că aceste lungi aliniamente de lucruri interesante sunt cele care ne fac să acționăm nu ar mai trebui totuși să ne coste mult.

La urma urmelor, chiar etimologia interesului ne-o indică: mediator prin excelență, interesul survine *între* două entități care nu știau, înainte ca acesta să apară, că s-ar putea atașa una de cealaltă. Și aici, trebuie să introducem o „soluție de continuitate" pentru a prelungi cursul de acțiune. O adăugare reversibilă: ce este un obiect? Ansamblul de *cvasi*-subiecți care îi sunt adăugați. Ce este un subiect? Ansamblul de *cvasi*-obiecte care îi sunt atașate. Pentru a urmări o experiență, nu trebuie să încercăm în van să vedem ce vine de la Subiect sau de la Obiect, ci prin ce nouă ruptură, prin ce nouă discontinuitate, prin ce nouă TRADUCERE°, interesul *face să crească* (cvasi-)subiectul unui (cvasi-) obiect și viceversa.

- ÎN AL PATRULEA RÂND: OBSTACOLUL SCHIMBULUI -

„O traducere? Nu, un schimb, un simplu schimb de echivalențe; o simplă TRANSLATARE°." Și iată al patrulea obstacol pe care trebuie să îl înlăturăm. Schimbul de *echivalenți* ar avea imensul avantaj că nu s-ar mai întâmpla nimic în afara fluxului de cauze și de efecte, fără vreo transformare sau metamorfoză. Este cu siguranță micul păcat al Dublu-Clicului – acela de a nu mai exista decât transporturi fără transformări –, dar cu siguranță nu este experiența pe care

cercetătoarea vrea să o descrie [ATT·DC]. Din fericire, auzul ei este suficient de fin pentru a recunoaște în spatele măștilor oricât de groase mormăielile Geniului ei Rău... Vrea să ne facă să credem că bate la uși deschise când descoperă „lumea schimbului", teren privilegiat al materiei economice, și că nu face decât să adauge niște tremolouri la emoția, lăcomia și patimile născute de aceste schimburi; când, de fapt, ceea ce o interesează este, dimpotrivă, ruptura ce apare în fiecare dintre acestea prin apariția valorii: totul se mișcă, totul fierbe, se întâmplă atâtea lucruri încât *nu mai putem să ne lipsim* de ele.

În cuvântul „pre-schimb" („*échange*"), există mai întâi înțelesul de „*schimbare*" („*change*"), iar ceea ce resimțim este, dimpotrivă, prăpastia, constant depășită, a *inechivalențelor*, de unde și apare valența sau (e)valuarea. Înainte ca Pierre și Paul să se așeze de atașantul lor software, nu exista nicio măsură comună între ei și acest program. Astăzi se definesc unii prin celălalt. Treceți pe lângă acest magazin fără să vă gândiți la ceva anume: de unde vine acum gândul că nu mai puteți trăi fără parfumul despre care până acum zece minute nu știați că există? Cumpărați un pui în pachet de plastic fără să îi acordați vreo importanță? Cum se face că acum sunteți dezgustat de-a binelea de așa ceva? Vânzătorul acesta se agită de luni bune să atragă niște cumpărători pe care nimic nu pare să îi atragă și iată că o mică schimbare în modul cum sunt așezate produsele îi umple magazinul cu clienți gata să-l golească. Da, firește, mai târziu, când vom fi stabilit un întreg ansamblu de instrumente calibrate, vom face din aceste inechivalențe un simplu schimb de echivalenți, dar înainte ca aceștia să valoreze toți „același lucru" și înainte ca nimic să nu se mai *întâmple*, trebuie totuși ca lucrurile *să valoreze* ceva... Câte schimbări înainte de orice pre-schimbări! Câte valorizări înainte de orice echivalență! Cu toate aceste alterații, surprize, încălziri, incertitudini se încarcă schimbările și valorizările care îi *animă* pe cumpărători. De câte suflete este nevoie pentru ca toate acestea să se miște!

· ȘI ÎN AL CINCILEA RÂND: CULTUL MĂRFII.

„Nu, aici chiar că exagerați: specialista în antropologie își propusese să reziste exotismului și iat-o acum pornită și gata să ne ia pe noi, agenți economici supuși regulilor pieței și sub puterea mărfurilor, drept adevărați sălbatici. Schimbul comercial modern nu poate fi confundat cu vechile legături ale dependenței și complicațiilor sociale. Recitiți-i pe clasici: nu ați aflat că toate legăturile acestea vechi au fost «distruse în calculul rece al interesului»? Toate astea s-au terminat și au fost îngropate, cu rele și cu bune."

Și totuși, dacă exotismul înalță un obstacol în calea experienței atașamentelor, o face pe dos: de ce ne credem atât de diferiți de ceilalți pe motiv că am schimbat scara? Specialista în etnologie și-a făcut temele. A citit atentă minunatele dezvoltări ale antropologiei economice despre „carierele de obiecte" din Anzi, despre dar în Pacificul de Sud, despre obligația, la triburile irocheze,

de a nu se detașa niciodată complet printr-un transfer de strictă echivalență, adică de a nu ajunge niciodată în starea de a fi chit. Pe scurt, și-a dat seama că este imposibil să dai economia jos din albia ei de relații sociale, morale, estetice, legale, politice. Toată literatura aceasta este foarte frumoasă, dar întotdeauna venită de foarte departe, de demult, de altă dată și, de cele mai multe ori, marcată de o nostalgie sfâșietoare. Ca și cum toate studiile acestea ar fi uitat să fie simetrice și s-au crezut obligate să nu cartografieze antipozii decât prin contrast cu organizările de piață moderne. Iar cercetătoarea privește în jurul ei, și cercetează, și pune întrebări, și se miră. Trebuie să recunoască și ea că nu mai știe cine la antipozii cui se află.

I se spune că acolo bunurile nu se vând „ca niște săpunuri". Dar ea a parcurs ceva din istoria chimiei săpunului, cunoaște incredibila complexitate a acestor invenții și, cum a citit și frumosul roman al lui Richard Powers, *Câștigul*, știe și ce șmecherii eficiente poate să desfășoare marketingul pentru a-și păstra piața. Cine dintre criticii de *merchandising* ar ști să fabrice, să împacheteze, să marketeze și să vândă un săpun cât de mic? I se vorbește cu melancolie despre „societatea de consum", dar ea vede supermarketuri ale căror rafturi sunt acoperite de indicații despre „dezvoltare durabilă", „agricultură responsabilă", ale căror pachete sunt acoperite de indicații legale, de informații savante, bonuri de decupat, bonusuri, numere de telefon pentru reclamații sau pentru contactarea unor servicii postvânzare. Chit? Suntem vreodată chit cu astfel de contracte? Datorită unui prieten, ea a putut urmări organizarea Telethonului și a putut vedea că mecanismul de marketing și de evidență al generozității publice este la fel de bine echipat, de complex, de profesionist ca cel de cumpărare de bunuri pentru profit. Unde este, deci, fetișismul pentru marfă? Într-o zi, la Bologna, specialista în antropologie se grăbea să își cumpere niște salam, și iată că se trezește în mijlocul militanților pentru „*slow food*" care o obligă să încetinească, înșirându-i toate legăturile cu țăranii din Lombardia, cu cultura gastronomică din Emilia Romagna, cu solidaritatea mondială a agricultorilor săraci. Politică și cârnați! Dacă se întoarce spre bancherii cei disprețuiți, ce descoperă? „Calcule reci"? Nu, mici grupuri de speculanți îmbătați de luminile ecranelor Reuters, dopați cu testosteron, atât de ciudați în speculațiile lor, atât de înguști în viziunile lor, atât de baroci în elucubrațiile lor, la fel de inventivi în schimburile pe care le organizează ca indigenii din Papua-Noua Guinee într-un schimb *kula*. Reci, calculele lor? Pentru cei care le suportă de departe, da, cu siguranță, dar arzătoare și în fierbere în cazanul acesta de vrăjitoare numit Wall Street sau the City.

Specialista în etnologia piețelor se miră: să aibă Modernii *cultul mărfii*? Ar prefera Modernii să ascundă sub ideea unei mărfi nemiloase – fie că se bucură sau indignează din cauza ei – surprinzătoarea complexitate a atașamentelor față de oameni, bunuri și rele? Ar da impresia, în teorie, că nu le-ar păsa, în

timp ce, în practică, se tot aruncă și tot mai vor, fără să se sature vreodată. Întrebarea asta obsedantă o regăsim în fiecare etapă a studiului: cum reușesc în așa fel Modernii să nu recunoască ceea ce fac în practică? Cum reușesc să nu recunoască, în amonte, numărul de entități prin care trebuie să treacă pentru a produce un bun oarecare, iar în aval, numărul de consecințe neașteptate grație cărora se regăsesc, fie că vor sau nu, agățați de fiecare dintre bunurile acestea, opriți de fiecare dintre relele astea? De fiecare dată, cu fiecare za, reușesc să acopere discontinuități imense, eterogenități complete pe care nicio continuitate nu poate să le acopere.

Dar dacă, așa cum cred cei care vorbesc despre „comodificare" (adică despre transformarea bunurilor și serviciilor în marfă), nu ar exista decât echivalențe care s-ar transporta în schimbul economic fără ca nimic altceva „să se întâmple", atunci la ce bun toate milioanele astea de ore de veghe pătimașă pentru a *ajusta* bunurile și oamenii? De ce toate zecile de mii de PR și de marketeri și de designeri și de ambalatori și de publicitari, de contabili și de juriști și de analiști și de finanțatori? Ce știm noi cu adevărat despre mutațiile schimbului, pentru a pretinde că ne-au înlăturat pentru totdeauna, printr-o ruptură radicală, de acest amestec vechi de o mie de ani, a cărui mărturie prețioasă antropologia economică și arheologia o păstrează? Aici, iarăși, aici, ca întotdeauna, cercetătoarea trebuie să învețe să evite exotismul, Occidentalismul, o Economie în sfârșit rațională care ar fi acoperit, prin materialismul crunt al mărfii, toate bogatele imbroglioiuri ale vechii lumi.

ATUNCI APARE UN MOD PARTICULAR DE ALTERARE A FIINȚEI ▸

Chiar trebuie să coborâm ontologia modurilor de existență până la chestiuni de poftă pentru salam bio sau pentru ambalajul săpunurilor? Bineînțeles, de vreme ce vorbim despre experiența cea mai curentă. Din fericire, acest mod nu este atât de greu de cuprins: e suficient să inversăm raporturile obișnuite și să luăm tot ceea ce antropologia economică ar considera *„excepții* de la economia modernă de piață", excepții pe care nu le-am mai regăsi în vechile culturi, drept cazul general pe care *ni-l descrie foarte precis – cu excepția dimensiunii*. Despre ce alterare este vorba aici? Păi, de una fundamentală, despre cea care definește pentru un existent dat nu numai pe *ceilalți existenți* prin care trebuie *să treacă pentru a subzista*, ci și pe cei de care *nu se poate lipsi* și care trebuie *să rămână înlănțuiți* unii de ceilalți pentru ca existentul cu pricina să poată subzista.

Această înlănțuire este cea care ne permite să recunoaștem punerea în mișcare, mobilizarea lucrurilor, precum și a oamenilor, la scări din ce în ce mai mari, dar și cea care i-a uimit pe toți observatorii care au urmărit istoria omului de la Neolitic încoace, de când Modernii au făcut istoria a ceea ce numim „viața schimburilor": freamătul imens al bazarurilor, al târgurilor, al pieților, al porturilor; ceea ce Fernand Braudel a descris atât de bine sub termenul de

economie-lume și din care disciplinele economisirii nu vor prelua decât unele trăsături. Recunoști acest mod de existență prin faptul că „lucrurile se mișcă", „lucrurile se schimbă", „lucrurile se încing", „lucrurile se leagă", „lucrurile se aliniază". Este ca și cum toți existenții, alterați, însetați, pasionați, alienați, energizați, s-ar așeza de-a lungul unui tip de rețea foarte ciudat, din moment ce aliniază, una în spatele celeilalte, ființe complet eterogene, „viței, vaci, porci, zburătoare" interpunând subiecți care primesc de la fiecare din interpunerile acestea *proprietăți* de fiecare dată noi și imprevizibile.

Cuvintele astea frumoase „*comerț*" și chiar „*consum*" ar defini destul de bine controlul acestor cariere de obiecte devenite familiare prin antropologia vechilor culturi. Este suficient să parcurgem grila desenată mai sus prin înregistrarea listei de ființe prin care un cvasi-*subiect* ar trebui să treacă pentru a subzista și cea a cvasi-*obiectelor* prin care diverși oameni trebuie, vor, pot să treacă. Luați un cvasi-obiect: este (îi are pe) toți cei care sunt legați de el; luați un cvasi-subiect: este (îi are pe) toți cei care l-au legat de ei. Punctul de plecare nu contează, interesează doar întrepătrunderea atașamentelor care definesc fie obiectele – prin gusturile și aversiunile, prin obligațiile și detașările, prin pasiunile și indiferențele pe care le-au suscitat –, fie subiecții – prin gusturile și aversiunile, prin obligațiile și detașările, prin pasiunile și indiferențele pe care le-au suscitat. Acest tablou nu marchează nicio diferență între dorințe (superflue) și nevoi (necesare), nici între bunurile zise „materiale" și cele care ar fi „imateriale". Când Tarde vrea un exemplu bun de „forțe de producție", caută cartea, luxul, moda și conversațiile! Ce contează aici este numărul de *aliens* care trebuie înmulțiți de-a lungul unui drum oarecare și a căror prezență nu o simțim decât în încercarea inovației și a privării.

Înțelegem de atunci importanța definirii atașamentelor prin „interese pătimașe": interesul, după cum am văzut, este tot ce se găsește *între*, prin care trebuie deci să trecem pentru a ajunge undeva; în ce privește patima, aceasta definește gradul de *intensitate* al atașamentului. Adăugați în fiecare căsuță a acestei grile semnul *plus* pentru bunuri și semnul *minus* pentru rele și veți începe să desfășurați matricea imensă a obligațiilor, acest fundal, această pânză care ne definește mai exact decât toate celelalte moduri – și care, totuși, nu are cu adevărat dreptul de a-și face apariția ca atare în modernism, altfel decât la margine și în celelalte culturi, precum și, bineînțeles, în practicile de zi cu zi. Matrice care nu are nimic imaginar, din moment ce îi putem cartografia labirintul, urmărind distribuirea subtilă a diferitelor negoțuri dintr-un bazar, participațiunile încrucișate ale companiilor din Silicon Valley, liniile și coloanele unui grafic interindustrial într-un birou al Ministerului de Finanțe din Bercy, precum și amestecul pieselor dezasamblate din toate automobilele americane într-un cimitir auto din Queens. Matricea aceasta este lumea noastră.

« CU O PASĂ ORIGINALĂ: INTERESUL ȘI VALORIZAREA »

Avem pasă, avem alterare, avem noutate în alterare. Există deci un mod de existență aparte pe care îl putem defini canonic prin trei trăsături: un gen de ființă – mobilizare, interes, valorizare/prețuire (nu există termeni de-a gata) –, dar și un tip de transcendență și un regim particular de veridicitate.

Deci care este saltul, hiatusul, *gapul* pe care îl acoperă dintr-un salt vertiginos acest mod al atașamentelor [ATT]? Desigur, incomensurabilitatea bunurilor și a modurilor de a le apropria, eterogenitatea atașamentelor și irumperea bruscă a valorii. O simțim constant, dar ne surprinde întotdeauna. Nu ne știam atât de interesați de aceste bunuri; nu ne știam atât de descoperiți înaintea acestor dorințe; nu știam că bunurile astea valorau așa de mult sau așa de puțin. Bineînțeles, am avut experiența constantă a acestor idei, dar experiența noastră este constant suspendată, interzisă, alterată, spartă de inversiunea aceasta a frigului și caldului, a aparenței – echivalență – și a realității – inechivalență.

De aceea, marketingul știe mai multe decât cei care vor să economisească din căldura expunerii produselor și din dificultatea de a momi un client întotdeauna prea nonșalant. Dar merchandiserii știu probabil mai multe despre asta decât profesorii de marketing. Responsabilii cu standurile promoționale din supermarket știu mai multe decât merchandiserii. Un admirabil *„pecking order"* inversat, care face ca secretele intereselor pătimașe să fie de fapt secrete știute de toată lumea, dar cu condiția să coborâm întotdeauna mai mult spre experiența practică a celor pe care îi disprețuim (cum am văzut în politică [POL]). Cei care se știu legați pentru totdeauna, de bunuri ca și în rele, sunt consumatorii, producătorii, artizanii, comercianții, fabricanții, amatorii, șomerii, degustătorii, inovatorii, iar toți cei care folosesc presa, macină, macerează, amestecă și sfarmă marea matrice a intereselor și pasiunilor. Dublu-Clic poate continua să modelizeze legăturile dintre cerere și ofertă, ca și cum ar fi una dintre legile lui Newton, dar un lucru este sigur: dacă ar deveni comerciant sau industriaș, fiind la fel de insensibil la minusculele variații ale atașamentului și ale gustului, ar deveni falit la fiecare încercare!

Ființele astea care ne parcurg neobosit trebuie să fie numite *valență*, *energizare*, *investiție*. Să spunem că valoarea este prelungirea, întotdeauna riscantă, pentru un cvasi-subiect, a numărului de coloane pe care trebuie să le traversezi sau, pentru un cvasi-obiect, al numărului de linii. *A valoriza* înseamnă a înregistra apariția diferențelor fie prin interpunerea unei linii noi – cu ocazia apariției unui nou „produs" descoperim că am devenit capabili de interese noi sau de patimi noi, de noi atașamente –, fie prin interpunerea unei noi coloane – cu ocazia unei noi „cereri" descoperim că este posibil să facem să existe și alte combinații de materiale și de servicii. Dacă există ceva ce nu putem reduce la un transfer de echivalenți, atunci e vorba despre irumperea valorii – o nouă

linie, o nouă coloană, un nou *alien*, o nouă alterare – sau *devalorizarea*, subita dispariție a unei linii sau a unei coloane.

Specialista în etnologie bănuiește că nu trebuie să pornească cu capul înainte pentru a formula definiția valorii... Dar își spune că, poate, acordând intereselor pătimașe locul cuvenit ființelor, ar putea lucra și fără definiție. Pentru că, până la urmă, ce altceva înseamnă a te atașa de „valoarea muncă", dacă nu a parcurge lunga serie de entități necesare pentru geneza unui bun? Ce altceva este „valoarea comercială", dacă nu un alt parcurs, de data aceasta în seria de ființe care îi sunt substituibile? Or, nici aceste necesități – cele de producție –, nici aceste substituiri – cele ale schimbului – nu pot exista fără irumperea unor ființe noi, total imprevizibile, care să *preceadă* mereu echivalențele. Peste tot, calculele reci ale Economiei se topesc la căldura incendiară a atașamentelor pătimașe. E imposibil să faci antropologia Modernilor fără să inversezi inversiunea, fără să faci să meargă pe propriile picioare – atașamentele – ceea ce voiam să facem meargă în cap – dispozitivele de calcul.

→ ȘI CONDIȚII DE REUȘITĂ PROPRII. ←

Vor exista obiecții, întrucât nu există condiții de reușită și de nereușită specifice acestui regim care se situează cu totul în afara adevărului și falsității, fiindcă atașamentele nu sunt raționale, iar detașările cu atât mai puțin. Ca și cum nu am ști, cu o precizie stupefiantă, diferența dintre *plăcere* și *indiferență*! Ca și cum, dinspre planeta întreagă nu s-ar fi ridicat rumoarea imensă a *distincțiilor* între bunuri și rele! Uimitori Modernii ăștia, care nu vorbesc decât de raționalitate, de cunoaștere obiectivă și de adevăr, ca și cum nu ar conta în căutarea adevărului, da, a adevărului, diferența dintre bogăție și sărăcie... Câtă ipocrizie în iubirea-ură pentru bunurile din lumea asta! Și cum să nu îi înțelegem pe nativii de pe Coasta de Aur, care le replicau celor veniți să îi convertească: „*Is the name of you God Gold*?*".

„Cum facem rost de mijloace?" Puteți ține evidența timpului pe care îl petrecem cu toții pentru a răspunde la întrebările acestea, energia pe care o cheltuim pentru a le explora? Știu ce vreau, dar nu am mijloacele; am mijloacele, dar nu găsesc ceea ce vreau; am mijloacele, dar nu știu ce vreau; am mijloacele și știu ce vreau, dar și alții vor același lucru. Și am lăsa toată cunoașterea asta ca o masă nediferențiată, sub pretext că nu găsim dovada unui „calcul rațional"? A se bucura, a avea, a poseda, a profita – toate aceste verbe ne deplasează de la un capăt la altul al lumii și îi face mobili, unii după alții, pe toți existenții planetei, iar acesta nu ar fi un mod de existență demn de respect? Greutatea intereselor noastre vitale, evaluarea a tot ceea ce ne asigură subzistența nu ar fi și ele susceptibile de adevăr și de falsitate? Că evaluarea aceasta nu se aseamănă cu nicio alta se poate, dar că nu tranșează în modul ei specific falsul și adevărul, răul și binele – iată ceva ce ar fi prea greu de crezut.

* În engleză, în original: „Numele vostru este Zeul Aur?".

Am spus-o, e adevărat, despre fiecare mod de existenţă în parte, dar ce piatră de încercare poate să rivalizeze în subtilitate cu distincţiile subtile pe care fiecare le poate stabili între bunuri și rele, între succesele și rateurile unui nou lanţ de ataşamente? Ce mai înseamnă judecata unui duhovnic sau a unui psihanalist pe lângă „priceperea de a cumpăra" a unei fetișcane de douăzeci de ani, în stare să observe diferenţa dintre materialele a doi chiloţei, diferenţa care va face, acolo în China, o fabrică bogată sau falită? Cum să calificăm priceperea unui antreprenor de a oferi intereselor aspecte neprevăzute? Nu e de admirat geniul antreprenorului McLean care a fost în stare să modifice obiceiurile transportatorilor prin introducerea neprevăzută a unui container standardizat care merge direct – foarte indirect – de la producător la consumator fără întrerupere de sarcină? Un nou exemplu de continuitate obţinută prin intermediul unei noi discontinuităţi! Și un nou exemplu de schimbare a dimensiunii datorită „acestei cutii care a făcut lumea mai mică și economia mai mare". Este admirabil răspunsul lui Steve Jobs la întrebarea: „Faceţi studii de marketing pentru produsele voastre?", prin această formă de înţelepciune pe cât de inventivă, pe cât de tranșantă: „*It's not the business of consumers to know what they want*"*... La fiecare articulare a cursurilor de acţiune, apare surpriza valorii.

Începem să vedem că ceea ce ne împiedică să separăm condiţiile acestea de reușită și de eșec este derapajul misterios spre ideea unui calcul realizat conform altor balanţe și altor proceduri. Ca și cum am putea calcula aceste evaluări, cumva, *rece* și mai ales *continuu*. Regăsim uimirea iniţială a cercetătoarei: nimic din această frământare de proporţii nu e definit de răceală, dimpotrivă, *totul este cald*. Nimic aici nu se definește prin calcul, în niciun caz nu prin această parte a calculului care ar presupune niște echi-valenţe și transporturi fără transformare [ATT·DC]. „A avea valoare" și „a ploua" sunt două verbe care presupun, ambele, o formă de apariţie, o survenire. Da, „*a avea valoare*" precedă întotdeauna simpla echivalare, la fel cum *schimbarea* precedă pre-schimbul și la fel cum *traducerea* precedă simpla translatare. Chiar și mai târziu, când obiceiul va fi acoperit aceste discontinuităţi nenumărate prin alunecarea lină a echivalenţelor [HAB·ATT], tot nu vom putea calcula cu adevărat. Să distribuim, da, să calculăm, nu – în orice caz, *nu încă*.

ACEST AMESTEC AL EXISTENȚILOR

Specialista în etnologie își caută cuvintele, dar ne dăm bine seama ce încearcă să facă: vrea ca problema irumperii valorii să nu vină să simplifice fenomenul masiv al Modernilor. Nu trebuie ca ideea unei Economii în sfârșit raţionale să vină să ascundă formidabilul amestec din care e făcută lumea, precum și scara transformărilor neprevăzute care au sfârșit prin a mobiliza Pământul întreg, de la gheţurile polilor până la proprietăţile cele mai intime ale materiei. N-ar mai fi decât o biată antropologă dacă nu ar căuta niște cuvinte care să

* În engleză, în original: „Nu este treaba consumatorilor să știe ce își doresc".

exprime scara unei asemenea frământări a lucrurilor și oamenilor. Și ce pasiuni trebuie să introducă în ecuație pentru a identifica aceste creații de valori inechivalente, surprinzătoare, incomensurabile, aceste distrugeri de valori la scară din ce în ce mai gigantică! Nu inventează Modernii în fiecare zi noi nevoi, noi dorințe, noi obiecte, noi piețe? Nu distrug ei zilnic vechi nevoi, vechi dorințe, vechi obiecte, vechi piețe? Nu ei sunt cei care *complică* mereu vasta matrice prin care devenim cu fiecare zi mai complicați, mai surprinși, mai interesați, mai săraci sau mai bogați? Și nu facem noi ca și cum pământul, munca, schimbul, finanțele ar fi o sursă de valoare ce s-ar fi *deplasat* fără nicio transformare și care „ar explica", identitate cu identitate, invențiile lor nebunești? În timp ce toți agenții încearcă „să treacă prin" lungi concatenații de bunuri și de oameni unde fiecare verigă în parte îi surprinde, „nu s-ar petrece nimic" decât circulația de necesități indiscutabile?

◦ DUCE LA ENIGMA ÎNCRUCIȘĂRII CU ORGANIZAREA [ATT·ORG] ◦

Dar această mobilitate, această lăcomie, aceste pasiuni, aceste interese nu reprezintă tocmai lucrurile de care se ocupă Economia? Nu tocmai, aici este problema. Aici trebuie încă o dată să încetinim. Mai ales să nu ne pripim. Atenție, aproape am ajuns. Pentru a înțelege dimensionarea fără a schimba nivelul, ar trebui să reușim să identificăm cum se leagă împreună ființele atașamentului și cele ale organizării, fără să se arunce în altceva și mai ales nu într-o MATERIE°. Numai explorând această intersecție [ATT·ORG], vom putea urmări repartițiile fără să facem apel la niciun metarepartitor.

Să luăm exemplul oferit de Willian Cronon în una dintre cele mai frumoase cărți scrise vreodată despre schimbarea la scară. Acesta ne arată cum rețelele de atașamente și de script-uri, odată puse cap la cap, dau unui sat indian de pe malul lacului Michigan dimensiunea unei „Metropole a Naturii", cum numește el orașul Chicago, această economie-lume. Și ceea ce reușește să împletească mai bine ca oricine sunt tocmai inovațiile succesive care se aplică valențelor, precum și aparatelor contabile. Țăranul, care își aducea sacii de grâu cu sania sau cu vaporul și care îi urmărea emoționat până la moară, află repede de o cu totul altă definiție a valorii atunci când, odată cu apariția căii ferate, își vede, la început cu spaimă, sacii rupți amestecându-și conținutul auriu cu cel al celorlalți saci în cupele lifturilor pentru grâne – nou-inventate și ele. Cu câtă suspiciune observă el la început facturile pe care le primește în locul bancnotelor de la morar! Cum ar putea bănui că datorită acestor hârtii va crea cea mai mare piață la termen, care va face din Chicago centrul lumii pentru toate script-urile referitoare la grâne? Chicago se extinde, piața grânelor devine „abstractă" datorită concreteții extreme a căilor ferate, a lifturilor pentru grâne și a bonurilor de hârtie. Un vast sistem socio-tehnic modifică mărimea relativă a unei mulțimi de agenți și tipurile de ființe care îi obligă, îi interesează și îi acționează. Sprijinite de atașamente, script-urile accelerează și își impun cadența. Valuri de cuantificări țâșnesc de aici. Ce se va întâmpla ?

→ CARE NE VA PERMITE SĂ DEZAMALGAMĂM MATERIA CELEI DE-A DOUA NATURI.

Am intrat în Economie? Încă nu. Bonurile de hârtie rămân niște script-uri, iar piața la termen continuă să distribuie și să separe scadențele și chitanțele, să distribuie drepturile de proprietate – și să speculeze nebunește... Pentru a intra în Economie – și deci pentru a *ieși* din dispozitivele de economisire –, totul depinde oare de noțiunile de calcul, de dispozitiv și de disciplină pe care le vom pune în practică, apoi de comparația lor cu înlănțuirile de forme [REF] (definite în capitolele 3 și 4)? Pentru a o spune într-o manieră ușor provocatoare, studiul trebuie să își pună problema dacă Economia este o *știință* la fel ca cele numite „ale Naturii" sau dacă este *disciplina* unei forme particulare de calcul care n-ar avea *drept scop* să stabilească lanțuri de referințe [REF].

Cititorul atent va fi remarcat cu siguranță paralela pe care încercăm să o trasăm între ființele reproducerii [REP] și cele ale atașamentului [ATT]. Acestea se aseamănă deja în aceea că cele două moduri se definesc prin seria de ființe prin care trebuie să „trecem pentru" a subzista. Ele diferă, bineînțeles, din moment ce ființele reproducerii precedă cvasi-obiectele la fel de bine ca și cvasi-subiecții, în timp ce ființele intereselor pătimașe trasează legături de fiecare dată surprinzătoare între obiecte și subiecți, între bunuri și oameni, pe care moduri precedente le-au tot făcut să prolifereze [REP·ATT]. Iar ele se aseamănă cel mai mult prin faptul că cele două moduri le folosesc drept *materie primă* pentru invenția Naturii – pentru ființele reproducerii – și pentru ceea ce am numit a doua NATURĂ° – pentru ființele atașamentului.

În prima parte a cărții, am văzut cum „Natura" amalgamase două moduri, cel al reproducerii și cel al referinței [REP·REF]. Materia *res extensa* ne apăruse atunci ca fuziune, interpolare între exigențele cunoașterii și cele ale reproducerii. Întrebarea care se pune acum este de a ști dacă vom putea utiliza încrucișarea a două moduri [ATT·ORG] pentru a reorienta Economia fără să o criticăm totuși. Sau, mai exact, dacă vom ajunge să reperăm prin ce ocol subtil disciplinele economice vor sfârși prin a da naștere idealismului (celei de-a doua) materii. Pentru a doua oară, o materie s-ar naște amalgamând măcar două moduri, cel al atașamentului și cel al organizării [ATT·ORG], pornind de la o idee indirectă despre cunoaștere [REF·ORG]. De această dată nu ar genera RES EXTENSA° cunoscută de științele numite naturale, ci o nouă materie, „cunoscută" simplu prin intermediul unei noi Științe, Economia. Atunci, necesităților primului materialism ar urma necesitățile celui de-al doilea materialism. Pentru a doua oară în această carte, acest amalgam al „materiei" este cel care deschide și închide accesul oricărei interpretări a Modernilor și orice definiție a rațiunii. Istoric vorbind, EPISTEMOLOGIA° și Economia s-au născut împreună și au continuat să se sprijine una pe cealaltă; împreună trebuie ele să învețe să se retragă de pe scenă.

Din fericire, la fel cum am învățat să distingem saltul, *gapul* de la reproducere la referință [REP·REF], nimic nu ne mai poate împiedica să facem, fără a le confunda, două salturi, două hiatusuri distincte, *gapul* atașamentului și saltul, *gapul* organizării, fiecare cu definiția lui despre adevăr și fals. Ne dăm seama, prin urmare, și de ceea ce trebuie să mai adăugăm în acest context pentru a *netezi* cele două tipuri de discontinuități, pentru a obține o cu totul altă definiție pentru ceea ce *dă exact* în calcule. Nu mai avem niciun dubiu în privința aceasta, mai multe condiții de reușită se amestecă pentru a hotărî în privința justeții unei evaluări *calculate*. Trebuie să scrii mult pentru ca în final să ajungi să nu mai adaugi nimic sub *bottom line*. De un al treilea și ultim mod va trebui să ne legăm.

Operațiunea cere îndemânare și agilitate, dar nu există alt mod de a se *dezeconomisi* decât observând, cât de precis se poate, ceea ce disciplinele economice adaugă ființelor pe care le îmbrățișează. La ce bun vom fi restituit imensa încurcătură a intereselor pătimașe, le vom fi redat căldura, violența, amestecul, *entanglement*-urile; la ce bun vom fi observat bizarul ritm al script-urilor și capacitatea lor de a modifica dimensionarea relativă a tot ceea ce distribuie, dacă nu voiam decât să ne mulțumim cu o simplă critică a Economiei? Trebuie să facem mai mult, creând un loc demn de disciplinele indispensabile ale economisirii. Al doilea empirism are nevoie, chiar mai mult decât primul, să învețe să restituie experiența economică.

șaisprezece

A AŢÂŢA EXPERIENŢA SCRUPULULUI

Detectarea încrucișării [ATT·ORG] ▸
ar trebui să ducă la elogiul dispozitivelor contabile.

Economia pretinde totuși să calculeze valorile prin fapte *value-free* ▸
ceea ce transformă experiența de a fi chit ▸
într-un decret al Providenței, capabil să calculeze optimul ▸
și să golească scena pe care bunurile și relele sunt distribuite.

Dacă problema moralei a fost pusă deja pentru fiecare mod ▸
există totuși, în incertitudinea referitoare la scopuri și mijloace, o sursă nouă de morală. ▸
Este responsabil cel care răspunde la o chemare ▸
ce nu poate fi universală fără experiența universului.

Putem deci să stabilim responsabilitățile ființelor morale [MOR] ▸
și să definim modul lor propriu de veridicitate: reluarea scrupulului ▸
și alterarea lor particulară: căutarea optimului. ▸
Economia se transformă într-o metafizică ▸
atunci când amalgamează două tipuri de calcule în încrucișarea [REF·MOR] ▸
ceea ce o face să confunde o disciplină cu o știință ▸
care doar ar descrie o materie economică.

Economia pune capăt oricărei experiențe morale.

Acesta este al patrulea grup care leagă cvasi-obiectele și cvasi-subiecții ▸
pe care războiul interminabil al mâinilor, vizibile și invizibile, nu îl înțelege.

Pot oare Modernii să devină agnostici în materie de Economie ▸
și să pună iarăși bazele instituției economiei-disciplină?

PENTRU că se vede ajungând la capătul chinurilor, cercetătoarea începe să respire şi în acelaşi timp, se sufocă gândindu-se la dificultatea a ceea ce mai are de făcut: să descrie actele de calcul în aşa fel încât calculul să nu poată înlocui *descrierea*, care nu este altceva decât desfăşurarea script-urilor. Este singurul mijloc pe care l-a găsit de a vedea celălalt versant al celei de-a doua Naturi, pentru ca, în locul Economiei, să apară reţelele delicate ale disciplinelor responsabile de economisire, fără să le adauge nimic şi fără să ia nimic din ele. Începe să creadă în programul ei până acolo încât se lasă sedusă de o apoftegmă: „Până acum economisitorii nu au făcut decât să performeze lumea, acum a venit timpul să o *descriem*!".

DETECTAREA ÎNCRUCIȘĂRII [ATT·ORG] -

Dacă a ajuns să investigheze fiinţele organizării, este pentru că nu reuşea să vadă de unde provenea al doilea nivel, acest METAREPARTITOR, acest „tot superior părţilor" pe care informatorii ei îl desemnau totuși drept cadrul general în interiorul căruia se aflau toţi actorii. Or, abţinându-se să lanseze ipoteze suplimentare despre un nivel transcendent, urmărind numai mișcarea script-urilor [ORG], ea începe să vadă de unde provin efectele dimensionării și ale cadrajelor.

Dacă și-a dat osteneala, mai apoi, să aducă în prim-plan fiinţele interesului [ATT], este pentru că nu vedea cum ar putea împăca experienţa pasiunilor și a ataşamentelor cu presupusa răceală a calculelor economice. Ajunsă în acest punct, ea reușește să înţeleagă cum adaosul de dispozitive de calcul va permite „vieţii schimburilor" să-și stabilească coordonatele, fără ca totuși calculul să poată în vreun moment să se substituie evaluărilor surprinzătoare care leagă lanţuri lungi de (cvasi)obiecte și de (cvasi)subiecţi, de bunuri, de rele și de oameni. Are deci sentimentul că a explicat CURSURILE DE ACȚIUNE°: este mișcarea prin care *se conectează interesele pătimașe și script-urile* datorită a două tipuri de discontinuităţi înlănţuite.

Și totuși nu se simte suficient de fidelă experienţei acestor fluxuri. Dacă ar avea dreptate, ucenicia într-ale economisirii nu ar mai fi un mister aşa de mare; nu ar fi lăsat niciodată loc pentru ceea ce trebuie să numim metafizica Economiei. Am fi *echipat* pur și simplu parcursul intereselor, precum și pe cel al script-urilor [ATT·ORG] cu aparate, abace, *benchmark*-uri, instrumente,

- AR TREBUI SĂ DUCĂ LA ELOGIUL DISPOZITIVELOR CONTABILE

dispozitive, modele, pe scurt, cu VALORIMETRE°, pentru a-i ajuta pe actori să se regăsească printre tot mai multe lanțuri și pentru a obține astfel cheile de repartiție acceptabile pentru ambele părți. În realitate, ar fi suficient să facem elogiul *contabilității* și a Marii sale Cărți. Această Carte este încă prezentă în conștiință, nimeni nu ar putea să o uite: este Cartea Conturilor, Bilanțul, Cartea pe care noi toți, fără deosebire, fie că suntem bogați sau săraci, bancheri sau cerșetori, șefi de stat sau *golden boys*, trebuie să o frunzărim pentru a ști ce *valorăm*, ce *putem* și ce *datorăm*. Niciodată nu am fi făcut din această instrumentare o mare istorie a Rațiunii. Niciodată prima Natură nu ar mai fi fost urmată de a doua.

Să ne aducem aminte ce afirma Galileo printr-o metaforă admirabilă, fără să se mai gândească apoi la asta: „Cartea Naturii fusese scrisă cu semne matematice." Metaforă tipică pentru Moderni, de vreme ce mărturisește liniștit confuzia a cărei importanță o și neagă în același timp: dacă este o Carte, unde sunt INSCRIPȚIILE°, *stylus*-ul, autorul și presa de imprimat? Dacă Natura indiferentă și anonimă este cea care scrie fără să scrie pe niciun suport, de ce să vorbim despre o Carte? Din cauza acestei metafore șchioape, împrumutate din Cartea lui Dumnezeu, pretinzând că nu vedem în lucruri decât deplasarea raporturilor de forță sau a lanțurilor cauzale – intenție, de altfel, excelentă – fără să le deformăm, nu am ști niciodată dacă avem de-a face cu saltul uriaș al existențiilor pentru a persevera în ființă sau cu celălalt salt, la fel de uriaș, al tehnicilor de inscripție pentru a menține constanțe și a produce o referință obiectivă care să permită accesul la ființele depărtării [REP·REF]. În aceeași noțiune hibridă de MATERIE° interpolasem secretul existențiilor de a se încăpățâna în ființă și secretul oamenilor de știință, care permite ca lumea să se în-scrie și să se publice (pe sine). Făceam din căderea corpurilor grele un simplu avatar al legii fizice care ne permitea să le controlăm cumva. Dacă distilarea acestui întreg amalgam a necesitat atâta efort, este pentru că marele public nu cunoaște Cărțile fizicii, chimiei sau biologiei, dar și pentru că metafora galileană s-a tocit în așa măsură încât încă mai luăm cunoașterea drept persistență [MET·REF].

Revelarea idealismului celei de-a doua materii ar trebui să se realizeze mai ușor decât în cazul primei naturi, de vreme ce cărțile, cele care permit să *economisim*, sunt încă perfect vizibile: cerneala roșie sau verde încă nu s-a uscat; ne bazăm calculele pe *spreadsheet*-uri ale căror linii și coloane sunt încă necompletate. Dacă a trebuit să ne luăm mii de precauții pentru a învăța să descâlcim parcursul pe Muntele Aiguille al trigonometriei geometrilor, nu putem confunda mai mult de câteva secunde o carte de conturi cu comportamentul *celui care este numărat*. Nu este nevoie să fii expert pentru a contracara greutatea acestei metafore în această altă „materie", cea din care ar fi făcute „legile economiei"; este suficient să fii un scrib oarecare, un contabil mărunt, un „*scrivener*". Nimeni nu își imaginează că un administrator de imobil trebuie

lăsat singur în biroul său pentru a calcula, ca un adevărat savant, sutimile de procentaj pentru repartizarea cheltuielilor pauşale – în orice caz, după cum știm cu toţii, dacă îl lăsaţi singur, o faceţi pe riscul dumneavoastră...

A scoate în prim-plan dispozitivele de calcul – sau de QUALCUL° – ar trebui să fie cu atât mai ușor cu cât fiecare poate resimți instalarea și extinderea noilor valorimetre, ale căror standardizări produc aceleași efecte de cali-cuantificare ca și precedentele, pe care folosirea repetată le-a făcut acum invizibile. Cercetătorii care se măsoară unii pe alții comparându-și scorurile pe *Google Scholar*, ca și președinții universităților obsedați de locul ocupat în „*rankings*", nu sunt intoxicați de cifre în așa măsură încât să confunde răspândirea acestor aparate cu măsurarea excelenței, în sensul referențial al măsurii [REF]. Ei știu bine că este vorba de standarde care permit și acum, acum ca mereu, pregătirea repartițiilor și redistribuirilor de prețuri. Bancherii care trebuie să recupereze datoriile cauzate de introducerea ecuațiilor Black-Scholes-Merton în automatele financiare de calcul al opțiunilor de preț știu prea bine că ecuațiile acestea se aseamănă mai mult cu procentajele administratorului de bloc decât cu legile termodinamicii – și că nu trebuiau să lase algoritmii informatizați să calculeze singuri! Prin urmare, a dezeconomisi ar trebui să fie o operație mai ușoară decât a ne „dezepistemologiza" capul.

ECONOMIA PRETINDE TOTUȘI SĂ CALCULEZE VALORILE PRIN FAPTE VALUE-FREE ▸

Or, acesta nu este deloc modul în care se prezintă Economia (cu E mare), care insistă pe altceva, mult mai decisiv și mai radical, care nu oferă numai ajutorul fragil al formatărilor amestecate, ci are pretenția să înregistreze pentru toți cei care au de-a face cu ea fapte indiscutabile, unde problema valorilor pare să *nu* se pună. Datorită ei, problemele valorizării [ATT] și ale scadenței script-urilor [ORG] vor deveni *fapte*, ba chiar, lucru surprinzător care le va distinge încă mai mult de lanțurile de referință [REF], de „fapte despre care nu mai avem ce discuta". Se va spune că nu este nimic aici care să o mire pe cercetătoare: o știință nu se definește cumva printr-o priză empirică „indiferentă la valori"? Dar tocmai această insistență este cea care o împinge pe specialista în etnologia Modernilor spre neîncredere. Cum se face că regăsim aici, într-o formă mai clară, aceeași distincție canonică a faptelor și valorilor căreia nu i-am căzut pradă atunci când a fost vorba să reperăm locul în care putem prinde cel mai bine cunoașterea obiectivă? Dacă lanțurile de referință permit într-adevăr lenta producere de fapte, aceasta nu începe niciodată să producă fapte indiscutabile. Ba chiar dimpotrivă, îi autorizează pe cercetători să lase lucrurile însele să aducă mărturie în ceea ce se *discută* pe seama lor. Or aici, printr-o răsturnare bruscă, *problema valorii basculează în cea a faptelor*, a simplelor fapte brute și încăpățânate, materiale și obtuze. Totul se petrece ca și cum Marea Carte ar avea mai multă forță decât cea a (primei) Naturi. Pare încă a avea mai mult *credit* decât legile fizice. Și este și normal,

de vreme ce vorbim tocmai de Marea Carte a Creditului! Ce încredere, da, ce credit trebuie să îi acordăm? Ce valoare trebuie să îi acordăm unei științe a valorilor care ar fi „*value-free*"? Dacă ființele referinței sunt „indiferente la valori", aceasta nu se întâmplă pentru că s-au eliberat de valori sau pentru că valorile le erau *indiferente*, ci numai pentru că erau *diferite*: nici imoral, nici amoral, modul lor de veridicitate era atât de special – depășirea formelor pentru a menține constantele –, încât nu se intersecta în niciun fel cu cel al lucrurilor cunoscute – lucruri care își vedeau de drum într-un mod cu totul diferit.

În fața injoncțiunilor Economiei, analista se regăsește înaintea unei versiuni într-un anume fel polemică, exagerată, aproape amenințătoare, aceea a distincției între fapte și valori. Ca și cum dubla „metretică"* prezentă chiar în montajul valorimetrelor – cele două sensuri ale expresiei „a lua măsuri" – ar fi dispărut în favoarea unei măsuri de tip referențial [REF]. Transformarea este totală, de vreme ce nu mai este vorba de fapte care nu *mai* sunt de discutat, ci ar fi indiscutabile din naștere, deoarece *nu trebuie* discutate. Este ciudată această deontologie conform căreia „ar trebui" să nu discutăm fapte.

Această întrebuințare deturnată a schemei cunoașterii echipate și rectificate este cu atât mai ciudată cu cât prelungirea treptată a lanțurilor de referință are, după cum am văzut, drept scop, și de multe ori drept efect, *să apropie* și mai mult subiectul cunoscător de obiectul cunoscut. Prin ce bulversare ciudată am început să vorbim despre cunoaștere pentru a-i *îndepărta* tot mai mult pe cei pe care script-urile – în care sunt înscrise clar rolurile, obligațiile, cerințele lor – îi privesc în cel mai înalt grad? Sau va fi descoperit aici Economia o sursă de certitudine absolută, *superioară* celei obținute din toate lanțurile de referință, sau este vorba despre încă o enigmă, de o nouă eroare de categorie.

- CEEA CE TRANSFORMĂ EXPERIENȚA DE A FI CHIT -

Totul se petrece ca și cum ar exista în invocarea celei de-a doua naturi un supliment de certitudine prea echivoc, prea insistent ca să fie verosimil. Cum să definim acest supliment? Revenind asupra rezultatelor antropologiei economice și reconstituind, prin contrast, experiența de multe ori înspăimântătoare de *a fi chit*. De la *Eseul despre dar* al lui Marcel Mauss, toți europenii care se adâncesc în acest tip de literatură nu pot decât să dea înapoi de frică în fața problemelor fără ieșire ale altora: „Dar atunci, suspină aceștia, bieții de ei nu vor ieși niciodată la capăt, vor fi mereu legați, atașați, îndatorați, atârnați, încurcați, *entangled*" Cei care se miră astfel beneficiază fără să își dea seama de imensul avantaj pe care disciplinele austere ale Economiei l-au pus la dispoziția lor: s-au obișnuit, prin lungi exerciții de călire, să fie *chit* față de cei cu care intră în tranzacție.

Contrastul formulat de-a lungul istoriei europene pare a tranșa într-adevăr cu antropologia „celorlalte culturi": se pare că am fi găsit modul, credem noi,

* Termen calchiat din limba greacă, referitor la măsură.

de a ieși din încurcăturile altora, prin adăugarea opusului lor: „Iar acum suntem chit; nu vă datorez nimic; am schimbat între noi echivalenții; adio!". Am fi maximizat procedurile pentru a nu *datora* întotdeauna, pentru a nu mai *depinde* întotdeauna, pentru a nu mai trebui întotdeauna *să dăm înapoi*. Inventii formidabile ale schimbului de echivalenți între apropiații deveniți acum străini, față de care am învățat să fim chit în orice privință la sfârșitul scadențelor și a chitanțelor de plătit. Inventii recente toate, dar care vor fi plasate, cel puțin de la Locke încoace, prin tot felul de inginerii, tocmai la începutul istoriei, ca și cum am fi început cu Piața și tot cu ea am termina. Ca și cum am fi inventat un fel de proprietate *ferită* de toate încurcăturile în care „alte culturi" par, dimpotrivă, a se adânci. Există aici, în obsesia aceasta pentru sfârșit, pentru *finanțe*, pentru „reglarea conturilor", ceva excesiv și forțat. Mai ales din partea celor care, crezându-se chit cu toate vechile obligații, văd deodată cum apare la orizont creditorul neprevăzut care le cere să ramburseze foarte repede titlurile de două secole – titluri de exploatare a comorilor Terrei.

- ÎNTR-UN DECRET AL PROVIDENȚEI, CAPABIL SĂ CALCULEZE OPTIMUL -

Înțelegem dilema cercetătoarei: dacă se mulțumea să pună în evidență acest supliment al disciplinelor economisirii, ar fi ascuns adevăratele otrăvuri ale Economiei, ar fi dat dovadă de un soi de chietism. Ar fi participat la conduita de evitare a Modernismului: tratarea apropiaților drept străini cărora nu le datorează nimic, pentru că ar fi descoperit o sursă de certitudine absolută, indiferentă față de valori. Or, tocmai în acest punct vom putea beneficia de pe urma efortului nostru îndelungat de a ne fi lipsit în descrierile noastre de orice metarepartitor.

Disciplina Economiei trece drept Știință pentru că adaugă ceva ce nicio altă știință naturală nu poate oferi: certitudinea unui OPTIM° *în sfârșit calculat de o instanță superioară care ar agrega și ar unifica toate script-urile.* Aici este pericolul celui de-al doilea nivel a cărui neverosimilitate am criticat-o: schimbând nivelul, cel al agregării tuturor script-urilor, pretindem să câștigăm în raționalitate. Or, tocmai aici începem să ne abatem de la rațiune de-a binelea.

Dacă prima Natură putea fi unificată, ordonată, mărturia ei, oricât de edificatoare va fi fiind, nu va putea niciodată convinge, de vreme ce afirmăm din aceeași suflare că ea ar fi *indiferentă* oamenilor și *amorală*... Ne dăm seama că numai cu greu am putea face în așa fel încât Natura să dicteze legi morale. A doua natură are un cu totul alt caracter: când descoperă ceva, faptele pe care le descoperă nu numai că sunt indiscutabile, ci sunt marcate de saltul Providenței. Un paradox: faptele *value-free* sunt ceva care definesc toate valorile! Este uimitoare această încrucișare pe care specialista în antropologie trebuie să o abordeze dacă vrea să înțeleagă originalitatea absolută a Modernilor care cred în Providență sub aspectul unic al faptelor economice materiale a căror formă *se aseamănă* cu cele ale referinței – dar nu fac decât să se asemene. Trebuie

deci să facem încă un pas pentru a înțelege ceea ce Karl Polanyi a definit drept o „religie seculară": religia optimului calculat.

→ ȘI SĂ GOLEASCĂ SCENA UNDE BUNURILE ȘI RELELE SUNT DISTRIBUITE.

Ceea ce o uimise cel mai tare pe cercetătoare la începutul capitolului 14 era că, în locul unei pieţe publice zgomotoase și agitate unde toţi participanţii discutau aprins despre ce îi privea în modul cel mai direct posibil, nu găsise decât o piaţă goală. A nega atașamentele [ATT] este un lucru; a nega că ar exista întotdeauna organizări ale căror script-uri rămân invizibile oricare ar fi calculele [ORG] este iarăși un lucru; dar cel mai surprinzător este a pretinde că optimul poate scăpa *scrupulului*. Să poţi refuza umanităţii suferinde această picătură de apă pentru a-și potoli setea – *ezitarea colectivă* între ce este cel mai bine și ce este cel mai rău –, iată care este, în definitiv, la finalul acestei cercetări, trăsătura cea mai surprinzătoare a Modernilor pe care i-am studiat până acum. Folosim deseori expresia sub forma unei metafore, dar totul se petrece ca și cum nu ar fi existat niciodată, de fapt, decât o „economie morală", ca și cum nu am fi părăsit niciodată cu adevărat Dispensarea divină sărbătorită de bizantini sub numele de *oekonomia* – însă fără să fi îndrăznit să facem din ea o adevărată religie, așa cum au făcut aceștia din urmă.

Că raţionaliștii lovesc cu pumnul în masa din amfiteatru, afirmând că „legile fizicii sunt aici, domnilor relativiști, fie că vreţi sau nu!", este emoţionant, pentru că înţelegem bine ce vor să spună de fapt, în ciuda epistemologiei lor catastrofale: își doresc ca lumea la care acced în sfârșit prin căile obiectivităţii ştiinţifice să nu fie făcută de mâna omului, să nu depindă de „voinţa mea", dar totuși să ne putem apropia de ea *din ce în ce mai mult* pentru a o apuca. Și cum să nu fim de acord? Că un *manager* lovește cu pumnul în masă la sfârșitul unei prezentări *powerpoint*, că ultimul *bullet* afișează ultima *bottom line* pentru a spune „nu mai e nimic de discutat", că nu mai este nicio altă soluţie posibilă și că cei interesaţi cel mai mult de ceea ce se discută trebuie *să se îndepărteze* de priveliștea tuturor script-urilor, abia asta e foarte enigmatic. Deși ne așteptam să o găsim plină de agenţi animaţi și preocupaţi, agora este goală. *Cum s-a putut goli așa scena evaluărilor și a repartiţiilor*? Iată ceea ce trebuie să înţelegem.

Cercetătoarea își confirmă suspiciunea văzând până în ce punct îndemnul la MATERIALISM° diferă în cele două cazuri. Legile fizicii, așa încărcate de epistemologie cum sunt, au oferit întotdeauna izvoare de posibilităţi neprevăzute; cum se face atunci că „legile celei de-a doua Naturi" sunt atât de des prezentate ca fiind reguli de renunţare și de neputinţă? Când un inginer, un om de știinţă, un artist, un artizan se adâncește în materiale, totul îi devine imediat posibil, întrucât aceste materiale sunt compozite, îi dau idei, deschid numeroase potenţialităţi, relevă capacităţi nebănuite [TEC·REF]. Materia economică, dimpotrivă, are această particularitate, pe care o vedem atunci când facem apel la ea, de a ne lega prin transferuri de necesităţi indiscutabile. Nu mai putem

face nimic pentru a scăpa. Avem mâinile legate: „Nu mai este altă politică posibilă". Iată dovada că materialismul pe care l-am scos din această materie trebuie să distileze otrăvuri pe care celălalt materialism nu le putea ascunde.

Dacă ar trebui cu adevărat să „fizicalizăm" economia, atunci aceasta ar semăna mai degrabă cu fizica, cu adevărata fizică, și ar lua acest aspect cârpit, ingenios, echipat, multiform, grație căruia am reușit să arătăm experiențe delicate pe care majoritatea le-ar putea rata... Despre fizică nu s-a spus niciodată că folosește fapte indiscutabile pentru a-și menține obiectivitatea. Dostoievski se mira și el când, în *Crimă și pedeapsă*, dădea replica unui protagonist care cerea mai multă compasiune în relațiile sociale: „Din milă? Dar domnul Lebeziatnikov, discipol al noilor curente de gândire, explica mai deunăzi cum compasiunea în epoca în care suntem este chiar interzisă prin știință, și că asta chiar s-a realizat în Anglia, unde domnește economia politică!". Nu-i surprinzător că nu ne mai putem înțelege în ce privește economia și că nici măcar un calcul nu mai dă exact! Pentru a regăsi exactitatea, trebuie deci să abordăm frontal „problema morală". De vreme ce trebuie să vorbim despre o știință a valorilor, ei bine, să vorbim despre ea deschis.

DACĂ PROBLEMA MORALEI A FOST PUSĂ DEJA PENTRU FIECARE MOD

„Ia te uită cum începeți deodată să dați lecții de morală! Să fie asta din cauză că ați ajuns la sfârșitul cercetării și ați vrea ceva pe sufletul dumneavoastră, un răsfăț, ceva dulce ca după o masă prea copioasă?" Înainte de a ne ironiza studiul, cititorul va recunoaște poate că de la bun început „am tot dat lecții de morală", dacă prin asta înțelegem că pentru *fiecare mod de existență* am scos la iveală condițiile de reușită și de nereușită. Orice instaurare implică o „judecată de valoare", cea mai discriminatorie posibil. Prin urmare, „problema morală" nu apare în acest studiu *după* ce toate întrebările „de drept" au fost puse. Am pus-o chiar de la bun început. Chiar dacă, bineînțeles, am exagerat cu bună știință, tratând fiecare mod ca și cum ar deține piatra de încercare cea mai subtilă și ar oferi sensul cel mai rafinat pentru distingerea adevărului de fals. În fine, nu există un mod care să nu fie în stare să distingă adevărul de fals, binele de rău, *în felul său specific*.

Și asta începând cu reproducerea [REP], care menține cea mai mare diferență existentă între a reuși să se reproducă și a dispărea de tot! Ființele reproducerii nu sunt nici imorale, nici amorale, de vreme ce fără celelalte ființe care le sunt succesori, descendenți sau moștenitori, ar dispărea. Și totuși, iată o frumoasă cale de a moraliza, ba chiar una decisivă... Și de altfel, modul de existență al referinței – cel al „faptelor", tocmai – știe foarte bine să hotărască în felul lui ce e bine și ce e rău [REF]: uitați numai câte valori există în discernământul ce trebuie reluat mereu, între un enunț verificat și un enunț falsificat... A stabili în cadrul dreptului [DRO] diferența dintre bine și prost judecat este de asemenea, se pare, un mod de a „moraliza", care nu-i lasă să doarmă noaptea pe judecători.

Cât despre cei care se simt desemnați de exigența mântuirii, până la a simți ceea ce separă prezența de absență, învierea de moarte sau, ca în imaginea antică, Paradisul de Infern, nu există nicio îndoială că au, până și ei, un dram de cunoaștere despre bine și despre rău [REL]. Până și inginerii, acești ignoranți ai moralei tradiționale, își dau seama de diferența imensă între binele și răul plănuit, între eficient și ineficient, între aparatul bun și produsul prost [TEC]. Nu „moralizează" și ei în felul lor? Iar ficțiunile nu vă obligă și ele [FIC] în felul lor? Și nu vă țin și ele legați de ceea ce vă descriu? Nu suntem oare capabili cu toții să ne dăm seama în orice film, în orice roman de ceea ce este bine și ce este prost scris? Cum să negăm că există în reluarea și abandonul Cercului politic una dintre sursele cele mai importante a ceea ce numim moralitate [POL]? E dificil să ignori diferența între curaj și lașitate politică. Și nu-i așa că există chiar în obicei [HAB] o mare diferență între automatismul inconștient și atenția dată îndeplinirii dorinței de bine într-un mod tot mai abil? Cine va ști vreodată să descrie cu destulă meticulozitate ceea ce diferențiază magia neagră de magia albă, această mică diferență atât de dificil de observat, între terapeutul care vindecă și cel care *abureşte* și condamnă [MET]?

Pe scurt, toate modurile participă la ceea ce am putea numi instituția moralei – dacă ar fi existat vreodată. Trebuie să coborâm multe segmente genealogice de Bifurcatori pentru a ajunge la Kant, care așteaptă de la oamenii privați de lume să „adauge" valori unor ființe „private de trebuința de-a-fi". Înaintea lui și în toată lumea, n-aveam niciun existent care să nu fi strigat: „trebuie", „nu trebuie" și care să măsoare prin această ezitare diferența între ființă și non-ființă. Totul în lume *valorează* (are o valoare), de la căpușa lui Von Uexküll până la Papa Benedict al XVI-lea – și chiar la pipa lui Magritte. În loc să opui „a fi și a trebui să fii", numărați mai degrabă prin câte ființe trebuie să trecem și pe câte alterații trebuie să învățăm să ne pliem pentru a continua să existăm. În privința aceasta, Nietzsche are dreptate: cuvântul „valoare" este un termen care nu are contrariu – cuvântul „fapt" nu este, cu atât mai puțin, contrariul ei.

Poate reușim să evităm ridicolul acestui truism al filosofiei morale care se crede în măsură *să opună* „a fi"-ul lui „a trebui să fii"! Cum a dovedit-o toată cercetarea aceasta, un existent oarecare, privat de alte ființe, ar înceta imediat să existe... Însăși existența și substanța sa se definesc prin această nevoie supremă de a explora prin ce alte ființe trebuie să treacă pentru a subzista, pentru a-și câștiga subzistența. Este ceea ce am numit ARTICULAȚIE°. Toți cei care opun „a fi" și „a trebui să fii" se adresează deci unor ființe strangulate, decapitate, emasculate, private de orice mijloc de a-și satisface nevoile, suflete care supraviețuiesc cu greu în limburile palide ale filosofiei morale. Iar articulația aceasta se poate referi, după cum am văzut, chiar la pietre, pisici, prețuri și pipe, la toate aceste biete „obiecte" care par a nu avea alt rol decât acela de a servi drept termen de

comparație pentru moralitatea înaltă a subiecților umani. Dar cel mai ciudat este când filosofii morali pretind a opune „a fi" și „a trebui să fii" în economie! În timp ce întreaga problemă este tocmai să faci să prolifereze ființele pentru ca acestea să aibă o șansă cât de mică să procedeze în așa fel încât calculele de evaluare și de repartizare să dea rezultatul corect...

- EXISTĂ TOTUȘI, ÎN INCERTITUDINEA REFERITOARE LA SCOPURI ȘI MIJLOACE, O SURSĂ NOUĂ DE MORALĂ. -

Și totuși, faptul că limba obișnuită înțelege prin „morală" lucruri atât de compozite nu ne obligă să concludem că nu putem identifica, în plus, *ființe purtătoare de moralitate*. Am recunoscut deja psihoforele [MET], de ce nu și *etofore*? Pe lângă toate diferențele între bine și rău, specifice fiecărui mod, ar putea exista un sens suplimentar al binelui și al răului, care ar explica nuanța la care se pare că ținem cu toții sub eticheta „experienței morale". Or, dacă am înțeles cum trebuie comoara alterităților pe care o păstra la sânul ei ființa-ca-altul, o enigmă se oferă fiecărui existent: „Dacă nu exist decât *prin altul*, cine este deci *scop* și cine este deci *mijloc*? Eu, care trebuie *să trec prin* el, sunt mijloc, sau el este mijlocul meu? Eu sunt scopul lui, sau el este scopul meu?" Aceasta este o problemă a celui de-al patrulea grup, de ce nu mai putem scăpa odată ce am început să urmărim cursul de acțiune ce leagă lanțurile lungi de mijloace și scopuri; și cu cât lanțul se lungește, cu atât întrebarea deranjează mai mult. Mai ales dacă îi restituim, din ce în ce mai mult, pe măsură ce paranteza modernistă se închide, mulțimea de nonumani pe care crizele ecologice îi prelucrează în toate sectoarele economiei. Acest copac, acest pește, această pădure, această plantă, această insectă, această genă, acest pământ rar, sunt ele scopul meu, sau trebuie să devin un mijloc pentru ele? Întoarcere treptată la cosmologiile vechi și la neliniștile lor, despre care ne dăm seama deodată că nu erau chiar atât de greșit întemeiate.

În filosofia ființei-ca-ființă, problema aceasta nu se punea: a-ți conserva identitatea însemna să te atașezi de substanță dincoace de toate atributele, să vizezi permanența uitând tranzitoriul. Scopul nu putea fi decât substanța însăși, ceea ce își este suficient sieși, ceea ce este *causa sui*. Orice morală se aranja deci pornind de la o tautologie, fie că aceasta era ființa însăși, fie, în perioada modernă, legea morală „autoîntemeiată", separată de lumea întreagă. Puteam discuta la infinit despre soliditatea acestui soclu, dar nu ne puteam imagina alt proiect decât stabilirea unei morale pe o fundație indiscutabilă. Trebuia să trecem, cum se spune, de la „simpla imanență" la transcendență. Și cum nu s-a descoperit niciodată acest al doilea nivel, filosofia morală a devenit acest imens birou de plângeri despre imoralitatea lumii, despre „pierderea de repere", despre necesitatea unui „principiu indiscutabil", obligația de a avea un punct de „vedere exterior" pentru a putea „judeca totuși", cu scopul de a

„scăpa de relativism" și de „simpla contingență" Un proiect menit să ne facă să ne îndoim chiar de morală.

Dacă am înțeles reperele de care ne-am folosit până acum, morala nu poate fi decât o *proprietate* a lumii înseși. A vrea să o întemeiem pe uman sau pe o substanță sau pe o lege tautologică pare nebunesc, deoarece fiecare mod de existență reușește deja excelent să exprime una dintre diferențele dintre bine și rău. Și totuși, pe lângă moralitățile acestea răspândite în alte moduri de existență, există și un alt unghi. Acest unghi, înțelegem abia acum, este *reluarea scrupulului în privința repartiției optime a scopurilor și a mijloacelor.* Dacă fiecare existent reface lumea în modul său propriu și din punctul lui de vedere, valoarea supremă este să existi prin tine însuți, după cum spunea Whitehead, dar existentul nu poate în niciun caz să se scuture de neliniștea de a fi lăsat în umbră, ca pe niște simple mijloace, multitudinea *altora*, a celor care îi permiteau să existe și despre care nu știe niciodată sigur dacă nu cumva reprezintă *finalitatea.* Și nu vorbim evident doar despre oameni. Doar kantienii îi lasă bietului subiect povara strivitoare de a deveni moral *în locul* întregii lumi – și, mai ales, în lipsa lumii!

Dacă există un regim care trebuie să reia tot ce ține de cvasi-obiecte și de cvasi-subiecți, atunci acesta este modul ființelor *purtătoare de scrupule și de moralitate* (notate și cu [MOR]). Încă o dată, opoziția Subiect/Obiect ar face imposibilă detectarea unui mod de existență care poate fi perceput imediat ce începem să reperăm tribulațiile cvasi-subiecților și ale cvasi-obiectelor, imediat ce se pune întrebarea-cheie pe care Economia – și aici se vede măreția ei specifică – a avut îndrăzneala să și-o pună: „Cum știți dacă aici este vorba de o combinație *optimă*?".

- ESTE RESPONSABIL CEL CARE RĂSPUNDE LA O CHEMARE -

Prin pierderea lumii pe care credeau că au lăsat-o acestor amalgamuri ale materiei, de două ori prost concepute, Modernii s-au privat, cum se spune, de „orice simț moral". Au pierdut – sau mai degrabă au rupt în mod violent – firul experienței, pretinzând că, pentru a accede la simțul moral, trebuia „să se îndepărteze de detaliile cazurilor particulare", abandonându-le eticii sau deontologiei, pentru a porni în căutarea „principiilor morale" ce permit „justificarea". Căutare cu atât mai vană cu cât nici măcar nu își dădeau silința să beneficieze de bogatele distincții introduse de fiecare dintre celelalte moduri. De unde și importanța, pentru acest studiu, de a extrage iarăși acest contrast, dar dându-i, încă o dată, propria lui ontologie.

În orice situație, cu condiția să *reducem* suficient *distanța* pentru a o urmări *de mai aproape*, trebuie să putem identifica urmele lăsate de trecerea particulară a ființelor purtătoare de moralitate. La fel cum un geolog poate auzi clinchetul radioactivității, dar numai dacă are un contor Geiger, mai putem înregistra prezența moralității în lume, cu condiția să ne concentrăm pe această *emisie*

particulară. Și la fel cum nimănui, odată ce și-a calibrat instrumentul, nu i-ar veni ideea să-l întrebe pe geolog dacă radioactivitatea este „în capul său", „în inima sa" sau „în pietre", la fel nu s-ar îndoi că lumea *emite moralitate* spre cel care posedă un instrument devenit *suficient de sensibil* pentru a o înregistra.

La fel cum ar fi infinit mai simplu să considerăm că, dacă suntem speriați, este din cauză că există ființe, printre noi, care ne sperie de-a binelea [MET] (mai bine decât să ne credem „angoasați" de „nimic"), la fel cum ar fi mai obiectiv – da, obiectiv – să recunoaștem prezența ființelor care ni se adresează pentru a ne salva [REL], este totuși infinit mai elegant, și mai logic, mai empiric în orice caz, să înțelegem că, dacă strigăm plini de mândrie *„Eu răspund de asta!"*, este pentru că există ființe care au venit la noi și ne-*au chemat*. Fără asta, cu greu ne dăm seama de ce vrea să spună expresia „a se *simți* responsabil" Doar moraliștii sunt cei care pretind să simtă ceva fără ca vreun miros să le gâdile sensibilul nas moral. Experiența cotidiană cere ca, dacă răspundem, să fie întotdeauna la o *chemare* exterioară. Fără asta, cei care se simt responsabili ar fi toți niște smintiți cărora le-ar vorbi niște voci, în cea mai profundă tăcere...

Sentimente fără nimeni care să le răspundă; nu cu așa ceva populează lumea cel de-al doilea empirism. Cei care zboară pe deasupra ghețarilor din Groenlanda au experiența bulversantă că ceea ce trecea în călătoriile precedente drept un decor magnific și-a schimbat *sensul* și devine acum ceva de care depinde, într-o anumită măsură, reușita călătoriei și ceva de care depindem, într-o anumită măsură, pentru propria noastră supraviețuire. Cum am putea reține experiența aceasta spunând că este o simplă proiecție de „valori" asupra unui lucru „inert" și „fără valoare intrinsecă"? Cei care nu înțeleg că ghețarii au dobândit și ei o „dimensiune morală" se lipsesc de orice șansă de a accede la moralitate; a vrea să fii moral fără *ființe morale* este asemănător cu a dori să te reproduci fără a avea o progenitură [REP] sau a aștepta să crezi în Dumnezeu fără a-i lăsa pe îngerii mântuirii să vină la tine [REL]. Materialismul, al nostru, al celui de-al doilea empirism, este cel care cere să existe *în lucrurile însele* ceva prin care să prelungească simțul moral – să spunem mai degrabă ceva prin care să dobândim un simț moral mai rafinat.

→ CARE NU POATE FI UNIVERSALĂ FĂRĂ EXPERIENȚA UNIVERSULUI.

Ceea ce face ideea unei morale universale *fără univers* și mai ciudată! Ca și cum ai construi un port la depărtare de orice fluviu sau mare... Să le acordăm credit Modernilor spunând că au considerat întotdeauna că nu aveau monopolul moralei [MOR], așa cum nu îl aveau nici pe al dreptului [DRO]. Au recunoscut întotdeauna că celelalte popoare aveau și ele dreptul „lor", fie el ciudat și de cele mai multe ori nescris, și că nu erau niciodată atât de sălbatice, încât să fie „cu totul private de simț moral", chiar dacă de multe ori criteriile lor de judecată păreau de neînțeles și aveau uneori „moravuri abominabile"...

Pretenția lor de a o rupe cu restul culturilor vine din altă parte: Modernii au căutat o morală *universală*. Îi putem acuza de etnocentrism, de hegemonie, de „*self-righteousness*", cum ar spune frumos englezul; putem râde de suficiența lor, arătând cu degetul eșecul lor continuu. Nu e mai puțin valabil totuși că aceasta este povestea în care s-au implicat și că din ea și-au tras Modernii filosofia morală. Și pentru ca morala să fie universală, *mai trebuie și ca ea să aibă acces la un univers*. Pretinzând în același timp că ar căuta universalul și că s-ar rupe de lume – redusă la fapte golite de trebuința de a fi –, Modernii nu aveau nici cea mai mică șansă de a reuși. Nu puteau ajunge decât la un pluralism moral, ceea ce ei numesc, cu un amestec de cinism și de disperare, „relativism moral".

Totul se schimbă dacă le redăm un canal cu un plurivers capabil să se desfășoare conform tonalității particulare a moralității. Nu ar mai exista pluralism moral, ci o *pluralitate de existenți* al căror ansamblu ar trebui să reușim să îl optimizăm, reluând de fiecare dată, prin munca specifică de cercetare, compatibilitatea între scopuri și mijloace. Am înțelege atunci în același timp ambiția nebună a Modernilor, marea lor nefericire, neliniștea lor constantă, precum și adevărata lor virtute: au încercat să pună universului întrebarea optimului, fără să poată vreodată să își suspende expansiunea scrupulelor. A-ți bate joc de ei, a le pierde moștenirea, a abandona sarcina de optimizare ar fi o trădare. Nu trebuie să îi lași să fiarbă în metafizica lor imposibilă, ci se cade mai degrabă să culegem în alte instituții contrastul cel mai prețios, poate, dintre toate contrastele lor. Dacă Modernii au inventat optimul, pe care l-au și rătăcit imediat prin încrederea nejustificată în ajutoarele Economiei providențiale, nimic nu ne împiedică totuși să întemeiem din nou această bizară și paradoxală valoare: *optimismul*. Redând ființelor moralității demnitatea ontologică, seva putea duce o muncă diplomatică pentru a înțelege în mod complet diferit contrastul pe care au vrut să îl extragă, fără să reușească însă niciodată.

PUTEM DECI SĂ STABILIM RESPONSABILITĂȚILE FIINȚELOR MORALE [MOR] ▸

Dacă există cu adevărat aceste ființe, ar trebui să aibă un caiet de SARCINI° care să le diferențieze de cerințele și obligațiile tuturor celorlalte moduri. Acest caiet, știm deja, conține cel puțin trei exigențe: care este tipul vostru de ființe? Cum deosebiți adevărul de fals? Prin ce influență venită de la ființa-ca-altul reușiți să vă deosebiți?

Pentru a defini ființele este suficient, ca întotdeauna, să urmărim firul experienței – aici, firul a ceea ce ni se întâmplă când ne simțim chinuiți de un scrupul moral. Nimic nu se schimbă și totuși totul se schimbă, pentru că totul a fost *reluat* deja, dar reluat într-un mod nou: „Am făcut bine sau rău?". Ființa morală îi pune pe toți existenții în lumina unei noi chestionări. Deși fiecare mod este reflexiv comparativ cu cele care îl preced, acesta, dacă putem îndrăzni să spunem asta, cumulează toate reflexivitățile. Ființele purtătoare de scrupule pun o întrebare, mai apoi, pe care niciun mod nu a pus-o încă în felul acesta:

„Am avut dreptate? Poate trebuie să reîncepem totul. *Să ne reluăm*". Toate celelalte moduri se aruncă înainte, se enunță. Cu excepția dreptului [DRO] care încearcă să construiască arhiva debreiajelor succesive, ceea ce explică de altfel numeroasele armonii ale dreptului și moralității [DRO·MOR]; și, bineînțeles, cu excepția organizării [ORG], instanța limitelor și a scopurilor, ceea ce explică numeroasele rezonanțe cu morala sub forma termenului de REGULĂ°, termen multimodal mai mult decât oricare altul [ORG·MOR].

Dar ființele morale – și deci lucrurile însele – extrag acest contrast unic: „Și dacă am luat mijloacele drept scopuri sau, invers, scopurile drept mijloace, înșelându-ne asupra distribuirii ființelor?". Când morala intră în scenă, raționalitatea își ia din nou toiagul de pelerin. „Am avut *dreptate*, și totuși poate m-am *înșelat*." „Știu bine asta, și totuși." Scrupul de altfel total opus față de ceea ce deseori, în ochii moraliștilor, trece drept expresia unei „poziții morale" care se judecă adesea după nivelul de intransigență, după absența oricărei reluări și deci după *lipsa de scrupule*. A vorbi „moral" angajează cu totul altfel decât a vorbi *despre* probleme morale: încă o dată, adverbul duce la o cu totul altă prepoziție decât DOMENIUL° care îi corespunde.

- ȘI SĂ DEFINIM MODUL LOR PROPRIU DE VERIDICITATE: RELUAREA SCRUPULULUI -

Cum să deosebim, în pasa aceasta, o formă originală de veridicitate și de blestem? Dacă ne-am lua după exigențele și obligațiile celor unsprezece moduri precedente, se pare că există deja destul de multe diferențe pentru a hrăni scrupulul moral. Și totuși nu, doar am avut experiența zilnică, intimă, nu este suficient să fii pur și simplu neliniștit, ușor nelalocul tău: trebuie să ne *angajăm* într-o nouă mișcare de exploatare ca să verificăm *calitatea generală* a tuturor legăturilor. Există aici o exigență unică. Simțul comun se regăsește aici fără mari dificultăți: nu este suficient să fii preocupat „fără să faci nimic", vorba cântecului: „Mă gândesc la asta și apoi uit". Am considerat întotdeauna lacrimile de crocodil care „nu angajează la nimic" drept dovada însăși a unei imoralități profunde. Ceea ce ne macină este angajamentul într-o nouă aventură de *verificare* a ceea ce primul scrupul anunța doar vag. Iată ceea ce definește adevărul în sens moral, sau mai degrabă validarea sa progresivă. Pasa specifică și aproape tehnică a moralității este aceea de a-și da mijloacele pentru a merge și mai departe în tatonările care permit validarea sau falsificarea a ceea ce prima neliniște doar presimțise: „Infernul este pavat cu bune intenții", se spune, cum să știm că nu ne-am înșelat? *Reîncepând*. A reîncepe este singurul Purgatoriu la care avem acces pentru a ieși apoi pe dibuite.

Este ceea ce permite să reperăm cu ușurință (ca și în cazul politicului [POL]) condițiile de nereușită: toate provin de la *suspendarea* reluării, de la abandonul cazurilor, de la indiferența față de orice dispozitiv tehnic de dovezi. Încetăm să ne mai preocupăm, suspendăm scrupulul. Folosim armătura bogată

a organizării pentru a striga „suntem chit pentru totdeauna". Mai rău, începem să fugim în căutare de principii, căutăm un punct de vedere exterior, pretins transcendent, de unde nu am mai avea niciun mijloc de a verifica dacă am avut dreptate sau nu. Sau vom găsi chiar în exigența mântuirii și a sfârșitului timpurilor, prin modul religios, un pretext pentru a opri orice explorare și chiar pentru a nega însăși necesitatea oricărui compromis [REL·MOR]. „La ce bun să fii moral, de vreme ce suntem mântuiți?" Procedând astfel, trădăm atât morala, cât și religia. Blestemul *neglijenței*. Termenul de „cazuistic" nu este suficient pentru a reabilita sensul tare pe care trebuie să-l acordăm atenției, vigilenței, precauției cu care trebuie să tratăm fiecare caz în parte.

Pentru a o spune altfel, totul în morală este OBIECTIV°, empiric, experimental, negociabil, totul presupune absorbția din ce în ce mai meticuloasă a cazurilor, totul implică exercițiul sublim al *concesiei* sau al *compromisului* – care permite compromiterea, promisiunea făcută mai multora. Când ființele morale pornesc la drum, totul este al lor, totul le ocupă, totul le preocupă, totul le neliniștește. Dacă, așa cum am văzut mai sus, sensul proprietății se exprimă printr-o frază de genul: „Acum este al meu/a mea", atunci când răsună: „Nu este treaba mea să mă ocup", putem fi aproape siguri că am reperat o nouă *improprietate*. Este tocmai originalitatea acestui mod de a fi: nu cunoaște nicio limită. Este ceea ce îl opune precedentului mod, cel al organizării și ființelor cadrajului [ORG·MOR]. Imediat ce vede vreo limită, își pune ambiția de a nu încerca să o depășească. Limitându-se, crezându-se chit, nu s-a înșelat oare amarnic?

ȘI ALTERAREA LOR PARTICULARĂ: CĂUTAREA OPTIMULUI.

Aici vom întâlni a treia trăsătură a ființelor morale: tipul lor de transcendență, acest salt în existența pe care l-au extras din ființa-ca-altul, această formă specifică de alterare: *trebuie să combinăm totul cât mai bine, deși totul este incomensurabil*. Trebuie să atingem optimul, deși nu există niciun mijloc de optimizare a acestui optim, prin niciun calcul, de vreme ce, prin definiție, ființele al căror raport între scopuri și mijloace trebuie *măsurat* nu au și nu trebuie să aibă *nicio măsură comună,* de vreme ce fiecare dintre ele poate reprezenta *și un scop*. (Aici, măcar, Kant reținuse bine calitatea morală, chiar dacă o rezervase numai oamenilor.) Nu putem pune în balanță bunurile și relele, deși ele totuși *trebuie puse în balanță*.

Geniul limbii latine a dat aceeași etimologie cuvintelor *calcul* și *scrupul*... Pietricelele care ne ajută să numărăm pot ajunge și în pantofi și îți pot intra în carne! Scoateți una dintre aceste pietricele, unul dintre termenii acestei contradicții, și veți pierde orice simț moral: faceți toate aceste legături măsurabile, și veți da în utilitarism, punând capăt scrupulelor; abandonați ideea de a le face comensurabile pentru a le optimiza și vă închideți într-o versiune locală a binelui și a răului; puneți limite repartiției a ceea ce contează și a ceea ce nu contează; începeți să

moralizați; veți fi confundat atunci posesia „puternicelor convingeri morale" cu exercițiul scrupulului moral. Iată-vă goniți de tot din „Regatul Scopurilor"

Ca pentru fiecare mod, regăsim aici opoziția între TRANSCENDENȚA° bună și cea rea: a păstra cu sfințenie distanța între comensurabil și incomensurabil, iată transcendența bună; a ieși din situații pentru a căuta punctul de vedere „exterior", permițând numai „judecata" unor situații care fără el ar fi doar „de fapt", iată exemplul tipic al transcendenței rele care te scoate în afara experienței, sau, mai bine, în afara experimentării morale, și care duce la MORALISM°.

- ECONOMIA SE TRANSFORMĂ ÎNTR-O METAFIZICĂ -

Aici vom începe poate, în sfârșit, să descurcăm cele trei moduri pe care Economia, acest nod al nodurilor, le încurcase. Optimul *trebuie calculat, deși este necalculabil*. Există două moduri de a aborda acest paralogism: făcând ca și cum am putea să îl calculăm, imitând modul referinței, fără a reuși însă [REF·MOR]; sau adunându-i, sub o formă care trebuie întotdeauna să fie reluată, *pe cei* care sunt direct interesați și care trăiesc sub amenințarea scrupulului de a fi din nou înșelați de repartiția mijloacelor și a scopurilor. Într-unul dintre scenarii, scena se golește: „Circulați, nu este nimic de văzut, suntem chit"; în celălalt, scena se umple. Într-unul dintre cazuri, există fapte/valori indiscutabile; în celălalt, discuția *începe* și reîncepe în jurul dispozitivelor de calcul. Într-un caz, Economia, ca și Natura, vorbește misterios și își dictează decretele; în celălalt, niște bieți oameni învață să trăiască fără nicio Providență. Încă un contrast pe care nu trebuie să îl ratăm.

- ATUNCI CÂND AMALGAMEAZĂ DOUĂ TIPURI DE CALCULE ÎN ÎNCRUCIȘAREA [REF·MOR] -

Cum am putut trece de la una dintre versiuni la cealaltă, fără să ne dăm seama? Iată ceva ce nu ar trebui să îl surprindă pe cititor: dintr-o greșeală, de data aceasta cu bună știință, a bătrânului nostru dușman Dublu-Clic, care, invers decât Neghiniță, se va înșela în privința pietricelelor sale [MOR·DC]... Atenție, de data aceasta aproape am ajuns: este suficientă o foarte mică, o foarte delicată, o infimă eroare în privința *naturii CALCULULUI*°. Printr-o anumită ambiguitate asupra instrumentelor pe care le folosesc oamenii de știință, printr-o ușoară înclinare ce ne face să ezităm între mișcarea *inscripțiilor* necesare referinței și mișcarea *numărătorilor* necesare atașamentelor [REF·ATT], a *script-urilor* necesare proiectelor [REF·ORG], a *bilanțurilor* necesare reluării optimului [REF·MOR]. Cum economiștii sunt oamenii cifrelor, soluția pe care au dat-o problemei intereselor pătimașe [ATT], a organizării [ORG] și a optimului [MOR] a părut indescifrabilă, întrucât am amestecat-o intenționat cu traseul calculelor în munca de referință. Aceasta este criptograma pe care vom putea în sfârșit să o descifrăm.

În toate cazurile, ne găsim înaintea unor inscripții, instrumente, semnale, cărți, ecuații, modele, dar sensul și prepozițiile modifică direcția complet. În

niciun caz pentru că adunăm, măsurăm, numărăm, evaluăm, în niciun caz pentru că modelizăm, va exista în final o cunoaștere obiectivă în sensul referențial al termenului. Dispozitivele de calcul sunt folosite în toate cazurile acestea, dar este vorba aici de o simplă *omonimie*. Cu numere și modele și chiar teoreme putem accede la ființele depărtării, desigur, dar putem de asemenea să învățăm să *împărțim*, să repartizăm, să împărtășim, să proporționăm, să „luăm măsuri". Nu mai este deloc la fel. Toată învățătura din disciplinele economice constă în mobilizarea obișnuințelor de cifrare pentru a le pune în serviciul calibrajului, al formatării socotelilor și script-urilor prin care sunt *repartizate* interesele, rolurile și funcțiile. Dar dacă îl lăsați pe Dublu-Clic să procedeze cum vrea el, vă va dovedi prin rezultatul unui calcul indiscutabil că nu vă datorez nimic, că nu e de resortul „meu" Geniul Rău obsedat de epistemologie devine Demonul Economiei, Cel care Desparte. Modernii au inventat Rațiunea pentru a pierde firul gândurilor. Aici apare originea inegalității pe care Rousseau credea că o găsește în indispensabilele închideri, aici este punctul în care economia-disciplină riscă să poarte pe frunte semnul lui Cain: „Au doară eu sunt păzitorul fratelui meu?".

Este inutil să ne plângem că practicile de economisire nu sunt destul de „obiective". Economia nu deturnează, pentru niște scopuri interesate, o cunoaștere care, *fără această lipsă de obiectivitate*, ar merge de la sine înspre obiectivitate [REF]. Specialista în antropologie devenită diplomat va fi oare suficient de abilă să o spună într-un mod care să nu fie critic? În Economie, nu este vorba deloc, nu a fost niciodată vorba de cunoaștere obiectivă, ci de atașament, de organizare, de distribuire și de morală. Ca și Dreptul, Economia nu vizează referința. Dacă trainingul greu al Economiei avea drept ambiție referința, ea ar fi fost cea care ar fi desfășurat multiplicitatea, căldura, incomensurabilitatea atașamentelor [ATT], ritmul epuizant al script-urilor [ORG], reluarea nesfârșită a optimului [MOR]. Nu ar fi așteptat două secole pentru a începe să-și facă antropologia: ar fi *început* de aici; ar fi devenit o mare știință a pasiunilor și a intereselor amestecate. Știința economică ar fi devenit coextensivă antropologiei sau istoriei schimburilor; din departamentele ei ar ieși nenumărate volume despre ciudățenia intereselor noastre, încurcăturile dintre valorile noastre și dificultatea de a le aduna, precum și despre experimentele tot mai subtile pentru a face să participe cât mai mulți la reluarea optimului.

CEEA CE O FACE SĂ CONFUNDE O DISCIPLINĂ CU O ȘTIINȚĂ

Or, Economia urmărește în mod vizibil alte scopuri. Eroarea de categorie ar fi să credem că are drept obiect, precum fizica, chimia, biologia, o cunoaștere obiectivă a „materiei obiective". Cunoaștem bine această greșeală, pentru că am întâlnit-o aproape la fiecare pas în timpul cercetării noastre. Este eroarea epistemologică, cea care constă în a crede că această cunoaștere de tip referențial – și numai ea – trebuie să definească ansamblul existenței noastre

pentru a servi drept judecător suprem al tuturor celelalte moduri de veridicitate [REF·PRE]. Dar dacă nu vizează cunoașterea obiectivă, atunci este cumva Economia irațională, mincinoasă, în orice caz inutilă? Asta îi reproșează cei cărora li se pare „că îi lipsește sufletul"; Economia *ar trebui* să știe, nu doar să formateze; *ar trebui* să fie o știință, nu doar o *disciplină*.

Este însă inutil să ne plângem acum, întrucât economisirea a avut întotdeauna alte funcții decât cea de cunoaștere. Există și alte scopuri în existență decât accesul la ființele depărtării. Raționalul este țesut cu mai mult de un singur fir. Dacă Economia nu reușește să instituie aceste trei moduri de existență, diferențiindu-le în același timp, împarte această dificultate cu toate instituțiile moderne. Să nu uităm că în termeni de viață cotidiană, cea de-a doua natură, nu prima, este cea în care locuim cu adevărat, acest „palat de cristal" descris de Sloterdijk. Nu ar fi nimic surprinzător în faptul că am avea nevoie de resurse foarte diferite pentru a supraviețui. La urma urmelor, tocmai de habitat, de *oikos* este vorba în etimologia dispozitivelor cu statut de-acum nesigur.

Dacă „științele camerale" nu sunt chiar științe, asta se întâmplă pentru că aparțin unui alt registru decât fizica, chimia sau pedagogia și seamănă mai mult cu exercițiile spirituale, cu dificila disciplină a yoghinilor, cu controlul de sine și de ceilalți. A confunda economia-disciplină cu referința nu are mai mult sens decât să ceri religiei să te ducă la ființele depărtării [REL·ORG] sau să pretinzi că ții doliu, grație unei judecăți din modul de existență al dreptului [MET·DRO]. Niciodată dispozitivele de calcul nu au avut drept scop să cunoască ceva în mod obiectiv – de altfel, niciodată nu ar fi acoperit prăpastia neasemănării, aceste trei hiatusuri pe care tocmai le-am recunoscut. Într-un fel, *au făcut întotdeauna mai bine* în orice caz, au făcut altceva, au permis exprimarea *preferințelor*, stabilirea *chitanțelor*, trasarea *scopurilor*, *rambursarea* datoriilor; dacă am ști cum să le mânuim, ele ne-ar ajuta poate în calcularea din nou a optimului. Calculele disciplinelor economice nu au avut niciodată drept scop „să cunoască"; dacă înțelegem prin asta planurile lanțurilor de referință [REF], ele au avut altceva mai bun de făcut: trebuie să stabilească niște limite pentru cei care, fără ele, ar fi *fără limită* și *fără scop*; instrumente pentru cei care trebuie să repartizeze mijloacele și scopurile. Să spunem că *formatează*, că pun în formă, că dau formă, că *performează* relații *pornind de la materia primă* a atașamentelor, script-urilor și scrupulelor. În asta rezidă întreaga importanță și chiar, dacă vrem, întreaga măreție a acestor forme de viață.

Litaniile plângerilor din cauza indiferenței, a răcelii, a insensibilității, a abstracțiunii, a formalismului economiei-disciplină nu au niciun sens dacă nu încearcă să se refere la ceva, ci să încălzească, să încadreze, să răcească, să discute. Ce s-a întâmplat deci? Cum am putut rata, în dispozitivele de calcul, importanța echipamentului necesar script-urilor pentru a coordona repartiția, împărțirea, distribuția, alocarea, altfel spus, pentru a delimita – pentru a da

un scop, adică pentru a *finanța** – proliferarea de inovații, de atașamente, de valorizări, de angajamente, de încurcături între bunuri și oameni – altfel spus, pentru a momi? Cum am putut confunda natura a ceea ce calculează cu natura a ceea ce este calculat?

- CARE DOAR AR DESCRIE O MATERIE ECONOMICĂ.

Să fie oare disciplinele economisirii total inocente față de erorile Economiei? Ei bine nu, pentru că, s-o recunoaștem, această mică *eroare de calcul asupra naturii calculului* va antrena un destin fatal. Dacă această pasiune epistemologică a lovit în mod dureros prima Natură, pe cea de-a doua a transformat-o și mai mult. A devenit mortală când, printr-un nou amalgam, a doua natură i-a împrumutat primeia eroarea ei de categorie [REP·REF], pentru a imagina o „materie" care își va fi pierdut cu siguranță polisemia pe care ne-am dat osteneala să o identificăm. În loc să vedem în economisire ceea ce va permite desfășurarea cursului de acțiune – alocare, repartiție, diviziune, punere în comun, rambursare –, iată că se va defini pe sine ca ceea ce *interzice* oricărei organizări să se considere ea însăși drept un teanc de script-uri, toate discutabile, toate de rescris. Purtată de visul ei de a semăna cu cunoașterea, va merge chiar mai departe, se va crede capabilă să *scape* oricărei organizări, oricărei alunecări a script-urilor, oricărei rediscutări a optimului; se va crede capabilă să calculeze *automat* amestecul de cvasi-obiecte și de cvasi-subiecți, pentru a descoperi legi indiscutabile de transformare care ar avea același tip de cauzalitate ca „legile Naturii". În locul atașamentelor, organizărilor și optimelor ([ATT], [ORG], [MOR]), am avea ceva care „se ține singur", care ar scăpa de orice interferență, de orice intervenție. Am avea un metarepartitor care nu ar mai depinde de niciun script. Lunga istorie a materialismului s-ar termina, într-un mod surprinzător, cu o mare povestire providențială! Providența s-a întins până la Regatul Scopurilor. Trebuia să îndrăznim un Dumnezeu al *bottom line*-ului... După prima Natură, a doua natură; după primul supranatural, al *doilea supra natural*! Clar, Modernii nu vor fi încetat să ne surprindă.

ECONOMIA PUNE CAPĂT ORICĂREI EXPERIENȚE MORALE.

Dacă avem dreptate în calificarea ființelor morale, înțelegem catastrofa pe care o poate reprezenta pentru Economie pretenția de a putea calcula optimul, făcând din expresia valorii o „simplă chestiune de fapt". Metarepartitorul nu va mai fi niciodată un script între atâtea altele [ORG·MOR]. Contează mai puțin dacă negăm faimoasa căldură a atașamentelor [ATT], pământul bunurilor și relelor va continua să se învârtă: nu există niciun vânzător, niciun mușteriu, niciun inovator, niciun antreprenor care să dea acestei negări o valoare cât de mică; toți continuă să facă comerț, să atragă clienții ca până acum, să împingă tot mai departe uimitoarea inventivitate a companiilor

* Joc de cuvinte intraductibil între *„fin"*, în limba franceză, *sfârșit*, dar și *scop*, și *„financer"*, *a finanța*.

lor. E deja mai grav când omitem importanţa dispozitivelor de organizare [ORG], pentru că nu vom mai ști, atunci când vom vorbi despre Economie, dacă desemnăm disciplinele, învăţarea îndelungată a formatării și a cadrajului sau a ceea ce este formatat și care, prin definiţie, se revarsă în toate părţile. Dar a pretinde să scurtcircuităm expresia morală, să suspendăm scopurile și mijloacele, sub pretext că „închidem registrul contabil", ei bine, așa ceva e ca o lepră intelectuală. Acesta este stigmatul din fruntea Modernilor, care îi macină atât. Organizarea era respectabilă. Calculele erau respectabile. Modelele erau respectabile. Economia-disciplină era respectabilă. Dar interpolarea organizării și a moralei nu mai este [ORG·MOR]. Există aici ceva ca o crimă în plus. Crima asta este cea care face din ei niște monștri pe care nu i-am putut privi niciodată în faţă. Nu putem fi implicaţi în același timp în căutarea optimului, în manifestarea unui optimism sănătos și, în același timp, în pretenţia de a-l fi găsit printr-un calcul care ar scurtcircuita re-luarea, îndepărtându-i pe cei care nu mai sunt implicaţi direct. Nu putem în același timp să negăm Providenţa și să reintroducem supranaturalul în Economie. Dacă nu-i putem sluji *în același timp* pe Dumnezeu și pe Mamona, este din cauză că nu trebuie să slujim *niciunui Dumnezeu* crezând că e transcendent.

ACESTA ESTE AL PATRULEA GRUP CARE LEAGĂ CVASI-OBIECTELE ȘI CVASI-SUBIECȚII ▸

După cum tocmai am observat parcurgând cele trei moduri de existenţă proprii celui de-AL PATRULEA GRUP°, cel care amestecă cvasi-obiectele și cvasi-subiecţii în trei moduri diferite, totul se petrece de parcă nimic din Economie, așa cum am instituit-o, nu ar permite să dăm într-adevăr dreptate experienţei Modernilor. Nu există sferă economică, după cum nu există Societate, Limbaj, Natură sau Psihologie. Nu din întâmplare economia, sociologia, psihologia sunt cele cărora le este cel mai greu să iasă din Modernism – ceea ce desemnăm prin dulcele eufemism de „criza științelor umane" Dacă este ceva ce trebuie, dimpotrivă, antropologizat și redistribuit, este continentul Economiei, pentru a nu lua din el decât ceea ce contează cu adevărat, adică ceea ce contorizează [*ce qui compte*] literalmente, dispozitivele care fac ca organizările să poată fi urmărite și „manageriabile" Este ceea ce justifica eficacitatea, calitatea, importanţa calculului economic. Să fim atenţi să nu-i adăugăm niciun gram de metafizică.

Și totuși, printr-un fel de eroare de civilizaţie, am încredinţat unei instituţii prost conduse, Economia, sarcina de a identifica trei contraste, toate trei referitoare la intersecţia oamenilor și nonoamenilor, dar fără ca aceste contraste să reușească să se instaleze durabil. Încă o dată, pentru a exprima acest contrast – „atenţie, trebuie să calculăm, fără asta am fi depășiţi de numeroase atașamente, de incoerenţa script-urilor, de incalculabilul calcul al optimului" –, am considerat de cuviinţă să distrugem alte contraste. Nu-i ușor, într-adevăr, să facem dreptate acestor trei formidabile descoperiri ale Modernilor:

intersecțiile multiplicate la scară planetară [ATT] ale bunurilor și ale oamenilor; îmbinarea de script-uri prin dispozitive de înscriere care permit schimbarea de scară și mutarea întregii planete [ORG], precum și, bineînțeles, scrupulul extins întregului univers [MOR]. În timp ce primul mod înmulțea intersecțiile, al doilea face aproape contrariul (învățăm de aici să fim chit, învățând dreptul la proprietate!), în timp ce al treilea interzice să ne limităm expansiunea îndoielii asupra manierei potrivite de a obține optimul. Înțelegem că nu este ușor să găsești *habitate* care să adăpostească simultan toate aceste descoperiri – și să facă în sfârșit dreptate acestei etimologii pe care economia trebuie de acum înainte să o împartă *cu ecologia*. Acesta nu este însă un motiv pentru care Occidentalii să susțină instituția cea mai prost asamblată. Cu atât mai mult cu cât cel de-al treilea contrast, cel al moralei, este cel care are cel mai mult de suferit.

Într-un sens anume, nu ne poate surprinde acest lucru din partea celor care au confundat în prealabil trecerea lumii cu adunarea de date necesare pentru accesul la ființele depărtării [REP·REF]. Și totuși, acest lucru nu trebuie să înceteze să ne mire, întrucât vorbim, mai degrabă decât cu epistemologia, cu cea mai terestră, cea mai înrădăcinată, cea mai vitală dintre contradicții. Dacă există ceva căruia nu trebuie să îi cedăm pe acest Pământ, este ideea unei Providențe care ar veni, fără nicio acțiune din partea noastră, să repartizeze cât mai bine ceea ce ne este cel mai drag și la care ținem cel mai mult. Întreaga experiență modernă s-a împotrivit ideii de a trăi sub controlul unui metarepartitor indiscutabil. Nu ne pot face să credem contrariul: *știm că este fals*. Problema care se pune este de a înțelege cum Albii, care au crezut că învață restul lumii „raționalitatea economică dură și pură", sunt încă plămădiți de această „religie seculară". De ce continuă să creadă într-o altă lume deasupra și dedesubtul acesteia, o lume care nu ar fi rezultatul unei organizări, ci derularea unei serii de decrete înaintea cărora nu putem decât să ne înclinăm? Altfel spus, de ce Albii nu au ieșit niciodată din ideea aceasta veche despre Economie formulată de Părinții Greci, care desemnau economia mântuirii, adică repartizarea operei divine în lume, crezându-se în același timp materialiști și atei?

- PE CARE RĂZBOIUL INTERMINABIL AL MÂINILOR, VIZIBILE ȘI INVIZIBILE, NU ÎL ÎNȚELEGE.

Trebuie spus că nu au avut noroc, că nu au simțit niciodată gustul *libertății economice*. De-a lungul scurtei lor istorii, ei au reușit nu o dată, să evite această simplă întrebare: „Ce tiran preferi? Cel al mâinii INVIZIBILE° a PIEȚELOR° sau pe cel al *mâinii* vizibile a STATULUI°?". Nu au avut niciodată de ales decât între ciumă și holeră (după ce eradicaseră totuși adevărata ciumă și adevărata holeră...). Niciodată nu și-au imaginat că era posibil să nu existe nicio mână! Niciodată nu li s-a părut posibil să scape de orice tiranie, de orice maxi-transcendență. Ce război religios a acoperit în sânge mai întâi Europa, apoi întreaga planetă, mai mult decât acesta? Cine va avea curajul să publice Cărțile Negre ale tuturor acestor crime simetrice?

Cele două tabere fac să pară ca și cum ar fi existat undeva, deasupra sau dedesubtul nostru, oricum în altă parte, un metarepartitor atât de puternic, atât de omniscient, atât de dincolo de orice organizare, de orice intervenţie, de orice interferenţă, de orice revizie locală și umilă a unui script, pe care am putea să îl urmăm orbește și căruia am putea să ne încredinţăm automat. Singura diferenţă este că unii situează metarepartitorul *înainte* de orice curs de acţiune, cum este cazul Statului, iar alţii *după*, în orizontul Pieţei. Or, însăși ideea unui metarepartitor anulează în întregime desfășurarea organizării ca mod de existenţă [ORG] – fără să mai vorbim de circulaţia politică [POL]. Dacă există deja în altă parte deasupra, dedesubt, înainte sau după un organism *deja compus*, nu mai este nimic de făcut.

Cei care, beneficiind de privirea asupra trecutului, citesc azi diversele manifeste care au justificat asasinarea și spolierea sistematică a zeci de milioane de oameni, și care iau în considerare fragilitatea acuzaţiilor pentru care toţi oamenii aceștia au fost sacrificaţi lui Moloch și lui Mammon, ar trebui să înceapă să plângă cu lacrimi de sânge, sperând fără speranţă venirea unui timp al imanenţei, care să alunge tirania Mâinii. Nu există metarepartitorul, e simplu ca bună ziua; acest Dumnezeu, cel puţin, nu există; nimeni nu a reușit să ocupe poziţia aceasta, fie că o numim Piaţă, fie că o numim Stat. Nimeni nu a avut niciodată genul acesta de cunoaștere, de preștiinţă. Nu există Providenţă.

POT OARE MODERNII SĂ DEVINĂ AGNOSTICI ÎN MATERIE DE ECONOMIE ▸

Întrebarea devine următoarea: „Pot Modernii să devină în sfârșit *agnostici* în ce privește Economia?". Înţelegem, bineînţeles, tentaţia de a crede într-un metarepartitor providenţial. Istoria acestei tentaţii, a acestei căderi în fatalitate, a fost scrisă de multe ori. Există, în primul rând, voinţa de a depune bogăţiile la adăpost de lăcomia prinţilor: cum să le protejăm mai bine decât construind acest seif al unei economii-lucru cu care nu trebuiau să interfereze? Cum a arătat bine Michel Foucault, în primul rând de mâna guvernanţilor trebuie să ascundem eficienţa mâinii invizibile. Am putea să le spunem: „Jos mâinile!". Apoi, la momentul potrivit, exemple cum ar fi ceasul, balanţele, regulatorul lui Watt, vin să ne ofere dovada că am putea automatiza același echilibru care fusese întotdeauna până atunci o simplă înţelepciune practică a oamenilor „echilibraţi" cu care „era plăcut să ai de-a face". Cum oare a putut rezista cineva să asimileze mașina economică în faţa acestor giganţi automaţi cu care peisajul industrial se tot popula? Nu depășea mașinăria economică, infinit, forţele bietei inteligenţe umane? Nu era ea în mâinile specialiștilor? Apoi a apărut Darwin, cu noua sa natură violentă, sângeroasă și nemiloasă, iar Economia nici n-a avut nevoie de mai mult pentru a-i prelua imediat moștenirea (în timp ce teoria evoluţiei a lui Darwin ruina totuși toate planurile providenţialei prime Naturi, precum și planurile celei de-a doua). O mașinărie autoregulată, construită pe modelul celor mai cunoscute științe

fizice, imitând duritatea eternă a Naturii, punând cornul abundenței la adăpost de interferențele celor puternici, rezervată experților reci și serioși și, în plus, inundată de rezultate matematice prin amploarea datelor exprimate în cifre... Să recunoaștem sincer: această religie seculară nu putea să nu se răspândească!

Pentru a desemna această subversiune care face script-urile organizării invizibile și calculul optimului automat, a început să fie folosit cuvântul CAPITALISM°. Termen ale cărui puteri critice se consumă din păcate foarte repede, dacă nu ne folosim de el decât pentru a da un alt nume metarepartitorului, celui care „ține în mâna sa" destinele tuturor, și care, la rândul lor, se considerau sclavii acestor forțe imense în serviciul cărora se dedicau în întregime. Ironia atroce a acestei religii este că a fost consolidată chiar de cei care voiau să nu își mai întoarcă ochii spre Cer. Dovadă că din buna credință a martirilor nu se poate extrage nicio mărturie despre calitatea Credinței pentru care se sacrifică. Câți oameni nu au murit în numele luptei pentru „opiumul poporului"? Economia este cea care ar trebui să spună: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta". Cu atât mai mult cu cât dușmanii lor de clasă, înspăimântați, au comis toate crimele pentru a evita stăpânirea comisarilor, inclusiv pe cea a pieței „autoregulate". Orice, mai degrabă decât a-și încredința destinul monstrului rece care este statul, acest așa-zis depozitar al „bunului comun" fără calcul, fără experiment, fără îndoieli.

Dacă a fost nevoie de atâtea războaie religioase înainte ca oricine să poată visa la separarea statului de religie, prin câte războaie economice ar trebui să trecem pentru a ne hotărî să ne separăm de Providența statului și de cea a Pieței? Când vom pune capăt acestei infantilizări, acestei situații de dependență, devenind materialiști odată pentru totdeauna? Ne putem oare imagina că cei care au crezut că predau necredința restului lumii și care se laudă cu așa-zisa lor „secularizare" vor învăța în sfârșit libertatea economică? Fără să se mulțumească doar să fi murdărit poate ireversibil planeta care le servea drept adăpost, ei au profitat de asta pentru a degrada până și cuvântul „LIBERALISM°". La fel cum schimbăm sensul cuvântului „republică", lipindu-i adjectivul „islamică", sau „socialistă", la fel pervertesc ei și înțelesul cuvântului „liberalism", adăugându-i prefixul „neo-". Modernii cred că prin formula *„laissez faire, laissez passer"* traduc cu fidelitate admirabila injoncțiune *„Ne pas se laisser faire, ne rien laisser passer"*°!

– ȘI SĂ PUNĂ IARĂȘI BAZELE INSTITUȚIEI ECONOMIEI-DISCIPLINĂ?

Și totuși, nimic din dispozitivele economiei-DISCIPLINĂ° nu merită aceste excese de credință sau de critică. Nu este vorba decât de matrice de calcul care permit urmărirea întrepătrunderii script-urilor și notarea într-un

° Nu vă lăsați păcăliți, nu lăsați să treacă nimic!

mod clar și comprehensibil a următoarelor: cine ce posedă, până când și ce valoare anume, pentru a dispune de un protocol în vederea asamblării script-urilor, care trebuie în mod constant să reia calculul optimizării. Totul în practica formalizării economiei vizează doar să facă posibilă renegocierea locală a script-urilor. Nimic nu cere prezența ocultă a unui metarepartitor. Fără economisire, nu am ști niciodată când este „rândul nostru" să jucăm și ce este „al nostru", nici cum să o luăm iarăși pe calea optimizării și care sunt scadențele pentru rambursare.

Dacă vă îndoiți de acest adevăr simplu și umil, imaginați-vă că toate valorimetrele ar fi șterse de pe toate mijloacele de stocare a datelor prin intermediul cutărui virus misterios. Amploarea, multiplicitatea, intensitatea, varietatea atașamentelor sunt de așa natură încât nu ne putem regăsi în cadrul lor fără să rafinăm constant uneltele care le fac dacă nu în întregime calculabile, măcar lizibile pe numeroasele ecrane pe care noile tehnici intelectuale nu au încetat să le multiplice [ATT·ORG]. Cadrajele devin deosebit de invadatoare datorită amplorii atașamentelor care debordează calculele. Așa cum dezvoltarea științelor face tot mai vizibile echipamentele necesare pentru pavarea căilor referinței [REF], la fel, natura artificială a mijloacelor de economisire ar trebui să facă tot mai ușor de sesizat clivajul dintre disciplinele economiei și metafizica Economiei, aceasta din urmă nefiind decât imaginea-fantomă lăsată de dezvoltarea primelor. Și totuși, nu reușim niciodată să ne fixăm privirea asupra tehnicilor de vizualizare, de numărare, de statistică, de modelizare, de diseminare, de metrologie care permit disciplinelor contabile să circule până în intimitatea forului interior.

În mod curios, Albii nu sunt pregătiți să reînnoade firul experienței decât odată cu întâlnirea altor culturi, ale căror încurcături nu le creează impresia că ar asculta de „rațiunea economică"! Pentru că, într-adevăr, peste tot în lume, din vremea marilor descoperiri, Modernii au întâlnit popoare destul de ciudate încât să nu le împărtășească orbirea față de rolurile respective a ceea ce se află dedesubt și a ceea ce se află la suprafață în ceea ce privește încurcăturile de bunuri, de rele și de oameni. Geniul lui Karl Polanyi, în *Marea transformare*, a fost de a ne fi restituit acest contrast, evitând problema dublului exotism. Albii văd foarte bine în curtea celorlalți, pe care ei îi consideră în mod greșit exotici, ceea ce nu văd deloc clar în propria lor curte: proliferarea celor care scapă *cadrajului* dispozitivelor de calcul cu care se hrănește Economia, disciplină radical distinctă de ceea ce constituie încurcăturile însele. OCCIDENTALISMUL° constă în a crede că Albii sunt economizați până la măduvă, în timp ce „alții" (fie că regretăm, fie că admirăm) încă mai „confundă" jocul simbolic al inechivalențelor cu regulile de transformare a schimburilor comerciale. „Ei" ar fi amestecați, încurcați în bunurile și în relele lor, *entangled*; „noi" am fi capabili

numai de calcul, de raţiune, de raţionalitate (sau, cel puţin, așa vedem noi lucrurile înainte ca Alții să înceapă și „ei" să facă același lucru mai bine decât noi...). Or, dacă există vreun caz unde antropologia *simetrică* are un sens, acesta este: „Noi" suntem exact ca „Ei", în sensul în care economia-disciplină contează *mult*, dar în același timp *contează foarte puțin* și mai ales *contează foarte prost*, iar calculele nu dau *niciodată exact*.

Evident, specialista în antropologie este de o naivitate bolnăvicioasă – este deopotrivă vocaţia și șarmul ei –, iar ei chiar i se pare cu adevărat posibil să întorci Economia astfel încât să faci vizibile cele trei moduri de existenţă pe care accentul pus pe „raţional" avea drept scop să le facă invizibile. Cum Economia este un domeniu recent – Tim Mitchell îi situează coagularea abia după război –, ea-și imaginează că aceasta poate redeveni repede fluidă. În ochii ei, nimic nu ne poate opri din a desfășura lanţurile prin care se leagă interesele pasionate sau din a distinge cheile de repartiţie și cadenţa script-urilor care subîntind calculele. Ba chiar visează – trează fiind – că agora, goală acum, se va umple din nou cu toţi cei care sunt chemaţi să reia calculele optimizării. Specialista în antropologie are o viziune, aceea a unei adunări care ar avea echipamentul, tehnologia, politica și morala necesare pentru a striga, fără ca vreun Dumnezeu să intervină pentru a-i deturna imanenţa: „Și acum, să calculăm!". Pe scurt, o civilizaţie.

Ce ar putea fi mai utopic decât a pune capăt unei utopii a Economiei al cărei succes mondial pare definitiv? Însă, pe de altă parte, ar fi destul de crud să îi reproșăm că visează. Nu a muncit ea atât de bine până acum? Cum să nu simţim, autorul o face, poate și cititorul, bănuiala, poate chiar nădejdea sau chiar o vie speranţă, că ea a pregătit terenul pentru un nou eveniment? La urma urmelor, Economia are această remarcabilă slăbiciune de a trăi desprinsă de pământ, de Terra, de lume. Cum ar putea ea să supravieţuiască întoarcerii lumii? Cum ar putea să dea înapoi în faţa atenţionării acestui Creditor care nu are capacitatea de a anula datoriile, ci, dimpotrivă, agită, înaintea ochilor noștri uimiţi, înspăimântătoarea amenințare de a anula toate chitanţele? „Nu sunteţi deloc chit!" Trebuie să luăm totul de la început. Să ne reluăm calculele. *Calculemus*.

concluzie

PUTEM OARE FACE ELOGIUL CIVILIZAŢIEI CARE VINE?

Pentru a evita eșecul, trebuie să definim printr-o serie de teste
proba pe care cercetarea trebuie să o treacă.

Primul test: experiențele detectate pot fi împărtășite?

Al doilea test: detectarea unui mod permite respectarea celorlalte moduri?
(De fapt, de ce douăsprezece moduri plus două?)

Al treilea test: putem propune alte descrieri decât cele propuse de autor?

Al patrulea test: cercetarea se poate oare preschimba în dispozitiv diplomatic ▸
pentru a redesena instituții ajustate modurilor ▸
deschizând un nou spațiu antropologiei comparate ▸
printr-o serie de negocieri asupra valorilor?

La alte războaie, alte păci

Când se trezeşte dimineaţa, la finalul trudei sale, autorul, neliniştit, se întreabă dacă tot ceea ce a asamblat din te miri ce atâta amar de vreme, fără să fi arătat niciodată nimic publicului, seamănă cu Palatul de Ciocolată sau cu un tablou de Vameşul Rousseau... Un amestec de curiozităţi care spun multe despre gusturile bizare ale autodidactului care le-a adunat, dar foarte puţin despre lumea pe care pretinde că o descrie. Degeaba se îmbărbătează spunându-şi că chestionarul care se află la baza acestui studiu „ţine" de mai bine de un sfert de secol, că nu l-a „lăsat" niciodată pe drum, că a reuşit mereu să extragă de aici efecte de clarificare care l-au încântat adesea – ştie cât de fragilă este această mărturie şi de câte viclenii este capabil Sfinxul pentru a-l înşela pe cel care-l plasează în faţa enigmei „operei de făcut".

PENTRU A EVITA EȘECUL, TREBUIE SĂ DEFINIM PRINTR-O SERIE DE TESTE PROBA PE CARE CERCETAREA TREBUIE SĂ O TREACĂ.

Nu voi reuși să mă liniștesc decât considerând această lucrare ca pe „raportul provizoriu" al unei cercetări colective care poate de-acum să înceapă. Spre a nu fi acuzat că fac o nouă boacănă, trebuie să încerc să explic cum această cercetare, odată echipată și devenită colectivă, ar putea prelungi această carte, care nu este, reamintesc, decât rezumatul unei documentări a cărei amploare a devenit excesivă. Pentru asta, trebuie mai întâi să precizez diferitele teste la care această cercetare trebuie să se pregătească să răspundă.

PRIMUL TEST: EXPERIENȚELE DETECTATE POT FI ÎMPĂRTĂȘITE?

Primul test de lectură, pe care-l anunţasem încă din introducere, este de a ști dacă experienţa modurilor poate fi *împărtășită* de alţii, în ciuda unei descrieri care diferă cu mult de bunul simţ, dar nu și – iar aici e miza – de simţul COMUN°. Metoda sau, pentru a folosi un termen mai modest, sfaturile de navigare pe care le-am propus pentru a fi urmate sunt de fapt foarte simple: alegem, la Moderni, DOMENIILE° la care par să țină cel mai mult; deplasăm atenţia de la domenii către REȚELE°; detectăm apoi, în maniera în care se întind reţelele, tonalităţi distincte pe care le extragem puţin câte puţin, prin comparaţie, două câte două, cu alte moduri de extensie; în sfârșit, și aici e aici, încercăm să ne încredinţăm singurului ghid adesea fragil al acestor traiectorii discontinue, abandonând ajutorul liniștitor și gol al unui nivel transcendent, operaţiune delicată, care presupune o neîncredere îndelung cultivată în agregatele moștenite din istoria Bifurcaţiei – Natura, Limbajul, Societatea,

Economia, fără să uităm cleștele bun la toate al Obiectului și Subiectului. Câteva surprize, multe ciudățenii, desigur, dar nimic care să poată surprinde simțul comun și încă și mai puțin să-l șocheze.

Primul test se poate formula astfel: urmând sfaturile de navigație, am fost oare capabil să fac apte pentru experiență un anumit număr de tonalități, de lungimi de undă pe care brambureala instituțiilor moderne le făcuse imposibil de captat? Am meritat oare dreptul de a numi, pe urmele lui William James, *al doilea* empirism urmărirea ființelor purtătoare de relații pe care primul empirism le situa în mintea omenească? Pot să mă laud atunci că am pus capăt BIFURCAȚIEI° dintre calități prime și calități SECUNDE°? Dacă acest test este ratat, dacă cititorii nu se simt mai bine echipați pentru a deveni sensibili la experiențele pe care le-am reunit aici, dacă atenția lor nu se îndreaptă către ființe cu caiete de sarcini mereu specificate, atunci povestea s-a terminat. N-au făcut altceva decât să viziteze, cu un amestec de amuzament și de agasare, un model redus de modernism, un soi de Palat Ideal, plin de fantezie, dar la fel de util pentru ei ca reconstituirea Parisului din chibrituri sau a Beijingului din dopuri de plută.

AL DOILEA TEST: DETECTAREA UNUI MOD PERMITE RESPECTAREA CELORLALTE MODURI?

Dacă, dimpotrivă, acest prim test a reușit, cel puțin parțial, dacă cititorii, profitând de ecartul stabilit metodologic între firul experienței și descrierea ei instituțională, încep să înregistreze documente paralele cu documentele mele, fie într-un mod, fie în mai multe, putem atunci să trecem la proba următoare: aceea a comparației dintre moduri. Oare câștigăm în calitate combinând mai multe gabarite ontologice pentru a evalua din aproape în aproape ceea ce fiecare dintre ele are specific? Apoi, o subprobă și mai grea: câștigăm în verosimilitate dacă tratăm toate modurile în același timp printr-o astfel de mișcare de învăluire?

Știu bine că am trecut prea repede prin fiecare mod, și că fiecare încrucișare ar cere volume de erudiție, chiar dacă acestea sunt mai dezvoltate în mediul digital care însoțește acest text. Dar ar fi nedrept să mi se ceară să aprofundez fiecare domeniu, fiecare instituție, fiecare perioadă, fiecare consecință a unui mod asupra altuia, la nivelul de precizie cerut de specialiști. Nu așa trebuie judecată această cercetare. Singurul criteriu utilizabil este de a ști dacă perspectiva unui mod permite, prin încrucișări succesive, restituirea *celorlalte moduri*. Specialiștii nu trebuie să-și pună această întrebare, însă antropologul trebuie. Aceasta este operațiunea pe care Modernii nu au încercat-o niciodată și care i-a făcut să înțeleagă greșit alte colective, dar mai ales să nu se înțeleagă bine pe ei înșiși. Prea ocupați să gonească înspre înainte, n-au acceptat niciodată să se prezinte cu toate podoabele lor în propriii lor ochi. Straniu lucru, dacă ne gândim la istoria antropologiei: niciodată n-au

existat „primele contacte" cu Albii... Scena mitică pe care propun să o desfășurăm este așadar aceasta: desfășurându-le dintr-odată totalitatea valorilor, le facem oare astfel dreptate?

Știu bine că tentativa este absurdă, dar totuși: dacă ați moșteni o rudă bogată și nebună, moartă fără testament, n-ați încerca să faceți inventarul tuturor proprietăților și al tuturor actelor ei? De vreme ce n-am fost niciodată moderni și nu vom fi niciodată, trebuie totuși să știm ce s-a întâmplat, nu-i așa? Ceea ce explică de ce trecem mai ușor peste detalii, pentru a avea o perspectivă mai clară asupra ansamblului, este faptul că scopul nostru este acela de a face colectivele mai ușor de comparat, fără ca sistemul de coordonate să fie cel al înaintării sau al rămânerii în urmă al unui front de MODERNIZARE°. Front care ar măsura mișcările prin distincția dintre obiectiv și subiectiv, rațiune și nerațiune, arhaic și progresiv, știință și cultură, local și global. Acest sistem cred că a dovedit cât este de incapabil de a ne oferi încă repere adecvate. Dacă, în loc să se modernizeze, acum ar trebui mai degrabă să se ecologizeze, nu-i nimic anormal să schimbi *sistemul de operare*, ca să preiau o metaforă din informatică.

Cel de-al doilea test se poate formula astfel: au găsit cititorii vreun avantaj în a aduna toate valorile, ca să spunem așa, în șir indian, avantaj ce ar putea compensa în parte, în ochii lor, rapiditatea cu care valorile au fost înșiruite? Dacă acest al doilea test e ratat, specialiștilor nu le va fi greu să desfacă această fragilă însăilare; nu va fi decât un sistem în plus, o Mare Povestire în plus, care va aluneca fără efort în fantele tocătorului automat de hârtii. Să-mi fie cu iertare că pariez pe succesul acestei probe: să redai strălucirea unei valori e ceva, dar să permiți acestei străluciri să lumineze altă valoare, lăsată până atunci în umbră, apoi alteia și alteia, uite, asta mi se pare mai promițător. A-i întâlni pe Moderni pentru a-i întreba: „Bun, dar de fapt la ce țineți cel mai mult?" nu înseamnă să te pregătești mai bine pentru viitoarea diplomație?.

- (DE FAPT, DE CE DOUĂSPREZECE MODURI PLUS DOUĂ?)

Înainte de a trece la celelalte probe, trebuie să îndepărtez obiecția numărului de moduri avute aici în vedere. Nu am niciun răspuns la această întrebare și mărturisesc că mă simt încurcat de numărul acesta de douăsprezece (plus trei) și de aceste cinci grupuri de trei care se așază prea bine într-un tabel de categorii prea la fix. Nu înseamnă nimic să aduci ca argument faptul că sănătatea mintală a autorului e robustă de un sfert de secol... Pentru că totuși cred în micul avantaj al unei cercetări sistematice, temându-mă totodată de spiritul de sistem, consider că acest număr de moduri este efectul întâmplător al unei contingențe istorice atât în cazul celor studiați, cât și al celei care îi studiază. Nu caut deci nicio altă justificare în afara acestei frumoase imagini a lui Souriau: culorile peșterii din Lascaux sunt chiar cele pe care pictorul le-a găsit la picioarele sale; „ocru galben, ocru roșu; argilă verde, negru

de fum. Va trebui să se mulțumească cu atât" Ca să folosim o metaforă mai recentă, să zicem că din paisprezece culori obținem din experiența modernă luată în bloc o *rezoluție* suficientă a imaginii. Ar fi mai bine cu o sută trei mii patru sute patru culori? Fie, dar atunci vă asumați responsabilitatea de a desena dumneavoastră înșivă Tabelul Încrucișat... Eu nu-s capabil de asta. În orice caz, problema numărului necesar de moduri se va rezolva în mod practic, la fel ca tot restul, atunci când alți cercetători vor propune alți candidați – dar numai după un examen serios...

AL TREILEA TEST: PUTEM PROPUNE ALTE DESCRIERI DECÂT CELE PROPUSE DE AUTOR?

Ceea ce ne conduce la cea de-a treia probă, cea care vizează pregătirea diplomatică. Dacă textul le-a trecut pe primele două, pe aceasta aș trata-o ceva mai blând, căci nu privește la urma urmei decât propriile mele supoziții. Sunt ele idiosincratice? La naiba, cred că da, trebuie să fii un *idiot* ca să te bagi în așa ceva, asta-i sigur, dar această idioție este o etapă care poate că nu-i chiar inutilă și ea ne-a servit deschiderii unui spațiu între experiență și descrierea lui instituțională. Puțin contează numele voluntarului suficient de inconștient ca să intre în această poveste. Ceea ce contează este debușeul pe care l-a deschis sau nu. Acum nimic nu-i împiedică pe cititori deveniți co-investigatori să propună restituirea experiențelor și înlănțuirea valorilor care îmi vor modifica fundamental alegerile.

Altfel spus, acest test înseamnă să mă întreb dacă am făcut destul efort în cursul acestui raport provizoriu pentru a distinge, unu, experiența; doi, metafizica în care și-a găsit adăpostul – după mine, întotdeauna în mod nefericit –; în sfârșit, trei, o altă metafizică, a mea, jetabilă și provizorie. Dar înainte ca acestea să fie instalate, nu trebuie ca cititorul să fie prea aspru cu formulările mele. Bizareria lor trebuie să fie contrabalansată de faptul că acestea trebuie să permită fiecărui mod să intre în rezonanță cu toate celelalte, dar și să se diferențieze atât de instituția care a trădat adesea cercetarea, cât și de domeniul care uneori o aproximează foarte prost pe aceasta din urmă. În sfârșit, ceea ce e cel mai greu, trebuie să deschidă o cale către antropologia comparată. Sunt primul care recunoaște slăbiciunea formulărilor mele, dar dacă vrea să scape de ele, challengerul trebuie să-și asume îndeplinirea a trei condiții...

AL PATRULEA TEST: CERCETAREA SE POATE OARE PRESCHIMBA ÎN DISPOZITIV DIPLOMATIC ▸

Principala dificultate, accept asta, vine din faptul că cercetarea ar trebui menținută sub auspiciile prepoziției [PRE]. Am mai spus-o, fiecare mod le ia pe toate celelalte sub protecția lui. Pentru ființele ficțiunii, totul – chiar și natura, și dreptul, chiar și știința – reprezintă o ocazie de a estetiza. Dar, pentru religie, totul – chiar și organizarea, chiar și morala, chiar și natura – nu are alt scop decât pe cel de a „cânta întru slava lui Dumnezeu". Și, desigur, pentru cunoaștere, totul trebuie să răspundă exigențelor lanțurilor sale de referință, chiar și obișnuința, chiar și religia, chiar și metamorfozele, chiar

și politica – și chiar și ființele reproducerii care merg pe un cu totul alt drum. Și așa mai departe, de-a lungul Tabelului Încrucișat. Nu-i ușor să multiplici comparațiile, mai ales atunci când refuzi să cedezi ușurinței acestui gabarit și a tuturor gabaritelor oferite de Dublu-Clic. Or, această cercetare nu se derulează sub egida niciunui domeniu, ci sub cea a prepozițiilor, care oferă un FUNDAMENT° fără temei destul de fragil, de vreme ce nu spune nimic din ceea ce urmează – numai descrierea meticuloasă a situațiilor ar putea să facă asta –, precizând în același timp în ce cheie trebuie considerat tot ceea ce urmează.

Dacă am vorbit până acum de cercetare – sau investigație, sau de chestionar –, asta nu înseamnă că pretind să lucrez în modul cunoașterii. Termenul de cercetare trebuie luat într-un sens plurimodal, care are ca obiect păstrarea diversității modurilor. Putem numi această abordare „filosofie empirică"? Nu sunt sigur, într-atât a devenit filosofia de indiferentă față de sarcinile descrierii. Metafizică experimentală? Cosmopolitică? Antropologie comparată? Ontologie practică? Poștașul Cheval va fi făcut în drumul lui multe descoperiri care ar putea servi drept emblemă acestei întreprinderi. Pentru a plasa mai bine reluarea acestei aventuri raționaliste și pentru a semnifica totodată că ea nu se va face sub auspiciile Dublu-Clicului, mi-am pus speranțele în termenul *diplomație*. Ca să nu dispară, valorile trebuie să fie negociate cu diplomație. Acesta este un RELAȚIONISM° practic, unul care caută, într-un protocol de punere în relație și de evaluare tehnică, să evite ravagiile RELATIVISMULUI° – acest absolutism al punctului de vedere.

Știu foarte bine că sunt un diplomat execrabil și că s-a făcut o mare eroare de casting, pentru că am vorbit cât am putut de rău instituțiile însărcinate să culeagă aceste faimoase valori pe care le-am prezentat în cea mai bună lumină posibilă. La bilanț, nicio instituție nu stă în picioare; niciun domeniu nu e solid; nici chiar dreptul, deși e oarecum mai puțin zguduit de ravagiile modernismului. Ei, după toate aceste preliminarii de pace, ia-te și apucă-te de tratative! O să și-o ia pe cinste cel care aleargă prin agora, țipând că instituțiile tuturor acestor oameni iubiți sunt corupte! E ca și cum le-ai încredința lui Diogene și câinelui său rolul de șef de protocol... Și totuși, aici e miza: riști mai întâi să fii expulzat din agora, dar numai pentru a fi *rechemat* imediat ce participanții vor avea senzația că câștigul depășește pierderea.

→ PENTRU A REDESENA INSTITUȚII AJUSTATE MODURILOR ←

Să reamintim miza: instituțiile nu au nicio altă justificare decât aceea de a culege valorile; fără instituții întreținute și respectate, numai fundamentalismul poate triumfa. Dacă încep să desfășoare firul valorilor, atunci de ce să le mai criticăm? Dar dacă îi întrerup mișcarea, sprijinindu-se pe temeiuri prea îndepărtate sau prea transcendente, atunci de ce ar trebui să le respectăm? O instituție sigură de ea însăși ne îngrijorează teribil, dar una căreia îi este teamă să nu-și piardă comoara nu ne liniștește mai mult. Ceea ce vrem este de fapt o

instituție care să urmărească traiectoria propriului ei mod de existență, fără să-și dea repede cu părerea despre restul, fără să le insulte pe celelalte și fără să creadă că instituția va dura, din simplă inerție, în absența oricărei re-luări.

Științele eliberate de Știință, în sfârșit capabile să-și desfășoare lanțurile de referință fără să le scape vreo înjurătură, n-ar fi ele poate mai frumoase, mai obiective, mai respectabile? Un Dumnezeu al mântuirii legat în întregime de calitatea de convertire a celor care îl invocă, eliberat de obligația de a înjura fetișurile și de a legifera asupra chestiunilor de moravuri și de alcov, n-ar fi oare mai capabil să-și afle temeiul într-o biserică în fine refăcută? De vreme ce nu putem trăi nicio secundă fără ajutorul și amenințarea ființelor metamorfozei, n-am putea oare să le recunoaștem în toate dispozitivele însărcinate să le primească în loc să ne credem obligați să înjurăm ființele invizibile și să săpăm în intimitatea eului?

- DESCHIZÂND UN NOU SPAȚIU ANTROPOLOGIEI COMPARATE -

Toate astea par absurde? Da, cu excepția cazului în care ne servim de ele pentru a căuta salvarea celorlalte colective ale căror competențe le respinseserăm crezând că prima noastră datorie este cea de a le face să iasă mai întâi din arhaismul lor, modernizându-le. Ce absurditate să le vinzi raționea obiectivă și savantă, când noi de fapt n-aveam nici cea mai mică idee despre ceea ce făceam sub alibiul științei! De câte neplăceri poți avea parte atunci când pretinzi să universalizezi democrația și statul de drept, când de fapt nimic din definiția noastră oficială a politicii și a dreptului nu corespunde propriei noastre experiențe! Cum să numești operația prin care credeam că am înțeles raționalitatea economică, fără a fi noi înșine capabili de a defini cu ce putea să semene aceasta, și care erau valorile multiforme de care puteau să depindă propriile noastre organizații de piață? Ce rușine când te gândești la fetișurile arse de misionari incapabili să reia pe cont propriu, la ei acasă, sfânta Biserică pe care au moștenit-o. Dar imaginați-vă acum, înainte de a fi prea târziu, înainte ca modernizarea să nu lovească pretutindeni, la ceea ce ar putea deveni discuția planetară cu Modernii; ei ar ști în sfârșit care sunt valorile la care țin cu adevărat și ar împărtăși în sfârșit cu ceilalți secretele instituțiilor lor!

M-am întrebat adesea, contemplând friza mutilată a Partenonului, prin negura aerului poluat al Atenei, sau în sala de la British Museum unde se odihnesc statuile de marmură furate de Lordul Elgin, cu ce ar semăna o procesiune a Panateneelor contemporane. Care ar fi acolo reprezentanții noștri? Din câte genuri și specii ar fi alcătuiți? Cum s-ar numi înlănțuirea lor? Spre ce vastă incintă s-ar îndrepta? Câți dintre ei ar avea o formă omenească? Dacă ar trebui să vorbească, să jure sau să facă sacrificii, ce rituri civice sau religioase ar fi capabile să-i adune și în ce fel de piață? Dacă un cântec ar trebui să le însoțească marșul sau un ritm să le scandeze lungile unduiri, ce sunete s-ar auzi și din ce instrumente? Ne putem oare imagina astfel de Panatenee?

Dacă textul de față ar fi capabil să treacă și acest al patrulea hop, lucrurile ar deveni chiar interesante: s-ar putea antama o negociere. Mai întâi în interior, apoi în exterior. Am amintit la început că noțiunea de CATEGORIE° îl angajează pe cel care vorbește și care se deplasează în agora în scopul de a le restitui celor pe care aceste valori îi interesează cel mai mult o versiune în întregime sau parțial diferită de idealurile lor. Așa cum istoria diplomației stă mărturie, diplomații au adesea mai multe probleme cu cei care i-au mandatat decât cu celelalte părți. Câte tratate laborios încheiate n-au trebuit ratificate pentru că cei din interior nu erau convinși de adevăratele lor interese... Dacă aceste interese sunt concepute prea meschin sau par amenințate, e inutil să trimiți diplomatul să ducă tratative, va fi imediat acuzat de trădare. Operațiunea pe care aș vrea s-o angajez constă în a testa o serie de formule de pace, propunând un soi de târg, de *deal*, de combinație:

→ PRINTR-O SERIE DE NEGOCIERI ASUPRA VALORILOR?

„Da, desigur, definind Știința, Economia sau Societatea în felul acesta, pierdeți o apărare care vi se părea esențială, dar această apărare a fost demult distrusă, și, pe de altă parte, câștigați alte acorduri, solide, cu valori până acum veștejite sau disprețuite. Nu vi se pare un târg bun?".

Trebuie să fii naiv ca să crezi în succesul unor astfel de tratative? Probabil, dar diplomatul e o figură hibridă, naivă și vicleană. Cred că singurul mijloc de verificare ce ne poate spune dacă e vorba sau nu despre o iluzie este cel de a purta pe bune, față-n față, aceste negocieri cu cei care sunt direct interesați de formularea altor versiuni ale idealurilor lor. Este ceea ce vom putea realiza prin acest proiect de cercetare colaborativă, al cărui cel de-al treilea an presupune astfel de tratative purtate asupra zonelor celor mai „fierbinți" de conflict între valori.

LA ALTE RĂZBOAIE, ALTE PĂCI

Reperarea unor astfel de zone, reunirea unor mandatari destul de îngrijorați pentru a le propune să se încredințeze tribulațiilor diplomației presupune desigur o situație care să nu fie una de război, sau în orice caz nu una în care să te încrezi prea mult în succesul rapid al unui război de cucerire. Frontul modernizării este un astfel de front de război, nedeclarat poate, dar cu atât mai violent cu cât i-a făcut pe luptătorii lui apți să-i împuște ca trădători pe toți cei care lipseau la apel. Câtă lumină am putea introduce în toate chestiunile modernității și modernizării, precum și în cele de globalizare și de universalizare, dacă am trata acest front ca pe unul al unui conflict declarat explicit, cu „obiective" în sfârșit precizate! Dacă nu-i vorba de vreun război, atunci să știm cine e suveran și ce are; dacă-i război, atunci să fie declarat și să-i fie definite fronturile și scopurile. Da, să se formuleze cele „paisprezece puncte"*, pentru ca beligeranții să știe măcar pentru ce luptă!

* Aluzie la cele 14 puncte ale programului lui Woodrow Wilson pentru a pune capăt Primului Război Mondial și a reconstrui Europa.

Se va spune că nimeni nu poate fi interesat de o asemenea clarificare a mizelor, atâta vreme cât suntem oficial pe timp de pace, sau siguri de victorie. Afară numai dacă am fi într-un război pe două noi fronturi pe care modernismul a fost incapabil să le prevadă, lansat cum era în utopiile viitorului. Universalizarea, globalizarea, modernizarea le plăceau occidentalilor atâta vreme cât ei erau sursa unică a unor astfel de mișcări de cucerire ireversibilă. Însă de când alții, de mai peste tot, în Est și în Sud, îi globalizează, îi universalizează, îi modernizează, povestea nu li se mai pare atât de amuzantă! Ce bună ocazie, așadar, de a interveni în toate aceste noi moduri de a globaliza și de a moderniza, moduri care corespund istoriilor locale și contrastate ale Modernilor. Dacă n-am fost niciodată moderni, atunci în toate colectivele există încă niște comori de inventivitate care vor permite ca Bifurcația să fie inversată.

Dar cel de-al doilea front este cel care ne ține treji de la bun început și care va împărți cărțile atât de diferit încât cei mai siguri modernizatori, mi-e greu să mă îndoiesc de asta, vor regăsi în mod obligatoriu drumul acestor stranii tratative. Dacă nu avem decât un Pământ și acesta ne este împotrivă, ce-o să ne facem? Nicio polemologie nu ne pregătește pentru conflicte atât de asimetrice, astfel încât ne găsim lipsiți de forță în fața Mamei Gaia, cea care, la rândul ei, se găsește fără forță în fața noastră, dar care poate totuși să se dispenseze de noi, pământenii. Iată un război ciudat pe care n-avem cum să nu-l pierdem: dacă câștigăm, pierdem; dacă pierdem, pierdem iar... Război cu atât mai bizar cu cât nici măcar nu știm cu certitudine dacă există o ființă capabilă să convoace toate aceste bucle retroactive ale sistemului Pământ, nici măcar dacă această ființă ne este sau nu ostilă.

Modernizatorii știau cum să supraviețuiască unei naturi indiferente la proiectele lor; dar unei naturi care ar înceta să mai fie indiferentă, care ar deveni sensibilă la anvergura lor, ba chiar hipersensibilă, cum oare am putea defini ceea ce caută această natură a ANTROPOCENULUI°, tocmai atunci când nu-i mai pasă într-adevăr de noi, ci de *ea*? Și atunci, apucați-vă să-i vorbiți iarăși de dominație și de posedare celui care ne poate domina și poseda, fără măcar să-i pese de supraviețuirea noastră. Iată într-adevăr un „război caraghios"* Ceea ce ne temem să aflăm este, așa cum spune Sloterdijk, anunțul terifiant pentru cei care au trăit mereu în tensiunea transcendenței acestui „monogeism": nu există dumnezeu, nu există decât un Pământ. Predecesorii noștri s-au speriat foarte tare la „moartea lui Dumnezeu" care, se pare, le smulgea toate reperele și toate limitele: fără el, spuneau ei, „totul e permis". Întoarcerea unor limite drastice ne obligă să căutăm cu totul alte repere: dacă Gaia este împotriva noastră, atunci ceea ce ne este permis *nu mai e mare lucru*. Așteptând-o pe Gaia, nu mai e sensul absurdului cel care ne amenință, ca odinioară, ci mai degrabă impostura de a nu ne fi pregătit suficient pentru civilizația care vine. Cercetarea noastră ar dori să pregătească instaurarea unei astfel de civilizații, făcându-i de pe-acum elogiul.

* Aluzie la degringolada armatei franceze în fața invaziei germane, la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

NUME	HIATUS	TRAIECTORIE
	GRUPUL 1. Fără cvasi-obiect și fără cvasi-subiect	
[REP] REPRODUCERE	Riscurile reproducerii	Prelungirea existenților
[MET] METAMORFOZĂ	Crize și tresăriri	Mutații, emoții, transformări
[HAB] OBIȘNUINȚĂ	Șovăieli și ajustări	Cursuri de acțiune neîntrerupte
	GRUPUL 2. Cvasi-obiecte	
[TEC] TEHNICĂ	Obstacole, ocolișuri	Zigzagurile ingeniozității și invenției
[FIC] FICȚIUNE	Vibrații material / formă	Triplu debreiaj timp, spațiu, actant
[REF] REFERINȚĂ	Îndepărtări și neasemănări ale formelor	Pavajul inscripțiilor
	GRUPUL 3. Cvasi-subiecți	
[POL] POLITICĂ	Imposibilitatea de a fi reprezentat sau ascultat	Cerc producător de continuitate
[DRO] DREPT	Împrăștierea cazurilor și acțiunilor	Legătura dintre cazuri și acțiuni prin mijloace
[REL] RELIGIE	Ruptură a timpurilor	Nașterea persoanelor
	GRUPUL 4. Legătura dintre cvasi-obiecte și cvasi-subiecți	
[ATT] ATAȘAMENT	Dorințe și lipsuri	Înmulțirea bunurilor și relelor
[ORG] ORGANIZARE	Confuzia ordinelor	Producția și urmărirea script-urilor
[MOR] MORALITATE	Îngrijorare în ceea ce privește scopurile	Explorarea legăturilor mijloc / scop
	GRUPUL 5. Metalimbaj al cercetării	
[RES] REȚEA	Surpriza asocierii	Urmărirea conexiunilor eterogene
[PRE] PREPOZIȚIE	Erori de categorie	Detectarea încrucișărilor
[DC] DUBLU-CLIC	Groază de hiatus	Translație fără traducere
NUME	HIATUS	TRAIECTORIE

TABEL 1. Tabelul recapitulează starea cercetării prezentate în raport; vom găsi pe orizontală cele cincisprezece moduri distribuite în cinci grupuri; în coloane, vom găsi cele patru probleme canonice cărora li s-au supus pe rând toate cele patru moduri: care este HIATUSUL și TRAIECTORIA care le este proprie.

REUȘITĂ / NEREUȘITĂ	FIINȚE DE INSTAURAT	ALTERĂRI	NUME
GRUPUL 1. Fără cvasi-obiect și fără cvasi-subiect			
A continua, a moșteni / a dispărea	Linii de forțe, genealogii, societăți	Explorarea continuităților	[REP]
A lăsa să treacă, a instala, a proteja / a aliena, a distruge	Influențe, divinități, psihisme	Explorarea diferențelor	[MET]
A fi atent / a pierde atenția	Prepoziții acoperite	A obține esențele	[HAB]
GRUPUL 2. Cvasi-obiecte			
A rearanja, a monta, a ajusta / a rata, a distruge, a imita	Delegări, dispozitive, invenții	A plisa și a redistribui rezistențele	[TEC]
A face să țină, a acredita / a rata, a pierde	Mutații, figurări, forme, opere	A înmulți lumile	[FIC]
A raporta / a pierde informația	Constante prin transformări	A accede la ființele depărtării	[REF]
GRUPUL 3. Cvasi-subiecți			
A relua și a extinde / a suspenda sau a reduce Cercul	Grupe și figuri ale mulțimilor	A delimita și a regrupa	[POL]
A lega / a rupe planurile enunțării	Ființe purtătoare de securitate	A asigura continuitatea acțiunilor și a actorilor	[DRO]
A salva, a pune în prezență / a pierde, a îndepărta	Zei generatori de prezență	A obține sfârșitul timpurilor	[REL]
Grupul 4. Legătura dintre cvasi-obiecte și cvasi-subiecți			
A întreprinde, a interesa / a opri tranzacțiile	Interese pasionate	A înmulți bunurile și relele	[ATT]
A domina script-urile / a se pierde printre script-uri	Cadraje, organizări, imperii	A schimba mărimea și extinderea cadrelor	[ORG]
A relua calculele / a suspenda scrupulele	„Împărăția scopurilor"	A calcula imposibilul optim	[MOR]
Grupul 5. Metalimbaj al cercetării			
A traversa domenii / a pierde libertatea de cercetare	Rețele de ireducții	Extinderea asociațiilor	[RES]
A da fiecărui mod propriul gabarit / a strivi modurile	Chei de interpretare	Asigurarea pluralismului ontologic	[PRE]
A vorbi literal / a vorbi prin figuri și tropi	Domnia indiscutabilă a Rațiunii	A menține același în ciuda celuilalt	[DC]
REUȘITĂ / NEREUȘITĂ	FIINȚE DE INSTAURAT	ALTERĂRI	NUME

TABEL 2. (coloanele 1 și 2); care sunt condițiile de REUȘITĂ și de NEREUȘITĂ (coloana 3); care sunt ființele pe care trebuie să te pregătești să le instaurezi (coloana 4); în sfârșit, ce alterare suferă de fiecare dată ființa-ca-altul (coloana 5).

Postfață

O cotitură metafizică?*

O CARTE NUMITĂ *Cercetare asupra modurilor de existență*, dar cu subtitlul *O antropologie a Modernilor*, ridică imediat întrebarea: este vorba despre o lucrare de metafizică, așa cum o sugerează titlul (calchiat după titlul operei din 1943 a filosofului Étienne Souriau**), sau despre o lucrare de antropologie, după cum o indică subtitlul? Un lucru este cert: nu își propune să studieze felul în care anumite grupuri umane, mai precis „Modernii", se pun de acord în atribuirea unei „existențe reale" unui lucru în defavoarea altuia, de pildă bacteriilor în defavoarea unicornilor. Latour își avertizează de la bun început cititorul: nu își propune să studieze „felurile de a vorbi, ca în «teoria actelor de limbaj», ci modurile ființei", reluând „vechea întrebare «ce este?» (ce este știința? care este esența tehnicii? etc.), dar descoperind ființe cu proprietăți de fiecare dată diferite." Unii se vor îngrijora. Marea luptă a științelor sociale pentru a-și cuceri autonomia față de metafizică, punând la punct proceduri rafinate de obiectivare – statistici, chestionare, „teren" etnografic etc. – trebuie oare să se termine cu reabilitarea lui Platon și Aristotel? Nu este aici mai degrabă vorba de o decizie de luat: a vorbi „despre moduri de existență în general", sau, mai degrabă, de moduri de existență *pentru* Moderni? Metafizică sau antropologie?

Latour e departe de a fi, în contextul actual, singurul care realizează ceea ce am putea numi *o cotitură metafizică a științelor umaniste****, care reactivează metafizica atât

---

* Traducem în chip de postfață articolul dedicat apariției *Cercetării asupra modurilor de existență*, pe care Patrice Maniglier l-a publicat în 2012 în revista *Critique*, nr. 786, 2012, p. 916-932. Îi mulțumim pentru permisiunea de a-i traduce textul și de a-l publica în această ediție a lucrării lui Bruno Latour.

** É. Souriau, *Les Différents Modes d'existence* [1943], prefață de B. Latour și I. Stengers, Paris, PUF, 2009.

*** Menționăm aici câțiva autori: Eduardo Viveiros de Castro (*Métaphysiques cannibales*, Paris, PUF, 2009), Philippe Descola (*Par-delà nature et culture*, Paris, Gallimard, 2005), Tim Ingold (vezi mai ales *Une brève histoire des lignes*, Bruxelles, Zones sensibles, 2011) sau Marylin Strathern (cu precădere *The Gender of the Gift*, Berkeley–Los Angeles–Londra, University of California Press, 1988). Într-un alt stil, vezi reflecția asupra ontologiei obiectelor sociale condusă de P. Livet și R. Ogien (coord.), „L'Enquête ontologique. Du mode d'existence des objets sociaux", *Raisons pratiques*, nr. 11, 2000.

în contextul „analitic", cât și în cel „continental"*. Dar este, poate, cel mai surprinzător. Nu trece el, deseori, drept acel sociolog relativist care a vrut să trateze științele așa cum Lévi-Strauss și Greimas au tratat miturile și poveștile**? Să fie vorba deci de o dezavuare? Nu, ci mai degrabă de o redefinire a metafizicii înseși. Aceasta nu mai apare, de fapt, ca un demers făcut pentru a spune un adevăr univoc privitor la Ființă în general, ci ca o „diplomație" de tip singular, care ne permite să le redăm „instituțiilor" noastre (în mod nediferențiat știința și religia, politica și managementul, literatura și psihologia, obișnuința și subzistența) greutatea realității lor pe care tinde să le-o nege reducerea la una singură dintre ele („știința").

De la semiologia textelor științifice la metafizica plată

DE MULTĂ VREME științele cochetează cu metafizica: să ne gândim la Durkheim, care a inventat ceea ce numea *hiperspiritualitatea* conștiinței colective***. Latour, însă, nu pretinde că evaluează consecințele sociologiei asupra metafizicii, ci că face aceste două discipline *indiscernabile*. Încă de la mica sa lucrare din 1984 despre Pasteur****, el introducea la finalul unei lucrări empirice de istoria științelor un soi de mic tratat metafizico-sociologic intitulat *Irréductions*, numerotat în maniera textului din *Tractatus logico-philosophicus* al lui Wittgenstein și punctat de scolii ce evocau *Etica* lui Spinoza. Cum poate fi înțeles acest dublu regim de regăsit cam peste tot în lucrările lui Latour?

Pentru a răspunde la această întrebare, să pornim de la început, unul totuși puțin favorabil metafizicii. Opera lui Latour începe cu *La vie de laboratoire*, scrisă împreună cu Steve Woolgar. Era vorba, pentru Latour, de studierea științei în calitate de etnolog, pentru a *înțelege* ce îi spuneau oamenii de știință și lucrurile cărora le acordau ei importanță. Totuși, nu ca să le învețe știința – antropologul științelor *ar fi devenit* deci obiectul științei, așa cum alții decideau să devină Guayaki (*going native*) –, ci pentru a le folosi ignoranța în scopul cunoașterii. Antropologia se caracterizează de fapt ca o manieră de a face din diferența culturală – și deci din neînțelegerea de care dăm dovadă în raport cu rațiunile și obișnuințele celuilalt – instrumentul unei cunoașteri.

---

* Pentru contextul „analitic", vezi E. Garcia și F. Nef (coord.), *Métaphysique contemporaine*, Paris, Vrin, 2007, iar pentru contextul „continental", lucrările lui Quentin Meillassoux (*Après la finitude*, Paris, Suil, 2012) și Tristan Garcia (*Forme et Objet*, Paris, PUF, 2011), pentru a nu cita decât lucrările care s-au făcut cel mai mult remarcate.

** Vezi B. Latour și S. Woolgar, *La Vie de laboratoire. La production des faits scientifiques*, Paris, La Découverte, 1988 [1979]. Este motivul pentru care Latour este ținta preferată a celor care au dus, în ciuda „raționalismului" de la care se revendică, ceea ce se cheamă „Science Wars", și mai ales a lui Sokal și Bricmont (*Impostures intelectuelles*, Odile Jacob, 1997).

*** Vezi P. Maniglier, „Institution symbolique et vie sémiologique. La réalité sociale des signes chez Saussure et Durkheim", *Revue de métaphysique et de morale*, vol. 2, nr. 54, 2007, p. 179-204.

**** B. Latour, *Pasteur. Guerre et paix des microbes*, urmată de *Irréductions*, Paris, La Découverte, 2001 [1984].

Ea nu este o cunoaștere ca toate celelalte, căci nu presupune un cadru teoretic predefinit (ipoteze de verificat în funcție de „fapte" și de „regularități"), ci vizează să pună în variație însuși cadrul teoretic: în general, antropologul nu va lua drept adevărat, în raport cu o cultură, decât ceea ce îi permite să trateze drept variante atât „cultura" de pornire, cât și pe cea țintă.* Ce poate fi, în aparență, mai îndepărtat de metafizică?

Și totuși. Antropologul va fi fost veritabilul cal troian al metafizicii în științele umaniste – și asta printr-o nouă șarjă de relativism. De fapt, „ceilalți" se caracterizează rareori pe ei înșiși drept ființe *culturale*. Dimpotrivă, ei profesează deseori o formă de „multinaturalism", cum l-a numit Viveiros de Castro. În loc să aibă, pe de o parte, o „natură" unică, la care doar științele (occidentale) ar avea acces, și pe de cealaltă parte o pluralitate de „culturi", făcute din „reprezentări", din „simboluri" sau din „construcții sociale", antropologul ar trebui să susțină că există o pluralitate de naturi, științele nefiind niciodată altceva decât niște maniere, printre altele, de a *face natură*. Nu ar exista, așadar, pe de o parte spiritul (sau cultura, sau limbajul), și pe de o alta ființa (sau realitatea, sau lumea), ci doar mai multe *maniere de a fi*. Ontologia devine discursul antropologiei, pentru că noțiunea de *ființă* apare ca cel mai puternic termen de comparație. Asta nu înseamnă că este cel mai nedeterminat, ci dimpotrivă, că este cel mai intens, cel care ne obligă la deplasarea, la dezobișnuirea cea mai mare de propriul nostru fel de a fi. Ideea de cultură nu e decât o consecință a unei anumite „ontologii". În acest punct e nevoie să fim radicali: prin „ontologie" nu înțelegem o „teorie" privitoare la Ființă, nici măcar idei sau o „înțelegere" a Ființei; înțelegem maniere de a determina ceva *ca fiind*. Informatorul lui Evans-Pritchard avea dreptate să spună că poate vrăjitorii nu există la noi, dar există la ei** Un asemenea enunț nu trebuie înțeles ca o simplă neutralizare a problemei („fiecare cu credințele lui"); ne invită mai degrabă să ne redefinim noi înșine (și să îi definim pe cei din populația Zandé) prin ansamblul operațiilor ce trebuie aplicate asupra ontologiei pentru a înțelege de ce la ei există vrăjitori și la noi nu. Chestiunea nu ține deci de a accepta ca existent tot ceea ce e declarat ca atare de unii sau de alții, ci mai degrabă de a înțelege mai bine ce este în mod efectiv, în lumea *noastră, diferit* față de ce este în a altora.

Bruno Latour s-a definit mereu drept antropolog, iar polemica sa împotriva „sociologiei critice" a lui Pierre Bourdieu*** ar putea fi recitită ca o versiune a polemicii dintre sociologie (cunoaștere mai „clasică" în ce privește epistemologia sa) și antropologie („docta ignoranță" modernă). Dar „cotitura metafizică" capătă la el o figură specifică, una care ține de disciplina cu care, în ultimă măsură, s-a identificat: sociologia științelor. Sociologia științelor, la fel ca antropologia, părea *a priori* îndepărtată de metafizică. De fapt, opera lui Latour a fost interpretată ca punerea la lucru a ideii că acțiunile oamenilor sunt cele care produc „faptele științifice", așa cum dispozitivul cinematografic produce iluzia optică a mișcării. Savanții care cred că se interesează

* Pentru o elaborare a acestei definiții a antropologiei, vezi R. Wagner, *The Invention of Culture*, Chicago, University of Chicago Press, 1981; E. Viveiros de Castro, *op. cit.*, și P. Maniglier, „Le tournant anthropologique d'Alain Badiou", in I. Vodoz și F. Tarby (coord.), *Autour d'Alain Badiou*, Paris, Germina, 2011.

** E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford, Oxford University Press, 1937, p. 540.

*** B. Latour, *Changer de société, refaire de la sociologie*, Paris, La Découverte, 2005.

de elemente, de lumea exterioară, particule sau microbi, nu s-ar interesa în realitate decât de poziţiile lor de prestigiu. Latour a respins întotdeauna această interpretare reducţionistă a demersului său. Nu este vorba pentru el de a înlocui realismul spontan cu un idealism sociologic, ci de a depăși însăși opoziţia. În locul unei disjuncţii între spirit și realitate, cunoaștere și ființă, subiect și obiect, limbaj și lume, trebuie admis că ființa însăși este *pe punctul de a se face*, și că se face tocmai prin activitatea ştiinţifică. În loc de a presupune o realitate „gata făcută", o realitate care așteaptă să fie cunoscută, realismul nu trebuie oare mai degrabă să accepte că este tocmai Ființa însăși care se dă în acest lucru de „stabilire a faptelor", o Ființă în construcţie, *in the making*? Aceasta este intuiţia care ghidează de la bun început opera lui Latour: înlocuirea teoriei *corespondenţei* dintre un subiect și un obiect cu teoria *transformării-traducerii* unei inscripţii într-o alta – ceea ce lucrarea numește „lanţurile de referinţă". Nu este vorba deci de neutralizarea ontologiei prin semiologie, ci de opţiunea pentru o altă ontologie, o ontologie procesuală (de unde și referinţa constantă la Whitehead și la James, dar ar putea fi și la Bergson și chiar la Althusser sau Spinoza), o ontologie unde rescrierea *esenţială* a oricărui semn se confundă cu Ființa însăși ca *mediere*.

Să notăm că această idee conform căreia nu există contradicţie între rescrierea semnelor și revelarea însăși a unei Ființe i-a venit lui Latour ca urmare a angajamentului său religios și teologic. În teza sa inspirată de Péguy și de Bultmann și susţinută în 1985*, Latour susţinea că Dumnezeu nu este acel transcendent absolut retras de cealaltă parte a discursului oamenilor, ci că *însăși ființa lui* se revelează în reluarea unei exegeze de către o alta. Îl simţim pe Dumnezeu când reluăm Cuvântul. Efortul și dificultatea însăși pe care le resimţim – „dificultăţile vorbirii" – constituie experienţa lui Dumnezeu pe care o putem avea, și nu este nevoie de niciun dincolo**. Această *probă* la care suntem supuși e de ajuns pentru a putea descrie o experienţă***. Latour va fi aplicat deci ştiinţelor o idee venită din teologie, care se vede peste tot pusă la lucru în *Cercetare asupra modurilor de existenţă*: în locul unei mari Transcendenţe obscurantiste, apar o multitudine de „mini-transcendenţe" bine definite, care permit unui lanţ al rescrierii (deci unei linii semiotice) să meargă mai departe, sărind pe deasupra „hiatusului" caracteristic care ameninţă mereu să-l întrerupă.

Dar există o raţiune mai specifică virajului metafizic al sociologiei latouriene a ştiinţelor, care ţine de folosirea conceptului de *actor-reţea*, elaborat cu Michel Callon****

---

* Din acestă teză rămâne un articol: B. Latour, „Pourquoi Péguy se répète-t-il ? Péguy est-il illisible?", in *Péguy écrivain*, Klincksieck, 1977, comentat și dezvoltat de M. Gil, *Péguy au pied de la lettre*, Paris, Cerf, 2011.

** Privitor la aceste lucruri, ne putem îndrepta spre B. Latour, *Jubiler ou les Tourments de la parole religieuse* (Paris, Seuil, 2002), precum și la capitolul 11 din lucrarea de față, consacrat tocmai religiei. Latour însuși a explicat importanţa acestei descoperiri teologice: vezi în special „Biographie d'une enquête – à propos d'un livre sur les modes d'existence", in *Archives de Philosophie*, disponibil pe site-ul www.bruno-latour.fr.

*** Conceptul de *probă* este cel pe care Latour îl folosește pentru a caracteriza în cele din urmă experienţa ontologică. Vezi B. Latour, „Irréductions", in *Pasteur*, p. 242 *et passim*.

**** Vezi M. Callon, „Éléments pour une sociologie de la traduction. La domestication des coquilles Saint-Jacques et des marins-pêcheurs dans la baie de Saint-Brieuc", *L'Année sociologique*, nr. 36, 1986, p. 169-208.

Textele științifice ar captura sau ar revela (parțial, provizoriu, procesual) anumite ființări care nu se mulțumesc să fie *despre ce se vorbește*, ci care *acționează* în mod efectiv *în* text. Astfel, microbii lui Pasteur nu sunt doar efecte ale discursului, ci agenți reali, chiar dacă existența lor ține în întregime de *probele* la care supun nu doar scriitura lui Pasteur și a pasteurienilor, ci și dispozitivele arhitecturale și politice pe care încearcă să le pună la locul lor sau să le redistribuie. O nouă teză ontologică decurge de aici. În ce privește ceea ce este, nu există ființele vorbitoare – sau spiritele încercând să-și reprezinte lumea – și celelalte ființe vorbite – lucrurile care așteaptă să fie „descoperite" –, ci un ansamblu de actori aflați și ei pe punctul de a *acționa* unii asupra celorlalți și pe care îi *distribuim* la un moment dat între ceea ce ține de mijloacele cunoașterii (Pasteur, pipetele lui, foile lui de hârtie etc.) și ceea ce ține de lucrurile cunoscute (microbii). În locul dualismului cunoașterii, găsim o *rețea de actori*.

Rezultă de aici o punere la locul lor a tuturor entităților: peste tot, deci, actori distribuiți pe un plan unic, unde nu au altă existență decât pe cea relațională și moleculizați, în sensul că actorul nu este individul global, ci un mic element reparator a cărui determinare exactă depinde de operația sa locală într-o rețea științifică (sau tehnică, religioasă etc.). Oamenii și nonumanii, mari și mici, artefacte sau organisme, *toți sunt la egalitate*. Manuel de Landa a inventat expresia „ontologie plată" pentru a caracteriza o asemenea poziție metafizică, expresie de atunci preluată pretutindeni*. Versiunea pe care o dă Latour are trăsături foarte specifice. Le atribuie o formă de subiectivitate nonoamenilor: obiectul nu este mut, vorbește, acționează. Invers, subiectul nu este o extra-ființă: în măsura în care reușește să „înroleze" alți actanți – în sensul lui Greimas – în propria lui acțiune, el „cunoaște" să *traducă* interesul celorlalți. Astfel, Pasteur devine „subiectul" aparent al „revoluției" pe care i-o atribuim, pentru că reușește să traducă *în același timp* interese compatibile, pe cele ale microbilor, pe ale igieniștilor etc. Textul științific trebuie să fie considerat nu ca o descriere, ci ca o formulă de compromis între mai multe exigențe**. De unde o nouă definire a științei, mai aproape de altfel de înțelegerea savanților cu privire la ei înșiși: ea nu constă în reprezentarea realității în țesutul simbolismelor omenești, ci în crearea dispozitivelor de traducere care să permită *vorbirea nonumanilor*. În fine, această Ființă în același timp relațională, activă – și chiar, dintotdeauna, reactivă, care implică acțiuni asupra altor acțiuni – nu e niciodată *dată* deplin: ea este și procesuală. Ar fi nevoie de numeroase pagini pentru a desfășura toate subtilitățile și dificultățile acestei metafizici. Nu ne vom opri asupra lor: nu numai Latour s-a ocupat de ele în mai multe lucrări, ci și o figură importantă a înnoirii contemporane a metafizicii, Graham Harman, a consacrat o lucrare întreagă reconstituirii sale și discutării sale critice***. Ne interesa doar să arătăm aici cum Latour a trecut de la o semiologie a textelor științifice la o metafizică originală, în același timp relațională, actanțială, procesuală și plată.

Forța acestei propuneri în contextul actual al dezvoltării metafizicilor „plate", care îi dă de altfel o capacitate unică de *traducere* a poziției celorlalți, ține de faptul că pentru Latour nu este vorba de un sistem metafizic *a priori*, ci de consecința și de

---

* Vezi M. de Landa, *Intensive Science and Virtual Philosophy*, Continuum, 2002, p. 47.

** Cu privire la aceste lucruri, trimitem din nou către articolul fondator al lui M. Callon, *op. cit.*

*** G. Harman, *Prince of Networks. Bruno Latour and Metaphysics*, Melbourne, Re.press, 2009.

instrumentul unui travaliu *empiric* cu științele, tehnicile, politicile, religia, organizațiile – totul pe fondul unei propuneri ecologice*. Amploarea acestei întreprinderi, coerența ei, capacitatea ei de a aduce împreună și a înnoi o diversitate de câmpuri empirice, creând în același timp și o punte către dezvoltările cele mai ascuțite ale metafizicii, fac din ea un lucru rar, cu adevărat unic în peisajul contemporan.

Portret al metafizicianului ca diplomat

TREBUIE ARĂTATĂ totuși o ambiguitate în ce privește statutul acestei metafizici. Aceasta se vrea absolut „necritică" sau, pentru a prelua un termen introdus de filosoful analitic Strawson, „ne-revizionistă": nu pretinde să ne conteste ontologiile, ci să le descrie. Nu ajunge însă ea să construiască, în ciuda a tot, *o* ontologie particulară *împotriva* altora, pe cea a actorului-rețea? Această tensiune este evidentă în cartea lui Graham Harman. Latour apare în ea ca un metafizician, la fel ca Leibniz, Spinoza sau Avicenna. Conceptele metodologice de actanți, rețele, raporturi de forță etc. sunt *realizate* de comentator în ceva ce seamănă cu o concepție asupra lumii sau, mai tehnic, cu o ontologie formală. Harman este conștient de caracterul inexact al acestei prezentări, pentru că mărturisește că nu acoperă ceea ce numește a doua perioadă a operei latouriene, despre care precizează că s-a elaborat printr-o lucrare majoră compusă *în același timp* cu cărțile din prima perioadă, chiar dacă a rămas inedită în momentul apariției comentariului**. Această operă este, desigur, *Cercetare asupra modurilor de existență* pe care Latour o publică astăzi. Să fie aici o cotitură în cotitură?

Mai degrabă o punere la punct. De fapt, „rețeaua" nu este Ființa ca atare, ci doar *un* mod de existență printre altele. Nu se pune problema pentru Latour să formuleze o *ontologie generală*, fie ea și „experimentală" precum cea a lui Whitehead și Bergson (adică la fel de ipotetică, provizorie, progresivă și de revizuit ca științele) și „plată" precum cea a lui Meinong, Harman sau Garcia (adică minimală și nu exclusivă). I se opune „principiul de ireducție": „Niciun lucru nu este prin el însuși reductibil sau ireductibil la niciun altul."*** E posibil ca Latour să nu fi calculat încă din 1984 consecințele acestui gen de pluralism pe care îl cerea un asemenea principiu. Pentru că nu desfășoară decât *un singur* aparat conceptual, *Irréductions* dădea de fapt sentimentul de a formula ontologia „materiei" din care, după Latour, ar fi făcute fenomenele pe care le studiază. Dar nu e suficient să avansezi o ontologie plată, dacă continui să vrei să spui adevărul privitor la ființa *oricărei* ființări. Tocmai o asemenea monotonie îi reproșează Latour propriului său concept de rețea, care îl determină să spună despre toate domeniile (religie, drept, economie, știință etc.) aproape *același lucru*, că sunt compuse într-o manieră „eterogenă, din elemente neprevăzute dezvăluite în cursul cercetării". Sigur, mergem din surpriză în surpriză, dar ele încetează să mai fie tocmai

* Cu privire la acest ultim punct, vezi mai ales B. Latour, *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*, Paris, La Découverte, 1999.

** Vezi G. Harman, *op. cit.*, p. 6.

*** B. Latour, *Pasteur*, p. 243.

niște surprize, de vreme ce devin toate niște surprize *în același fel*. Acest citat arată că diferența între Latour și predecesorii lui nu se află în conținutul metafizicii sale, ci în sensul însuși pe care îl acordă exercițiului de gândire. Acest sens este *diplomatic*: este vorba de a renegocia întâlnirea și confuzia *ontologiilor*. Metafizica este deci de la un capăt la altul antropologică, dacă definim antropologia drept acea cunoaștere care nu se sprijină pe experiența diferențelor ce ne apar ca fiind evidențele noastre cel mai bine așezate, pentru a produce nu o cunoaștere despre ceva, ci o *redescriere a noastră* în lumina alterității.

Cercetare asupra modurilor de existență începe prin ceea ce Latour consideră drept eșecul teoriei actorului-rețea ca antropologie: „*versiunile* alternative pe care le-am propus pentru a da seama de fabrica obiectivității au fost combătute în mod violent chiar de unii dintre cercetătorii ale căror valori ne străduiam să le prezentăm pe înțelesul celorlalți"*. Aluzia la „războiul științelor" este transparentă, iar Latour își atribuie generos responsabilitatea pentru neînțelegerile cărora le-a căzut victimă lucrarea sa, venite din partea „raționaliștilor". Pentru că era vorba de o redescriere tocmai a „Rațiunii", iar antropologul nu concepea să aibă dreptate *împotriva* celor pe care îi reprezintă. Dacă Bartolomeu de Las Casas n-ar fi știut să *traducă* pentru judecătorii scolastici ai vremurilor lui formele de viață și de gândire ale celor pe care voia să îi salveze de la exterminare, astfel încât ei să accepte să îi considere pe „Indieni" drept semeni, am fi fost îndreptățiți să spunem că a eșuat. La fel, dacă „raționaliștii" nu acceptă redescrierea de sine pe care Latour le-o propune în lumina alterității lor interne, înseamnă că a dat greș în lucrarea sa. Antropologul este un *diplomat* și nu are altă rațiune de a fi: războiul este înfrângerea lui. Încearcă să elimine neînțelegerile forțând *pe toată lumea* să se gândească pe sine în mod diferit, astfel încât să devină echivalent celuilalt, operând câteva transformări. „A vorbi bine despre ce interesează (pe toată lumea)" și a o face „în picioare, în agora", adică într-un mod în care se expune criticii tuturor: aceasta e norma ultimă pe care Latour o dă propriului său discurs, poate că nici nu există o formulă în același timp atât de simplă și de justă pentru a caracteriza epistemologia științelor sociale în general.

Cum de toate aceste discuții mai au de-a face cu metafizica? Tocmai prin faptul că problemele de rezolvat din postura de diplomat sunt cele legate de Ființă. Problema vine nu numai din faptul că științele au fost prost înțelese, dar și din aceea că le-a fost încredințat – ba chiar, dacă îi dăm crezare lui Latour, le-a fost impus – monopolul adevărului despre Ființă: nimic nu „există cu adevărat", doar ceea ce a fost „stabilit științific". Restul ar ține de altceva: de credință (de exemplu, religioasă), de interes (de exemplu, politic sau economic), de supunere (de exemplu, față de legi) etc. Or, ceea ce Latour propune în *Cercetare asupra modurilor de existență* este o manieră de a face în același timp *comparabile* și *diferențiabile* științele și celelalte „practici ale adevărului", ca să reluăm expresia lui Foucault. Toate au în comun faptul că implică un „hiatus" (o discontinuitate, o distanță de parcurs – de exemplu, pentru individ posibilitatea distrugerii, pentru un raționament științific, riscul unei afirmații gratuite, pentru drept, bănuiala unui viciu de procedură etc.), o „pasă" (o continuitate – de exemplu, pentru știință, identitatea

* Vezi capitolul I, subcapitolul „Dar rețeaua [RES] are o limită: nu califică valorile".

** *Idem*, subcapitolul „Propunând un alt sistem de coordonate".

structurii, ca aceea dintre inscripțiile de pe hartă și reperele optice, iar pentru religie, fidelitatea în reinterpretarea textelor etc.) și „condiții de reușită sau de nereușită" care arată dacă o „pasă" a reușit sau nu să treacă peste „hiatus". Cu aceste trei concepte, Latour redescrie efectiv tot ceea ce ne interesează cu adevărat – inclusiv persistența lucrurilor și importanța obișnuințelor – în termeni obișnuiți: toate „modurile de existență" sunt redefinite ca tipuri de continuitate în funcție de criterii de adevăr ele însele variabile. De exemplu, continuitatea științelor trebuie să meargă în cele două sensuri: trebuie să putem trece de la vaca din fermă la laboratorul lui Pasteur și să revenim la ea; în schimb, continuitatea ce caracterizează persistența lucrurilor este unidirecțională.

Latour resituează astfel diferitele sfere ale experienței unele în raport cu celelalte într-un tablou cu termeni foarte abstracți, care îl evocă pe Hegel, capturând toată diversitatea lumii în diferitele modalități ale jocului contradictoriu dintre identitate și diferență. Un Hegel, totuși, nu dialectic și linear, ci tabular și disjunctiv (și de asemenea mai lizibil!). În trecere, Latour împlinește lucrul după care se recunoaște, conform lui Deleuze, orice mare filosof: redecupează lumea altfel. Astfel, psihologia devine o parte a vrăjitoriei, limbajul, un fel de ficțiune (și nu invers), tehnica, ceva care precede de foarte departe omenescul etc. *Cercetare asupra modurilor de existență* este în același timp o summă și o capodoperă: Latour aduce aici laolaltă roadele cercetărilor sale precedente, în timp ce oferă un proiect plin de forță și de coerență*.

S-ar putea face toate acestea fără ocolul prin „modurile de existență", mulțumindu-ne să vorbim, de exemplu, de „practici ale adevărului"? Nu, pentru că orice reticență cu privire la vocabularul ontologic ar lăsa să se înțeleagă că antropologul nu se pronunță chiar asupra Ființei, ci doar asupra manierelor de „raportare" la aceasta, de „acces" la ea, de „trimitere" la ea etc., ca și cum Ființa ar rămâne mereu undeva retrasă. Nu avem nimic de câștigat din evitarea vocabularului metafizicii, fiindcă ar fi în defavoarea privilegiului excepțional (și autodistructiv) al științelor, fiindcă acest privilegiu este tocmai de natură metafizică, fiindcă e fundamentat de ideea unui acces rezervat la ființă ca obiectivitate**. Latour nu face decât să întoarcă acest privilegiu împotriva privilegiului însuși: nu există, pe de o parte, niște *praxis*-uri care se mulțumesc să fie activități (religia, de exemplu, sau psihologia) și, de cealaltă parte, *poiêsis*-uri care să aibă cu adevărat de-a face cu ființele (științele, tehnicile, eventual economia etc.); există diferite maniere de a face să fie (de a instaura) obiecte (înțelegând acest termen în sensul pe care i-l conferă Simondon în cartea sa, *Du mode d'existence des objets techniques* (*Despre modurile de existență a obiectelor tehnice*), căruia Latour mărturisește că i-ar fi împrumutat termenul de mod de existență. Scopul metafizicii nu mai este deci de a propune *o* ontologie, ci, dimpotrivă, de a pune în evidență singularitatea ontologică atât a obiectelor tehnice, cât și a valorilor economice, cât și a lucrurilor comune etc. Fiecăruia dintre aceste domenii îi corespunde o tabelă de categorii diferită. „A fi" nu

---

* Fiecare mod de existență face trimitere tacit la cel puțin o carte anterioară a lui Latour sau a unui apropiat al său: numeroasele lucrări de sociologia științelor pentru ceea ce el numește REF(referință); *Politiques de la nature* pentru politică (POL); lucrările lui de sociologia tehnicii (mai ales *Aramis ou l'Amour des techniques*) pentru TEC; *Jubiler* pentru religie (REL); *La Petite Fabrique du droit* pentru DRO; lucrările lui de sociologie pentru ORG etc.

** Asta vrea să spună Latour când spune că metafizica este metalimbajul Modernilor, lucrul prin care evaluează în ultimă instanță valoarea unei practici.

înseamnă același lucru pentru un boson al lui Higgs și pentru un peso argentinian. Și unul, și celălalt, în mod egal, *sunt*, iar sarcina metafizicianului este de a pune în evidență această egalitate și această diversitate.

Pentru o miză nouă, o metodă nouă. Metafizica nu trece prin anticiparea speculativă *à la* Whitehead, ci prin ceea ce am putea numi *recategorizarea contrastivă*. Este vorba de a înțelege să nu mai confundăm două moduri de existență, pentru a rafina înțelegerea categorială cu privire la noi înșine. Metoda este, și aici, antropologică. Constă în a pleca de la *neînțelegeri*, la fel cum antropologul se interesează de aceste echivocuri fără de care comunicarea „interculturală" nu ar fi deloc posibilă; de exemplu, cel care face ca darul ceremonial să fie luat drept formă de schimb interesat sau drept generozitate misterioasă. Neînțelegerile metafizice țin de ceea ce Latour numește „erori de categorie", de exemplu, eroarea pe care o comit „victimele" unui proces penal când se așteaptă de la o judecată să se supună logicii indignării și suferinței lor. Sau, tipic, cea care îi conduce pe sceptici să ceară de la cei care pretind că fantomele există să le facă să treacă în „lanțurile de referință" ale științei. Aceste erori nu sunt, pentru Latour, accidente contingente ce ar trebui corectate. Ele sunt veritabilul teren al cercetării, condiția ei experimentală și instrumentul ei de gândire. La fel cum antropologul nu poate intra în gândirea celuilalt decât lăsând-o să existe ca ansamblu de variații de îndeplinit pentru a corecta neînțelegerile imediate, metafizicianul va defini mereu un mod de existență *prin contrast* cu un alt mod cu care a fost confundat. *Cercetare asupra modurilor de existență* nu ne propune, prin urmare, *o* ontologie, ci un protocol experimental care, eventual, le va permite altora să reia cercetarea. Metafizică experimentală, deci, într-un sens diferit de Bergson sau Whitehead: nu este vorba de a fi conștient de caracterul revizuibil și ipotetic al tezelor ontologice, ci de a defini în metafizică o adevărată metodă antropologică sau comparatistă.

Am putea chiar vorbi, dacă insistăm, despre Ființă în general. Dar pentru a spune următorul lucru: Ființa nu este Separatul (ceea ce trebuie reunit), ci Confundatul (ceea ce trebuie desfăcut, contrastat). Ontologia nu are de rezolvat probleme de acces, ci probleme de echivoc. Valoarea ei supremă nu este adecvarea, ci, cum o spunea de altfel Bergson, precizia. Nu este vorba doar de a spune că există mai multe sensuri ale „ființei" – ceea ce face orice doctrină a categoriilor –, ci de a arăta că „a fi" nu are sens decât în disjuncția însăși a sensurilor sale. Nimic nu *este* decât ce a fost *confundat*. Încă o dată, asta nu cere presupunerea, dincolo de această confundare, a unei realități distincte de restabilit în drepturile sale; este în ceea ce am putea numi (cu un oribil neologism calchiat după engleză) *dezambiguizarea*, sau, pentru un plus de tehnicitate, *recategorizarea contrastivă* care trebuie căutată în fenomenalitatea însăși a Ființei ca Ființă, pentru a vorbi ca Heidegger, și nu, cum voia tradiția existențialistă, în angoasă și în moarte... Latour a definit deci condițiile unei relansări a întrebării Ființei, ajustată epocii noastre. Ontologie dublu paradoxală, desigur, pentru că face nu numai din *mediere*, dar și din *echivoc* elementul său propriu. Dar ontologie poate mai coerentă și, mai ales, mai pertinentă pentru contextul contemporan, mai inseparabilă de viețile și de cunoștințele noastre, decât oricare dintre cele propuse de marii metafizicieni ai secolului XX, de la Heidegger la Badiou. De altfel, cu ultimul dintre ei suntem poate mai tentați să îl comparăm pe Latour și să i-l opunem astăzi: în ce privește chestiunea universalului și alte subiecte, ar fi aici una dintre alternativele cu privire la care epoca noastră va trebui să ia o decizie.

Nu există un diplomat pentru Tot în sine

O operă de o asemenea amploare nu poate să nu se expună la toate felurile de obiecţii, atât în general, cât şi în detaliu. Dar asemenea obiecţii nu ar avea sens decât în măsura în care ar permite fie să contribuie la proiectul lui Latour, fie să propună pentru acesta versiuni alternative. Să ne mulţumim cu una singură, care aduce atingere statutului metafizicii sale. Comparaţia cu diplomaţia este admirabilă, dar lasă o întrebare fără răspuns. Pe cine vrea, în cele din urmă, Latour să reprezinte? Orice diplomat este un reprezentant şi nutreşte un interes pasionat pentru ceea ce reprezintă. Diplomatul nu ar putea fi un mercenar. Nu este, de asemenea, nici cel care, pe deasupra lucrurilor, încearcă să construiască o lume de locuit pentru toţi, întrucât ne iubeşte pe toţi, ci cel care, pentru a apăra un mod de existenţă la care ţine în mod deosebit, decide să angajeze *reprezentări* ale acestui mod în altele, şi invers, să permită acestui mod să le *reprezinte* pe altele. Interesul său pentru Tot nu poate fi decât secund. Diferenţa excesivă (chiar dacă niciodată absolută) dintre ce am putea numi o *singularitate* faţă de ceea ce ea determină retroactiv ca *particularităţi* (subdiviziuni ale unui gen comun, deci neutru, nesingular) este cea care dă Totului un interes „teoretic" (ceva despre care putem vorbi, care are un sens) sau „practic" (o valoare de protejat, ceva care contează în calcularea deciziilor noastre).

Cărui lucru sau cui îi este, aşadar, Latour reprezentant? Reţelelor? Cu siguranţă, dar am putea spune că este în egală măsură, de aici înainte, şi reprezentantul „prepoziţiilor" (adică a ceea ce permite citirea fiecărui mod de existenţă în cheia sa) şi chiar, din aproape în aproape, al fiecărui mod de existenţă pe care îl apără cu pasiune... Dar nu începe el să semene astfel cu un agent dublu şi triplu şi cvadruplu etc.? Putem spune că reprezintă „Modernii", în general? În acest caz, diplomaţia nu s-ar exersa în mod direct între modurile de existenţă însele, ci între diferite maniere de a *face să coexiste* aceste moduri de existenţă, şi am avea de-a face cu un demers antropologic de orientare mai clasică. Doar dacă nu ar fi vorba de Gaia, această entitate-valoare de la care se reclamă Latour*? Dar aceasta nu constituie un „mod de existenţă" în sine şi nu face parte din *această* negociere.

Ar trebui să spunem, aşadar, că Latour este diplomatul religiei? Biografic, nu încape îndoială. Latour însuşi a povestit că angajamentul catolic a fost cel care l-a condus la ideea că Fiinţa însăşi este mediere**. De fapt, nu putem să trecem cu vederea că definiţia pe care o dă religiei este restrictivă, pentru că face din *Iubire* conceptul esenţial al religiosului, într-o manieră ce poate părea exclusiv centrată creştin... Ar putea fi aici un simptom al faptului că antropologul, atât de zelos când vine vorba să ne recategorisească pe toţi, nu a ştiut în totalitate să se înstrăineze de sine. Or, în funcţie de acest lucru trebuie, în ultimă instanţă, să se judece pe sine. Nu a încetat să lucreze pentru o lume „modernă", altfel spus *secularizată*, capabilă să îi ofere religiei un alt plan decât cel secundar, care să nu o trimită în spaţiul inofensiv al „convingerilor

* „De acum înainte, suntem chemaţi să ne prezentăm în faţa Gaiei". Vezi şi B. Latour, „Steps Toward the Writing of a Compositionist Manifesto", *New Literary History*, vol. 41, 2010, p. 471-490, precum şi interviul publicat în acelaşi număr.

** B. Latour, „Biographie d'une enquête...", p. 126.

personale" sau al „valorilor morale", dar acest lucru nu are sens decât cu prețul unei complete redefiniri a religiei. Există la Bruno Latour ceva din Pascal, dar un Pascal vesel, pe când Bourdieu apărea ca un Pascal trist – nu e o întâmplare faptul că meditațiile pascaliene ale lui Latour se cheamă *Jubiler* (*A jubila*). Un Pascal care se adresa libertinilor pentru a-i convinge să i se alăture printr-un alt tur de libertinaj. Sau, mai verosimil, un Leibniz care, încercând cu obstinație să găsească o cale de compromis între științe și religie, ar fi descoperit că acest compromis implica o diversitate de ființe ce depășește cu mult dualismul firav oferit de „prima modernitate", cea a lui Descartes și Galilei.

În trecere, Latour va fi formulat versiunea în același timp cea mai convingătoare și cea mai primitoare a cotiturii metafizice contemporane: cea care permite satisfacerea simultană a conștiinței importanței metafizicii în tentativa de a nu lega Ființa de vreo pozitivitate și a pasiunii pentru diversitatea cunoașterilor empirice, fie că este vorba de științele sociale sau de științele naturale; cea care aliază cel mai sigur exigența sistematicității, fără de care nu ar putea exista o metafizică demnă de acest nume, și neîncrederea față de discursul ontologic unic și omogen, fie el și „plat"; cea care depășește deopotrivă relativismul hipercritic al deconstrucției și dogmatismul un pic ostentativ în care se complac noile metafizici (numite „speculative"). Nu există nicio urmă de îndoială: *Cercetare asupra modurilor de existență* a deschis o cale. Latour constituie de acum înainte, cu claritate, una dintre marile propuneri ale timpului nostru.

Patrice Maniglier

Anexă

Avem nevoie de oamenii din Est

Cercetare asupra modurilor de existenţă este un soi de supercarte. Nu vom sta acum să refacem traseul ei, care trece prin Étienne Souriau (ale cărui *Différents modes d'existence*, 1943, a fost republicată recent, în 2009, într-o colecţie nouă, „MetaphysiqueS", coordonată de câţiva tineri filosofi), printr-o viaţă de STS, aşa numitele *Science and Technology Studies*, dar şi prin lecturi filosofice excepţionale pentru un intelectual tehnic – atât de întinse, încât Latour este astăzi considerat principala figură a „turnantei metafizice" în ştiinţele umane din Franţa. Postfaţa lui Bogdan Ghiu la prima traducere în limba română din opera lui – *Nu am fost niciodată moderni*, Cluj-Napoca, Tact, 2015 – mă dispensează de a-l prezenta cititorului român pe Latour, despre care aş vrea să adaug, totuşi, două observaţii.

Prima. Bruno Latour, profesor la Sciences Po din Paris, este un autor foarte puţin cunoscut în Franţa, în primul rând din cauza caracterului inclasabil al discursului său. Mult mai citat și întrebuinţat în mediile anglo-saxone, Latour trebuie pus în contextul gândirii franceze cu multă grijă. Singurii lui afini sunt, aici, tinerii filosofi Patrice Maniglier (care e pe cale să devină, păstrând proporţiile prezentului nostru, noul Sartre al scenei intelectuale franceze), David Rabouin, Elie During și, într-o mai mică măsură, Quentin Meillassoux. Ce caută Latour printre ei, și ce vor cu toţii? Două lucruri: resurse pentru înnoirea limbajului filosofic inaugurat de Sartre și continuat de momentul filosofic francez al anilor 1960 (în acest sens, Latour rămâne o referinţă inconturnabilă) și unelte de metodă și de concept pentru a construi filosofic după încheierea experienţei *French Theory* (aici Bogdan Ghiu are dreptate, trimit iar la postfaţa lui).

A doua. Ce scrie Bruno Latour? Această nouă gândire poate primi numele de *antropologie filosofică*. În afara celor patru tineri filosofi amintiţi, întreprinderea de „etnologie a Modernilor" a lui Bruno Latour trebuie pusă în relaţie cu iniţiative sud-americane (Viveiros de Castro, de pildă, recuperat de aceeași colecţie a editurii Presses Universitaires de France amintită mai sus) și cu

proiectul lui Peter Sloterdijk, aflat la limita dintre o istorie a culturii cu un nou design și revizitarea filosofiei occidentale.

Texte semnate de Bruno Latour sunt disponibile on-line, în engleză, dar și în franceză. Accesul liber la text face parte din programul de etică științifică al lui Latour. Aș vrea să semnalez însă două dovezi recente ale interesului suscitat de opera lui în spațiul francez. Mai întâi, un dosar apărut în numărul 786 al revistei *Critique*, din noiembrie 2012, dedicat *Cercetării asupra modurilor de existență*, dar și prezența lui Latour într-un număr mai recent din *Les Temps Modernes* (cel din martie 2015) – revista fondată de Sartre – printr-un interviu aflat în acces liber la http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/140-TEMPS-MODERNES-SYSTEME.pdf. Acestea sunt, până acum, singurele două gesturi de instituționalizare a operei latouriene în spațiul francez. Ambele i se datorează lui Patrice Maniglier, al cărui studiu este publicat aici ca postfață.

Și acum, interviul. Făcut prin Skype, n-am putut obține o discuție așezată, detaliată, ci mai degrabă câteva repere, gânduri – dar și, cel mai important, un mesaj adresat cititorului român. Ceea ce, pentru început, nu-i puțin.

Alexandru Matei: *Prin* Cercetare asupra modurilor de existență *v-ați propus să scrieți un fel de tratat al procedurilor de cunoaștere și de acțiune – dar și o critică, o tentativă de corectare a funcționării lor în prezent – care să cuprindă ansamblul vieții omenești?*

Bruno Latour: Să spunem mai degrabă că încerc să situez procedurile ce permit cunoașterea într-o practică anume în sânul altor practici. Numai cunoașterii odată situate (în sensul lui Haraway* și al STS) i se pot adăuga alte maniere de a cuprinde viața, așa cum spuneți. Așadar nu este vorba în niciun caz de o sinteză globală – întreaga carte este de altfel o critică la adresa „globalului".

A.M.: *Desigur, nu putem vorbi despre global sau ansamblu decât în măsura în care fiecare dintre procedurile menționate este situată, ceea ce înseamnă contextualizată și atașată unui mod de existență. Înțeleg prin cunoaștere, aici, însăși competența necesară de lectură a cărții dumneavoastră.*

B.L.: Cunoașterea (indicată în această carte prin modul de existență al referinței, REF) este un mod de existență printre altele, iar problematica ei este punctul central al acestei cărți. Nu reprezintă, pentru a o înțelege și a o practica, singurul mod de raportare la lume. În cele

* Un dialog dintre Donna Haraway (specialist în STS și profesor de istoria conștiinței) și Bruno Latour poate fi citit aici: http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-113-HARAWAY.pdf. Latour are în vedere volumul *Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective* (1988).

din urmă, totul poate fi gândit altfel. Este ceea ce am vrut să fac încă de la primele lucrări despre știință: să respecți științele înseamnă să le situezi. În acest sens, cunoașterea trebuie relativizată. În sensul acesta, da, este vorba de o „corectare" a modurilor noastre de gândire.

A.M.: *Mă întreb dacă nu cumva, deși cunoașterea nu este decât un mod de existență, citirea unui text care folosește o retorică argumentativă nu depinde tot de competențe de cunoaștere, în sensul interpretării. Eu sunt bartezian de ceva timp și nu pot să uit că citesc o carte când citesc* Cercetare asupra modurilor de existență *și că textul dumneavoastră e un tip de metadiscurs.*

B.L.: Ah, ah, ah, dar la Barthes este o cu totul altă problemă și o cu totul altă epocă, marea epocă a descoperirii limbii ca mod de a fi particular, ceea de Patrice Maniglier numește modul de existență al semnului; de fapt, modul Ficțiunii din cartea mea*. Or, tonul general al acestei cercetări, ceea ce, așa-zicând, o lansează, destinatorul, ca să vorbesc precum semioticienii, nu este cunoașterea, în orice caz nu în sensul de REF, ci cunoașterea, dacă vrei să păstrăm termenul, obținută la modul PRE (prepoziția), adică filosofia (în orice caz o anumită tradiție filosofică). Dacă vrei, putem păstra termenul de „cunoaștere", dar trebuie să ne amintim că e vorba de un termen multimodal, care se dezice de toate modurile. În orice caz, asta nu are nimic de-a face cu un metadiscurs. Este un discurs, desigur, pentru că folosește capacitățile FIC, ca orice alt discurs, dar unul care caută să fie un *infra*limbaj, iar nu un *meta*limbaj. De unde și importanța termenului de prepoziție**

A.M.: *De acord. Putem să considerăm prepoziția un fel de transcendental al cunoașterii multimodale. Dar în continuare trebuie să vă gândiți că cititorii înțeleg și interpretează ceea ce citesc pornind de la un alt limbaj, tocmai de la acel limbaj al Modernilor pe care-l amendați în acest volum. Mă gândesc că este mult mai ușor să detectezi, la un anume limbaj (cel al Modernilor, acum), ceea ce nu funcționează bine și ceea ce trebuie remediat. Tocmai de aceea, voiam să vă întreb ce sperați să vedeți schimbându-se pornind de la această carte.*

B.L.: Sunt un filosof pragmatist – în sensul lui James – și mă gândesc deci că orice modificare a cuvintelor, a ordinii lor, a ritmului lor, a tonului lor, poate face diferența. Această diferență are în investigație

* Latour se referă la un text al lui Patrice Maniglier aflat de asemenea în acces liber, „Despre modul de existență al obiectelor literare. Mizele filosofice ale formalismului", *Les Temps Modernes*, nr. 5, 2013.

** Comentariu pe care nu l-am putut face în timpul interviului: infralimbajul nu este, de fapt, tot un metalimbaj? Sau, altfel pus: nu visează orice metalimbaj să se consacre ca infralimbaj?

un nume, acela de *pluralism*. Ne aflăm în societăți ce se vor pluraliste și, lucru surprinzător, nu au decât un singur mod, tocmai pe acela pe care insistați să-l numiți „cunoaștere". Acest termen însuși nu corespunde științelor așa cum se fac ele, ci unui ideal de control. În cele din urmă, în modernizarea forțată „neoliberală" pe care ați suportat-o voi, românii, după modernizarea de tip comunist (care nu e atât de diferită, în fond, în ce privește rolul acordat cunoașterii), acest control se numește „economie". Deci, în mod paradoxal, societățile care se numesc pluraliste nu sunt deloc așa, pentru că totul e judecat după un singur gabarit, un singur standard. Ceea ce poate face un filosof – nu mare lucru – este să propună redescrierea aceleiași situații, bine cunoscute, dar identificând locurile unde se deschide posibilitatea unui pluralism ontologic. Asta te lasă să respiri. Și, de asemenea, ceea ce constituie subiectul meu actual, să se întoarcă spre întrebările ecologice într-un alt fel, ceea ce numesc eu „să îi facă față Gaiei", adică Pământului.

A.M.: *Da, aveți dreptate, prejudecățile care ne direcționează gândirea sunt de multă vreme închistate. Tocmai de aceea voiam să vă mai pun o întrebare. Aș vrea să revin puțin la eseul dumneavoastră* Nu am fost niciodată moderni. *Există acolo o referință explicită la căderea comunismului în Est și la semnificațiile momentului. Anii 1960 au fost cei mai buni ai perioadei socialiste. Pe de altă parte, Franța se afla în mijlocul celor „treizeci de ani glorioși". România se apropia puțin de țările vestice, procesul de urbanizare era în plină desfășurare. De ce totul părea să meargă mai bine în anii 1960, iar apoi totul s-a dus de râpă?*

B.L.: Evident, nu împărtășesc această viziune. În Europa de Vest eram în plin Război Rece și, îți reamintesc, sub amenințarea nucleară (care de altfel n-a dispărut). Această amenințare, cum a văzut atât de bine Sloterdijk, i-a anihilat pe europenii prinși între ciocan și nicovală (expresia îi aparține), între America și Rusia. Nu era deci tocmai o epocă formidabilă pentru a gândi liber și pentru a respira în voie. În plus, ne dăm seama acum, cei „treizeci de ani glorioși" sunt în același timp și ceea ce oamenii de știință preocupați de climă numesc Marea Accelerare, ce marchează schimbarea scalei de ocupare și de distrugere a Pământului. Pentru mine, 1989 – și acesta este motivul pentru care am scris *Nu am fost niciodată moderni*, *preque*l la *Cercetare asupra modurilor de existență*, reprezintă marca unui dublu eșec: sfârșitul comunismului *și* finalul economismului cu apariția ecologismului. Privitor la ultimul punct, mă înșelam, pentru că economisirea, dimpotrivă, s-a întețit, iar negarea întrebărilor ecologice a fost și mai apăsată.

A.M.:*Nu este deci întâmplător că ultimul capitol al cărții dumneavoastră vizează economia, acest Dublu-Clic absolut al epocii noastre. Explicați vă rog distincția pe care o faceți între economie și economisire.*

B.L.: Cuvântul *economie* desemnează în primul rând practicile prin care s-a ajuns la punerea în șablon, la formatarea unei situații foarte complexe, multiforme, pluraliste. Iau termenul în sensul lui Callon și Mittchell (în *Carbon Democracy*[*]). Apoi, este vorba despre un performativ – *a economisi*[**]. Economisirea este un termen pozitiv care aduce la lumină practicile și permite înțelegerea interesului și a limitelor lor. Economia, din contră, reprezintă ideea că ar exista o lume, o a doua natură, care ar fi la fel de obiectivă, exterioară, condusă de legi intangibile, ca „natura" (mă refer la prima natură, cea a epistemologiei). Este evident că avem nevoie de practicile instrumentale ale științelor economice – cum am putea să ne lipsim de ele într-o lume de aproape 9 miliarde de indivizi și cu o asemenea cantitate de bunuri și de rele? Dar există un pas între practicile instrumentale (care ajung de la contabilitate până la matematica financiară) și ideea nebună că am exista într-o lume economică și că am fi cu toții agenți economici. Economisirea transpune economia, așa cum prepoziția încearcă să resitueze, să reia ideea de cunoaștere savantă.

A.M.: *Apropo de valori. Atât antropologul, cât și semiologul cercetează valorile. Există vreo raportare la Nietzsche în chestionarea valorilor pe care o practicați? Cred că valorile își au rădăcina în afecte, cu care apoi gândirea le construiește. Ar trebui poate să distingem între valorile Modernilor, așa cum le declară ei, și valorile la care putem ajunge observând ce fac și cum trăiesc Modernii. Cum se poate semnala acest decalaj? Cum se poate interveni deci în domeniul simțirii, al afectului?*

B.L.: Nu mă situez deloc în această chestiune a simțirii și a afectului, care depinde în totalitate, de altfel, de bifurcația subiect/obiect, bifurcație pe care *Cercetare asupra modurilor de existență* încearcă să o situeze, să o circumscrie și să o răstoarne. „Valoare" în acest demers este un termen în totalitate antropologic: desemnează la ce nu poți renunța într-o situație de viață și de moarte. Această situație este una cu care toate culturile au fost nevoite să se confrunte când s-au trezit în contact cu furia europeană începând din secolul al XVI-lea. Încerc să-i pun pe europeni față-n față

[*] Timothy Mitchell, *Carbon Democracy. Political Power in the Age of Oil*, Londra-New York, Verso, 2011.

[**] Care nu are, desigur, vreo legătură cu înțelesul românesc „a pune deoparte", „a face economie".

cu propria lor furie, asta înseamnă antropologia Modernilor. Și le cer, îi supun (virtual) la testul la care au supus toate culturile lumii: „Și la ce țineți voi cu adevărat?". Într-un fel, nu există nimic mai obiectiv, sau în orice caz mai realist, decât chestionarea valorilor: dacă vă sunt luate, veți muri ca popor.

A.M.: *Ultima întrebare, după care aș vrea să vă întreb ce aveți să îi spuneți cititorului român, ca să încheiem. Aveți un articol foarte frumos despre design și mă gândesc că este vorba de o miză uriașă a vremurilor noastre, pentru că designul explicitează realitatea, scoțându-i la lumină formele – designul e aici un fel de psihanaliză a lumii care nu mai trece prin cuvinte –, adică explicitând-o, ca să folosim termenul lui Peter Sloterdijk. Putem spune, în acest sens, că volumul dumneavoastră este unul de design?*

B.L.: Da, da, de altfel metafora apare încă din capitolul introductiv. Am scris mult despre design, iar Sloterdijk este pentru mine un maestru al acestei chestiuni. Definiția pe care o dă explicitării este, de altfel, apropiată de a dumneavoastră. Nu mi se pare deloc supărător să îmi fie luată cartea drept una de design. De altfel, să nu uităm, nu este decât o jumătate dintr-o cercetare colectivă încă neterminată. Pe site-ul web, ideea de carte nu are sens (http://www.modesofexistence.org). Și asta este o practică de design.

Europa de Est s-a aflat de multe ori pe frontul modernizării: occidentalizarea din secolul al XIX-lea, în toate formele sale; modernizarea fascistă, comunistă, neoliberală, fără să uităm, în cazul României cele câteva forme hibride deosebit de stranii între modernizarea forțată de dictatură și de piață. Cred, așadar, că cititorii din vechiul Est sunt destul de bine pregătiți să își tragă sufletul și să regândească de la zero ceea ce li s-a tot servit cu numele de „modernitate". Într-un fel, au un avans față de Europa de Vest, care a început să ia distanță față de termenul „modern" din cauza crizei ecologice, dar care în fond se vede angrenată în aceeași mișcare a civilizației ca în secolul al XIX-lea, doar că mai complicată sau mai încetinită. Mi se pare că românii sunt mai sceptici, mai distanți și mai capabili de reflecție. Mai ales că nu se lovesc de chestiunea ecologică în același mod. Avem nevoie de reflecțiile filosofice și antropologice ale Estului, noi, oamenii Vestului, ca să putem înfrunta mai bine criza civilizației: sfârșitul parantezei moderne.

A.M.: *Vă mulțumesc foarte mult.*

Cred că acest volum chiar înseamnă ceva pentru științele umane în limba română. Avem aici, în traducere, cea mai impresionantă lucrare de filosofie contemporană publicată de la *Sferele* lui Sloterdijk încoace, împreună cu un studiu scris de cel mai promițător tânăr filosof francez, Patrice Maniglier (născut în 1973).

Mulțumiri

Această traducere n-ar fi fost posibilă fără propunerea editurii Tact, fără curajul ei de a publica volume care „nu se vând", dar care îl vor face pe cititorul român să se simtă din nou privilegiat.

Centrul Național al Cărții din Paris mi-a oferit o bursă, în timpul căreia am avut ocazia să-l cunosc pe Bruno Latour, cu care am putut sta de vorbă la o cafea decofeinizată. În urma acestei discuții am putut obține scurtul interviu publicat aici ca anexă.

Irina Dragomirescu și Alexandra Ilina m-au ajutat în faza finală a redactării traducerii și vreau să le mulțumesc în mod public.

Le mulțumesc lui Vlad Alexandrescu și lui Bogdan Ghiu pentru seminariile de traduceri organizate de Institutul Francez în colaborare cu Institutul Cultural Român, în anul universitar 2012-2013, al căror cursant am fost și de la care am învățat multe.

Îi mulțumesc soției mele, Argentina, pentru toată răbdarea și susținerea din perioada sejurului francez.

Alexandru Matei

Cuprins

Mod de întrebuinţare a cercetării colective în desfăşurare 7
Mulţumiri 9
Plan de ansamblu 11

INTRODUCERE: SĂ AVEM IARĂŞI ÎNCREDERE ÎN INSTITUŢII? 13

O întrebare şocantă adresată unui climatolog ◄15► care obligă la distincţia dintre valori şi descrierile acestora făcute de practicieni. ◄18► Trebuie să alegem între a moderniza şi a ecologiza ◄20► propunând un alt sistem de coordonate. ◄22► Ceea ce duce la definirea unei scene diplomatice imaginare. ◄23► În numele cui negociem ◄24► şi cu cine negociem? ◄25► Cercetarea seamănă mai întâi cu cea întreprinsă asupra actelor de limbaj ◄27► învăţând să reperezi diferite moduri de existenţă. ◄29► Scopul este, în primul rând, să însoţeşti un popor care rătăceşte între economie şi ecologie. ◄31

PARTEA I. Cum poţi face posibilă o cercetare asupra modurilor de existenţă a modernilor 35

1. SĂ DEFINIM MAI ÎNTÂI OBIECTUL CERCETĂRII 37

O cercetătoare pleacă să facă muncă de teren la Moderni ◄39► fără să respecte limitele domeniilor, datorită noţiunii de actor-reţea ◄40► care ne permite să distingem reţeaua ca rezultat de reţeaua ca proces. ◄41► Cercetarea defineşte un prim mod de existenţă, reţeaua [RES], printr-o pasă specială. ◄43► Dar reţeaua [RES] are o limită: nu califică valorile. ◄44► Dreptul oferă un punct de comparaţie prin modul său special de deplasare. ◄46► Există o definiţie a limitei care nu depinde nici de noţiunea de domeniu, nici de cea de reţea. ◄47► Comparaţia cu modul de extindere al cunoaşterii obiective devine posibilă. ◄48► Aceasta permite definirea unei situaţii, printr-o introducere de date de tip [RES], plus un raport specific între continuităţi şi discontinuităţi. ◄49► Datorită celei de-a treia categorii de pasă, pasa religioasă, cercetătoarea înţelege de ce valorile sunt greu de detectat ◄50► din cauza relaţiilor foarte speciale cu instituţia ◄51► ceea ce o va obliga să ia în considerare o istorie a valorilor şi a interferenţelor lor. ◄52

2. STRÂNGEREA DOCUMENTELOR CERCETĂRII 55

Cercetarea începe prin detectarea erorilor de categorie ◄57► a nu se confunda cu erorile de gradul întâi. ◄57► Ne interesează doar erorile de gradul al doilea. ◄59► Un mod posedă un tip de veridicitate care îi este propriu ◄61► aşa cum putem vedea reluând exemplul dreptului. ◄61► Adevărat şi fals se enunţă aşadar înăuntrul şi în afara unui mod ◄62► cu condiţia de a defini mai întâi condiţiile de reuşită şi de nereuşită ale fiecărui mod ◄63► iar apoi cheia lui de interpretare sau prepoziţia lui. ◄63► Astfel, vom putea vorbi despre fiecare mod în tonalitatea lui proprie ◄65► ceea ce este implicat de etimologia „categoriei" ◄65► care este vădită de contrastul dintre exigenţele dreptului şi cele ale religiei. ◄66► Cercetarea articulează poziţiile de tip reţea [RES] cu poziţii de tip prepoziţie [PRE] ◄67► definind încrucişări care formează un Tablou Încrucişat. ◄68► O încrucişare [RES·PRE] destul de specială ◄69► care pune o problemă de compatibilitate cu teoria actorului-reţea. ◄69► Recapitularea condiţiilor cercetării. ◄70► Este raţional ceea ce urmează firul diferitelor raţiuni. ◄70

3. UN SCHIMB DE CORESPONDENŢĂ PERICULOS 73

Să începem cu ce e mai greu, problema Ştiinţei ◄75► aplicând principiile de metodă prin reperajele paselor ◄77► care permit dezamalgamarea a două moduri distincte de existenţă. ◄77 Descrierea unui itinerar obişnuit: exemplul unei excursii pe Muntele Aiguille ◄78► ne va servi pentru definirea lanţurilor de referinţă şi a mobilelor imuabile ◄80► arătând că referinţa nu este legată nici de

subiectul cunoscător, nici de obiectul cunoscut. ◄ 81 ► Noţiunea de corespondenţă Obiect/Subiect amestecă două pase ◄ 84 ► de vreme ce e limpede că existenţii nu trec prin mobile imuabile pentru a persista în fiinţă. ◄ 84 ► Deşi nu există nicio limită la extinderea lanţurilor de referinţă [REF] ◄ 86 ► există două moduri de existenţă care îşi co-răspund. ◄ 87 ► Trebuie aşadar înregistrate noi condiţii de reuşită ◄ 88 ► care vor autoriza o altă repartizare între limbaj şi existenţă ◄ 89 ► foarte clară în exemplul princeps al laboratorului. ◄ 90 ► De unde proeminenţa unui nou mod de existenţă: [REP] pentru reproducere ◄ 92 ► şi a unei încrucişări [REP·REF] greu de ţinut la suprafaţă ◄ 93 ► mai ales când trebuie să reziști la izbucnirea Dublu-Clicului. ◄ 93

4. A ÎNVĂŢA SĂ FACI LOC 95

Pentru a face destul loc diferitelor moduri ◄ 97 ► trebuie mai întâi să percepi existenţii conform modului de reproducere [REP] ◄ 97 ► făcând din acest mod o traiectorie printre altele ◄ 98 ► pentru a evita ciudata noţiune a unui spaţiu material invaziv. ◄ 101 ► Dacă celor care au ocupat tot spaţiul le lipseşte totuşi locul ◄ 101 ► e pentru că n-au putut să dezamalgameze noţiunea de materie ◄ 103 ► printr-o bună întrebuinţare a încrucişării [REP·REF]. ◄ 103 ► Or, de îndată ce începem să distingem două sensuri ale cuvântului „formă" ◄ 103 ► forma care menţine constantele şi forma care reduce hiatusul referinţei ◄ 104 ► începem să obţinem o descriere ne-formalistă a formalismului ◄ 105 ► care este ştearsă, vai, de un al treilea sens al cuvântului „formă". ◄ 106 ► În consecinţă, riscăm să ne înşelăm asupra parcursului fiinţelor reproducerii ◄ 106 ► riscând să confundăm în ideea de materie două parcursuri distincte. ◄ 108 ► O descriere formalistă a excursiei pe Muntele Aiguille ◄ 108 ► produce demonstraţia prin absurd a unei dedublări a lucrurilor ◄ 109 ► care ar determina diviziunea în calităţi prime şi secunde. ◄ 110 ► Dar odată ce originea acestei Bifurcaţii în calităţi prime şi secunde este bine reperată ◄ 111 ► ea devine o ipoteză prea contrară experienţei ◄ 111 ► şi magia raţionalismului se evaporă ◄ 112 ► pentru că nu se mai pot confunda existenţii cu materia ◄ 113 ► materie care n-ar face dreptate nici lumii, nici „experienţei trăite". ◄ 114

5. CUM SĂ ELIMINI O ANUMITĂ STINGHEREALĂ A CUVINTELOR 117

Dac-ar fi să începem cu ce e mai greu ◄ 119 ar fi din cauza unei voinţe de a vorbi drept, care leagă formalismul cu încheierea discuţiilor. ◄ 119 ► Deşi această vorbire dreaptă nu se poate sprijini pe exigenţele referinţei [REF] ◄ 120 ► ea duce la descalificarea tuturor celorlalte moduri ◄ 121 ► creând un amalgam periculos între cunoaştere şi politică [REF·POL] ◄ 122 ► care obligă la abandonarea firului experienţei pentru a pune capăt discuţiilor. ◄ 123 ► Din fericire, metoda care permite recunoaşterea unei încrucişări ◄ 125 ► va ajunge să izoleze, în politică, o veridicitate proprie [POL] ◄ 125 ► care ţine de reluarea continuă a unui Cerc ◄ 126 ► pe care parcursul referinţei nu-l poate judeca corect. ◄ 127 ► Trebuie aşadar să admitem un pluralism al tipurilor de veridicitate ◄ 128 ► pentru a dejuca straniul amalgam al „faptelor indiscutabile" ◄ 129 ► şi a reda astfel limbii naturale capacităţile ei de expresie. ◄ 130 ► Rămâne ce e mai greu: revenirea asupra împărţirii dintre cuvinte şi lucruri ◄ 131 ► eliberându-ne de materie, adică de *res ratiocinans* ◄ 132 ► dotându-ne astfel cu noi capacităţi de analiză şi de discernământ ◄ 133 ► pentru a vorbi despre valori fără a pune realitatea între paranteze. ◄ 134 ►Limbajul e bine articulat, ca şi lumea cu care se încarcă ◄ 134 ► cu condiţia să se ferească de noţiunea de semn. ◄ 136 ►Este vorba despre moduri de existenţă, iar acestea sunt mai mult de două ◄ 136 ► ceea ce ne obligă să luăm în considerare istoria interferenţelor dintre moduri. ◄ 137

6. CUM REPARĂM UN MIC DEFECT DE FABRICAŢIE 139

Dificultatea de a face investigaţii în lumea Modernilor ◄ 141 ► vine din imposibilitatea de a înţelege în mod pozitiv fabricarea faptelor ◄ 141 ► ceea ce determină o curioasă complicitate între spiritul critic şi căutarea temeiurilor. ◄ 143 ► Trebuie aşadar să revenim asupra noţiunii de construcţie şi să distingem trei trăsături: ◄ 145 ► 1. Acţiunea se dublează ◄ 145 ► 2. Direcţia acţiunii e nesigură ◄ 145 ► 3. Acţiunea este calificată ca bună sau rea. ◄ 146 ► Dar constructivismul nu reuşeşte să reţină trăsăturile unei construcţii bune. ◄ 146 ► Trebuie aşadar să trecem la conceptul de instaurare ◄ 147 ► dar pentru a putea instaura avem nevoie de fiinţe care să aibă girant ◄ 148 ► ceea ce implică o distincţie tehnică între fiinţa-ca-fiinţă şi fiinţa-ca-altul ◄ 149 ► şi deci mai multe forme de alteritate şi alterare. ◄ 149 ► Ne găsim atunci în faţa unei dificultăţi de metodă ◄ 150 ► care ne obligă să căutăm o altă origine pentru eşecurile constructivismului: ◄ 151 ► iconoclasmul şi lupta

împotriva fetişurilor. ◄ 151 ► Totul se întâmplă ca şi cum extragerea valorii religioase i-ar fi înţeles greşit pe idoli ◄ 152 ► din cauza comandamentului contradictoriu al unui Dumnezeu nefăcut de mâna omului ◄ 152 ► ceea ce a antrenat un cult nou: antifetişismul ◄ 153 ► la fel ca şi invenţia credinţei în credinţa celorlalţi ◄ 154 ► ceea ce a făcut din cuvântul raţional un strigăt de luptă. ◄ 155 ► Trebuie să încercăm să terminăm cu credinţa în credinţă ◄ 156 ► detectând rădăcina dublă a dublului limbaj al Modernilor ◄ 157 ► care vine din improbabila legătură dintre cunoaştere şi credinţă. ◄ 158 ► Bun-venit fiinţelor instaurării. ◄ 159 ► Nimic altceva decât experienţa, dar nimic mai puţin decât experienţa. ◄ 161

PARTEA 2. Cum să beneficiezi de pluralismul modurilor de existenţă 163

7. A RESTITUI FIINŢELE METAMORFOZEI 165

Vom profita de pluralismul ontologic ◄ 167 ► încercând să abordăm anumite fiinţe invizibile. ◄ 168 ► Nu există lume invizibilă mai degrabă decât „lume vizibilă" ◄ 169 ► dacă ne străduim să percepem reţelele [RES] producătoare de interioritâţi. ◄ 169 ► De vreme ce autonomia subiecţilor le vine din „exterior" ◄ 171 ► mai bine ne lipsim de interioritate şi de exterioritate. ◄ 172 ► Întoarcere la experienţa emoţiei ◄ 173 ► care ne permite reperarea incertitudinii asupra ţintei ◄ 174 ► şi puterea alternatoarelor de psihism şi alţi „psihotropi". ◄ 175 ► Aceste fiinţe sunt bine instaurate în dispozitivele terapeutice ◄ 176 ► şi mai ales în laboratorul etnopsihiatriei. ◄ 176 ► Fiinţele metamorfozei [MET] ◄ 177 ► au o formă exigentă de veridicitate ◄ 178 ► şi exigenţe ontologice specifice ◄ 179 ► care pot fi urmărite în mod raţional ◄ 180 ► cu condiţia să nu le aplicăm judecata Dublu-Clicului. ◄ 181 ► Originalitatea lor vine de la o anumită prelevare de alteritate ◄ 182 ► care explică de ce invizibilitatea face parte din caietul lor de sarcini. ◄ 182 ► Încrucişarea [REP·MET] are o importanţă capitală ◄ 183 ► dar la ea au lucrat mai ales celelalte colective ◄ 184 ► oferind astfel o nouă bază de negociere pentru antropologia comparată. ◄ 184

8. A FACE VIZIBILE FIINŢELE TEHNICII 187

Marea tăcere aşternută asupra tehnicii ◄ 189 ► şi asupra formei ei specifice de transcendenţă ◄ 190 ► cere pe lângă o analiză în termeni de reţea [TEC·RES] ◄ 192 ► şi detectarea unui mod de existenţă original ◄ 193 ► diferit de reproducerea [REP·TEC]. ◄ 194 ► Trebuie să revenim la experienţa ocolului tehnic ◄ 194 ► pe care îl disimulează Dublu-Clic şi raportul formă/funcţie. ◄ 196 ► Trăgând învăţăminte din încrucişarea [REP·REF] asupra materiei ◄ 197 ► nu vom mai confunda tehnica cu obiectele lăsate în urma ei. ◄ 199 ► Tehnica oferă o formă specifică de invizibilitate: ◄ 199 ► labirintul tehnicii. ◄ 200 ► Modul său de existenţă depinde atât de viclenia [MET·TEC] ◄ 200 ► cât şi de persistenţa fiinţelor reproducerii [REP·TEC]. ◄ 201 ► Veridicitatea specifică lui [TEC] ◄ 202 ► depinde de o pliere originală ◄ 203 ► detectabilă datorită noţiunii de cheie de debreiaj. ◄ 204 ► Deplierea acestui mod oferă noi margini de manevră. ◄ 206

9. A SITUA FIINŢELE FICŢIUNII 209

Multiplicarea modurilor de existenţă presupune dezamorsarea importanţei limbajului ◄ 211 ► care este cealaltă faţă a Bifurcaţiei cuvintelor şi a lumii. ◄ 212 ► Pentru a nu confunda sens şi semn ◄ 212 ► trebuie să revenim la experienţa fiinţelor de ficţiune [FIC]. ◄ 213 ► Fiinţe supravalorizate de instituţia operei de artă ◄ 214 ► şi totodată lipsite de greutatea lor ontologică. ◄ 215 ► Or, experienţa proprie fiinţelor [FIC] ne invită să le recunoaştem o consistenţă proprie ◄ 216 ► o traiectorie originală ◄ 217 ► dar şi un caiet de sarcini specific. ◄ 217 ► Aceste fiinţe provin dintr-o nouă alterare: vibraţia material/figură ◄ 218 ► care le conferă un mod de veridicitate neobişnuit de exigent. ◄ 219 ► Suntem fii şi fiicele propriilor noastre opere. ◄ 220 ► Mutaţia unei opere presupune un debreiaj ◄ 221 ► diferit de cel al fiinţelor tehnicii [TEC·FIC]. ◄ 221 ► Fiinţele de ficţiune [FIC] domnesc şi dincolo de opera de artă. ◄ 223 ► Ele populează mai ales încrucişarea [FIC·REF] ◄ 223 ► unde suportă o mică diferenţă în disciplina figurilor ◄ 224 ► care va cauza neînţelegerea corespondenţei. ◄ 225 ► Putem atunci reveni asupra diferenţei dintre semn şi sens ◄ 226 ► şi putem regăsi un acces la lumea articulată. ◄ 228

10. A ÎNVĂŢA SĂ RESPECŢI APARENŢELE 231

Pentru a rămâne sensibilă momentului, dar și dozajului modurilor ◄ 233 ► trebuie ca specialista în antropologie să reziste ispitelor Occidentalismului. ◄ 234 ► Există un mod de existență propriu esenței? ◄ 234 ► Cel mai răspândit dintre toate este cel care pleacă de la prepoziții omițându-le: ◄ 236 ► obișnuința [HAB] este și ea un mod de existență ◄ 236 ► cu acest hiatus paradoxal producător de imanență. ◄ 237 ► Urmărind experiența unei obișnuințe atente ◄ 238 ► vedem cum acest mod de existență reușește să traseze continuități ◄ 239 ► datorită unor condiții de reușită speciale. ◄ 239 ► Obișnuința posedă o demnitate ontologică proprie ◄ 241 ► care provine din aceea că acoperă, dar nu ascunde nimic. ◄ 242 ► Înțelegem atunci cu totul altfel distanța dintre teorie și practică ◄ 243 ► ceea ce ne permite să oferim o definiție mai milostivă Dublu-Clicului [HAB·DC]. ◄ 244 ► Fiecare mod are felul lui de a se juca cu obișnuința. ◄ 245 ► Acest mod de existență ne poate ajuta să definim în mod pozitiv instituțiile ◄ 246 ► cu condiția să luăm în considerare generația căreia îi aparțin vorbitorii ◄ 247 ► și de a evita tentația fundamentalismului. ◄ 248

CONCLUZIA PĂRȚII A DOUA.

A ARANJA MODURILE DE EXISTENȚĂ 251

Unde întâlnim o problemă nepreväzută de aranjare. ◄ 253 ► Primul grup ignoră Obiectul și Subiectul. ◄ 253 ► Liniile de forță și urmașii [REP] insistă asupra continuității ◄ 254 ► la fel ca ființele metamorfozei [MET] asupra diferenței ◄ 255 ► iar cele ale obișnuinței [HAB], asupra „mutației". ◄ 255 ► Un al doilea grup se învârte în jurul cvasi-obiectelor ◄ 256 ► [TEC], [FIC] și [REF], la originea planurilor *n+1* ale enunțării ◄ 257 ► produc, prin efectul de răspuns, un plan *n–1*. ◄ 257 ► Această aranjare oferă o versiune pacificată a vechiului raport Obiect/Subiect ◄ 258 ► și deci o altă poziție posibilă pentru antropogeneză. ◄ 258

PARTEA 3. Cum să redefinim colectivele 261

11. CUM SĂ PRIMEȘTI FIINȚELE SENSIBILE LA CUVÂNT 263

Dacă e imposibil să nu vorbești despre religios ◄ 265 ► nu trebuie să te încrezi în limitele domeniului Religiei ◄ 266 ► ci mai degrabă să revii la experiența crizei sentimentale ◄ 268 ► care permite descoperirea îngerilor purtători de zbucium sufletesc ◄ 270 ► cu condiția de a distinge între a îngriji și a mântui, explorând încrucișarea [MET·REL]. ◄ 271 ► Descoperim atunci un hiatus specific ◄ 271 ► ce permite reluarea Cuvântului ◄ 272 ► fără a părăsi căile raționalului. ◄ 273 ► [REL] definește ființe cu un caiet de sarcini special ◄ 274 ► pentru că aceste ființe apar și dispar ◄ 274 ► și posedă condiții de reușită deosebit de discriminatorii ◄ 275 ► din moment ce definesc o substanță care nu se sprijină pe nicio substanță ◄ 276 ► dar care se definește printr-o alterare specifică: „a bătut ceasul" ◄ 277 ► și printr-un mod specific de veridicitate. ◄ 278 ► O instituție puternică, dar greu de protejat ◄ 279 ► atât împotriva neînțelegerilor încrucișării [REL·PRE] ◄ 279 ► cât și împotriva celor ale încrucișării [MET·REL] ◄ 281 ► și ale încrucișării [REF·REL], producătoare de raționalizări nefondate. ◄ 282 ► Această raționalizare produce credința în credință ◄ 283 ► și duce la pierderea atât a cunoașterii, cât și a Credinței ◄ 284 ► având ca rezultat pierderea dublă a ființelor apropierii și a ființelor depărtării ◄ 285 ► dar și invenția de prisos a supranaturalului. ◄ 286 ► De unde importanța precizării, de fiecare dată, a termenilor metalimbajului. ◄ 287

12. A INVOCA FANTOMELE POLITICULUI 289

Putem pierde un contrast? Cazul politicului. ◄ 291 ► O instituție în mod legitim fidelă față de valorile ei ◄ 292 ► dar fără o abordare a descrierii practice ◄ 293 ► ceea ce face necesară o întoarcere asupra ei înseși înainte de a se putea universaliza. ◄ 293 ► Pentru a evita să abandonăm prematur rațiunea în politică [POL] ◄ 294 ► și pentru a înțelege că nu există o criză a reprezentării ◄ 296 ► nu trebuie nici să supralicităm neraționalitatea politicului [POL] ◄ 296 ► ci mai degrabă să urmărim experiența discursului politic. ◄ 297 ► O politică *object-oriented* ◄ 298 ► permite lămurirea cvadraturii Cercului politic ◄ 298 ► cu condiția de a distinge bine între discursul despre politic și discursul politic. ◄ 300 ► Descoperim atunci un tip specific de pasă care trasează imposibilul Cerc ◄ 301 ► ce include sau

exclude după cum e reluat sau nu. ◄ 302 ► O primă definiţie a hiatusului de tip [POL]: curba ◄ 303 ► şi o traiectorie foarte specială: autonomia. ◄ 304 ► O nouă definiţie a hiatusului: discontinuitatea ◄ 305 ► şi un tip foarte exigent de veridicitate ◄ 307 ► pe care-l ratează încrucişarea [REF·POL]. ◄ 307 ► [POL] practică o extragere foarte specială a alterităţii ◄ 308 ► care defineşte un public-fantomă ◄ 309 ► împotriva figurii Societăţii ◄ 310 ► care ar face politicul încă şi mai monstruos decât este. ◄ 311 ► Vom putea oare să reînvăţăm vreodată limba lui a vorbi bine dar curb? ◄ 312

13. PASAJUL DREPTULUI ŞI CVASI-SUBIECŢII 313

Din fericire, nu există nicio problemă în a vorbi despre drept în mod juridic ◄ 315 ► de vreme ce dreptul îşi este lui însuşi propria explicaţie. ◄ 316 ► El oferă totuşi dificultăţi specifice ◄ 317 ► prin straniul amestec de forţă şi slăbiciune ◄ 317 ► prin autonomia lui foarte puţin autonomă ◄ 318 ► şi pentru că a fost încărcat de prea multe valori. ◄ 318 ► Trebuie aşadar stabilit un protocol special pentru a urmări ◄ 319 ► pasajul dreptului căptuşit de mijloacele dreptului ◄ 319 ► şi pentru a recunoaşte condiţii de reuşită teribil de exigente. ◄ 321 ► Dreptul leagă planurile de enunţare ◄ 323 ► datorită unui formalism foarte special. ◄ 324 ► Putem înţelege acum particularitatea cvasi-subiecţilor ◄ 326 ► învăţând să le respectăm contribuţiile: mai întâi fiinţele politicii [POL] ◄ 327 ► fiinţele dreptului [DRO] ◄ 327 ► şi în sfârşit fiinţele religiei [REL]. ◄ 328 ► Cvasi-subiecţii reprezintă regimuri de enunţare sensibile la tonalitate. ◄ 329 ► Clasarea modurilor ne permite să articulăm bine ceea ce trebuie să spunem ◄ 329 ► şi să explicăm în sfârşit această obsesie modernistă pentru diferenţa Subiect/Obiect. ◄ 331 ► O nouă spaimă a antropologei: grupul numărul patru, continentul Economiei. ◄ 332

14. A VORBI DESPRE ORGANIZARE PE LIMBA EI 333

A doua Natură rezistă cu totul altfel decât prima ◄ 335 ► ceea ce face dificil să delimitezi Economia ◄ 336 ► dacă nu deosebim trei decalaje între Economie şi experienţa obişnuită. ◄ 337 ► Un prim decalaj, de temperatură: frig în loc de cald. ◄ 337 ► Un al doilea decalaj: o piaţă goală în locul unei agora pline. ◄ 338 ► Al treilea decalaj: nicio diferenţă notabilă între nivele. ◄ 339 ► Ceea ce permite să presupunem amalgamul a trei moduri distincte: [ATT], [ORG] şi [MOR]. ◄ 340 ► Situaţia paradoxală a organizării [ORG] ◄ 340 ► se observă mai bine plecând de la un caz mai puţin echipat ◄ 341 ► care ne permite să observăm cum script-urile „răstoarnă" totul. ◄ 342 ► A organiza înseamnă în mod necesar a re/dezorganiza. ◄ 343 ► Există aici un mod de existenţă propriu ◄ 343 ► cu condiţiile acestea de reuşită şi de nereuşită ◄ 344 ► şi alterarea specifică a fiinţei-ca-altul: cadrul. ◄ 346 ► Putem atunci să facem abstracţie de Providenţă pentru a scrie script-urile ◄ 347 ► cu condiţia de a distinge bine mulţimea ca teanc de mulţimea ca agregare ◄ 348 ► şi de a evita metarepartitorul-fantomă al Societăţii ◄ 349 ► menţinând decizia metodologică de a-l măsura pe cel mare cu cel mic ◄ 350 ► singurul mijloc de a urmări operaţiunile de dimensionare. ◄ 351 ► Prin urmare, putem aduce în prim-plan dispozitivele de economisire ◄ 352 ► şi putem distinge între două sensuri diferite ale proprietăţii ◄ 353 ► incluzând uşoara adăugire a dispozitivelor de calcul. ◄ 355 ► Două moduri care nu trebuie confundate în expresia de raţiune economică. ◄ 356

15. A MOBILIZA FIINŢELE INTERESULUI PĂTIMAŞ 359

În timp ce totul este întotdeauna inferior părţilor ◄ 361 ► există mai multe motive să ne înşelăm asupra experienţei organizării ◄ 361 ► confuzia cu Cercul politic [POL·ORG] ◄ 362 ► confuzia dintre organizare şi organism [REP·ORG] ◄ 363 ► balastul tehnic al script-urilor [TEC·ORG] ◄ 364 ► confuzia inegalei repartizări a script-urilor cu dimensionarea ◄ 365 ► toate acestea generează o experienţă inversată a socialului. ◄ 366 ► Revenind la experienţa care pune script-urile în mişcare ◄ 367 ► măsurăm prin ce trebuie să trecem pentru a subzista ◄ 368 ► descoperind fiinţele interesului pătimaş [ATT]. ◄ 369 ► Dar trebuie înlăturate mai multe obstacole pentru descrierea acestor noi experienţe: în primul rând: noţiunea de încastrare ◄ 370 ► în al doilea rând: conceptul de calcul al preferinţelor ◄ 371 ► în al treilea rând: obstacolul unei relaţii Obiect/Subiect ◄ 371 ► în al patrulea rând: obstacolul schimbului ◄ 372 ► şi în al cincilea rând: cultul mărfii. ◄ 373 ► Atunci apare un mod particular de alterare a fiinţei ◄ 375 ► cu o pasă originală: interesul şi valorizarea ◄ 376 ► şi condiţii de reuşită proprii. ◄ 378 ► Acest amestec al existenţilor ◄ 379 ► duce la enigma încrucişării cu organizarea [ATT·ORG] ◄ 380 ► care ne va permite să dezamalgamăm materia celei de-a doua naturi. ◄ 381

Detectarea încrucișării [ATT·ORG] ◄ 385 ► ar trebui să ducă la elogiul dispozitivelor contabile. ◄ 385 ► Economia pretinde totuși să calculeze valorile prin fapte value-free ◄ 387 ► ceea ce transformă experiența de a fi chit ◄ 388 ► într-un decret al Providenței, capabil să calculeze optimul ◄ 389 ► și să golească scena pe care bunurile și relele sunt distribuite. ◄ 390 ► Dacă problema moralei a fost pusă deja pentru fiecare mod ◄ 391 ► există totuși, în incertitudinea referitoare la scopuri și mijloace, o sursă nouă de morală. ◄ 393 ► Este responsabil cel care răspunde la o chemare ◄ 394 ► ce nu poate fi universală fără experiența universului. ◄ 395 ► Putem deci să stabilim responsabilitățile ființelor morale [MOR] ◄ 396 ► și să definim modul lor propriu de veridicitate: reluarea scrupulului ◄ 397 ► și alterarea lor particulară: căutarea optimului. ◄ 398 ► Economia se transformă într-o metafizică ◄ 399 ► atunci când amalgamează două tipuri de calcule în încrucișarea [REF·MOR] ◄ 399 ► ceea ce o face să confunde o disciplină cu o știință ◄ 400 ► care doar ar descrie o materie economică. ◄ 402 ► Economia pune capăt oricărei experiențe morale. ◄ 402 ► Acesta este al patrulea grup care leagă cvasi-obiectele și cvasi-subiecții ◄ 403 ► pe care războiul interminabil al mâinilor, vizibile și ◄ 404 ► invizibile, nu îl înțelege. ◄ 404 ► Pot oare Modernii să devină agnostici în materie de Economie ◄ 405 ► și să pună iarăși bazele instituției economiei-disciplină? ◄ 406

CONCLUZIE.

PUTEM OARE FACE ELOGIUL CIVILIZAŢIEI CARE VINE? 409

Pentru a evita eșecul, trebuie să definim printr-o serie de teste proba pe care cercetarea trebuie să o treacă. ◄ 411 ► Primul test: experiențele detectate pot fi împărtășite? ◄ 411 ► Al doilea test: detectarea unui mod permite respectarea celorlalte moduri? ◄ 412 ► (De fapt, de ce douăsprezece moduri plus două?) ◄ 413 ► Al treilea test: putem propune alte descrieri decât cele propuse de autor? ◄ 414 ► Al patrulea test: cercetarea se poate oare preschimba în dispozitiv diplomatic ◄ 414 ► pentru a redesena instituții ajustate modurilor ◄ 415 ► deschizând un nou spațiu antropologiei comparate ◄ 416 ► printr-o serie de negocieri asupra valorilor? ◄ 417 ► La alte războaie, alte păci ◄ 417

Postfață. O cotitură metafizică? 421

Anexă. Avem nevoie de oamenii din Est 433

Mulțumiri 439

Colecția:
PASAJE

AU APĂRUT:

Alain Robbe-Grillet — *Pentru un nou roman*
Philippe Forest — *Romanul, realul și alte eseuri*
Jacques Derrida — *Despre gramatologie*
Walter Benjamin — *Originea dramei baroce germane*
Rémi Brague — *Înțelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*
Peter Szondi — *Teoria dramei moderne (1880-1950)*
Karl Polanyi — *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*
Günther Anders — *Obsolescența omului. Volumul I*
Jacques Derrida — *Fiara și suveranul. Volumul I (Seminar 2001-2002)*
Jacques Derrida — *Fiara și suveranul. Volumul II (Seminar 2002-2003)*
Clifford Geertz — *Interpretarea culturilor. Eseuri alese*
Richard Rorty — *Filosofie și oglinda naturii*
Walter Benjamin — *Opera de artă în epoca reproductibilității sale tehnice*
Roland Barthes — *Obviu & Obtuz*
Niklas Luhmann — *Iubirea ca pasiune. Despre codificarea intimității*
Bruno Latour — *Cercetare asupra modurilor de existență*